

अथ सर्वसमाशेष प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXII

ON COMPOUNDS IN GENERAL.

कृत्तद्धितसमसैकशेषसंवाच्यन्तधातुकारः पञ्च वृत्तवः । परार्थान्विधानं वृत्तिः । वृत्तार्थापत्ती-
धकं शास्त्रं विप्रश्नः । स द्विविधः । लौकिकोऽलौकिकश्च । परिवर्तितसंवाच्यधुर्लौकिकः । प्रयोगानर्था-
ऽसाधुर लौकिकः । अथा । राज्ञः पुरुषः । राजन् जन् पुरुष सु इति । अविप्रश्नं नित्यसमासः ॥

अस्वपदविमर्शो वा समासश्चतुर्विध इति तु प्राचीनैः । अन्वयीभाष्यतत्पुरुषपदद्वयीद्विभक्त-
विकारश्चाट्टभूतानामपि सहसुपेति समासविधानात् ॥

पूर्वपदार्थमधानोऽन्वयीभावः । उत्तरपदार्थमधानस्तत्पुरुषः । अन्वयपदार्थमधानो महतीति ।
सम्यपदार्थमधानो इन्द्रः इत्यापि याचां प्रयासः प्राथोऽभिप्रायः । सूत्रपति उन्मत्तगद्गमित्याऽन्वयीभाष्ये,
अतिमालाक्षे तत्पुरुषे, द्विन्वा इत्यादिचतुर्ग्रीहो वन्तोऽमित्यादिदन्ते चाभावात् । तत्पुरुषविशेषः
कर्मधारयः, तद्विधेयः द्विष्टः ॥ अनेक पदत्वं इन्द्र बहुल्लोकोत्पे । तत्पुरुष कश्चिदव्युत्कृत ।
किञ्च ॥

सुपां सुपा तिङा, नाम्ना धातुनाऽप्य तिङां तिङां । 'धुवन्नेवेति विद्नेयः समासः
बद्धिषो इषेः ॥ १ ॥

सुपां सुपा, राजपुरुषः । तिङा, पर्ययपदत्वं । नाम्ना, कुम्भकारः । धातुना, कट्टः ।
अशक्तम् । तिङां तिङा, पितृसंवाच्यता । खादतर्माहता । तिङां सुपा, कृत्तविपद्यजेति अर्थांतिशार्थां सा,
कृत्तविपद्यजा । एहीत्याद्योऽन्वयपदार्थे इति नवृत्त्येककारो पाठस्तन्मतः ॥

The Grammatical Function or modification (*vṛtti*) is of five sorts, namely, 1. *Kṛit*—the process by which a primary noun is derived from a verbal root. 2. *Taddhita*—the operation by which a secondary noun is formed from a Primitive Noun. 3. *Samāsa*—the process by which two or more nouns are composed to form one noun. 4. *Eka-śeṣa*—the process by which one is retained to the exclusion of other nouns, and the noun so retained denotes all the nouns so excluded. 5. Lastly *Sanādyaṅta dhātus*—the process by which a verb is formed from a noun, and a derivative verb from a Primitive verb; such as the Desiderative the Causative, the Intensive, and the Denominative verbs.

The word *vṛtti* means the power of expressing a sense different from what was inherent originally in the word. When a word undergoes a *vṛtti* or modification, it gains an additional sense. This additional sense always refers to something other than the original connotation of the word. Therefore the conjugation of a root by adding ति &c. affixes is not a *Vṛtti*; because here the root does not undergo any change of sense. To express the sense of another word by a different word is a *vṛtti*.

A sentence that explains or shows the sense of a vritti is called *vigraha* or the analysis of a word. The analysis of a word shows what *Vritti* or modification the original element has undergone.

The *vigraha* or analysis is of two sorts—logical and grammatical. That which is shown by a sentence, as employed in ordinary language, wherein the words employed are joined together by the rules of sandhi, and are *completely formed* words, is logical analysis. That which is shown by technical terms of grammar, which convey no meaning to outsiders, is a grammatical analysis.

Thus *सप्तपुर* when analysed logically will be सप्त. पुर ; but when analysed grammatically, it will be सप्त+म+पुर+इ ॥

That which is not capable of *laukika* analysis is a *nitya samāsa* : or a *nitya-samāsa* is that which is not capable of analysis into its component words.

It is generally said, but not very accurately, that the compounds are of four sorts—namely 1. *Avyayibhāva*, 2. *Tatpurusha*, 3. *Bahuvrīhi* and 4. *Dvandva*. But there are compounds not covered by these four, namely compounds formed under the general rule *सप्तसप्त* ॥ (S. 649).

"An *Avyayibhāva* is a compound in which the sense of the first member is the principal or predominant."

"A *Tatpurusha* compound has the sense of the subsequent member predominant."

"A *Bahuvrīhi* is a compound in which the sense of a third term, not to be found in the compound, is predominant."

"A *Dvandva* is a compound in which the sense of both the members of a compound is predominant."

The above definitions are of ancient grammarians ; they are not however strictly accurate. For these definitions do not hold good in the case of *Avyayibhava* compounds like *सप्तसप्त*, *Tatpurusha* compounds like *सप्तसप्त* *Bahuvrīhi* like *सप्त* ; and *Dvandva* like *सप्तसप्त* ॥

Karmadhāraya is a subdivision of *Tatpurusha*. *Dvigu* is a particular case of *Karmadhāraya*.

The *Dvandvas* and *Bahuvrīhis* only can consist of many words. The *Tatpurusha* seldom consists of more than two words as in *सप्तसप्त* ॥ For thus it is said.

VERSE.

1. The case-inflected words may be compounded with another case-inflected word. 2. Or with a tense inflected word, 3. Or with a case-noun. 4. Or with a root. 5. The tense-inflected word may be compounded with another tense inflected word. 6. Or with a case inflected word. Thus compounds are of six kinds.

1. सुपां सुपा. Declined noun with another declined noun, as राजपुरुषः ॥

2. सुपां तिङा, A noun with a conjugated verb, as, परि-अमृषदम् ॥

3. सुपां भ्रमा A noun with a nascent noun or upapada samāsa, as, सुभ्रमाः ॥ Here the compounding takes place prior to the adding of सुप् ॥

4. सुपां धातुना, A noun with a root as यदहः । जज्ञाथ ॥ This compound यदह is so exhibited in Vārtika under sūtra III. 2. 178 S. 3158, and the word जज्ञाथ is formed by the sūtra III. 2. 167 S. 3147.

5. तिङां तिङा । A conjugated verb with another verb, — as विश्व दासना, सारतनीवसा ॥ See Mayūdravyansaka class of compounds-II. 1, 72 S. 754.

6. तिङां सुपा. A conjugated verb with a noun, as कुलविषयस्य ॥ In the Mayūra vyāṅśakādi class, we find the rule एहीदाव्येदन्ववस्ये ॥ The compound is formed under taht rule.

अथ सर्व समासान्न प्रकरणम्।

CHAPTER XXIII.

SAMĀSĀNTA AFFIXES IN GENERAL.

६४० । अत्रपूर्वेषु पथामानसौ । ५ । ४ । ७४ ॥

य एतस्येति छेदः । अत्राद्यन्तस्य समासस्य अत्रण्योऽन्तापत्यं स्वाम् । अतो वा पूर्वान्तरस्य
 ङ्गम् । अर्थश्च ॥ अत्रुचबद्धपापप्येतर्थाय ॥ नह अहम्कारम् । बहुव् सूक्तम् । विष्णो ष्टे विष्णुपुरम् ।
 इतिवच्यं लोकात् । विष्णोव चर ॥

940 The affix अ comes after rik, pur, ap, dhâr and
 pathin, when finals in a compound, but not so when dhâr
 is in conjunction with absha

The anusriti of the word bahuvrîhi does not enter here. It applies to
 all compounds in general. The word अत्रुच qualifies भूः, as it cannot qualify
 the words अह् &c

Thus (1) rik — अत्रुचैर् 'half a hymn', अत्रुच बहुव्

Note — Why do we say when not in conjunction with अत्रुच? Observe,
 अत्रुच ष्टे — अत्रुच ष्टे

The words अत्रुच and बहुव् apply to students of Rik thus अत्रुच means
 "a boy who has not read the Rig Veda" बहुव् "One who has read
 the Rig Veda" The affix अ is not applied when it refers to the Vedas as
 अत्रुच ताव, the Sâmâ Veda which is not divided into hymns ' बहुव् सूक्तम् ॥
 "a hymn consisting of many Rig verses"

(2) pur — विष्णो वृह-विष्णुपुरम् 'the town of Vishnu' So also अत्रुचपुरम्
 अत्रुचपुरम् ॥ The Neuter gender is due to usage, although the word वृह् is
 feminine

(3) ap — अस विष्णोव चरः 'a lake with pure water' For other com-
 pounds of अत्रुच see the following sūtras

Note — In अत्रुच the compounding is by II 2 2 8 713 It becomes mas-
 culine by II 4 31 9 616 In the case of अत्रुच and बहुव् we may have the general
 rule कर्त्तृत्वात् अत्रुच (3 4 1 6 5 631) giving the forms अत्रुचुः &c but अत्रुचुः सूक्तं
 अत्रुचुः सूक्तं ॥ ०-नि-संज्ञकं अत्रुचुः

६४१ । अन्तरूपसर्गेभ्योऽप ईत् । ६ । ३ । ६७ ॥

अप इति कृतसमासान्तस्यानुकरणम् । पक्षपर्ये प्रथमा । एभ्योऽपस्य ईत्स्यात् । द्विगता आपो यस्मिन्निति द्वीपम् । अन्तरीपम् । प्रसीपम् । सर्गीपम् । समापौ देवकर्मनिति तु समा आपो यस्मिन्निति बोध्यम् । कृतसमासान्तग्रहणान्ति । स्वप् । स्वपी ॥

अवयान्ताहा ० इ प्रेपम् । परेपम् । प्रापम् । प्तापम् ॥

941. After द्वि, अन्तर् and after Prepositions, a long ई is the substitute of अप ॥

The word अप् is exhibited with the samāsanta अ i. e. अप् + अ = अप् ॥ The nominative अपः has the force of the genitive here. That is अपः = अपस्य ॥ The samāsanta अ is added by V. 4. 74. S. 940. By I. 1. 54. S. 44. ई replaces the first-letter of अप् vis अ only. Thus द्वीपम् 'an island,' अन्तरीपम् 'in the midst of waters' प्रसीपम् 'in the direction of the waters' i. e. 'adverso.' सनीपम् ॥ 'neaf.'

Note 1.—Prohibition should be stated with regard to समाप ॥ समापं नाम देवसज्जनम् ॥ 'a land in which are made offering of oblations to the gods.'

The word समापं may be analysed as समाः + आपः, i. e. समा आपो यस्मिन् ॥ Here समा is a noun and not an upasarga, and so the rule does not apply. It is not the preposition सम् ॥ The word देवसजनं means the ground where Devas are worshipped "Holy land:" "sacrificial ground."

As the word अप् is exhibited in the sūtra with the samāsanta अ; the ई substitution will not take place where the samāsanta अ is not added. Thus V. 4. 69 S. 954 prohibits samāsanta when 'honor' is indicated. Therefore ह्य् + अप् = स्वप्; Fem. स्वपी ॥

Vārtika :—Others say after a Preposition in अ, the long ई substitution does not take place. Thus प्रेपम् or प्रापम् 'a puddle,' प्तापम् or परेपम् 'an out let of water'. The word upasarga strictly speaking denotes adverbs, and cannot be applied to nouns like अप्; here, however, this word is used in a loose sense in the sūtra. It means प्र &c.

With regard to the word अप् the following rule also applies.

६४२ । ऊदनोदेशे । ६ । ३ । ६८ ॥

दूनोः परस्वापस्य कल्पादेशे । अनूपो देशः ।

पञ्चपुरा । मरुते तु मसृष्टः । टट्टष्टः । सखिपथः । रम्यपथे देशः ॥

942. After मनु, ऊ is substituted for (the अ of) रूप, when the sense is that of a locality.

Thus अशुपो देश 'a marshy place'

Note —But अशुपोश्च when locality is not meant. The long ऊ is thought for the sake of showing how the word is to be analysed, as अशु ऊश्च = अशुश्च ॥ The form अशुश्च could have been evolved with a short उ also, as अशु + उश्च = अशुश्च ॥ * But this analysis is not intended.

The word घुश्च also takes अ by V. 4 74 S 940 As —राजघुश्च 'the king's load (of Government)', but when relating to अशु then अशुश्च 'the yoke attached to the fore part of the pole of a car', हृद्युश्च 'a car with strong poles'

The word पथिश्च also takes, अ by V 4 74 S 940 As —सखिपथिश्च 'the road of a friend' श्रेयथो देश 'a place the road of which is pleasant'

६४३ । अश्च प्रत्यन्वचपूर्वात्सामलोक्षे । ५ । ४ । ७५ ॥

एतत्पूर्वात्सामलोक्षान्तात्वेनाद्येभ्यश्च ष्यान् । पथिसामश्च । अशुसामश्च । अशुपसामश्च । पथिसोमश्च । अशुसोमश्च । अशुसामान् ॥

कृष्णोदकवाण्डुस्यद्वयपूर्वात्वा हृमेरन्तिवर्ति * ॥ कृष्णद्वयम् । अशुद्वयम् । वाण्डुद्वयम् । द्विद्वयम् । वासाद् ॥

सद्यथा महीनोदावतीञ्च अ* ॥ पञ्चनदश्च । पञ्चनोदावतीश्च ॥

अशित्वि शोभाविभागादन्ववापि । पञ्चनान् ॥

943. The affix अश्च comes after the words *sūman* and *loman*, when *prati*, *anu* and *ava* precede them.

As *प्रथिसामश्च*, 'harshly' अशुसामश्च 'in a friendly way,' अशुपसामश्च 'away from gentleness,' पथिसोमश्च, 'inversely' अशुसामश्च 'directly.'

Ishti —The affix अश्च comes after the word इति preceded by the words कृष्ण, उदक, वाण्डु and also 'a numeral. Thus कृष्णद्वयम् 'a place having the ground black,' अशुद्वयम् 'the ground sloping Northwards,' वाण्डुद्वयम् 'having white ground' द्विद्वयम् वासाद् 'a palace of two floors'

Vartika —And also after the words गोदावरी and पथि when preceded by a numeral. As पञ्चनदश्च 'the land of five rivers,' & the Panjab', पञ्चनोदावतीश्च, the name of a country. (see II : 20).

Note —This affix is added to words other than those mentioned above as पञ्चनान्, ऊर्मनान्, सद्यसाश्च, श्रीपरवाश्च, अशुश्च ॥ Here the affix अश्च is added to वासाद् अशुश्च वापि ॥ All this can be done by drawing the above sutra into two parts viz (1) अशुश्च (2) अशुश्च ॥ That is (1) अशुश्च comes after all compounds and (2) after सामश्च and सोमश्च preceded by पथि &c

६४४ । अक्षयोर्दर्शनात् । ५ । ४ । ७६ ॥

नक्षत्रः पर्यायशब्दोऽत्र स्वयसमासनाः । गवामक्षी च गवाक्षः ॥

944. The affix *ach* comes after the word *akshi*, when not meaning 'the eye,' but 'hole.'

The word *गवाक्ष* is understood here. Thus *गवाक्षः* 'a hole for the rays of light, i. e. a small window.' The word *गवाक्ष* here means 'ray of light.' *गवाक्षः* किरणः ॥ Or a *gavāksha* is so called because it is like the eye of cows.

Note:—The word *दर्शने* in the sūtra does not mean 'to see' here, but is a synonym of 'eye.'

६४५ । अचतुरविचतुरसुचतुरस्त्रीपुंसधेन्वन्हुत्सामवाङ्मनसाक्षिभुवदार-
गवोर्घृष्टीवपदघृष्टीवनक्तंदिचरात्रिदिवाहर्दिवसरजसनिश्रेयसपुरुषायुष्यायुष्यायुष्य-
क्षुपजातोक्षमहोक्षवृद्धोक्षोपशुनगोष्ठ्याः । ५ । ४ । ७७ ॥

* एते पञ्चविधिरजता निपात्यन्ते । आधाश्चये गृहीहवः । अविद्यमानानि पर्यायस्य गव-
शु । विषहृत् । छुपहृत् ॥

शुपान्थां चतुरोऽञ्जिप्यते ॥ निचतुराः । चतुर्णां समीपे च क्षति ते उपचतुराः ।

सत एकवच इन्द्राः । स्त्रीपुंसी । धेन्वन्हुत्सै । ऋक्सानि । याहवते । अक्षिणी च भुषी च अक्षि-
क्षुपम् ।

शराश्च गवम् शरगवम् ।

जलु च अघृष्टीवती च ऊर्ध्वघृष्टीवम् । निपातनादिक्षोपः ।

पदघृष्टीवम् । निपातनात्पादघातस्य पञ्चवः ।

वनक्तं च दिवा च नक्तन्निवम् ।

शक्नी च दिवा च रात्रिन्निवम् । रात्रेर्नाम्नर्थे निपात्यन्ते ।

अक्षति च दिवा च अहर्दिवम् । वीष्ठायां इन्द्रां निपात्यन्ते अग्रन्वहन्तीत्यर्थः ।

सरजसनिवि साकन्देऽभ्यधीश्वरः । गृहीक्षै तु सरवः पशुजम् ।

विधिते श्रेयो विभ्रियतम । तस्युक्ष एव । नेह निभ्रियान् पुरुषः ।

पुरुषस्याशुः पुरुषायुषम् ।

सती द्विष्टुः । वृषायुषम् । ऽव्यायुषम् ।

सतो इन्द्रः । सग्यव्युषम् ।

तत्सवयः कर्मधारयाः । जातोऽचः । महोक्षः । वृद्धोक्षः ।

शुनः समीपे उपशुनम् । तिलोवाग्भावः सम्प्रसारणी च निपात्यन्ते ।

गवोश्च गोष्ठ्याः ॥

945. The following twenty-five words are irregularly formed by adding the affix *ach* :—*achatura*, *īchatura*, *sachatura*; *stri-puṅsau*, *dheuṅ-anaduhan*, *rik-sāme*, *vān-manase*, *akshibhruvam*, *dāra-gavam*, *ūrvashṭhivam*, *padashṭhivam*, *naktamdivam*, *rātim-divam*, *ahar-divam*, *sarajāsam*, *niḥ-sreyasam*, *purushā-yusham*, *dyā-yusham*, *tryā-yusham*, *rig-yajusham*, *jāto-kshah*, *maho-kshah*, *vridhdho-kshah*, *upaśunam*, and *goshṭhaśvaḥ*.

The first three of these words are Bahuvrīhi : (1) *अचतुर* = अट्टरमान्बिद्यमानानि वा अस्मादि दस्य 'that whose four are absent or non-existent' (2) *विचतुर* = विगतानि अस्मादि दस्य "whose four are gone" So also (3) *सुचतुर* = सुभावादि अस्मादि दस्य 'whose four are good' Had these been Tatpurusha, the forms would have been *अचत्वार*, *विचत्वार* &c.

Iti —The affix *अच* comes after *चतुर* when preceded by *वि* and *सु*. Thus *विचतुर* and *सुचतुर* "near the four."

The next eleven words are Diandya compounds. They are clear. Thus (4) *स्त्री च पुंसश्च* = *स्त्रीपुंसो* 'the man and woman', (but not here *स्त्रीया पुंसश्चिदस्त्रीपुंसो* इति पुंसश्च इति) = *स्त्रीपुंसश्च* "a brave towards women only";

(5) *वेनुश्च गजश्च* = *वेनुगजो* "cow and bull"

(6) *रिक्श्च सामश्च* = *रिक्सामो* "the Rik and the Saman."

(7) *वाक्श्च मनश्च* = *वाहृमनो* "the speech and mind"

(8) *अक्षिणीश्च ब्रुवीश्च* = *अक्षिब्रुवश्च* "the eyes and the brows" The compound is singular as being parts of members of human body, (II 4 2 5 905)

(9) *दोषश्च ज्ञानश्च* = *दोषज्ञश्च* "the wiset and cows" Here the final syllable (called *te*) is elided

(10) *शङ्खश्च गर्जिणीश्च* + *शङ्खश्च* = *शङ्खिणीश्च* "Thighs and knees" "

(11) So also *शरीरश्च* + *शरीरश्च* = *शरीरश्च* + *शरीरश्च* + *शरीरश्च* = *शरीरिणीश्च* "Feet and knee" "

(12) *रात्रिश्च दिनश्च* = *रात्रिदि* by night and day' These are two indeclinables having the force of locative, and this compounding is also irregular.

(13) *रात्रिश्च दिनश्च* = *रात्रिदि* "By night and day" "

(15) The word सरजसम् is an Avyayibhāva, meaning 'with the pollen' i. e. 'all,' as सरजसम्+वह्निः ॥ The affix does not come when it is a Bahuvrīhi? as सह+रजसा=सरजः पङ्कजम् ॥

(16) The word निः श्रेयसं=निश्चितं श्रेयः 'sure (never failing) happiness,' and is a Tatpurusha: but not so in निः श्रेयान् पुरुषः ॥

(17) Then is the word पुरुषायुषम् a Genitive Tatpurusha=पुरुषस्यायुः ॥ 'Limit of a man's life.' Not so when it is a Dvandva, as पुरुषश्च आयुश्च=पुरुषायुषी ॥

The words (18) ज्ञायुषम् and (19) ज्ञायुषम् are Samāhāra Dvig compounds. Therefore not here, ह्योरायुः=ज्ञायुः, ज्ञायुः ॥

(20) The word कर्मवृत्तम् is a Dvandva. Therefore, not here कर्मवृत्तयोन्वयस्य=कर्मवृत्तवृत्तः (य कर्मोच्यते न्यते) ॥

The three words ending in वृत्तम् are Karmadhāraya, (21) जातोक्तः "a young bull;" (22) महोक्तः "a big bull;" (23) वृद्धोक्तः "an old bull." Not so when these are Bahuvrīhi: as जातोक्ता ब्राह्मणाः "Brahmanas possessing young bulls."

(24) The word उपसृष्टम् is an Avyayibhāva=सृष्टः समीपम् ॥ Here the non-ellipsis of the final syllable, and the change of व् of षम् into व् (Samprasāraṇa) are irregular.

The word गोद्वेषः is a Locative Tatpurusha, as गोद्वेषा=गोद्वेष ॥ "a dog in a cowpen, a slanderer."

६४६ । ब्रह्महस्तिभ्यां वर्धसः । ५ । ४ । ७८ ॥

अन् स्यात् । ब्रह्मवर्धसम् । हस्तिवर्धसम् ॥

पत्न्यात्मन्यां चेति वक्तव्यम् * ॥ पत्न्यवर्धसम् । राजवर्धसम् ॥

946. The affix ach comes after the word varchas, when preceded in a compound by the words Brahma or hasti.

Thus ब्रह्मवर्धसम् 'Sanctity resulting from the contemplation of Brahma,' हस्तिवर्धसम् 'strength of an elephant.' Varchas means 'light,' 'strength.'

Vārt:--So also when Varchas is preceded by the words palya and ॥ १५५ ॥ पत्न्यवर्धसम्, राजवर्धसम् ॥ The word पत्न्य means 'meat;' पत्न्य 'meat-eater;' पत्न्यवर्धसम् "the strength of the meat-eater."

६४७ । अन्नसमन्धेभ्यस्तमसः । ५ । ४ । ७९ ॥

अन्धतमसन् । सतससन् । अन्धवर्तीत्यन्ध पश्चादात् । अन्ध तमः अन्धतमसन् ॥

947. The affix ach comes after the word *tamas*, when preceded by the words *ava*, *sam* and *andha*, in a compound.

Thus *अन्धतमसन्* 'slight darkness' *सन्तमसन्* 'great darkness' *अन्धतमसन्* 'complete darkness so as to obstruct the sight.'

The word *अन्ध* is derived from the *churādi* root *अन्ध* with the affix *अच्* of *पश्चादे* class (III. 1. 134 S. 2896) ॥

२४८ । श्वस्रोदसीयश्लेषसः । ५ । ४ । ८० ॥

वसुधन् । प्रशस्तवन् । सतः ईदृशानि वस्यि । अस्त्वसन् इत्यस्त्वस्येयसंतामनादीर्बिदवतामाह । अदुष्यसकादिसात्वतात् । श्लेषसीयसन् । अ अस्त्वत् वे लुक् ॥

948. The affix *ach* comes after the words *vasyās* and *śreyas*, when they follow the word *śvas* in a compound.

Thus *श्लेषसीयसन्*, *अ श्लेषसन्* ॥ The word *वस्यि* is derived from *वसु*, meaning "praiseworthy," "rich," by adding the affix *ईदृशुच्* (V. 3 57 S 2005). The word *अ* is usually employed in blessing or praising the object expressed by the second term. These compounds belong to the class of *Mayāśraya-śsakādi* (II. 1. 72 S 754). Thus *अ*. *अस्त्वसन्* वे लुक् = योगिन अस्त्वत् वे लुक् ॥ The word *श्लेषसीयसन्* is a synonym of *अ*. *अस्त्वसन्* ॥

६४६ । अन्ययतमाद्ग्रहसः । ५ । ४ । ८२ ॥

अनुसृतम् । अन्धसृतम् । तप्तसृतम् ॥

949. The affix *ach* comes after the word *rabhas*, when it follows *anu*, *ava*, and *tapta* in a compound.

Thus *अनुसृतम्* 'secluded' *अन्धसृतम्* 'a little secluded' *तप्तसृतम्* 'a hot place of seclusion' *१. ८*, which is very strongly secluded, which is too hot for another to enter.

६५० । प्रतेहसः सप्तमीरुपान् । ५ । ४ । ८३ ॥

वसि वसि वसुत्तय । विनयस्येऽथर्वीभ्यः ॥

950. The affix *ach* comes after the word *uras*, when it follows the word *prati* in a compound, and it has the force of the locative.

Thus मत्सुरसम्—उपसि वर्त्तते 'against the heart.' This is an Avyayibhava compound, the indeclinable having the force of a vibhakti (II. I. 6 S. 652.)

Note:—Why do we say "when having the sense of the locative?" Observe मत्सुरः = प्रतिपत्तुरः ॥

९५१ । अनुगवमायामे । ५ । ४ । ८३ ॥

एताद्विपायते वीधत्वे । अनुगवं मागम् । बल्यं चायाम् इति समासः ॥

951. The word *anugava* is irregularly formed by adding the affix *ach*, and has the sense of "suited to the length of the cows."

Thus *anugavam* means "the chariot suited to the length of the oxen," This compound is formed by II. I. 16 S. 670.

Note:—Why do we say when meaning "the length?" Observe, मयां पमाद्= अनुगव, ७

६५२ । त्रिस्तावा त्रिस्तावा वेदिः । ५ । ४ । ८४ ॥

वाचस्पत्यदिशैवः समासश्च निवाच्यते । चावती प्रकृतौ वेदिस्ततो द्विगुणा चिद्युगा पाऽध्वपेपादे वषेवं निपातयत् । वेदिर्द्विः त्रिम् । त्रिस्तावती त्रिस्तावती रज्जुः ॥

952. The words *dvistāvā* and *tristāvā* are irregularly formed, when qualifying a *vedi* or 'altar.'

The affix *अच्* is added and the final syllable (*i. e.* *दि*) is elided. Thus *द्विस्तावा वेदिः* "an altar twice as big as an ordinary one." *त्रिस्तावा वेदिः* "thrice as big as an ordinary altar." Such big altars are used in important sacrifices like *Aśvamedha* &c. The words are compounds of *द्विः* and *त्रिः* plus *तावम्* meaning "as much." Why do we say "when applied to an altar?" Observe *द्विस्तावती रज्जुः*, *त्रिस्तावती रज्जुः* ॥

९५३ । उपसर्गाद्ध्वनः । ५ । ४ । ८५ ॥

प्रगतीऽध्वनं प्राच्यते एधः ॥

953. The affix *ach* comes after the word *adhvan*, preceded by an *upasarga* in a compound.

*Thus *प्रगतीऽध्वानं* = प्राच्यते एधः, 'a chariot.'

Note:—Why do we say "when preceded by an *Upasarga*?" Observe *पमेवत्वा वज्रमाध्वः* ॥

९५४ । न पूजनात् । ५ । ४ । ६६ ॥

पूजनाद्योपरिभ्य उपादान्ता न स्युः । सुराजा । गतिपराज ॥

स्वस्तिभ्यामेव * ॥ वेत् । परमपराज ।

पूजनादिकम् । मानविकाम्बोऽतिगणः । बहुव्रीहौ सवध्यङ्गोरित्यत आगेपाय निषेध । नेह ।
सुतकथ । स्वस ॥

954 The samāsānta affixes are not applied to those words, the first member of which is a word expressing praise

The present rule prohibits the application of the samāsānta affixes when such words are preceded by a word expressing praise. Thus V 4 91 S 788 ordains the affix *रच्* when the word *राजन्* enters a compound, as, महा + राजन् = महा + राजन् + रच् = महाराज, and not महापराज ॥ But सुराजा 'a good king' अतिराजा 'an excellent king'

Vart —The word expressing praise must be *सु* or *अति* and not any word expressing praise in general : Therefore, the prohibition does not apply in महापराज and परमपराज ॥

Why do we say 'a word expressing praise'? Observe अज्ञिगम् 'a fool,' literally 'one who surpasses a bull in folly' This prohibition applies 'up' to sūtra V 4 113 S 852 exclusive. Thus सुतकथ 'having handsome thighs,' स्वस, 'having beautiful eyes' here the affix *रच्* (V 4 113 S 852) is not prohibited.

९५५ । किम. ज्ञेये । ५ । ४ । ७० ॥

ज्ञेये च किराजसकं पर मत्तदन्तास्तमासान्ता न स्युः । कृत्स्नो राज्ञ किपराज । किपसा । किमो । ज्ञेये किम । किराज । किरसा । किमव ॥

955 The samāsānta affix is not applied to a word preceded by किम in the sense of reproach

Thus कि + राजन् = किराजन्, as किराजा, नो न रसाति He is no king who does not protect किरसा नोऽभिदुष्टति किमोर्वा न बहति ॥ (V 4 91 S 788 V 4 92 S 729 II 1 64 S 743) The compounding here takes place by Rule II 1 64. S 743

Why do we say 'when meaning reproach' ? Observe कत्वं राज्ञा — किराज, किरसा, किमव ॥

९५६ । नञस्तत्पुरुषात् । ५ । ४ । ७१ ॥

नञात्ता न । नञात्ता । नञात्ता । तत्पुरुषादिकम् । अथवा सवत्तम् ॥

956. The samāsanta affix does not come after a Tatpurusha compound of words like rājan &c, herein taught, when the negative particle न precedes them.

Thus अराजा 'a no-king, i. e. one who is not a king;' असखा, 'one who is not a friend;' (V. 4. 91 S. 788 prohibited). Why do we say "after a Tatpurusha compound?" The same words preceded by the negative particle will take the samāsanta affix when forming compounds, other than Tatpurusha, as अक्षुर शकटम् 'a car having no yoke.'

६५७ । पथो विभाषा । ५ । ४ । ७२ ॥

नभ्यूर्वात्पथो वा समासान्तः । अपथम् । अपथ्याः । तत्पुत्र्यादित्येव । अपथी देहाः । अपथं वदन्ते ॥

957. The samāsanta affix does not optionally come after a Tatpurusha compound of the word पथिन् with तच् ॥

This declares an option, where under the last sētra the omission would have been necessary. Thus अपथम् or अपथ्याः 'absence of road' (See V. 4. 74 B. 940 and II. 4. 30 S. 815). But अपथोदेहाः 'having unsoft roads,' Here it is Tat-purusha.

Here ends the Samāsanta.

अथालुक्समास प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXIV.

ON NON-ELISION OF CASE-AFFIXES IN CERTAIN COMPOUNDS.

६५८ । अलुक्तरपदे । ६ । ३ । २ ॥

अलुक्तरपदे प्रागल्भ्य इतरपदेपिकारस्त्वपारसमासे ॥

958. In the following upto VI. 3. 24 S. 982 inclusive, is always to be supplied the phrase "the elision does not take place, before the second member of the compound."

Note — The words अलुक् 'there is no elision,' and इतरपदे "before the second member" are to be supplied in the subsequent sūtras. Both these words jointly govern the sūtras upto VI. 3. 24, S. 982; while इतरपदे singly extends further upto that point whence commences the jurisdiction of अलुक् (VI. 4. 1 S. 900.) Thus sūtra VI. 3. 2 S. 959 says "the affixes of the Ablative after 'stoka' &c." The present sūtra should be read there to complete the sense, e. g. "the affixes of the Ablative after stoka &c. are not elided before the second member of the compound." Thus स्तोकाद् इत्त एतौकाद्भुक्त, अल्पाद्भुक्त ॥ Why do we say "before the second member"? Observe निष्ठास्य स्तोकाद् = नि स्तोकाः ॥ The maxim of pratipadokta does not apply here

६५९ । पञ्चम्याः स्तोकादिभ्यः । ६ । ३ । २ ॥

एभ्य पञ्चम्या अलुक् एवाद्भुक्तपदे । स्तोकाद्भुक्त । एवमनिकार्यनूपर्यलुक्भ्यः ।

इतरपदे किम् । निष्ठास्यं योकासिस्त्विक ॥

आह्वयान्तादिभ्य उपसर्गानम् * ॥ आह्वये विहितानि एतानि उपसर्ग आह्वयानि; चादि एतदीनि आह्वयान्तादी निष्ठास्येभ्यः । द्वितीयार्थे पञ्चम्युपसर्गानाम् ॥

959. The Ablative-ending after स्तोका &c. is not elided before the second member of a compound.

Thus स्तोकाद्भुक्त, अल्पाद्भुक्त, अन्विकारानम्, अन्विकारानम्, इतरपदे . निष्ठास्य-
ह्वयान्तादिभ्यः ॥

Note — By I. 2. 46, S. 179 a case inflected word when forming part of a compound is called ; pratipadika, and by II. 4. 71 S. 650 the endings of a Pratipadika

are elided. Therefore, in forming the compound of स्तोत्रान् युक्तः, the ablative ending required to be dropped. The present sūtra prevents that. The words स्तोत्र &c. in the dual and plural are never compounded, and consequently this rule does not apply to them. Thus स्तोत्राभ्यां युक्तः, स्तोत्रेभ्यः युक्तः are separate words and not compounds, for not being treated as compounds, these are not one Pada (एकपद) or one word, and do not have one accent, for in one word, there is only one acute. Thus while स्तोत्रान् युक्तः being one compound word will have one acute (VI. 1. 153, S. 3650 VI. 2. 144 S. 3778), the word स्तोत्राभ्यां युक्तः being treated as two words, will have separate acute accents. The above compounding takes place by II. 1. 39 S. 701.

Why do we say "before the second member"? Observe दिव्याक्तः स्तोत्रान् = निःस्तोत्रः ॥ The maxim of pratipadokta does not apply here.

Vart.—The word ब्राह्मणाच्छंसिन् should be enumerated in this connection. Here also the Ablative is not elided. Thus ब्राह्मणे विहितानि शास्त्राणि = ब्राह्मणानि ; तानि शंसति = ब्राह्मणाच्छंसिन् "a kind of Ritvic priest."

Note.—The object of making words like स्तोत्रान् युक्तः a compound is three fold. First एकपदम् *i. e.* they become one word. Thus the descendant of स्तोत्रान् युक्तः will be स्तोत्रान् युक्तः, the Taddhita affix being added to the whole. Similarly the descendant of स्तोत्रान् युक्तः (Feminine) will be स्तोत्रान् युक्तः ॥ Second एकस्वर्यम् *i. e.* one accent, thus स्तोत्रान् युक्तः has none on the final by VI. 2. 144. S. 3978, read with VI. 1. 223 S. 3734, VI. 1. 158 S. 3650: Thirdly विशेषण योगभायः *i. e.* the absence of adjective. No separate adjective can be added to these words separately.

Note.—The śāstras obtained in the Brāhmanas are called also metaphorically ब्राह्मणादिः ॥ The priest who praises such śāstras is called ब्राह्मणाच्छंसिन् Here the fifth case has the force of the Accusative, by virtue of this vārtika. The शान् is a kind of hymn of praise. The difference between śāstra and stotra is thus explained: शान्ति मन्त्र साध्यद्वारेण दिष्टद्वाराभिधानं स्तोत्रम् । अश्रुतमन्त्रसाध्यद्वारेण दिष्टद्वाराभिधानं शान्तिम् ॥ One is sung with musical accompaniment, the other is merely recited. These are the technical terms of the sacrificial Priests.

६६० । ओजःसहोऽम्भस्तमस्तुतियायाः । ६ । ३ । ३ ।

ओजसाकृतमित्यदि

शान्तस्य उपसंख्यानम् ॥ ॥ शान्तसाकृतम् । आर्जवेन कृतमित्यर्थः ॥

पुंसानुबो जनुषान्भ इति च ॥ यस्याप्रजः पुमान् च पुंसानुजः । जनुषान्बो भाव्यन्धः ॥

960. 'The Instrumental endings after ओजस्, सहस्, अम्भस् and तमस् are not elided before the second member of the compound.

Thus ओजसाकृतम्, सहसाकृतम्, अम्भसाकृतम्, तमसाकृतम् 'done with strength' &c.

Vārt — भञ्जम् also should be enumerated Thus अञ्जताकृतम् 'done correctly.'

Vārt — The compounds पुत्राद्य and अनुपान्य should also be mentioned. Thus पुत्रा हेतुनाद्युज = पुत्राद्युज 'having an elder brother' अनुपान्य हेतुनाद्युज = अनुपान्य 'blind from birth'. The word जनु is another name of जन्म 'birth'

६६१ । मनसः संज्ञायाम् । ६ । ३ । ४ ॥

मनसाद्यम् ॥

961. After मनस् when the compound is a name, the Instrumental endings are not elided before the second member.

Thus मनसाद्यम् ॥

Note :— Why do we say 'when a Name' ? Observe मनोदत्ता, मनुोदत्ता ॥

६६२ । आह्वयिनि च । ६ । ३ । ५ ॥

मनेत् इत्येव । मनसा आह्वयु शीङ्गस्य मनसाह्वयी ॥

962. Also before आह्वयिन्, the Instrumental endings of मनस् are not elided

Thus मनसाह्वयिन् = मनसाऽऽह्वयितु शीङ्गस्य ॥ 'One knowing by mind'

६६३ । आत्मनश्च । ६ । ३ । ६ ॥

आत्मनश्चोक्त्या अनुक्तं स्वम् ॥

पुत्रेण ह्यति वक्तव्यम् ॥ पुत्रेणव्यक्त्यात् इतरपदे इत्यर्थ । आत्मनापञ्चन । अनार्षितस्य स्वपुत्रेणैवेति बहुव्रीहिसौम्य ।

पुत्रेणैवेति । आत्मनश्च ॥

963. The Instrumental endings after आत्मन् are not elided.

Vārtika — "When an Ordinal Numeral follows" should be added

Thus आत्मनश्चत्तम, 'himself and four others'

Note — The Instrumental case here takes place under the *Vārtikā* द्विव्रीह्या विधायि प्रकृत्यादीनादुपसर्गस्य (II 3 18 *Vārt S* 561) And the compounding takes place by II. 1 30, *S* 692 by separating द्विव्रीह्या of that aphorism and making it a separate *sōtra* or in this way — आत्मना कुलं वचनं च आत्मनश्चत्तम ॥

How do you explain the form आलपतुर्थे in अनांनस्यालपतुर्थे एष ? It is a Bahuvrīhi compound = आलया अतुर्थोऽस्य ॥

Why do we say "when an ordinal numeral follows" ? Observe आलकणम् .

६६४ । वैयाकरणाख्यायौ चतुर्थ्याः । ६ । ३ । ७ ॥

आलन इत्येव । आलनेपदम् । आलनेभाषा । तादर्थ्ये अतुर्थेषा । अतुर्थेति योगविभागास्तनासः ॥

964. The Dative case-ending is not elided after आलम्, when the compound is the name of a technical term of grammar.

Thus आलनेपदम्, आलनेभाषा ॥ The compounding takes place by the *yoga-bibhāga* of sūtra II. 1. 36, S. 698 and the force of the Dative is here that of *tadartha*. If we do not read the *anuvrīti* of आलम्, we can then dispense with the subsequent sūtra, for then it will mean "the Dative ending is not elided in a technical term of grammar."

६६५ । परस्य च । ६ । ३ । ८ ॥

मूलनेपदम् । परनेभाषा ॥

965. The Dative ending is not elided after पर, when the compound is the name of a technical term of grammar.

Thus परनेपदम् "The Parasmaipada." &c.

९६६ । ह्रस्वन्तात्सप्तम्याः संज्ञायाम् । ६ । ३ । ९ ॥

ह्रस्वन्तात्सप्तम्या अलुक् संज्ञायाम् । व्यधिसारः ॥

966. The Locative ending is not elided after a stem ending in a consonant or a short अ, when the compound is a Name.

Thus व्यधिसारः

९६७ । गविसुधिभ्यां स्थिरः । ८ । ३ । १५ ॥

गाम्भ्यां स्थिरस्य सस्य पः स्यात् । गविष्ठिरः । अत्र गवीति वचनादिवाल्क्यः । पुरोधिरः । अण्ये-
लिलवाः । अत्र संज्ञायामिति सप्तमीसप्तम्याः ॥

ह्रस्वन्त्यां च ॥ अदिपृक् । द्विपृक् ॥

967. The स् of स्थिरः is changed to ष after the words गवि and*शुधि ॥

Thus गविस्थिर. 'firm in the sky.'

Though श् does not end in a consonant and so VI. 3. ॥ S 966 does not apply to it, yet it retains its Locative ending by the implication of this rule. So also ष ending words: as शुधस्थिरः and अल्प्य हस्तः ॥ The compound-ing takes place by II. 1. 44 S. 721 and the 7th case affix is not elided by VI. 3. 9 S 966.

Note:—Why do we say "after a word ending in a consonant or श्"? Observe गवां शुकुटिका—शुकीकुटिका. वृष्यां पापः—वृषिपापः ॥ Why do we say 'when a Name'? Observe अक्षरीणः ॥

Vart:—The Locative ending is not elided after ह् and त्; as हस्तिभ्यः, शिविभ्यः—हस्तं शिव च स्तुति ॥ The Locative has the force of accusative.

This rule is an exception by anticipation to VIII. 3. III S. 2123.

३६८ । कारलासि च प्राचां हलादी । ६ । ३ । १० ॥

प्राचां शेषे आकाशेन तत्र हलादीन्नुत्तरेषु हलात्मन्तमन्त्रा सुकुटं ३ सुकुटिकायांपुत्रम् । हवि शुकुटः । पूर्वेण सिद्धि नियमादिषु । कारलास्येव प्राचापि हलादिवैद्वि । कारलासि सिद्धिः । अन्वाहिवपद्युः । कारलास्यवैद्विभ्यो नान । प्राचां सिद्धिः । शुधपद्युः । हलादी सिद्धिः । अन्विकरीणे । हलात्मन्तमन्त्रा । गवां शेषे शिविभ्यः ॥

968. The Locative case-affix is not elided after a stem ending in a consonant or a short अ, in the name of a tax of the Eastern people, when the second member begins with a consonant.

Thus सुकुटि कार्याणम्, हविशुधपद्युः ॥ All these are names of taxes, and would have retained the Locative ending even by the last rule. The present rule makes a nityama or restriction, which is threefold, namely (1) when it is the name of a tax, and no other word, (2) when it belongs to the Eastern people and no other people, (3) and when the second member begins with a consonant.

Why do we say when it is the name of a tax? Observe अन्वहितपद्युः—अन्वहितपद्युः ॥ It is the name of a duty or dues, but not of a tax? Why do we say "of the Eastern people"? Observe शुधपद्युः—शुधपद्युः ॥ Why do we say 'before a second member beginning with a consonant'? Observe

अधिकते उरणः = अविकटोरणः The word उरण means 'sheep.' A kind of tribute consisting of sheep given in the rainy season (avikata = मेघसंधान) ॥ Why do we say 'ending in a consonant or अ' ? Observe नद्यां वीरः = नदीवीरः ॥

६६६ । मध्याद्गुरौ । इ । ३ । ११ ॥

मध्येयुहः ॥ अन्ताप* ॥ अन्तेयुहः ॥

969. The Locative case-affix is not elided after मध्य when गुरु follows.

As मध्येयुहः 'A word of three syllables having a long one in the middle.'

Vart:—So also after अन्त ; as अन्तेयुहः ॥

६७० । अमूर्धमस्तकार्त्वाङ्गादकामे । इ । ३ । १२ ॥

कण्ठेकालः । उरसिलोमा । अमूर्धमस्तकार्त्वाङ्गादकामे । मूर्धनिष्यः । मस्तकनिष्यः । अकामे निष्य । इण्डे कानोऽस्य इण्डकामः ॥

970. The Locative case-affix is not elided after a word denoting a part of the body (with the exception of मूर्धन् and मस्तक), before every word other than काम ॥

Thus कण्ठे कालोऽस्य = कण्ठेकालः, उरसिलोमा ॥ Why do we say 'with the exception of मूर्धन् and मस्तक' ? Observe मूर्धनिष्यः, मस्तकनिष्यः ॥ Why do we say 'other than काम' ? Observe :—इण्डे कानोऽस्य = इण्डकामः ॥

Note:—When the first member does not denote the name of a part of the body, the rule does not apply : as अक्षरीण्डः, nor does it apply when the first member does not end in a consonant or अ, as अंगुलिनामः, जहियापणिः ॥

६७१ । वन्धे च विमाधा । इ । ३ । १३ ॥

हलदन्तात्तदन्था अह्लुह् । हस्तेबन्धः । हस्तबन्धः । हलदन्तेति विध् । सुतिबन्धः ॥

971. The Locative case-affix is optionally not elided after a word ending in a consonant or अ before बन्ध ॥

Thus हस्तबन्धः or हस्तेबन्धः ॥

Note:—This declares an option, with regard to the last rule, in a Bahuvrihi when the first member is a सङ्ग word, and also it is an option to VI. 3. 19 §. 977 when the compound is a Tatparusha, whether the first be स्वंग or not. The word बन्धः is a वम् formed word.

Why do we say the first member ending in a consonant or vowel ष ?
Observe सुविषयम् ॥

६७२ । तत्पुरुषे कृति थङ्गलम् । ६ । ३ । १५ ॥

सन्धेले । कर्णेजप । कर्णिक । कुहपर ॥

972. In a Tatpuruṣa compound, when the second member is a word formed with a kṛit affix, the Locative ending is optionally preserved

As सन्धेले 'an elephant' कर्णेजप "a secret traducer" But also कुहपर ॥

६७३ । मासृष्टयत्कालादिषां जे । ६ । ३ । १५ ॥

मासृदिज । षट्दिज । कालज । द्विदिज । पूर्वत्यय मपठ्य ॥

973. The Locative ending is retained after मासृष्ट, यत्, काल and दिष्, when ज follows

Thus मासृदिज "produced in the rainy season, a storm" षट्दिज, 'autumnal,' कालेज, 'produced in proper time,' "Heaven born" This sūtra is but an extension or amplification of the previous sūtra. "

६७४ । विभाषा वर्षेक्षयत्वरत् । ६ । ३ । १६ ॥

वृद्ध । ताम्रभा मल्लज्ज । वर्षेज । वर्षज । क्षरेज । क्षरज । क्षरेज । क्षरज । वरेज । वरज ॥

974. The Locative ending is optionally retained after वर्षे, क्षर, शर, and वर, when ज follows.

Thus वर्षेज or वर्षज, क्षरेज or क्षरज: "produced by distillation or from a cloud," क्षरेज or क्षरज, 'Kārtukeya.' वरेज or वरज: 'blessing-born'.

६७५ । यकालतनेषु कालनासः । ६ । ३ । १७ ॥

सप्तम्या विभाषाऽद्भुद् स्थान् । ये पूर्वार्द्धे चरे । पूर्वार्द्धे, नरे । पूर्वार्द्धे, नरे । पूर्वार्द्धे, नरे । कति । पूर्वार्द्धे, नरे । पूर्वार्द्धे, नरे । नरे । पूर्वार्द्धे, नरे । पूर्वार्द्धे, नरे ॥

975 The Locative ending is optionally retained after a word denoting time, ending in a consonant or अ, when तरेष् or तमष्, or the word काल or the affix सन् follows.

The affixes त्तु and त्तम are called त्तु (I : 22 Thus च पूर्वार्द्धे, नरे or पूर्वार्द्धे

पूर्व, पूर्वहितने or पूर्वाहुतने ॥ कालः—पूर्वाह्निकाले or पूर्वाह्निकाले ॥ सनः—पूर्वाहितने or पूर्वाहु-
तने ॥

Notes:—Why do we say 'after a time-name'? Observe अह्नवे, अह्नवे ॥
The condition that the preceding word should end in a consonant or *av* applies here
also. Thus no option is allowed in पश्चित्तयाम् ॥ The word काल means the word-
form काल and not time-denoting words in general. The affix सन is taught in IV. 3.
23. S. 1891.

६७६ । शयवासघासिष्वकालात् । इ । ३ । १८ ॥

शेद्यः । लस्यः । पशेवासः । घनवासः । पशेवासिर् ॥ घनवासिर् ॥ इत्यन्तादिभ्येव ।
शुभिसायः ॥

अपो योनियन्तुषु * ॥ अण्डु योनिरुपतिर्वस्य सोऽण्डुयोनिः । अण्डु मयोऽन्तव्यः । अण्डुमन्ता-
वाज्यभाषी ॥

976. The Locative ending is optionally retained
before the words शय, वास and वासिन्, when the preceding
word does not denote time, and ends in a consonant or short
अ ॥

Thus शेद्यः, or लस्यः, पशेवासः or घनवासः, पशेवासिन् or घनवासिन् ॥ After
a time-name we have 'पूर्वाहुतयः ॥' After a vowel ending word (other than अ)
we have शुभिसायः ॥

Vart:—The Locative case-affix is retained after अण् when योनि,
or the affix अण् or मणुप् follows. Thus अण्डुयोनिः, अन्तव्यः, अण्डुमन्ती ॥ The affix
अण् is added by treating अण् as belonging to the विगति class (अण्डु मयः, IV. 3.
54 S. 1429). Some give अण्डुः and अण्डुपरः as additional illustrations. The
two mantras अण्डुमन्ते सधितव (Rig VIII. 43. 9) and अण्डु मे सोमो अण्डुदीह् (Rig I. 23.
20, X. 9. 6) are called अण्डुमन्तौ verses: the oblations offered with these are
also so called.

६७७ । नेन्सिद्धवन्धातिषु च । इ । ३ । १९ ॥

इत्यन्तादिषु सप्तम्या अह्नवे । स्थण्डिलशाखी । साह्यारथसिद्धः । अकनन्वः ॥

977. The Locative ending is not preserved before
a stem ending in इन्, before the word सिद्ध, and before a
word derived from वन्च् ॥

Thus स्थण्डिलशाखिन् "an ascetic who sleeps on the bare *sthāṅḍila* or
sacrificial ground." साह्यारथसिद्धः, अकनन्वकः ॥

Why do we say the first member ending in a consonant or vowel व ?

Observe सुविषयम् ॥

६७२ । तत्पुरुषे ह्यति बहुलम् । ६ । ३ । १५ ॥

सन्धेः । कर्णेऽप । क्वचित् । कुहपर ॥

972. In a Tatpuruṣa compound, when the second member is a word formed with a kṛit affix, the Locative ending is optionally preserved

As सन्धेः 'an elephant' कर्णेऽप "a secret traducer." But also कुहपर ॥

६७३ । प्रावृष्ट्यस्तकालादिषां जे । ६ । ३ । १५ ॥

प्रावृष्टिम् । वादिम् । कालेज् । विदिम् । पूर्वस्य सपठ्यम् ॥

973. The Locative ending is retained after प्रावृष्ट्, शरत्, काल and दिष्, when ज follows.

Thus प्रावृष्टिम् "produced in the rainy season, a storm" वादिम्, "autumnal," कालेज्, 'produced in proper time,' "Heaven born" This sūtra is but an extension or amplification of the previous sūtra. . .

६७४ । विभाषा वर्षक्षरवरात् । ६ । ३ । १६ ॥

वृक्ष वारण्या मल्लज् जे । वर्षेज् । वर्षेज् । क्षरेज् । क्षरज् । क्षरेज् । क्षरज् । वरेज् । वरेज् । वरेज् ॥

974. The Locative ending is optionally retained after वर्षे, क्षर, शर, and वर, when ज follows.

Thus वर्षेज् or वर्षेज्, क्षरेज् or क्षरज्: "produced by distillation or from a cloud," क्षरेज् or क्षरज्, 'Kārtikeya.' वरेज् or वरेज्: 'blessing-born'.

६७५ । घकालतनेषु कालनाम्नः । ६ । ३ । १७ ॥

सप्तम्या विभाषाऽसुप् स्वरत् । ये पूर्वहिते । पूर्वहिते । पूर्वहिते । पूर्वहिते । कति । पूर्वा-
जेकानि । पूर्वहिते । वने । पूर्वहिते । पूर्वहिते ॥

975. The Locative ending is optionally retained after a word denoting time, ending in a consonant or य, when तरेप् or तमप्, or the word काल or the affix तन् follows.

The affixes तन् and तन् are cited पृ (I : 22, Thus घ पूर्वहिते or वने-

ज्ञेते, पूर्वाङ्गितने or पूर्वाङ्गितने ॥ कालः—पूर्वाङ्गिकाले or पूर्वाङ्गिकाले ॥ सवः—पूर्वाङ्गितने or पूर्वाङ्गितने ॥

Note:—Why do we say 'after a time-name' ? Observe शुक्रतेरे, शुक्रतेने ॥ The condition that the preceding word should end in a consonant or व् applies here also. Thus no option is allowed in राधितवपयाम् ॥ The word काल means the word-form काल and not time-denoting words in general. The affix तन is taught in IV. 3. 13. 5. 1391.

६७६ । शयवासवासिष्वकालात् । ६ । ३ । १८ ॥

शेद्यः । सशयः । मानेवासः । मानवासः । मानेशसी ॥ मानवासी ॥ इतन्तादित्येव ।
शुनिशयः ॥

अपो योनियन्तुषु * ॥ अण्ड योनिरुपनिर्वत्य सोऽण्डयोनिः । अण्ड भवोऽण्डव्यः । अण्डमन्ता-
वाशयमानौ ॥

976. The Locative ending is optionally retained before the words शय, वास and वासिन्, when the preceding word does not denote time, and ends in a consonant or short व् ॥

Thus शेद्यः, or सशयः, मानेवासः or मानवासः, मानेवासिन् or मानवासिन् ॥ After a time-name we have 'पूर्वाङ्गितवः ॥ After a vowel ending word (other than व्) we have शुनिशयः ॥

Vart:—The Locative case-affix is retained after अण् when योनि, or the affix यन् or न्तुष् follows. Thus अण्डयोनिः, अण्डव्यः, अण्डमन्तौ ॥ The affix व् is added by treating अण् as belonging to the द्विवाहि class (अण्ड भवः, IV. 3. 54 S. 1429). Some give अण्डजः and अण्डचरः as additional illustrations. The two mantras अण्डेरे कपिष्टव (Rig VIII. 43. 9) and अण्ड ये सोमो अन्नरीत् (Rig I. 23. 20, X. 9. 6) are called अण्डमन्तौ verses: the oblations offered with these are also so called.

६७७ । नेन्सिद्धवधातिषु च । ६ । ३ । १९ ॥

इतन्तादिषु सामन्या अस्तुम् । स्यन्दिलवायि । साहाय्यसिद्धः । चक्रवन्वः ॥

977. The Locative ending is not preserved before a stem ending in इन्, before the word सिद्ध, and before a word derived from वन्च् ॥

Thus स्यन्दिलवायिन् "an ascetic who sleeps on the bars [sthapdila or sacrificial ground." साहाय्यसिद्धः, चक्रवन्वः ॥

पूर्वते, पूर्वाह्नेतमे or पूर्वाह्नतमे ॥ कालः—पूर्वाह्निकाले or पूर्वाह्निकाले ॥ सवः—पूर्वाह्नितमे or पूर्वाह्न-
तमे ॥

Note:—Why do we say 'after a time-name' ? Observe ह्यह्नतेरे, ह्यह्नतमे ॥
The condition that the preceding word should end in a consonant or व् applies here
also. Thus no option is allowed in सवितरयाम् ॥ The word काल means the word-
form काल and not time-denoting words in general. The affix सन् is taught in IV, 3,
28. S. 1391.

६७६ । शयवासवसिष्वकालात् । ६ । ३ । १८ ॥

शेषयः । खद्ययः । मामेवासः । मायवासः । मामेवासी ॥ मामवासी ॥ ह्यह्नतादित्येव ।
भूनिद्ययः ॥

मयो योनिवन्तद्वु ॥ अण्डु योनिरुपकिर्वस्व सोऽण्डुयोनिः । अण्डु नवोऽण्डव्यः । अण्डुनन्ता-
वाक्यनानी ॥

976. The Locative ending is optionally retained
before the words शय, वास and वासिन्, when the preceding
word does not denote time, and ends in a consonant or short
व् ॥

Thus शेषयः, or खद्ययः, मामेवासः or मायवासः, मामेवासिन् or मामवासिन् ॥ After
a time-name we have 'पूर्वाह्नयः' ॥ After a vowel ending word (other than व्)
we have भूनिद्ययः ॥

Var:—The Locative case-affix is retained after अण् when योनि,
or the affix अण् or नतुप् follows. Thus अण्डुयोनिः, अण्डव्यः, अण्डुनन्तौ ॥ The affix
यन् is added by treating अण् as belonging to the दिवादि class (अण्डु नवः, IV, 3,
54 S. 1429). Some give अण्डुयः and अण्डुपरः as additional illustrations. The
two mantras अण्डुयते सपितृषु (Rig VIII. 43. 9) and अण्डु ये सोमो अन्नवीद् (Rig I, 23,
20, X, 9. 6) are called अण्डुनन्तौ verses: the oblations offered with these are
also so called.

६७७ । नेन्सिद्धवन्धातिषु च । ६ । ३ । १९ ॥

ह्यह्नतादियु सप्तम्हा अह्नय । स्वपिडलपाथी । साह्यार्यसिद्धः । अकवन्थः ॥

977. The Locative ending is not preserved before
a stem ending in ह्न्, before the word सिद्ध, and before a
word derived from वन्ध् ॥

Thus स्वपिडलपाथिन् "an ascetic who sleeps on the bare sthappāla or
sacrificial ground." साह्यार्यसिद्धः, अकवन्थः ॥

Note.—The compounding takes place by *yoga-vibhāga* of sūtra II. 1. 40 § 717. Some use the word *यकद्वय* as an illustration under this rule: *द्वय* then is derived by *द्वय* of III 1 134 S 2896. The *द्वय* ending in *द्वय* is governed by VI 3. 13 S. 971. This sūtra is an exception to *Tatparusha* VI. 3. 14 S. 972. In the *Bahr-vṛkhi*, option of S 971 takes place.

The prohibition of this sūtra applies to *Tatparusha* compounds only.

६७८ । ह्ये च भाषायाम् । ६ । ३ । २० ॥

सप्तमा बहुवचन । वचस्यः । भाषायां क्विप् । कृष्णोऽस्त्रालोकः ॥

978 The Locative ending is not preserved before *य* in the spoken language.

Thus *वचस्यः* ॥ Why do we say 'in the spoken language'? Observe *आक्रोश* in the Veda, as in *कृष्णोऽस्त्रालोकः* ॥ *य* is changed to *व* by VIII, 3. 106 S 3643

६७९ । वयुष्या आक्रोशे । ६ । ३ । २१ ॥

वीरस्य कृष्णः । आक्रोशे क्विप् । आश्रयणकृतम् ॥

वाक्पदवचनस्य शक्तिरुच्यते ॥ वाचोवृत्तिः । दिवापचः । परस्मैपरः ॥

आश्रयणवचनस्य शक्तिरुच्यते ॥ वाचोवृत्तिः । दिवापचः । परस्मैपरः ॥

वचस्य वचस्य भावः । आश्रयणवचनः । ननुवाक्पदवचनस्य शक्तिरुच्यते ॥

वैपानांमिष इति च वृत्ते ॥ मध्यव वैपानिम् ॥

वैपानांमिष इति च वृत्ते ॥ मध्यव वैपानिम् ॥

वैपानांमिष इति च वृत्ते ॥ मध्यव वैपानिम् ॥

979. The Genitive case-affix is retained, when the compound expresses an 'affront or insult.'

Thus *वीरस्यकृतम्* ॥ Why do we say "when insult is meant"? Observe *आश्रयणकृतम्* ॥

Vart—The Genitive is not elided after *वाक्* when followed by *क्विप्*; after *दिवा* before *पच*, and after *पच* before *वृ* ॥ As, *वाचोवृत्तिः*, *दिवापचः*, *पच-वीरः* ॥ *पचवचनमनाज इति* "a robber who steals in the very sight of the owner, such as a goldsmith" The compounding is by II. 3. 38. S 635.

Vart—The Genitive affix is not elided in the following words *आश्रयणवचन*, *आश्रयणवचन* and *आश्रयणवचन* ॥ *वचस्य* is the Genitive Singular of the Pronoun *वचस्य*, and is enumerated in the *ननुवाक्* class (IV. 1 99) and takes *कृ* in forming the Patrony m/c, *आश्रयणवचन*—*आश्रयणवचन*, *आश्रयणवचनस्य भावः*—*आश्रयणवचन* formed by *द्वय* (V. 1. 133 S 1798). So also *आश्रयणवचन* ॥

Vārt :—The Genitive affix is not elided in the compound देवानामियः

Note :—The author of Siddhānta Kaumudī says “when the sense is that of a fool, the affix is not elided in devānaṁ-priya” There is no authority for this, either in the Mahābhāshya or the Kāśikā. This was the title of the famous Buddhist monarch Aśoka, who would not have adopted it, had it meant ‘a fool.’ The phrase इति च सूत्रे has been added by Bhattoji Dīkshita through Brahmanical spite. The Tattvabodhini justifies it by saying that fools only worship Devas, the wise know themselves to be Brahma and so do not offer prayer to any lower spirit. Fools are, therefore, the beloved of Devas.

Vārt :—The Genitive affix is not elided after ऋन् when षेप, पुण्ड and सांगल follow it :—शुनः षेपः, शुनः पुच्छः, शुनोनांगलः ॥ These are names of three Rishis.

Vārt :—The Genitive affix is not elided after द्वि when हाक्ष follows :
as दिशोदासः ॥

६८० । पुत्रेऽन्यतरस्याम् । ६ । ३ । २२ ॥

पठयाः पुत्रे षेऽनुष्वा निन्दायात् । दास्याः पुत्रः । हाक्षपुत्रः । निन्दायां द्वि । अङ्गनी
पुत्रः ॥

980. The genitive affix is optionally retained, when insult is meant, if पुत्र follows.

Thus दास्याः पुत्रः or हाक्षपुत्रः ॥ Why do we say ‘when insult is meant’?
Observe अङ्गनीपुत्र ॥

६८१ । ऋतो विद्यायोनिस्तन्धेभ्यः । ६ । ३ । २३ ॥

विद्यासंभययोनिस्तन्धेभ्योऽपि न कश्चात्पठया अङ्गम् । शेतुःश्वेपासी । शेतुःपुत्रः । शितुःश्वे-
पासी । शितुःपुत्रः ॥ विद्यायोनिस्तन्धेभ्योऽपि न कश्चात्पठया अङ्गम् ॥ ६८ । शेतुःश्वेपासी ॥

981. The genitive affix is retained after a word ending in ऋ and expressing a relationship through study or blood.

Thus शेतुःश्वेपासिन्, शेतुः पुत्रः, शितुःश्वेपासिन् or शितुः पुत्रः ॥

Vārtika :—The relationship through ‘study’ or ‘blood’ should be between the first and the second member of the compound. Therefore the rule does not apply to शेतुःश्वेपासी, शितुःश्वेपासी, शेतुःश्वेपासी, शितुःश्वेपासी ॥

६८२ । विभाषा स्वसृष्टयोः । ६ । ३ । २४ ॥

कश्चात्पठया अङ्गम् वा स्वसृष्टयोः परतोः ॥

982. The genitive affix is optionally elided after a stem ending in **ऋ**, when **स्वसृ** and **पति** follow, the relationship between the two words being through study or blood.

Note:—Thus मातृ स्वसा or मातृ स्वसा, or मातृ स्वसा, पितृ स्वसा or पितृ स्वसा or पितृ स्वसा ॥ * When the affix is elided, then स is invariably changed to व by VIII 3. 81; § 981 and when ऋ is not elided, then the change is optional (VIII. 3. 85 S. 983) So also दृदितृ पतिः or दृदितृपतिः. मनान्दृ पतिः or मनान्दृपतिः ॥

६८३ । मातृःपितृभ्यामन्यतरस्वसा । ८ । ३ । ८२ ॥

मातृभ्यां स्वसृः सत्य षो वा स्वात् समासे । मातृ स्वसा । मातृ स्वसा । पितृ स्वसा । पितृ स्वसा । पितृ स्वसा । ॥

983. The **स्** of **स्वसृ** is optionally changed to **व** after **मातृ** and **पितृ** in a compound.

Thus मातृ स्वसा, or मातृ स्वसा; पितृ स्वसा or पितृ स्वसा ॥ The words मातृ and पितृ end in **र**, which is changed to visarga (See VIII. 2. 24 S. 280). In fact the word पितृ is so exhibited in the sūtra itself, with a **र**, the word मातृ therefore, by the rule of सात्वयै is also to be understood as a **र** ending word.

The word समासे is understood here also. Therefore not here मातृ स्वसा, when the words are used separately in a sentence.

But when the genitive case-affix is elided, then the following sūtra applies.

६८४ । मातृपितृभ्यां स्वसा । ८ । ३ । ८३ ॥

मातृभ्यां स्वसृः सत्य षो वा स्वात् समासे । मातृ स्वसा । पितृ स्वसा । मातृ स्वसा । पितृ स्वसा । ॥

984. The **स्** of **स्वसृ** is changed to **व** after **मातृ** and **पितृ** in a compound where the case-affix is elided.

As मातृ स्वसा, पितृ स्वसा ॥ When there is no compounding then मातृ स्वसा and पितृ स्वसा. That is there is not even the optional व of sūtra VIII. 3. 85 S. 983, when these words are used separately as a sentence.

Thus we have three cases:—

- (1) मातृ स्वसा as, मातृ स्वसा or मातृ स्वसा "mother's-sister."
- (2) Ordinary समास, as, मातृ स्वसा "mother's-sister."
- (3) No samāsa, as मातृ स्वसा "mother's sister."

Here ends the chapter on Anuk Samāsa

अथ समासाश्रय विधि प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXV.

SOME RULES DEPENDING ON COMPOUNDS.

६८५ । धरूपकल्पचेलङ्गुवगोत्रमतहतेषु ङीवोऽनेकाच्चो ह्रस्वः । ६ । ३ । ४३ ॥

भादित्तुंस्काचो ङी वक्तव्येकाचो ह्रस्वः स्वात् धरूपकल्पव्यत्येषु परेषु चेलडावितु चोत्तर-
पदेषु । आङ्गवितर । आङ्गवितना । आङ्गांशरूपा । आङ्गविकल्पा । आङ्गविले । आङ्गविद्युवा । आङ्ग-
विनाशेवादि । ह्रस्वः पचाद्यधि वक्ष्यद्विषयुत्तरभावो विधान्यते । चेलडाङ्गिनि वृत्तिविषयं कृत्तमव-
पीनि ॥ सैः कृत्तितानि कुंक्षनेति समासः । ङयः कित् । एचावर । भादित्तुंस्काविकम् । भादित्तकीत्तय
हुवशीत्त ॥

985. Before the affixes *तर*, *तम*, *रूप*, *कल्प*, and before the words *चेल* (with the feminine in *ङी*), *गुव*, *गोत्र*, *मत* and *हत्*, a word ending in the feminine affix *ङी* becomes short, when the feminine consists of two or more syllables,* and has an equivalent and uniform masculine.

Thus च—आङ्गवितर, आङ्गवितना ॥ आङ्गांशरूपा, आङ्गविकल्पा, आङ्गविले, आङ्गवि-
द्युवा, आङ्गविनाश, आङ्गाणमत्ता and आङ्गाणहत्ता ॥ च, रूप and कल्प are affixes, चेलङ् &c.
are words as second members; गुवः is formed by अच् (III. I. 134 S. 2896)
added to गु, गुण and वच् substitution being prevented anomalously. The
words चेल &c. denote censure as regards the livelihood of the person. The
compounding in the case of these takes place by II. I. 53 S. 732.

Why do we say "ending in *ङी* (ङी)"? Observe एचावर, युत्तरत्त ॥ Why do we say "consisting of more than one syllable"? Because words of one syllable *optionally* become shortened by the next rule. Why do we say "having a corresponding masculine"? Observe भादित्तकीत्तय; कुवशीत्तय, where भादित्तकी and कुवशी denote trees and are invariably feminine, having no equivalent masculine forms.

Note :—The affixes *तर* and *तम* are called च (I. I. 22. S. 2003). They denote superlative comparative degrees. रूपच् is added in denoting praise (V. 3. 66 S. 2021). चेल is derived from चित्त वसने 'to dress.' It means 'garment.' At the end of a compound it denotes bad, wicked, vile. The word is read in पचादि class as चेलङ् (III. I. 134. S. 2896) The ङ् indicates that the Feminine is with ङीच् (IV. I. 15. S. 470).

In आङ्गवितर there is not masculination as required by VI. 3. 35 S. 836 because of the prohibition of VI. 3. 41 S. 842.

६८६ । नद्या शेषस्यान्यतरस्याम् । ६ । ३ । ४४ ॥

‘महदन्तनद्या ह्यन्तस्वेच्छाप पाविषु इत्या वा स्यात् । ब्रह्मबन्धुत्वा । ब्रह्मबन्धुत्वा । क्षितत्वा क्षीत्वा ॥

कृत्या न * ॥ लक्ष्मीत्वा ॥

* 986 In all the remaining feminine words called Nadi (I 4 3 S 266 and 4 S 303), the substitution of short vowel before च &c under the preceding circumstances is optional

‘What are the चेष or the remnants? They are of two sorts / First — Those feminines which are not formed by long ई (इी), and are called Nadi; and secondly — feminines which end in long ई but consist of one syllable Thus ब्रह्मबन्धुत्वा or ब्रह्मबन्धुत्वा क्षितत्वा, or क्षीत्वा ॥ The rule of masculation also does not apply

Part — Nadi words formed by कृत् affixes are excepted as लक्ष्मीत्वा, लक्ष्मीत्वा formed by the Unadi affix ई (Un III 158, 160)

६८७ । तद्धितञ्च । ६ । ३ । ४५ ॥

तद्धित पदा यां नदी तद्धिताय पाविषु इत्या वा स्यात् । विदुर्वित्त्वा । इत्यावाचपुष्पे कृ० नदित्वादि ष्यित्वा पुषत् । विदुर्वित्त्वा । कृष्णाविद् विदुर्वीतरैकम्पुशाहत तद्धितम् ॥

987 The feminine ई (इी) added to a word formed by a Taddhita-affix having an indicatory च or ष्य is optionally shortened before च &c (VI 3 43 S 985)

Thus विदुर्वित्त्वा ॥ It is formed by the Taddhita affix कृत् ॥ In the alternative when there is no shortening there is masculation under VI 3 35 S 836 when we get the form विदुर्वित्त्वा ॥

In the Kāśikā, Prakṛyā Kumudī &c the alternative form given is विदुर्वीत्त्वा । This is not valid for the long ई can never come, as the rule of पुषत् (5 836) will at once apply in this alternative

Note — Or the latter form विदुर्वित्त्वा may be considered to have been evolved from विदुर्वित्त्वा, to which is added the affixes denoting comparison, and then the feminine affix is detaching a feminine

६८८ । हृदयस्य हृत्क्षेपयदन्तासेषु । ६ । ३ । ५० ॥

हृत्तय विदुर्वीत्ति हृत्तेषु । हृदयस्य विदुर्वित्त्वा । हृदयस्य हृत्क्षेप । हृत्क्षेप । हृत्क्षेपयदन्तासेषु । हृत्क्षेपयदन्तासेषु । हृत्क्षेपयदन्तासेषु । हृत्क्षेपयदन्तासेषु ॥

988. हृद् is substituted for हृद्य, before लेश and the affixes यन् and अण् and before लासः ॥

Thus हृद्ये लिखति = हृद्येशः, हृद्यस्व-विभे = हृद्यम्, हृद्ययत्नेम् = हृद्येण, हृद्यस्य नामो = हृद्यलासः ॥ The word लेश here is derived by यण् affix from लिच् ॥ Before the word लेश, formed by यण् affix, this substitution does not take place, as हृद्ययन्तः ॥ The inclusion of लेश in this sūtra proves the existence of this maxim "सन्तपश-धिकारि प्रत्ययपक्षे न सन्तमहणम्" ॥

Paribhasha :—“An affix, when employed in a rule in which the word-सन्तपशे is valid, i. e. in a rule of VI. 3. 1. S. 958 does not denote a word-form ending with the affix.”

Note :—As a general maxim; an affix denotes, whenever it is employed in Grammar, a word-form which begins with that to which that affix has been added, and ends with the affix itself (प्रत्ययपक्षेः यस्यान् स विहित स्तस्यै सान्तस्य महणम्) ॥ Thus the word य, अय &c in VI. 2. 144 means a word ending in य affix &c. But in this 3rd chapter of the sixth Book, so far as the jurisdiction of सन्तपशे goes, an affix does not denote a word-form ending in that affix, on the above maxim: सन्तपशधिकारे प्रत्ययपक्षे न सन्त महणम् ॥ On the contrary, the affix denotes its own-form. Thus त्र त्रम् and त्र in VI. 3. 17. S. 975 do not denote a word ending in these affixes. This rule we infer from the fact that in the present sūtra VI. 3. 50, the author declares “हृद् is the substitute of हृद्य when the word लेश; and the affixes यन्, अण्, and लास follow”. Had the affix यण् here meant the word-form ending in यण्, there would have been no necessity of using the word लेश in the sūtra, as लेश is formed with the यण् affix. See Sūtra IV. 3. 23 S. 1391 for the affix त्रम् ॥

६८६ । वाःशोकभ्यश्चरोणु । ६ । ३ । ५१ ॥

हृद्योक्तः । हृद्यशोकः । शोशर्यम् । शोहृद्यम् । हृद्योणः । हृद्यरोणः । हृद्यस्यशोकयोः हृद्योणोऽप्यस्ति । तेन सिद्धे मपञ्चकार्यमित् ॥

989. हृद् is optionally the substitute for हृद्य, when the words शोक, and रोण, or the affix च्छल् follows.

Thus हृद्योक्तः or हृद्यशोकः, शोशर्यम् or शोहृद्यम् ॥ Here च्छल् is added, as हृद्य belongs to Brāhmaṇādi class V. 1. 124. S. 1788. When हृद् is substituted there is Vṛiddhi of both the members हृ and हृ by VII. 3. 19 S. 1133. So also हृद्योणः or हृद्यरोणः ॥ All these forms could have been got from हृद् which is a full word *sui generis*, having the same meaning as हृद्यः ॥ The substitution taught in this sūtra is rather unnecessary.

६६० । पादस्य पदाज्यातिगोपहतेषु । ६ । ३ । ५२ ॥

एहृत्परपदेषु पादस्य पद इत्यवन्त आदेशः स्यात् । पादाभ्यामञ्जतीति पदाजिः । पदातिः । भाव्य-
तिभ्यां पादे चेदीण् प्रत्ययः । अजिन्त्यभावो निपातनात् । पश्य. । पदोपहत ॥

९१०. पद् (Pada) is substituted for पाद् (pāda)
before आजि, आति, ग and उपहत ॥

Thus पदाजि = पादाभ्यामञ्जतिः । पदातिः = पादाभ्यामपतिः ॥ आजिः and आति are
formed by हृत् from अजि and अत् (Un IV. 131), and irregularly अत्
is not changed to श् though required by II. 4. 56 S. 2292 before this affix.
So also पदगः = पादाभ्यां गपठति, पदोपहतः = पदिनोपहतः ॥

Note 1.—The substitute is पद् pada, ending in short ष, and not पद् 'pad' ;
for had पद् been the substitute we could not form पद् + ग = पदगः ॥ Moreover in the next
sūtra, the substitution taught is पद् (Pad) without the final ष ; so the पद् of this
is with final ष ॥ The word पद् has no case-affix as a sūtra anomaly. *

६६१ । पदस्यतदर्थे । ६ । ३ । ५३ ॥

पादस्य पदस्यतदर्थे इति वीरे । पादो विन्त्यसि पद्य शर्कराः । अतदर्थे कित् । पादार्थद्वयके
पाद्यम् । पादार्थार्थो षीर्षि चत् ॥

॥ पदार्थद्वयसम्बन्धम् * ॥ पादार्थं पदसि पठित्. । पदार्थित्वात् उन् ॥

991. पद् is substituted for पाद् before the affix पद्,
used in any sense other than that of "suited there to."

Thus पदार्थविभक्तिः = पद्य शर्कराः ॥ Why do we say 'when पद् is used in
any sense other than that of "suited there to"?' Observe पाद्यम् = पदार्थद्वयकम् ॥
(see IV. 4 83 S. 1635 and V. 4. 25 S 2093).

Var! :—Before the affix इक्, in the sense of 'he walks there by', पद्
is substituted for पाद् ; as पादाभ्यां चरति = चरिक् : (IV. 4 10 S 1558) by इक् affix.

Note :—The word पाद् in this sūtra means 'the actual foot', a part of animal
organisation. Therefore पद् is not substituted before the षत् of V. L. 24, S. 1099 as
द्विपाद्यम्, त्रिपाद्यम् because पाद् here denotes 'a measure'.

९९२ । द्विमकापिहतिषु च । ८ । ३ । १४ ॥

अक्षिप्तम् । पल्कावी । पञ्जतिः ॥

992 पद् is substituted for पाद् before द्विम, कापिन् and
दति ॥

Thus पद्धिमम्, (= पादस्य शीतं) पक्काभिन् (= पादस्यहिणः) (with द्विगु of III. 2. 78. S. 2988) as in अथ पक्कापियी यान्ति, and पङ्क्तिः (पदाभ्यां ह्यते) ॥ हृत्ति is formed with क्तिन् (कर्माणे क्तिन्) ॥

६६३ । प्रुचः शो । ६ । ३ । ५५ ॥

प्रुचः पादस्य पस्त्वच्छे भवे । भावर्त्ता पच्छः संसति । पार्श्वपारभित्यर्थः । ऋणः क्तिन् । पादशः कार्पापणं वदाति ॥

993. पद् is the substitute for पाद् before the affix शम्, when the meaning is that of a Hymn (Rik).

Thus पच्छो भावर्त्ता संसति=पार्श्वं पार्श्वं संसति, the affix शम् being added by V. 4. 43. S. 2110. Why do we say 'when meaning a Hymn'? Observe पादशः कार्पापणं वदाति ॥

६६४ । वा घोषमिश्रशब्देषु । ६ । ३ । ५६ ॥

पादस्य पद् । पद्घोषः । पद्घोषः । पन्मिश्रः । पद्मिश्रः । पच्छब्दः । पद्पच्छः ॥ निष्के चेति वाच्यम् * ॥ पद्मिश्रः । पद्मिश्रः ॥

994. This substitution of पद् for पाद् is optional before घोष, मिश्र and शब्द ॥

Thus पद्घोषः or पाद्घोषः, पन्मिश्रः or पद्मिश्रः, पच्छब्दः or पाद्पच्छः ॥

Virt:—So also before निष्कः as पद्मिश्रः or पाद्मिश्रः ॥

६९५ । उदकस्त्वोदः संज्ञायाम् । ६ । ३ । ५७ ॥

उदके ॥

उदकपदस्य योति वक्तव्यम् * ॥ लीरोक् ॥

995. उद is substituted for उदक, when the compound is a Name.

Thus उदमेघः 'a person called Udamegha',

Note:—The well-known Patronymic from this is औदमेघिः ॥ Why do we say 'when it is a Name'? Observe उदकपिदिः ॥

Virt:—उद is the substitute for उदक, when it stands as the second member of a compound and denotes a Name: as, लीरोक् ॥

६६६ । उपेवासवाहनधियु च । ६ । ३ । ५८ ॥

उदपेसपिदिदि । उदवासः । उदवाहनः । उदपिपेटः । उदपेटे तु पूर्वेषु सिद्धम् ॥

996. उद् is substituted for उद्क before पेषं, घास, वाहनः, and धि ॥

Thus उद्देव चिनटि formed by शप् by III. 4. 38. S. 3359. उद्घास = उद्कस्यघासः, so also उद्वाहनः ॥ उद्क पीतलेऽस्मिन् = उद्धिः ' water jar'. The affix is कि (III. 3. 93 S. 3271). When the meaning is 'ocean', this form उद्धिः will be evolved by the preceding sâtra, for then it is a sanjñâ or name.

६६७ । एकहलादौ पूरयितव्येऽन्यतरस्यात् । ६ । ३ । ५९ ॥

उद्कृष्णः । उद्ककुम्भः । एकेति किच् । उद्कस्यम्भिः । पूरयितव्येति किच् । उद्कपर्यतः ॥

997. उद् is optionally substituted for उद्क before a word beginning with a single consonant, and which expresses that which is filled with water.

Thus उद्कृष्णः, or उद्ककुम्भः, उद्पाचः or उद्कपाचः ॥ Why do we say 'एकहलादि' meaning 'a word beginning with a single simple consonant'? Because the rule does not apply to उद्कस्यम्भिः as the second member begins with a conjunct consonant. Why do we say 'that which is filled with water'? Observe उद्कपर्यतः ॥

६६८ । मन्यौदनसक्तुविन्दुवज्रमारहारवीथयग्राहैर्षु च । ६ । ३ । ६० ॥

उदनम्भः । उदकनम्भः । उदौदनः । उदकौदनः ॥

998. उद् is optionally substituted for उद्क, before मन्ध, ओदन, सक्तु, विन्दु, वज्र, मार, हार, वीथय, and ग्राह ॥

Thus उदकेन मन्ध = उदनम्भः or उद्कमन्धः । उदकौदनः, उदौदनः or उदकौदनः । सक्तु + उदकेन सक्तु, उदसक्तु or उद्कसक्तुः । विन्दु । उद्कस्य विन्दु, उदविन्दु or उद्कविन्दुः । वज्र । उद्कस्य वज्र उदवज्रः or उद्कवज्रः । मार । उद्क विमर्त्तति उदनारः । or उद्कमारः । हार उद्क हरति, उदहारः or उद्कहारः । वीथयः । उद्कस्य वीथय, उदवीथयः or उद्कवीथयः । ग्राह । उद्क ग्राहति, उदग्राह or उद्कग्राहः ॥

६६९ । इको ह्रस्योऽङ्घो ग्राहवस्य । ६ । ३ । ६१ ॥

इगन्तस्वाङ्घ्रान्तरस्य इस्वी वा इवाङ्घ्रान्तरे । घागन्धियुजः । घागन्धीयुजः । इक् किच् । एवापति ॥ अङ्घ इति किच् । गौरीवसिः । गानवमहाण पूजार्थम् । अन्यवस्त्वामिस्वनुत्ते ॥

इन्द्रवज्रमाविनामन्धयाकां च नेति वाच्यम् ॥ श्रीमद् । भूवज्रः । अङ्घीवायः ॥

अभ्युक्तुवासीनामिति वक्तव्यम् ॥ अकुत् । अकुटिः । अकुत्सः । अकुटिः । अकारोऽनेन विधीयत इति व्याख्यानारम् ॥ अकुत् । अकुटिः ॥ अया कुतो भाषण खोभा वा यत्स स 'अदिवधादि' नर्तक । अत्र कुटि कौटिल्यम् ॥

999. According to the opinion of Gâlava, a short vowel is substituted in a compound, before the second

member for the long इक् vowels (ई, ऊ, ऋ), unless it is the long vowel of the Feminine affix ई (ङी)

In other words, for ई, when it is not the Feminine affix ई (ङी) and for ऊ, a short इ and ऋ are substituted in a compound, before the second member. Thus आगच्छिषुः or आगच्छीषुः, अह्वयन्तुषुः or अह्वयन्तुः ॥

Why do we say इक् vowels? . Observe एकापतिः ॥ Why do we say 'not the long ई of the Feminine affix ङी'? Observe नौरीपतिः ॥ The name of Gālava is mentioned puṣārtha; for the anuvṛtti of 'optionally' was present in this sūtra.

Vat :—It does not apply to Avyayibhāva compounds, nor to those words which take ह्यच् or उवच् augment in their declension, as श्रीमद्ः वृभङ्गः शङ्खीभावः ॥

Vat :—It does however apply to भ्रुकुंत &c, as भ्रुकुंतः, or भ्रुकुंतः भ्रुकुंतिः or भ्रुकुंतिः ॥ Others say च is substituted for भ्रु &c. as भ्रुकुंतः and भ्रुकुंतिः ॥ भ्रुकुंत means an 'actor,' literally "he who talks (kuntse) by the contraction of the eye-brows, or whose ornament (kunta) are the eye-brows." A male actor who plays the part of a female. भ्रुकुंति means 'knitting of the eye-brows, or frown.'

१००० । एक तद्धिते च । ६ । ३ । ६२ ॥

एकशब्दस्य ह्रस्वः स्वाभाविके उच्यते च । एकस्या आगतं एककृष्यम् । एकशीरम् ॥

1000. The short is substituted for the long of एका, before a Taddhita affix, and when a second member follows.

As एकस्य आगतं = एककृष्यम् ॥ So also एकस्याः शीरं = एकशीरम् ॥

Note :—The shortening takes place of the Feminine word एका having the affix चा ॥ When एक is an adjective (सुगन्धर) then the above forms could be evolved by the help of the rules of masculation, such as VI. 3 85. S. 836 i. e. when एक means the numeral one. But when it means 'alone', then those rules will not apply. The word एक is exhibited in the sūtra without any case-affix as a Chhandas irregularity. The examples given are of एका in the feminine, which alone can be shortened, and not of एक whose final is already short. Nor can the rule of shortening be applied to ए of एक, for the rule applies to the final letter, and not to a vowel situated in the beginning of a word.

१००१ । श्यापोः संश्लाब्दसोर्विभुलम् । ६ । ३ । ६३ ॥

रघुतिषुः । जन्मशीरम् ॥

1001. The short is diversely substituted for the feminine affixes ई and आ (की and आप्) in a Name and in the Vedas.

As ऐतिवृत् । Sometimes not, as नान्दीकर । नान्दीशेष । नान्दीविद्यान ॥

So also in the Vedas, as कुण्डलिण, प्रवर्षदा ; sometimes the shortening does not take place, as कान्मुनीपीठनाली, जमवीठन् ॥

आप् ending words in Name अजनीत्, चिन्नदक्षप् ; sometimes there is no shortening, as, सोमकान्दृह, नामकाकण्डम् ॥ So also in the Vedas :—अजनीत् सुशक्ति, कर्णवना वृषिर्षी विश्वपायसम् ॥ Sometimes there is no shortening, अ, कर्णसूत्रण कवसो वसति ॥

१००२ । खे च । ६ । ३ । ६४ ॥

स्वप्रत्यये इयापीर्षा इत्य । अजतद् । अजालद् । ऐतिवृत्तद् । ऐतिवृत्तद् ॥

1002. The feminine affixes ई and आ diversely become short, before the affix ख ॥

Thus अजाया भाव = अजल or अजाल, ऐतिवृत्त or ऐतिवृत्तद् ॥

Note 1.—These are Vedic illustrations, no Names can be formed in इत् ॥

Now we take up the compounding of कौतुभन्धा । पुत्र ॥ In compounding these, two words, the following rule applies

१००३ । अच् । संप्रसारणे पुत्रपत्न्योस्तत्पुत्रये । ६ । १ । १३ ॥

पुत्रपत्न्ये पूर्वपत्न्ये सम्प्रसारणे स्वायुष्यपत्न्योस्तत्पुत्रये ॥

1003. There is vocalisation of the semivowel य् of the affix अच् (IV. 1. 78) when followed in a Tatpurusha compound, by the words पुत्र and पति ॥

Therefore कौतुभन्धा + पुत्र = कौतुभन्धिय + पुत्र ॥ Then applies the next sūtra, by which इ is lengthened

Note :—When the words पुत्र and पति are the second members, forming a Tatpurusha compound, there is samprasāraṇa (vocalising the semi-vowels) of the affix अच् of the preceding. That is य् is changed into इ ॥ Thus कौतुभन्धेय नर्षोऽयम् = कौतुभन्धिः (a Bahuvrīhi compound taking the samāsanta affix or rather anētiḥīti इ by V. 4 127 § 866) कौतुभन्धेयम् = कौतुभन्धिय + अच् (IV. 1 92 S. 1068) = कौतुभन्धिः ॥ The feminine of this will be formed by adding अच् (IV. 1. 78 S 1193) Thus we have कौतुभन्धिः (see IV. 1. 78 S 1193) Now in forming the Tatpurusha

compound of this word with पुत्र or पति, the final स् will be changed into इ and we have कारीषगन्धीपुत्रः, कारीषगन्धीपतिः ॥ The वा of वा becomes merged into इ (VI. 1. 108 S. 330), and the short इ is lengthened (VI. 3. 139 S. 1004). So also कौतुहगन्धीपुत्रः or कौतुहगन्धीपतिः ॥

Why do we say "of the affix स्वस्" ? Observe इत्यापुत्रः। क्षीयापुत्रः ॥

Why do we say "when followed by पुत्र or पति" ? Observe कारीषगन्धाकुलम्, कौतुहगन्धाकुलम् ॥

Why do we say "when forming a Tatpurusha compound" ? Observe कारीषगन्धापतिस्य नामस्य = कारीषगन्धापतिस्ये नामः ॥ It is a Bahuvrīhi compound.

The affix स्वस् is here the feminine affix स्व followed by वाप् (मा) (see IV. 1. 77 and 74).

१००४ । संप्रसारणस्य । ६ । ३ । १३० ॥

संप्रसारणस्य द्विवचनः स्वापुत्रपदे । कौतुहगन्धायाः पुत्रः कौतुहगन्धीपुत्रः । स्वस्थित्विति भाषया इत्येव । क्षीयित्वे चामुपसर्गवेद्येति वरादिनिघनप्रतिषेधात् । परमकारिषगन्धीपुत्रः । उपसर्गने तु सदाक्षीयेपमिति । अतिकारीषगन्धीपुत्रः ॥

1004. The vowel substituted for a semivowel is lengthened, when it stands as the first member of a compound.

As कौतुहगन्धीपुत्रः । कौतुहगन्धीपतिः ॥ See VI. 1. 13 S. 1003.

करीषस्येव गन्धीस्य = करीषगन्धिः (इ being added as samāsānta by V. 4. 136 and 137 S. 875 and 876). The optional shortening ordained by VI. 3. 61 S. 999 does not apply here, for that option is a definite and restricted option; moreover, on the maxim of परस्व, 'a subsequent rule superseding a precedent,' rule VI. 3. 61 is superseded by VI. 3. 139 S. 1004 and the rule VI. 3. 61 S. 999 can not be revived by the maxim पुनः परस्व विज्ञाने "occasionally the formation of a particular form is accounted for by the fact that a preceding rule is allowed to apply again, after it had previously been superseded, by a subsequent rule." For here the following maxim will prevent the revival, सङ्घट्ना विप्रतिषेधेयज्ञापितं वक्ष्यतेनेव "when two rules, while they apply simultaneously, mutually prohibit each other, that rule of the two which is once superseded by the other, is superseded altogether, and cannot, therefore, apply again, after the latter rule has taken effect."

A general maxim relating to all affixes is "an affix denotes whenever it is employed in Grammar, a word-form which begins with that to which that affix has been added, and ends with the affix itself: प्रत्ययपठये यस्मात् स विहितस्तदावेस्तन्मध्य ग्रहणम्" ॥ This maxim, however, does not apply

१००६ । इष्टकेपीकामालानां चित्तुलमारिषु । ६ । ३ । ६५ ॥

इष्टकादीनां तदन्तानां च पूर्वपदानां पितृविषु कभ्रतुत्तरपदेषु इत्यः स्यात् । इष्टकचिन्म । पक्षेऽर्कोचितम् । इषीकतुलम् । मुञ्जेयोक्तुलम् । मालभारि । वरुजगान्भारि ॥

1006. For the long vowel, a short is substituted, in इष्टका before चित्त, in इषीका before तुल, and in माला before भारिन् ॥

Thus इष्टकचित्तम्, इषीकतुलम् and मालभारिणी कत्या ॥ The rule of tadanta applies to इष्टका, &c as they fall under Padādhikāra. So that the compounds ending in इष्टका, &c are also governed by this rule : as पक्षेऽर्कोचितम्, मुञ्जेयोक्तुलम्, वरुजगान्भारिणी कत्या ॥

१००७ । कारे सत्यागदस्य । ६ । ३ । ७० ॥

मुम् स्यात् । सत्यङ्कारः । भगदङ्कारः ।

असौचिति पक्षेऽप्यम् * ॥ अस्तुङ्कारः ॥

धेनोर्भेद्यामम् * ॥ धेनुम्भद्याम् ॥

लोकस्य पूषे * ॥ लोकम्पूषः । पूष- इति सूचिभुक्त्वादिशरकः ॥

इत्येऽनभ्यासस्य * ॥ अनभ्यासागित्यः । वृत्त परिहर्तव्य इत्यर्थः ।

भाट्टान्दोरिन्धे * ॥ भाट्टमिन्धः । भाट्टमिन्धः ॥

मिथेऽगिलस्य * ॥ मिथिमिलः । अगिलस्य-क्तिम् । मिलागिलः ॥

मिलमिले- च * ॥ मिथिमिलमिलः ॥

उष्णभद्रदोः-कारणः * ॥ उष्णङ्कारणम् । भद्रङ्कारणम् ॥

1007. मुम् is the augment of सत्य and भगद when the word कार follows.

As-सत्यकारः—सत्यं करोति or सत्यस्वकारः 'to take oath'. So also भगदङ्कारः "a physician."

Vari :—So also of अस्तु as अस्तुङ्कारः "efficacious, working as a medicine."

Note :—So also in Vedas, of मत्तु before कार—e. g. मत्तुङ्कार, in secular language मक्षकारः ॥

Vari :—Of धेनु before मद्या, e. g. धेनुम्भद्या (धेनुषालीमन्था च) ॥

Vari :—Of लोक before पूष, e. g. लोकम्पूष "filling or pervading the

world' As लोहम्बुजेः परित्यजे परिपुत्रितस्य ॥ वृण् is formed by the affix क (III 2 5 S 2919 var) added to the root वृण् ॥ as it belongs to the Mēla-vibhujādi class

Vart —Of अन्-आद्य before ह्य as अन्-आद्यवित् "to be shunned from afar"

Vart —Of आट् and अति before ह्य, as आट्-निव्य, अति-निव्य 'one who fries or roasts'

Vart —A word before गिल takes ड्व् augment unless it is also गिल e. g. तिमिकिल a kind of fish which swallows a fish. But गिलगिल ॥

Vart —So also before गिलगिल e. g. तिमिकिलगिल ॥

Vart —Of ह्य and नङ् before कण्य e. g. वप्यकण्य and भङ्गकण्य ॥

१००८ । रात्रेः कृति विभाषा । ३ । ३ । ७२ ॥

रात्रिङ्गत् । रात्रिङ्गत् । रात्रिङ्गत् । रात्रिङ्गत् । अक्षिप्यर्थादिदं रात्रिङ्गत् । अक्षिप्यर्थादिदं रात्रिङ्गत् । अक्षिप्यर्थादिदं रात्रिङ्गत् । अक्षिप्यर्थादिदं रात्रिङ्गत् ॥

1008 The word रात्रि optionally takes मुञ् before a word formed by क्त affix

As रात्रिङ्गत् or रात्रिङ्गत्, रात्रिङ्गत् or रात्रिङ्गत् ॥ This is an aprāpta vibhāshā This sūtra applies to words not formed by a सिङ् affix The augment ह्य is compulsory by VI 3 67 S 2942 before ॥ क्त affix having an indicative च As रात्रिङ्गत् ॥ Here the affix क्त (III 2 83 S 2993) is added to the root रात्र्, and as it is a sārvaadhātuka affix, because it has an indicative च therefore the विकारान् ह्यम् is added

१००९ । सहस्य स संज्ञायाम् । ६ । ३ । ७८ ॥

सहस्यम् । सहस्यम् । सहस्यम् । सहस्यम् । सहस्यम् ॥

1009 स is substituted for सह, in a Name, when followed by another word in a compound

Thus सहस्यम् ॥ Why when it is a Name? Observe सहस्यम् formed by क्त (III 2 96 S 3006) The इ is not added in the Feminine because of the वृत्तिका under IV 1 7 S 456

१०१० । ग्रन्थान्ताधिके च । ६ । ३ । ७९ ॥

ग्रन्थान्ताधिके च । ग्रन्थान्ताधिके च । ग्रन्थान्ताधिके च । ग्रन्थान्ताधिके च । ग्रन्थान्ताधिके च ॥

1010 स is the substitute for सह, in a compound when followed by another word, when, it has the sense of

'upto the end' (in connection with a literary work) or 'more.'

Thus सकम् = कलान्तं ज्योतिषमधीने ॥ So also सद्गुह्यम् = (गुह्यान्तम्) ॥ स सम्भ्रं (= सम्भ्रान्तम्) व्याकरणमधीते ॥ These are all Avyayibhāva compounds by °गन्त-वचने (II. 1. 6 S. 652). Therefore, when a word, denoting time, is the second member, सद् would not be changed to स, because of the prohibition in VI. 3. 81 S. 660. The present sūtra removes that prohibition by anticipation, with regard to time-denoting words even, when the meaning is that 'of the end of a book.' When the sense is that of 'more,' we have सद्गोपाख्यः, समाप्तं कार्पाणयः । सकाकिणिको माषः ॥

१०११ । द्वितीये चानुपास्ये । ६ । ३ । ८० ॥

अनुमेये द्वितीये संज्ञे सः स्यात् । सराससीका निशा । राक्षसी साक्षरद्वयसम्भ्रमाणा निशयाऽहनीयते ॥

1011. स is the substitute for सद्, when it is in connection with a word which refers to a second object, which latter, however, is not directly perceived.

Note.—Of the two things which are generally found co-existing, 'the non-principal is called the 'second' or द्वितीयम् ॥ That which is perceived, observed or is known is called उपास्य, 'that which is not perceived &c is अनुपास्य, i. e. what is to be inferred. That is, when the second object is to be inferred from the presence of the first, स is added to such second word. Thus साग्निः (करोतः) 'a pigeon which points out that conflagration has taken place some where.' सविद्याया वाहा "a storm-wind which announces the Piśāchas."

सराससीका निशा. Here the fire, the Piśācha or the Rākshas as are not directly perceived, but their existence is inferred from the presence of the pigeon, storm-wind and night. In सराससीका, there is added कर् by V. 4. 153 S. 833.

१०१२ । समानस्य ऊन्दस्यमूर्धप्रभृत्युदकेषु । ६ । ३ । ८१ ॥

समानस्य सः स्यात्सरास्ये ननु मूर्धादिषु । अत्र भ्राता सगर्भः । अत्र सखा सतृण्यः । यो नः सतृण्यः । तत्रभव इत्यर्थे समानस्यसमुत्पत्ताद्यत् । मूर्धादिषु किम् । समानमूर्धा । समानममृत्यः । समानमूर्धाः । समानस्येति बोधा विभक्त्यति । तेन सपत्नः साधर्म्ये अजाहीयन्त्यादि सिद्धमिति काशिका । अथवा सहशब्दः सहस्यवचनोप्यास्ति । सहस्यः सख्या सुसखीति यथा । तेनायत्नस्यवचनमत्रो बहुव्रीदिः । समानः पक्षीऽस्तीत्यादि ॥

1012 स is the substitute of समान in the Chhandas but not before मूर्धन्, प्रभृत् and उदर्क ॥

Thus शत्रुभ्राता समर्थ शत्रुसखा सद्यथ वान सद्रथ (IV 4. 114 S 3460) समाना वन - सुवर्गं सद्यथ - समर्थ formed by सन् affix IV 4 114 S 3460 Why do we say not before मूर्धन् &c.' Observe सखामूर्धा, समानपृथग, समानो-र्का ॥

The sūtra should be divided into two parts समानस्य forming one sūtra and छन्दसवृद्धे &c., another This we do in order to get the forms सद्यथ, साधार्थस्य, सखामाद्यथ &c., in secular language also Thus says the author of the Kāśika

Or we may say the word सद्य means also सद्यथ as we have already seen in the word सद्यथा (= सद्यथ सद्यथा) Therefore the above are Bahuvrithis which should be analysed thus समानः पञ्चास्य = सद्यथ &c. Here सद्य is an elliptical form of सद्यथ meaning sadpāsa See VI 3 52 S 849 by which सद्यथ is changed to सद्य ॥

Note — This sūtra is a Vedic rule and ought to have been taught by Bhattoji in the Vedic chapter He has taught it here in order to show that by Yoga vibhāga it can be applied to ordinary language also

But if the view be taken that in सद्यथ &c., the सद्य is सद्यथ then there is no necessity of Yoga vibhāga, for the Māhābhāṣya has not shown this splitting of this particular sūtra

१०१३ । ज्योतिर्जनपदवाग्भिनाभिनामगोत्ररूपस्थानवर्णवयोवचनयन्धुपु ।

६ । ३ । ५५ ॥

एषु द्वादशशब्देषु समानस्य स स्वान् । सञ्जानि । यमवयस इत्याद ॥

1013 This substitution of स for समान् takes place before the twelve words ज्योतिस्, जनपद, वाग्, नाभि, नामन्, गोत्र, रूप, स्थान, वर्ण, वयस्, वचन and यन्धुपु in the common language also

Thus सञ्जानि सजनपद, सवाग्, सनाभि, सनामा समान वयस, सवचन सर्वय, सयन्धु सयन्धु ॥

Note — सञ्जानि (new) is the period of impurity which lasts up to the setting of the sun or the asterism in which the impurity commenced

१०१४ । ज्वल्लो ब्रह्मन्वापिणि । ६ । ३ । ५६ ॥

ब्रह्मन्वापिण्युत्पत्तेः समानस्य स स्वान्तरेण समानस्यन सम्भवेति । ज्वल्लो ब्रह्मन्वापि । ब्रह्म वेद- । तदप्ययनाथ यत्रापि ब्रह्म । तदन्तरेण ब्रह्मन्वापी । समान स ब्रह्मन्वापी ॥

1014. स is substituted for समान before ब्रह्मचारिन् when it denotes persons engaged in fulfilling a common vow of studying the Vedas.

Thus समानो ब्रह्मचारी = सब्रह्मचारी ॥ अरणे in the sūtra means a वृत्ता or a department of Vedic study ब्रह्म means the Vedas. He who has a common (samāna) branch (charaṇa) is a sabrahmachāri. The vow of studying the Veda, is also called ब्रह्म ॥ He who is engaged in the performance of that vow, is called ब्रह्मचारिन् ॥ समान refers to the vow of studying being common to both : इ. अ. समाने ब्रह्मणि ब्रह्मचारी = सब्रह्मचारी ॥

Note :—सब्रह्मचारिन् therefore means a co-student, one who reads the same Vedic portion as the other.

१०१५ । तीर्थे ये । ६ । ३ । ८७ ॥

तीर्थे वृत्तपथे यावौ प्रत्यये विवक्षिते समानस्य सः स्यात् । सतीर्थ्यः = एकवृत्तः । समानतीर्थेण ज्ञोति यथारथा ॥

1015. स is substituted for समान, before तीर्थ, when the affix यत् is added to it.

Thus सतीर्थ्यः = समानं त्राय यावौ (IV. 4. 107 S. 1658) 'a fellow-student,' इ. अ. whose preceptor is one and the same person: who are studying under a common teacher. The affix यत् is added by IV. 4. 107 S. 1658.

१०१६ । विभाषोदरे । ६ । ३ । ८८ ॥

यावौ प्रत्यये विवक्षिते इत्येव । सौदर्यः । समानौदर्यः ॥

1016. The substitution of स for समान is optional before उदर when the affix यत् is added to it.

सौदर्यः or समानौदर्यः (IV. 4. 108 S. 1659).

१०१७ । इन्द्रश्चतुष्टु । ६ । ३ । ८९ ॥

सदक् । सदसः ॥

इत्से चेति वक्तव्यम् * ॥ सदसः । वदुस्तपर्यः ॥

1017. इ is substituted for समान, before इक्, इय् and the affix यत् ॥

Thus सदक्, सदसः ॥ The affixes क्त्, and क्तिन् are added to इच् under III. 2. 60 S. 429. Vārt which give us the forms इक् and इच् ॥

Vart —So also before दृश् as घृश्च ॥ दृच् is formed by क्त affix under III 2 60S 429 Vārtika

The affix वत् ॥ taken for the sake of the subsequent sūtra

• १०१८ । इत्किमोरीशफी । ६ । ३ । ६० ॥

इत्किमोरीशफी इत् किम की श्याम् । ईदकः । ईदृश् । कीदकः । कीदृश् । बहुदाइत्ये पश्यते । इते च । इदृश् । कीदृश् ॥ अत्र चतुर्नाम ॥ इत् किम् । तादृश् । तादृच ॥ तारात् । तादृश् । शीघ्र । मलीश । अदृश् । अदृच । अदृच ॥

1018 ई is substituted for इत् and की for किम् before the words दृक् दृच् and the affix वत् ॥

Thus ईदक ईदृश् and श्याम् कीदक कीदृश् and किम्वत् ॥

Note — इत् and कीवत् are changed to ई + इत् and की + श्याम् by V 2 40 ॥ 1841 and the long ई is elided by VI 4 148 S 311 and we get इत् and श्याम् ॥

Vart —So also before दृश् as ईदृश् and कीदृश् ॥

So also when the rule VI 3 91 S 430 applies and चा is added to pronouns, as तादृक् तादृच श्याम् and तादृच ॥

So also in the case of the Pronoun अस् when it takes the long अ (VII 3 91 S 430) and न and व substitutions (VIII 2 80 S 419) as— अदृक् अदृच अदृच ॥

१०१९ । समासेऽङ्गुले सङ्ग । ८ । ३ । ८० ॥

अङ्गुलिगणान्तरस्य सारं नृपेयं स्वात्मनसः । अङ्गुलिषु । समास किम् । अङ्गुले सङ्ग ॥

1019 ए is substituted for the स of सङ्ग after the word अङ्गुलि in a compound

Thus अङ्गुलिसङ्ग ॥ Why do we say in a compound ? Observe अङ्गुले सङ्ग ॥

Note —The word सङ्ग is exhibited in the sūtra in the nominative case. The force is locative of Quantifier + सङ्गस्य ॥

१०२० । मीये स्थानम् । ८ । ३ । ८१ ॥

मीयेऽङ्गुलौ स्थानस्य सारं नृपेयं स्वात्मनस्ये । मीयेऽङ्गुलौ । अतन्नामे तु । मीये स्थानम् ॥

1020 ए ॥ substituted for the स् of स्थान when preceded by मीदि in a compound

Thus भीरुज्ञानम् ॥ The word "compound" is understood here also; otherwise भीरोः स्थानम् ॥

१०२१ । ज्योतिरायुषः स्तोमः । ८ । ३ । ८३ ॥

माभ्यां स्तोमस्य सस्त्व मूर्धन्यः स्यात्समासे । ज्योतिष्टोमः । आयुष्टोमः । समासे किम् । ज्योतिषः स्तोमः ॥

1021. The स् of स्तोमः is changed to ष् after ज्योतिस् and आयुस् in a compound.

As ज्योतिष्टोमः, आयुष्टोमः ॥ Why do we say 'in a compound'? Observe ज्योतिषः स्तोमः where there is no compounding.

१०२२ । सुषामादिषु च । ८ । ३ । ९८ ॥

सस्य मूर्धन्यः । सोमं साम षस्य सुषामां । सुषन्धिः ॥

• 1022. The स् is changed to ष् in the words सुषामन् and the rest.

Thus सुषामा ब्राह्मणः=सोमन् साम षस्य भवौ ॥ So also सुषन्धिः ॥

Note :—1 सुषामा, 2 निःश्यामा, 3 हुःश्यामा, 4 सुषेफः, 5 शिषेधः (निःशिषेधः), 6 हुःशेधः, 7 सुषधिः, 8 निःशधिः (निःशेधः), 9 हुःशधिः, 10 सुष्ट (सुषु), 11 हुष्ट (हुषु), 12 शौरिषक्यः संज्ञायाम् 13 प्रतिष्णिका, 14 ज्ञानप्रवचनम्, 15 नौषेचनम् (नौषेचनम्), 16 हुन्नुभिषेचनम् (हुन्नुभिषेचनम्; षेचनम्) 17 एति संज्ञायामनाम्, 18 इतिषेधः, 19 वक्ष्याह, ऐतिषीषेधः ॥ आह्वयिगण ॥

Some of the above words would have been governed by the prohibition in VIII. 8. 111, S. 2128 others would never have taken ष, hence their inclusion in this list. The word सु is here a karmapravachaniya (L. 4. 94 S. 555) and निर and हुर् also are not upasargas, because they are so only in connection with the verbs षन् and षी; so VIII. 8. 65 S. 2270 does not apply to सेध preceded by निर and हुर् ॥ The word सेध here is a षम् formed word, from शिषू हिवा संज्ञायाम्; if it be derived from शिष गत्याम्, then also, the word is included here in order to prevent the application of VIII. 8. 113 S. 2278. The words सुषन्धिः, हुषन्धिः &c., are derived from धा with the prepositions सु and सस्, and the affix षि (III. 3. 92 S. 3270); and the ष of सन् is changed to ष ॥ The words सुष्ट हुष्ट are Upādi formed words (Un. J. 25). The word शौरिषक्यः is a Bahuvrīhi, the ष of सक्रिय ॥ changed ॥ ष् and the Samāhānta षष् is added (V. 4. 113 S. 852). The long ई of the first member is shortened by VI. 3. 63 S. 1001. The change takes place when it is a Name. The word प्रतिष्णिका is formed by adding the Preposition प्रति to the root ष्ण, and the affix षङ् (III. 3. 106 S. 3263), and we have प्रतिष्णा with शप्; then ष is added by V. 3. 73 S. 2028 and ष् shortened (VII. 4. 13 S. 834), and इ added by VII. 3. 44 S. 463. The word नौषेचनम् is formed by adding श्चर to शिष ॥ हुन्नुभिषेचनम् is also a ल्युट् formed word from शेषति or शेषति. ॥ There are two sūtras in the above list. They are explained below.

१०२३ । एति सहायाम्नात् । ८ । ३ । ६६ ॥

एत्य ह्यन्य । हरिवेण ॥ एति किम् । हरितकथम् । सहाय किम् । पृथुतेन । पगशालिकम् ।
विश्वक्सेन । इणकारित्वेन । सर्वसेन ॥

1023. The *स्* followed by *ए* and preceded by *इण* or *कु* is changed to *ए*, when the word is a name, and when the *स्* is not preceded by *स्* ॥

Thus *पृथु* *सेना* *एत्य* = *हरिवेण*, *एति* *सेना* *एत्य* = *परिवेण*, so also *आदिश्व*, *आहुपत्नी* ॥ Why do we say 'followed by *ए*'? Observe *हरितकथम्* ॥ Why do we say 'when a Name?' Observe *पृथु* *सेना* *एत्य* *स्* = *पृथुसेना राजा* (VI 3 34 S 831) Why do we say 'when the *स्* is not preceded by *स्*'? Observe *विश्वक्* *सेन* ॥ The phrase *इणो* (VIII 3 57 S 211) is understood here also, so the rule does not apply to *सर्वसेने* ॥

Notes — This sūtra is read in the last of Śośhamādī class (see the last sūtra 1022) so also the next sūtra They have been inserted in the *Ashtadhyāyī* from the *Ganapāṭha*

१०२४ । नक्षत्राद्वा । ८ । ३ । १०० ॥

एति एत्य सहायाम्नात्पूर्वो वा । राक्षसीवत् । रोहिणीवत् । वापकापत्तिकम् । वा-
विश्वक्सेन । आकृतिगण्यम् ॥

1024 When the preceding word is the name of a Lunar mansion, the *ए* substitution for *स्* under the above mentioned circumstances is optional.

Thus *रोहिणीवत्* or *रोहिणीवित्* ॥ Why do we say 'when not preceded by *स्*'? Observe *विश्वक्* *सेन* where the preceding letter is *स्* ॥

Note — These are the *śloka* 100 and 101 are really *Gana śloka* being read in the *सुधानादि* *Gana* They have, since long been raised to the rank of full sūtras

All cerebral *ए* changes when not referable to any specific rule, should be classified under the *Śośhamādī gāna*

१०२५ । अणुचतुर्तीयास्थस्वान्यस्य दुर्गाशीराशास्यास्थितोऽनुधेतिकारक-
पगच्छेत् । ६ । ३ । ६६ ॥

अन्यस्यस्य दुर्गास्य एतापतीपतिषु चतेषु । अन्यस्यती । अन्यस्यता । अन्यस्यारथा । अन्यस्यारथिन ।
अन्यस्यस्युक् । अन्यस्युक्ति । अन्यस्यस्य । अन्यस्यीव ॥ अणुचतुर्तीयादि किम् । अन्यस्यस्यस्यन वाशी अन्यस्यी ।
पारक उ च नाम निषध । अन्यस्य कारक अणुचकारक । अन्यस्यस्यन्यस्यीव । अणुचतुर्तीयाग-
स्यस्य ॥

1025. अन्य, when not used in the Genitive or the Instrumental, gets the augment वृक् (वृ), before आशिस्, आशा, आस्था, आस्थित, उत्सुक, ऊति, कारक and राग, as well as before the affix ■ (ईय).

Thus अन्य आशीः = अन्यदाशीः, अन्य आशा = अन्यदाशा, अन्य आस्था = अन्यदास्था, अन्य आस्थितः = अन्यदास्थितः, अन्य उत्सुकः = अन्यदुत्सुकः, अन्य ऊतिः = अन्यदूतिः, अन्य कारकः = अन्यस्कारकः, अन्यो रागः = अन्यद्वारागः ॥ So also with छ, as अन्यस्मिन् भवः = अन्यद्वीयः ॥ It takes छ because it belongs to महादि class (FV. 2. 138 S. 1362). Gahādī is Akritigaṇa.

Why do we say 'when not in the Genitive or the Instrumental'? Observe अन्यस्व आशीः = अन्याशीः, अन्येन आस्थितः = अन्यास्थितः &c. With regard to the word कारक and the affix छ, the वृक् augment is universal, though अन्य may be even in the Genitive case &c. as अन्यस्व कारकः = अन्यन् कारकः, अन्यदेवम् = अन्यद्वीयम् ॥ The unusual occurrence of two negatives in the sūtra (अपी and अपृषीय), implies this.

१०२६ । अर्थे विभावा । ६ । ३ । १०० ॥

अन्यार्थः । अन्यार्थः ॥

1026. वृक् is optionally the augment of अन्य when अर्थे follows.

As अन्यार्थः or अन्यार्थः ॥

१०२७ । कोः कत्तरपुरुषेऽधि । ६ । ३ । १०१ ॥

अशाशाद्गुलरपदे । कुवित्तोऽन्धः कश्चः । कश्चम् । तत्पुरुषे किव् । कुर्वो रागा ॥ औ च * ॥ कुवित्ताख्य कश्चयः ॥

1027. कत् is substituted for कु in a Tatpurusha, when a word beginning with a vowel follows as the second member.

As कश्चः, कश्चम् ॥ Why do we say in a Tatpurusha? Observe कुर्वो रागा ॥

Note :— Why do we say "when the second member begins with a vowel" ? Observe कुमाङ्गल, कुपुष्पः ॥

Var! :— कत् is substituted before चय, as कश्चयः = कुवित्ताख्यः ॥

१०२८ । रथवदयोश्च । ६ । ३ । १०२ ॥

कश्चयः । कश्चः ॥

1028 कद् is substituted for कु before रय and ष् also.

Thus कद्दय . कद्दष ॥

१०२६ । तृणे च जातौ । ६ । ३ । १०३ ॥

कात्पणम् ॥

1029 कन् is substituted for कु. when लुण follows denoting a species.

As कात्पण नाम जाति ॥ But कृत्स्नितानि लुणति = कुत्पणानि ॥

१०३० । का पद्यलुयोः । ६ । ३ । १०४ ॥

कावपम् । कात् । अक्षराद्येन वयुष्य । आक्षरमेव बहुतीक्ष्णं ॥

1030. का is the substitute of कु, before एक्षिन् and अक्ष ॥

Thus कावपम् and काक्ष ॥ The latter is a Tatpurusha, if the second word = *akṣha*, and it is Bahuvrīhi also, if the second term is *akṣhī*.

१०३१ । ईपद्ये । ६ । ३ । १०५ ॥

ईपयत्त काजलम् । अजासावपि वर्यात्कावित । कान्तम् ॥

1031. का is the substitute of कु, when the meaning is 'a small'

As कावपुत्रम् . बालवयम् । काजलम् "a little water" Though the second member may begin with a vowel, yet this substitution takes place, in spite of VI 3. 101 S 1027 because this sūtra is *subsequent* in order, as कान्तम् ॥

१०३२ । विभाषा पुहये । ६ । ३ । १०६ ॥

कापुह्य । कुपुह्य । अजासावपि वर्यात्कावित । ईपद्ये हि पूर्वमितिवेधमिच्छन्व । ईपत्पुह्य । कापुह्य ॥

1032 का is optionally substituted for कु, when the word पुह्य follows

Thus कापुह्य- or कुपुह्य ॥ This = an aprāpta vibhāṣhā In the sense of 'a little ईप', the substitution is compulsory and not optional, by the setting aside of the prior, as ईपन् पुह्य = का पुह्य ॥

१०३३ । क्वं चोष्णे । ६ । ३ । १०७ ॥

उष्णशब्दे उत्तरपरि कोः क्वं क्वा च वा स्वात् । कपोष्णम् । कोष्णम् । कटुष्णम् ॥

1033. क्वा and क्वं are optionally the substitutes of क्वे when उष्ण follows.

As कपोष्णम्, कोष्णम् or कटुष्णम् ॥

१०३४ । पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम् । ६ । ३ । १०६ ॥

पृषोदरप्रकाराणि त्रिद्वैर्द्वयोच्चारितानि तथैव साधूनि स्युः । पृषतः उदरं पृषोदरम् । तत्पीपः । पारिवाहको बलाहकः । पूर्वपदस्य चः उत्तरपदादेक लत्वम् ॥

भवेद्द्वयानिनाद्वैतः सिद्धो यन्मोदपर्ययात् । सुहोस्वा वर्णविक्रमेर्बर्णनासात्पृषोदरम् ॥

द्विक्रमेण्यस्तीरस्य तारभाषो वा * ॥ सञ्जिज्जतरम् । सञ्जिज्जतरम् । उचरताम् । उचरतीरम् ॥

हुरो दाशानाशकनध्योस्त्वसुत्तरपदादेः इत्वं च * ॥

दुःखेन श्लाघ्यते वृषाद्यः । दुःखेन भाष्यते वृष्णद्यः । दुःखेन कथ्यते वृढनः । सत् विश्वः । सम्भवेत्तोषो विप्रासते । दुःखेन ध्यायतीति वृष्यः । आनयेति कः । ह्यवर्णाऽस्थां वीरवतीति वृषी । ह्यवर्ण-
धत्स्य ह् आदेशः सवैरधिकारे उद् । आकृतिभगाऽयम् ॥

1034. The elision, augment and mutation of letters to be seen in* पृषोदर &c, though not found taught in treatises of Grammar, are valid, to that extent and in the mode, as taught by the usage of the sages.

The word यथोपदिष्टम् = त्रिद्वैर्द्वयोच्चारितानि ॥ Thus पृषदुदरो बस्य = पृषोदरम्, पृषद् वृढानं बस्य = पृषोद्धानम् ॥ Here there is elision of ह् ॥ So also पारिवाहकः = बलाहकः, here परि is replaced by ब, and ल replaces व of बाहक; जीवन्स्य मूलः = जीमूलः, here वन has been elided; सदागं प्रायनं = सदागन्तम्; here सन replaces सन; and दान for प्रायन ॥ उद्रे ज्ञानस्य = उद्रेज्ञानम्; here उद् replaces उर्ध्वं, and सल replaces लन ॥ विश्वो-
दाद्यः = विश्वाद्यः ॥

महां टै.व = महूरः ॥ Here मही is replaced by मू, and the final of ह् is elided before the affix अर् ॥ And so on with अश्वत्थ, कपित्थ &c.

The following verse enumerates the anomalies of Prishodara class compounds :—

VERSE.

The word ह्स is formed by the augment of a letter; the word सिंह is formed by the transposition of letters; the word सुहोस्वा is formed by mutation of letters, and the word पृषोदरं is formed by the destruction of letters.

Note —इत् is formed from the root इत् with the affix क्त् (of Pañchîti class III, 1 134 § 2896), and the augment यत्. इत्+यत्+क्त्=इत्त् । From √इत्त् is formed सित् by the Pañchîti क्त्, the letters इ and त change position *inter se*

Vart —सित् becomes optionally सत् after a word denoting direction, as दक्षिणदिक् or दक्षिणतारम्, उत्तरदिक्, or उत्तरतारम् ॥

Vart —The final of इत् is changed to त्, before सत्, नात्, एत् and षेत् and the first letters of these are changed to their corresponding cerebrals. Thus इत् ऐत् इत् शरयते, नाशयते, एषयेत् ष = इत्तात्, नृत्तात्, इत्तम् ॥ In the last (इत्तम्) there is elision of the nasal also. These three words are formed by the affix क्त् (III, 3 126 § 3305) इत् ऐत् इत् शरयति = इत्त् ॥ Here is added the affix क्त् to the root शरय (षेत्) preceded by the upapada इत्, by III I 126 S 2898.

इत्तन्तोऽस्यां सीत्त्वि = इत्त्वी ॥ Here सत् takes the affix इत् in the locative, and इत् is replaced by इत् ॥ इत्तीनामसन इत्त्वी "The seat of a sage is called bîst." (See Amarakosha II. 7. 46)

२०३३ । संहितायाम् । ६ । ३ । ११४ ॥

सदिकारोऽयम् ॥

1035. In the following sūtras upto the end of the third pāda of the sixth Adhyāya, are to be supplied the following words :—"In an uninterrupted flow of speech."

Note —Thus sūtra VI, 3 135 S 3537 declares "अ at the end of a two-syllabic inflected verb becomes long in the Hymns" Thus विद्महिस्वा सत्यति ह्यत् गोनाम् ॥ The word संहितायाम् should be read into that sūtra to complete the sense. So that when the above words stand separately, we have विद्म, हि, स्वा, सत्यति, ह्यत्, गोनाम् ॥

२०३६ । कर्त्वे लक्षणस्याऽपिद्याद्यञ्चमविनिर्जच्छिन्नच्छुपस्वस्ति-
कस्य । ६ । ३ । ११५ ॥

कर्त्तव्ये परे लक्षणस्याप्यकस्य कर्त्तव्ये । द्वियुगाकर्त्तव्ये । अक्षयत्त कर्त्तव्ये । धोमनकर्त्तव्ये । सदित्तीनां कर्त्तव्ये । विदकर्त्तव्ये । अहकर्त्तव्ये । कञ्चकर्त्तव्ये । गोमकर्त्तव्ये । निरकर्त्तव्ये । शिवाकर्त्तव्ये । उद्गकर्त्तव्ये । प्रककर्त्तव्ये । स्वातिकर्त्तव्ये ॥

1036 Before कर्त्वे, there is the substitution of a long vowel for the final of the preceding word, when it denotes a proprietorship mark on the ears of cattle, but not

when the words are विष्ट, अष्टन्, पञ्चन्, मणि, मित्र, छिन्न, छिद्र, सुव and स्वस्तिक ॥

Thus विष्टुणाकर्णः ॥ The word अक्षन् here means any peculiar mark showing the preceptorship, put or made on the ears of animals. Why do we say 'when it denotes such a mark? Observe सोमनकर्णः ॥ Why do we say 'with the exception of विष्ट &c? Observe विष्टकर्णः ॥ अष्टकर्णः, पञ्चकर्णः, मित्रकर्णः, छिन्नकर्णः, छिद्रकर्णः, सुवकर्णः, स्वस्तिककर्णः and मणिकर्णः ॥

१०३७ । नहिद्युतिद्विभ्यधिकचिसहितनियु कौ । ६ । ३ । ११६ ॥

क्रियात्तेषु षु परेषु पूर्वपदस्य दीर्घः । उपानत् । वीहृत् । प्रावृत् । मर्मावृत् । वीहृत् । अमीहृत् । अतीहृत् । परीहृत् । क्राविति किम् । पत्नियहनम् । विभाषा पुरुष इत्यन्ता षण्डकप्लुत्या विभाषायुपतन्ते सा च व्यवस्थिता । तेन गतिंकाकयोरेव । नेह । पडुक् । तिम्पक् ॥

1037. A long vowel is substituted for the final vowel of the preceding word, before the verbs नह्, वृत्, घृत्, च्यध्, च्, सह and तद्, when these roots take the affix क्वि ॥

Thus उपानह् (उपानह् Nom. S.), so also, परीहृत्, वीहृत्, उपानृत्, (with वृत्) प्रावृत्, उपानृत्, (with वृष) मर्मावृत्, वृष्यावृत्, म्मावृत्, (with व्यध) वीहृत्, अमीहृत् (with तुच्) अतीहृत्, (with सह) परीहृत् (with तद्). The nasal is elided after षन् before क्वि (VI. 4. 40 S. 2986), and by an extension of that rule, it is elided after हन् also. Why do we say 'when क्वि follows? Observe पत्नियहनम् ॥

In this sūtra we read the anuvritti of the word " vibhāshā " (" optionally ") from the aphorism VI. 3, 106 S: 1032, which does not govern the intervening ten sūtras, but applies to this VI. 3. 116 S. 1037, by the method, called 'frog-leap.' The option of this sūtra is, however, a vyavasthita vibhāshā or a settled option. Namely, it applies only when the upapadas are gatis or āśruhas. Therefore not here, पडुक् or तिम्पक् ॥

१०३८ । धनागिर्योः संज्ञायां कोटरकिञ्चुलुकादीनाम् । ६ । ३ । ११७ ॥

कोटरादीनां ऋ परे किञ्चुलुकादीनां णिचै परे दीर्घः व्यासंज्ञायाम् ॥

1038. For the final vowel of कोटर &c. a long vowel is substituted before चन, and so also of किञ्चुलुक &c. before गिरि, when the compound is a Name.

Thus कोटर + चन ॥ Now applies the following sūtra.

Note :—Thus कोटरचणम्, विभ्रकाचणम्, सिम्रकाचणम्, सारिकाचणम् ॥

So also किमुलुकीगिरि, मञ्जनागिरि, &c.

The न is changed to ण in वन by VIII 4 4 S 1039 But मसिपवनम् and कृष्ण गिरि as these words do not belong to the above classes.

१ कोटर, २ मिश्रक, ३ सिद्धक, ४ पुरण (पुरक), ५ शारिक (सारिक) ॥

१ किमुलुक (किमुलक), २ खाल (खालक), ३ मट, ४ मञ्जन, ५ मञ्जन, ६ लोहित ७ कृष्णट ॥

१०३६ । वनं पुरणामिधकासिधकासारिकाकोटराद्येष्वः । ण । ४ । ४ ॥

वनस्यदरयोःपरस्व एव एव ण्य नाम्भ । इह कोटराद्या वज्य दार्शिको कोटरादयो द्वेष्यः । तेषां कर्मदीपानां पर्यायिणो विदेशो विषयार्थः । मञ्जनास्य तु विषयार्थः । पुरणाणम् । मिश्रकाणम् । सिधकाणम् । सारिकाणम् । कोटराणम् । एव एवार्थे णि । मसिपवनम् । वनस्यापि षण्यणम् । राजदन्तादिषु निपातनास्त्वयम्या आलुम् । शारिकपरिकार्यनाम् प्रथमा । किमुलुका गिरिः ॥

1080. The न of वन, is changed into ण, when preceded by the words, puragā, miśrakā, sidhikā, sārīkā, koṭarā, and agre, as first members of the compound, and the whole compound is a name.

The words पुरणाम् and संज्ञायाम् of the sūtra VIII. 4. 3 S. 857 are to be read into this aphorism. Thus पुरणाणम्, मिश्रकाणम्, सिधकाणम्, कोटराणम् ॥ These are names of bells of various kinds. मसिपणम् (II. 2. 31 S. 902) शारिकाणम् ॥

The lengthening of the finals in the above five up to कोटर is by VI. 3 117 S 1038 and the word कोटराणि of the last sūtra refers to these five words of the present sūtra. Though the word षण्यणम् = षण्यणम् is not a Name, yet the rule VI. 3. 9. S. 966 applies to it and the case affix is not elided, because it is so read in Rājadantādi list (II. 2. 31 S 902). The seventh-case affix is included in the meaning of a Prātipadika, hence the word agre-vanam is in the Nominative case. So also किमुलुकागिरिः ॥

The substitution of ण for न with regards to the first five words would have taken place by the preceding Aṅgādhyāyī sūtra VIII 4 3. S 857. The separate enunciation of the rule with regard to the word वन, after these, shows that this is a restrictive or विषय rule, so far as the five words up to कोटर are concerned. But with regards to अग्रे it is a vidhi. The न of वन is changed into ण, when preceded by these words only and

no other. Thus कुवेरवन्, शतधातवन्, अक्षिपववन् ॥ The word agrevaṇam is not a Name, and therefore sūtra 857 would not have applied to it. Hence with regard to agre the present sūtra is a vidhi or an original rule.

१०४० । वल्ले । ६ । ३ । ११८ ॥

बलमल्लवे परे शीर्षेः स्यात्संज्ञायाच् । कृषिवलः ॥

1040. The final of the preceding word is lengthened before the affix वल्ल ॥

Thus कृषीवलः ॥ This is formed by the affix वल्लच् (V. 2. 112 S. 1919.)

१०४१ । मत्तौवह्वयोऽनञ्जिरादीनाम् । ६ । ३ । ११९ ॥

मत्तौवह्वी । अञ्जिरादीनां क्विप् । अक्षिपवती । वह्वयः क्विप् । व्रीहिवती । संज्ञायात्सिद्धेर् । वेह । बलवदती ॥

1041. The final vowel of a word consisting of more than two syllables is lengthened before the affix वल्, when it is a name, but not of the words अञ्जिर &c.

Thus मत्तौवह्वी ॥ These are formed by the affix वल् (IV. 2. 85 S. 1304.) The वल् is changed to व्ह, by VIII. 2. 11. S. 1899. Why 'with the exception of अञ्जिर &c.' Observe अक्षिपवती, खादिरवती, पुत्निरवती, ईसकारणवती, चक्रवाकवती ॥ Why do we say 'of a word consisting of more than two syllables'? Observe व्रीहिवती ॥ The phrase "when it is a name" has been read into the sūtra. When the word is not a name, there is no lengthening. As बलवदती ॥

1 अक्षिर, 2 खादिर, 3 पुत्नि, 4 ईस, 5 कारणव (ईसकारणव) 6 चक्रवाक ॥

१०४२ । शरादीनां च । ६ । ३ । १२० ॥

शरावती ॥

1042. The final vowel of शर &c. is lengthened before मत् when it is a Name.

As शरावती, शरावती ॥ The व of मत् is changed to व् because it is a Name (VIII. 2. 11, S. 1899.) But not so after व्रीहि &c. as these belong to वयादि class (VIII. 2. 9 S. 1897.)

1 शर, 2 शरा, 3 श्म, 4 अक्षि, 5 क्वि, 6 मत्ति, 7 पुत्नि, 8 अक्षि, 9 श्म ॥

१०४३ । इको वहेऽपीलोः । इ । ३ । १२१ ॥

इगन्तस्य शीर्षे . स्याद्दहे । कपीवहम् । कपीवहम् ॥ इक क्विप् । पिण्डवहम् । कपीलो क्विप् । पीलुवहम् ॥

कपीलादीनामिति वाच्यम् * ॥ वाहवहम् ॥

1043 The final इ and the उ of a word, with the exception of पीलु, are lengthened before वह ॥

Thus कपीवहम्, कपीवहम्, कुपीवहम् ॥ Why do we say 'ending in इक् vowels' ? 'Observe पिण्डवहम् ॥ Why not ॥ पीलु? Observe पीलुवहम् ॥

Verf —It should be stated "with the exception of पीलु and the rest" As वाहवहम् ॥

१०४४ । उपसर्गस्य चम्यमनुष्ये बहुलम् । इ । ३ । १२२ ॥

उपसर्गस्य बहुल शीर्षे एवाऽपमणे परे न तु ननुष्ये । वरीपाक । पत्निकां ॥ अमनुष्ये क्विप् । विचार ॥

1044. The final vowel of a Preposition is diversely lengthened, before a word formed by the kṛit-affix घञ्, but not when the compound denotes a human being.

Thus वरीपाक or पत्निका ॥

Note.—It does not take place, as वरीष्, वसार ॥ It is lengthened before साह and वार, when बुद्धिङ्ग is meant, as प्रासाह and प्रावार ॥ Otherwise प्रसाह and प्रवार ॥ Optionally in देश &c as अदिविष or मत्तद्विष, मन्दिरेष or मन्दिरेष ॥

Why do we say, "when human beings are not meant"? Observe विचार "The caste Nishāda" It is formed by घञ् under sūtra III 3 121 S 3300 (निषीदमस्ति वाप्य इति विचारः) ॥ The word वरीषार 'gate-keeper' is apparently an exception

१०४५ । इक. काष्ठे । इ । ३ । १२३ ॥

इगन्तस्योपसर्गस्य शीर्षे एवाऽकाशे । वीकाश । नीकाश । इक क्विप् । प्रकाश ॥

1045 A Preposition ending in इ or उ lengthens its final before काष् ॥

As वीकाश, वीकाश, ॥ काष् is formed by षच् (III 1 134 S 2896). Why do we say 'ending in इ or उ'? Observe प्रकाश where the Preposition does not end in इक् ॥

१०४६ । अष्टनः संज्ञायाम् । ६ । ३ । १२५ ॥

उत्तरपदे दीर्घः । अष्टापदम् । संज्ञायां क्तिम् । अष्टपुत्रः ॥

1046. A long vowel is substituted for the final of अष्टन् before the second member, when the compound is a name.

Thus अष्टापदम् ॥ Why do we say 'when the compound is a name'? Observe अष्टपुत्रः, where the compound is not a name.

१०४७ । चित्तेः कपि । ६ । ३ । १२७ ॥

एकचित्तिकः ॥

1047. The final vowel of चित्ति is lengthened before the affix कप् ॥

Thus एकचित्तिकः ॥ The कप् is added by V. 4, (54 S. 89).

१०४८ । ज्ञरे संज्ञायाम् । ६ । ३ । १२६ ॥

विश्वामरः ॥

1048. The final of विश्व is lengthened before नर, when the compound is a name.

Thus विश्वामरः, but विश्वनरः—विश्वे नरा खल्य when it is not a name.

Note :—The word विश्व is understood here from the preceding Ashṭādhyāyī sūtra VI. 3. 128 S. 879.

१०४९ । जित्ते चर्षी । ६ । ३ । १३० ॥

विश्वामित्रः । ऋषोः क्तिम् । विश्वामित्रो माणवकः ॥

शुनी इत्तदंशकर्मकुम्भरुद्रपुच्छरुद्रेण दीर्घो वाच्यः * ॥ आदन्तः इत्यदि ॥

1049. The final of विश्व is lengthened before मित्र when it is the name of a Rishi.

As विश्वामित्रः 'the sage Viśvāmītra'. Why do we say 'the name of a Rishi?' Observe विश्वामित्रः 'a boy called Visvāmītra'.

Vart :—The final of अन् is lengthened before the following इत्त, दंश, कर्म, कुम्भ, रुद्र, पुच्छ and परः—as आदन्तः, आदंशः, आकर्षः, आकुम्भः, आरुद्रः, आरुच्छः, आपरः ॥

Note :—The word दंश is read in the Vārtika with a long final वा ॥ Some

१०४३ । इको षडेऽपीलो । ६ । ३ । १२१ ॥

इगन्तस्य दीर्घं रक्तद्वये । ऋषीवहम् । कपीवहम् ॥ इकं किय । पिण्डवहम् । अपीली किय । पीलुवहम् ॥

अपील्वारीगतमिति वाच्यम् * ॥ वाहवहम् ॥

1043 The final इ and the उ of a word, with the exception of पीलु, are lengthened before घञ् ॥

Thus ऋषीवहम्, कपीवहम् दुनीवहम् ॥ Why do we say 'ending in इक् vowels' ? 'Observe पिण्डवहम् ॥ Why not of पीलु? Observe पीलुवहम् ॥

† *Var* —It should be stated 'with the exception of पीलु and the rest' As वाहवहम् ॥

१०४४ । उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये बहुलम् । ६ । ३ । १२२ ॥

उपसर्गस्य बहुलं दीर्घं रक्तद्वयमना षी न तु ननुष्ये । वरीपाकं । वरिपाकं ॥ धिमनुष्ये किय । र्वेवम् ॥

1044. The final vowel of a Preposition is diversely lengthened, before a word formed by the *kṛit*-affix घञ्, but not when the compound denotes a human being .

Thus वरीपाकं or वरिपाकं ॥

Notes —It does not take place, as वसेत्, वसत ॥ It is lengthened before वाप and कार when building is meant, as प्रावाह and वाकार ॥ Otherwise वसाह and वकार ॥ Optionally मन्देश &c as मन्दिवेश or मन्तवेश, मन्दिवाप or मन्तीरोप ॥

Why do we say, 'when human beings are not meant'? Observe निषाह 'The caste Nishāda. It is formed by षञ् under sūtra III 3 121 S 3300 (निर्दीप्त्यदिशश्च षावश्च इति निषाह) ॥ The word वरीपाह 'gate-keeper' is apparently an exception.

१०४५ । इकं काये । ६ । ३ । १२३ ॥

इगन्तस्योपसर्गस्य दीर्घं स्वात्काये । वीकाय । वीकाय । इकं किय । वकाय ॥

1045. A Preposition ending in इ or उ lengthens its final before काय ॥

As वीकाय, वीकाय, ॥ काय is formed by षञ् (III 1 134 S 2896). Why do we say 'ending in इ or उ'? Observe वकाय where the Preposition does not end in इक् ॥

१४६ । अष्टनः संज्ञायाम् । ६ । ३ । १२५ ॥

अष्टनपदे दीर्घः । अष्टनपत्नम् । संज्ञायां क्तिम् । अष्टपुत्रः ॥

1046. A long vowel is substituted for the final of अष्टन् before the second member, when the compound is a name.

Thus अष्टनपत्नम् ॥ Why do we say 'when the compound is a name'? Observe अष्टपुत्रः, where the compound is not a name.

१०४७ । चित्तेः कप्ति । ६ । ३ । १२७ ॥

एकचित्तिकः ॥

1047. The final vowel of चित्ति is lengthened before the affix कप् ॥

Thus एकचित्तिकः ॥ The कप् is added by V. 4, 154 S. 891.

१०४८ । नरे संज्ञायाम् । ६ । ३ । १२६ ॥

विश्वानरः ॥

1048. The final of विश्व is lengthened before नर, when the compound is a name.

Thus विश्वानरः, but विश्वनरः = विश्वे नरा बन्ध when it is not a name.

Note:—The word *viśva* is understood here from the preceding *Aṣṭādhyāyī* sūtra VI. 3. 128 S. 379.

१०४९ । मित्रे चर्यी । ६ । ३ । १३० ॥

विश्वामित्रः । ऋषी क्तिम् । विश्वामित्री माणवकः ॥

सुनो इन्द्रसंज्ञार्कणकुन्धनराष्ट्रपुच्छपदेषु दीर्घो वाच्यः * ॥ आदन्तः इत्यदि ॥

1049. The final of विश्व is lengthened before मित्र when it is the name of a Rishi.

As विश्वामित्रः 'the sage Viśvāmītra'. Why do we say 'the name of a Rishi?' Observe विश्वामित्रः 'a boy called Viśvāmītra'.

Vart:—The final of अन् is lengthened before the following इन्त, दंष्ट्र, कर्ष्य, कुन्ध, वटह, पुच्छ and पदः—as आदन्तः, आदंष्ट्रः, आकर्ष्यः, आकुन्धः, आवटहः, आपुच्छः, आपदः ॥

Note:—The word *संज्ञा* is read in the Vārtika with a long final सा ॥ Some

read it as short final and say भावट् is a Bahuvrīhi where the final of भा is lengthened, but the lengthening does not take place in a Tatpuruṣha

१०५० । अनिरन्त शरैर्जुप्तक्षाम्रकार्प्यपदिरपीयूताऽयोऽस्त्रायामपि । ८ । ४ । ५ ॥

एवोपनक्ष्य यस्य स्यात् । प्रथमम् । कार्प्यवपम् । ॥ वापरस्ताण्डवम् ॥

1050 The न of वन is replaced by ष, even when the compound is not a Name, when it is preceded by the words pra, nir, antai, śua, ikshu, plaksha, āma, lārshya, khadira, and piyūṣhā

Thus वदम्, कार्प्यवपम्, ॥ The word is कार्प्य and not कार्व and it is this व that causes the ष चा ष्च्

Note —The word vana is understood from the preceding Aśtādhyāyī sūtra VIII 4 4 § 1049

१०५१ । विभाषोपधिघनस्पतिभ्य । ८ । ४ । ६ ॥

एभ्यः परस्मै*स्य वा स्यात् । पूर्वोपनम् । पूर्वोपनम् । सिरीषवपम् । सिरीषवपम् ।
वृक्षवपम्* ॥ नेह । वृक्षवपम् ॥

इतिविभ्यः प्रतिषेधा वक्तव्य * ॥ इतिहावपम् । गिरिहावपम् ॥

1051 The न of वन is optionally replaced by ष, when the cause of change occurs in the first member of the compound and which denotes a perennial herb or a forest tree

Note —When the pūrvapada is a word denoting भाषधि or a perennial herb or denoting a वनस्पति or a tree and it has a change producing or alterant letter, then the न of वन is replaced by ष ॥ The word vanaspati is defined in Amarakośha as those trees which produce fruits without flowering such as fig trees &c (udumbara) The वृक्षिण is not a vanaspati in this sense because it has visible flowers and fruits both But the word vanaspati in the sūtra is taken here as synonymous with 'tree' in general See note below This is an optional rule

Thus —पूर्वोपनम् or पूर्वोपनम् Here पूर्वो is the name of भाषधि ॥ Similarly, सिरीषवपम् or सिरीषवपम् is an example of vanaspati

Varṭ —This rule applies when the first word is a dissyllabic or a trisyllabic word Therefore the change does not occur in वृक्षवपम् ॥

Vart:—Prohibition should be stated with regard to the words इरिका &c. As इरिकाधनम् । मिरिकाधनम् ॥

Note:—Though there is a distinction, botanically speaking, between a वृक्ष and a वनस्पति; yet in this sūtra, the word वनस्पति includes वृक्ष also.

Kārika:—Technically speaking वनस्पति is a tree that bears fruit apparently without a flower, as a fig tree udumbara. वृक्ष is a tree that bears both flower and fruit, ज्योतिषि is an annual herb, that dies after the ripening of the fruit, and creepers and tubercles are called वीह्वः ॥

१०५२ । वाहनमाहितम् । ८ । ४ । ४ ॥

प्राचीनं यदुच्यते तद्व्यतिथ्याभिनिमित्तान्तरस्य वाहननकारस्य णस्य स्यात् । इक्षुवाहनम् । वाहिताहितम् । इन्द्रवाहनम् । इन्द्रश्चामिकं वाहनमित्यर्थः । अश्वेत्सुति युद्धिर्विह्वं सूत्रे निपातनात् ॥

1052. The न of वाहन is changed into ण, when an alterant letter, producing the change, occurs in the first member of a compound, denoting the thing carried.

Thus इक्षुवाहनम् 'a sugar-cart'.

The thing which being placed on a cart is carried, is called, वाहित ॥

Why do we say "denoting the thing carried". Observe इन्द्रवाहनम् "a vehicle belonging to Indra".

The word वाहन is formed by adding ल्युट् to वह, and the vṛiddhi lengthening of the penultimate is valid by the nipātana of this sūtra.

१०५३ । पानं देशे । ८ । ४ । ९ ॥

पूर्वपदस्यान्निमित्तात्परस्य पानस्य नस्य णस्य स्याद्देशे णस्ये । क्षीरं पानं देशं ते क्षीरपाणा वक्षी-
नराः । सुरपाणाः प्राच्यः । वीह्वते इति पानम् । कर्मणि ल्युट् ॥

1053. The न of पान is changed into ण, when it occurs as the second member of a compound, the first member of which contains an alterant letter causing change; and the whole compound denotes a country or a people.

The word पान meaning "that which is drunk" is formed by the affix ल्युट् III. 3. 113 S. 28+1. The force of the affix is to denote the object. Thus क्षीरपाणा वक्षीनराः—क्षीरपाण्ये देशं 'the milk-drinking Uśīnaras', सुरपाणाः प्राच्यः 'the wine drinking Prāchyas'.

Note:—Why do we say "when denoting a country"? Observe वीह्वते इति पानम्. . . .
Śrīak of the Dākshīs.

The words दधीनर and the rest are applied to persons also through the medium of being country-names

१०५४ । वा साचकरणयोः । ८ । ४ । १० ॥

पागख्येत्थ । क्षीरपात्रम् । क्षीरपात्रम् ॥

गिरिदिद्यानीका वा * ॥ गिरिनी । गिरिणी । अन्ननिसम्बा । अन्ननिसम्बा ॥

1054. Optionally when the compound denotes a condition or an instrument, the न of पान is changed into ण, when it is a second member, the cause of change occurring in the first member in a compound.

Thus क्षीरपात्रम् or क्षीरपात्रम् "drinking of milk" is an example of वाच or condition

Note.—Similarly क्षीरपात्रम् or क्षीरपात्रम् क्व 'a vessel for drinking milk' This is an example of कारण or instrument

Part.—Optionally so in the case of गिरिनी &c. Thus गिरिनी, or गिरिणी; अन्ननिसम्बा or अन्ननिसम्बा ॥

१०५५ । प्रतियदिक्कात्तनुभ्यमक्तिषु च । ८ । ४ । ११ ॥

पूर्ववदस्थानिनिपात्यस्ये वृद्धि स्थानस्य मस्य षो वा षोत् । प्रतियदिकान्ते, मापसादिनी । कुमि प्रीतिवापानि । विभक्तौ, मादवापण । पक्षे मापसादिनिपात्यस्ये । इत्थरेव दध्यानिपदिक नदन्त्येव मापसादि । नेष्ट । वर्तमाना भगिनी नमभगिनी । नम वृत्तुमपहणे कृत्वा । अङ्गुल्य हास्यधामनदन्ता ॥ इत्थ वृत्तुमपहण्ये । किञ्च । महिषधिमारादी दिवर्तुना लक्षार्थमपि इत्थमपहण्ये । मेत्थननित्यारी तु इत्थमादिपत्ताम् ॥

पुत्रार्थेन * ॥ इत्थयुना । परिवर्तानि ॥ (इत्थयुनापरं च ॥ निपात्यितुमप्ये । इत्थयुनी । इत्थि नानमपत्ति इतिपाद्यी । कुमि, क्षीरपात्रम् । विभक्तौ, क्षीरपात्रम् । इत्थयुन्यम् ॥)

1055. Optionally षु is substituted for न् when it stands at the end of a Nominal-stem (Prātipadika) or is the augment नुम् or is न of a case-affix, (when the cause of change occurs in the first member of the compound).

Thus, to take the case a प्रतियदिक्कात्तनुभ्यमक्तिषु first. मापसादिनी or मापसादिनी from मापसादिनी 'māsha-sowing' formed by इत्थि under III २ 81 ५ 3991

To take the example of a नुम् augment, प्रीतिवापानि or प्रीतिवापानि nominative plural neuter The augment नुम् is here added by VII 1 72 S 314 from प्रीतिवापानि - इत्थिवापानि with कर्मस्य वाच्, the plural षु is added by VII. 1. 20 S 312 and then षुम् ॥

To take the विगच्छि or case-termination, माध्वपेण or माध्वपेन; ॥

The word प्रतिपदिकान्त means 'final in a Prati-padika'. But here it means 'final in a prātipadika which is a second member, of a compound, the first member containing the cause of change'. Therefore the change does not take place in गर्गायां भगिनी → गर्गभगिनी "the sister of Garga". But गर्गभगिनी if the word is derived from गर्गभगः 'the share of Garga', with the adjectival affix इच्, feminine इनी, meaning, "enjoying the share of Garga." In this case, like the word मातृभोगीकः 'fit to be possessed by a mother': the change will invariably take place. The very fact that नृच् is taught separately in the rule leads to this inference. The नृच् is ordained with regard to an *anga*; so it is a portion of the *anga* as a *whole* (whether such *anga* consist of a single word or several words glued into a compound), and *not* of the last word of the compound. So the root हिवि takes नृच् and becomes हिनृच् (Bhuādi root 622). This नृच् is changed to च्च as in प्रतिष्वच् । But in वेभ्वन्च् no change takes place; as it belongs to kshubhnādi class (VI. 4. 39 S. 792).

The word माध्ववादिनी. or 'दी is to be understood to have a final नृच्, the affix being added afterwards in accordance with the following maxim:— (II. 2. 19). "It should be stated that Gatis, Kārakas, and Upapadas are compounded with bases that end with krit- affixes, before a case termination or a feminine affix has been added to the latter" मविष्कारकोपपदानां कृद्धिः सङ्घसमासवचनं प्राक् इत्युच्यते: ॥

Therefore the composition takes place first with the word ending in the krit affix, as माध्ववादिन् (माध्व + वादिच्) and thus the second term वादिन् is a Prātipadika which ends in नृच्, and so the rule is applied to it, when the feminine affix is added.

Similarly नृच् is not considered as the end portion of the *second* member of the compound, but as the end-portion of the *full* compound word.

Part:—Prohibition must be stated of the words युवा &c. As एवयुनाः (VI. 4. 133 vocalisation), क्षयिययुना ॥ प्रतिपत्तानि is a gati-samas, धीर्यादी शस्त् ॥

१०५५ । क । एकाक्षुत्तरपदे षः । ८ । ४ । १२ ॥

(वृत्तिः ॥ एकाक्षुत्तरपदं यत्न तस्मिन्निर्वसमाधे प्रातिपदिकान्तदुम्बिभक्तिरपत्य पूर्वपदस्था-जिनिचाक्षुत्तरस्य नकारस्य विलोपककार अविद्यो भवति ॥)

1055. A. In a compound, the second member of which is a monosyllable, there is च्च invariably in the room of नृच् of the second member, provided that the नृच् is at the end of a

prātipadika, or is the augment जुम्, or occurs in a vibhakti; and when the first member contains a cause of change

This sūtra has already been read = Sūtra 307 see page 171. It is repeated here to complete the context. This is an obligatory rule, as we have used the word nityam in explaining it. See Sutra 307

Thus वृत्रहणे 'the Vṛtra killer' = वृत्रहणवन्तो with क्तिच् (III 2 87 S 297S) So also हरि मानसि = हरिमाणी "Hari worshipper" हरिपाणि "Drinkers of milk" सुवपाणि 'drinkers of wine' are examples of क्तिच् VII 3 88, क्षीरेण and दस्यविश are examples of case terminations

Notes —The word दस्यवि 'a beautiful bird', is a compound of दस्य and वि (दस्यवासी वि) ॥ The वा is Instrumental Singular (VII 4 120 S 244)

Why the letter न् is repeated in this sūtra while its anavṛtti was understood from the context? It is repeated in order to show that this is not an optional but an obligatory rule. In fact, it shows that the anavṛtti of न् 'optional' ceases, and does not extend farther

१०५६ । कुमति च । ष । ष । १३ ॥

हरिमाण्युत्तरणे वाच्यम् । हरिकामिणौ । हरिकाम्याणि । हरिकामिण्ये ॥

1056 In a compound, the second member of which contains a guttural, (there = च् in the room of न्, that follows anything which standing in the prior member is qualified to cause the change, provided the न् be at the end of a prātipadika, or be the augment जुम्, or occur in a vibhakti.)

If the second part of a compound contains a letter of the class ष्, the change is obligatory, even though the second part be not monosyllabic. As हरिकामिणौ, वृच् — हरिमाणाणि ॥ दिनजि — हरिकामिण्ये ॥

१०५७ । पद्मव्यायेष्वि । ष । ष । ३८ ॥

वेन पद्मव्यायेष्वि ष्च ॥ स्यात् । वाच्यम् । वाच्यम् । वाच्यम् । वाच्यम् ॥

वाच्यम् इति वाच्यम् * ॥ वाच्यम् ॥ वाच्यम् ॥ वाच्यम् ॥

1057 The न् is not changed to ष् when a Pada intervenes between the cause of the change and the word containing the न् ॥

The word पदव्यवाय is a compound meaning पदेन व्यवस्य 'separated by a Pada'. Thus वायकुम्भवायेन, चतुरङ्गवेनेन ॥ Here the Padas कुम्भ, and वाङ्, intervening, the change does not take place.

Vart :—It should be stated when there is separation by a Pada, except in ॥ Taddhita. Prohibition does not apply to words like प्राङ्गणमयेन, शुक्रणामयेन ॥

Note :—Here चो takes the suffix मवद् by IV. 3. 145, 5. 1525 and the word चो is a Pada by II. 4. 17, 5. 230 and it intervenes between मय and the first word. The author of Malābhāṣya however does not approve of this Vārtika. According to him the पदव्यवाय means पदे व्यवस्य ॥

१०५८ । कुस्तुम्बुरुणि जातिः । ६ । १ । १४३ ॥

अथ द्युग्निपात्रे । कुस्तुम्बुरु धान्वाकर । ह्यीवस्वयन्मन । जातिः किय । कुस्तुम्बुरुणि । कुस्वितानि तिग्मुकीकलमीत्यर्थः ॥

1058. The word कुस्तुम्बुरु is irregularly formed with the augment सुद् and means 'a species of herb'.

The कुस्तुम्बुरु is the name of coriander : i. e. धान्वाकः; the seeds are also so called. The exhibition of the word in the sūtra in the Neuter gender does not, however, show that the word is always Neuter. Why do we say when meaning a species of herb? Observe कुस्तुम्बुरुणि = कुस्वितानि कुस्तुम्बुरुणि) ॥ The word कुस्तुम्बुरु here means the fruit of the ebony tree.

१०५९ । अपरस्परः क्रियासातत्ये । ६ । १ । १४४ ॥

द्युग्निपात्रे । अपरस्परः सार्था गच्छन्ति । सततमदिच्छेदेन गच्छन्तीत्यर्थः । क्रियेति किय । अपरपर गच्छन्ति । अपरे च परे च सकृदेव गच्छन्तीत्यर्थः ॥

1059. The word अपरस्परः is formed by the augment सुद् when the sense is that of 'uninterrupted action'.

Thus अपरस्परः सार्था गच्छन्ति = सततमदिच्छेदेन गच्छन्ति ॥ Why do we say 'un-interrupted action'? For, when the continuity of action is not meant, we have अपरपरः सार्था गच्छन्ति = अपरे परेष सकृदेव गच्छन्ति ॥

Note :—The सातत्ये comes from सतते, by adding व्यम् to form the abstract noun, सततस्य भावः (V. 1. 123 S. 1787) = सातत्ये ॥ How do you explain सततेन, it ought to be सततम्? The य् of स्य् is optionally elided before सत, on the strength of the Kārika :—"the य् of स्य् is elided before a word ending in a kṛitya affix, the य् of तुय् is elided before कान् and मनस्, the य् of स्य् is elided optionally before हित् and सत्, the final अ of मांस is elided before पाक or पचन ॥" As (1) वाचस्य कान्तव्ये = वाचस्यकान्तव्ये, (2) श्वेततुय् कान् = श्वेततुय् कान्, श्वेततुय् मनः ॥ (3) सन्हितं = सहितं, सन् सतं = सततं ॥ (4) मांस पाक, मांस पचनम् ॥

१०६० । गोप्यद् सेवितासेवितप्रमाणेषु । ६ । १ । १४५ ॥

इदं सत्यं पत्य च निपातते । याव पयन्तप्रसिन्धे स गोवि सेवितो गोप्यः । असेविते चाप्यसेवितेऽपि । प्रयोगे गोप्यत्वात् चेपम् । सेवितेत्यादि किम् । गो पत् गोप्यत् ॥

1060. The word गोप्यद् is formed by सुट्, when meaning a locality visited or not visited by cows, or when it means a quantity.

Thus गोप्यदो देहाः—याव पयन्त यस्मिन् देहो स गोविः सेवितो देह ॥ So also अगोप्यत्वात्पयानि ॥ The word गोप्यद् by itself does not mean 'not visited by cows' Therefore the negative particle is added to give that sense. So also गोप्यत्वात् क्षेत्रम् ॥ Here the word has no reference to cow, but to the quantity of land Why do we say 'a locality visited &c.' For when it has not the above senses, the form is गोपयद्—गो पयद् ॥

Note.—What is the use of the word असेवित in "the sūtra, the word गोप्यद् will give अगोप्यत्वात्पयानि by adding the negative particle, न गोप्यद्—अगोप्यद्? The force of क्षेत्रम् 'compound is that of सद्वा "like that but not that". As अश्वत्थाम् means "a [man who] is a Kshatriya &c not a Brāhmana, but does not mean a stone &c". [Therefore अगोप्यद् with यम् would mean "a place like a pasture land but in which cows do not graze, but in which there is a possibility of cows grazing". But it is intended that it should refer to a place where there is no such possibility, hence असेवित is used. Therefore, deep forests where cows can never enter, are called अगोप्यद् ॥

१०६१ । आस्पदं प्रतिष्ठापाम् । ६ । १ । १४६ ॥

आत्मकारणाय स्थाने इदं निपातते । आस्पदं । प्रति किम् । आपसापयद् ॥

1061. The word आस्पदं is formed by सुट् when meaning 'a place or position'.

The word प्रतिष्ठा means 'firm place, established position, rank, dignity, authority' Thus आस्पदम् अनेन स्थाप्यम् ॥ Why do we say when 'meaning a place'? Observe आप पसात्—आपयद् ॥

१०६२ । आश्चर्यमनित्ये । ६ । १ । १४७ ॥

आश्चर्यं सुट् । आश्चर्यं यदि च सुट्सीति । अनित्ये किम् । आश्चर्ये कर्म । आश्चर्यम् ॥

1062. The word आश्चर्यं is formed by सुट्, when meaning something 'unusual'.

The word आश्चर्यं is formed by adding the affix च्च् to the verb च्च with

the preposition अच्, and the augment सुद् ॥ Thus आच्ये उरि स मुञ्जीत ॥ Why do we say 'unusual? For when not having this sense, we have आच्ये कर्णे शोभनम् ॥

१०६३ । वर्चस्कोऽवस्करः । ६ । १ । १४८ ॥

कुत्सिते वर्चः वर्चस्त्वम् अजगलं ससिद्धं सुद् । अवकीर्तित इत्यवस्करः । वर्चस्को क्तिम् । अवस्करः ॥

1063. The word अवस्कर is formed with सुद् meaning "excrement".

That which has bad lustre is called वर्चस्क (कुत्सितं) ॥ It applies to the ejected food. To the root कृ is added the affix अच् (III. 3. 57 S. 3232), the preposition अच् and irregularly the सुद् ॥ Thus अवस्करोऽजगलम् ॥ The place where the excreta lie (the rectum) is also so called. When not having this sense, we have अवस्करः ॥

१०६४ । अपस्करो रथाङ्गम् । ६ । १ । १४९ ॥

अपकर्तव्यः ॥

1064. The word अपस्कर is formed with सुद् meaning "the part of a chariot".

This word is also derived from कृ; with the preposition अप and the affix अच् (III. 3. 57 S. 3232) and सुद् augment. When not having this meaning we have अवस्करः ॥

१०६५ । विष्किरः शकुनिर्विकिरो वा । ६ । १ । १५० ॥

पक्षे विकिरः । शकुनोऽपि शकुनिकल्पे विकिरे विकिरेत्यर्थः वस्तुतः शकुनेत्यत्र पक्षोऽपि नास्ति इति सूत्रेण । शकुनिर्विकिरो वा ॥

1065. The word विष्किर is formed with सुद् optionally when denoting a kind of bird, the other form being विकिर ॥

This word is formed by adding the affix क् (III. 1. 135 S. 2897) to कृ; with the preposition वि and the augment सुद् ॥ The word विकिर also refers to birds only, a kind of cock. The phrase शकुनिर्विकिरो वा is added from the Vārtika and is no part of the original sūtra. Thus सर्वे शकुनयो मन्वाः विकिराः कुक्कुटादौ ॥ "Though the sūtra विष्किरो वा शकुनौ would have given the optional form विष्किर, the specific mention of this form in the sūtra indicates that विकिर always means 'bird' and nothing else. Otherwise विष्किर would have

referred to something other than a bird"—this opinion of Kāśikā is not valid, as it is opposed to the Mahābhāṣya

१०६६ । प्रतिष्कवा कश्चोः । ६ । १ । १५२ ॥

कश्च प्रतिष्कवात्प्रतिष्कव्यस्य प्रतिपूर्त्तव्यं पचायाच्च सुट् निपात्यते कश्च च । सहाय पुरोयायी वा प्रतिष्कवा ईत्युच्यते । कश्चो किय् । प्रतिगत कश्चा प्रतिक्वोऽप्य् । सद्यपि कश्चोव कश्चा तप्यापि कश्चोति धातोर्ध्वण्डुपसगतस्य प्रतेर्ध्वणार्थश्च । तेन धात्वन्तोषसर्गात् ॥

1066 To the root कश्च 'to go, to punish', is added the augment सुट्, when preceded by the preposition प्रति, the form being प्रतिष्कवाः ॥

The word प्रतिष्कवा is formed by adding कश्च् affix (III : 134) to the root, with the prefix प्रति ॥ Thus कश्चमद्य प्रवेद्यापि भव मे एष प्रतिष्कवा 'I shall inspect the town to day, be thou my emissary' The word प्रतिष्कवा means "a messenger, a herald, an emissary" Why do we say "to, the root कश्च"? Observe प्रतिगत कश्चा=प्रतिकश्चाऽप्य् 'a horse guided by the whip' Here though कश्चा is derived from कश्च, yet the augment does not take place, because the augment comes to the root कश्च्, and not to a derivative word

१०६७ । प्रस्कण्ड हरिश्चन्द्रावुपी । ६ । १ । १५३ ॥

हरिश्चन्द्रमक्षयमन्त्रार्थम् । कर्षीति किय् । प्रक्वो वेत् । हरिश्चन्द्रा वाणवक ॥

1067. The words प्रस्कण्ड and हरिश्चन्द्र are formed by सुट्, meaning the two Rishis of that name

Thus प्रस्कण्ड क्वपि, हरिश्चन्द्र क्वपि ॥ The word हरिश्चन्द्र could be formed by VI : 151 S 3527 = the Mantra here it refers to other than Mantras Why do we say 'Rishis'? For when not referring to Rishis we have प्रक्वो वेत्, (क्वपि वाप तत्पगत यस्मात्), हरिश्चन्द्रो वाणवक (हरि चन्द्रा वर्त्तु इत्यर्थम्) ॥

१०६८ । मक्करमक्करिणो वेणुपत्तिमात्रकयो । ६ । १ । १५४ ॥

मक्करशाऽणुपमस्यस्य ध्वादिनिम निपात्यत । वेणुपिति किय् । मक्को वाह । मकी सवृत् ॥

1068 The word मक्कर means 'a bamboo', and मक्करिन् means 'a mendicant monk'

When not having these meanings, the form मक्कर ॥ This is an undervived nominal stem having no derivation, to which सुट् is added when 'a bamboo' is meant, and the affix इनि in addition, when a mendicant is to be expressed and thus we have मक्कर and मक्करिन् ॥ Why do we say "when

meaning a bamboo or a mendicant". Observe मकरोपाहः "an alligator", मकरी सङ्घः "an ocean".

Some say the word मकर is a derivative word, being derived from कृ 'to do' with the negative particle मा and the affix मच्, the long आ being shortened. Thus मा क्रियते येन प्रतिषिध्यते = मस्करः 'a bamboo or stick by which the prohibition is made'. So also by adding श्चि in the sense of लक्ष्मीन्व्य to the root कृ preceded by the upapada मा; we get मस्करिन् ॥ Thus मा करणशीलः = मस्करी "a monk, who has renounced all works". A mendicant always says "माकुहलः कर्माणि शान्तिर्यः श्रेयसी"— 'Do no works ye men, for peace is your highest end'.

१०६६। कास्तीराञ्जस्तुन्दे नगरे । ६ । १ । १५५ ॥

ईषतीरमस्थास्तीति कास्तीरं नाम नगरम् । अञ्जत्येव तुम्बनस्त्वति अञ्जस्तुन्दं नाम नगरम् । नगरे क्रिय । कातीरम् । अञ्जतुम्बम् ॥

1069. The words कास्तीर and अञ्जस्तुन्द are names of cities.

Why do we say 'names of cities'? For when not meaning cities we have कातीरम् (ईषत् तीरमस्थ); and अञ्जतुम्बम् (अञ्जत्येव तुम्बनस्त्व) ॥

१०७०। कारस्करो वृक्षः । ६ । १ । १५६ ॥

कारं कर्तवीति कारस्करो वृक्षः । अन्वय कारकः । कीचित्तु कस्कादिभिर्दे पठन्ति न खेदु ॥

1070. The word कारस्कर means 'a tree'.

This word is formed from -कार + कृ + ट (III. 2. 21) = कारस्करः ॥ When not meaning a tree, the form is कारकः ॥ Some do not make this a separate śūtra, but include it in the next aphorism. Some read it in Kaṣkādī (VIII. 3. 48 S. 144).

१०७१। पारस्करप्रभृतीनि च संज्ञायाम् । ६ । १ । १५७ ॥

एतानि सङ्घटय्यानि निधात्यन्ते वाणि । पारस्करः । किष्किन्धा ।

सङ्घटयतीः कर्तव्योऽथोरदेवतयोः सुद तलेष्वथ ॥ सत्यस्य अत्येव दक्षरिषिष बोध्यः । सङ्घटयतीर्द-
शान्तकारो लुप्यते । कर्तव्योऽसु सुद । अोरदेवतयोः सङ्घटययापाधिः । तस्करः । वृहस्पतिः ॥

प्रायस्य चित्तिचित्तयोः ॥ प्राथमिकः । प्राथमिकेण जनपतिरित्यादि । आकृतविगणोऽयम् ॥

1071. The words पारस्कर &c. are Names.

These words are irregularly formed by adding सुद ॥ Thus पारस्करः 'a country called Pāraskara'. किष्किन्धा 'N. of a cave'.

Vastha—सस्कर 'a thief' and वृहस्पति 'N of a deity' are formed by inserting वृत् in the compounds of वृत्+कर, वृहत्+पति and eliding वृत् ॥ Why do we say 'when meaning a thief and a deity'? Observe ह्यकृत, वृहस्पति ॥ The words चौर and देवता are used in the Ganapātha merely for the sake of diversity; the word ह्यस्तु would have connoted that

Vast—Before the words वृत्ति and वृत्ति is added the augment वृत् when शय precedes Thus शयवृत्तिम्, शयवृत्तिः ॥

1 वास्तकरो देव, 2 कारकजल वृत्ति, 3 रपयवा वृत्ति, 4 विष्णु दनायम्, 5 विष्णुना उवा ॥ वृहस्पति कारकजलवृत्तिवृत्ति वृत्त लकारम् (नस्कर चौर, वृहस्पति = देवता), 6 शय, वृत्तम् शयि कर्तारि (वृत्तम्पति गो) ॥ वास्तुविषय ॥

वृत्तम्पति गो ॥ When the root वृत्तम्पति 'to injure' is preceded by the preposition श there is added वृत् to श when the agent of the verb is ॥ cow Why do we say 'when the agent is cow'? Observe वृत्तम्पति वृत्तम्पति ॥ In वृत्तम्पति the वृत् is added to a finite verb, which is thus conjugated—वृत्तम्पति गो, वृत्तम्पति गायै, वृत्तम्पति गाव ॥

This is an ākṛtīgana.

अथ तद्धितापत्याधिकार प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXVI.

THE TADDHITA PATRONYMIC AFFIXES.

१६७२ । समर्थानां अथमाद्धा । ४ । १ । ८२ ॥

इदं पदत्रयमधिक्रियते । प्रान्वित्त इति चावत् । सामर्थ्ये परिनिष्ठत्वम् । एतत्संधिकार्यस्यानिति चापत् ॥

1072. The Taddhita affixes, on the alternative of their being employed at all, come after the word that is signified by the first of the words in construction in an aphorism.

All the three words, *vis.* (1) समर्थानां 'of the words "in construction, (2) प्रथमात् 'after the first; (3) वा 'on the alternative,' exert a governing influence on the subsequent aphorisms, up to the aphorisms which leave to the words their own denotation; that is to say, up to the end of the second chapter of the fifth Book; before the beginning of the sūtra प्राप्तिश्चो विभक्तिः (V. 3. 1. S. 1947.) The word *sāmarthya* means the word-form after it has undergone the Sandhi operation: *i. e.* in its *parinishṭhata* state. The word *parinishṭhata* means a completed word, *i. e.* a word on which sandhi operation has been performed, and so it has completed its junction. Thus हु+वसिप्त=सुविप्त ॥ Add इम्, and we have सौविपतिः, and not सौ+वसिपति=साह्विपतिः (S. 1088). The *anuvṛtti* of वा however extends further than S. 1947.

This sūtra has been thus rendered by Dr. Bohtlingk: "when henceforth the meaning is specified in which an affix is to be added, then one should know that the rule applies to the first of those words which are associated with one another in sense, and that the affix is optional."

Note—The fifteen sūtras that follow, teach [the rules which are generally applicable to all Taddhitas. We shall take up the further explanation of this sūtra in S. 1088.

१०७३ । प्रान्वीत्यतोऽण् । ४ । १ । ८३ ॥

तेन शीघ्रशीघ्रतः प्राणवापिक्रियते ॥

1073 The affix **अण्** should be understood to come after whatever we shall teach hereafter, upto the aphorism *tena divyati &c.*

Up to the aphorism IV 4 2 S 1550, the affix **अण्** has a governing influence, except where it is specifically superseded by any particular rule. The aphorism may be looked upon either as an *adhibāsa sūtra* or a *prasthāna sūtra* or a *vidhi sūtra*.

१०७३ । अण्वपत्यदिभ्यश्च । ४ । १ । ८४ ॥

अणोऽण् स्यात् प्राप्तिभ्यस्त्रिदशैरेणु । पक्षमण्यस्य षड्त्वस्यपदाद् ॥

Note — This is an exception to the aphorism, IV 1 85, § 1077 by which the affix **ण्** would have come after words ending with 'pats'. The present sūtra enjoins **अण्** instead.

The following is a list of words belonging to **अण्वपत्यदि** class —

1 अण्वपति, 2 ज्ञानपति, 3 चक्षपति, 4 धनपति, 5 वाद्यपति 6 स्थानपति 7 यज्ञपति 8 पट्टपति, 9 कुलपति 10 पृथ्वीपति, (वसुपति) 11 धान्यपति, 12 धर्मपति 13 वन्द्यपति, 14 धर्मपति 15 वधपति, 16 ज्ञानपति, 17 क्षेत्रपति ॥

१०७४ । तद्धितेष्वन्नामादेः । ७ । २ । ११७ ॥

अिति णिति च तद्धिते चोऽप्यपदेशयो वृद्धिं स्यात् ॥

1075 The **Vṛiddhi** is substituted for the first vowel of the stem, when a **Taddhita**-affix having an **indicatory ष्** or **ण्** follows.

Note — As **आण्वयं** from **अर्णो + अण्** so also **वाण्वयं** ॥ **वृद्धि** (१२ + १३), **आदि**, **वीर्यव** (with **अण्** from **वृष्यु**) **कापव** &c. Thus denote the **Vṛiddhi** of VII 2 11 A S 254 and VII 2, 116, § 2282 as **वृद्धि** from **वृष्यु**, and **आण्वय** from **अण्वत्** ॥

१०७५ । किति च । ७ । २ । ११८ ॥

किति तद्धिते च तथा । अण्वपत्यदिभ्यश्च षड्त्वस्य । वाद्यपत्य । वाद्यपत्यो षड्त्व इति तु प्राणादिभ्यश्च ॥

1076. The **Vṛiddhi** is substituted for the first vowel of the stem, when a **Taddhita** affix with an **indicatory ष्** follows.

Note — As **वादाव** with **षड्**, so also **वाण्वयं** (IV. 1. 99 S 1101), and **आदिक्** and **आलादिक्** with **षड्** (IV. 4 1 S. 1548).

Thus अश्वपति + षण् = अश्वपतम् (VII. 2. 117 S. 1075). The इ of पति is elided by VI. 4. 142 S. 311. So also शाणपतम् ॥

- The form शाणपत्सः as used by Haradatta in शाणपत्सो मन्त्रः is wrong.

Note :—The Taitvabodhini, however, justifies this use of Haradatta.

१०७७ । दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्यः । ४ । १ । ८५ ॥

दित्यादिभ्यः पत्युत्तरपदाच्च प्राप्तीञ्जलीयेभ्यर्थेषु ष्यः स्वादणोऽपवादः । दैत्यः । अदितेरादित्यस्य वा आदित्यः । प्राजापत्यः ।

यमाद्येति काशिकायाम् * ॥ धाम्यः ॥

पृथिव्या याम्यौ * ॥ पार्थिवा । पार्थिवो ॥

शैवाद्यमम्यौ * ॥ शैव्यम् । शैवम् ॥

बह्विपदिलोपी यम्य * ॥ बाह्यः ॥

ईकक्य * ॥ आहीकः ॥

स्थाभोज्जकारः * ॥ अश्वत्थानः । पूर्वोदघदित्वात्स्वस्य तः ॥

भवार्येषु लुग्भाष्यः * ॥ अश्वत्थाना ॥

लौनीऽपमेषु बहुष्वकारः * ॥ आह्लात्वीमोऽपवादः । उडुलोपाः । उडुलोपान् । उडुडु किय ॥ औडुलोपिः ।

गोरजादिमसङ्गे यत् * ॥ गम्यम् । अजादिमसङ्गे किय । गोभ्यो हेतुभ्य आगतं गोरुम्यम् । गोमयम् ॥

1077. The affix ष्य comes, in the various senses taught here-in-after antecedently to tena dīvyati &c, after the proper names, Diti, Aditi, and Aditya ; and that which has the word पति as its final member.

Thus दिति + ष्य = दैत्यः 'the son of Diti,' आदित्यः 'the descendant of Aditi' The form आदित्य may also denote the son of आदित्य or sacred to Aditya, आदित्यम् 'sacred to Aditya.' Similarly with words ending with पति, as मजापत् + ष्य = प्राजापत्यं ; so also सैनापत्यम् ॥

Vart :—So also after the word यन् ; as, धाम्यः ॥ This Vartika is found in the Kāsika and not in the Mahābhāshya.

Note :—In the Chhandas, after the words वाच, मति and विदुन्त् comes the affix ष्य ॥ As, वाच्यम् (Vs, 13. 58.) गालम् and वेदुन्त्यम् ॥

Vart :—The affixes ञ् and ञम् come after the word पृथिवी ॥ Thus पृथिवी + ञ् = पार्थिव ; पृथिवी + ञम् = पार्थिव ॥ The resulting forms are the same, but the feminine of the former will be पार्थिवा by IV. 1. 4, S. 454 and that of the latter पार्थिवी applying IV. 1. 15 S. 470.

Vart —The affixes **वम्** and **वम्** come after the word **इह** 'a god.' As **देव्यम्** or **द्वयम्** 'divine'

Vart —There is elision of the final syllable of **बहिस्**, before the affix **वम्**, as **बहिस् + वम् = बाह्य** 'external'

Vart —And the affix **ईकम्** may be employed. As **बहिस् + ईकम् = बाहीक** 'external' (VII 2 118, S 1076)

Note —In the Chhandas it takes the affix **ईकम्** as **बाहीक** the difference being in the accent (VI 1 197 S 8686).

The word **बहिस्** is an **अव्यय**, and the above *vārtika* declares that its **रि** portion is elided. This very fact indicates by implication, that the **रि** of other **Avyayas** need not necessarily be elided before these affixes, before which the base is called **बहो**. In fact the following *vārtika* **अव्ययानाम्** (the **रि** of the **avyaya** here is elided) given under *sūtra* VI 4 144 (the **रि** of the base **बहो** is elided when a *taddhita* affix follows) is not a universal rule. Thus from the *et jaya* **आरम्** we get **आरामी** &c, here the **रि** is not elided.

Vart —Of the word **इयाम्** the **रि** is replaced by **अ**, as **अम् + इयाम् = अश्वयाम** || The **इ** is changed to **अ** as the compound belongs to **Prishodarādi** class.

Vart —But there is elision of the *Taddhita* affix **म्** after **इयाम्** when the sense is that of 'existence' only, as **अश्वयाम** || The word **अश्वयाम्** means **अश्वस्येव इयामवस्थ** 'whose strength is like that of a horse'. It is a **Bahuvrīhi**.

Vart —The **रि** of **जाम्** is replaced by **अ** in the plural, when the patronymic affixes follow, as **वहुजाम्, बहुजाम्** || Why do we say 'in the plural number'? Witness **सौहृजामि**, (IV 1 96 S 1096).

Vart —When an affix beginning with a vowel presents itself after the word **सौ** let the affix **वम्** be substituted for it. Thus what is descended (or produced &c) from **सौ** is expressed by **वम्** (VI, 1 79 S 63). Why do we say 'beginning with a vowel'? Observe **सौवो देहव्य** or **अग्रह = सौहृव्यम्** and **सौवयम्** ||

Note —These affixes **वम्** &c taught in this *sūtra* will come to the exclusion of all the other affixes here-in after taught which are employed in especial senses. Thus **व्य** is employed especially to denote a descendant. But after the word **विति** &c **व्य** will not be employed, but **व्य** as **देव** 'a descendant of **विति**'. So also **वानस्पत्यम्** (= **वन्स्पतीनाम् सङ्घा**), in the exclusion of IV 2 37 S 1243 &c. In fact the rule **विप्रतिपद्ये वञ्छय्येव** (I 4 2 S 175) does not hold here.

If that be so, how do you explain the form **इमेव** || This word is not directly formed from the word **विति** but from **विति**, the feminine of the word **विति**.

formed by the affix **ह्रीच्** (IV. E. 45; the word **वृत्ति** being formed by the **ऋ-**affix **ऋच्** and therefore it will take **ह्रीच्** in the feminine). To the feminine word **वृत्ति** is added **ह्यच्** and we get **वृत्तेह्यः** ॥ The **Paribhāshā** **प्रातिपदिकप्रकरणे लिङ्गविधिसंज्ञायां मह्यच्** (a rule of grammar which applies to a masculine applies also to the same word in the feminine) is not of universal application, as this very illustration shows. Others consider the form **वृत्तेह्य** as incorrect, as not to be found either in the **Mahābhāshya** or any **Vārtika**.

१०७८ । उत्सादिभ्योऽञ् । ४ । १ । ८६ ।

शौत्सः ॥

अभिकर्त्तिभ्योऽङ्क् वक्तव्यः * ॥ अग्नेरपत्यादि शार्ङ्गेभ्यम् । कालियम् ॥

1078. The affix **अञ्** comes after the word **उत्स** &c. in the various senses taught antecedently to **tena-dīvyuti** &c.

This debars the affix **अञ्** taught in IV. 1. 83 S 1073, as well as the special affixes here-in-after taught. Thus **उत्स + अञ् = शौत्सः**, **शौत्सवानः** ॥ The following is the list of words belonging to **उत्सादि** class.

I उत्स, 2 उत्सवान्, 3 विक्र, 4 विन्द, 5 महान्व, 6 मैदानस, 7 महामान्, 8 मह्य, 9 हेतुम, 10 वष्क्यासे, 11 पृथिवी, 12 श्रेष्ठ, 13 पत्ति, 14 जगती, 15 विश्वम्, 16 अद्भुतम्, 17 जनपद, 18 मरु, 19 दधीनर, 20 शीष्ण, 21 वीर्यकुण्ड, 1 उत्सवान् देवो । 23 पृथर्व, 24 भद्रकीच, 25 रघुवर, 26 मध्यदिन, 27 पृष्ठ, 28 मह्य, 29 उत्सव, 30 कुरु, 31 वरुणाज, 32 इन्द्रावसान, 33 उदियह, 34 अकुरु, 35 सुवर्ण, 36 देवो, 37 श्रीमहावच्छन्दसि ॥

Note.—The word **शीष्ण** in the above list, takes this affix, when it does not mean 'a metre of prosody.' Therefore it is not so here: **शैष्णी विश्वम्** 'The **Graishmi-Trishṭup** metre.' But **शैष्णः** 'belonging to summer.' The word **उत्सवः** here means 'metre,' and not **Veda**. The word **वष्क्यासे = वष्क्य** **वासे**, the phrase **असे** meaning **अहनसि**, ('**स** being the name given to **उत्सव** by Ancient Grammarians). Thus the compound will be **शौत्सव्यसि** ॥ The **Paribhāshā** **मह्यवत्त प्रातिपदिकेनवदन्त विधिवन्विधयः** does not apply here. Therefore, **तदन्तविधि** applies here and we have **अग्नेरपत्यम्** (**अग्नेरपत्यासम्**) ॥ The word **उत्सवान्** takes **अञ्** when meaning a 'place': as **शौत्सवानी देवः**; otherwise **शौत्सवनिः** 'the son of **Udashāna**.' The word **पृथर्व** takes **अञ्** when meaning 'a share', otherwise it will take **अञ्**, as **पृथर्वोऽञ्** ॥

Part.—The affix '**ḍhak**' always comes after the words **Agni** and **Kali**, in the various senses of the affixes called **Prāgdivyatiya**. (See IV. 2 8, S. 1209) **अग्नेरपत्यम्** and **कालियम्** meaning 'born of **Agni**' and 'of **Kali**' respectively.

Here ends the section of affixes that denote patronymics &c. in general.

१०७९ । स्त्रीपुसाभ्यां नञस्तञ्चौ भवनात् । ४ । १ । ८७ ॥

भान्याना नवन इत्यत प्रागर्थेण स्त्रीपुसाभ्यां भवान्तम्भयो इव । स्त्रीश्च । पौत्र । पत्यर्थे न । स्त्रीपुत्रचेति ज्ञापकात् । स्त्रीवत् । पुत्रवत् ॥

1079. The affixes नञ् and स्तञ्चौ come after the words स्त्री and पुत्र respectively, in the senses specified in the aphorism reckoning from this one as far as "ubhāyānām bhavane kshetre khañi" (V. 2. 1 § 1802).

. Thus स्त्री + नञ् = स्त्रीणम् 'feminine'.

Note — The sense of the affixes taught in the Fourth Book, and Chapter I of the Fifth Book, are various. Therefore, the word स्त्रीणम् will have all those various significations, thus it will mean either स्त्रीपुत्रवत् (IV 3 53 § 1428) 'existing in females', or स्त्रीणां समूह (IV 2 37 § 1243) 'a collection of females', or स्त्रीणां यत् (IV 3 74 § 1453) 'what has come from females', or स्त्रीभ्यो हिन् (V 1 5 § 1665) 'suitable for females' &c

Similarly, पुत्र + स्तञ्चौ = पौत्रवत् 'masculine, or existing in males, or a collection of males, or what has come from males or suitable for males &c'

These affixes, however, are not to be employed in the sense of the affix वत् taught in V 1 115 § 1778. For Panini himself uses the form पुत्रवत् (and not पौत्र) in sūtra VI 3 84, § 831 thus indicating by implication (ज्ञापक) that in the sense of वत्, 1 2 60 § 932 the affix स्तञ्चौ is not to be used. Thus स्त्रीवत् ॥ The form स्त्रीवत् स्त्रीणां पुत्रवत् and पुत्रवत् are exceptional. See V 1 121 § 1783. The व् of पुत्र is elided before स्तञ्चौ by VIII 2 23 § 54, had it not been elided, one affix नञ् would have been taught in the sūtra, and not two.

१०८० । द्विगोर्हृगनपत्ये । ४ । १ । ८८ ॥

द्विगोर्द्विचित्त वस्तुद्विगोऽङ्गदितेनपत्यार्थं प्राचीन्यर्त्वावस्ताव एव स्वान् । पञ्चपुत्र कपालेषु तस्मिन् सुविशाले पञ्चकपादे । द्विगोर्द्विचित्तयेति किम् । पञ्चपुत्रपत्येद् द्विगोऽङ्गदितेनपत्यार्थे । यथादि किम् । पञ्चपुत्रार्थेऽप्यम् । प्रत्ययेति किम् । द्विगोर्द्विचित्तयेत्यत्र द्वेतिचि ॥

1080. A Taddhita affix, ordained to come on account of the relation of the words being that of a Dwigu compound, is elided by Ink, when it has the sense of the various affixes taught antecedant to tena divyati &c, but not so, the affix having the sense of a Patronymic.

The phrase पात्र वीच्यन of IV 3 83 governs this aphorism and not the phrase भवनात् of the last. Thus पञ्चपुत्र कपालेषु सप्तहताः = पञ्चकपादे the sacrificial rice cake 'prepared in five cups'

Why do we 'of a Dvigu compound'. The Dvigu compound with the sense of a Taddhita affix is formed under II. 1. 51. The affix will not, therefore be elided where it does not give rise to a Dvigu compound. Thus पञ्चकपासश्चेष्ट = पाञ्चकपासम् ॥ "a piece belonging to the five caps."

Note :—Or the genitive case in द्विविधः may be taken as *ethno-dashiti*, the sense being 'there is the substitution of *luk*-elision in the roots of Dvigu', the word Dvigu being here taken by metonymy for the affix which gives rise to Dvigu. Of course, when two words have blended into a Dvigu compound, the affixes will not be elided after such a word, because it becomes a *prātipadika* like others, as पाञ्चकपासम् ॥ If so, how is the affix elided in पञ्चकपासस्य संस्कृतः = पञ्चकपासः? This is not so; there is no Taddhita, and the word पञ्चकपास can never be analysed into पञ्चकपासाय संस्कृतः ॥ If the latter sense is to be expressed, we must use a sentence, and no single word. In fact three are the only valid forms, and they arise without adding of any Taddhita affix to पञ्चकपासी, viz. पञ्चसु कपासेषु संस्कृतः, पञ्चकपासाय संस्कृतः, and पञ्चकपासः (a *Sambhāta* Dvigu). A *Sambhāta* and a Taddhita-*śūdrā* Dvigu of these are analysed in the same way, while the third पञ्चकपासाय संस्कृतः will always remain a *śābdya* and never give rise to a Taddhita.

Why do we say 'beginning with a vowel'? Observe the affix is not elided in वैश्वशो मर्मेश आगतं = वैश्वर्मेशश्च, or वैश्वर्मेशम् ॥ Because the elision of those affixes only takes place which begin with a vowel, while *rupa* and *mayā* begin with a consonant.

Why do we say "not so when the affix denotes a Patronymic"? Observe द्विमित्रिः a descendant of two Mitras.' Here the patronymic affix is not elided, though the compound is a Dvigu.

Note :—Why do we say "when it has the sense of the various affixes taught antecedent to *lenaśādyati*?" Observe दूपाययिकः ॥

Note :—How do you explain the non-elision of the affix in क्षत्रियः, पाञ्चनदः and पाद्लुतः? The word क्षत्रियः does not mean क्षत्रो विद्या ऋषीन् but इन्द्रवज्रा विद्या, क्षत्रिया, विदिगामधीन् = वैश्विद्यः ॥ Similarly पाञ्चनदः does not mean पंचसु नदीषु भवः but ;पंचानाम् नदीनाम् समाहारः = पंचनदः, पंचनदे मयः = पांचनदः ॥ So also with पाद्लुतं ॥

१०८१ । गोत्रेऽलुगचि । ४ । १ । ८२ ॥

गोत्रादीं प्राग्दीव्यतीये विवक्षिते गोत्रप्रत्ययस्यालुक् स्यात् । गम्यानां छायाः । दूपाय ॥

1081. The *luk*-elision of Patronymic (Gotra) affixes in the plural, which have been enjoined by Sutras II. 4. 63 S. 11-46 and the rest, is prohibited, when the affix has an initial

१०७६ । स्त्रीपुसाभ्यां नञ्स्त्वञी मवनात् । ४ । १ । ८७ ॥

धावना भवन इत्यत्र प्रागर्थेऽपु स्त्रीपुसाभ्यां नञान्स्त्वञी स्तः । स्त्रीषु । पौत्र । वसथे न । स्त्रीपुत्रयेति शापकात् । स्त्रीवत् । पुत्रवत् ॥

1079. The affixes नञ् and स्त्वञ् come after the words स्त्री and पुस respectively, in the senses specified in the aphorism reckoning from this one as far as "dhānyānām bhavane kshetre khañ" (V. 2. 1 S. 1802).

.Thus स्त्री + नञ् = स्त्रीवत् 'feminine'.

Note.—The senses of the affixes taught in the Fourth Book, and Chapter I of the Fifth Book, are various. Therefore, the word स्त्रीवत् will have all those various significations, thus, it will mean either स्त्रीपुत्रवत् (IV 3 53 S 1428), 'existing in females', or स्त्रीणां सङ्घ (IV 2 37 S 1243) 'a collection of females', or स्त्रीणां वसथ (IV, 2 74 S 1453) 'what has come from females'; or स्त्रीभ्यो दिङ् (V I. 5 S. 1665) 'suitable for females' &c

Similarly, पुस + नञ् = पौत्रवत् 'masculine, or existing in males, or a collection of males, or what has come from males, or suitable for males &c'

These affixes, however, are not to be employed in the sense of the affix वत् taught in V 1 115 S 1778. For Pāṇini himself uses the form पुसवत् (and not पौत्र) in sūtra VI 3 34, S 831 thus indicating by implication (शापक) that in the sense of वत्, I 2 56 S 932 the affix नञ् is not to be used. Thus स्त्रीवत् ॥ The forms स्त्रीवत् स्त्रीणां वसथ and पुसवत् are exceptional. See V 1 121 S 1768. The व् of वत् is elided before नञ् by VIII 2 23 S 54, had it not been elided, our affix नञ् would have been taught in the sūtra, and not two.

१०८० । द्विगोर्लुगनपत्ये । ४ । १ । ८८ ॥

द्विगोर्लुगनपत्येति शापिकात् । द्विगोर्लुगनपत्येति किम् । पञ्चकपातपत्येति शापिकात् । पञ्चकपातपत्येति किम् । पञ्चकपातपत्येति किम् । इत्येति शापिकात् ।

1080. A Tadhita affix, ordained to come on account of the relation of the words being that of a Dvigu compound, is elided by लुक्, when it has the sense of the various affixes taught antecedant to तेना दिव्यति &c, but not so, the affix having the sense of a Patronymic.

The phrase पातु दीव्यत् of IV 1 83 governs this aphorism also, and not the phrase मवनात् of the last. Thus पञ्चकपातपत्येति शापिकात् = पञ्चकपातपत्येति शापिकात् 'the sacrificial rice cake 'prepared in five cups.'

Why do we 'of a Drigu compound'. The Drigu compound with the sense of a Taddhita affix is formed under II. 1. 54. The affix will not, therefore, be elided where it does not give rise to a Drigu compound. Thus पञ्चकपायस्त्रिवं = पाञ्चकपायम् ॥ "a piece belonging to the five cups."

Note :—Or the genitive case in द्विगोः may be taken as *sthāna-janāt*, the sense being 'there is the substitution of लुक्-elision in the room of Drigu', the word Drigu being here taken by metonymy for the affix which gives rise to Drigu. Of course, when two words have blended into a Drigu compound, the affixes will not be elided after such a word, because it becomes a *prātipadika* like others, as पञ्चकपायम् ॥ If so, how is the affix elided in पञ्चकपायान् संस्कृतः = पञ्चकपायः ? This is not so; there is no Taddhita, and the word पञ्चकपायान् can never be analysed into पञ्चकपायान् संस्कृतः ॥ If the latter sense is to be expressed, we must use a sentence, and no single word. In fact there are the only valid forms, and they arise without adding of any Taddhita affix to पञ्चकपायी, viz. पञ्चसु कपायेषु संस्कृतः, पञ्चकपायान् संस्कृतः, and पञ्चकपायः (a *Sambhāra* Drigu). A *Sambhāra* and a Taddhita-like Drigu of these are analysed in the same way, while the third पञ्चकपायान् संस्कृतः will always remain a *śabda* and never give rise to a Taddhita.

Why do we say 'beginning with a vowel'? Observe the affix is not elided in पंचभ्यो षष्ठीभ्य ञागणं = पंचगणद्वयम् or पंचगणद्वयम् ॥ Because the elision of those affixes only takes place which begin with a vowel, while *rupa* and *maya* begin with a consonant.

Why do we say "not so when the affix denotes a Patronymic."? Observe द्वेगिद्विः a descendant of two Mitras.' Here the patronymic affix is not elided, though the compound is a Drigu.

Note :—Why do we say "when it has the sense of the various affixes taught antecedent to *tenādiryati*?" Observe द्वेपारायणिकः ॥

Note :—How do you explain the non-elision of the affix in वैदियाः, पाञ्चनदः and वादुकः? The word वैदियाः does not mean सिद्धि विद्या ज्ञाने but इन्द्रवद्विद्या, विविद्या, विविद्यामधीने = वैदियाः ॥ Similarly पाञ्चनदः does not mean पंचसु नदीषु नदः but पंचानाम्, नदीनाम्, सनाहारः = पंचनदः, पंचनदे नदः = पंचनदः ॥ So also with वादुकः ॥

१०८२ । गोत्रेऽनुगच्छि । ४ । २ । ८२ ॥

अजादी प्राग्दीव्यतीये निवर्तिते गोत्रप्रत्ययानुक्तं स्यात् । गर्गणां छत्राः । वृद्धाण्डः ॥

1081. The *luk*-elision of Patronymic (Gotra) affixes in the plural, which have been enjoined by Sutrās II. 4. 63 S. 1146 and the rest, is prohibited, when the affix has an initial

vowel, and it has the sense of the various affixes taught antecedent to *tena dīvyati* &c (IV 4 2)

Thus the plural of गर्ग्यं is गर्ग्यं (II 4 64 S 1108) But the disciples of गर्गी will be formed by the affix छ (IV 2 114 S 1337) which is a *prāgdīvyatiya* affix, and for the purposes of adding this affix, the base will be considered to be गर्ग्यं as if there was no elision. Thus गर्ग्यं + छ ॥

Here applies the next sūtra

१०८२ । आपत्यस्य च तद्धितेऽनाति । ६ । ४ । १५१ ॥

इह परत्यापत्यकणस्य लोपः स्वाचक्षिते पर न त्याकोर । गर्गीया । प्राग्दीप्यतीये किम् । गर्गेभ्यो हित गर्गीयम् । अपि किम् । गर्गेभ्य आगत क्यङ्कणम् ॥

1082 The च, belonging to a Patronymic affix, preceded by a consonant is elided before a Taddhita, when it does not begin with an आ ॥

Thus गर्ग्यं + छ = गर्गीया (VII 1 2 S 475) and not गर्गीया

Why do we say when it has the sense of a *prāgdīvyatiya* affix? Thus गर्गेभ्यो हितम् = गर्गीयम् 'what is fit for the Gargas.'

Note —Here the affix छ (V 1 1 8 1661) has the sense of 'suitable for that,' as taught in sūtra V 1 5 8 1665 not one of the *prāgdīvyatiya* senses. Hence the *lūka* on is maintained.

Why do we say 'having an initial vowel? Observe गर्गेभ्य आगतम् = गर्गकणम् and not गगतम् । Here the affix कण् a *prāgdīvyatiya* affix taught in sūtra IV 3 81 S 1461 does not begin with a vowel, therefore it is added to गर्ग and not गर्ग्यं

१०८३ । शूनि लुक् । ४ । १ । ६० ॥

प्राग्दीप्यतीये शशाशे प्रत्यये विवक्षिते युवप्रत्ययस्य लुक् स्यात् । ग्लुक्कस्य पाशापस्य ग्लुक्कायनि । वद्वमण्यं किन् । तस्य लुक् । शूनि लुक् । शशाशे शशाशे । शशाशे शशाशे । शशाशे शशाशे । शशाशे शशाशे । शशाशे शशाशे ॥

1083 There is *lūka*-elision of the Yuvan Patronymic forming affix (IV 1 163) when a *prāgdīvyatiya* affix beginning with a vowel is to be added

The elision of the Yuvan affix must take place mentally, having done which we should then look out for the proper *prāgdīvyatiya* affix to be added to the word form thus remaining

Thus the Patronymic from म्लुक् is म्लुक्यायनः (IV. 1. 160 S. 1184) with the affix किन् to be taught hereafter. The Yuvan of the latter is म्लुक्यायन. (IV. 1. 83 S. 1073) with the affix ञ्; the word denoting the pupils of the latter is म्लुक्यायनः by (IV. 2. 112 S. 1333 formed from म्लुक्यायन). When ञ् is elided the word म्लुक्यायन becomes म्लुक्यायन, and as the first syllable has no Viddhi letter now, there is no adding of छ in the sense of pupils; for छ is added by IV. 2. 114 S. 1337 only after those words whose first syllable has a Viddhi letter.

१०८४ । पैलादिभ्यश्च । २ । ४ । ५६ ॥

एभ्यो युवप्रत्ययस्य लुक् । पीलाया वैलश्च । तस्मात्तयोर्द्वय इति किम् । तस्य लुक् । पैलः विता युवश्च ॥

तद्गजाच्चायः ॥ इत्यनगवैल्यणश्चात्तद्गजाच्चाय इति किमौ लुक् । आङ्गः विता युवश्च ॥

*1084. And after the words पैल &c., there is the लुक् elision of the युवन affix.

पैला + अय = पैल (IV. 1. 118 S. 1121). 'The Gotra descendant of Pila.' पैलः + किम् (IV. 1. 156 S. 1180). The present rule intervenes, and the Yuvan affix किम् is elided; so पैल is both a Gotra and a Yuvan word.

Note:—Some say that the 'Paila &c., words are formed by the affix इस्; (IV. 1. 95 S. 1095) and then the लुक्-elision of the Yuvan affix would be valid by the next rule 1085. They would limit the scope of the present sūtra to cases where the Gotra of the people is not known, the Prāchyas not being indicated.

1. पैल. 2. घालाङ्ग. 3. साम्यकि. 4. साम्यकामि. 5. राह्वि. 6. राह्वि.
7. औदृञ्ज. 8. औदृञ्ज. 9. औदृञ्जि. 10. औदृञ्जि. 11. औदृञ्जि.
12. औदृञ्जि. 13. वैलस्थानि. 14. वैदृञ्जनी. 15. राह्वि. 16. औदृञ्जि.
17. राणि. 18. औदृञ्जि. 19. औदृञ्जानि. 20. औदृञ्जानि. 21. औदृञ्जि. 22.
तद्गजाच्चायः

G. sūtra:—The Yuvan affix is elided after a word formed by the tadraja affix ञ् ॥ Thus the word आङ्ग is formed by adding the affix ञ् under IV. 1. 170 S. 1188 to अङ्ग; to this is added किम् under IV. 1. 156 S. 1180. This किम् is elided. As आङ्गः meaning both father and son.

१०८५ । इजः प्राचाय । २ । ४ । ६० ॥

गोत्रे य इन् सन्त्वात्प्रत्ययस्य लुक् त्याज्ये सन्त्वात् प्राचाय मवति । पञ्चागारस्यपत्यम् । अङ्ग

इम् । यन्निर्नांभिति कक् । तस्य लुक् प्राजागृहिः । पिता पुत्रश्च । प्राप्तां किम् । इति पिता । शब्दाद्यः पुत्रः ॥

1085. After a word ending with the Gotra affix -इम् (IV. 1. 95 S. 1095) there is luk-elision of the Yuvan affix, when the Gotra of the people called Prāchya (Eastern) is denoted.

प्राजागतः इम् = प्राजागृहिः 'the Gotra descendant of Pannāgāra'; after this the Yuvan affix कक् (IV 1. 101 S 1103) is elided by the present rule, and so प्राजागृहिः is both the father and the son. Why do we say प्राप्ताम्? The word प्राप्ताम् here qualifies the word Gotra understood, and does not mean that it is an optional rule, "in the opinion of Eastern Grammarians." When the Gotra of Prāchyas is not denoted, there is no elision. Thus इति, the Gotra descendant of Dakṣha, and शक्यवल् 'son of Dākshi' (Yuvan)

१०८५ । न तौत्वादिभ्यः । २ । ४ । ५ ॥

तौत्वादिभ्यः कस्त्वो युवप्रत्ययस्य लुक् न लुक् । तौत्वं मात्रः । तुत्वंलः । एत इत्य कक् । तौत्वादि पिता । तौत्वाद्यस्य पुत्रः ॥

1086. After the words तौत्वादिः and the rest, there is not luk-elision of the Yuvan affix.

तौत्वादि formed by इम् added to तुत्वंल is the name of the father and तौत्वाद्यस्य is the son of the former, formed by the Yuvan affix कक् (IV. 1. 101 S 1103)

1. तौत्वादि ॥ धात्वि ३ धात्वि ४ धात्वि ५ धात्वि ६ धात्वि ॥ धात्वि
7 धात्वि ८ धात्वि ९ धात्वि 10 धात्वि 11 धात्वि 12 धात्वि 13
धात्वि 14 धात्वि 15 धात्वि 16 धात्वि 17 धात्वि 18 धात्वि
19 धात्वि 20 धात्वि 21 धात्वि 22 धात्वि 23 धात्वि 24
धात्वि 25 धात्वि 26 धात्वि 27 धात्वि 28 धात्वि 29 धात्वि
30 धात्वि 31 धात्वि 32 धात्वि 33 धात्वि 34 धात्वि 35 धात्वि
36 धात्वि ॥

१०८६ । कक्किञ्जोरन्यतरस्याम् । ४ । १ । २ ॥

कुञ्जिभिति निन्वे लुकि प्राप्ते विकारार्थं सूत्रम् । कात्यायनस्य ताया कावीया । कात्यायनीया । यस्कायपत्य यास्क । शिवायम् । तस्यापत्य पुत्र यास्कायनिः । अणो ह्यच इति किम् । तस्य ताया यास्कीया । यास्कायनीयाः ॥

1087. There is optionally luk-elision of the Yuvan affixes कक् and किम् when a Prāgdīvyatiya affix beginning with a vowel is to be added.

By the Sôtra IV. 1. 90 S. 1083 all Yuvan affixes were told to be elided. The present Sôtra declares an option in the case of the Yuvan affixes क्व् and क्विन् ॥ Thus the Patronymic of कृत is क्वात् (IV. 1. 105 S. 1107); the Yuvan of क्वात् is formed by क्व् (IV. 1. 101 S. 1103) क्वात्क्यवन् ॥ Thus the word denoting the pupils of Kâtâyâna will be क्वात्क्या or क्वात्क्यानीवा ॥ Similarly of the affix क्विन् (IV. 1. 156 S. 1180) Thus from यस्क, the Patronymic is यस्कात् (IV. 1. 112 S. 1115). The Yuvan of the latter is यस्कात्क्यवन् (IV. 1. 156 S. 1180) The pupils of Yâskâyâni will be called यस्कात्क्याः or यस्कात्क्यानीवाः ॥

१०८८ । सख्यापत्यम् । ४ । १ । ६२ ॥

पठयन्नात् कृतसन्धेः सपर्यायपठेऽप्ये उक्त्वा यद्व्यवसायश्च प्रथया वा स्युः । उपगौरवसं धीपगवः ।
आविशुद्धिस्त्र्योपधावृद्धी वाधते ॥

सन्धेर्निरूपयत्येऽपि वाधनायै कृतं भवेत् ।

उत्कर्षः शेष एवास्मै वृद्धान्यस्य प्रयोजनम् ॥ १ ॥

धीपगविसासु । भुगौरवस्य 'मानव' । कृतसन्धेः क्विन् । शीत्प्रियतिः । अङ्कतव्युहपरिभाषया
सङ्गच्छतिर्वा भूत् । सपर्यायपरिभाषया भेद । प्रथयुपगौरवस्य 'वैभवं' । प्रथमात्किम् । अपत्यव्य-
वसायस्येयं वा भूत् । वाधयन्नात्क्यवन्नि । वेदयतीति घृत्वात्यवरत्त्र्योपहणात्कृत्तेः सनासाऽपि ।
उपगौरवस्यम् । आविशुद्धिः ङीष् । औपगवी । आत्यवसः । हेत्यः । शीत्सः । शीत्सः ष ङीष् ॥

1088. (The affixes अण्, ष्य &c, already mentioned in IV. 1. 83 S. 1673 &c, and those which will be taught here-after, such as इम् &c, denote) 'the descendant of some one', (and they come after a word in the the sixth case, which has completed its junction).

Note :—This Sôtra points out the meaning of the affixes; and it refers to the affixes that have preceded, beginning from अण् (IV. 1. 83 S. 1078) e. g. अण्, ष्य अण् &c, and to the affixes that follow such as इम् &c. The affixes herein taught, have the force of denoting descendant, when they are added to the word in construction which is in the genitive case.

Thus we may either use the sentence उपगौरवस्यम्; or by adding अण् (IV. 1. 83 S. 1073) to the word उपसु (which has the 6th. case-affix in construction in the above sentence), form औपगव "the offspring of Upagu" The word औपगवः is thus evolved.

Note :—अपसु + अण् = औपसु + अण् ॥ Now applies either VI. 4. 146 S. 847 causing guṇa of final ष, and VII. 2. 115 S. 254 requiring the vṛddhi of the final. The following discussion shows why guṇa takes place to the exclusion of vṛddhi though subsequent. औपगुर्भः VI. 4. 146 S. 847 ("for ष or ङ of a bha stem, there is substituted guṇa before a Taddhita affix") is debarred

by the *subsequent* sūtra अणोर्गणिति VII. 2. 115 S. 254 ("before the affixes having an indicator अ or ण, Vṛiddhi II substituted for the end vowel of a stem") for guṇa will find अः in विचरन् &c. So let there be vṛiddhi of the final अ of चरन् II This is one objection.

Note—But if vṛiddhi is not allowed, and उ is guṇated to औ, and we have by sandhi चरौ+अ=चरवु+अ then arises another difficulty; for the अ of च now being penultimate requires vṛiddhi by अत्र अपाठाः VII. 2. 116 S. 2282.

Ans To remove both these difficulties the author says आदिब्रह्मण्यो एषाद्वयी वापते "the vṛiddhi of the initial vowel taught by VII. 2. 117 S. 1075 debars the two vṛiddhis, namely the vṛiddhi of the final required by VII. 2. 115 S. 254 and the vṛiddhi of the penultimate अ required by VII. 2. 116 S. 2282";

Note—Because rule VII. 2. 117 S. 1075 is *subsequent* to these two. The vṛiddhis of the final and the penultimate find their free scope in औ (the affix इ being णि by VII. 1. 90 S. 284 causes vṛiddhi of औ by VII. 2. 115), and वाचका with इङ् added to एच् respectively where VII. 2. 116 applies. While the vṛiddhi of the initial will find its free scope in औपुन from एपुन II But in वापुः from एच् and जगन् from अच् the rules VII. 2. 115 and 116 appear simultaneously with VII. 2. 117, and in their case the vṛiddhi of the *initial* takes effect, because that rule (VII. 2. 117 S. 1075) is subsequent. This we do on the maxim इङ्गति &c. as well as by the inference of finding the word इङ्गत्तम् in the list of Anuśatikādi VII. 3. 20

Note—For if the *initial* Vṛiddhi (VII. 2. 117) did not debar the *penultimate* Vṛiddhi (VII. 2. 116 S. 2282), then we would have got the form औङ्गत्तम् regularly by the *simultaneous* application of these two rules VII. 2. 116 and 117; S. 2282 and 1075 without its being read in the Anuśatikādi class. But the very fact that it is so read indicates that these two Vṛiddhis cannot take place *simultaneously*.

Vers—The general sūtra tasyedam (IV. 3. 120 S. 1500) would have included the particular case of tasyāpatyaṃ (what is the necessity of the latter). It is made in order to prevent the application of Vṛiddhāch chhah (IV. 2. 114 S. 1337). For अ of S. 1337 excludes the अच् of S. 1500 in case of Vṛiddha words, but II II is intended that it should not exclude that, even in Vṛiddha, hence the present sūtra. The sense of apatya can be included in the word sesha of S. 1392 and so the अच् of tasyedam can come in the sense of apatya. The separate present sūtra has for its object to make अच् applicable to Vṛiddha words (like bhānu).

Note:—The *tasyedam* would certainly have included *tasyāpatyam*; for *idam* may be anything *apatya* &c. The necessity for making a separate *sūtra* for *apatyam* is this. The *Vṛiddhāch chhah* excludes the *अस्य* of *tasyedam*; so that in case of *Vṛiddha* words we have *इ* instead of *अस्य* ॥ But *इ* does not come after *Vṛiddha* words in the sense of *apatya*. Hence this separate *sūtra*. If it be said that neither the *अस्य* of *tasyedam* nor its exception the *इ* of *Vṛiddhāch chhah* can ever come in the sense of *apatya*, for they come in the *śaishika* senses only and *apatya* is not included in the *śaishika* sense; we reply, that there is nothing to prevent us from including the sense of *apatya* also in the *śaishika* sense, cf *sūtra* IV. 2, 92. S. 1392. Therefore, we come back to our former point that the necessity of this *sūtra* is really to make *अस्य* applicable to *Vṛiddha* words. Thus the son of *भानु* (a *Vṛiddha* word) will be *भानवः* by the *अस्य* of this *sūtra*, and not *भानवीयः* by *इ* of S. 1337, which would have been the case had this *sūtra* not existed, and had *tasyedam* IV. 8. 120 S. 1500 been requisitioned to denote *apatya* also.

By the general rule *samartha-pada vidhā* (II. 1. 1. S. 647); the rule will not apply when the words are not in syntactical construction. Thus the words *उपगोरपत्यम्* "Upagu's" "offspring" are not in syntactical construction in the following sentence:—*वस्त्रमुपगोरपत्यं वैष्वस्य* "the dress of Upagu, the offspring of Chaltra."

Why do we say "after the *first* word"? That the affix should not come after the word denoting the offspring, with the force of a genitive case. Thus in *इन्द्रो वैष्वस्य अस्य इन्द्रियः = इन्द्रिः इन्द्रिः*, the affix *इ* added to *Indra* in the first case in construction, similarly *उपगुरपत्यमस्य वैष्वस्य = औपगुरो वैष्वस्य* or *वैष्वस्योऽपत्यमस्योऽपत्योः = वैष्वस्योऽपत्यः* should not be formed.

By force of the word *इ* in IV. 1. 82 S. 1072 we can have a sentence also. As *उपगोरपत्यम्* ॥

And by drawing in the *anuvṛitti* of *anyatarasyām* from the *sūtra* IV. 1. 81 S. 1201, we have composition also in the other alternative. As *उपगुरपत्यम्* ॥

The Patronymic being a *jāti* word takes *ही* in the feminine. As *औपगुरी* ॥

So also *शाम्भपतः* । *द्वैत्यः* । *शौन्तः* । *शैब्यः* । *पौष्यः* ॥

Note:—In explaining IV. 1. 82 S. 1072, we have used the words *कृतसन्धिकार्यत्वम्* "after the operation of sandhi or junction has been completed." Why have we used those words? Otherwise observe the anomaly. Thus *सु + रक्षितः = सुरक्षितः*, *वि + ईक्षमाचः = वीक्षमाचः* ॥ If the affix be not added to the form *सुरक्षित*, but to *सु + रक्षित*, so also not to *वीक्षमाचः* but to *विईक्षमाचः*; that is to say, if the affix be added before sandhi, then the resultant forms would be *सो रक्षितः =*

by the *subsequent* sūtra *अधोऽनुजिति* VII. 2. 115 S. 254 ('before the affixes having an indicatory *म्* or *प्*, Vṛiddhi is substituted for the end vowel of a stem') for *gūpa* will find scope in *विषय* &c. So let there be vṛiddhi of the final *ः* of *उपसु* ॥ This is one objection.

Note:—But if vṛiddhi is not allowed, and *ः* is gupated to *सो*, and we have by sandhi *उपसो+अ=उपसव्+अ* then arises another difficulty; for the *अ* of *अ* now being penultimate requires vṛiddhi by *अत्र उपधायाः* VII. 2. 116 S. 2282.

Ans. To remove both these difficulties the author says *आदिद्विविधोऽपधादी वाप्ये* "the vṛiddhi of the initial vowel taught by VII. 2. 117 S. 1075 debar the two vṛiddhis, namely the vṛiddhi of the final required by VII. 2. 115 S. 254 and the vṛiddhi of the penultimate *अ* required by VII. 2. 116 S. 2282."

Note:—Because rule VII. 2. 117 S. 1075 is *subsequent* to these two. The vṛiddhis of the final and the penultimate find their free scope in *सो* (the affix *सु* being *सिन्* by VII. 1. 90 S. 264 causes vṛiddhi of *सो* by VII. 2. 115), and *उपधायाः* with *उप* added to *अप्* respectively where VII. 2. 116 applies. While the vṛiddhi of the initial will find its free scope in *सोऽनुसः* from *सुपसु* ॥ But in *सागः* from *सव्* and *आपसः* from *अपव्* the rules VII. 2. 115 and 116 appear simultaneously with VII. 2. 117, and in their case the vṛiddhi of the *initial* takes effect, because that rule (VII. 2. 117 S. 1075) is *subsequent*. This we do on the maxim *सुप्रसक्ति* &c. as well as by the inference of finding the word *सुप्रसक्त* in the list of Anusātikādi VII. 3. 20.

Note:—For if the *initial* Vṛiddhi (VII. 2. 117) did not debar the *penultimate* Vṛiddhi (VII. 2. 116 S. 2282), then we would have got the form *सोऽनुसः* regularly by the *simultaneous* application of these two rules VII. 2. 116 and 117; S. 2282 and 1075 without its being read in the Anusātikādi class. But the very fact that it is so read indicates that these two Vṛiddhis cannot take place *simultaneously*.

Verse:—The general sūtra *tasyedam* (IV. 3. 120 S. 1500) would have included the particular case of *tasyāpatyam* (what is the necessity of the latter). It is made in order to prevent the application of Vṛiddhāch *chhah* (IV. 2. 114 S. 1337). For *अ* of S. 1337 excludes the *अप्* of S. 1500 in case of Vṛiddha words, but it is intended that it should not exclude that, even in Vṛiddha, hence the present sūtra. The sense of *apatya* can be included in the word *setha* of S. 1372 and so the *अप्* of *tasyedam* can come in the sense of *apatya*. The separate present sūtra has for its object to make *अप्* applicable to Vṛiddha words (like *bhānu*).

patyam not been separately enunciated, but made one sūtra with नत् इत् something like तस्यापत्यम् नत् इत् (IV. 1. 95 S. 1095); then it will govern those bases only that end in न् and the bases like इत् &c. (IV. 1. 95 and 96 S. 1095 and 1096), and not bases like इत्; and therefore with regard to the base इत् there would be no rule of adding an apatya affix but the śaishika तस्येत् ॥ Thus even an apatya denotation can become a śesha under the above circumstances. It will be an utsarga-śesha i. e. the remainder not covered by a general rule: the general rule here by supposition being नत् इत् &c. Therefore इत् of तस्येत्, with the force of apatya, will come after Upagu, but it will be debarred in the case of इत् &c. by the rule वृद्धात् ॥ But if we make tasyāpatyam a separate sūtra, then there being no śesha, the ॥ will never come under any circumstances.

Obj. If it be said that for bases like इत् &c, which are not Vṛiddham words, there will be no occasion for the addition of ॥, and so there is no necessity of making a separate sūtra. To this we reply,

Ans: वृद्धात् इत् प्रसोक्तम् The necessity of this sūtra is in the case of Vṛiddham bases like इत्, इत्, (इत् नत् इत्) &c.

Therefore there must be this separate sūtra. Thus नत् इत् = नत् इत् ॥

The summary of the above discussion is that this sūtra "tasyāpatyam" is made for the sake of Vṛiddham bases. Otherwise "tasyedam" would have been sufficient for bases like Upagu &c.

Notes:—Now we take up the farther explanation of the sūtra samarthānām prathamād vā (IV. 1. 82. S. 1072). Its explanation was postponed till now.

The maxim इत् इत्: (II. 1. 1. S. 647) applies here also. Thus इत् इत् इत् इत् "the garment of Upagu, the son of Chaitra". Here the two words इत् इत् are not in construction; for इत्: governs इत् and इत् इत् is governed by इत्, and so there is no affix.

Why do we say "after the first"? The force of this question will be understood by the following considerations. In the sūtra तस्यापत्यम् there are two words, तस्य and अपत्यम्, of these the first only can stand as a base to an affix, and not apatyam. Therefore, when searching for the base to which the affix is to be added, we shall take तस्य ॥ Therefore, there is no necessity of using the word इत् इत् at all.

Ans: The words "after the first" are used in order to indicate that the affix will not be added to the word which is the name of the descendent, and referred to by the genitive word. Thus the sūtra tasyāpatyam

साधुत्विति. and दार्ढ्यत्वमिति: by force of दार्ढ्यत्वञ्च बलीयः maxim, but the proper forms are सौधुत्विति: and वैदृढ्यमिति: ॥

Q. The rule of sandhi, though an operation relating to letters (a varṇa rule), yet being antaraṅga, will take effect *first*, and then the Vṛddhi operation, which though an anga rule, is after all bahiraṅga with regard to sandhi; what is the necessity of using the word स्वर्य at all in the sūtra IV, 1, 82 S. 1072 or explaining it by कृतसन्धिः ?

Ans. The very fact that Pāṇini has used the word स्वर्य in this aphorism, when it could well have been dispensed with, indicates the existence of the following maxim बहुव्यूहाः शान्तिवाः "The followers of Pāṇini do not insist on the taking effect of a rule, when its cause disappears." (See p-30) Therefore had Pāṇini not used the word स्वर्य in the sūtra IV, 1, 82, S. 1072 then by the application of the present maxim, the antaraṅga operation of sandhi would have been set aside by the bahiraṅga vṛddhi and the forms would have been साधुत्विति: and दार्ढ्यत्वमिति: ॥ To prevent this स्वर्य has been used.

* Kārikā. हस्तेननिगतस्त्विति शान्तिवाये कृतं नवेत् ।
स्वस्तर्गं दोष एवाती इन्द्रान्यस्य पयोजन्तम् ॥

Note.—The Kārikā should be broken up in order to understand it. हस्तेननिगतस्त्विति ॥ The sūtra हस्तेन (IV. 3 120 S. 1500) will include this अवयव also, for the word हस्त्वं may be applied to all things like अवयव, लघु, विकार &c. Therefore ह् will come, by force of that sūtra, in the sense of "descendant," why then make this separate sūtra tasyāpatyam? If you say that this aphorism is necessary for the sake of sūtras अत्र ह्त्वं &c. (IV. 1. 95 S. 1095); then why make a separate sūtra and not join it with the last? Ans: दार्ढ्यत्वञ्च कृतं नवेत् ॥ The separate sūtra might have been made in order to debar the operation of the sūtra वृद्धाच्छ (IV. 2 114. S. 1337). That sūtra supersedes हस्तेन, and so in the case of apatyam also, it would have applied instead of ह्त्वं where 'हस्त्वं' was a 'Vṛddhi' word. But 'हस्त्वं' is not 'Vṛddhi'. Hence the separate sūtra.

If it be objected that "the अच् of tasyedam, and its apavāda the affix छ् of vṛddhāch chah, being śaishuka affixes cannot come with the force of apatyam, because the word śaishika has been explained in IV, 2 92 S. 1312 as the sense different from that of descendant and the quadruple significance, and so the above objection does not arise." To this the answer is

Ans. स्वस्तर्गं दोष एवाती ॥ This sense of apatyā is an utsarga śeṣha. The meaning is this Had there been no yoga-vibhāga i. e. had tasyā-

patyam not been separately enunciated, but made one sūtra with *मन इत्* something like *नस्यापत्यम् अत इत्* (IV. 1. 95 S. 1095); then it will govern those bases only that end in *म* and the bases like *मात्* &c. (IV. 1. 95 and 96 S. 1095 and 1096), and not bases like *उपत्*; and therefore with regard to the base *उपत्* there would be no rule of adding an apatya affix but the śaishika *नस्यापत् ॥* Thus even an apatya denotation can become a śesha under the above circumstances. It will be an utsarga-śesha i. e. the remainder not covered by a general rule: the general rule here by supposition being *मन इत्* &c. Therefore *अत्* of *नस्यापत्* with the force of apatya, will come after *Upagu*, but it will be debarred in the case of *मात्* &c. by the rule *वृत्तात् ॥* But if we make *tasyāpatyam* a separate sūtra, then there being no śesha, the *त्* will never come under any circumstances.

Obj. If it be said that for bases like *उपत्* &c, which are not Vṛddham words, there will be no occasion for the addition of *त्*, and so there is no necessity of making a separate sūtra. To this we reply.

Ans: *द्वयान्वय प्रयोगान्नम्* The necessity of this sūtra is in the case of Vṛddham bases like *मात्*; *द्वयान्वयः (श्यामा मायो ऽय) &c.*

Therefore there must be this separate sūtra. Thus *मानौरपत्यं = मानवः ॥*

The summary of the above discussion is that this sūtra "*tasyāpatyam*" is made for the sake of Vṛddham bases. Otherwise "*tasyedam*" would have been sufficient for bases like *Upagu* &c.

Note:—Now we take up the farther explanation of the sūtra *samarthānām prathamād vā* (IV. 1. 82. S. 1072). Its explanation was postponed till now.

The maxim *समर्थः पञ्चविधिः* (II. 1. 1. S. 647) applies here also. Thus *द्वयान्वयः* *द्वयान्वयः* *पञ्चविधिः* "the garment of *Upagu*, the son of *Chaitra*". Here the two words *द्वयान्वयः* are not in construction; for *द्वयान्वयः* governs *द्वयं* and *पञ्चविधिः* is governed by *पञ्चविधिः*, and so there is no affix.

Why do we say "after the first"? The force of this question will be understood by the following considerations. In the sūtra *नस्यापत्यम्* there are two words, *नस्य* and *अपत्यं*, of these the first only can stand as a base to an affix, and not apatya. Therefore, when searching for the base to which the affix is to be added, we shall take *नस्य ॥* Therefore, there is no necessity of using the word *प्रथमात्* at all.

Ans: The words "after the first" are used in order to indicate that the affix will not be added to the word which is the name of the descendant, and referred to by the genitive word. Thus the sūtra *tasyāpatyam*

is really ambiguous; for it literally means "let the affix *स्य* &c. come in the sense of "His son". The affix may come after Upagu exhibited in the genitive case; or after the word which is the Proper name of the son of Upagu. Thus if Devadatta be the name of the son of Upagu; then *इवत्तः* is *उपगोत्तः*; then by *tasyāpatyam*, the affix might be added either to *उपगुः* or to *देवदत्तः*. To prevent this, *व्यवाहृ* is used in the sūtra.

Moreover as in the case of *इन्द्रो देवता मत्स्य हविषः* "Indra is the devatā of this offering" we add the affix to *इन्द्र* denoted by the genitive case under the rule *दास्यदेवता* (IV. 2. 24. S. 1226); and get the form *इन्द्र* as applied to *हविः*; similarly *उपगुत्तस्य मत्स्य देवदत्तस्य* "Upagu is the son of this Devadatta" we will have *उपगवो देवदत्त* "Devadatta Aupagava" i. e. "Devadatta whose son is Upagu"; or in *देवदत्तोत्तस्य उपगवोः* "Devadatta is son of this Upagu", we shall have *देवदत्तुः* "Upagu whose son is Devadatta". Now this is not intended. We cannot have *उपगवः* in the sense of "He whose son is Upagu", nor *देवदत्तः* in the sense of "He whose son is Devadatta."

Why do we say "In the alternative"? Because the same idea may also be expressed by a sentence; thus we may say *उपगोत्तस्य*, instead of the *taddhita* formed word *उपगवः* ॥

Notes:—The same idea may also be expressed by a compound word (*samāsa*); as *उपगवत्स्य* 'the son of Upagu'. In fact, the *samāsa* rule here is not superseded by the *Taddhita*-rule, as it otherwise would have been by I & 2, S. 175 because the *अनुपसर्गः* of *उपगवत्स्य* is understood here from sūtra IV. 2. 81, S. 1201 so that in the alternative when the *Taddhita* affix is not employed, the *samāsa* rules will find scope. The word *उपगवः* being a *जति* denoting word (because *jāti* includes गोत्रं च तस्यैः *स्य* see *Kārikā* to IV. 1. 83. S. 518; therefore its feminine will be by *जीहृ* (VI. 1. 83) As *उपगवती* ॥

१०८८ । उपत्यं वीजप्रभृति गोत्रम् । ४ । १ । १२२ ॥

अपत्येन विचक्षितं वीजादि वीजस्यैः स्यात् ॥

1089. A descendant, being a grandson or a still lower offspring, is called *Gotra*.

Notes:—When an offspring with reference to a person, is the son's son of that person or lower than that, it is called *Gotra*. Thus the son of 'Garga' will be *गार्गि*, and the son or grandsons &c of *गार्गि*, with reference to *Garga* will be *गार्ग्य* ॥ Similarly *दास्यः* ॥

Why do we say 'a grandson or a still lower descendant'? The immediate descendant or the son will not be called *Gotra*. Thus *कीञ्जि*, *गार्गि* ॥

Note :—Q. The word अपत्यं has been read uselessly in this sūtra, for grandsons &c are apatyam or descendants? The sūtra could have been well stated as putra-pravṛtī gotram'.

Ans. Yes. Therefore in explaining the sūtra, the author has said "apatyatvena, vivakshitam"—"when ॥ is intended to speak of a person as a descendant." Why do we say "when ॥ is intended to express"? As a matter of fact, even grand-sons and lower descendants of Garga also will be denoted by the general patronymic गर्गिन्- formed under the स्त्रेण rule गर्गस्त्रेण्, when no particular stress is laid on the degree of descent. The Gotra denoting affix need not be added here.

Others say that the force of vivakshita is that the grandsons &c should not get the designation gotra, but only their relationship. Therefore औपगवः though formed by अव् (not a gotra affix) is also a gotra word.

१०६० । जीवति तु वंश्ये युवा । ४ । १ । १६३ ॥

यदे विप्रसौ जीवति वीप्रसौर्व्यपत्यं चतुर्यादि सद्युवसंज्ञिते न गोपसंज्ञम् ॥

1090. But when one in a line of descent beginning with a father (and reckoning upwards) is alive, the descendant of a grandson or still lower descendant is called Yuvan only.

Note :—The word वृत्त means an uninterrupted series of family descent—or 'a line.' One who occurs in such a line, like father &c, is called वंश्यः ॥ When such a वंश्यः is alive then the descendant of a grandson &c is called Yuvan. The phrase वीप्रसुव्यपत्यं in the sūtra should be construed as वीप्रसुव्येद् वद् अपत्यं 'He who is the descendant of a grandson &c' In the last sūtra however this phrase वीप्रसुव्यपत्यं was properly construed by putting the word वीप्रसुव्येति in the case of apposition with अपत्यम् meaning "a descendant being a grandson &c." Thus the word Yuvan will be applied to a person who is at least fourth in the order of descent, from the *propositus* with reference to whom the derivative is made. Thus गर्गः being the head, we have गर्गिः ॥

अपत्यम्	{	गर्गिः (son or putra)
		गर्गः (Gotra)
		गर्गार्थाद्यणः (Yuvan) ॥ Garga or Gargi &c be alive.

The force of the word तु, in the sūtra is that it will be called Yuvan only, and not Gotra as well.

१०६१ । भ्रातरि च ज्यायसि । ४ । १ । १६४ ॥

येषु भ्रातरि जीवति कनीयान् चतुर्यादियुवा स्यात् ॥

1091. When an elder brother is alive, the younger brother gets the title of Yuvan, being the descendant of a grandson &c

Āpte — Even when a *varṣa* like father &c is not alive (and a brother is not *vanśya*) the younger brother gets the designation of *yuvan*, when the elder brother is alive, thus: *गार्ग्योवपु* ॥

The word *वपु* is confined to ancestors like father &c, as a brother can never be a *vanśya*, because he is not the source from which the other brother arises. This *sūtra* applies to cases when *Vanśya* is not meant. Thus *Gārgyāyana* is the name of the younger brother with reference to the elder brother, *Gārgya*, similarly *Vatsyayana* *Dāśabhyayana* and *Plāśabhyayana*.

१०९२ । वान्यस्मिन् सपितृषु स्थविरस्तरे जीवति । ४ । १ । १६५ ॥

आह्वान्यस्मिन्सपितृषु स्थविरस्तरे जीवति यौवमवृत्तवत्त जीवन्त युवसहा वा स्यात् । एक जीवतिमहानववस्थस्य विपुत्रणम् । द्वितीय सपितृषु । तृतीयदिनेषु ईशवाङ्मन्वर्थम् । ह्यगमन वक्षसा वाऽपुत्र विलम्बे मातामह भ्रातरि वा जीवति । गार्ग्येत्यादयश्च गार्ग्योवपु । गार्ग्यो वा । स्थविरति कियत् । स्थानवशान्मुने गार्ग्ये एव । जीवताति कियत् । युव युवो वा गार्ग्ये एव ॥

युवस्य च युवाद्यमिति वाच्यम् * ॥ गार्ग्यस्यैव युवसहा गार्ग्ये । गार्ग्यस्य युवसहा युवाद्या गम्बमानावाप । सपितृषुश्च गार्ग्यादयश्च । युवति कियत् । गार्ग्ये ॥

युवम् कृत्वा वा गार्ग्यस्यैव वाच्यम् * ॥ गार्ग्यो ज्ञानेन । कृत्विति कियत् । गार्ग्योवपु ॥

1092 The living descendant of a grandson &c is called optionally a Yuvan, when a (more) superior sapinda other than a brother is alive

The word *जीवति* is again read in this aphorism though there is the *anuvṛtti* of *जीवति* also from IV : 163 S 1090. This *जीवति* of the *sūtra* qualifies the word *descendant* the *जावति* which is understood by context qualifies the word *sapinda*. The *sapinda* relationship extends up to seven degrees. The word *स्थविर* means superior, and *स्थविरस्तरे* is comparative and means 'more superior than' = to say, superior both by *degrees* of descent and by *age*, such as an uncle, or a maternal grand father or an elder brother &c. when alive.

Thus the descendant of *गार्ग्ये* will be *गार्ग्योवपु* or *गार्ग्ये* ॥

Here the uncle or the brother of a grand father being alive the descendant is optionally called *Yuvan* or *Gotra*

Why do we say "superior"? When the person alive is lower either in degree or in age, then we have only one form *गार्ग्ये* only. Why do we say

"when alive?" When either the descendant of a grandson &c is dead or the superior sapinda is dead, then also we have one form गार्ग्यः only.

Vartika :—The Gotra is sometimes optionally regarded as Yuvan, when respectful reference to him is intended.

The word Vridha is another term for Gotra in the terminology of the ancient grammarians. As तत्र गवात् गार्ग्ययनः or गार्ग्यः "you honored Gārgyāyaṇa or Gārgya".

Why do we say 'when respectful reference is intended'? Observe, गार्ग्यः ॥ The definition of Vridham as given by other Grammarians is जापत्यमन्तर्हितम् वृद्धम् ॥

Vart :—The Yuvan is optionally spoken of as Gotra, when contemptuous reference to him is intended.

Thus गार्ग्यो जापत्यम् or गार्ग्ययनो जापत्यः ॥ When contempt is not intended, the only form is गार्ग्ययनः ॥

१०६३ । एको गोत्रे । ४ । १ । ६३ ॥

गोत्रे एक एकावत्यप्रत्ययः स्यात् । उपगोत्रोपापत्यं जीपगवः । गार्ग्यः । गार्ग्ययनः ।

गोत्रे स्वैकोनसंख्यानं प्रत्ययानां प्रत्ययः ।

यद्वा स्वह्रस्वसंख्येणोऽभिष्टोत्वितिः प्रसज्यते ॥ १ ॥

उपापत्यं विदुरेय स्यात्ततः प्राधान्येति च ।

मन्तर्हितं तद्वाप्यै सूत्रमित्यायोक्तम् ॥ २ ॥

विदुरेयापत्यमिति वक्ष्ये हि उपगोत्रोऽपत्ये वाच्ये जीपगवादिम् स्यात् । अतुर्थं एतन्जीवन्ज्येष्ठे पृथक्पदे औपगवेः क्व । इत्थं कर्मिणोः कर्मिणोः परम्परायां मूलाच्छततमे गोत्रे एकोनसंख्यं प्रत्ययाः स्युः । पितामहाशीमानपीति वृद्धवपक्षे तु वृद्धे वाच्ये उपगोत्रेण इष्टे सिद्धेऽपि ज्येष्ठान्तादिमपि स्यात् । अतुर्थं कर्मिणोः कर्मिणोः परम्परायां शततमे गोत्रेऽप्यनवतिरविष्टप्रत्ययः स्युः । अन्ते विद्यमानैर्निर्दं ह्रस्वः । एवमुक्तस्यैऽप्युदाहरणम् ॥

1093. One descendant-denoting affix only is employed when a gotra descendant (how low so-ever) is to be indicated.

Note :—The word Gotra is defined in sūtra IV. 1. 162 and means the offspring beginning with the grandson. There would have arisen the application of a separate affix in denoting the descendant of every one of such persons; the present sūtra declares a restriction. Thus the son of गर्गः is गार्ग्यः (IV. 1. 93). The son of गार्ग्यः (or in other words the grandson of गर्गः) is गार्ग्ययनः (IV. 1. 105). This is formed by a Gotra affix. Now the son of a गार्ग्यः will also be called गार्ग्ययनः; no

new affix will be added. In fact in denoting the Gotra descendants how low soever the affix इत् will be added to the word वरु, though there may be several intermediate descendants. Thus the sūtra restricts the application of the affix. Or in another view of the matter, it may be said to restrict the base to which 'the affix is to be added. Thus the son of वरु will be formed by adding the affix इत् not to the base वरु (which would have been the case were IV 1 92 S 1088 strictly applied), but to the base वरु ण. So that one base is to be taken and adhered to throughout, in applying Gotra affixes.

Thus the Gotra descendant of इत्तु is वीरवत्, of वरु is वरुत्, of नव is नववत् ण.

Notes —The word वीरे in the sūtra is in the singular number as the word denotes the whole class, i. e. all gotra descendants. The word इत् is a numeral. If the sūtra be translated thus —“when a Gotra descendant is intended to be expressed, then the descendant denoting affix should be one only”—then in the case of gotra descendant the first word only takes the affix, and not any other. On the other hand if the gotra affix can be added even after the word has taken an apatyā affix then there is not one affix in denoting a Gotra-descendant. Hence the author has explained by saying “One descendant-denoting affix only is employed. &c.” The word apatyā is read into the sūtra from the context, as it is the governing word of the whole section.

Others explain the word इत् as equivalent to इत्तु or first, and the first means the base which is devoid of any apatyā affix. They explain the sūtra thus. “The first or the original word takes the apatyā affix in denoting Gotra.”

Thus the son of Upaga is Anupagava, the gotra descendant will be also Anupagava. The gotra affix will be added to Upaga and not to Anupagava. Thus the gotra-descendant will be formed by the affix इत् also, just as the immediate descendant (i. e. son) is formed by इत्, and not by इत्तु. For though वीरवत् ‘son of Upaga’ is a word which ends in वत्, and therefore in forming a descendant from it the affix इत्तु ought to be added by IV 1 95 S 1093, yet इत् is added by force of this sūtra. There is no specific Gotra affix for this word इत्तु :

Similarly वरुत् formed by इत् of IV 1 105 S 1107. Here इत् is specifically ordained to denote Gotra-descendants, and therefore, there is not इत्तु added by IV 1 95 S 1093, which is added only when an immediate descendant (i. e. son) is to be denoted. Thus here we have two forms the son of Garga is गार्ग्य, while the grandson and lower descendants will be गार्ग्यः. Thus गार्ग्य denotes not only the grandson of Garga but the son of Gārgya as well. The word denoting the son of Gārgya (the grandson of Garga) will not be formed by इत् added to गार्ग्य because of the restriction of this rule since one affix only can be added. The affix इत्तु would have been added by IV 1 101 S 1103 in denoting the son of

Gārgya, for he is a Yuvan; as Gārgyāyana. But when he is considered as a Gotra-descendant, then he will be called by the general name Gārgya.

Similarly नारायणः formed by क् under IV. 1. 99 S. 1101. Here also क् is specifically ordained to come after Nāḍādi words, and therefore the general affix इम् (IV. 1. 95 S. 1095) is precluded: which now finds its scope in denoting the immediate descendant i. e. the son of Nāḍa. Thus Nāḍi is son of Nāḍa: while Nāḍāyana is the grandson of Nāḍa. The son of Nāḍāyana will be Nāḍāyana: and not Nāḍāyanaī, with the इम् of IV. 1. 95 S. 1095; because of the restriction of this sūtra which says only one affix is to be added.

Verse:—"In denoting a Gotra descendant, there is a succession of affixes, being either one less in number than the degree of the descendant; or two less in number: the undesirable occurrence taking place after all pratipadikas which are two less in number than the base".

"The word apatya (son or descendant can be used in relation) to the father only; and in relation to older (than father) also," according to diversity of opinions. Hence the necessity of this sūtra, as well as of the next sūtra, to remove these anomalies."

In the first alternative, when apatya is only of a father, (and we can not say "a grandfather's apatya"); when the third in degree from Upagu is to be denoted, there must be added the affix इम् to औपगव, (thus giving the form Aupagavi "the grand-son of Upagu"). Similarly to denote the fourth in degree, when the elder brother is not alive, and when the elder-members-of-the-family (vanśya) are dead, the affix क् is added (and we have औपगवायनः) ॥ (The son of Aupagavāyana will be by iā, Aupagavāyanaī, his son will be औपगवायनायनः and so on). Thus by the constant recurrence of क् and इम् affixes alternately, in denoting a Gotra descendant hundredth in degree from the original उपगु, there will be ninety-nine affixes.

In the second alternative, when the word apatya can be applied with regard to grand-father &c (when we can say apatya of a grand-father, &c)—and this is the valid alternative—the third in degree will be expressed by अण् added to उपगु; i. e. औपगवः will express the grandson also of Upagu: and though thus the true and desired form is obtained, yet the affix इम् will also come after अण्-ending औपगवः ॥ In denoting the fourth, the affix will be क् and then will commence the recurrence of क्, इम् क्, इम् &c, and thus in denoting the hundredth in degree Gotra descendant, there will occur ninety eight undesirable affixes.

Therefore, for the sake of making a niyama or restrictive rule, has this sūtra been enunciated.

This must be understood in the next sūtra also.

Note 1—Objection How could more than one affix be simultaneously applied in denoting one Gotra and m not, therefore, this sūtra useless?

Ans 1—No The following considerations show the necessity of this sūtra. Now the person from whom the Gotra is to be calculated is the first or propositus his son will be second, his grand son will be third, and so on. The first or the Propositus takes no affix m denoting the son or the second there will be one affix added, in denoting son's son or the third two affixes will be added, and so on, m that in denoting the hundredth ninety $m + e$ affixes will be added. Thus the son of उपगु will be उपगु + षण् - औपगव ॥ The son's son of उपगु or the son of आपगवा will be औपगव + इम् - औपगवि ॥ The son's son of उपगु or the son of औपगवि will be औपगवि + कञ् - औपगवावन ॥ The fifth or the son of औपगवावन will be औपगवावन् + इम् - औपगवावनि and then will commence the recurring series. Thus 1 उपगु, 2 आपगवा, 3 आपगवा, 4 आपगवायान, 5 आपगवायानि, 6 आपगवायाना, 7 आपगवायानि, 8 आपगवायाना + 9 आपगवायानि &c. Thus the second in degree or son has one affix षण्, the third has two affixes, षण्, and इम्, the fourth has three affixes षण्, इम् and कञ् the fifth has four affixes षण्, इम्, कञ् and इम् and so on. Therefore the verse says, गीदे द्वैत्रौनसयवना प्रसक्ताना परम्परा. In a Gotra descendant there will be an uninterrupted succession (paramparā) of affixes whose number will be one less (eka una) than the degree of descent (सं) of the person to be so denoted. This is one anomaly to remove which the present sūtra has been made.

Though as a matter of fact the final ष and इ would have been always elided by परेक्षि च (VI 4 148 S, 311) and the forms would not have shown the actual presence of the affixes षण् and इम्, yet the number of affixes added will be always one less than the degree of descent.

Another necessity of this sūtra is as regards the base to which the affix is to be added. Thus the base or pratipadika in the case of son m उपगु, in the case of grandson or third descendant is आपगवा or one now base in the case of the fourth descendant the base is आपगवा or second pratipadika and so that in the hundredth descendant there will be ninety eight new pratipadikas \therefore always two less than the degree of descent. Therefore the verse says यद्द्वैत्रौनसस्य उदयोदो-
द्विनोत्पत्ति प्रसक्तये. Or the anomaly (anishṭa) arises in the case of those pratipadikas which are less by two than the degree of descent. Thus in the case of 'third degree, there is one undesirable pratipadika \therefore आपगवा \therefore the affix is added to आपगवा and not to उपगु. In the case of fourth in degree there is another undesirable pratipadika \therefore affix is added to आपगवा and not to उपगु, and so on. Thus the number of affix taking undesirable stems increase with the degree of descent their number being two less than the degree, therefore, the necessity of the present sūtra in order to restrict the number of stems to one.

The above two difficulties, one of ninety nine affixes, and the other of ninety eight arises from the two meanings of the word *apatya*. In one view the word *अपत्य* is restricted to the son of the father only: and not to grand-sons &c. This is the view pre-eminently of the lexicographer Amara, who defines *apatya* thus:—

आत्मजस्तनया सुतः सुतः पुत्रस्त्रियां त्वनी ।
आहुर्दुहितरे सर्वेष्वपत्यं सौकं तयोः समे ॥

In this view there will be ninety nine affixes, in denoting the hundredth in degree *Gotra* descendant.

The other and *siddhānta* view is that *apatya* not only means the immediate descendants (son or daughter) but the grandson and grand-daughter and lower descendants also. Thus *apatya* is not only of father, but of those who are older (*prāchām*) than father also, i. e. of grand-father and great-grand father &c. In other words the word *apatya* should be taken in its etymological sense i. e. "he who prevents the fall (*patan*) of another"—the presence of any descendant, how low so ever, prevents the fall of ancestors from heaven "न पतन्त्यनेनेति"—अपत्यम् or दमिनिसं यस्यापतनं, स ह तस्यापत्यम् ॥ And as grandsons &c prevent the fall of grand-father &c. so they are also called *apatya* (fall-preventer) of grand-father &c. In fact, it is in this wider sense of "descendant," that the word *apatya* is used by Pāṇini himself in the *sūtra* *apatyam* *putra* *pravṛṭi* *gotram* (IV. 1. 162 S. 1089).

१०९४ । गोत्राद्यन्यस्त्रियाम् । ४ । १ । ९४ ॥

पुत्रपद्ये गोत्रपदस्यान्तादेव प्रत्ययः स्यात् । स्त्रियां तु न पुत्रसंज्ञा । गर्भस्य पुत्रादपत्यं नाम्नीयम् । स्त्रियां गोत्रस्वदिक एव प्रत्ययः ॥

1094. When a descendant of the description denoted by *Yuvan* (IV. 1. 163 S. 1090) is intended to be expressed, a new affix is attached, only after what already ends with an affix marking a descendant as low at least as a grandson (*gotra*): but in the Feminine the word is not termed *Yuvan*, and no new affix is added.

This is also a *niyama* or restrictive rule. Thus the *Yuvan* of *गार्भ्ये* is *गार्भ्याद्ययः* (IV. 1. 101 S. 1103). Similarly *वाल्क्याद्यनः*, *सत्त्याद्ययः*, *प्लात्त्याद्ययः*, *प्रीत्याद्ययः*, *नत्त्याद्ययः* ॥

Why do we say "but in the Feminine the word is not termed *Yuvan*?" Observe *रात्री* which is the Feminine of *रात्रिः* (*Gotra*) as well as of *रात्राययः* (*Yuvan*), Similarly *प्लात्री* feminine of *प्लात्रिः* and *प्लात्राययः* ॥ In short, *Yuvan* affixes are not added in the Feminine, if it is intended to denote a feminine descendant.

of the kind Yavan, the feminine word formed by the Gotra affix will denote such a descendant also

What is here prohibited : is the term Gotra superseded by the term Yavan? If it is a *nyāyama* rule, there will be no *nyāyama* with regard to the Feminine, as the prohibition is contained in the same sentence. Therefore in the feminine, the Yavan affix will not get the designation of Gotra, because Gotra name is debarred by Yavan Name. Therefore the Sūtra should be divided in two c, g
 गौषाद् दाने प्रत्यये भवति (२) सप्तस्यियात् । (२) After a Gotra formed word a new affix is added in denoting a Yavan descendant, (२) but not in the feminine. In fact, the name Yavan is prohibited in the feminine, therefore, the feminine will be known by Gotra always and never by Yavan

१०९५ । अत इञ् । ४ । १ । ९५ ॥

अत इञ् इति क्तस्य क्तस्य इञ् इति स्वस्वत्वस्येति । इति ॥

1095. The affix इञ् comes after a Nominal-stem which ends in short अ, in denoting a descendant

This debar इञ् (IV. 1 83 S 1073) Thus इञ्स्वत्वस्येति = इति 'a descendant of Daksha'

Notes —Why do we say short अ (for this is the force of the letter इ added to अ by I. 1 69 and 70 ॥ 14 and 15)? The descendant of इञ्स्वत्वस्येति or इञ्स्वत्वस्येति (words which end in long अ) will not be formed by the affix इञ् ॥

The descendant of इञ्स्वत्वस्येति by this sūtra is इञ्स्वत्वस्येति but the form इञ्स्वत्वस्येति formed by इञ् is also not with अ इञ्स्वत्वस्येति इञ्स्वत्वस्येति 'Give Sita to the son of Dasaratha'

१०९६ । बाहुदिभ्यश्च । ४ । १ । ९६ ॥

बाहुदि । औदुलोदि । आहुतिगोत्राभ्यश्च ॥

1096 The affix इञ् is added in the sense of a descendant, after the words 'bāhu' &c

Thus बाहुदि 'a descendant of the clan of Bāhu' The words 'Bāhu' &c, either do not end in short अ thus making the last rule inapplicable, or if they end in short अ, then some other rule would have prohibited the application of इञ् ॥ Hence the necessity of the present sūtra. So also औदुलोदि ॥

This is a class of words recognizable only by the form (आहुतिगोत्राभ्यश्च) ॥

1 बाहु ॥ २ उपबाहु ३ उपबाहु ४ निवाहु ५ विवाहु ६ वदाहु ७ उपविन्दु (उपविन्दु) ८ वृषली ९ वृषली, १० वृषली, ११ वृषली, १२ वृषली, १३ वृषली, १४ वृषली

भगला (छगला) 16 घुक्का, 17 मुनिवी, 18 दुमिवा, 19 पुष्करसद्, 20 अतुदत्, 21 देवशर्मन्, 22 अग्निशर्मन्, 23 अश्वशर्मन्, 24 सुशर्मन्, 25 कुनामन्, 26 धुनामन्, 27 पञ्चन्, 28 सप्तन्, 29 अष्टन्, 30 अग्निलौजसः एलोपश्च, 31 सुभाक्, 32 उदङ्, 33 34 माप, 35 शापविन्, 36 मरीची, 37 चेमवृद्धिन्, 38 मृद्वल्लतेदिन्, 39 खरमादिन्, 40 नगरमदिन्, 41 प्राकारमदिन्, 42 लोमन्, 43 अजीमर्त, 44 कृष्ण, 45 *पुषिटिर्, 46 अर्जुन्, 47 साम्ब, 48 गद, 49 प्रसुध, 50 राम, 51 उदङ्, 52 उदकः संज्ञायाम् 53 संभूयाम्भवीः एलोपश्च, 54 वृक, 55 मूढाल, 56 सल्लप ॥ आकृविगयोऽयम् ॥ तेन । 57 सालकिः 58 जाड्धिपिः 59 ऐन्द्रधर्मिः 60 आजधेनविः इत्यादि ॥

Vāri:—The words बाहु &c must be Proper Names, being heads of Gotras from whom class take their name: otherwise the affix इम् will not be applied. Thus the son of a private person called बाहु will be बाहुइः ॥

Vāri:—The operations to be effected upon words denoting relation are prohibited with regard to the same word-forms when denoting Proper Names. Thus the offspring of भ्रातृ meaning 'father-in-law' is भ्रातृइः, but when it means a person called Śvātura, then the derivative will be भ्रातृरिः ॥

Note:—The च in the sūtra indicates that other words not included in the list also take this affix. Thus जाड्धि, ऐन्द्रधर्मि, आजधेनवि, आकृविगयोऽयम्, शौडुलीनिः ॥

१०६७ । सुभातुरकङ् च । ४ । १ । ६७ ॥

चादिम् । सुभातुरकङ् चोपातकिः ॥ व्यासवरुदनिषादपयदालविम्बानां चेति वक्तव्यम् ० ॥

1097. The affix इच् is placed after the word sudhātṛi in denoting the descendant, and the ष्ट् of sudhātṛi is replaced by the substitute अकङ् before this affix.

Thus सुभातुरकङ्—सोपातकिः 'the descendant of Sudhātṛi'.

Vāri:—The substitute अकङ् replaces the finals of व्यास, परुद, निषाद, पयदाल and विम्ब when the Patronymic इच् is to be added. Thus वेयासकि, चारुदकिः । निषादकिः, पयदालकिः, विम्बकिः ॥ In forming these words, the anomalous Vṛiddhi takes place by the following sūtra.

१०६८ । ङ व्याभ्यां पदान्ताभ्यां ङौ तु ताभ्यामेच् । ७ । ३ । ३ ॥

पदान्ताभ्यां यकारवकाराभ्यां परस्य न वृद्धिः किंतु ताभ्यां पूर्वो क्वादेष्वावापयो स्तः । वेयासकिः । चारुदकिरित्यादि ॥

1098. Before a Taddhita affix having an indicatory अ्, ए् or क्, the Vṛiddhi is not substituted for the first vowel in a compound, when it follows a word ending in य् or व्,

but **दे** and **औ** are respectively placed before the semi-vowels

That is **दे** is placed before **व**, and **औ** before **वृ** ॥ 'As **वैशाखि**, from **व्याय**, **वाखडकि** &c so also **वैशाकरण** from **व्याकरण** (**व्याकरणधीते**) **सौवध** from **सवध** (**सवधस्वार्थ**) ॥

१०९६ । गोत्रे कुञ्जादिभ्यश्चकम् । ४ । १ । १८ ॥

1099 The affix 'chphañ' comes after the words 'kuñja' &c, when a Gotra descendant is to be denoted.

This debars **इच्** ॥ Of the affix **चकम्** the letter **च्** is for the sake of distinguishing this affix from the affix **कम्** such as in sūtra V 3 113 S 1100 by which the words ending in the affix **कम्** take the further affix **च** (**इच्**) in order to form a complete word. The letter **च्** of this affix causes Viddhi (VII 2 117 S 1075) Then remains **क** which by sūtra VII 1 2, S 473 is replaced by **चावच्** ॥

Note —The word **गोत्रे** of this sūtra governs the succeeding sūtras up to aphorism IV 1 112 S 1115 so that all the affixes taught in these fifteen sūtras denote grandsons or descendants lower than that.

११०० । प्रातच्छत्रोरक्षियाम् । ५ । ३ । ११३ ॥

प्रातश्चित्रोरक्षियाम् इत्यर्थे अयं स्त्रात तु खियाम् । कौञ्जायन् । बहुषु सद्गामत्वान्त्व-
रक्षयते । प्रातश्चित्रम् । खिया कौञ्जायनी । योचत्वेन आक्षिप्यच्छीरः । क्षनस्तपस्यै कौञ्जि ॥

1100 The affix **स्या** comes after the name of a wild band, and after a word ending in **chphañ** (**वायन्** IV 1 98 S 1099), without change of sense, but not in the feminine

Note —A collection of persons of different castes having no determined livelihood and living by violence is called **प्रात** or wild band.

Thus **कुञ्ज** + **चकम्** = **कौञ्ज** + **चावच्** + **च** = **कौञ्जायन्** ॥ Thus is not a complete word as yet. We must add **द** by the present sūtra thus the full word is **कौञ्जायन्** the grandson or a lover descendant of **Kuñja** dual of it is **कौञ्जायनी** plural is **कौञ्जायन्** the affix **अय** being elided by II 4 62 S 1193 in the plural it being an affix of the **सद्गाम** class (IV 1 174 S 1192) Similarly **प्रातश्चित्रम्** **रक्षियाम्** **प्रातश्चित्रम्** ॥

Why do we say not in the feminine? Observe **कनोत्पाकी** **प्रीहित** **कौञ्जायनी** **प्रातश्चित्रम्** ॥ The affix **दीर्घ** is added as **Gotra** is a jāti word

Why do we say "when a Gotra descendant is to be denoted?" Observe कौञ्जि: "the son of Kuñja". Here इम् is added by IV. 1. 95 S. 1095 in denoting an immediate descendant.

११०१ । नडादिभ्यः फक् । ४ । १ । ६६ ॥

गौच इत्येव । नाडावनः । चारायवः । अनन्तरो भादिः ॥

1101. The affix फक् comes, in denoting a Gotra descendant, after the Nominal-stems नड् and the rest.

Thus नाडावनः (नड् + फक् = नाड + चावन VII. 2. 118 S. 1076 and VII. 1. 2 S. 475). Similarly चारायवः "the grandson or a lower descendant of Naḍa or Chara". But the son of नड् will be भादिः (IV. 1. 95).

The word शलङ्कु is changed to शलङ्क before this affix. Thus शलङ्कायनः ॥ The word शालकिः occurs in पैलादि class II. 4. 59, S. 1084. The Yuvan affix is, therefore, elided after it, thus शालकिः is a common name for 'father' and 'son'. It takes इम् by IV. 1. 98, S. 1095 as belonging to Bābṛādi class which is an Akṛti-gaṇa. The word क्षमिर्शनम् takes फक् when denoting the वृषण्य gotra, ३. ३. क्षमिर्शनायवः = शार्दूलगवः; otherwise the form will be क्षमिर्शनम् ॥ The word कुप्य will form क्वाप्यायनः when a Brāhṃṣpa is meant; otherwise कार्षिण्यः, so also रायायनः = रासिङ्, otherwise रायिः ॥ The word क्रोष्टु is changed to क्रोट् as क्रोष्टायनः ॥

1 नड्, 2 भर (पर) 3 बक्, 4 हुञ्, 5 इत्कि, 6 इत्कि, 7 डपक्, 8 एक, 9 लमक। 10 शलङ्कु शलङ्क च। 11 सप्तक, 12 वाजप्य, 13 तिक। 14 क्षमिर्शनम् वृषण्ये। 15 प्राय, 16 नर, 17 सायक, 18 दास, 19 निव, 20 हीप, 21 पिङ्गर, 22 पिङ्गल, 23 किङ्कर, 24 किङ्कल, 25 क्षान्त, 26 कासल, 27 कारवप (कुरवप) 28 कारव, 29 काल्य 30 अज, 31 अडुण्य (अमुण्य) 32 कुप्यारथी ब्राह्मणवासिटे। 33 क्षमिच, 34 क्रियु, 35 चिन, 36 कुमार, 37 क्रोष्टु क्रोट् च, 38 लोह, 39 हुर्वा 40 सन्ध, 41 शिवापा, 42 क्षम, 43 वृष्य, 44 शकट, 45 सुमवस, 46 सुमत, 47 मितव, 48 म्प, 49 मर्लपर, 50 अथर, 51 पुर्णपर, 52 ईसाक, 53 इम्बिन्, 54 इस्तिन्, 55 पिषड, 56 पंचाक, 57 अमसिन्, 58 सुकृत्य, 59 स्त्रियक, 60 ब्राह्मण्य, 61 चटक, 62 वंश, 63 अमज, 64 खरप, 65 लङ्क, 66 इन्फ, 67 अल, 68 कामक, 69 ब्रह्मरत्न, 70 वज्रम्बर, 71 शोण, 72 अलोह, 73 द्यवप, 74 अज, 75 अम्पक, 76 वाजप्य, 77 नायक, 78 अन्वजत, 79 अन्तजन, 80 इन्वर, 81 अंशक, 82 आम, 83 काम, 84 पात ॥

११०२ । इरितादिभ्योऽञ्जः ४ । १ । १०० ॥

इभ्योऽञ्जन्तेभ्यो युनि फक् । इरितायनः । इह गोत्राधिकारिणि सामर्थ्यात्पुत्रयम् । नदि गोत्रादपरो गोत्रप्रत्ययः । विराजन्तर्गोत्रो इरितादिः ॥

1102 The affix फक् comes (in denoting a yuvan descendant) after the words हरित &c when they end in the affix अम् (IV 1 104)

The words हरित &c form a subdivision of विद class, which class by IV 1 102 S 1106 takes the affix अम् in forming Gotra words. Thus the Gotra descendant of हरित will be हरिवि (हरित + अम्) ॥ The son of हरित will be formed by this sūtra and not by IV 1 95. Thus हरिवि + फक् = हरिविष्यन् "the son of Hārita or the great grandson of Hārita". In fact, the force of the affix फक् of this Sūtra is that of a Yuvan affix, though it is taught in the chapter of Gotra affixes, because according to the general rule IV 1 98 *one* Gotra affix can be only added to a word, and the word हरिवि being already formed by a Gotra affix अम् will not take again another Gotra affix फक् ॥ Therefore, फक् is here a Yuvan affix.

११०३ । वामिजीव । ४ । १ । १०२ ॥

गोत्रे यो वामिमी तदन्त्यात् फक् त्वात् । अन्तलीशुक्तेरपत्यत्वेति वामोपो न । वामाद्यम् । वावाद्यम् ॥

1103 The affix फक् is added in denoting a (Yuvan) descendant after a Nominal-stem (denoting a Gotra descendant and) formed by the affixes यम् and इम् ॥

The फक् of this sūtra has, like that of the preceding sūtra the force of a Yuvan affix, since it is to be added to words formed by the Gotra affixes यम् and इम् ॥ Thus वाम + यम् (IV 1 105 S 1107) - वाम्यम् ॥ वाम्यम् + फक् = वाम्यविष्यन् ॥ वत् + इम् = वत्ति, वत्ति + फक् = वत्तिष्यन् ॥

It is not every word that ends in यम् or इम्, which takes the Yuvan affix फक् but only that word where the affix यम् or इम् has the force of a Gotra affix. Thus the affix यम् is added by IV 3 10 S 1380 to denote proximity to a sea. As द्वीप + यम् = द्वीप्यम् ॥ This word will not take the affix फक् ॥ Similarly by IV 2 80 S 1292 the affix इम् is added to the words सुखम् &c the force of the affix being प्रातुरभिर्द्ध ॥ Thus सुखिष्यन् ॥ This word will not take the affix फक् ॥

११०४ । शरद्वत्पुनफद्भाद्भुगुनरसाग्रयणपु । ४ । १ । १०२ ॥

गोत्रे फक् । अमिमोरपवाद । आमी विदादी । शरद्वत्पुनो मार्गवत्त् । शरद्वतोऽप्य । शीतकयदा वाक् यत्त् । शीतकोऽप्य । अभावत्त प्राग वत्त् । वामिष्य ॥

1104. The affix फक् comes in denoting a Gotra descendant, after the words 'śuadvat', 'śunaha' and

'darbhā', when they denote the descendants of Bṛiḡu, Vatsa and Āgrāyana respectively.

The first two words शरद्वन् and लुनक् belong to विद्यादि class, and therefore would by IV. 1. 104 S. 1106 have taken the affix अम् in denoting Gotra, the present sūtra prohibits that in certain cases and enjoins फक् instead. This debars the affixes अम् and इम् ॥ The affix फक् is a Gotra affix here.

Thus शास्त्राशयः = भार्गवः otherwise शरद्वन् (formed by अम्) शौनकायनः = वाक्यः ; otherwise शौनकः, दार्भाक्यः = सायायनः otherwise दार्भिः, formed by इम् (IV. 1. 95).

११०५ । द्रोणापर्यंतजीवन्तावन्यतरस्याम् । ४ । १ । १०३ ॥

एभ्यो गोत्रे फक् वा । द्रोणायनः । द्रोणिः । पार्वतायनः । पार्वतिः । जैवन्तायनः । जैवन्तिः । अनादिरेह द्रोणः । अश्वत्थाम्यनन्तरे दृष्यताम् ॥

1105. 'The affix फक् comes, in the sense of a Gotra descendant, optionally after the words 'Droṇa,' 'Parvata,' and 'Jivanta.'

This debars इम् of IV. 1. 95. Thus द्रोणायनः or द्रोणिः ; पार्वतायनः or पार्वतिः ; जैवन्तायनः or जैवन्तिः ॥

The affix फक् is employed in denoting a remote (gotra) offspring and not an immediate descendant or son. How is then अश्वत्थामा the son of Droṇa, called द्रोणायनः and not द्रोणिः in the phrase "अश्वत्थामा द्रोणायनः"? The द्रोणः here does not refer to the Droṇa of the Mahabharāt, but to some ancient founder of a clan of that name, and his descendants were called द्रोणायनाः ॥ In modern times, by an easy error, Aśvatthāmā was called Draupāyana, owing to the similarity of sounds.

११०६ । अनुप्यान्तर्धे त्रिधाविभ्योऽम् । ४ । १ । १०४ ॥

एभ्योऽम् गोत्रे ये न्वानुबन्धस्तिभ्य जनन्तरे । सृष्टे स्वार्थे अयम् । विश्वस्य गोत्रापत्यं वैदः । जनन्तरो वैदिः । नाद्वादितकृतिमयात्वादिम् । पुत्रस्यापत्यं पौत्रः । दौहित्रः ॥

1106. The affix अम् comes after the words 'Bida' &c. in denoting a remoter (Gotra) descendant: but after those words of this class which are not the names of ancient sages, the affix अम् has the force of denoting an immediate descendant.

The word Anantarya in the sūtra is formed by the affix *स्यम्* without changing the sense. In fact *अनन्तर्यं* is equal to *अनन्तर* 'an immediate descendant'. Thus the Gotra descendant of Bida will be *वेद*, but the immediate descendant will be *वेदि* formed by *इम्* of IV 1 96 S 1096, as it belongs to Bāhvādi class which is an Akṛitigana. Similarly the son of a son (*putra*) will be *पौत्र* ॥ So also *दौहित्र* ॥

Note — This Sūtra consists of four words *अनुवि* 'non-Rishi, or not being the name of a sage', *अनन्तर्यं* 'in expressing an immediate descendant', *विदादिभ्य* 'after Biddādi words' *स्यम्* 'the affix *स्यम्*'. Thus of the words falling in Biddādi class, the words like *पुत्र* 'son', *दुहितृ* 'daughter', *समान्तर* 'sister in law' are common nouns and not names of Rishis. When the affix *स्यम्* is added to these words, it has the force of denoting the immediate descendant. Thus *पुत्र* + *स्यम्* = *पौत्र* 'grand son', *दुहितृ* + *स्यम्* = *दौहित्र* 'daughter's son'. But when added to other words which express the names of Rishis the affix *स्यम्* makes the Gotra descendants. Thus *विद* + *स्यम्* = *वेद* 'the grandson or a descendant lower than that, of Bida'.

How in a context relating to Gotra affixes we come to this two fold meaning of this sūtra? To this we reply, that the phrase *अनुविद्वान्तये* should be thus construed. The word 'anvahi' is in the ablative case, the case affix being elided. The word *अनन्तर्यं* is the same as *अनन्तर*, the affix *स्यम्* being added without change of significance. Therefore the words like *पौत्र* &c denote the immediate (anantara) descendants of *पुत्र* &c and do not denote a remote descendant (gotra) nor a descendant in general. Therefore the above phrase means — after a Biddādi word which is not the name of a Rishi, the affix 'स्यम्' added in denoting an immediate descendant.

In denoting an immediate descendant or a descendant in general the Biddādi words *विद* &c, will take other appropriate affixes. Thus *विद* forms *वेदि* 'a descendant of Bida' by IV 1 96 S 1096 *इम्* and not by *स्यम्* of IV 1 11: because *विद* is supposed to belong to the Akṛitigana of Bāhvādi.

1 विद 2 वेदि 3 कर्षव 4 कुशिक 5 ब्राह्मण 6 उपमन्यु 7 किलान्त,
 कर्षव (कर्षव) 8 विश्वान्त, 9 अविदेव (अविदेव) 10 कर्षव 11 कर्षव 12 हर्षव, 13 शिवा
 14 चापलाय, 15 कर्षव, 16 कर्षव, 17 शुक (शुक) 18 वेदु 19 मोक्षव 2
 विदु 21 विदु 22 भागव, 23 भागव 24 शुक 25 अन्तर्यामि 26 शुक 2
 शुक 23 कर्षव 29 हर्षव 30 हर्षव 31 किलान्त, 32 ब्रह्मण 33 कर्षव
 (कर्षव) 34 कर्षव 35 विदु 36 शुक 37 शुक 38 शुक 39 शुक
 (शुक) 40 कर्षव 41 विदु 42 शुक 43 शुक 44 शुक 45 शुक, 46
 शुक, 47 शुक, 48 शुक, 49 शुक 50 शुक 51 शुक 52 शुक 53 शुक 54 शुक
 (कर्षव) 55 शुक 56 शुक ॥

The word परस्त्री in the above list is replaced by परसु when taking the affix यञ् ॥ Thus परस्त्रिया अपत्यं=पारशवः (the son of a Brāhmaṇa begotten on a Sūdra woman, who though married to the Brāhmaṇa is परस्त्री 'a strange woman' owing to the great difference of race).

The word परस्त्री occurs in अनुकृतिक्कादि (VII. 3. 20 S. 1433) and मृत्याय्यादि (IV. 1. 126 S. 1131) classes also. Therefore when the sense is 'a son begotten on another's wife' who is also called परस्त्री, the form will be परस्त्रियः, with double vṛiddhi of both members by VII. 3. 20 + S. 1433; which does not take place in the पारशवः ॥

११०७ । गर्गादिभ्यो यञ् । ४ । १ । १०५ ॥

गोत्र इत्येव । गार्ग्यः । वाच्यः ॥

1107. The affix यञ् comes, in the sense of a Gotra descendant, after the words 'Garga' &c.

Thus गार्ग्यः, 'the grandson or a still lower descendant of Garga', so also वाच्यः &c.

गर्ग, 2 दन्त, 3 यामासे, 4 संकृति, 5 अञ्, 6 प्याप्रपात्, 7 विदधन्, 8 प्राचिन्योः, 9 अगस्त्य, 10 पुलस्तिक, 11 चमस, 12 रेव, 13 अग्निवेल, 14 शंख, 15 शव, 16 शक, 17 एक, 18 धूम, 19 अघर, 20 मन्त्र, 21 धर्मजय, 22 वृत्त, 23 विभावसु, 24 अरणाश, 25 लोहित, 26 शंसित, 27 बभ्र, 28 वल्गु, 29 मयद्, 30 मयद्, 31 शंख, 32 लिङ्, 33 सुहृद्, 34 मन्त्र, 35 मन्त्र, 36 अग्निष्ठा, 37 जिगीष्ठा, 38 मनु, 39 मन्त्र, 40 मनाथी, 41 सुहृ, 42 कथक, 43 कथक, 44 श्व, 45 वृत्त (वृत्त) 46 मनु, 47 वृत्त, 48 तल्लुच, 49 वृत्त, 50 वृत्त, 51 कथक, 52 कथ, 53 कथ, 54 भ्रत, 55 कृत्त, 56 अमर्द्ध, 57 कवि, 58 पुरुकुत्त, 59 अग्नि 60 कथ, 61 शक, 62 शक, 63 अमर्द्ध, 64 कुशिकी, 65 मन्त्र, 66 पर्यवत्क, 67 अमर्द्ध, 68 विरोहित, 69 वृत्त, 70 वृत्त, 71 अग्निवेल, 72 वर्धक (अमर्द्ध) 73 सुहृ, 74 सुहृ, 75 सुहृ, 76 अमर्द्ध, 77 वृत्त, 78 अमर्द्ध, (अमर्द्ध) 79 मर्द्ध, 80 मर्द्ध, 81 अमर्द्ध, 82 वर्धक, 83 वृत्त, 84 अमर्द्ध (अमर्द्ध) 85 वृत्त, 86 वृत्त, 87 वृत्त, 88 वृत्त, 89 मन्त्र, 90 वृत्त, 91 वृत्त, 92 अमर्द्ध (अमर्द्ध) 93 अमर्द्ध, 94 मर्द्ध, 95 अग्निवेल, 96 वृत्त, 97 वृत्त, 98 अमर्द्ध, 99 वृत्त, 100 वृत्त, 101 एक, 102 वृत्त, 103 वृत्त, 104 वृत्त, 105 वृत्त, 106 वृत्त, 107 वृत्त, 108 वृत्त, 109 वृत्त, 110 वृत्त, 111 वृत्त, 112 वर्धक, 113 वृत्त, 114 वृत्त, 115 वृत्त, 116 वृत्त ॥

Note:—The word मनु is found in the लोहितदि sublst of this class. It ought to take व् after यञ् in the feminine form. How then the form मनाथी

in मातृ प्रजा ? The affix यम् comes in denoting a Gotra offspring, but in denoting a descendant in general the affix will not come and hence no alpha also. If so, then why the immediate descendant of जामदग्न्य is called जामदग्न्य which is a name of Parāśara the son of Jamadagni or why व॒ज्र is the son of Parāśara is called वाजस्य ? These are exceptions formed by गोत्ररूपान्तरात् १० by superimposing of Gotra form on these. Their proper apatyā forms are by क्तव्यम् (IV 1 114 S 1117) १०-जामदग्न्य and वाजस्य ॥ In forming the plural of वास्य the following rule applies —

११०८ । यञ्जञोश्च । २ । ४ । ६४ ॥

गौत्रे यञ्जञमन्तस्य न च वदयन्कोरेतयोर्द्वैवत्वात्तच्छ्वे चट्त्वे न तु क्षियाम् । गर्गा । वत्सा । विवा । ऊर्वा । कण्ठवे इति क्त्वा । प्रियवागर्वा । क्षिया तु वास्ये क्षिया । गोत्रे क्त्वा । द्वेष्या । शौम्या । प्रवराभ्याम्यसिक्त्वादि गोत्ररूपान्तरात् १० । वीरा । दीदिवा ॥

1108 And there is h-lk-elision of the Gotra affixes यम् (IV 1 105 S 1107) and यञ्म् (IV 1-104 S 1106) when the word of itself and not as part of a compound epithet dependent on another, takes the plural, but not in the feminine

गर्ग+यम्=गर्ग्ये plural गर्गा the male Gotra descendants of Garga. So also वत्सा 'the male Gotra descendants of Vatsa, the singular being, वास्य ॥ Similarly विर+यञ्म्=विर्ये (IV 1 104 S 1106), plural विर्य, similarly शौर्ग singular, ऊर्वा plural ॥

Why do we say tat kṛte bahuvrī when the plural is of that word alone ? But these affixes are not elided when the word forms part of a Bahuvrīhi compound. Thus प्रियवागर्वा those to whom Gārgya is beloved, प्रियवैशा those to whom Bārda is beloved. Here the Plural is not of the word Gārgya but of those who love Gārgya.

These affixes will not be elided in the feminine. Thus वास्ये is the feminine plural of वास्य ॥

Why do we say when these denote Gotra descendants ? Other wise there will be no elision. Thus द्वीप+यञ्म्=द्वीप्ये 'living on the island,' plural द्वीप्या here the affix यञ्म् is not elided as it does not denote a Gotra. So उत्सा+यञ्म्=उत्स्ये the pupil of Utsa plural शौम्या ॥ Here the Gotra is taken in the sense of a founder of a class Pravara i.e. what is read in pravara list and is not a Grammatical Gotra. Hence this यञ्म् is not elided in शौम्या इदिवा ॥

११०६ । मधुवभ्रोज्ञान्निखकौशिकयोः । ४ । १ । १०६ ॥

• गोत्रे यञ् । माधव्यो ब्राह्मणः । माधवोऽन्यः । माधव्यः । कौशिकऋषिः । माधवोऽन्यः । ब्रह्मणोऽन्ये गार्गादिपाठान्तिष्ठे नियमार्थमित्यम् । गार्गादिपाठफलं तु लोहितदिक्कार्येयम् । वाञ्छव्यादयी ॥

1109. The affix यञ् comes, in the sense of a Gotra descendant, after the words मधु and षमु, when the words so formed mean 'a Brāhmaṇa' and 'a Kausika' respectively.

Thus माधव्यः = ब्राह्मणः 'Brāhmaṇa.' Otherwise माधवः "son of Madhu."
वाञ्छव्यः = कौशिकः Rishi. Otherwise वाञ्छवः ॥

The word बभ्रु belongs to the Gargādi class, so it would have taken yañ by the last sūtra also. The present sūtra declares a niyama or restriction, viz. बभ्रु takes यञ् then only when कौशिक is denoted. Its being read in the Gargādi class serves another purpose: as it belongs to the sub-class ज्ञान्निखादि, the rule IV. 1. 18 S. 476 becomes applicable to it; so that its feminine is formed by ष्ट् ॥ Thus वाञ्छव्यादयी ॥

Note:—In fact, it would have been better, if in the body of the Gaṇapāthā, instead of writing बभ्रु alone, there was बभ्रु कौशिके ॥ It would have saved the repetition of it in the present sūtra.

१११० । कपिवोधाङ्गिरसे । ४ । १ । १०७ ॥

• गोत्रे यञ् स्थाङ् । काप्यः । बोध्यः । आङ्गिरसे किञ् । कापेवः । बोधिः ॥

1110. The affix यञ् comes in the sense of a Gotra descendant, after the words कपि and बोध, when the special descendants of the family of Angiras are meant.

Thus कपि + यञ् = काप्यः 'the grand-son or a still lower descendant of Kapi' of the family of Angiras'. So also बोध्यः ॥

Why do we say of the family of Angiras? Observe कापेवः (IV. 1. 12 S. 1125) 'the gotra-descendant of Kapi' so also बोधिः formed by इञ् because it is a Non-Rishi word or because it belongs to Bāhvādi (IV. 1. 96 S. 1096) class.

Note:—The word कपि occurs in Gargādi class. The present sūtra declares a restriction (i. e. the 'yañ' is to be applied only when Angiras descendant is meant. It is included in the Gargādi class also for the purpose of applying IV. 1. 18 S. 476. Thus काप्यादयी "grand-daughter or a still lower descendant of Kapi".

११११। वतएडाच्च । ४ । १ । १०८ ॥

आङ्गिरस इत्यत्र । वातएडश्च । अत्राङ्गिरसे तु ममादी शिवादी च पाडाघमणी । वातएडश्च । वातएड ॥

* 1111 The affix 'यञ्' comes in the sense of a Gotra descendant after the word 'वातएड,' when meaning a descendant of Angirasa

Thus वातएडश्च = आङ्गिरसे otherwise वातएड ॥

The word वातएड occurs both in the Gargādi class (IV : 105 S 1107) and in the Sivādi class (IV : 112 S 1115) It would have taken both affixes यञ् and अञ् ॥ The present sūtra declares that when it means an Angirasa, then वातएड will not take अञ् of the शिवादी class and when it does not mean Angirasa then it takes both those affixes ॥ वातएडश्च and वातएड any descendant of Vātaṅga

१११२। लुक् शिवात् । ४ । १ । १०६ ॥

वतएडाच्चति विहितस्य लुक् स्थात् शिवात् । आङ्गिरसदिव्यात् ङीन् । वतएडी । आनाङ्गिरसे तु वातएडामनी । शिवादिदिव्यात् अञ् । अत्रि तु वातएडी । अल्पित्वाद्भवमाने अञ् न ॥

1112 The affix 'लुक्' is luk-elided in the feminine after the word 'वतएडी' when meaning a female descendant of Angirasa

Thus from वातएड we get वातएडश्च in the masculine As the word belongs to Śarāgaravādi class it takes ङीन् in the feminine by IV : 73

In the feminine the यञ् is elided by लुक् and we have वातएडश्च + ङीन् (IV : 73 S 527) = वातएडी a female descendant of Vātaṅga of the clan Angirasa. Why do we say 'of Angirasa? Observe वातएडश्चादेनी formed with śiṣṭa under lobhādi rule (IV : 18 S 476) When वातएडश्च takes अञ् under Sivādi class its feminine is वातएडी ॥ Though the word is formed with अञ्, yet in the feminine there is not अञ् substitution (IV : 78 S. 119S) because Vātaṅga is a Rishi Name.

१११३। अश्वदिभ्य फञ् । ४ । १ । ११० ॥

गणे । अश्वदिभ्य ॥ पुंसि अने * ॥ इतीति तु षष्ठिविधेरेण्य । आश्वत् गोभाष्ये वातायन । पुंसि किञ् । आशवात् अश्वन् आश्वे ॥

1113 The affix 'फञ्' comes, in the sense of a Gotra descendant, after the words अश्व &c

The anuvṛtti of āngirasa does not extend to this aphorism. Thus शब्द + फञ् = शब्ध + आयन (VII. 1. 2 S. 475) = आश्वयनः (VII. 2. 117 S. 1075) 'the grandson or a still lower descendant of Aśva'.

Note:—Similarly आश्वयनः ॥ There are some words in this class which already have taken a patronymic affix, e. g. आश्वेय, वैश्व, and शानदुह्य ॥ After these words the affix फञ् of course has the force of a Yuvan affix. The word आश्वेय is formed by आशि + इक् (IV. 1. 1. 123 S. 1125), वैश्व = विलि (* Rajarshi) + व्यङ् (IV. 1. 171 S. 1180), and शानदुह्य = शानदुह + यञ् (IV. 1. 105 S. 1107). The word शब्ध takes phañ only when it denotes an Āśva, as आश्वयनः, otherwise शब्धि, with इञ् or शब्धः with फञ् ॥

Vārlika:—The word ज्ञत takes 'phañ' only when the offspring of a male is to be denoted, as ज्ञतस्यापत्यं = ज्ञतायनः but ज्ञताया अपत्यं = ज्ञतियः with इञ् ॥

The word आश्वेय takes 'phañ' when denoting a Bhāradvāja, as आश्वेयायनः, otherwise it will take the affix इञ्, which will be elided by II. 4. 28, S. 3399 leaving the form आश्वेयः ॥

The words भारद्वाज आश्वेये of the above list mean that when a person born in Atri Gotra is adopted by a person belonging to Bhāradvāja Gotra, then the affix is to be added, he of course is an Āśva but gets a new Gotra of Bhāradvāja. Thus भारद्वाजायनः, otherwise the form will be भारद्वाजः with यञ् of IV. 1. 104.

1 शब्ध 2 अरनम् 3 शोच 4 शुक 5 विद 6 पुट 7 रोहिण 8 खर्चुर (खजूर)
9 खण्डार 10 वस्त 11 विश्व 12 भण्डिल 13 भण्डिल 14 भण्डिल 15 भण्डिल 16 भण्डिल
17 शमीव 18 शान्त 19 काश 20 वीक्ष 21 मोलाक 22 अर्क 23 ल्वर 24 लुट
25 अक 26 अविष्ट 27 पविन्द 28 पविन्द ॥ मोमिन् 30 एवान 31 धून 32 धून 33 धून
34 धून 35 धून 36 धून आश्वेये 37 जन 38 जड 39 लज 40 मीन 41 अर्क
42 कित 43 विशेष 44 विशाल 45 गिरि 46 चपल 47 तुप 48 दासक 49 वैश्व
50 (वैश्व) प्राच्य 51 धर्म 52 शानदुह्य 53 पुंसि जति 54 अर्चुन 55 सुननत् 57 दुर्ननत्
58 नम 59 (मनत्) प्राण 60 ध्वन 61 आश्वेय भरद्वाजे 62 भरद्वाज आश्वेये 63 दास 64 आश्व
65 कितव 66 वद 67 धन्य ॥ पाद 69 शिष्ट 70 खदिर 71 भण्डिक 72 मीवा
73 तुल 74 काण 75 नट 76 वीक्ष्य 77 गह 78 खेद 79 नत् 80 अोजध,
81 नम ॥

१११४ । मयात्रैगर्ते । ४ । १ । १११ ॥

मोने फञ् । भार्गयणस्यैगर्ते । भार्गिन्यः ॥

1114. The affix 'फञ्' comes in the sense of a Gotra descendant, after the word मयै, when the meaning is a Traigarta.

Thus भार्गव्य - शैबर्ष , otherwise भार्गि (IV 1 95 S 1095)

१११५ । शिवादिभ्योऽण् । ४ । १ । ११२ ॥

गोत्र इति निवृत्तम् । शिवस्यापत्र शैव । गार्ह । षष्ठे विक्रान्तियान् किन् । पाहायानि ।
सुभ्रादिनादङ्क । गात्रेण ॥

1115 'The affix अण् comes in the sense of a descendant, after the words शिव &c

The anavrtti of the word गोत्रे (IV 1 98 S 1099) does not extend to this sūtra. The affixes taught hereafter are generic patronymic affixes. The affix अण् debarbs इम् &c. Thus शिव + अण् = शैव 'a descendant of Śiva'

Note —The word कृत्स्न 'a carpenter' occurs in this class. Being a common noun denoting an artisan, it would have taken the affix इम् by IV 1 153, the present sūtra prevents that. It does not however prevent the application of अण् ordained by IV 1 152 ॥ 1178. Thus कृत्स्न + अण् = कृत्स्न ॥ कृत्स्न + अण् = कृत्स्न ॥ The अण् is elided by VI 4 184.

The word वना occurs in this class as well as in the Subhrādi class (IV 1 123 ॥ 1126) and the Tikādi (IV 1 154 S 1178). There are thus three forms of this word —गण्य गण्यशनि with किर and गुणेश with इक् ॥

The word विषाद्य occurs in this class as well as in the Kuñjādi class (IV 1 98 S 1099). It has thus two forms वैषाद्य and वैषाद्याद्य with chphañ.

The affix अण् will come after a word consisting of two syllables when it is the name of a river. The affix इक् (IV 1 121 S 1124) would have debarred the तन्नादिक अण् of (IV 1 118 1116) in case of patronymics formed from river names. However it is not so because of this prohibition. The Patronymic from the river name विवेकी would be formed by अण् (IV 1 118 S 1116) as वैवेकी but this is replaced by विदल ॥

1 विद 2 शीत 3 शीतल 4 अण्ड 5 अण् ॥ 6 शि 7 अण्ड 8 कुठार 9 ककुम्
(ककुमा) 10 अन्नभिस्मान् 11 कोदिल 12 मुख 13 क्षाधि 14 कुनि 15 ककुम् 16 फरोड
17 कोदड 18 कहुय 19 फहुय 20 रोष ॥ 21 अर्षेजल (कुमिजल) 22 अण् 23 अण्ड
24 कृत्स्न 25 शीतल 26 अण्ड 27 परि 28 कथिक 29 विद 30 वैदय 31 पार्विका
32 पारिका 33 कथिलिक 34 अण्डलिक 35 शोधिक 36 शोधिक 37 38 शोधिक 39
नृत्तिक 40 यानार 41 अण्डल 42 अण्ड 43 देल 44 शैल 45 अण्डल 46 विमर्ष 47
अण्ड 48 अण्डल 49 शीतल 50 विदय 51 विदक 52 विदक 53 अण्डक 54 अण्डक
55 अण्डक 56 अण्डक 57 अण्ड 58 अण्ड 59 अण्डलिक 60 अण्डलिक 61 अण्डलिक

62 आर्यभेत (अर्यभेत) - 63 सुपिठ ॥ मयूरकर्ण 65 मयूरकर्ण 66 खरुर्कर्ण 67 खरुर्क
 68 तत्तन् 69 ऋषिषणे 70 वंगी 71 विपाश 72 शक 73 जह्य 74 दृह्य 75 अयः स्युण
 76 तृणकर्ण (तृण कर्ण) 77 पर्ण 78 भजन्यन 79 विरूपाक्ष 80 भूमि 81 इला 82 सपत्नी
 83 द्वयो नयाः 84 त्रिवेणी. त्रिवणं च ॥ 85 गोपिलिक, 86 रोहितिक, 87 कपोध 88
 गोभिलिक, 89 राजल, 90 तटाक, 91 वटाक, 92 परल ॥ It is an आकृतिगणः ॥

१११६ । अशुद्धाभ्यो नदीमानुषीभ्यस्तन्नामिकाभ्यः । ४ । १ । ११३ ॥

अशुद्धाभ्यो नदीमानुषीभ्योऽण् स्यात् । इकोऽपवादः । यामुनः । नार्मदः । स्थितिनाया अपत्यं
 चैतितः । आशुद्धाभ्यः क्तिप् । वासवदत्तेयः । नदीत्यादि क्तिप् । वैमतेयः । तन्नामिकाभ्यः क्तिप् । शौभनाया
 अपत्यं शौभनेयः ॥

1116. The affix अण् comes, in the sense of a des-
 cendant, after words which are the names of rivers, or women,
 when such words are not Vṛiddham words; and when they
 are used as names and not as adjectives.

इक् (IV. 1. 120 S. 1123) is the general affix by which patronymics
 are formed from feminine bases. The present sūtra is an exception to
 that.

Note:—The word Vṛiddham in the sūtra, does not mean the technical
 Patronymic of that name as defined in other Grammars and used in Sūtras like
 IV. 1. 166, S. 1002 but means the Vṛiddham as defined in this Grammar i. e. a word
 whose first syllable is a Vṛiddhi letter (1. 1. 73 S. 523). The word अशुद्धाभ्यः shows
 the orthography of the word to which the affix is to be added. The word नदीमानुषीभ्यः
 declares the meaning of that word and both attributes refer to one and the same
 base, i. e. orthographically the base should have a Vṛiddhi letter in the first syllable,
 and etymologically it should denote a man or a river. The word तन्नामिकाभ्यः applies
 both to the base and the affix.

Thus यमुना—यामुनः 'a son of the Yamunā'. नार्मदः 'son of the Nar-
 madā'. These are all names of rivers. Similary चैतितः 'son of स्थितिना' ॥

Why do we say 'when not a Vṛiddha word'? Observe वासवदत्तेयः
 formed by इक् (IV. 1. 120 S. 1123). Why do we say being 'names of
 rivers or women'. Observe वैमतेयः ॥ Why do we say "when it is a name?"
 Observe शौभनाया अपत्यं=शौभनेयः "the son of a beautiful woman".

१११७ । ऋभ्यन्धकसुष्णिकुरुभ्यश्च । ४ । १ । ११४ ॥

ऋभ्यो ऋभ्यन्धकः । वासिष्ठः । वैशामिना । अन्धकेभ्यः, स्वाफक्तः । सुष्णिभ्यः, यामुदेवः ।
 कुरुभ्यः । शौरिभित्तु भाङ्गावित्वादिभ्यः । कुरुभ्यः, वाङ्गुलः । सारद्वेयः । इम् एयायमपवादो मध्येपवाद-
 न्यायात् । अन्धकान्धु परलाददक् । अश्वेयः ॥

1117. The affix **अण्** comes, in the sense of a descendant, after a Nominal-stem denoting the name of a Rishi, or the name of a person of the family of Andhaka, Vṛishni, and Kuru.

This debars the affix **इम्** ॥ The Rishis are like Vasishtha, Viśvāmītra &c. Thus **वासिष्ठ वैश्वामित्र** ॥ So also **आण्डक्य** **वृषण्य** being persons belonging to the family of Andhaka, and **कुरुदेव**, **कुरिन्द** being persons belonging to the family of Vṛishni. The word **कुरि** however, is formed by **इच्** because it belongs to Bāhvādī class. **आण्डक्य** **कुरुदेव** being persons belonging to the family of Kuru.

This sūtra debars **इच्** only on the maxim **नधेज्ज्वाद्** ॥ The word **कुरि** is the name of a Rishi, in forming its Patronymic the present sūtra enjoins **अण्**, but IV 1 122 S 1125 enjoins **इक्** thus there being a conflict we apply the maxim of interpretation contained in I 4 2 So^o that the Patronymic of **कुरि** will be formed not by **अण्** but by **इक्** ॥ Thus **कुरिदेव** ॥

Similarly **अण्डकेय** a person of Andhaka family forms its patronym **अण्डकेय** IV 1 152 by **अण्** and not by **इच्** so also **वैश्वकसेय** son of Vaiśvaksena a person of Vṛishni family, so also **भैमसेय** son of Bhīmasena a person of Kuru family.

१११८ । मातृकसख्यासभद्रपूर्वाया । ४ । १ । ११५ ॥

सदमादिपूर्वस्य मातृकस्यस्योदादेशः स्वात्मपरस्यथ । द्वैमातृ । सायातृ । पाण्यातृ । भारमातृ । आदिपार्थक्येन प्रत्ययस्तुतर्गोणं सिद्धं । स्त्रीलिङ्गनिर्देशोऽप्येव । तेन धाव्यमातृर्न । सदमेति किञ्च । सौम्य । इत्यादि-वर्णिमये ॥

1118. The affix **अण्** comes in the sense of a descendant, after the word **mātri** when it is preceded by a Numeral, or by the words **सम्** or **भद्र**, and the letter **व** is substituted for the final **कृ** of **mātri**,

Thus from **द्विमातृ** we have **द्वैमातृ** the son of two mothers : or the son of one and adopted by another (**द्विमातृ + अण् = द्वैमातृ + व + अ = द्वैमातृ + व + इ + अ** I 1 51 S 70) Similarly **पाण्यातृ** **सायातृ** and **भारमातृ** ॥

This sūtra is made in order to teach the substitution of short **व** for the **कृ** of **मातृ** for the word **मातृ** would have taken the affix **अण्** by the general rule IV 1 83 S 1073. The sūtra contains the word **पूर्वका** in the feminine gender, showing by implication that the rule applies where the word **मातृ** denotes a female.

Thus संमिमीते = संमातृ 'he who measures together'. Its patronymic will be सांमात्रः 'son of a fellow-measurer'; because here the word मातृ does not mean 'mother', but a 'measure'.

Nor the word धान्यमातृ 'barley measurer' will be affected by this rule. Why do we say "when preceded by a Numeral &c." Observe सौमानः 'son of Sumātri'. The word वैश्यावयः is formed by IV. 1. 123 S. 1126 as belonging to Śubhrādi class.

१११९ । कन्यायाः कनीन च । ४ । १ । ११६ ॥

इकीऽपवादोऽण् सन्तलिवोधेन कनीनादेशश्च । कनीनीन् एवाशः कर्णश्च । धादृडाया एवा-
पत्यानिवर्त्यः ॥

1119. The affix अण् comes in the sense of a descendant, after the word कन्या, and when this affix is added, कनीन is the substitute of 'kaoyā'.

Thus कन्यायाः अपत्यं = कनीनः 'the son of a virgin' viz.*Karṣa or Vyāsa. This debars the इक् of IV. 1. 121.

Note:—The word कन्या means 'a virgin' the son of a virgin is produced by immaculate conception. इनिदेशनामादारम्भाद् अणुं येनोऽपि न कन्यात्वं जहाति, यथा कुन्ती, यथा सत्यवती ॥

११२० । विकर्णशुक्लच्छगलाह्रस्मरद्भ्राजानिषु । ४ । १ । ११७ ॥

अपत्येऽण् । विकर्णो वाक्त्वः । विकर्णित्वः । शीङ्गो भारद्वाजः । शीङ्गित्वः । छागल आचिचः ।
छागलित्वः । केचित्तु छङ्गेत्यानन्तां पठन्ति तेषां इक् पशुदाहणश्च । शीङ्गेनः ॥

1120. The affix अण् comes after the words विकर्ण, शुक्ल, and छगल, when the sense is a descendant of the family of Vatsa, Bharadvāja and Atri respectively.

Thus विकर्णः = वाक्त्वः otherwise विकर्णित्वः ॥ शीङ्गः = भारद्वाजः, otherwise शीङ्गित्वः ॥
छागलः = आचिचः, otherwise छागलित्वः ॥

In some texts the word कुंम ending with the feminine affix आच् is used and not कुंमः. The former being a feminine word, its Patronymic will be सांक्षेयः, by IV. 1. 120 S. 1123 when it does not mean a descendant of भरद्वाजः ॥

११२१ । पीलाया वा । ४ । १ । ११८ ॥

सत्राणिकर्णं वापित्वा ह्यचहति इति मन्त्रे पत्येऽण् विधीयते । पीलाया अपत्यं पैलः । पैलेयः ॥

1121. The affix अण् comes optionally after the word पीला in denoting a descendant

The word पीला being the name of a female would have taken षण् by IV 1 113 S 1116, but this षण् would have been prohibited by IV 1 121 S 1124 as it is a disyllabic feminine word. Hence the necessity of the present sūtra. Thus पैल or पैलेय 'son of Pīlā'

११२२ । ढष् च मण्डकान् । ४ । १ । ११६ ॥

पादण् । पद्ये ढम् । माण्डकेयः । माण्डक । माण्डकि ॥

1122 The affix ढष् comes optionally, in the sense of a descendant, after the word मण्डक as well as the affix भण् ॥

Thus we get three forms, मण्डक + ढष् = माण्डकेय, मण्डक + भण् = माण्डक
मण्डक + ढम् = माण्डकि (IV 1 05)

११२३ । स्त्रीभ्यो ढष् । ४ । १ । १२० ॥

स्त्रीमत्सयान्तेभ्यो ढक ढम् । येनतेय । बाह्वादिनाम्भ्योमिनि । शिवादिस्वास्तापञ्च ॥

1123 The words ending in a feminine affix take the affix ढष् in forming their Patronymic

The word स्त्री in the aphorism means 'words ending in the feminine affixes षण् &c.' That is, words ending in long ष and ई of the feminine. Thus विनता + ढष् = वैनतेय (IV 1 2 S 183) So also सोपमैय 'the son of Vinatā or Suparnā'. But the son of सुविवा will be सौमिनि as it belongs to Bāhvādi class (IV 1 96 S 1096) Similarly the son of सवन्नि will be सावन् as it belongs to Śivādi class (IV 1 112 S 1115)

But ऐदादि and एरद formed by षण् meaning sons of इदादि and एरद though these words are feminine they do not end in feminine affixes.

The affix ढष् comes after षड्वा when meaning वृष ॥ Thus पादरेय = वृष 'bull'. Here 'दाक' has not the patronymic force. The patronymic will be पाद 'the son of a mare'

The feminine words कृष्णा and कान्तिता take the affix षण् in forming the patronymic. Thus कौष्ण 'the son of a crow' कौकित 'the son of cuckoo'

११२४ । षण् । ४ । १ । १२१ ॥

ढम् स्त्रीमत्सयान्तापत्ये ढष् । शत्रादिकान्तेऽपवाद । एतेय । पायं इत्यत्र तु तस्येदमित्यण् ॥

1124. The affix 'dhak' comes in the sense of a descendant, after a word ending in a feminine affix and consisting of two vowels.

This debars the अण् of IV. 1. 113. S. 1116.

Thus दत्तायै अण्ये = दत्तैयः 'the son of Datta' But the son of दृषा is however, दार्यः by अण् of IV. 3. 120 S. 1500.

Note:—Why do we say 'having two vowels?' Observe दार्युः "son of दारुना", which is a trisyllabic word and not dissyllabic.

११२५ । इतश्चानिञः । ४ । १ । १२२ ॥

इकारान्ताद् द्व्यचोऽपत्ये ढक् स्यात् न त्विमन्तात् । शैवेयः । नैधेयः ॥

1125. The affix 'ढक्' comes, in the sense of a descendant, after a dissyllabic Nominal-stem ending in short इ, but not, however, after a word ending in the patronymic affix इञ् ॥

The anuvṛtiti of 'stri' does not extend to this aphorism. The force of the word च in the sūtra is to draw the anuvṛtiti of the word द्व्यचः of the last sūtra. Thus दौलेयः 'the son of Duli'. नैधेयः 'the son of निधि' ॥

Note:—Why do we say "after a word ending in short इ"? Observe दार्यः "the son of दारु" ॥ Here दारु though a dissyllabic word, yet ends in च ॥

Note:—Why do we say 'not ending in the patronymic affix इञ्'? Observe दारुणादण्यः 'the son of दारुणि' ॥ Here though दारुणि is a dissyllabic word ending in short इ, it does not take the affix ढक् for इ here is the affix इञ् (IV. 1. 95. S. 1005); so also प्लाक्षायणः ॥ Why do we say 'having two vowels'? Observe दार्युः "son of दारुणि" ॥

११२६ । शुभ्रादिभ्यश्च । ४ । १ । १२३ ॥

ढक् स्यात् । शुभ्रस्वापर्यं शौभेयः ॥

1126. The affix 'ढक्' comes in the sense of a descendant after the stems शुभ्र &c.

Thus शुभ्रस्वापर्यं = शौभेयः ॥

Note:—This debars इञ् and other affixes. The word च in the sūtra shows that some words not occurring in the list of शुभ्रादि may take the ढक्, as it is an

आकृतिवत् ॥ For though the words मेषा पादव्य are not in the list, we find still forms like मणोय, पाण्डवेय &c

1 शुभ 2 विष्टपुर (विष्टपुर) 3 मङ्गलम्, 4 चोत्तहार, 5 राजाघन (राजाघन) 6 राजाकाशू, 7 लेखाभू, (लेखाभ) 8 विक्रता, (विक्रता) 9 रोहिणी, 10 हम्मणी 11 धर्मिणी, 12 दिग्, 13 धान्जल 14 अन्नवसिन्, 15 राजाधि, 16 विनाट्, 17 विपवा 18 शुक्र 19 विष्णु 20 देवतम्, 21 धनुनि 22 शुक्र 23 उग्र 24 ज्ञानल (ज्ञानल) 25 बन्धकी, 26 सुकण्ठ 27 विधि 28 अतिथि 29 नौदना 30 कुशाब्ध, 31 मकण्ड 32 सात्तार 33 वदन्दिक् 34 गुणाम्, 35 जङ्गलरथामयोर्वापिठे। 36 मीधा, 37 कुन्तलात्, 38 अमीय, 39 मधादन, 40 भरत (भावे) 41 भरत 42 सुकण्ठ 43 कीर्त, 44 इतर, 45 अन्तर, 46 आनीय 47 सुदन्त, 48 सुदन्त 49 गुणम्, 50 गुणम्, 51 कर्, 52 सुद 53 अकशात् 54 कुमारिका, 55 कुमारिका, 56 कियोरिका 57 अग्निजा 58 विद्यादिन् 59 परिधि 60 सायुजन, 61 शकल, 62 अनाला, 63 खर्त 64 कुवेरिका, 65 अयोका, 66 मन्धविद्मका, 67 अतोन्मत्ता 68 अनुवदिन्, (अनुवदि) * 69 अरतिन्, 70 अतिवदिन्, 71 विष्, 72 चीज, 73 जीव, 74 मन्, 75 अरन्, 76 अन्, 77 अतिर, 78 असावर, 79 असाका, 80 असाका, 81 भरत 82 मण्ड, 83 अकल, 84 ह्यूल, 85 मन्थु 86 अन्थु, 87 कण्ड 88 सुकण्ड, 89 शुभ 90 इत्, 91 कुपौरिका, 92 अन्त, 93 अन्त ॥ The word Pravabans (89) which belongs to this class, is governed by the sūtra 1129 in forming its derivative

११२७ । विकर्णकुपीतकारकाश्यपे । ४ । १ । १२४ ।

अन्ते ढक् । वैकलेय । कौपीतकेय । अन्यो वैकर्ण । कौपीतकेय ॥

1127 The affix 'ढक्' comes after the words 'पि-
lāna' and 'kushbā', when they mean the descendants of
Kāśyapa.

Thus वैकर्ण and कौपीतकेय = कान्यव, otherwise we have वैकर्ण and
कौपीतकेय formed by IV 1 95

११२८ । सुयो युक् च । ४ । १ । १२५ ॥

पादढक् । भौवेय ॥

1128 The affix 'ढक्' comes in the sense of a des-
cendant, after the word and the augment युक् ॥ added
when this affix is to be applied

Thus सु+ढक्=सु+ढक्+ढक् (I 1 46 § 36) ~ सु+ढक्=भौवेय (VII
1 2)

११२९ । प्रधाहणस्य ङ । ७ । ३ । २८ ॥

प्रधाहणस्योच्चारणस्यन्तामात्रस्यो वृद्धिः । प्रधाहणस्य तु वा डे नि ॥ प्रधाहणस्योच्चारणस्यः । प्रधाहणस्यः ॥

1129. Before the affix ङ (य्य), the Vṛiddhi is substituted for the first vowel of the second member of प्रधाहण, but optionally so for the first vowel of the first member (i. e. प्र) ॥

Thus प्रधाहणस्यापत्यं ~ प्रधाहणस्यः or प्रधाहणेयः ॥

Note:—The affix ङ IV. 1. 123, S. 1126 is added, here. Similarly प्रधाहणेनी भाहोऽपत्यं ~ प्रधाहणेनीभाहोः (VI. 3. 39, substitution prohibited). Or we may translate the sūtra as "Before the affix ङ, the vowel of प्र in प्रधाहण optionally gets Vṛiddhi", and omit the rest. The unsculation will still be prohibited by VI. 3. 41, S. 612 (अनि) ॥

११३० । सप्तम्यस्य ञ । ७ । ३ । २९ ॥

सप्तम्यस्य प्रधाहणस्योच्चारणस्योच्चारणस्यो वृद्धिः । पूर्ववत्स्य तु वा ॥ प्रधाहणेयस्योच्चारणस्यः । प्रधाहणेयः ॥ भाहल्लिङ्गनिमित्ता वृद्धिर्दोष्येण विकल्पेन बाधितं न सप्तम्ये इतिम्बाराभ्यः ॥

1130. Even in a new derivative from प्रधाहणेय itself when formed with a Taddhita affix having an indicative ञ, ण or क्, there is vṛiddhi substitution for the first vowel of the second member, but optionally so for the first vowel of the first member.

As प्रधाहणेयस्यापत्यं ~ प्रधाहणेयिः or प्रधाहणेयि, ॥ In other words, the external vṛiddhi might have been caused by इन् is not able to supersede the internal optional vṛiddhi dependent upon ङ ॥ Hence a separate sūtra.

११३१ । कल्याण्यादीनामिन्द्र । ४ । १ । १२६ ॥

एवामिन्द्रदिङ् । एवाम् ङक् च । कास्यान्निवः । शान्तिनिवः ॥

1131. The affix 'ङक्' comes in the sense of a descendant, after the words कल्याणी &c. and the substitute इन्द्र takes the place of the final of these words before this affix.

Note:—In the case of those words in this list which end in a feminine affix, the present sūtra teaches merely the substitution of इन्द्र for they would have taken the affix ङक् by IV. 1. 123, S. 1123. But in the case of other words, the Sūtra teaches both the substitution of इन्द्र and the addition of ङक् ॥

Thus कल्याणी + इक् = कल्याणिन् + इक् = कल्याणिन्ये 'the son of Kalyāni
So also दान्धकिनेव ॥

1 कल्याणी 2 सुभगा 3 दुर्भगा 4 बापकी 5 अतुष्टि 6 अतुष्टि (अतुष्टि
7 अरती ॥ बलीवर्दी 9 ज्वेला 10 कानला 11 मध्यमा 12 परस्त्री ॥

११३२ । कुलदाया चा । ४ । १ । १२७ ॥

इषहनाय विकल्पते इक न् नित्य पूर्वैश्च । कौलदेव । कौलदेव । सती विधुषण
कुलदा । या तु व्यभिचार्ये कुलान्यदति सत्या शूद्राद्यो वेति पचे इक् । कौलदेव ॥

1132 The affix इक्' comes in the sense of ॥
descendant, after the word कुलदा, and इन्ड is optionally the
substitute of the final before this affix

The word कुलदा has another meaning also of a nun. Literally
it means one who wanders (अरति, from one family (कुल) to another
(1) is a chaste woman but a beggar or (2) secondly an
unchaste woman. This sutra is made to teach substitution only for
कुलदा would have all ways taken इक by the general rule IV 1 120 S 1123
Thus कुलदा + इक् = कुलदिन् + इक् = कौलदेव or कौलदेव son of a chaste woman
who is a beggar. This word कुलदा when meaning an unchaste woman being
a word denoting contempt will take also the affix इक् by IV 1 131 S
1137 Thus कौलदेव ॥ In this case there are two forms only कौलदेव and
कौलदेव and never कौलदिन्ये ॥

Note. — See Amarakośa II 6 26

११३३ । इन्द्रगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य च । ७ । १ । १६ ॥

इन्द्रगते पूर्वोत्तरपदकारणमादेरचो बुद्धिमित्ति विधि किति च । सद्रोमस्य सौम्य
इन्द्रगया अयम साभगिनिये । सक्त्तुपाना सिन्धव सक्त्तुतिन्धव । सद्रु नव साक्त्तुसन्धव ॥

1133 The Vṛddhi is substituted for the first
vowels of both (the first and second) members in a
compound ending with इद्, भग, and सिन्धु, before a Taddhita
affix having an indicator, च, झ्, or क् ॥

As इन्द्रयोऽपत्य = सौम्यस्य सौम्यिनिये (= सुभगाया अयम) ॥

Note. — The words सुभगा and दुर्भगा occur in the Kalyāṇī class (IV
1 120 S 113) and the affix इक् and इन्ड augment are added सुभगा also occurs in
Udāhṛta class (V 1 129). The word however does not get the Vṛddhi in the
second member as इन्द्रे सौम्यस्य ॥ This is a local anomaly

Similarly from संसुसिन्धवः (=सकतुप्रधानाः सिन्धवः) we have ससुसिन्धवः (=सकतुसिन्धुप्रभवः) ॥ The word सिन्धु occurs in Kachebhādi class, and सिन्धवः is formed by षष् ॥ The Tadanta-rule applies to words formed thereunder.

The words सुहृद् and दुर्हृद् are anomalously fortified by V. 4, 150. The word सिन्धु means 'a country', 'a river' or an ocean'.

११३४ । चटकाया षेरक् । ४ । १ । १२२ ॥

चटकस्तेति शब्दश्च * ॥ निरुविशिष्टपारिभाषया चिया अदि । चटकत्व चटकाया या अपत्यं चाटकेरः ॥ चिद्यानपले लुग्यक्तव्यः * ॥ तयोरेव स्यवत्यं चटका । अचादित्याहाय ॥

1134. The word चटका takes the affix षेरक् in forming the Patronymic.

Thus चाटकेरः 'son of Chaṭakā'.

Vdt:—It should be rather stated that the word चटकः (masc) takes the affix षेरक् ॥ For if the rule be enunciated with regard to the word चाटका, it would be extended to the feminine चाटका also, by the maxim liṅgavishishṭa.&c. Thus चाटकेरः 'son of Chaṭakā'.

Vdt:—In forming a descendant denoting a female, there is *luk*-elision of the affix. Thus the female descendant of चटका, will be चटका, the इप् being added, as it belongs to the Ajādi class IV. 1. 4.

११३५ । गोघ्नया दूक् । ४ । १ । १२६ ॥

गोघ्नैः । घुघ्नदित्यात्पठे दक् । गोघ्नैः ॥

1135. The affix 'दूक्' comes in the sense of a descendant after the word गोघ्ना ॥

Thus गोघ्ना + दूक् = गोघ्नैः ॥

Of the affix 'dūh' the letter ह् is replaced by द्य (VII. 1. 2 S. 475.), द् causes Vjādhī (VII. 2. 118 S. 1076) and makes the adāta accent fall on the final (VI. 1. 165 S. 3712) Thus the real affix is द्यृद्, but the य् is elided by VI. 1. 66 S. 873 and so the affix that is actually added is दूक् ॥

This word गोघ्ना occurs in the Śūbhṛādi class IV. 1. 123, S. 1126 also, thus it takes the affix 'dūh' as well. Thus गोघ्नैः ॥

११३६ । श्वरमुदीचाम् । ४ । १ । १३० ॥

गोघ्नैः । रकादिभे आकारोश्चरणमन्वतो विधानार्थम् । अउत्थापत्यं जाटारः । षण्डश्चापत्यं षण्डारः ॥

1136 The affix 'आरक्' comes in the sense of a descendant, after the word 'गोषा,' according to the opinion of Northern Grammarians

Thus गोषार ॥ It might be objected that the affix आरक् contains the letter षा unnecessarily, for रक् would have served the purpose as well because गोषा ends in long षा already. The objection is valid in the case of गोषा, but the very fact that Pāṇini uses this affix आरक् shows by implication, that there are other words also which take this affix and in whose case the affix रक् would not suffice. Thus the words जड़ and वण्ड also take this affix, as आडार, पाण्डार ॥ The mention of the name of Northern Grammarians ॥ for the sake of showing respect only

११३७ । क्षुद्राण्यो वा । ४ । १ । १३१ ॥

अक्षुद्राणां क्षीलदीनाम् क्षुद्राणांश्चो वा इक् । पत्ने इक् । काणेर । काण्येय । दासेर । दास्येय ॥

1137 The affix 'इक्' comes optionally, in the sense of a descendant, after the feminine words denoting contemptible objects

The word क्षुद्रा means those who are defective or wanting in any bodily limb or organ, or who are low in social status and religious principles. The anuvṛtti of इक् is to be read in this sūtra and not of आरक्, though the latter immediately precedes it. This sūtra debar's इक् which would come in the other alternative. Thus काणेर 'the son of an one-eyed woman', or काण्यः दासेर or दास्येयः 'son of a female slave'

११३८ । वितृष्यसुहृत् । ४ । १ । १३२ ॥

अप्योपधात् । वितृष्यधीय ॥

1138 The affix 'इत्' comes in the sense of a descendant, after the word 'वितृष्यत्' ॥

This debar's षत् ॥ Thus वितृष्यत् + इत् = वितृष्यधीय 'the son of the father's sister'. The इत् affix is replaced by ईय ॥

११३९ । इकि लोप । ४ । १ । १३३ ॥

वितृष्यसुहृत्स्योपधात् । इत् एव श्वापदान् इत् । वितृष्यधीय ॥

1139. The final vowel of 'पितृ-प्वस्' is elided when the affix 'डक्', in the sense of a descendant, is added.

Thus पितृप्वस् + डक् = पितृप्वसेवः ॥ This sūtra teaches merely elision, but indicates by jāpaka that the word पितृप्वस् takes the affix 'ḍhak' also.

११४० । मातृप्वसुञ्च । ४ । १ । १३४ ॥

पितृप्वसुर्वदुक्तं नवस्थापि स्यात् । मातृप्वसीयः । मातृप्वसेवः ॥

1140. So also, after the word 'मातृ-प्वस्' the affix 'ञ्ण' is added, and the final is elided when 'डक्' follows, in forming patronymics.

Whatever has been taught in the sūtras IV. 1, 132, 133 S. 1138, 1139 above, ■ regards pitṛisvaspi, apply to matṛpvaspi also. As मातृप्वसीयः or मातृप्वसेवः 'the son of a mother's sister.'

११४१ । चतुष्पाङ्गस्यो डक् । ४ । १ । १३५ ॥

1141. The affix 'डक्' comes in the sense of a descendant, after the bases denoting quadrupeds.

This debars ञ्ण &c. Thus कनकडलु + डक् ॥ Now applies the following sūtra.

११४२ । डे लोपोऽकड्वाः । ६ । ४ । १४७ ॥

कड्भिन्नस्योऽर्थागतस्य भस्य लोपः स्यात् डे परे । कान्ठदेशः । कनकडलुसम्बन्धतुभ्यांजाति-
विशेषे ॥

1142. The ऊ or उ of a bha stem is elided before the affix ष्य (ड), but not of the stem 'Kadrū'.

Thus कान्ठदेशः, but कड्भिन्नस्योऽर्थागतस्य ॥ Here the word कनकडलु means a certain quadruped.

११४३ । शृण्व्यादिभ्यश्च । ४ । १ । १३६ ॥

एथो डक् स्यात् । ञ्णकोत्पत्तादः । गार्धवः । निर्विभोत्पत्तयः । ऋष्यणि प्राप्ति डक् ॥

1143. The affix 'डक्' comes, in the sense of a descendant, after the words, 'शृष्टि' &c.

This debars घञ् and इञ् &c Thus प्रादेव ; हादेव ॥ The word गृदि when it means 'a cow' will of course get the affix इञ् by the last sôtra. The present sôtra applies when it does not mean a four footed animal, but means 'a woman who has one child only'

1 गृदि, 2 हृदि 3 बलि, 4 दाल, 5 विधि 6 कुट्टि, 7 अजवलि 8 निवयु ॥

The word निवयु also belongs to this class and takes इञ् instead of वञ् of Rishi (IV 1 113 S 1116) Thus विश्वोरपत्यञ्=निवयु+इञ् ॥ Now the following sôtra would apply causing the substitution of इञ् for the वु of निवयु ॥

११४४ । केकपनिवयुप्रलयानां प्रादेरियः । ७ । ३ । २ ॥

एषा यकात्प्रादेरिद्य प्रादेः स्वात् भिति यिति किति च तद्वदे परे । इति इत्यदेते प्रादि ॥

1144 When a Taddhita affix with an indicator अ, ए or क follows, इञ् is substituted for the व and यु of केकप, मित्रयु and प्रलय ॥

As केकेव (=केकवत्प्राप्त) with the affix वञ् (IV 1 168 S 1168) similarly वैवेदिका formed with वुञ् (V 1 134 S 1799) in the sentence वैवेदिकाया रतायते ॥ The word Gotra in that sôtra V 1 134 S 1799 means a Rishi name for an ordinary parlance the name of a Rishi is called Gotra. Similarly प्राक्षेयञ् (=प्रक्षेयप्राप्त) ॥ As प्रक्षेयप्राप्त ॥

Thus निवयु+इञ्=वैव+इञ्+एव ॥ This would give the form वैवेदेव, which is wrong. Hence the following sôtra

११४५ । दाण्डिनायन हास्तिनायनाथर्वणिक जैह्याशिनिय पाशिनायनि धौणह्य धैयस्य सारवैश्याक संत्रेय हिरण्यमानि । ६ । ४ । १७४ ॥

एतानि निवयुञ्चोः इति कुलीन । वैवेदेव । वैवेदी ॥

1145 The following are irregularly formed; 1 Dândinâyana, 2 Hâstinâyana, 3 Âtharvanika, 4 Jâhmâsineya, 5 Vasinâyana, 6 Bhrannahatya, 7 Dhavatyâ, 8 Sârava, 9 Akshvâha, 10 Maitreyâ and 11 Hiranmaya

Note—These words are thus derived (1 and 2) दाण्डिनायन and हास्तिनायन from दाण्डिन् and हास्तिन् belonging to नदादि class. The affix is कञ् (IV 2 91 S 1310) if they do not belong to that class the affix is added irregularly दाण्डिनोऽपत्यञ्

दाण्डिनायकः &c. The final इन् is not elided. (3) अथर्वन् belongs to Vasantādi class (IV. 2. 63 S. 1273). The science or work of Atharvan Rishi is also called Atharvan. He who studies that work is called Atharvanika: the final is not elided before the इक् affix. (4 and 5) The descendants of जिह्वादिन् and वासिन् are Jaihmāśineya and Vāsindyani, the former with the affix टक् of the Śubh-rādi class (IV. 1. 123 S. 1126). and the latter with the affix ङिन् of IV. 1. 167 S. 1181. The finals of the stems are not dropped. (6 and 7) These are derived from ध्रुण् and धीवन् with the affix व्यम्, and ङ् being replaced by त् = भ्रुकृष्णो भावः, धीवो भावः ॥ इन् takes त् before affixes having an indicatory ण् or ङ् by VII. 3. 82 S. 2574: it might be said त् would be added to सुखदन् before व्यम् by that rule. That rule is, however, confined to affixes which come after roots only, and not to Taddhita affixes. That rule does not apply to cases like श्रीलक्ष्मी, पार्वणः ॥ The त् in Dhruvāntya is therefore, an irregularity. (8) सार्व is from सरयू with the affix षन्, the final षन् being elided, सर्वान् भवः = सारवसुदकं ॥ (9) The son of ईक्ष्वाकु, with अम् affix (IV. 1. 168 S. 1186), the final इ is elided, or ईक्ष्वाकु जनपदेद् भवः = ऐसाकः with अण् (IV. 2. 132 S. 1356). Accent on the first or the final. The irregularity consists in the elision of final इ ॥ As one word is ऐसाकः and the other ईक्ष्वाकौ, the sūtra ought to have read this word twice, strictly speaking. The single reading may be justified on the ground, that the sūtra gives ईक्ष्वाक without any accent (eka-śruti), and consequently includes both (एकश्रुतिः स्वर सर्वानाम्) ॥

(10) वैश्वेय is from विश्व of Grishyādi class IV. 1. 136, S. 1143 and takes वन् as विश्व + एव. Here VI. 4. 146, S. 84 requires Guṇa, but VI. 4. 146, prevents it, and requires lopa of व, but VII. 3. 2, S. 1144 required the substitution of इव for वु ॥ The irregularity consists in eliding वु altogether as वैश्वेय, the व् of विश्व cannot be elided by VI. 4. 148, S. 311 before एव, as the lopa of वु is considered asidha VI. 4. 23 S. 2183; however the result is the same, for अ + ए = ए by VI. 1. 97 S. 191; the single substitute being the form of the subsequent. The dual is वैश्वेयोः ॥ The plural of वैश्वेय will be विश्वयः (the plural of विश्व); as it belongs of Yaskādi class and loses the affix in the plural by the following, sūtra.

Another form of this word is वैश्वेयिक formed under VII. 3. 2 S. 1144. It might be objected that had विश्व been read in Bidādi class (IV. 1. 104 S. 1106), it would have taken the affix अम्, and the form वैश्वेय would have been evolved regularly: as विश्व + अम् = विश्व + इव (VII. 3. 2 S. 1144) + अ = वैश्वेयः ॥ This would have prevented also the necessity of including this word in the Yaskādi class (II. 4. 63 S. 1146) for then by II. 4. 63, S. 1146 अम् formed words would lose the affix in the plural and we would have got the form विश्वयः in the plural. So far it would have been all right, but if वैश्वेय were to be formed with अम् affix, as proposed, then the संघ derivative of this word would have required to be formed with अण् affix under IV. 3. 127, S. 1507 and not with वृण् under IV. 3. 126 S. 1506; but

we require युञ्, as मैत्रेयस्य शयम् ॥ (11) हिल्मिद from हिल्म्य with युञ् with the elision of य, हिल्म्यस्य विकारः=हिल्म्यम् ॥

११४६ । यस्कादिभ्यो गोत्रे । २ । ४ । ६३ ॥

पुत्रोऽपत्यस्यस्य ह्यक् स्यात्तच्छते बहुले न तु स्त्रियाम् । विधवत् ॥

1146 : After the words यस्क् &c, there is the luk-elision of the Gotra-affix, when the word of itself and not as part of a compound epithet dependent on another word, takes the plural ; but not in the feminine

Therefore the plural of मैत्रेय् is विधवत् ॥

Note —यस्क् + यञ् = यस्क्, a descendant of Yaska not nearer than grandson. In the plural, the affix is elided and the form is यस्का, 'the descendants of Yaska'

यस्काद्यः ॥

१ यस्क् ॥ २ शङ् ॥ ३ ह्यक् ॥ ४ यस्क्युञ् ॥ ५ अय स्तृण ॥ ६
 पुत्रकार्य ॥ ७ सद्यवत् ॥ ८ कन्वजदार ॥ ९ महिर्वीण ॥ १० कर्णोडक ॥ ११ विष्
 म्हाय ॥ १२ यकसस्य ॥ १३ यकसवय ॥ १४ यिधि ॥ १५ कुत्रि ॥ १६ अजवस्ति ॥
 १७ विषयु ॥ १८ रसाकुल ॥ १९ जहुरय ॥ २० यस्काव ॥ २१ कद्रुक ॥ २२
 मयक ॥ २३ मयक ॥ २४ पुष्कर ॥ २५ पुष्करवत् ॥ २६ विषयु ॥ २७
 वचरिणिल ॥ २८ क्रीष्कमान ॥ २९ क्रीष्कान ॥ ३० क्रीष्कवत् ॥ ३१ क्रीष्कान ॥ ३२ क्रीष्कान ॥
 ३३ क्रीष्कान ॥ ३४ श्वर ॥ ३५ परक ॥ ३६ वृक ॥ ३७ भनन्दन ॥ ३८ अण्डित ॥
 ३९ अण्डित ॥ ४० अण्डित ॥ ४१ अण्डित ॥

११४७ । अत्रिभृशुकुत्सयसिष्टगोत्रमाङ्गिरोऽयश्च । २ । ४ । ६५ ॥

पुत्रो मैत्रेयस्यस्य ह्यक् स्यात् तच्छते बहुले न तु स्त्रियाम् । अयव । भृगव । कुस्ता ।
 वसिष्ठ । गोत्रमा । अङ्गिरस ॥

1147 And after the words अत्रि, भृशु, कुत्स, यसिष्ठ, गोत्रमाङ्गिरस, there is luk-elision of the Gotra-affix, when the word takes the plural, but not in the feminine

Thus the plural of अयव (अत्रि+इक IV १ 122 S 1125) the descendant of अत्रि is अयव the regular plural of अत्रि ॥ So also, singular भृगव, plural भृगव, singular कुस्ता, plural कुस्ता, so, यसिष्ठ, यसिष्ठ, अङ्गिरस ॥

In all these the affix has been elided. Thus पृथु + अण् = भार्गवः 'the descendant of Bhṛigu.' Of course, it is only in the plural number that the Gotra affixes इक् and ऊण् are elided, not in any other number; so we have in singular अग्नेवः, भार्गवः; dual अग्नेयी, भार्ग्वी; plural अग्नयः, पृथवः &c.

Note:—But when these words are part of a compound, the Gotra affixes are not elided in forming their plural. Thus प्रियाग्नेवः or प्रियभार्गवः ॥

In the Feminine plural the affixes are not elided. Thus:—आग्नेव्यः
शिव्यः ॥

११४८। यद्वच्च इजः प्राच्यभरतेषु । २ । ४ । ६६ ॥

यद्वच्च; परो य इत् प्राच्यगोत्रे च वर्तमानस्तस्य लुक् स्यात् । पञ्चाकारः । युधिष्ठिरः ॥

1148. There is luk-elision of the Gotra-affix इक् (IV. I. 95 S. 1095;) after a word containing many vowels (a polysyllabic word) which denotes the Gotra of the people called प्राच्य and भरत when the word takes the plural.

The plural of पञ्चाकारः is पञ्चाकारः, there being elision of इक्; so also यद्वोत्पन्नाः plural of यद्वोत्पन्नः; so the plural of युधिष्ठिरः is युधिष्ठिरः 'the descendants of Yudhishtira.'

Note:—But वैदिकः and वैश्विः not being polysyllabic, their plural will be वैदिक्यः and वैश्विः ॥

Why do we say 'when denoting the Gotra of Prāchyas and Bhāratas' P Because when denoting the Gotra of any other people, these affixes will not be elided. Thus बालाक्यः plural of बालाकिः, इक्ष्वाक्यः plural of इक्ष्वाकिः ॥

Though the Bhāratas are Prāchyas, its specification here is to indicate that, wherever 'Prāchyas' will be used, it will not include Bhāratas as in V. 4. 60 S. 2131. Here the Yavan affix of Bhāratas will not be elided. Thus आर्जुनिः father, आर्जुनायनः son.

११४९। न गोपवनोदिज्यः । २ । ४ । ६७ ॥

पृथ्वी गोपप्रत्ययस्य लुक् न स्यात् । विदोच्चनर्गोऽयम् । गोपवनाः । शैबवाः ॥

1149. After the words गोपवन, &c., there is not luk-elision of the Gotra affix, when the word takes the plural.

This presents the application of II 4 64 S 1108 Thus गोपवन + घम् = गोपवन, plural गोपवना singular घोष, plural घोषा ॥ The गोपवन &c. b long to hidādi class *vule* IV 1 104 S 1106 and ac the following — गोपवन शिशु बिन्दु भङ्गु घषण शयतान श्यामर and श्यापर्ण ॥ The remaining words such as हारत &c, should not be taken in this sub class In the case of हृषित &c, the Gotra affix must be elided ; the plural by II 4 64 5 1109 Thus हरिता किंदाता &c

१११० । तिककितवादिभ्यो ङ्ङ्ङे । २ । ४ । ६८ ॥

एषो गानवत्यवस्य बहुव्ये लुक् रयान् इन्दे । तैकायनयश्च कैतवाहनयश्च । तिकादिभ्य ङ्ङ्ङे लस्य लुक् । तिककितवा ॥

1150 After the words तिक कितय &c when used as Dvandva compound, there is the luk elision of the Gotra affixes, when the compound word takes the plural .

Thus तिक + किम् = तैकायनि (IV 1 154 S 1178) Its plural is तैकायनय । तैकायनय + कैतवाहनय = तिककितवा ॥ There is elision of किम् ॥

So also वाक्त्रि ।¹ राल वाक्त्रेण (IV 1 9; S 1095) + अन्वीर्यय = अन्वीर्यय there is elision of इम् (IV 1 9 S 1095) The following is a list of such compounds.

1 तिककितवा 2 बहुखलनेन्द्रीया 3 अकल्पका (श्रीवकायना + ज्ञानकायना IV 1 99 5 1101) elision of फक् 4 अकल्पका (पाफकय + मारकय IV 1 90) elision of इम् 5 अकल्पका (अकल्पका + अकल्पका IV 1 95 S 1095) + काकुभा IV 1 112 S 1115 then the elision of इम् and अम् 6 अकल्पका (श्रीवकाय IV 1 95 S 1095) + काकुभा IV 1 112 S 1115 then the elision of इम् and अम् 7 लङ्घ्यान्तहृषा (the elision of इम् IV 1 90 an 4) 8 अन्वीर्यय = अन्वीर्यय (श्रीवकाय IV 1 154 + अकल्पय IV 1 95 S 1095) elision of किम् and इम् 9 अकल्पका (elision of इम् as in 4) 10 अन्वीर्यय + अकल्पका (elision of इम्) 11 आम्बिका-हासका (आम्बिका IV 1 105 S 1107 + हासकाय IV 1 92 S 1095) elision of both अम् and इम् ॥

११११ । उपकादिभ्योऽन्यतरस्यामङ्ङ्ङे । २ । ४ । ६९ ॥

एषो गोचरत्यवस्य बहुव्ये लुक् रयान् इन्दे वाहन्ते च । श्रीवकायनाश्च ज्ञानकायनाश्च गदादिभ्य ङ्ङ्ङे लस्य लुक् । उपकल्पका । श्रीवकायनायनायना । आम्बिकायनायना । उपका । श्रीवका । ज्ञानका । ज्ञानकायना ॥

1151 After the words उपक &c there is optionally luk-elision of the Gotra affix, when the words take the plural, whether they enter into a Dvandva compound, or are used separately

Of the words belonging to this list, three have already been enumerated in the group of Tika-kitavādi of the last sūtra. According to the KAṭhikā the elision is invariable in the Dvandva compound of these three, but when used separately the elision is optional. As, उपकलमकाः, or औपकायन-जामकायनाः ॥ अष्टककपिष्ठलाः, or आष्टकि-कापिष्ठलयः ॥ कृष्णाजिनकृष्णसुन्दराः ॥ But the plurals of औपकायनः, the Gotra-derivative of उपक (IV. 1. 99 S. 1101) is उपकाः or औपकाः (or औपकायनः) of जामकायनः is जमकाः or जामकायनाः; of आष्टकि is आष्टकाः or आष्टकवः or आष्टकायनाः ॥ The plural of कापिष्ठलिः is कपिष्ठलाः or कापिष्ठलयः ॥ The plural of कृष्णोजिनः is कृष्णाजिनः, or कृष्णाजिनवः ॥ The plural of कृष्णसुन्दरः is कृष्णसुन्दराः, or कृष्णसुन्दरा ॥

Of the rest of the words belonging to this group, there is option allowed, both when they occur in Dvandva compound or when used alone. They are as follow :—

1. पण्डारक ॥ 2. अण्डारक ॥ 3. गडुक ॥ 4. सुपर्बक ॥ 5. सुविष्ट ॥ 6. नसूरकर्ण ॥ 7. खारीजह ॥ 8. शूलानल ॥ 9. पतञ्जल ॥ 10. ऋटेरणि ॥ 11. कुशीलक ॥ 12. काशकृन्ध ॥ 13. निगध ॥ 14. कलशीकण्ड ॥ 15. शमकण्ड ॥ 16. कृष्णविगल ॥ 17. कर्णाक ॥ 18. पर्णेक ॥ 19. जटिलक ॥ 20. बधिरक ॥ 21. जन्तुक ॥ 22. अतुलीम ॥ 23. अर्द्धविगतक ॥ 24. पटिलान ॥ 25. मत्तान ॥ 26. शमभिरहित ॥ 27. शूटारक ॥ 28. दवङ्क ॥ 29. सुधापुक ॥ 30. अरुच्यक ॥ 31. पक्कल ॥ 32. अतुपद ॥ 33. अपजन्ध ॥ 34. खनक ॥ 35. खेलाश ॥ 36. कमन्दक ॥ 37. पिञ्जल ॥ 38. मस्तरकर्ण ॥ 39. मदाघ ॥ 40. कश्मल ॥ 41. दामकण्ड ॥

११५२ । आगस्त्यकौण्डिन्ययोरगस्तिकुण्डिनच् । २ । ४ । ७० ॥

एतयोरवयवस्य औपप्रत्ययस्वादेशो यप्रथ बहुवु लुक् स्वादेशविष्टस्य प्रकृतिभागस्य अथासंयमन-गस्ति कुण्डिनश्च एतावद्विदौ स्तः । अगस्तयः । कुण्डिनाः ॥

1152. There is *luk*-elision of the Gotra affixes अण् and यञ् of the words आगस्त्य and कौण्डिन्य, when they take the plural; and the words अगस्ति and कुण्डिनच् are the substitutes of the bases so remaining after the elision.

The plural of आगस्त्य is अगस्तयः (as if it was the plural of अगस्ति) and of कौण्डिन्य is कुण्डिनाः ॥ The affix अण् (IV. I. 114 S. 1117), after आगस्त्य and the affix यञ् (IV. 1. 105 S. 1105) after कौण्डिन्य are elided.

११५३ । राजव्यधुराद्यन् । ४ । १ । १३७ ॥

राज्ञो जास्तयेवेति वाच्यम् * ॥

1153 The affix यत् comes in the sense of the descendant after the words 'राजन्' and 'श्वशुर' ॥

This debars अण् and इण् respectively

Vart —In the case of राजन् the affix यत् would be added if the word so formed denotes a caste (Jāti) Thus राजन् + यत् ॥ Now applies the following sūtra which prevents the elision of अत् before यत् ॥

११५४ । ये आभावकर्मणो । ६ । ४ । १६८ ॥

यद्यौ तद्विषय परे अत् प्रकृत्या स्यात्त तु भावकर्मणा । राजन् । श्वशुर्यै । आदिभङ्गाच्छुभ्रावा-
इत्यसौ राजन् ॥

1154 The syllable अन् of a stem ending in अन्, remains unchanged before a Taddhita beginning with य when it does not denote existence in abstract or the avocation of some one

Thus राजन् (IV 1 168 S 1186) 'a person of Kshatriya class' This is the special meaning of the word it does not mean 'the son of a Rājā' So also श्वशुर्यै 'son of the father in law'

As the word Jāti is used in the vārtika under IV 1 137 S 1153 a son born of a Śūdrā wife by a Kshatriya will be राजन् ॥

११५५ । अन् । ६ । ४ । १६७ ॥

यदि यत्रप्रकृत्या स्यादिति विशेषो न । आभावकर्मणो कियत् । यत् कर्म भावो वा राज्यम् ॥

1155 The syllable अन् of a stem ending in अन् remains unchanged, before अण् affix, whether Patronymic or otherwise

As राजान्, वेपथु, खीरान्, जेत्थान्, from राजन्, वेपथुन्, खीरान् and जित्थान् ॥

Thus राजानु वापु = राजान्यु व्यङ्ग्यम् ॥

Why have we used the words when it does not denote an abstract noun or an avocation in the sūtra VI 4 168 S 1154 ? Observe राज्यम् meaning, the royalty, the state of being a king or the avocation. But यतो भाव कर्म वा = राज्यम् ॥ राजन् belongs to the Jurohitādi class and takes अण् (V. 1 128)

११५६ । संयोगादिश्च । ६ । ४ । १६६ ॥

इन्प्रकृत्या स्यादणि परे । चक्रिणोऽपत्यं चाक्रिणः ॥

1156. The syllable इन् of a stem ending in इन् remains unchanged before अच् . when a conjunct consonant precedes it.

Thus चक्रिणोऽपत्यं = चाक्रिणः ॥

११५७ । न मपूर्वोऽपत्येऽचर्मणः । ६ । ४ । १७० ॥

मपूर्वोऽपत्येऽचर्मणः न स्यात्पत्येऽणि । भाद्रसान् । मपूर्वः क्विप् । सौख्यनः । भवत्ये क्विप् । चर्मणा परिवृत्तचर्मणो रयः । अचर्मणः क्विप् । अक्रचर्मणोऽपत्यं चाक्रचर्मणः ॥

वा हितनाम्नोऽपत्यं वाच्यम् * ॥ हितनाम्नोऽपत्यं हितनामः । हितनामः ॥

1157. In a stem in अन् with a preceding न्, with the exception of चर्मन्, the ending अन् does not remain unchanged before the patronymic affix अच् ॥

Thus भाद्रसान् from भाद्रसान् ॥ Why do we say 'preceded by न्'? Observe सौख्यनः, preceded by न् ॥ Why do we use 'Patronymic'? Observe चर्मणा परिवृत्तो रयः = चर्मणः, the अन् not being changed by VI. 4. 167 S. 1155. Why do we say 'with the exception of चर्मन्'? Observe अक्रचर्मणोऽपत्यं = चाक्रचर्मणः ॥

Vari :—Optionally so in हितनामन्, as हितनाम्नोऽपत्यं = हितनामः or हितनामः ॥

११५८ । ब्राह्मोऽजातौ । ६ । ४ । १७१ ॥

दोगविभागोऽत्र कर्तव्यः । ब्राह्म इति निपात्यने अन्प्रत्ययेऽणि । ब्राह्मं इति । ननोऽजातौ । अत्यन्ते जातानि ब्राह्मणद्वितीयौ न स्यात् । ब्राह्मणोऽपत्यं ब्राह्मणः । अपत्ये क्विप् । ब्राह्मी भौपदिः ॥

1158. ब्राह्म is irregularly formed from ब्राह्मन्, when not meaning 'a caste or jāti.'

This sūtra should be divided into two (1) ब्राह्मः, the final अन् of ब्राह्मन् is elided, when the अण् affix with the force of the Patronymic, as well as with any other force, comes after it. Thus ब्राह्मं इति, # (2) नजाती, but not so, when the Patronymic denotes a jāti; for then the अन् of ब्राह्मन् is not elided before the अण् affix: as ब्राह्मणोऽपत्यं = ब्राह्मणः 'a Brahmana'. When jāti is expressed, but अण् has not the force of the Patronymic, the अन् of ब्राह्मन् is elided. As ब्राह्मी औपदिः # ब्राह्मोऽहृत्त्वं, ब्राह्मः स्यात्प्राक् # Why do we say 'when it denotes a caste'? Observe ब्राह्मोऽजातः 'Nārada the son of Brahmā'.

११५६ । औक्षमनपत्ये । ६ । ४ । १७३ ॥

अथि द्विलोपो निपात्यते । औक्ष पत्ये । अमपत्ये किम् । उक्षोऽमपत्ये ॥

1159 From उक्षन् is formed औक्ष, when not meaning a descendant

As औक्षपत्ये ॥ Why do we say 'when not meaning a descendant?' Observe औक्ष्य = उक्षोऽमपत्ये, the अ is elided by VI 4 135, S. 1160 is given below

११६० । पपूर्वहन्धृतसामणि । ६ । ४ । १७४ ॥

पपूर्वे वाऽन् तस्य हन्देशे अक्षान्तो लोपोऽर्जितः । औक्ष्य । साम्नि । औक्षण । धृतसामपत्ये । पपूर्वेति किम् । साम्नि । अथि । क्तम् । साम्नि ॥

1160 Of a Bha stem ending in अन् with a, preceding ण, as well as of हन् and धृतसामन्, the अ is elided before the affix अण् ॥

Thus औक्ष्य साम्नि औक्षण पार्श्वसाम्नि ॥ Why do we say 'preceded by a' ? Observe साम्नि and वैक्षण from सामन् and ह्यन् formed with the affix अण्, here neither the अ of नन् nor the final syllable अन् is elided since VI 4 167 S 1155 keeps these words in their primitive state so far

Why do we say before the affix अण्? Observe साम्नि formed by the affix ण्य under IV 1 152 S 1176 added to the artisan denoting word *akshan

११६१ । क्षत्रिये । ४ । १ । १३८ ॥

क्षत्रिये । क्षत्रियेति । क्षत्रियेति ॥

1161 The affix 'ghri' comes in the sense of a descendant after the word 'Kshattria'

Thus क्षत्रिये 'a Kshatriya' This is also a class name The son of क्षत्रिये will be क्षत्रिये ॥

Note —The affix घ्रि here should not be confounded with the technical ण्य which means the affixes ण्य and ण्यन् (I 1 22)

११६२ । कुलात्पत्ये । ४ । १ । १३९ ॥

कुलात्पत्ये । कुलात्पत्येति । कुलात्पत्येति । कुलात्पत्येति ॥

1162. The affix 'kha' comes, in the sense of a descendant, after the Nominal stem 'kula' and a compound word that ends in 'kula'.

Thus कुलीनः ॥ The affix applies to compounds ending in कुल ॥ Because in the next sūtra, it will be taught that the word कुल when not preceded by any other word, takes the affixes 'yat' and 'dhakañ'. That indicates by implication that the present sūtra applies to the simple word कुल and to the words ending in कुल also. Thus साध्यकुलिनः ॥

११६३ । अपूर्वप्रदादन्यतरस्यां यद्दकञौ । ४ । १ । १४० ॥

कुलविशेष । पदे खः । कुल्यः । कौलेयकः । कुलीनः । परमद्वयं किम् । बहुकुल्यः । बाहुकुलेयकः । बहुकुलीनः ॥

1163. The affixes 'यत्' and 'दकञ्' come optionally after the word 'kula', when it is not preceded by any other word which gets the designation of pada (I. 4. 14).

The word अपूर्वपद् means when the word 'kula' is not the last member of a compound. Thus कुल्यः, कौलेयकः ॥ By the use of the word 'optionally', we get the affix ख also. Thus कुलीनः ॥ The word कुल्यः has udatta on the first syllable (VI. 1. 213).

Why do we say 'पद्'? The word पद् has been defined in I 4. 14 S. 29. The word बहु is not a pada but an affix (see V. 3. 68. S. 2023). Therefore बहुकुल will take these affixes. Thus बहुकुल्यः, बाहुकुलेयकः and बहुकुलीनः ॥

११६४ । महाकुलादञ्सौ । ४ । १ । १४१ ॥

अन्यतरस्यामित्यनुवर्तते । पदे खः । महाकुलः । महाकुलीनः । महाकुलीनः ॥

1164. The affixes 'अञ्' and 'खञ्' come optionally after the word 'mahākula'.

The word anyatarasyām 'optionally' of the preceding sūtra is understood here also. So we have ख also in the other alternative.

* Thus महाकुलः, महाकुलीनः and महाकुलीनः ॥ The last is formed by the affix ख of IV. 1. 139 S. 1162.

११६५ । दुष्कुलाद्दक् । ४ । १ । १४२ ॥

पूर्वपदे खः । शेषकुलेयः । दुष्कुलीनः ॥

1165 The affix 'दृक्' comes optionally in the sense of a descendant, after the word 'dushkula'

Thus शौकुलेय ॥ By the force of the word 'optionally' we get also Thus दुष्कुलीय ॥

११६६ । स्वसुरतः । ४ । १ । १४३ ॥

स्वस्रीय ॥

1166 The affix 'chha' comes in the sense of the descendant after the word स्वसृ ॥

This debars सृत् ॥ Thus स्वस्रीय 'the sister's son'

११६७ । भ्रातृभ्यश्च । ४ । १ । १४४ ॥

भ्रातृव्य । भ्रातृभ्यश्च । भ्रातृव्य । भ्रातृव्य ॥

1167 The affix 'vyat' also comes, in the sense of a descendant, after the word 'भ्रातृ' ॥

By the force of the word च in the sūtra, we get the affix छ as well

This debars चत् ॥ Thus भ्रातृव्य or भ्रातृव्य 'the brother's son' The च of चत् regulates the accent, making it svarita

११६८ । व्यन्सपले । ४ । १ । १४५ ॥

भ्रातृभ्यन् (भ्रातृभ्यो भ्रातृभ्यन्सपलेन सपले वाच्ये । भ्रातृव्य चत् । वाच्ये भ्रातृभ्योति दुष्प्रापम् ॥

1168 The affix 'vjan' comes after the word 'भ्रातृ', when the sense is that of 'a brother's son who is an enemy'

The word सपल means 'enemy'. The difference between चत् and च्यत् is in accent (VI 1 185 and VI 1 197) Thus भ्रातृव्य चत् nephew who is an enemy सपलम् भ्रातृभ्यश्च 'by the sinful enemy'. Here of course, there is no sense of patronymic, and bhātrivya means 'an enemy simply, but this is an extended figurative use of the word, rather than its original meaning. According to Kāśikā, this bhātrivya with acute on the first, never means nephew, but 'an enemy' pure and simple. The force of the affix is not that of a patronymic.

११६६ । रेवत्यादिभ्यश्च । ४ । १ । १४६ ॥

1169. The affix 'उक्' comes, in the sense of a descendant, after the words रेवती &c.

This of course debars इक् &c. Thus रेव-नी+उक्=रेवतिकः 'the son of Revati'. So also माधवपालिकः. (VII. 3. 50 S. 1170). The इ is replaced by इक् by the next sūtra.

1 रेवती. 2 माधवपाली. 3 गणिकासी, 4 शारपाली. 5 वृकवर्धिवन्, 6 वृकवन्धुः,
7 वृकमाह, 8 वार्यमाह, 9 वृकमाह, 10 कुक्कुटाह, 11 (ककुवाह) 12 पानमाह,

११७० । उर्येकः । ७ । ३ । १० ॥

शङ्गात्परस्य उर्येकादेशः । स्यात् । रेवतिक ॥

1170. For उ in the beginning of a Taddhita affix there is substituted इक् ॥

Thus रेवती+उक्=रेवतिकः 'the son of Revati'

११७१ । गोत्रस्त्रियाः कुत्सने षञ्च । ४ । १ । १४७ ॥

गोत्रं वा स्त्रीं तद्वर्णकत्वात्सुभ्यात् यावन्ती स्तः कुत्सयाच । सामर्थ्याद्युनि । सामर्थ्यं भवत्य
प्राणीं प्राणिनी वा ज्ञान्कः ॥ मत्स्येति तद्विधे इति पुत्रदायात्सामर्थ्यसम्प्राण्यवन्ती । यत्स्येति स्त्रीपः ।
यावत्स्येति यतीपः ॥

1171. And when contempt is to be expressed, the affix ष comes, in the sense of a descendant, after a feminine word denoting Gotra-descendant.

By the force of the word ष in the sūtra, we get the affix इक् also. When one's father is not known, and he is called by a name derived from his mother, it casts a slur upon his legitimacy; hence such an epithet is a कुत्सा or 'a defamatory or contemptuous epithet'. Thus गर्गी is a female gotra-descendant. Her son will be called गर्ग्यः, as गर्गः ज्ञानः ॥ By the vārtika मत्स्येति &c. (VI. 3. 35 S. 836), there is masculinisation, and so the affixes ष and इक् are added to गर्ग्य and not गर्गी ॥ Then by the sūtra VI. 4. 148. S. 311 the ष of गर्ग्य is elided. Then by VI. 4. 151, S. 1082, the इ is elided. Thus we get the form गर्गः ॥ So also गर्गिकः ॥ Similarly the son of मत्स्यकावती will be मत्स्युत्सवन् and मत्स्युत्सवीनक ॥

This affix being added to a Gotra word has the force of a Yuvan affix.

Note—Why do we say 'a Gotra descendant' ? Observe कारिकेशो जन्म (formed by डक् IV 1 120 S 1123) Why 'do we say female descendant ? Observe शौण्डिकस्य ॥ Why do we say 'when contempt is meant' ? Observe गार्ग्यो मातृवक् which is to be explained as गार्ग्यां शपस्य पुमान् पुत्रा भवत ॥ मातामहादेशस्य-पुत्रार्थेन प्रयोग इति भास्ति कुर्यात् ॥

११७२ । वृद्धाडक् सौवीरेषु बहुलम् । ४ । १ । १५८ ॥

सुवीरेषोऽस्या सौवीरा । वृद्धाड्डीवीर्योभाषुनि बहुल डक् स्यात् कुर्याद्यात् । मातृविशेष-
यपिधिक । पक्षे ऋक् । भाग्यविचारक ॥

1172 When contempt is to be expressed, the affix 'डक्' is diversely added in the sense of a descendant, after a Vṛiddha word denoting Sauvira Gotras.

Thus यमवित्तिक 'the son of Bhāgavitt' In the alternative we have the affix डक् (IV 1 101 S 1103) as भाग्यविचारक ॥ Of course, when contempt is not expressed we have यमवित्तिक only

११७३ । फोड्ड च । ४ । १ । १५९ ॥

किम्वास्सौवीर्योभाषणे ऋ डक् च कुर्यात् इत्ये । वापुन्दायनि वापुन्दायनि । त्रिकारिकस्य
किम् । तस्यास्य दाहनायनीय । वापुन्दायनिक । कुत्सने द्विक् । वापुन्दायनि । शोष्णिकस्यान्ये
पदप्रथितेति डक् । सौवीर्येति किम् । तेषामनि ॥

1173 When contempt is to be expressed, the affix ड् (as well as the affix डक्) comes in the sense of a descendant, after a Nominal stem ending in the affix किम् and denoting a Sauvira Gotra.

Thus the son of वापुन्दायनि will be वापुन्दायनि formed by the affix किम् (IV 1 154 S 1178) as this word belongs to the Tikādi class. The son of Yāmundāyani will be either वापुन्दायनीय or वापुन्दायनिक ॥

Why do we say 'contempt' ? For when contempt is not to be expressed, the son of वापुन्दायनि will be वापुन्दायनि ॥ Thus वापुन्दायनि + षण् = वापुन्दायनि + ० (II 4. 58 S 1276) = वापुन्दायनि ॥

So also when persons of Sauvira country are not meant, ड् is not added. Thus तेषामनि ॥

Note—The व् of the sūtra refers to द्विक् and not to किम्, for a stem formed by किम् will not see a Vṛiddha letter in the first syllable and will not be called Vṛiddham, the sauyti of this word is understood in the sūtra.

According to a Kārikā, three क्तिन् stems, all belonging to Tikādi class, are only governed by this sūtra, viz. बहुन्द्, सुवारा and वार्यायणिः ॥ The son of वृद् is Vāryāyāni.

११७३ । फाण्डाहृतिमिमताभ्यां णक्तिञौ । ४ । १ । १५० ॥

सौविरेष्ट । वेद अकार्यकम् । अण्वाप्तरस्य फनिपातादिङ्गमिति वृत्तिकारः । भाष्ये तु स्यातांश्वेनेति स्थितम् । फाण्डाहृतः । फाण्डाहृतायनिः । वेदतः । वेमतायनिः ॥

1174. The affixes ण and क्तिन् come, in the sense of a descendant of a person belonging to Suvira country, after the words Phāṇḍāhrita and Mimata.

This debars क्त् ॥ The Suvira is understood here also. The rule of I. 3. 10 S. 128 does not apply. For according to Kārikā the reason is this. "By the rule of composition in II. 2. 34, S. 905 the word वेदत consisting of less syllables than फाण्डाहृत, ought to have been placed first. Its not being placed first in this sūtra indicates, that Sūtra I. 3. 10 S. 128 does not apply here. So that both the affixes ण and क्तिन् are applied to each of these words, and not one to each respectively." But according to the Mahābhāṣya. The rule I. 3. 10 S. 128. applies, and ण and क्तिन् are added respectively. Thus फाण्डाहृतः or फाण्डाहृतायनिः ; वेदतः or वेमतायनिः ॥

Note:—When not denoting Suvira Gotras, we have फाण्डाहृतायनः and वेमतायनः (by क्त् ॥ See IV. I. 101 S. 1108 and IV. I. 99 S. 1101). The word वेदतः belongs to the Nūḍāli-class (IV. I. 99).

११७५ । कुरुविभ्यो ण्यः । ४ । १ । १५१ ॥

अपत्ये । कौरव्या ब्राह्मणाः । वार्यहृत्स्याः ॥ सावानः सुविरे • ॥ सावाजीभ्यः ॥

1175. The affix ण्य comes, in the sense of a descendant after the words 'Kuru' &c.

Thus कुरु + ण्य = कौरव्यः ॥ So also वार्यः ॥ The word कुरु takes the affix ण्य by IV. I. 172 S. 1190 so that the form कौरव्यः is evolved both under the present sūtra and sūtra IV. I. 172 S. 1190; but the difference in these two words is this. The word कौरव्य formed by the ण्य of IV. I. 172, S. 1190 loses its affix in the plural, because ण्य of IV. I. 172 S. 1190 is a Tadrāja affix (see II 4. 62 S. 1193); but the word कौरव्य formed by the present sūtra retains its affix in the plural. As कौरव्याः ब्राह्मणाः ॥ The word कौरव्य occurs in the Tikādi class (IV. I. 154 S. 1178), and it takes as such the affix क्तिन् ॥ As कौरव्यायनिः ॥ So also वार्यहृत्स्याः ॥

Note —The word रथकार occurs in this class and it means the caste known as Rathakāra. Rathakāra is a caste a little lower than the twice born. See *Upanyaskya Smṛiti*, V 95. But when the word रथकार means a person who makes chariots that is an artisan it will take the affix *कृ* not by this Sūtra, but by the succeeding sūtra.

Note —The word केशिनी occurs in this class. Its derivative will be केशिन्यः. There will not be punyadblava as required by VI 3 31 S 83 &c. For had there been punyadblava then by मय्येति तद्धिते all IIIa bases will become punyad before a taddhita affix except *कृ*. Therefore केशिनी + *कृ* = केशिन्यः + *कृ*. At this stage rule VI 1 141 S 1059 will appear and cause the elision of *रि* and we shall have केश्य + *कृ* = केश्यः. But this is not the form desired hence the word केशिनी is read with the fem. noun affix in the list.

Note —The word वेद takes this affix in the Vedic literature. Therefore the form वेद्यः in the modern Sanskrit is incorrect.

Note —The word वाचस्पय occurs in this class. With the exception of accent it is treated in every other respect like a word of Kanvadi class and subdivision of Gargadi (IV 1 105 S 1107). Thus the plural of वाचस्पय will be formed by the affix *स्य* (IV 3 111 S 133°). As वाचस्पय + *स्य* = वाचस्पयः (VI 4 151 S 108°). The plural will be वाचस्पयः (II 4 65 S 1147). The feminine gender will be वाचस्पयी (IV 1 16 S 471) or वाचस्पयादनी (IV 1 17 S 473). The Yuran will be वाचस्पयायन (IV 1 101 S 1103). So also it will take *स्य* when the sense of collection &c. is expressed (IV 3 127 S 1507) = वाचस्पयानि. But as to accent it will not be like Kanvadi words for while these words are formed by the affix *स्य* will have udatta on the first syllable (VI 1 19° S 808c) the accent of वाचस्पय will be governed by *स्य* that is it will have udatta on the last syllable.

Vart —The word सञ्ज्ञाय takes the affix *कृ* when denoting a Kshatriya. Thus सञ्ज्ञायः, otherwise सञ्ज्ञायः.

1 कुट 2 गर्ग (गर्ग K) 3 मह्युव 4 अन्नकार (अन्नकारे K) 5 रथकार
6 वाचस्पय 7 वाचस्पय भद्रिदि 8 कृषि 9 विहारि (विहि K) 10 आदिभ्यस्तानि 11 अक्ष
(or वाच्य) 12 वाचस्पय 13 विद्वन् 14 इन्द्राक्षरि (इन्द्राक्षरि K) 15 एति 16
वाचस्पि, 17 वाचस्पयिदि 18 वाचस्पयि III केशारि 21 कुट 24 शलाका (शालाका),
22 पुर 23 पुर 24 एका (एक K) 25 सुप्र 26 अन्न 27 इर्ष 28 केशिनी
29 वेदाङ्ग दधि 30 सुप्रवाच 31 इयावनाय 32 इयावये 33 इयावपुत्र 34 लक्षकार
35 अक्षरिका 36 अक्षरिका 37 मूढ 38 वाचस्प 39 मूढ 40 वाच 41 वाचिक 42
शालीन 43 कर्ष 44 इत् 45 इत् 46 पिन्दी (इलावर्षदी K) 47 वाचस्पय
कृष्यादिवस्यवस्यः (is a Vartika) 48 विस्फोटक 49 अक्ष 50 अक्षरक 51
वाचिक 52 पत्रुमी 53 बुद्धिकारः

११७६ । सेनान्तलक्षणकारिभ्यश्च । ४ । १ । १५२ ॥

एभ्यो ष्यः । एति संज्ञायामिति सस्य यः । हारिविष्यः । लक्ष्ण्यः । कारिः शिर्षी तस्मात्
तान्तुषाद्यः । कौम्भकार्यः । नावितः ॥

1176. The affix 'ष्य' comes in the sense of a descendant, after a Nominal stem ending in 'senā,' after the word 'lakshana,' and after words denoting artisans.

The word कारि means 'handicrafts,' such as weavers, barbers, potters &c. Thus हारिविष्यः (स is changed to ह by VIII. 3, 99 S. 1023) लक्षण्यः; तान्तुषाद्यः, कौम्भकार्यः, नावितः ॥

११७७ । उदीचामिञ् । ४ । १ । १५३ ॥

हारिविषिः । लक्ष्णिः । तान्तुषादिः । कौम्भकारिः । नावितान्तु परस्वात् फिमेय । नावितान्तु
नि ॥ तक्षणीञ्च उपसंख्यानम् ॥ लक्ष्ण्यः । षष्ठे लक्षण्यः ॥

1177. According to the opinion of the Northern Grammarians, the affix 'इञ्' comes in the sense of a descendant, after the words ending in 'senā,' the word 'lakshana,' and words expressing artisans.

Thus हारिविषिः, लक्ष्णिः, तान्तुषादिः, कौम्भकारिः ॥ The word नावित' being a Vpiddha, non gotra word, will take फिन् under IV. 1. 157 S. 118 according to the Northern Grammarians, as नावितान्तुः ॥

Vārtika :—The affix ञ्य comes after तच्छ्व carpenter. (IV. 3. 112 S. 1115 and VI. 4. 65 S. 1160. Thus it will have लक्ष्ण्यः or लक्षण्यः but will not take इञ् ॥

११७८ । तिकादिभ्यः फिञ् । ४ । १ । १५४ ॥

नैकायनिः ॥

1178. The affix 'फिञ्' comes, in the sense of a descendant, after the words तिक &c.

Thus नैकायनिः, ॥

The word ष्य occurs in this class. In taking this affix, it adds an intermed. into य as वाप्यैयानिः ॥ The word कौरव्य occurs in this class, and denotes a Kshatriya: because it is immediately preceded by the word कौरव=वरुण येने=वरुणः कविदः, his son will be aurava with au, which end in an affix denoting a Kshatriya (IV. 1. 108 S. 1166). But the word कौरव्य formed by the affix ष्य of IV. 1. 159 S. 1174

will take the affix इम् and not किम् of this Sūtra. See II, 4 58 and 68 ॥ 12° 1150

1 विक 2 किलव 3 संज्ञा 4 शाला (वान K) 5 शिखा 6 उरम् (उर) 7 शान्य (शास्य K) ॥ 8 सैन्धव 9 मनुन्द 10 रुम् 11 शान्य 12 नील 13 शक्ति 14 शौकर्य 15 कुक (कुक K) 16 वेवर्य 17 वैमल (सैतिल K) 18 शीरत (श्रीरथ) 19 शौर्य २० भौतिक 21 भौतिक 22 शौचवत ॥ 23 शैरवत 24 शीक्यत (शैक्य K) 25 शैतय ॥ 26 शान्यत (प्राजयत K) 27 अम्बुवम्, ॥ 28 शुभ 29 शङ्गा, 30 शौर्य 31 शुभानम्, 32 शारज (शारजव), 33 शङ्कर 34 शान्यका (शाया, शास्य K.) 35 श्व 36 शौचक 37 श्वरत (श्वर्य K) 38 श्व 39 शुभानम् 40 श्वर्य (श्वर्य) 41 शीत 42 शान्य 43 श्व 44 शान्य 45 श्वरजव 46 श्व 47 श्व 48 शान्यका (as well as शान्यका) ॥

११७६ । कौशल्यकार्माद्यांश्च । ४ । १ । १५५ ॥

अथ किम् । इमोऽनया ॥ अथमृभेरेषावनिष्यत् ॥ प्रत्ययानिवेगेन बहुतिरुप निषास्यते । कुपुष्पापस यौग्यमथि । कर्मात्प्राप्तं कार्माद्यानि ॥ शास्त्रयोर्ध्व ॥ शास्त्रादिनि । आर्माद्यानि ॥

1179 The affix किम् comes in the sense of a descendant after the words *Kaushalya*, and *Kārmāṣya*

This debars इम् ॥ Thus कौशल्यवनि and कार्माद्यावनि ॥ These words, however, do not mean 'the son of कौशल्य or कार्माद्या', but they mean 'the son of वासुदेव and कनक' because of the following *śhūti*

Śhūti —The affix however denotes the descendant of the first original words कुपुष्प and कनक ॥

Vdt —The words शास्त्र and श्व take the augment वृ before the affix किम् ॥ Thus शास्त्रावनि and श्वरावनि ॥

११८० । अद्योऽद्य । ४ । १ । १५६ ॥

अथ किम् । इतिवत् । अर्थादि । अथ इति किम् । शशावतः । अथ किम् । शौचवतः ॥ अर्थादि किम् वा शान्य ॥ शास्त्राद्यः । श्वर ॥

1180 The affix 'plus' comes, in the sense of a descendant, after a dissyllabic word ending in the affix 'अम्'.

This debars इम् ॥ Thus शास्त्रादि 'son of *śāstra*', आर्माद्यादि 'son of *Ārmaṣya*'.

Why do we say 'which ends in the affix अम्'? Observe शास्त्राद्यः 'son of *śāstra*' (IV § 101). Why do we say 'dissyllabic word'? Observe शौचवतः 'son of शौचवत' ॥

Vart:—The pronouns 'tyad &c.' optionally take the affix किम् ॥

Thus सादायनिः or सादः, यादायनिः or यादः, जायायनिः or जादः ॥

११८१ । उद्गीर्त्तां वृद्धादगोत्रात् । ४ । १ । ११७७ ॥

आमाद्युत्रायनिः । शार्थां तु । आयुष्टिः । वृद्धात्किञ्च । दक्षिः । अगोत्रात्किञ्च । शीलगविः ॥

1181. According to the opinion of the Northern Grammarians, after a word with a Vṛiddhi in the first syllable, when it is not a Gotra-name, the affix 'phiā' is employed in the sense of a descendant.

Thus आमाद्युत्रायनिः "son of आमद्युत्र", ॥

But according to the opinion of the Eastern Grammarians the form will be आयुष्टिः ॥ Why do we say 'after a word having a Vṛiddhi in the first syllable'? Observe दक्षिः 'son of दक्ष' ॥ Why do we say 'not being a Gotra-name'? Observe शीपगविः ॥

११८२ । वाकिनानीमां कुक् च । ४ । १ । ११८८ ॥

अपले किम् वा । वाकिनस्यापले वाकिनकायनिः । वाकिनिः ॥

1182. The augment क् (Kuk) is added to the words Vākina &c. when the patronymic affix 'phiā' follows.

Thus वाकिनकायनिः ॥ This debars इम् &c. But if the anuvṛitti of वदीचां is read into this aphorism, then it becomes an optional rule. In that case we have in the alternative:—वाकिनिः ॥

1 वाकिनः, 2 वीधेर (वादेव K.) 3 वाक्येय (वाक्येय K.), 4 आक, 5 लङ्, 6 अतिवर्तितावच ॥

११८३ । पुत्रान्तादन्यतरस्याम् । ४ । १ । ११९६ ॥

अस्माद्वा किम् सिद्धस्तस्मिन्परे पुत्रान्तस्य वा कुक् विधीयते । गार्गीपुत्रकायनिः । गार्गी-पुत्रायनिः । गार्गीपुत्रिः ॥

1183. The augment 'कुक्' optionally comes after a stem ending with the word pūtra, when the patronymic affix 'phiā' follows.

Note:—The anuvṛitti of the words "according to the opinion of Northern Grammarians when the word has a Vṛiddhi in the first syllable" must be read

into 11 & sūtra. Of course a word ending in पुत्र cannot be a Gotra word for Gotra word means a grandson or a still lower descendant. Hence a word ending in पुत्र having षट् in the first syllable will take the affix फिम् IV § 157 S 1181 the present aphorism only rules that it takes the augments कृत् or ङोपत्ये

Thus we have three forms — गार्गीपुत्रकावलि or गार्गीपुत्रावलि or गार्गीपुत्रि
११८४ । प्राचामवृक्षात्फन्वहुलम् । ४ । १ । १६० ॥

पुत्रकावलि ॥

1184 According to the opinion of the Eastern Grammarians, after a stem not having a षट् in the first syllable, the affix 'phiu' is diversely employed in the sense of a descendant

Thus पुत्रकावलि or पुत्रिका 'son of Gluchuka'

Note — Why do we say not having a षट् in the first syllable. Observe राजदत्ति ॥ The words प्राचाद्, बहूले and चन्द्रवत्सवाद् all denote optional rule so the employment of any one of them would have been sufficient. Why two are used in this sūtra १२ प्राचाद् and बहूले? The notion of Grammarians is in de-
a lack of respect and बहूले is used to express the non-uniformity of the construction. In some places the affix फिम् is not at all added ॥ राज-
दत्ति ॥

११८६ । जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ् । ४ । १ । १६८ ॥

जनपदक्षत्रिययोश्चिकादञ् स्फुटत्वम् । यामिदनायतिष्ठि सन् निपातनाद्विनापः । ऐश्वकाः । ऐश्वकाः ॥ क्षत्रियत्वनामशब्दात्जनपदात्तस्य राजन्यपत्ववत् । तद्राजभाषात्तद्यत्तद्वा इत्यन्यर्पसंज्ञासामर्थ्यात् । पञ्चालानां राज्ञा पाञ्चालः ॥ पूरुरण्य वत्तन्वः * ॥ पौरवः ॥ पाण्ड्योऽर्ज्यः * ॥ पाण्ड्यः ॥

1186. The affix अञ् comes in the sense of a descendant, after a word which, while denoting a country, expresses also a tribe of Kshatriyas.

Thus ऐश्वकाः, dual ऐश्वकौ, plural इश्वकावः are Kshatriyas who live in that country. The final उ of इश्वकः is elided before this affix अञ् and we get the form ऐश्वकाञ् because this anomalous form is so shown in VI. 4 174 S 1145.

Note :—Of course, when the word is only expressive of Kshatriyas, but not of the name of a country, अञ् will not be used but अण् ; the difference being in the accent. Thus दौहित्रः 'the son of Dôhiya'; पौरवः 'the son of Pura'. Why do we say when it expresses Kshatriya? Observe पञ्चालस्य पञ्चालस्यैव = पाञ्चालिः, (IV. 1. 95 S. 1095) 'the son of Pañchâla & Beshwari'; so also वैदेहिः ॥

Let the same affix, which comes when the sense is that of the progeny, be added to a word denoting a country named after Kshatriyas, to denote the king there of.* Thus पञ्चालस्यैव राज्ञा = पाञ्चालः 'the king of the Kshatriyas called Pañchâla or of the country of Pañchâlas'. So also वैदेहिः, 'the king of the Kshatriyas or of the country of Videha'.

Vart :—Let the affix अञ् come after पूरु ॥ Thus पौरवः ॥ "The king of the Pûrus." The word pûru is not the name of a country. The form would have been evolved by Pragdivyatiya अण्, the present vartika is made in order to give it a tadrâja designation.

Vart :—The affix 'dyan' comes after the word 'Pânđu' when it is the name of a country as well as of a Kshatriya tribe. Thus पान्दुः; otherwise it will be पान्दुवः ॥ See IV. 1. 74.

Note :—The words Pañchâla &c. originally are names of the Kshatriya tribes only, secondarily they have been applied to the country inhabited by those tribes, because the Taddhita affix denoting 'the country inhabited by them' is elided by IV. 2 81 S. 1293. Thus the same word पञ्चाल comes to denote the Kshatriya tribe as well as the country called Pañchâla. It will make practically little difference to consider words like Pañchâla &c. as original (not derivative) name of countries as well as of Kshatriyas. In fact, Pânini himself considers them in the same light in the sūtra, and does not think them to be derivative words, in spite of his own sūtra IV 2 81 S. 1293. These words when denoting a country are always in the Plural, as पञ्चालाः, in denoting the Kshatriya it is in the singular.

११८७ । साल्वेयगान्धारिभ्यां च । ४ । १ । १८६ ॥

गान्धारिभ्यश्च । वृद्धेदिति श्यदोऽपवाद । साल्वेय । गान्धार । तस्य राज्ञन्वयेवम् ।

1187 The affix **अञ्** comes in the sense of a descendant after the words 'Sálveya' and 'Gāndhārī'

Both these are names of countries and denote also Kshatriyas as well. Therefore by sūtra IV 1 171 S 1189 they having a Vṛddhi in the first syllable would have taken the affix **श्यान्** the present sūtra enjoins 'añ' instead. Thus साल्वेय the son of Sálveya, or the king of Sálveya गान्धार 'the son of Gāndhārī or the king of Gāndhārī'. The vārtika under sūtra IV 1 161 S 1186 given above applies here also i.e. the affix denotes also 'the king there of'

११८८ । अङ्गमगधकलिङ्गसूरमसादक । ४ । १ । १७० ॥

अङ्गोऽपवाद । अङ्ग । घाङ्ग । वङ्ग । लोङ्ग । मगध । कलिङ्ग । सूरमत्त । तस्य राज्ञन्वयेवम् ॥

1188 The affix **अञ्** comes, in the sense of descendant, after dis-syllabic words, and the words 'Magadhā', 'Kālinga' and 'Sūramsa', when they are the names of countries as well as of Kshatriyas

This debars अञ् ॥ Thus अङ्ग वाङ्ग लोङ्ग मगध कलिङ्ग and सूरमत्त 'the son as well as the king of Anga Vanga Suhma Magadhā Kālinga and Sūramsa'. The Vārtika तस्य राज्ञन्वियेवम् given above applies to this also as आङ्गो वाङ्गो गान्धारो राज्ञा ऽच्

११८९ । कुशेत्कोसलाजादाभ्यश्च । ४ । १ । १७१ ॥

कुशात् । आभ्यश्च । कोशीर्ष । इत् । आभ्यश्च । वीर्यश्च । अजादस्यपत्य आजादश्च ॥

1189 The affix **अभ्यञ्** comes in the sense of a descendant, after a word having a Vṛddhi in the first syllable, and after a word ending in short इ, and after the words 'Kosila' and 'Ajāda', when they are the names of countries and Kshatriyas

This debars अञ् ॥ Thus to give an example of Vṛddhi words, आभ्यश्च कोशीर्ष 'the sons or kings of Ambashthā and Sauvira'. Similarly to take words ending in short इ we have आभ्यन्व 'the sons or kings of Avanti' which is a word ending in short इ ॥ So also कौशिक and आजाद, which are neither Vṛddhi nor end in short इ ॥

११६० । कुरुनादिभ्य एयः । ४ । १ । १७२ ॥

कौरव्यः । नैषधः । स नैषधत्वार्यपतत्यादी इ शेषिकोऽण् ॥

1190. The affix एय comes after the word 'Kuru', and a word beginning with न, when these words denote a country, being the name of a Kshatriya tribe also.

This debars 'ay' and 'an'. Thus कौरव्यः, नैषधः 'the son of Kuru and Nishadha'. The affix denotes 'the king there of' also, as कौरव्यो राजा ॥

Note :—How do you explain the form नैषधोर्द्वि नैषधयः? This is an archaic or Vedic form. How then in सनैषधत्वार्यपतेः सुतायां? This is a poetic license, or the एय affix added here to form the word नैषध is the śūshika ay of IV, 2. 92 S. 1312.

११६१ । सात्वाययद्यप्रत्यप्रथकलकूटाश्मकादिभ्य् । ४ । १ । १७३ ॥

सात्वो जगपदस्तदपयथा उदुम्बरादयस्तेभ्यः प्रत्यप्रथकलकूटाश्मकादिभ्यश्च इम् । अमोऽपयादा । तदुम्बरी । प्रत्यप्रथिः । कालकूटि । आर्यमकिः ॥ राजन्यत्वेपय् ॥

1191. The affix इम् comes in the sense of a descendant, after a word which denotes any subdivision of the country of Sāhya; and after the words 'Pratyagratha', 'Kalakūṭa', and 'Aśmaka', when these are names of countries and of Kshatriya tribes.

The word साह्य is the name of a Kshatriyā woman, her son will be सत्वियः (IV, 1. 121 S. 1124) formed by इक्; also साह्यः formed by ञण् ॥ The dwelling place of साह्य will be also साह्यः which is the name of a country.

The sub-divisions of the country called साह्य are six, viz, Udumbarāh, Mākhāh, Muktakārāh, Yugandharāh, Bhūlingāh, and Śaradandāh. The patronymic from these will be : कौदुम्बरीः, वैकल्यः, वाहकारिः, योग्यपरीः, भौकिङ्गिः and शरदण्डिः ॥ So also the affix 'in' will be added to the words 'Pratyagratha' &c. As वात्यर्षयिः, बालकूटिः and आर्यमकिः ॥ The affix has the force also of 'the king there of'. As शौदुम्बरो राजा ॥ According to the Mahābhāshya, the words Būsa, Ajamiḍa, and Ajakauda also take this affix, as वेत्सिः, आजमीदिः and अजाकन्दिः ॥

११६२ । ते तद्राजाः । ४ । १ । १७४ ॥

अमादय एतत्संज्ञाः स्युः ॥

1192. These (viz. the affixes अञ् IV. 1. 168 S. 1186. &c) are called Tadrāja ('the king there of') affixes.

Note :—The affixes treated of in these six sūtras 169 to 173 are called Tadrāja. The pronoun ते refers to these only and not to all the affixes treated of

before IV I 168 § 1186, for they have the special designation of Gītra and Yuvan See II 4 62 § 1193 The illustrations of these have already been given under each of the above six aphorisms

११६३ । तद्राजस्य बहुषु तेनैवास्त्रियाम् । २ । ४ । ६२ ॥

बहुषुर्भेदु तद्राजस्य बहुक स्यात्तदर्थकृते बहुषु न तु स्त्रियाम् । इत्याकव । पञ्चाला इत्यादि । क्य तदि कौट्या पञ्च । तत्रामेव रपो वाञ्छ्या इति च । कौट्ये वाञ्छ्ये च साधन इति समाधिपत्रम् । एषामन्यत्र वदते, निहर्ष्यमाना बहुभिः क्यञ्चिदिति तु एषु बहुषु स्योस्वदपत्ये सञ्चयम् ॥

1193 There is *luk-elision* of the तद्राज (IV I 174 § 1192) affix, when the word is used in the plural number, provided that, the plural number is taken by the तद्राजा-modified base itself, and not by its standing as a compound epithet dependent upon another word, and provided that, the base is not used in the feminine

राज्ञः = राज् + अम् (IV 1 170 § 1188) 'a prince of Aṅga', plural राज्ञा 'the princes of Aṅga' The affix अम् is elided by the present rule, and the *Vaidhik* vanishes with it too (1 1 63 § 263) but राज्ञात् the princeesses of Aṅga, plural of राज्ञी 'a princeess of Aṅga' But त्रियाम् is to whom the prince of Vanga is beloved' forms its plural त्रियाम् (they whose beloved is the prince of Vaṅga ' there being no elision

Thus इत्याकव the prince of Ikshvāku tribe, plural इत्याकव, the तद्राजा affix अम् (IV 1 168 § 1186) is elided in the plural and so also पञ्चाला (plural of पञ्चाल) the princes of the Pañchalās

Why are the तद्राजा affixes not elided in the plural of कौट्य and वाञ्छ्य in the following phrases — कारक वदतु ॥ तस्यामेव रपो वाञ्छ्या ॥

The affix अ after बहु and बहुषु in the above is not the तद्राजा affix अ, but the तत्राद्यु (IV 4 93 § 165) affix अम् ॥ We should explain the above forms by कौट्ये or वाञ्छ्ये च साधन = कौट्या or वाञ्छ्या ॥

Why are the affixes elided in the plural in the case of एषु and बहु in the following for these words not being names of countries, the *apatya* affixes added to them can never get the designation of तद्राजा and so the rule of elision can not apply to them but we see them elided in ' बहुषु अन्यत्र वदते ' ॥ ' निहर्ष्यमाना बहुभिः क्यञ्चिच्चम् ' ॥ In other words why have not the forms been राज्ञात् and राज्ञी ? Ans Here the words एषु and बहु have been used by a figure of speech or indirect application for the descendants of एषु and बहु ॥ So the words have taken no *apatya* affix, and so there is no occasion for eliding any affix in the plural

११९४। कम्बोजाल्लुक । ४। १। १७३ ॥

अस्यानाद्गर्जन्व लुक । कम्बोजः । कम्बोजौ ॥ कम्बोजदिभ्य इति वक्तव्यम् ० ॥ शोलः ।
शकः । अश्वत्थनस्याणो लुकः । केरलः । 'ववन' । 'अमो लुक । कम्बोजः । वने इति पाठः । सुगमः ।
शीपादपाठे तु कम्बोजोऽभिजनो वेपामित्यर्थः । विन्दुतच्छिदाविश्वोऽवभाषितम् ॥

1194. After the word 'Kamboja', there is elision by 'luk' of the 'Tadrāja' affix.

Namely, the affix *लुक्* which would have come after the word कम्बोज because it denotes a country as well as a Kshatriya tribe, is elided even in the singular and dual. Thus कम्बोजः 'The king of Kamboja', कम्बोजौ "the two princes of the Kambojas".

Vart :—It should be stated rather 'after Kamboja and the like', because we find the affix elided after 'Cholā' &c. Thus चोलः 'the king of the Cholās'. Here as well as in शकः the शण (IV. 1. 121. S. 1124.) that comes after a dissyllabic word is elided. So also शकः, केरलः, ववनः । The elision in the last two is of *अम्* ॥ "कम्बोजाः वने" is a better reading than कम्बोजः वने ॥ If, however, the second reading be taken, we explain the form by saying that कम्बोजाः is formed by शण of the sūtra IV 3. 93 S. 1473: in the sense of "whose native land is Kamboja"; and as it is not a Tadrāja, it is not elided in the plural.

११९५। स्त्रियामवर्णितकुन्तिकुम्बश्च । ४। १। १७६ ॥

सद्राजस्य लुक् स्यात् । अपन्ती । कुन्ती । कुरुः ॥

1195. In denoting a feminine name, the 'Tadrāja' is elided after the words Avanti, Kunti and Kuru.

That is to say the affix 'अण' (IV. 1. 171 S. 1189) after the word 'Avanti' and 'Kunti', and the affix 'ल्य' after the word 'Kuru' are elided when the word to be formed is the name of a female. Thus अपन्ती, कुन्ती and कुरुः 'a daughter or princess of Avanti, Kunti or Kuru'. The word कुरु takes कर्त् in the feminine by IV. 1. 66. S. 521.

Note :—Why do we say 'in denoting the feminine'? Observe आवन्त्या, कौरव्यः and कौन्त्यः ॥

११९६। अतश्च । ४। १। १७७ ॥

सद्राजस्याकारस्य स्त्रियां लुक् स्यात् । अरतेनी । मही । कर्म महीसुजायित । इत्थ एव पाठ
इति इत्यतः । मर्गादिभ्यं वा कल्प्यम् ॥

1196. In forming the feminine of a word which ends in the masculine in the Tadrāja affix अ, the affix is *luk*-elided.

Thus म शौर्येण f खड्गिणी, म भाद्र f मदी ॥

The word म of the sūtra should not be construed by the rule of tadanta vaddhi (I I 72 b 26) If so construed it will mean a Tadrāja affix ending in म is elided There have been taught five Tadrāja affixes namely 'अ (य) , 'अ (न) , म्वा (य) म्या (य) and म (र) ॥ Of these the first four all end in य therefore all these four affixes should be elided in the feminine But this is not the meaning of the author, for had it been so there would have been no necessity for the previous sūtra for then the present sūtra would have covered the case of आनत कुन्ता, and कुरु But the very fact of this sūtra IV 1 176 ॥ 1190 indicates by ह्यवक that the tadanta vaddhi does not apply here Therefore the feminine of म्वाङ्कड्डम is म्वाङ्कड्डया of शौर्येण is शौर्येणी ॥

How do you explain the form मारी in मारीयुतो ? According ॥ Haradatta it is wrong the proper form is मरीयुतो ॥ Or the form मारीयुतो is valid under the Bhargādi class (IV 1 178 S 1197) and so the Tadrāja affix is not elided

११९७ । न प्राच्यमर्गादि यौधेयादिभ्य १४ । १ । १७८ ॥

एभ्यस्तद्भाष्येण सुक् । पाञ्चाली । वैदर्भी । मारी । मारी । मारपी । एते प्राच्य । भार्गी । पाकपी । कौकपी । कौकपीत्यत्र तु जल्पजनकमारसत्तले पुत्रान् डीय । युषा । युमा । एभ्यो ग्राम इति वच । नन स्वार्थे यथादि यौधेयादिभ्योऽनर्गादिभ्यम् । भार्गवोद्यम इति डीय । एतयोति इति तु वामनस्यात् डीयुताच्चर्तुःसत्त्वात् स्वात् । यौधेया यौधेयी ॥

1197 The Tadrāja affix is not elided in the feminine, if it forms the names of the Kshatriyas of the East, or it comes after the word ' Bhrgā ' &c and ' Yaudheya ' &c

This sūtra declares the elision of the Tadrāja affix य (required by the last sūtra) Thus म्वाञ्जली वैदर्भ्या मारी मारपी these being all Eastern people dwelling in the countries east of the Sarasvati river Similarly of भार्ग &c Thus भार्ग मारपी कौकपी ॥ The form मारपी without vaddhi is formed by the feminine suffix य added to मारय with the force of showing the relation of father and daughter So also of यौधेय &c Thus यौधेयी यौधेयी and यौधेयी ॥ The forms are thus derived To युषा and युमा is added the affix य् because they are dissyllabic words (IV 1 121 S 1124) Then is added to them म् without change of signification by V 3 117 S 2070 This म् is a Tadrāja affix by virtue of V 3 119 S 2072 Thus we get यौधेय and यौधेय ॥ Their feminine is formed by डीय as they end in the affix म् ॥ (IV 1 73 S 527) Now had य been elided the affix यम् (V 3 117 S 2070) which is a Tadrāja by the last sūtra IV 1 178 S 1196, the words would have been य् ending nouns and would have formed their feminines in डीय which being anudātta would have been destroyed by its coalition with the

final udātta by VI. 1. 161 S. 3651. and so डीष् would become udātta, and the feminines would be final acute. But it is desired that the final should not be udātta. Hence अञ् is not elided. Thus we have वीक्षिष् and वीक्षिष्ठी with udātta on the initial as formed by डीष् (VI. 1. 197 S. 3686), and not वीक्षिष्ठी and वीक्षिष्ठीः ॥

The Tadrāja affixes taught above are five, but besides these there are others taught in the Fifth Adhyāya (V. 3, 112 to 119). The word वीक्षिष् is formed by such an affix (V. 3. 177 अञ्). The present rule, therefore, indicates by implication, that the rule of elision contained in IV. 1. 177 S. 1196 applies not only to the Tadrāja affixes taught in this chapter, but to the Tadrāja affixes taught in V. 3. 112 to 119 S. 2056 &c. Thus the Tadrāja affix अञ् in (V. 3. 117) added to पृष् &c. is elided in the feminine: e. g. m. पार्श्वः † पृष्, m. शासुरः † अशुरी—&c.

1 भर्त्, 2 करुण (करुण K.) 3 ज्ञेक्य, 4 कर्मर, 5 शरत्, 6 ह्यस्मान्, 7 इरस् (इरश and इरस K.) 8 कौरव्य ॥

1 वीक्षिष्, 2 वीक्षिष्ठी, 3 वीक्षिष्ठी, 4 व्यावायेष (व्यवायेष K.), 5 वीर्तेष (वार्तेषः K.) 6 विगर्त्, 7 भरत्, 8 वशीमर † K. 9 शरत् ॥

११६८। अखिञोरनार्धयोगुरुपोक्षमयोः प्यङ् गोत्रे । ४ । १ । ७८ ॥

अर्धोनामन्त्यदुत्तमं तस्य समीपदुपेक्षमम् । गोत्रे अखिञो विहितानार्धे हस्तयोर्दक्षी-
णमयोः प्रातिपदिकयोः । खिञो प्यङ्गिदिः स्यात् । निरिरेवनाद्यस्वादेशा भवन्तीत्यपिमेरे । पञ्चवित् ।
पञ्चधात् । दुदुवनाधेपत्तं खी कौदुवगम्या । वायहा । जनार्धयोः किम् । प्रातिपदी । वैश्वामिनीः ।
दुदुवोक्षमयोः किम् । कौपगधी । जातिलक्षणे डीष् । गोत्रे किम् । अदिच्छिञ् आत्ता आदिच्छिञ् ॥

1198. Of the affixes अञ् and इञ् used in denoting a Gotra descendant there is the substitute य (प्यङ्) for the अ and इ of those affixes in the feminine, and there is added the long ई under IV. 1. 74 S. 528; provided that, they do not denote Rishi clans, and have a prosodially long syllable preceding the last syllable.

Note:—The wording of this aphorism requires a little analysis. It consists of five words: (1) अखिञोः 'of अ and ञ्,' (2) अनार्धयोः 'of non-rishi,' (3) सुदु-
पोक्षमयोः 'having a heavy vowel as *upollama* &c. last but one,' (4) प्यङ् 'the substi-
tute is shiyau. (5) गोत्रे 'in denoting gotra.' That is to say, the gotra affixes अञ्
and इञ् are replaced by प्यङ् before the feminine affix चात्, in those words which
denote non-rishi gotras, and have a heavy vowel as last but one. The word uttama
meaning last letter, being formed by the superlative affix *tamap*, implies that the
word must be of at least three syllables. Therefore, the present sūtra does not apply
to forms like शक्ति &c.

Pañbhāshā —Substitutes take the place of that which is actually enunciated in a rule. (See p. 117) Therefore the substitute एद् and इद् only

Of the substitute एद् the letter ए and ङ are indicatory, the real affix is ए, the letter इ denoting this affix from एद् and the letter ङ affording a common hll for both.

In forming the feminine we shall have to add एद् by IV 1 74 S 528 Thus कुसुमगन्धि 'having the smell of the white lotus', is the name of a person inferring a patronymic from this word we add the affix वच् ॥ Thus कुसुमगन्धि-वच् (IV 1 92 S 1088) Now we replace this affix by एद् and have कौसुमगन्धि ॥ Similarly with words taking the affix इच् (as taught in Sūtra अतश्च IV 1 75 S 529) ए वत्सर्दि gives us वत्सरा, so also बालादय ॥

Note —Why do we say 'of एच् and इच्' ॥ Witness वार्धवा from वृद्धवा ॥ Here the word वृद्धवा belongs to विभक्त गोत्रा and therefore by IV 1 104 it would take the affix वच् forming the patronymic this affix वच् is not replaced by एद्, and the feminine is by long ई (IV 1 15 S 470), for though its last vowel but one is heavy it is a non-udatta gotra word, yet it does not fulfil the other condition of taking the affix एद् or इच् ॥

Why do we say 'of non-pish-gotra's? Witness वारिष्ठी and वैश्वारिष्ठी ॥ Why do we say 'whose last vowel but one is heavy'? Observe वारिष्ठी which is formed by ङीच् denoting jāti (IV 1 63 S 518) Why do we say 'denoting Gotra?' Witness वारिष्ठी a woman born in Ahichhatra,

११९९ । गोत्रावयवात् । ४ । १ । ७२ ॥

गोत्रावयव गोत्रनिवृत्ता कुलावयवस्ता गोत्रे विहितोद्योगे विद्या व्यहारेण एवाद् अहकपोचन ई वत्सरा । वारिष्ठी । वैश्वारिष्ठी ॥

1199 After a word denoting a non-principal gotra, एद् is the substitute of एच् and इच्, in the feminine, even though the syllable preceding the final be not prosodically long

The phrase अन्विता of the last sūtra governs this also, not so however the word अहकपोचन ॥ The phrase गोत्रावयव means insignificant or non-famous gotras i.e. names of kulas or कुलावयव such as families like शुनिष्ठ शुखरा दुस्त which are not famous and are not included in the gotra list (Pravara adhyāya) गोत्रावयव and गोत्रावयव ॥

Note —The word एवद् in the sūtra has various significances one sense being 'separate from', another being 'part of', and 'under final vowels &c' ॥ If the last sense be taken, then we can evolve forms like वैश्वारिष्ठी वत्सरा ॥ These

forms may also be explained by taking them as belonging to the क्रीड्यादि class of the next aphorism. In short those who wish to apply this aphorism to 'the immediate descendant', such as 'the son or daughter', and not to a gotra descendant which means a grandson and down, can also do so.

In fact the word शोषावयव is equal to शययवमोक्ष or यवपानमोक्ष and is a karmadhāraya samāsa, namely gotras not enumerated in the प्रवराध्याय ॥ These are however, technically called कुल ॥

१२०० । क्रीड्यादिभ्यश्च । ४ । १ । ८० ॥

स्त्रियां ष्यङ् प्रत्ययः स्यात् । अशुक्लवोक्तमार्योऽपिनिर्णयत्वात् ॥ क्रीड्या । व्याख्या । यत्पुत्र्याम् * ॥ सत्या ॥ भोज क्षत्रिये * ॥ भोज्या ॥

1200. The affix ष्यङ् comes in the feminine after the words क्रीडि and the rest.

This rule applies even where the syllable next to the final is not heavy, and even where the word does not take the affix षण् or इम् ॥ In fact ष्यङ् is not a substitute here but an augment. Thus क्रीड्या 'a female kraudī', So also व्याख्या 'a female vyādi'.

1 क्रीडि, 2 व्यादि, 3 व्यादि, 4 प्रापिपत्ति, 5 प्रापिपत्ति, These are formed by इम् (IV. 1. 95 S. 1095), 6 शोषयत्, 7 पेटयत् (पेटयत्), 8 लीकयत् (लीकयत्) 9 पेल्वयत् (कल्पयत्), These are formed by the affix षण् ॥ 10 शीघ्रादि ॥ This is formed by इम् with the substitute अकङ् (IV. 1. 97 S. 1097) added to दृषाद् ॥

11 सतपुत्र्याम् *Vārtika* :—The word सत takes ष्यङ् when denoting a grown-up maiden, as सत्याः; otherwise सता 'a daughter', formed by दाप्, or सती by क्षीप् denoting a jāti.

12. भोजक्षत्रिये । *Vārtika* :—This debars क्षीप् of jāti as भोज्या, (otherwise दाप् as भोज्याः भोजयतीति), 13 शीघ्रकि, 14 क्रीडि, 15 भोजिनी, 16 भोजिनी, 17 शास्त्रि, 18 शास्त्रात्प्रातः, 19 काविर्जित 20 गोकर्ष्य-(गोकर्ष्य) ॥ All these except the last are formed by ष of Gargādi class.

१२०१ । दैवयज्ञिशौचिबुद्धिसात्यमुत्रिकाण्डेविद्धिभ्योऽन्यतरस्याम् । ४ । १ । ८१ ॥

एभ्यश्चतुर्थैः ष्यङ्क्ता । अगोत्रार्थमिदं शोभेऽपि परत्वात्परतरे । पचे इतो ननुष्येति टीप् । दैवयज्ञा । दैवयज्ञी । इत्यादि ॥

1201. The affix ष्यङ् optionally comes after the words दैवयज्ञि, शौचिबुद्धि, सात्यमुत्रि and कारुण्डेविद्धि ॥

Thus दैवयज्ञ्या or दैवयज्ञी ॥ These words end in the affix इम्, and the word gotra is not understood in the sūtra. In the case of gotra descendants, the substitute shyañ would have come by that sūtra, it would have come

by IV 1 78, but whereas by that sūtra it would have been compulsory, the present aphorism makes it optional. But if the sūtra be taken to apply to immediate descendants as opposed to gotra descendants, then this is a new rule altogether and not a rider in IV 1 87 S 1079. In the alternative when *अह* is not added, *अह* will be added by rule IV 1. 65 S 520.

अथ तद्धित चातुरर्थिक प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXVII.

THE QUADRUPLE SIGNIFICANT AFFIXES.

१२०२ । तेन रक्तं रागात् । ४ । २ । १ ॥

एवमेतेऽनेनेति रागाः । कपायेन रक्तं वस्त्रं कापायम् । भाङ्गिणश्च । रागात् किम् । देवदेवेन रक्तं वस्त्रम् ॥

1202. The affix **ञ्** already ordained (IV. 1. 83) comes after the name of a colour, in the sense of "colored thereby".

The verb **इञ्** means to change the white color into another color. That by which a thing is colored is called **रागः** 'color'. तेन 'by which', i. e. after a word in the instrumental case in construction, being the name of a particular colour. Thus कपायेन रक्तं वस्त्रं = कापायम् 'a cloth coloured of a dull red'. So also भाङ्गिणश्च ॥

Why do we say रागात् "after the name of a color"? Observe देवदेवेन रक्तं वस्त्रम्, here the affix **ञ्** will not come after the word 'Devadattena', for though it is in construction in the instrumental case, yet it is not the name of a colour.

Note:—In the sentence "कापायेन गर्वभरत्तु कर्त्तव्यं, इतिहासे कुकटस्यापदी" the words कापायेन and इतिहासे are used metaphorically.

From this sūtra up to IV. 2. 12 S. 1213 inclusive, the affixes are to be added to the word, which is in the instrumental case in construction, in a sentence (IV. 1. 82 S. 1072): as in the last chapter, the affixes were added to a word in the genitive case.

१२०३ । लाक्षारोचनाद्भक् । ४ । २ । २ ॥

लाक्षिकः । शीघ्रगमकः ॥ शकलकर्दमाभ्यामुपसंख्यायाम् ॥ ॥ शकलिकः । कोर्दमिकः । आभ्यायनपीति वृत्तिकारः । शकलः । कोर्दमः ॥ नीत्यां अन् ॥ नीत्या रक्तं नीलम् ॥ पीतादकम् ॥ पीतकम् ॥ इतिहासहारजनव्यायाम् ॥ ॥ इतिहासम् । महाहरजनम् ॥

1203. The affix **ठक्** comes, in the sense of colored thereby, after the words **lākṣhā**, and **rochanā**, (which being names of colours, are in the instrumental case in a sentence).

This debars अण् ॥ Thus साक्षात् एतद् वक्ष्ये = एतद् वक्ष्ये ३० also शैशवीकम्
Vartika — So also after क्वचन and कर्तव्य ॥ Thus क्वचनिक and कर्तव्यिक ॥

According to the opinion of the author of Kāśikā the affix अण् also comes after क्वचन and कर्तव्य । Thus क्वचनिक and कर्तव्यिक ॥

Vart — The affix अण् comes after नीली as नीलीकम् = नीलीकम् ॥ This debars अण् ॥

Vart — The affix कन् (१३३ S 195) comes after वीह as वीहकम् = वीहकम् ॥

Vart — The affix अण् comes after इतिहा and महात्मेन १९ इतिहाण् and महात्मेणण् ॥

(१२०४ । मन्त्रेण युक्तं कालं । ४ । २ । ३ ॥

पुष्येण युक्तं वैश्वदेव । वैश्वी रात्रिः ॥

1204 The affix अण् already ordained by IV 1 88 S 1073 comes after a word in the instrumental case in construction, which is the name of a lunar mansion, to signify a time connected with the asterism

Note — A time is said to be connected with an asterism when the moon is in conjunction with any one of such a asterism. Thus युक्तं विष्व मया &c are lunar asterisms when the moon is in any one of these asterisms then the affix is added in the name of such asterism in order to denote the time of such conjunction

Thus युक्तं + अण् = युक्ता (VI 4 149 S 499) c इ वैश्वदेव and वैश्वीरात्रि the night in which the moon is in the Iushya

Note — Why do we say युक्तं connected with the asterism ? Observe युक्तं वैश्वदेव युक्तं रात्रि ॥ Why do we say कालं time ? Observe युक्तं वैश्वदेव युक्तं रात्रि ॥

१२०५ । सुप्तविशेषे । ४ । २ । ४ ॥

द्वौषेण विहितस्य सुप्तस्यान् पश्चिमोद्देशकस्य कालस्यावसानरात्रिसप्तमेन सम्पत्ते । अथ युक्तं । अथ यदि सुप्तस्युक्तं वैश्वदेवे वैश्वीरात्रिः । दिवायाः कालस्युक्तं रात्रिसप्तमेन वैश्वीरात्रिः इति निश्चयः वैश्वीरात्रिः नैतन्नास्ति । अथ सुप्तस्युक्तं अथ सुप्तं युक्तं रात्रिसप्तमेन । अथ सुप्तस्युक्तं निवाकानि । आद्ये ॥

1205 The affix above ordained is elided by lup, when there is no specification of any particular portion of a day consisting of twenty four hours

That is the affix enjoined by the preceding aphorism is elided if no specification is to be understood of a particular portion of the day and night which consists of 60 dandas (24 hours) such as night &c A full day and

night of 24 hours is the period (Kāla) which the moon takes (or is conventionally supposed to take) in crossing an asterism. To denote this full time of 24 hours by an affix is to denote a time *generally* (aviśeṣha). To denote a portion of this 24 hours, is to express it specifically. This can be done by affixes. Thus अद्यपुष्यः 'to day belongs to the asterism Pushya' meaning that to-day the moon is in conjunction with Pushya; but by 'to day' neither the day time in particular nor the night time in particular, nor any hour in particular is meant, but both alike. The time is day and night, when there is no specification of such time, whether it is day or night, then there is elision.

If the full day of 24 hours, being aviśeṣha, is denoted by the mere name of the asterism in which the moon happens to be that day, why is an exception made when that day happens to be a full-moon day? In other words, though it is correct to say अद्यपुष्यः पञ्चमी &c for all days (tithis) generally, yet it is not correct if the day happens to be full moon day; for then we must say अद्यपौषी पौर्णमासी and not अद्यपुष्यः पौर्णमासी ॥

Why is the affix not elided in पौषी in the sentence पुष्यपुष्यः पौर्णमासी पौषी (Amara Kōsha I. 26). by the present sūtra? The affix denoting day (24 hours) in general is not elided after an asterism giving its name to that day, if it is a full-moon in that asterism. This rule we deduce by inference from the sūtra IV. 2. 23 S. 1225, where Pāṇini has exhibited the words Phālgunī, Kārtikī, and Chaitrī without the elision of the case-affix.

The words Phālgunī &c there mean "the day in which the full-moon is in the asterism Phālgunā, Kṛttikā, or Chitrā." That sūtra relates to the naming of months after full-moon-asterism, see IV. 2. 21. S. 1221.

That sūtra IV. 2. 23 S. 1225 teaches also that in the case of the asterism अवन्य there is lup-elision of the day-denoting affix, even where such day is the full-moon day. For the full-moon day would have been आवनी like कृत्तिकी. but that sūtra shows it as अवन्यः ॥ The word अवन्यः means that Purnamāsī day when the full moon is in Śravanā. Not only this, but there is further anomaly, that though the affix is elided by lup after अवन्य yet the rule I. 2. 51 S. 1294 does not apply. That rule declares that where there is a lup-elision of a Taddhita affix there is concordance between the gender and number of the derivative word with those of the original. The form ought to have been अवन्यः and not अवन्य had I. 2. 51 S. 1294 applied; as we find मूहः and अवन्यः in मूलेनावादेद् देवी अवन्येन विसर्जयेद् see II. 3.45 S. 642.

The form आवनी without lup-elision is also valid, on the maxim. अयोधकान्यदि निरातनानि "The -anomalous forms (nipātanas) are also non-deterrents i. e. they do not debar the regular forms". Therefore the irregular-अवन्य

and the regular *श्रावणी* both meaning "the day when the full-moon is in *Śravanā*" are valid.

Any conjunction of the moon with an asterism measures a period of time of 24 hours. Such a time is expressed by a derivative formed from the name of the asterism. (1) As *शीघ्रीपदि* 'the night in which the moon is in the asterism *Bushya*' *शीघ्रपद* "the day in which &c." (2) But when the full period of such conjunction is denoted, without specifying whether it is day or night, then the name of the asterism without any modification denotes such time also. As *अद्यपुष्यः* "Today is the day when the moon is in the asterism *Pushya* or shortly, today is *Pushya*." In other words, days are named directly, after the asterisms. (3) But to this there is an exception in the case of that day when the moon is full. There the affix must be added. As *अद्यशुक्ली* "today is the day when the full-moon is in *Pushya*."

Not only days are named after asterisms, but months also. In the case of months, that asterism gives the name to it, in which the moon is full. As *शुक्ली मासः* "that month in which the full moon occurs in the asterism of *Pushya*."

१२०६ । श्रवणो भवणाश्रवणाश्रवणः । ४ । २ । ५ ॥

श्रीशिवोऽश्रवणः । अश्रवणो हृदयं । श्रवणो किंच । श्रावणी । श्रावणो ॥

1206 The affix above ordained is elided by *lup*, after the words *Śravanā* and *Aśvattha*, when the whole word so formed is an appellation, and there is specification of time.

This sūtra applies where there is specification of the portion of the day, of 24 hours, such as night or day or *prahara* &c.

Thus *श्रावणो हृदयं*, *श्रावणो हृदयं* "the night called *Śravanā*; the *Muhūrta* called *Aśvattha*". Why do we say 'when it is a Name or *Sanjñā*?' *ध्वजो श्रावणी or श्रावणोऽश्रवणी ॥*

१२०७ । श्रवणाच्छः । ४ । २ । ६ ॥

श्रावणाच्छमुक्ते कश्चेत्तः श्रावणं शिवोऽश्रवणोऽश्रवणः । अश्रावणोऽश्रवणः । अश्रावणोऽश्रवणः ॥

1207. The affix *छ* comes after the *Dvandva* compound of the names of lunar mansions, to signify the time of the moon's connection with those asterisms; whether there be a specification or not of any particular portion of that time.

Thus स्यानुसर्षीया षविः, तिष्यपुनर्वसवीयम् ॥

Note :—So also when there is no specification of any portion of the day, as अथ स्यानुसर्षीयम्, अथ तिष्यपुनर्वसवीयम् ॥ The affix here in these two last cases is not elided, though there is no specification of time, because the present sūtra, will debar IV. 2. 4. S. 1205 which ordains लुप् (1. 4. 2 S. 175). Kāśīka; Or the छ is not elided on the maxim मध्येऽपवाद “an apavāda rule in the middle, debars the rules that precede and not those that succeed it.” Therefore अण् which precedes IV. 2. 4 S. 1205 will be debarred and not छ which succeeds it.

१२०८। हृष्टं साम । ४ । २ । ७ ॥

हेतुत्वेन । वसिष्ठेन हृष्टं वासिष्ठं साम ॥ अस्मिन्नर्थेऽण् दिशान्त्वम् : * उ दशमसा हृष्टोऽसाम् । औसामसम् ॥

1208. The affix अण् (IV. 1. 83 S. 1073) comes, after a word in construction in the Instrumental case, in the sense of “seen”—the thing seen being the Sāma Veda.

Thus वसिष्ठेन हृष्टं = वासिष्ठं साम “the portion of the Sāma seen by (or revealed to) Vasishtha”.

Vart :—The affix अण् is optionally treated as if it had an Indicatory इ when the sense is that of “the Sāma-Veda seen.” Thus दशमसा हृष्टं साम = औसामसम् or औसामम् (the force of ह्रिच् being to elide the इ portion; VI 4. 143 S. 316).

१२०९। कलिहृष्टं । ४ । २ । ८ ॥

कलिना हृष्टं कलिहृष्टं साम ॥

1209. The affix ह्रक् comes, in the sense of the Sāma-Veda seen, after the word ‘Kali’, being in the instrumental case in construction.

This debars अण्. Thus कलिना हृष्टं साम = कालिहृष्टं ॥ “The Sāma Veda revealed to Kali”. This sūtra is really a Vārtika and not a sūtra of Pāṇini.

Vart :—The affix ‘kṛhak’ comes always after अग्नि and कदि; not merely in the sense of the Sāma-Veda seen. Thus अग्निना हृष्टं साम = अग्नेयम् ‘the Sāma-Veda revealed to Agni’. अग्नेः भवं = अग्नेयम् ‘who stays in Agni’ (IV. 2. 53 S. 1423). अग्नेरागतं, “what has come from Agni” = अग्नेयम् (IV. 3. 74) &c. Similarly कलियम् means ‘the Sāma-Veda seen by Kali, he who stays in Kali, what has come from Kali &c.

Vart :—The affix अण् in the sense of ‘born’, is optionally treated as ह्रिच् provided that it be that अण् which being debarred by IV. 2. 11, S. 1381 is reordained by IV. 3. 16 S. 1387. The affix अण् governs all sūtras up to IV. 4. 2 S. 1550 by

१२११ । परिपुत्रोः रघः । ४ । २ । १० ॥

परिपुत्रोः वापुत्रो रघः । रघः किय । पक्षेण परिपुत्रः कायः । उदग्गार्भकैः परिपुत्र वापुत्रे । तन्नेह न । छत्रेः परिपुत्रो रघः ॥

1211. The affix अण् comes, after a word in the Instrumental case in construction, in the sense of 'surrounded'; the thing so surrounded being 'a chariot'.

Thus वस्त्रैः परिपुत्रो रघः = वापुत्र "a chariot surrounded with cloth". Why do we say 'the thing so surrounded being a chariot?' Observe परिपुत्र परिपुत्रः कायः 'the body surrounded with cloth.' The word परिपुत्र means covered from all sides. The affix will not be used, if the chariot is not completely surrounded. As छत्रेः परिपुत्रो रघः "the chariot surrounded by pupils."

१२१२ । पाण्डुकम्बलादिभिः । ४ । २ । ११ ॥

पाण्डुकम्बलेण परिपुत्रः पाण्डुकम्बली । पाण्डुकम्बलशब्दो राजानेणवर्णकम्बलाय वापुत्रः । वापुत्रोः रघः । तन्नेह न । छत्रेः परिपुत्रो रघः ॥

1212. The affix इनि comes after the word पाण्डुकम्बल, being in the third case in construction, in the sense of 'surrounded', the thing so surrounded being 'a chariot'.

This debars अण् ॥ Thus पाण्डुकम्बली रघः 'a carriage covered with a white woolen blanket'. The word पाण्डुकम्बल means a white royal blanket used as the housing of a royal elephant. The form पाण्डुकम्बलिन् would have been obtained by the affix इनि of V. 2. 115, which has the sense of matup, the present sūtra is made in order to debar the affix अण् ॥

१२१३ । द्वैपयैशाम्बलम् । ४ । २ । १२ ॥

द्वैपयैः शिवः । तत्र परिपुत्रो द्वैपो रघः । एवं वेत्ताः ॥

1213. The अण् comes after the words 'dvayā' and 'valyāghra' being in the third case in construction, in the sense of 'surrounded', the thing so surrounded being 'a chariot'.

Thus द्वैपेन परिपुत्रो रघः = शिवः 'a car covered with a tiger's skin'. So अण् वेत्ताः ॥

Note:—This affix अण् debars अण्, the difference between these two being in accent only.

१२१४ । कौमारपूर्ववचने । ४ । २ । १३ ॥

कौमारपूर्ववचने निर्वचः । अर्धवचने निर्वचः । अर्धवचने कौमारपूर्ववचने निर्वचः । अर्धवचने कौमारपूर्ववचने निर्वचः । अर्धवचने कौमारपूर्ववचने निर्वचः ॥

1214 The word 'kumāra' is irregularly formed by adding the affix अण्, when meaning 'virginity'

Thus कौमार पति = अपूर्णवर्ति कुमारीपतिवत् 'the husband of a virgin' i. e. one whose wife was given to him = marriage while she was a maid (not a widow)* So also कौमारी भार्या = अपूर्णपति कुमारी पतिवत्पत्न्या a virgin wife i. e. a wife who = taken in marriage while she was a maid (not = widow) In both these cases the word refers to the woman

Note —The word कौमार is formed by adding अण् to कुमारी || टीका कुमारीवत् नाम = कौमार, तस्य स्त्री कौमारी भार्या ||

६२१५ । तत्रोद्धृतममत्रेण्य । ४ । २ । १५ ॥

घृतं उद्धृतं तत्राव भोजन । उद्धृतेतिहाउद्धृत्युक्तिं निघाने वर्तते । हेन तत्रदी । उद्धृत्य उद्धृत इत्यर्थः ॥

1215 The affix अण already ordained (IV, 1 83) comes in the sense of 'placed thereon', after words denoting vessels, when such words are in the locative case in construction

The word तत्र means 'thereon' i. e. a word in the seventh case in construction तत्र means vessel उद्धृत्य means placed or literally the 'refuse of dinner' Thus घृतं उद्धृत्य = घृतं भाज्यं 'boiled rice placed on an earthen dish' That is: the ichchāpta or leavings of food already eaten, or the remainder of food that remains after dinner So also नाशक कार्पणम् The word uddhṛtam here means being taken out first from one vessel and then placed on another Hence the Locative In other words uddhṛta means here placed

Note —Why do we say after a word denoting vessel ? Observe घृतं उद्धृत्य 'boiled rice placed on the plate and

The word तत्र denoting 'a word in the locative case in construction' governs the subsequent affixes upto IV 2 20 § 1003 inclusive

६२१६ । स्थण्डिलोत्थितरि यते । ४ । ३ । १५ ॥

तत्रस्थः । उद्धृत्येन उद्धृतं भाज्ये । स्थण्डिले यत्र स्थण्डिलोत्थितः ॥

1216 The affix अण already ordained (IV 1 83) comes after the word स्थण्डिल being in the seventh case in construction, in the sense of 'a sleeper thereon', and the whole word so formed denotes 'a person performing a vow'.

Thus स्याण्डले शयितुं व्रतमस्य = स्याण्डिलः 'a person who has taken the vow to sleep on the bare ground' i. e. an ascetic or a Brahmachārī.

Note:—Why do we say 'vow'? Observe स्याण्डिले शये ब्रह्मदत्तः 'Brahmadatta sleeps on the bare ground', not as a matter of vow, but of necessity or pleasure. The word व्रत means a 'vow or an observance ordained by the religious codes'.

१२१७। संस्कृतं भक्षाः। ४। २। १६॥

सामान्यतया स्यात्संस्कृतोऽर्थे वसंस्कृतं भक्षायैते स्युः। आद्ये संस्कृता भक्षा दद्याः। एतद्दृष्ट कृपाक्षेपु संस्कृतोऽष्टाकपालः पुरोडाशः॥

1217. The affix **अष्ट** comes after a word ending in the locative case, to denote 'what is prepared therein'—if that which is so prepared be 'granular food'.

Thus आद्ये संस्कृता भक्षा = भक्षाः 'barley fried in the pan'. Similarly कृपा-कपालः पुरोडाशः here अष्ट् is elided by IV. 1. 88. S. 1080

Note:—Why do we say "if it means food"? Observe पुरोडाशे संस्कृतो नामाद्युतः॥

१२१८। शूलोखाद्यत्। ४। २। १७॥

शणोपवायः। शूले संस्कृतं शूले मांसम्। दद्या पात्रविशेषः। तस्यां संस्कृतम् इत्यमरः॥

1218. The affix **यत्** comes in the sense of prepared food, after the words **शूल** and **उखा** ending in the locative case.

This debars अण् (IV. 1. 83). As शूले संस्कृतं = शूल्यं 'roasted on a spit'—i. e. meat. So also वैश्यम् 'flesh boiled in a pot'. For accent see VI. 1. 213 S. 3701.

१२१९। दध्निष्ठक्। ४। २। १८॥

दधि संस्कृतं दधिकम्।

1219. The affix **ठक्** comes, in the sense of prepared food, after the word 'dādhi' ending in the locative case in construction.

Thus दधि संस्कृतं = दधिकम् 'made of coagulated milk'.

Note:—This form will be evolved by IV. 4. 3 S. 1551, but the दधिकम् formed by that rule means दधा संस्कृतं i. e. anything prepared or seasoned with card; while the दधिकं of this sūtra means 'card itself seasoned with salt or, pepper'.

१२२०। उदभित्तोऽन्यतरस्याम्। ४। २। १९॥

उक् स्वार्थचेष्ट ॥

अस्मिन् 'in it' i. e. in the sense of a seventh case. वैर्षमासीति "if the word in the first case in construction is the name of a full-moon night". The word इति after वैर्षमासीति is used for the sake of reading the word संज्ञायाम् in the sūtra. It does not occur in the original sūtras of Pāṇini; but is added by the author of the Kāśikā from a Vārtika; and means 'if the word so formed is an appellative', i. e. if it is the name of a month, a half-month and a year. The whole sūtra therefore literally translated means "the affix ऋच् already ordained (IV. 1. 83) comes in the sense of a 7th case affix, after a word in the 1st case in construction, if that word is the name of a full-moon-night, provided that the whole word so formed is an appellation of a month, a half-month or a year".

Thus वैशी वैर्षमासी अस्मिन् = वैशो मासः 'the month Pausa i. e. that month in which the moon is full in the asterism Pushya'.

Note:—Similarly वैषाऽर्द्धमासः and वैशुः संवत्सरः ॥ But not so in the following वैशी वैर्षमासी अस्मिन् इत्यपि, because daśarātra is not a month or a fortnight or a year.

The words इति and संज्ञायाम् have the same force here, namely, they make the word an appellative. The word संज्ञायाम् added to the sūtra by the Vārtika is a redundancy.

Note:—The word वैर्षमासी is formed by adding ऋच् to पूर्णमास ॥ Or it may be evolved in this way:—पुण्यो मा = पूर्णमासः, पूर्णमास इत्यच् = वैर्षमासी ॥ The word माः means "moon".

१२२४ । आग्रहायणश्वःस्थानुक् । ४ । २ । २२ ॥

अग्ने हायनस्या इत्याग्रहायणी । प्रज्ञावेरकृतिगत्यात् । पूर्वपदासंहारानिति जत्यच् । आग्रहायणी वैर्षमासी अस्मिन् आग्रहायणीको मासः । अश्वत्येव पुक्ता वैर्षमासी अश्वत्यः । निवासना-
वर्षानास्वानपि द्वु । आश्वत्यिकः ॥

1224. The affix ऋच् comes, in the sense of the locative case, after the words 'āgrahāyaṇī' and 'aśvattha' ending in the first-affix in construction and being the name of a full-moon night.

The words अस्मिन्-वैर्षमासीति of the last sūtra govern this also. This debars ऋच् ॥ The word āgrahāyaṇī is a Bahuvrīhi, meaning agre hāyanam asyāh: "that which has the year (hāyana) before it"—or with which the year commences. It takes the affix ऋच्, because it belongs to Prajñādi class which is an ākritigaṇa (V. 4. 38 S. 2106). Thus अग्र + हायन + ऋच् = आग्रहायण ॥ The न is changed to ऋ by VIII. 4. 3. S. 857. Thus आग्रहायणीको मासः 'the month called āgrahāyaṇī i. e. in which the moon is full in the asterism of Agrahāyaṇa. Similarly the day in which the full moon occurs in the asterism aśvattha is called aśvattha. The affix denoting time is elided ॥ nipātana. From it we have आश्वत्यिकः ॥

१२२५ । विभाषा फाल्गुनीश्रवणाकार्तिकाचैत्रीम्भः । ४ । २ । २३ ॥

श्रवणापदेऽप्यः फाल्गुनिकः । फाल्गुनो मासः । श्रावणिकः । श्रावणः । कार्तिकिकः । कार्तिकः । चैत्रिकः । चैत्रः ॥

1225. The affix **उष्** optionally comes after the words 'Phālgunī', 'Śravana', Kārtikī' and 'Chaitrī' being the names of full moon nights, the whole word so formed being a Name denoting a division of time (a month, a fortnight or a year) in which the moon is full in those asterisms.

THUS फाल्गुन. or फाल्गुनिक, श्रावणः or श्रावणिक, कार्तिक or कार्तिकिक, चैत्रः or चैत्रिक ॥ This optionally ordains **उष्** instead of **उन्** which also comes in the alternative

१२२६ । सास्य देवता । ४ । २ । २४ ॥

इन्द्रो देवताऽस्येति देवः इति । सास्यवत्त्वम् । सास्यवत्त्वम् । स्वयमानुष्ये होरवदिशो देवता नामानुयात् ॥ इन्द्रो मनुष्यः । सास्यो देवः इत्येति तु ऐदिकेऽप्ये सास्यवति इत् ॥

1226. The affix **स्य** (IV. 1. 83 S. 1073) is added to the name of a deity when something is to be spoken of "as his".

extend to it. The affix ordained by this sūtra has the force of indicating 'lord of oblations like *Paroṣṭhā* &c offered in a sacrifice'.

१२२७ । कस्येत् । ४ । २ । २५ ॥

कस्येत् इति शः स्वात्मत्वव्यतिथौ च । सत्येति लोपात्परत्वमदादिवृद्धिः । कीं श्रद्धा देवतास्य कामं दधिः । श्रीदेवतास्य आस्य ॥

1226. The short *इ* is the substitute of the final *अ* of *क*, when the affix is added.

Thus *क + स्येत् = कि + स्येत् = कै + ञ = कस्येत्* "oblation sacred to *Ka*". As *कार्यं इति* ॥ Similarly *स्येत्* from *श्री* "the oblation sacred to *Śrī*". The rule VI. 4. 148. S. 311 required the elision of *इ* before *ञ*; but it is prevented by the rule of *vpidhi* VII. 2. 117 S. 1075 which is subsequent to it.

१२२८ । शुक्राङ्गम् । ४ । २ । २६ ॥

शुक्रियम् ॥

1228. The affix *ङ्* comes in the sense of "that its deity", after the word '*śukra*'.

This debars *अङ्* (IV. 1. 83 S. 1073). Thus *शुक्र + ङ् = शुक्रियम् इति* (VII. 1. 2 S. 475) 'an oblation belonging to *Sukra*'. Thus *शुक्रियोऽश्याद्यः* ॥

१२२९ । अपोनप्तपाञ्जप्युर्ध्वं शः । ४ । २ । २७ ॥

अपोनप्तिर्वर्ध । अपानप्यियम् । अपोनपात् अपानपाथ देवता । मत्वव्यतिथौ च लृक् कर्त्तुं निपासते । अत एवापोनपात्ते अपानपाथेऽनुब्रूहीति शेषः ॥

1229. The affix *ञ* comes after the words '*aponaṣṭri*' and '*apānnaṣṭri*' in the sense of 'that its deity'.

This debars *अङ्* ॥ Thus *अपोनप्तिर्वर्ध इति* or *अपानप्यियम्* ॥ The words *अपोनपात्* and *अपानपात्* are the names of two deities; these words irregularly assume the form ending in *ङ्* when the affix is to be added, otherwise they retain their form. As in the directory sentence: *अपोनपात्ते अपानपाथेऽनुब्रूहि* ॥

१२३० । छ च । ४ । २ । २८ ॥

योगविभागे कयासंख्यनिवृत्त्यर्थः । अपोनप्तीयम् ॥ अपानप्तीयम् ॥ अतश्चाप्यङ् ॥ अथाप्यङ् । अतश्च देवता अस्व सत्सङ्घियम् । अतश्च शरीयम् । अतश्च योगविधानतान्तर्यामिणोर्लभनपत्ते इति च लृक् ॥

1230. Also '*Chha*' is added to '*Aponaṣṭri*' and '*Apānnaṣṭri*' in the sense of 'that its deity'.

The affix छ also comes in the sense of “that its deity” after the word Aponapti and Apānapti. This debars ञन् ॥ Thus अपेनप्तीयं or अपानप्तीयम् ‘oblation sacred to Aponapāt or Appānnapāt’.

Note :—This is made a separate sūtra, in order to prevent the application of the rule L. 3. 10 §. 128. For if it was included in the last, the sūtra would have run thus: “The affix घ and छ come after Aponapti and Apānapti”, the meaning of which according to L. 3. 10 S. 128 would have been “the affix घ comes after Aponapti, and छ after Apānapti”. But this is not what the author intended. Hence two distinct sūtras.

Vart.—The word घनञ्ज takes घ and छ both in the sense of ‘that its deity.’ e.g. घनद्वीयम् and घनद्वैयम् ॥ The luk-elision of taddhita after Dvigu words taught by IV. 1. 88 S. 1050 does not take place here; for then the Vārtika would have become useless. The very fact that affixes are ordained after the Dvigu word śatarudra sets aside the rule of elision by implication.

११३१ । महेन्द्राद्याणी च । छ । २ । २६ ॥

भाष्यः । महेन्द्रं च हवि । महेन्द्रम् । महेन्द्रायम् ॥

1231. The affix घ, and ञन् as also the affix छ, come after the name Mahendra, in the sense of “this its deity”.

As महेन्द्रायम् हवि.—महेन्द्रम् and महेन्द्रियम् ‘oblation sacred to Mahendra’.

१२३२ । सोमाच्च स्वयम् । छ । २ । ३० ॥

सौम्यम् । सित्वाङ्गीव् ॥ सौमी च्चम् ॥

1232. The affix स्वयम् comes after the name ‘Soma’, in the sense of “this its deity”.

This debars ञन् ॥ The च् of स्वय् causes Vriddhi. The व् causes the affixing of डीर् in the feminine Thus सोमै हवि, सोमी च्चम् ॥ सौम्य + डीर् (IV. 2. 15 S 470) = सोम + ई (VI. 4. 150 S. 472) = सोमी ॥

१२३३ । चात्पृत्विषुपसो यत् । छ । २ । ३१ ॥

चात्प्यम् । चत्प्यम् ॥

1233. The affix यत् comes after the names of ‘vâyu’, ‘pitu’, Pitri’ and ‘Ushas’, in the sense of “this its deity”.

This debars ञन् ॥ As, चात्प्यम्, चत्प्यम् ॥ The next form चित् + यत् requires the following sūtra for its evolution.

१२३४ । चित्तः । छ । ३ । २७ ॥

चित्पत्तोरित्यर्थपातुके यत्तौ च्चौ च्चं च्चत्प्यम् । चित्तः । च्चत्प्यम् । च्चत्प्यम् । च्चत्प्यम् ॥ च्चत्प्यम् ॥

1234. **री** is substituted for the final short ऋ of a stem, before an affix beginning with **ये**, when it is not a Kṛit nor a Sārvadhātuka affix, and before the adverbial affix **त्विं** ॥

The anuvṛitti of **किञ्चि** is, however, not understood in this sūtra; that of **ये** and **सकृत्तारंशानुक्तयोः** is present. The **किञ्चि** and **त्विं** not being understood here, we have **वितारेदनाजस्य = विञ्चयम्** which is thus formed **विञ् + यञ् = विञी + यं = विञ् + य** (ई being elided by VI. 4. 148 S. 311). So also **उपस्यम्** ॥

Note—Why do we say short ऋ? Observe **येकीरिंसे**, from **कु पिञ्चि**, with **यञ्** **सकृत्** **धातोः** and **हलिञ्** lengthening. **विकीरिस्वते** from **कु** and **गु** ॥

१२३५ । द्यावापृथिवीशुनासीरमस्तवदग्नीषोमिनास्तोषपतिगृहमेधाञ्छ च ।
४ । २ । ३२ ॥

द्यावात् । द्यावापृथिवीष्वम् । द्यावापृथिव्यम् । शुनासीरीष्वम् । शुनासीरीष्वम् ॥

1235. The affix **ञ** comes also in the sense of 'this its deity', after the names 'Dyāvâ-Prithivî', 'Śunâsira', 'Marutvat', Agnišhoma', 'Vâstoshpati' and 'Grihamedha'.

This debars **ञञ्** and **ञ्व** ॥ Thus **द्यावापृथिवीष्वम्** or **द्यावापृथिव्यम्**, 'belonging to the Gods Heaven and Earth', **शुनासीरीष्वम्** or **शुनासीरीष्वम्** 'belonging to Śuna (Wind) and Śira (Sun)' (VI. 3. 26 S. 922 for the lengthening of the **ञ** of **शुन**) **मरुत्वशीष्वम्** or **मरुत्वष्वम्** ॥ **अग्निदोशीष्वम्** or **अग्निदोष्यम्** ॥ **वास्तोषपतीष्वम्** or **वास्तोष्यम्** ॥ **गृहमेधीष्वम्** or **गृहमेध्यम्** ॥

Note—According to Haradatta, Śunâsira is an epithet of Indra, Marutvân is also a name of Indra, meaning 'Lord of Maruts'. Agnišhoma is formed by VI. 3. 27, S. 924. Vâstoshpati is an irregularly formed word = Vâstosh + pati.

१२३६ । अग्नेदेव् । ४ । २ । ३३ ॥

अग्निवम् ॥

1236. The affix **इक्** comes in the sense of 'this its deity', after the name Agni.

Thus **अग्निदेवताञ्च = अग्निवः** ॥

१२३७ । कालेभ्यो भवथत् । ४ । २ । ३४ ॥

भासिकम् । प्राप्तेष्वम् ॥

1237. After words expressive of time, the affixes denoting 'who stays there' (IV. 3. 11 S. 1381 to IV. 3. 53 S. 1428), come also in the sense of 'this its deity'.

Thus by IV ३ 11 S 1381 (read with IV ३ 53 S 1428) the affix **इम्** comes after the words expressive of time, in the sense of 'who stays there'. The same affix will also come in the sense of **सप्तसद्वता** ॥ Thus **मासे मरु-** **मासिकम्** (मास + इम् = मास = इक VII ३ 50 S 1170), **प्रायुषेणम्** (IV ३ 17 S 1388) meaning 'monthly' and 'rainy'. The words will also mean 'an oblation sacred to a month; e' as **मासा देवसास्य मासिकम्** ॥ &c

१२३८ । महाराजप्रोष्ठपदाङ्गम् । ४ । २ । ३६ ॥

महाराजिकम् । प्रोष्ठपदिकम् ॥

1238. The affix **इञ्** comes, in the sense of 'thus its deity', after the words 'Mahārāja' and 'Proshthapada'

Thus **महाराजो देवसास्य = महाराजिकम्, प्रोष्ठपदिक** ॥

१२३९ । द्येताङ्गम् ॥ ७ । ३ । २१ ॥

अथ पूर्वोत्तरद्वयोपसर्गौ वृद्धिः स्वान्मिति गिति किति च परे । आग्निमास्यम् ॥

1239. Before a Taddhita affix having an indicatory **ञ्, ण्** or **ङ्**, the Vृद्धि is substituted for the first vowels of the both members of a Dvanda compound of the names of Devatas

As **आग्निमास्यो** ॥ **आग्निमास्योऽग्निमन्त्रादीनामभेत्** ॥ **आग्निमास्य कर्त्तव्यम्** ॥

Note —The rule applies to Dvandas relating to hymns (यज्ञ) and sacrificial offerings (दाय) ॥ Therefore not here **स्कान्मन्त्रिणादी देवैतेऽस्य = स्कान्मन्त्रिणा** (IV २ 24 § 1226) So also **ब्रह्मण्यजापञ्चम्** by **ञ्** from **ब्रह्मण्यजापत्री** ॥ See VI ३ 20 S 973

The short **इ** in the **आग्नि** = **आग्निमास्य आग्निमास्यञ्** ॥ by VI ३ 28 S 925. A compound relates to a *sikta* which worships a deva through hymns, and that by which a 'hevis' is determined is a compound relating to the sacrificial offering

१२४० । नेन्द्रस्य परस्य । ७ । ३ । १२२ ॥

परस्येन्द्रस्य वृद्धिर्न स्वान् । सीमन्त्र । परस्य किय । देहात् ॥

1240 But the Vृद्धि of the first vowel of India, when it stands as the second member of a Dvanda compound, does not take place before a Taddhita affix having an indicatory **ञ्, ण्** or **ङ्** ॥

As **सीमन्त्र आग्निञ्** ॥ Why 'when it stands as the subsequent member? Observe **देहात् परस्येन्द्रस्य किय** ॥

Note —There are two vowels in the word **इन्द्र** and when a Taddhita affix is added then one of the **ः** in the **इ** or the last vowel is elided by VI 4 14 S 6

311, and the "other (i. e. the इ) coalesces with the last vowel of the first term सोम + इन्द्र + अण् = सोम + इन्द्र + अ = सोमे + न्द्र + अ ॥ Now, no vowel is left of इन्द्र & it gets the form न्द्र, so what is the necessity of the present prohibitory rule? The prohibition indicates the existence of the following maxim: अद्विरङ्गमपि पूर्वोत्तरपदयोः कार्ये भवति. पश्चादेकादेशः or in other words पूर्वोत्तरनिमित्तकार्योत् पूर्वोत्तरङ्गोऽप्येकविधो "The substitution of one vowel of the final of the first and the initial of the second member of a compound does not, even when it is anaranga, take place previous to an operation which concerns the first or the second member of the compound." It is on this maxim that the forms पूर्वोत्तरावयवम् (VII. 3. 14 S. 1400) &c are constructed—otherwise इ being the first vowel of the second member (इ of इन्द्र having merged पूर्व), would have been viddhi.

१२४१ । दीर्घाच्च वक्ष्यस्य । ७ । ३ । २३ ॥

दीर्घावयवस्य वक्ष्यस्य न वृद्धिः । ऐन्द्रवक्ष्यम् । दीर्घावयवम् । आग्निवाहयौमन्तुाहीनामने
तस्मिन्निर्दिष्ट इति मध्वशक्तिः उपरंक्षयाम् * ॥ नावयविकः कावः । पाकयविकः ॥
पूर्वोत्तरावयवस्य वक्ष्यस्य * ॥ पूर्वोत्तरावयवस्य वर्तते इति दीर्घावयवी तिथिः ॥

1241. Before a Taddhita affix having an indicative अ, ए or क्, in a Dvandva compound of god-names, the viddhi is not substituted for the first vowel of वक्ष्य, when a long vowel precedes it.

As ऐन्द्रावयवस्य, मैवावयवम् from ऐन्द्रवयवो &c (VI. 3. 26 S. 923). Why do we say 'a long vowel'? Observe आग्निवाहयौम् in आग्निवाहयौमन्तुाही नाम् where a short vowel precedes it.

Note:—This word is derived from the compound word आग्निवयवो the इ आग्नि being lengthened by VI. 3. 27 S. 923. But in forming a Taddhita-derivative from this word, the long इ is shortened by VI. 3. 28 S. 925, and therefore, it can be said that a long vowel precedes वक्ष्य ॥

Vart:—After the words नववक्ष्य &c the affix इण् comes in the sense 'that exists in it'. As नववक्ष्योऽस्मिन् वर्तते = नावयविकः कावः ॥ So also पाकयविकः ॥

Vart:—After the words पूर्वभास, the affix चञ् comes in the same sense. As पूर्वोत्तरावयवस्य वर्तते = दीर्घावयवी तिथिः 'the day in which the full-moon occurs.'

१२४२ । पितृव्यमातुसमात्तामह्यितामहाः । ४ । २ । ३६ ॥

एतेनिधायन्त ॥

पितृर्भावर्त्तव्यत् * ॥ पितृर्भावर्त्तव्यः ॥ मातृर्भावर्त्तव्यत् * ॥ मातृर्भावर्त्तव्यः ॥

मातृर्भावर्त्तव्यत् पितरि ज्ञानदत्त् ॥ मातृः पितरि ज्ञानदत्त् । पितृः पितरा पित्रादत्त् ॥ मातृः

पितरि * ॥ मातृर्भावर्त्तव्यः । पितृर्भावर्त्तव्यः ॥

अवेदुंभि सोऽदुलमवीसथा वक्तव्या * ॥ यथापाठस्यानर्थोऽपि च । अदिसोऽपि अदिसुव ।
अदिसुव ॥

विसादिसुवलापिभवेवञो * ॥ विलविञ्ज । विलवेञ । वन्वसित्तल इत्यर्थ ॥

विञ्जवदन्ति विञ्ज * ॥ विलविञ्ज ॥

* 1242 The words pitrivya, 'a father's brother',
mātula, 'a mother's brother', mātāmaha, 'a mother's father'
and pitāmaha, 'a father's father' are irregularly formed

We can infer from these forms what were the affixes having what
indicatory letters *employed* in what sense and coming after what cases of
the base Thus if any rules need be formed, we may enunciate the
following

Vdrīka —विदुयादुभ्या आसिदि एवद् दुलथो "the affixes अद् and दुलथ
come respectively after the words pitṛi and mātṛi in the sense of his or her
brother' Thus विलुथ् and विलुथ् respectively

Vdrīka —आभ्या विलि विलुथ्, आसिदिपि व ॥ The affix dāmahaḥ comes, in the
sense of their father, and their feminine is formed as if the affix had
an indicatory व ॥ Thus विसावद् (f विसावद्) विलुथ् (f विलुथ्) ॥

Vdrī —The affixes सोऽद दुल and अदिसुव come after the word आद, in
the sense of 'milk' As अवेदुंभ्यम्—अवेदुंभ्यम् or अदिसुवम् or अदिसुवम् ॥ The ल
is not changed to व in these, for if it was so changed the author would
have read वेदुंभ्यम् &c in the rule, in order to shorten the process The fact
of his using वेदुंभ्यम् &c shows that the ल is not to be changed to व in these
examples

Vdrī —The affixes विञ्ज and वेञ come after the word विल in the
sense of fruitless As विलुथ्—विलुथ् = विलुथ् and विलुथ् ॥

Vdrī —The affix विञ्ज is treated like विलुथ् in the Chhandas As
विलुथ् ॥

१२४३ । तस्य समूह १४ । २ । ३७ ॥

सामान्यं समूहं सामान्यं । सामान्यं ।

1243. An affix is added to a word, when the sense
is 'a collection thereof'

Thus सामान्यं समूहं —सामान्यं ॥ So also सामान्यं ॥

अ ॥ —The affix समूह (IV I 83 § 1073) already taught is added to a
word in the 6th case in construction in the sense of collection What is the example

of this ? In order to apply the affix **घञ्**, we must apply it to those words only, to which the special rules hereinafter taught do not apply. In other words, the affix **घञ्** is added in the sense of collection thereof, to a word which denotes a conscious being, which has *udatta* accent on the first syllable, which does not end with a *Goṭra*-affix, and which is not a word specifically mentioned in the subsequent *sūtras*. For, a word expressing a non-conscious being, will take the affix **इच्** by IV. 2. 47 S. 1256, a word having *anudatta* on the first syllable will have the affix **घञ्** IV. 8. 44 S. 1418, a *Goṭra* word will take **घञ्** IV. 2. 39 S. 1246 and especial words like **कैदार** &c take **घञ्** &c. Making all these exclusions, the example we get is:—**काकाणां समूहः=काकम्** 'a collection of crows' **बाकम्** ॥ The phrase **सस्य समूहः** of this aphorism governs all the subsequent *sūtras* up of *sūtra* IV. 2. 51 S. 1260 inclusive.

Part:—The affix **घञ्** comes after the words **गुण** &c. As **गुणघानः** 'a collection of qualities', **करणघानः** &c. The following are some of such words:—**दुय**, **करण**, **सत्य**, **राज**, **इन्द्रिय**, &c. It is an *ākṛitigapa*.

३२४४ । भिक्षादिभ्योऽण् । ४ । २ । ३८ ॥

भिक्षाणां समूहो भिक्षम् । गर्भिणीनां समूहो गर्भिन्यम् । इह भस्वरा इति ध्रुवजाये क्ले ॥

1244. The affix **भञ्** comes, in the sense of 'collection thereof', after the words '*bhikṣā*' &c.

The repetition of the word **घञ्** in this *sūtra*, though its *anuvṛitti* was here, is for the sake of removing the operation of any obstructing rule.

Thus **भिक्षाणां समूहः=भिक्षम्** 'what is collected in the shape of alms'. So also **गर्भिण्यम्** ॥ It is thus formed **गर्भिणी**+**अन्**=**गर्भिन्य्** (the masculine form of *Bha* is substituted, when a *Taddhita* affix follows without an *Indicator* इ, भस्वरा इति See VI. 3. 35. S. 836 *Vārtika*) Now the *sūtra* VI. 4. 144 S. 679 requires the elision of the syllable **इच्** of **गर्भिन्**, but the following *sūtra* prevents that.

३२४५ । अनपत्यार्येऽणि परे इच् भस्वरा स्वाह । तेन नस्तद्धित इति द्विबोधो न । ध्रुवतीनां समूहो यौवनम् । शबन्तावतुदात्तादिरेभि यौवनम् ॥

अनपत्यार्येऽणि परे इच् भस्वरा स्वाह । तेन नस्तद्धित इति द्विबोधो न । ध्रुवतीनां समूहो यौवनम् । शबन्तावतुदात्तादिरेभि यौवनम् ॥

1245. The final **इच्** of a *bha* stem remains unaltered before the non-Patronymic **अण्** affix.

Therefore there is not the elision of the final syllable, though required by VI. 4. 144 S. 679. Thus we get **गर्भिण्यम्** ॥ Similarly **यौवनम्** from **ध्रुवति** ॥ This word is *anudatta*-accented on the first syllable, and would have taken

यम् (IV. २ 44 S. 1253) but takes यञ्, and hence it is included in the Bhikshadi class. When पुत्रन् becomes masculine, the वि ceases, and we have पुत्रन् + यञ् = कौशन्म् "a collection of young women"

The word कौशन्म् however is another form. Here the affix added is यम् (IV. २ 44 S. 1253) and not यञ्, and it is added to पुत्रन् ending in ङ affix; which has anudatta on the first syllable.

१२४६ । गोप्राप्तोद्गोरञ्जपञ्चमण्यञ्जपुत्रवत्समनुष्याणादुत्तुम् । ४ । २ । ३६ ॥

कथं तद्वदे पुत्रं रत्नम् । कौशिकमिदं गोत्रं तत्पापवन्नाहम् ॥

1246. The affix उत्तुम् comes in the sense of 'collection thereof', after a word denoting a patronymic, and after 'akshau', 'ushtra', 'urabhra', 'rājan', 'rājanya', 'rājaputtra', 'vatśa', 'manushya' and 'aja'.

The word गोत्र is used here in its popular and not technical sense meaning any descendant or offspring. The व् of the affix उत्तुम् is replaced by यञ् by the following sūtra.

१२४७ । युधोरत्नाफो । ७ । १ । १ ॥

यु यु धोरत्नाफोऽभिः प्रयाजन् यञ् एवापादेयोः स्तः । युधुं युधायनीनां, तदुद्योः रत्नीपुत्रावन्नाहम् । गोत्रमभियानिः । पापवन्त्येति मन्त्रेणैव ॥

युधुयादेः राजन्वदनुष्यदुपायाः * ॥ राजन्वद्वह । वादुष्यद्वहम् ॥

युधाः रत्नी वदन्त्येव * ॥ वार्धक्यम् ॥

The other words of *sūtra* IV. 2. 39. S. 1246 exhibit no irregularity. As *गणपु-
त्रकम्*, *दशकम्* and *श्रावकम्* ॥

Vārtika:—The affix *वुम्* comes also after the word *वृक्ष* c. *दृ.* *वार्द्धकम्*, 'a
collection of old men.

Why do we say nasalised *वु* and *इ*? Observe *इर्णाम्* *सुम्* (VI. 2. 123,
S. 1929). Here the *वु* is not replaced by *वन्*, and we have *इर्णाम्* ॥ So also
in *मुञ्जिपुष्पम्* *वृक्षपुष्पम्* ॥ Here the *वु* of *वृक्ष* and *सुम्* (U. III. 21) is
not replaced by *वन्*; as *मुञ्जुः* and *सुम्* ॥ In the affixes above mentioned,
the semi-vowel is not considered to have the nasal. There are no visible
marks of nasality on any affixes, but the maxim is *प्रतिज्ञानुनासिदयाः पाणिनीयाः* ॥

१२४८ । केदारवच्य ४ । २ । ४० ॥

वाहुम् । केदारम् । केदारकम् ॥

गणिकाया *कर्मिणि* *वक्तव्यम्* * ॥ *गणिक्यम्* ॥

1248. The affix *वञ्* as well as the affix *वुम्*, comes
after the word *केदार*, in the sense of 'collection thereof.'

This debars *इक्* of IV. 2. 47. Thus *केदारवच्यम्* *समूहः* = *केदारवच*, or
केदारकम् ॥

Vārt:—The affix *वञ्* comes after *गणिका* c. *दृ.* *गणिक्यम्* ॥

१२४९ । उक्कवचिनश्च । ४ । २ । ४१ ॥

वाक्केदारवचि । *कवचिनां* *समूहः* *कावचिकम्* ॥ *केदारिकम्* ॥

1249. The affix *उक्* comes, in the sense of 'collection
thereof', after the word '*kedāra*', and also after the word
'*kavachin*'.

We read the *anuvṛitti* of *केदार* in this *Sūtra*, by virtue of the word *च* ॥
Thus *कवचिनां समूहः* = *कावचिकम्* (VI. 4. 163 S. 1245); and *केदारिकम्*

१२५० । ब्राह्मणमाणववाडवाच्य । ४ । २ । ४२ ॥

ब्राह्मण्यम् । *माणव्यम्* । *वाडव्यम्* ॥

पुत्रादुपसद्वयानम् * ॥ *पुत्र्यम्* ॥

1250. The affix *वन्* is added, in the sense of 'col-
lection thereof,' after the words '*brāhmaṇa*', '*mānava*', and
'*vādava*'.

The indicative *न्* of *वन्* makes the word take *udātta* accent on the
first syllable (VI. 1. 197). Thus *ब्राह्मण्यम्*, *माणव्यम्*, *वाडव्यम्* ॥

Vārt:—Also after the word *पुत्र* c. *दृ.* *पुत्र्यम्* ॥

१२५१ । ग्रामजनबन्धुम्यस्तल् । ४ । २ । ४३ ॥

ग्रामता । जनता । बन्धुता ॥

ग्रजगणसाम्यं चोनि वस्व-चम् ॥ गजना । सहायता ॥

एद् ए कतो ॥ अदीन । महगणसाम्यप्रत्ययकं चतुर्दश । कवी किय । आह । ॥
खण्डिकादिभि ह्य । अहृण्यारोवोति निवामादिजोपो व ॥

पर्वी गत् वन्त्य ॥

1251 The affix 'tal' comes, in the sense of 'collection thereof' after the words 'grāma', 'jana', and 'bandhu'.

Thus ग्रामता 'a collection of villages'. The words ending in ह्य are all feminine. So also जनता 'a collection of persons' बन्धुता 'a collection of relatives'.

Vāri —The affix 'tal' comes after गज and सहाय also e.g. गजता 'a collection of elephants' सहायता 'a collection of allies'.

Vāri —The affix ए is added to गह्व् in the sense of a 'sacrifice' e.g. गह्वीन 'a Soma sacrifice lasting for several days'. Kratu means a Soma sacrifice extending over several days. Otherwise the form is ग्राह्व् by घञ् (see IV 2 45 ॥ 1254). The final ह्व् here is not elided because of the restriction enunciated in VI 4 145 S 789.

Vāri —The affix एत comes after वहु e.g. वार्षेय 'a collection of axes'. The final ए of वर्ये is not changed by गुणान्तात् before the affix because the word वहु is treated as a pīḍa word and not a Bha word by the next sūtra —.

१२५२ । सिति ॥ । १ । ५ । १६ ॥

सिति वे र्ते वदतः स्यात् । अन्त्याशर्तुषो न । पशुना सद्द्वे वार्षेय ॥

1252 When an affix having an indicative स् follows then that which precedes it is called pīḍa.

Therefore the ए of वर्ये does not take guṇa substitution. So we have वर्यनामसद् = वार्षेय and not वार्षेयम्.

१२५३ । अनुदात्तादेरञ् । ४ । २ । ४४ ॥

कापोतम् । मायूखम् ॥

1253 The affix अञ् comes, in the sense of 'collection thereof', after the words having anudatta on the first syllable.

Thus वर्यनामसद् = कापोतम्, मायूखम् ॥

१२५४ । खण्डिकादिभ्यश्च । ४ । २ । ४५ ॥

अम् स्वात् । खण्डिकानां समूहः खण्डिकम् ॥

1254. The affix अम् comes, in the sense of 'collection thereof' after the words 'khaṇḍika &c.

This sūtra applies to words having anudatta on the first syllable, and being names of non-living things. e. g. खण्डिकम्, पादवम् ॥

१२५५ । चरणेभ्यो धर्मवत् । ४ । २ । ४६ ॥

काठकम् । छान्दोग्यम् ॥

1255. After the name of a Vedic School, the affixes which denote the rule of that School, come also in the sense of 'collection thereof'.

Note :—The Vedic Schools or Chāraṇas are like कठ, क्लृप &c. The affixes denoting the rule of the School are those taught in Sūtras IV. 2. 126. S. 1506 &c. The word धर्म does not occur in the Sūtra IV. 2. 126, S. 1506 or any where else, but it occurs in the following śāhi under that Sūtra :—चरणदर्शनाद्ययोः ॥

Thus कठानां धर्मः=काठकम्, so also कठानां समूहः=काठकम् ॥ Similarly छान्दोग्यम् ॥

१२५६ । अचिसहस्तिधेनोष्टक् । ४ । २ । ४७ ॥

सात्कुक् । हस्तिकम् । धेनुकम् ॥

1256. The affix टक् comes, in the sense of 'collection thereof', after the names of non-living things and after 'hasti' and 'dhenn'.

This debars णक् and अम् ॥ The श्रृपानां समूहः=श्रृपिकम् । सात्कुक् ॥ The affix टक् is replaced by इक् (VII. 3. 50 S. 1170) or क (VII. 3. 50 S. 1170). Thus हस्तिकम्, धेनुकम्, सात्कुलिकम् ॥

१२५७ । केशाश्वानां यञ्छायन्यतरस्वाम् । ४ । २ । ४८ ॥

पत्ते उगनी । कैरवम् । कैशिकम् । शम्भीयम् । शाश्वम् ॥

1257. The affixes 'yañ' and 'chha' come optionally in the sense of 'collection thereof', respectively after the words केश and अश्व ॥

Thus केशानां समूहः=कैरवम् or कैशिकम् (IV. 2. 47 S. 1256), शश्वानां समूहः=शाश्वम् (IV. 1. 63 S. 51 S) or शम्भीयम् ॥

१२५८ । पाण्डिभ्यो यः । ४ । २ । ४९ ॥

पारथा । लृण्था । धृम्या । वन्या । वाल्वा ॥

1258. The affix 'ya' comes, in the sense of 'collection thereof', after the words पाण्ड &c.

Thus पयसा, लूणैका, धूम्र्या, वन्या and वारसा. These words are feminine
 1 पाप, 2 पुत्र 3 पुन, 4 वात, 5 बह्ना, 6 वातल (वातलका K) 7 वीर,
 8 गल, 9 विदक 10 विदक, 11 यकट, 12 हल, 13 गर (गड K) 14 वन 15 वासक ॥
 १२५६ । खलगोरथात् । ४ । २ । ५० ॥

खलवा । गन्धा । रथा ॥

1259. The affix 'ya' comes in the sense of 'collection thereof', after the words 'khala', 'go' and 'ratna'.

Thus खलवा, गन्धा and रथा ॥ These three words have not been included in the परादि class, in order that the next rule IV 2 51 should apply to them

१२६० । इनिप्रकटयच्च ॥ ४ । २ । ५१ ॥

खलादिभ्य प्रमास्यु । खलिनी । गोषा । रथकटा ॥

२ । खलादिभ्य इनिर्बन्ध ॥ ४ । २ । ५१ ॥ इनिर्बन्धी । आहुनिवयोऽयम् ॥

1260 The affixes 'ini', 'tra' and 'katyach' come in the sense of 'collection thereof', respectively after the word 'khala', 'go' and 'ratna'.

Thus खलिनी, गोषा चिकन्वा ।

Part.—The affix इनि comes after the words खल &c. Thus खलिनी, कुट्टालिनी, कुट्टालिनी, &c. This is an *ākṣiptigana*

Part.—The affix खण्टच् comes after the words कर्मन्त्रा &c. As कर्मन्त्रा, खण्डोत्पत्तय ॥ कर्मन्त्रा शब्देण पत्तिनी, कुनर सतोत्र, यन्त्रिणी, कैलेश्वरी belong to this class. These are आहुनिवय ॥

Part.—The affix इक्यच् comes after the words गर, करि and सुरङ्ग ॥ As, मारुत्क्य, कटिक्य and सुरङ्गक्य ॥

Part.—The affix क्वाट् comes after the words वृद्धि &c. Thus वृद्धिकाण्डन, वृद्धिकाण्डन, कर्मकाण्डन ॥

१२६१ । विषयो देशे । ४ । २ । ५२ ॥

वृद्धिकाण्डनादय इत्येवमवधिकीकृतैर्व्यंज्यैश्च । विधीया विषयो देशे । देशे किय । इत्येवमव विषयाऽनुवाक ॥

1261. The affix अण् (IV 1 83) comes after a word in the sixth case in construction, in the sense of 'any body's sphere', if a country is indicated by such sphere.

Thus सिबेरिया विषयो देशे—देशे 'The country within the sphere of the Sibis'. Why do we say 'if a country is meant'? Observe इत्येवमव विषयोऽनुवाक ॥

Note.—The *anuvāc* of वृद्धि (IV 2 37 S 1243) does not extend farther but the *anuvāc* of वृद्धि (IV. 2 37 S 1213) is to be read into it. The whole *sūtra* thus becomes वृद्धि विषयो देशे 'his sphere—in denoting a country'. The word विषयो 'sphere, topic' has many significations. Sometimes it means an estate, = विषयो वृद्धि

'a village has been acquired.' Some times it means, an object of perception, as चक्षुर्विषयो रूपे 'color is the object of sight &c'. Therefore the word देहा has been used in the Sâtra, in order to fix the particular meaning of the word विषयः ॥

१२६२ । राजन्यादिभ्यो जुञ् । ४ । २ । ३३ ॥

राजन्यप्रः ॥

1262. The affix जुञ् comes after the words *râjanya* &c, in the same sense.

This debars भञ् ॥ Thus राजन्यानां विषयो ह्यः=राजन्यकः ॥ It is an प्राकृतिसमः ॥

1 राजन्य, 2 आनृत*, 3 वाङ्मन्त्र, 4 घान्द्रायन, 5 देववात (देववातव; देवधान), 6 प्रात्रीड, 7 शरवा, 8 जातपरायण, *9 राजायन, 10 तेलु, 11 आत्मक्रान्ति, 12 वाङ्मन्त्रायन, 13 ययाति, 14 वैश्वानर, 15 छेलुप, 16 उदुम्बर, 17 वीरु, 18 वैश्वज (वैश्वज), 19 आर्जुनायन, 20 सगिय, 21 शरि, 22 ऊर्जना, 23 आयोन, 24 शैल, 25 वाचक, ॥

१२६३ । भौरिक्यादिषुकार्यादिभ्यो चिभ्रहभक्तौ । ४ । २ । ३४ ॥

भौरिक्यां विषयो देहाः भौरिकिविधम् । भौतिकिविधम् । ऐतुकारिभक्तम् । सारसायनभक्तम् ॥

1263. The affixes 'vidhal' and 'bhaktal' come respectively after the words 'Bhauriki', and 'Aishukâri &c' in the sense of 'sphere of country'.

This debars भञ् ॥ Thus भौरिकिविधम् भौतिकिविधम् &c. ऐतुकारिभक्तम्, सारसायनभक्तम् &c.

1 भौरिकि, 2 भौतिकि, 3 शौचयत, 4 शैटयत (शौटयत), 5 कायेय, 6 शान्तिजवा, 7 शान्तिजाय (शान्तिजाय; शान्तिज, शान्तिजयत), 8 शैकयत (शैकयत), 9 शैकयत, 10 शैकयत ॥

1 ऐतुकारि, 2 सारसायन (सारसायन), 3 आन्द्रायण, 4 आन्द्रायण, 5 आन्द्रायण (आन्द्रायण), 6 श्रीशायन, 7 श्रीशायन, ॥ आन्द्रायन, 9 शरानिधि, 10 शरानिधायन, 11 श्रीशायन (श्रीशाय), 12 शरानिधि, 13 शरानिधि, 14 शरानिधि, 15 शौचयत, 16 शौचयत, 17 शौचयत, 18 शरानिधि, 19 शौचयत, 20 शरानिधि, 21 शैकयत, 22 शैकयत, 23 नड (नड) 24 शरानिधि, 25 शरानिधि (शरानिधि and शैकयत), 26 शरानिधि, 27 शौचयत, 28 शरानिधि, 29 शरानिधि, ३० श्रीशायन ॥

१२६४ । सोऽस्यादिरिति कृन्दसः प्रगायेषु । ४ । २ । ३५ ॥

अण् । पञ्क्तिरादिरिति पाठकः प्रगायः ॥

स्वार्थे उपसंख्यानम् * । निष्पदेव चण्डभेदम् ॥

1264. The affix अण् (IV. 1. 83 S. 1073) added to the names of Metres, indicates a Prâgâtha beginning therewith.

Note:—The words of this sâtra require a little explanation. सः 'that' i. e. word in construction in the first case. स्वार्थे 'its' i. e. this gives the meaning

of the affix चादि 'beginning', this qualifies the base or prakṛti. The word इति is added for the sake of precision चन्त 'after the name of a metre'. This points out the base प्रगाथेषु 'in the sense of Pragaṭha'. This qualifies the meaning of the affix. To put it in other words the affix means that the affix इति is added to the name of a metre, when that metre is the beginning of a Pragaṭha, and the whole word so formed means a Pragaṭha beginning with that metre.

Thus पाक is the name of a metre adding च्त् to it we get पाक्त् which means "a Pragaṭha beginning with the metre Paakti". Similarly जातुद्गन्, जातत् &c.

Why do we say "beginning"? If the metre is in the middle or end of a 'Pragaṭha' the affix will not be employed. Why do we say 'after the name of a metre'? The affix will not be added to a word which is in the beginning of a Pragaṭha. Why do we say 'in the sense of a Pragaṭha'? The affix will not be added if the metre is the beginning of an Anuśtubh &c and not of a Pragaṭha. Pragaṭha is the name of a particular kind of Mantra or Hymn यच्च हे ऋषोः प्रगाथेन तिस्रिभिरिति स प्रगाथनात् पकर्वनात् वा प्रगाथ इत्युच्यते ॥

Var! —The affix च्त् is added to the name of a metre in a self-descriptive sense without changing the meaning of it, and the word so formed is in the neuter gender. As त्रिशुब्न् 'the metre Trishubhā', जातत् &c.

१२६५ । सप्तमे प्रवाज्जनयोद्धृष्य । ४ । २ । ५६ ॥

सौप्तिकदुर्वर्ते । सुभद्रा प्रयोजनस्य सप्तमस्थेत् सौभद्र । भरता बोद्धारोऽस्य सप्तमस्य भारत ॥

1265 The same affix उद्धृ indicates, when it is added to a word which denotes either the object of battle or the warrior of a battle, a battle fought for that object or by that warrior as a leader.

Note —The phrase सौप्तिक is understood here showing that the word in construction to which the affix is to be added must be in the first case and must be the name of the object प्रयोजन or of the warrior दौर्त् ॥ The whole word so formed must denote a battle. Therefore the word सप्तम ॥ has the meaning of the affix.

This सुभद्रा प्रयोजनस्य सप्तमस्य—सौभद्र A battle fought for Subhadrā. Similarly भारत ॥

Note —Why do we say 'in the sense of a battle'? Observe सुभद्रा प्रयोजनस्य सप्तमस्य Subhadrā is the object of the gift. Here no affix is added. Why do we say 'after a word denoting an object or a warrior'? Observe सुभद्रा प्रयोजनस्य सप्तमस्य ॥

१२६६ । तद्वस्यां प्रहरणमिति कौट्यायां षा । ४ । २ । ५७ ॥

दण्डः प्रहरणमस्यां क्रीडायां दण्डात् । शैला ॥

1266. The affix ष added to the name of a weapon, indicates a game played with that weapon.

The sūtra literally translated means: 'that is the weapon in this, denoting play; the affix ष is added' i.e. to a word in the first case in construction, denoting the name of a weapon; ष is added to denote a play. Thus दण्डः प्रहरणमस्यां क्रीडायां = दण्डात् "a game played with sticks". So also शैला "a game played with fists".

Note:—Why do we say 'a weapon'? Observe माला भूषणमस्यां क्रीडायात् 'the garland' is an ornament in this play'. Here no affix is added to माला ॥ Why do we say 'in denoting a game'? Observe:—खट्वः प्रहरणमस्यां सेनायात् 'the sword is the weapon in this army'. These words are as a rule in the feminine gender (IV. 1. 4 B. and 15), the feminine being formed by षा ॥

१२६७ । घञः सास्यां क्रियेति ञः । ४ । २ । १८ ॥

घञ् क्तान्क्रियावाचिनः प्रथमान्तादस्यां ञि चमन्थये स्त्रीकिन्ने ञप्रत्ययः स्यात् । घञ् इति कृत्यमव्ययसिद्धिकारकपूर्वस्यापि मन्थयम् ॥

1267. The affix ञ, added to a noun of action ending in the affix घञ् denotes an action occurring in that.

These words are also feminine. The meaning of the words of the aphorism is:—घञ् "after a word ending in the affix घञ्"; ता 'that' सस्यां 'in it', the feminine gender shows that the word is also feminine. क्रिया "action"; this qualifies the sense of the affix. To put it in other words, 'the sūtra means, "After a word ending in घञ्, expressing an action, being in the 1st case in construction, the affix ञ is added in the sense of a 7th case-affix, the resultant word being in the feminine gender".

The घञ् formed word may be preceded by a *gati*, or a *kāraṇa*, or an *upapada*, and the rule will still apply, as घञ् is a Kṛit affix. As an example under this sūtra, let us take the घञ् formed word वातः preceded by the upapada श्येन ॥ Thus श्येन + वात + ञ ॥ Now applies the following.

१२६८ । श्येनतिलस्य पाते जे । ६ । ३ । ७१ ॥

श्येन तिल एतयोर्ब्रह्मणः स्यात् उपलये चरे पातञ्चिरे उत्तरपदे । श्येनपातोऽस्यां पतने श्येनपाता श्येनः । तिलपातोऽस्यां पतने तिलपाता स्वभा । श्येनतिलस्य किम् । दण्डपातोऽस्यां तिघी पतते दण्डपाता तिघिः ॥

1268. मुञ् is the augment of the words श्येन and तिल, before पात, when the affix ञ is added.

Thus श्येनपातोऽस्यां पतते—श्येनपाता, so also तिलपाता ॥ Thus श्येनपाता श्येनं 'a chase with hawks to bring down or fell the prey'. तिलपाता स्वभा "an

oblation in the ancestors in which sesamum is thrown " Why do we say रवेण and हित only? Observe इण्डपावोऽस्या विधौ वर्तते—दाण्डपाता विधि, गौराजपाता विधि ॥

Note —Why do we say before अ? Observe रवेणपात ॥

१२६९ । उद्घीते तद्वद् ॥ ४ । २ । ५६ ॥

एवाकारानधीते वेद् वा वैद्यकारण ॥

1269 The affix अण् (IV, 1. 83 § 1078) comes after a word denoting 'some subject of study', in the sense of 'who has studied that or who understands that'.

In other words, the sūtra means that the affix अ added to a word in the accusative case in construction, denoting a person who studies or knows, that As एवाकारानधीते = देवाकारण (VII 3 3 § 1098) 'who knows grammar' The word एद् is repeated in this sūtra, in order to show a distinction between one who studies and who understands

१२७० । कृत्स्नधादिसुमान्ताडुक् ॥ ४ । २ । ६० ॥

कृत्स्नविद्योपाधिनाधिबेद् अण्णम् । वे-डी पुस्तकधे-डी येदिददि कर्त्तवित्पादकप्रत्ययेभ्यस्त्वधेतरि । आदिगोत्रिक । बाह्यपथिक । उक्त्य साधविधयस्तत्त्वसम्बन्धय प्रत्ययविधयो कृत्स्नयोरुक्तम् । तदधीते वेद् वा औपिधक ॥

कृत्स्नधादाङ्क्ययथाह्यङ्गणौ नेष्येते ॥ म्याङ्ग् नैवाधिकं । श्रुतिन् वार्तिक । लीलायतह लौकामनिक इत्यादि ॥

युष्माकावरकण्ठोदीरेष्येते ॥ साधदक्षिणिक । अकल्पादे कित् । काल्पस्य ॥

विद्यादानकल्पान्ताद्यानि वक्तव्यम् ॥ बाह्यविधिक । गौतमविधिक । आश्वलायनिक । पाठशरकान्तिक ॥

पद्मपत्रपदंविपुर्वादिपान्ताङ्गिति वक्तव्यम् ॥ आह्वयिक । आचयिक । भार्गविक । विविधा विद्या विविधा तालपिण वद वा वैविद्य ॥

यादयानाद्ययथैकैकविद्ययापुत्राण्यङ्गम् ॥ यवकीरमधिकृत्य कृतयापदानवृत्तयाद्ययवकीर मदीते वैति वा यावकीरिक । अथयदनाभाविद्वय कृता आश्वलायनः, अथयदना । अधिक्त्य कृते प्रत्य इत्यर्थे वृत्ताङ्क । तस्य तुवाच्यमधिकारो बहवन्निवि लुक् । ततोऽनेन दृक् । बाह्यपथिक । धिक्सासिक । गौराजिक ॥

सर्वे ये एतेषु सुप्रकृत्य ॥ सर्ववेदानधीते सर्ववेदे । सर्वतन्त्र । सप्तार्थिक । द्विभोर्लुगिति लुक् । विन्नः ॥

इत्ययोरुत्तरदातृशब्दौ धिकल्प ॥ पूर्वपथिक । जन्तव्यपथिक । अतत्रपथिक । एतवपथिक । पतिपाथिक । पतिवपथिकी ॥

1270 The affix उक् comes in the sense of 'one who studies or one who understands', after the name of a sacrifice, after 'uktha &c', and after a stem ending with the word sūtra.

This debars अण् ॥ When the base has the primary sense of 'sacrifice', then the force of the affix is 'he who knows that sacrifice'; when it means the book treating of that sacrifice, then the force of the affix is, 'he who studies that book.' Thus अग्निष्टोमिकः 'who understands Agnishtōma Sacrifice or studies the book teaching it'. राजपेदिकः, श्रौचिधवाः ॥ Uktha is a kind of sāma. The book treating of it is also called Uktha by a figure of speech. लोकवैदिकः, वार्त्तिकवैदिकः, संप्रहृतवैदिकः ॥

Isthī:—The affixes इक् and अण् do not come after the word इक्ष्य when used in its primary sense. Therefore औचिकः always means 'one who studies the prātisākhyā of the Śāma Veda' and never means 'he who understands इक्ष्य ॥

Similarly न्यायन or नैयायिकः, वृत्तिप or वार्त्तिकः; श्लोकवद्व or श्लोकवैदिकः &c. All these are words of the इक्ष्यादि class, for a list of which see below.

As regards लुप्तान्त words to which also this sūtra is applicable, we must remember the following.

Isthī:—The affix इक् comes after a stem ending with the word सूत्र when the preceding word in composition is not कल्प ॥ Thus संप्रहृतवैदिकः from संप्रहृतन् meaning 'one who studies Sangraha sūtra.' Why do you say 'when the preceding word is not सूत्र'? Observe कल्पसूत्रः 'one who studies Kalpa sūtra'; formed by the affix अण् and not इक् ॥

Vār:—This affix comes after words ending in विद्या, लक्षण and कल्प, as वाचस्पतिकः, गौतमशिकः, भास्करशिकः, पाठशास्त्रिकः ॥

Vār:—Not so if the word विद्या is preceded by the words अङ्ग, अक्ष, धर्म संसर्ग and वि ॥ As अंगविद्याधर्मि = अङ्गविद्यः, अक्षविद्यः, धर्मविद्यः, संसर्गविद्यः, वैविद्यः ॥ All those are formed by अण् and not इक् ॥

The word वैविद्यः; has this peculiarity that it is formed from the word त्रिविद्या meaning "three sorts of knowledge" (त्रिविधाविद्या) ॥ If we analyse the word as त्रिविद्याऽपीति then, the form would be त्रिविद्यः and not वैविद्यः for it would be then त्रिविद्यवर्द्धित् in which the affix would be elided by IV. 1. 88. S. 1080.

Vār:—The affix इक् comes in the same sense after names of stories (आख्यान), narratives (मातृव्ययिका), and after the words इतिहास and उपाख्यान ॥ As वाचकितिकः, वासवदत्तिकः, ऐतिहासिकः, पैराखिकः ॥

The story describing the adventures of Yavakṛita, is called by a figure of speech Yavakṛita. He who studies or knows the work यवक्रीतम् is यवक्रीतिकः ॥ Similarly the story relating to Vāsavadattā is वासवदत्ता ॥ Here the affix इ is ordained by IV. 2. 114 S. 1337 with the force of the sūtra IV. 3. 87 S. 1467.

But this affix is elided by the *Vārtika* लुप्तव्यधिकारोऽथ बहुलम् 'there is diversely the elision of the affix after words denoting 'narratives'. So being elided, the form remains as वासवदत्ता to which is added टक्. So we get वासवदत्तिका ॥

Vārt —This affix is elided after words beginning with सर्व, and स, and after Dvigu compounds. As सर्ववेद, 'one who studies all the Vedas', So also सर्वतन्त्र । सर्वाधिक ॥

He who studies two Tantras will be called द्वितन्त्र Here the samāsānta affix is elided by IV 1 88 S 1080

Part —The affix इक्य् comes in the same sense after a compound word ending in वद्, as, पूर्वपदिक and उत्तरपदिक ॥

Vārt —The affix विक्य् comes in the same sense, after the compound words शतपथ and छट्पथ ॥ As शतपाथक । शतपथिकी (IV 1 41 S 498), षष्टिपथिक (। षष्टिपथिकी) ॥

1 उच्य, 2 लोकायत 3 न्याय, 4 न्याय, 5 पुनरुक्त, 6 निवृत्त 7 निमित्त 8 द्विपदा, 9 वधातिथ (द्विपदी उद्योतिपि) 10 अनुपद 11 अनुकल्प, 12 दण्ड 13 धर्म, 14 चर्चा, 17 कनिष्ठ, 26 अक्षय 17 छट्पथ, 18 परक्य (पद । क्य) 19 सप्तह (संपात also सप्त) 20 धृति, 21 परिपद, 22 सप्तह, 23 गण, 24 ह्य (ह्यल्लुप्त ॥ गण, ह्य), 25 आनुवेक, 26 अनुसुप्त ॥

१२७१ । क्रमादिभ्यो ङुन् । ४ । २ । ६१ ॥

क्रमक । क्रम, पद, विद्या नीमासा, इति क्रमाणि ॥

1271 The affix ङुन् comes, in the sense of "who studies or who knows", after the words 'Krama &c'.

This debars ङ् ॥ Thus क्रमः (VII 2 1 S 2297) पदः &c The words 1 क्रम 2 पद 3 विद्या, 4 नीमासा 5 साधन् belong to this class

१२७२ । अनुवाक्यादिभिः । ४ । २ । ६२ ॥

अनुवाक्ये शब्देऽन्ये । आश्रयसदृशेऽथैऽनुवाक्याद्य गदधीने अनुवाक्याथी । सर्वधीनेषु विद्वेः ङुन्वाधनार्थगिण्य ॥

1272 The affix 'ini' comes in the sense of "who studies or who knows", after the word 'anubrāhmaṇya'.

This debars ङ् ॥ The word अनुब्राह्मण्य means 'a book in the imitation of or similar to a Brāhmaṇya book' He who studies an अनुब्राह्मण्य is called अनुब्राह्मण्यिन्, which word is thus declined —अनुब्राह्मण्यिणी, अनुब्राह्मण्यिणी, &c. The affix इनि also has the force of ङुन्, and by Sūtra V ३ 115 S 1932 गत इनि इनी, this word अनुब्राह्मण्य might have taken both the affixes इनि and ङ् in the sense of ङुन्, but as a matter of fact, it only takes इनि in that sense. Though it would have taken इनि by the V. 2, 115 S 1922, its separate

mention here is for the sake of preventing the application of झञ् । In the Bhāṣya however this Sūtra is declared superfluous, which implies that झञ् also is added.

१२७३ । वसन्तादिभ्यश्चुक् । ४ । २ । ६३ ॥

वसन्तिकः । अथर्थाद्यपथीति आथर्वणिकः । दण्डिनाथनेति छपे निरात्मनादृजोर्वा न ॥

1273. The affix चुक् comes in the sense of 'one who studies or who knows,' after the words 'vasanta' &c.

This dabars वञ् । As, वसन्तिकः 'one who studies the book relating to the Spring.' आथर्वणिकः &c. The final वञ् of वसन्तिक is not elided because the form is so exhibited in the sūtra VI. 4. 174 S., 1145.

1 वसन्त, 2 व्रीह्य, 3 वर्षो, 4 छन्द, 5 द्वेष्य, 6 सिचिर, 7 द्रव्य, 8 तुल्य, 9 चल, 10 शत्रुतुल्य, 11 अथर्वण, 12 आथर्वण ॥

१२७४ । प्रोक्तास्तुक् । ४ । २ । ६४ ॥

प्रोक्तायकमन्त्रापरवाद्येहृषेऽतुन्त्रावत्य तुक् स्थात् । पञ्चमं पञ्चः । पञ्चमं कविधानमिति का । सोऽस्यास्तीति वनी, तस्य गानापत्यं पाणिनः ॥

1274. After the title of a work, which is named after the Announcer thereof, the affixes denoting 'one who studies or who knows that' are elided by 'luk.'

Note:—This sūtra may be rendered in the following way also:—"There is तुक् of these affixes after a word ending with an affix denoting announcer." The affixes denoting प्रोक्ता or the first propounder are taught in IV. 3. 101 S. 1481 &c. Thus पाणिनिना प्रोक्तम् = पाणिनीयम् 'the system of Grammar enounced by Pāṇini.' पाणिनीयमथोते = पाणिनीयः, so also कविधामः । The difference between the word पाणिनीय meaning 'the system of Grammar,' and पाणिनीयि formed with झञ्, meaning 'who studies that Grammar' would consist in the accent, and the formation of the feminine. As पाणिनीय इत्यङी । For, had there been no elision expressly enjoined by this sūtra, in forming the feminine, डीप् would be required by VI. 1, 15 S. 2409, as the word would end in झञ्; and the accent of the word would be finally acute (झञ् being acute by the universal rule of affix-accent III. 1. 8 S. 3708). But when the affix is elided, the feminine is formed by डप्, and the accent is on the middle, owing to the झ- affix. (Phit Sa 11. 19).

The word पाणिनी is thus derived; पञ्च has the same meaning as पञ्च; this last word is formed by the addition of the affix क् having the force of the affix पञ् (See the *Vārtika* under III. 3. 58 S. 3234). One who has पञ् 'wealth' is called पञ्चि which is formed by adding the affix इति to पञ्च by V. 2. 115. S. 1922 The gotra 'descendant' of पञ्चि will be पाणिनः formed by the affix झञ् । Thus पञ्चि + झञ् = पाणिन ॥ The final इ of पञ्चि is not elided by the following sūtra:—

१२७५ । गाथिन्दिक्शिशिगण्णिपणिन् ॥ ६ । ४ । १६५ ॥

एतेऽपि प्रवृत्तस्युः । इति दिगावो म । ततो युनि इम् । पाणिनि ॥

1275 गाथिन्, चिदधिन्, केशिन्, गण्णिन् and पणिन् remain unchanged before the Patronymic अण् also

Thus गाथिन्दीप्तल=गाथय । So also चिदधिन्, केशिन् गाथिन्, and पाणिन् । 1) sūtra applies to Patronymics. To the word पाणिन् thus formed to add the युवर् 1 at patronymic affix इम् । Thus we get पाणिनि । Then applies the following sūtra —

१२७६ । पयक्षत्रियार्पञ्चिता युनि लुगाणिभो । २ । ४ । ६८ ॥

पयप्रत्ययान्तास्तात्रणोचप्रत्ययान्ताहृष्योमपाणिभो गाथप्रत्ययान्तम् अित्थं पर्याप्तुपनिधाय नौरणिमौलुक् स्यात् । कौरव्यः पिता । कौरव्य पुत्र । आकल्पः पिता । आकल्पः पुत्र । वामनः पिता । वामनः पुत्र । तैकायनिः पिता । तैकायनिः पुत्र । इत्यः पिता । शिवायणः । कौटिलः पिता । तल इम् । कौटिलिः पुत्र । कुलिः पिता । वावरत्यस्तः स्वभा । वावरयाः । इति णो लुक् लुक् भवति । आऽपमहन्यन् मतिपरोक्षस्य कश्चन एव महन् । पाणिनिना षोडश पाणिनीयम् । वृक्षात् । इत्य-ण् लुक् । गौणे च इम् तदन्तादिनि वक्ष्यमाणत्वात् । सहाऽप्यहृष्यविवक्ष्यहृक् । इति शिवा च नि७५ । पाणिनीय । वाग्यनीय ॥

1276. After a word ending with the Gotra affix व्य (IV 1 151 S 1175) and after a Gotra word denoting the descendant of a Kshatriya or a Rishi 'seer,' and after a word ending with a Gotra affix having an indicator अ्, the affix अण् and इम् employed in forming युवन् (IV 1 163 S 1090) 'descendants,' are elided by the substitution of लुक् ॥

1 Thus by IV 1 151 S 1175 (the affix व्य comes after हृक् &c. in denoting descendant) we get कुरु+व्य-कौरव्य (VII 2 117 S 1075) a grandson of Kuru' This is a Gotra word (IV 1 162 S 1089). Now in forming a word denoting a lower descendant than grandson we add a Yuvan affix. Thus कौरव्य+इम् (IV 1 95 S 1095) Now the इम् is elided by the present sūtra and we get the form कौरव्य which thus means both a Gotra and a Yuvan (IV 1 163 S 1090) descendant of Kuru. So that कौरव्य is the name both of the father and the son.

Note — Now it may be objected the word कौरव्य belongs to the विकृति class and by IV 1 154 S 1178 it will take the affix द्विम् । Do we what we may, the form will be कौरव्यद्विभिः (VII 1 2 S 457) To this we reply, the word कौरव्य which we see in that list of लुक् &c. is not the word कौरव्य which we formed by adding व्य under rule IV 1 151 S 1175 that विकृति word is formed by व्य under rule IV 1 17 S 1190 and is confined to Kshatriya. The कौरव्य which we have taken denotes a Brahman Gotra formed by IV 1 151

2, Now to give an example of a word denoting the descendant of a Kshatriya. We take IV 1 114 S 1117 which tells us that 'the affix अण् may

be added to the words which are the names of Rishis or of persons belonging to the family of Andhaka, or Vrishni or Kuru.' The Andhaka family is a Kshatriya family, and **स्वफल्कः** is a person of that family. Then **स्वफल्क + अण् = स्वफल्कः** 'a descendant of Svaphalka.' This is a Gotra descendant. In forming Yuvan descendant we have **स्वफल्क + इम्** ! Now this **इम्** must be elided by the present sūtra. So that **स्वफल्कः** means both father and the son.

3. Now to give an example of Rishi family. The sūtra last mentioned (IV. 1. 114 S. 1117) will also hold here. We take the word **वसिष्ठः** ; and **वसिष्ठ + अण् = वसिष्ठः** ; the Yuvan affix **इम्** will similarly be elided after this ; and thus the word **वसिष्ठः** means both the father and the son.

4. Then to take the example of Gotra word formed by affixes having indicatory **म्** ! Thus sūtra IV. 1. 104 S. 1106. declares 'the affix **अम्** comes after the words **विद्** &c., in denoting Gotra descendants.' Thus **विद् + अम् = वैद्** ! Then add **इम्** to denote Yuvan descent, and we have **वैद् + इम्** ! By the present rule this **इम्** is elided and thus we have **वैद्** both for the father and the son.

The above examples show the elision of the affix **इम्** ! Now we shall give example of the elision of the affix **अण्** ! The rule IV. 1. 154 S. 1178 says 'the affix **किम्** comes after the words **विक्** &c. in denoting descendant.' Thus **विक् + किम् = विकामदि** (VII. 1. 2. S. 475). Then to form the Yuvan descendant we add **अण्** by IV. 1. 83. Thus **विकामदि + अण्** ! By the present sūtra, this **अण्** is elided and we have **विकामदि** both applicable to the father and the son.

Why do we say 'there is elision only after these words'? The Yuvan affix will not be elided after other words. Thus rule IV. 1. 112 S. 1115 says:—'The affix **अण्** comes after **कौहड** &c. in forming Gotra.' **कौहड + अण् = कौहडः** ! Now this is neither a word formed by **अण्** nor is it the name of a Kshatriya or a Rishi ; nor any affix having **म्** goes to form it. Therefore the Yuvan affix **इम्** will not be elided after this. Thus **कौहड + इम्** (IV. 1. 95 S. 1195) = **कौहडिः** = son of Kauhada.

Why do we say 'affix denoting Yuvan descendant is elided'? An affix not denoting a Yuvan descendant will not be elided. Thus the pupils of **वामरथ** are called **वामरथ्याः** which word is thus formed : **वामरथ + अण् = वामरथ्याः** 'a descendant of Vamaratha' (IV. 1. 115 S. 1118). Then to denote pupils we add **अण्** by IV. 2. 111 S. 1332. Thus **वामरथ + अण् = वामरथ्याः** 'a pupil of Vamarathya.'

Note:—Why do we say 'Yuvan affix **अण्** and **इम्** are elided'? The other Yuvan affixes under similar circumstances are not elided. Thus the Yuvan descendant of **वसिष्ठ** 'grandson of वसिष्ठ' will be **वसिष्ठ्याः** ! Here the affix **अण्** (IV. 1. 101 S. 1103) is not elided.

In forming the word वाणिनि, the वाण् which went to form the word वाणिन् is not elided because the elision taught by the present sūtra refers to the वाण् denoting the 'Rishi' as specifically mentioned in the sūtra and not the gotra वाण् for the वाण् in वाणिन् is the general वाण् and not the particular वाण् denoting वाण्. The work enunciated by Pāṇini is Pāṇinīyam, which is formed by the addition of the affix क् by IV 2 114 S 1337 and not by the affix क्ण of IV 2, 112 S 1333. For, though the word वाणिनि ends with the affix इम् and so *prima facie* the sūtra IV 2 112 S 1333 ought to apply to it yet it is not so, because the इम् referred to in that sūtra is the gotra affix इम्, as will be explained hereafter, while the इम् in वाणिनि is the इवद् affix इम्.

He who studies वाणिनीयम् is called वाणिनीय formed by adding क्ण to वाणनीयम्. This वाण् is elided and so the resultant word is the same in form. The difference is only in accent and in the formation of the feminine. Thus वाणिनीयम् and वाणिनीया ॥

१२७७ । सूत्राद्य कोपधात् । ४ । २ । ६५ ॥

सुवर्णादिना ककारस्यप्राधान्यवत्सुवर्णस्य लुक् स्यात् । शमीकार्यं चारम्भ । अष्टाकाद्यपि परिमाणस्य अष्टकं वाणिन्यं सूत्रम् । तदधिके वाणिनि वा अष्टका ॥

1277 The affix denoting 'one who studies that or who knows that' is elided by लुक्, after the title of a sūtra work, having क् as penultimate to

This sūtra applies, of course to those words which are not formed by affixes denoting शीकर्ता or the Announcer

Thus सूत्रम् is the title of Pāṇini's sūtra. Those who study सूत्रम् will be called also सूत्रक ॥ अष्टका वाणनीयम् those who study, the Aṣṭaka. So also सूत्रका वैश्वामनीयम्, त्रिका अष्टकध्या ॥

Note — The elision takes place only where the title is formed by a numeral as in the examples above given. Thus अष्टाकारिकं सूत्रमधीने = अष्टाकारिकम् । So also काण्वकम् ॥

Why do we say 'लुक्' क् for its penultimate? Observe सूत्रमधीने = सूत्रकम् ॥

१२७८ । उन्नीय स्याति च तद्विषयाणि । ४ । २ । ६६ ॥

अज्ञानं ज्ञानानि च ज्ञानप्रत्ययानि तद्विषयाणि स्युः । अध्येतवैदित्यस्य विना न प्रदीयमानोऽर्थः । कतेन ज्ञानानधीने कदा । वैश्वामनीयानोऽवित्पायिषुनि । अथ कश्चकोऽपि लुक् । अज्ञानं तस्य प्रान्तात्सुम् ॥

1278 The affixes denoting the announcer, when added to Chhandas and the Bṛāhmanas, express this relation only

The word श्रोत्र is to be read into this sūtra. The force of the affixes denoting announcer (IV. 3. 101 S. 1481), when used after a word denoting a Vedic Text or a Brāhmaṇa, is that of expressing 'one who studies' or 'one who knows.' श्रुतिप्रदानि means 'this relation,' i. e. the subject treated of in this section, namely, the relation of श्रुतेर् or वेदिन् । In other words, the affixes, which ordinarily denote 'announcer,' have the force of 'one who studies or one who knows' when added to Veda-Text or Brāhmaṇas. That is, a श्रोत्र affix should not be added to a Veda or a Brāhmaṇa, except when an श्रुतेर् or वेदिन् affix follows it, and as such latter affixes are always elided by IV. 2. 94, it follows that a श्रोत्र affix when added to a Veda or a Brāhmaṇa, means 'he who studies or knows the Veda announced by.' In fact, there is no affix which can denote merely the announcer of a Veda, perhaps because the Vedas are eternal and no one can be its announcer only, but must be one who has studied it and known it, in order to qualify him to promulgate it.

Thus from the word कठ, the name of a Veda-Text, we get कठः meaning 'those who study or know Kaṭha Veda.' The word is thus formed. To the word कठ we add the affix श्रिति denoting announcer, by IV. 3. 104 S. 1484; then we elide it by IV. 3. 107 S. 1487, leaving the bare word कठ; then we add श्रु, which again we elide by IV. 2. 64 S. 1443. कठ+श्रिति=कठ+० (IV. 3. 107 S. 1487); =कठ+श्रु=कठः (IV. 2. 64 S. 1443) Plural कठः 'those who study the Veda announced by Kaṭha.'

Note:—Why is the word Brāhmaṇa which is also Ohhandas, used separately in this sūtra? In order to include only a certain limited number of Brāhmaṇa Texts to the benefit of this rule, and not all. Thus it will not apply to the Brāhmaṇa announced by Yājñavalkya. Thus ब्राह्मणेष्वेव श्रोत्रानि ब्राह्मणानि = ब्राह्मण-एष्वानि । Similarly श्रुतिप्रदानि: These Brāhmaṇas being of recent origin, the presumption of eternity does not apply to them. See IV. 3. 105.

The word च meaning 'and' is employed in the sūtra. It has the force of applying this rule to some other cases not specially mentioned in the sūtra. Thus काल्पिकानः, कौशिकिनः, 'those who study or know the Kalpa texts announced by Kāśyapa or Kūshika.' So also with regard to Sūtra texts: as, पाराशरियो विद्याः 'the Bhikshus who study the Sūtras promulgated by Parāśara,' शैब्यदिनो नवः, कर्मन्दिनः, कृष्याभियः &c.

Why do we say 'Ohhandas and Brāhmaṇas'? Because the श्रोत्र affix after any other word will have its own significance, pure and simple; as, पण्डितो ह्यकारणम् । वैश्विकम् ॥

The sūtra literally means 'his dwelling place.' A place is sometimes named after the people whose habitation it is. Thus देवः 'the country of the Sibus.'

१२८२ । अदूरभवञ्च । ४ । २ । ७० ॥

विदिशाया अदूरभवं नगरं वैदिशम् । अकारिण माशुक्तांशयोर्दर्याः संनिधाप्यन्ते । तेन पश्यमान-
पसवानां आतुर्यिकत्वं सिध्यति ॥

1282. And lastly a place is named after whatever is found near it.

In this aphorism the word, to which the affix is to be added, is not shown. The word सत्य must, therefore, be supplied from the last sūtra. It means, therefore, 'an affix is added to a word in the genitive case in construction, in the sense of not far off,' the whole word being the name of a place. Thus विदिशाया अदूर भवं = वैदिशम् । Vaidīśam is the city in the neighbourhood of which the river Vidiśā flows.

The च has the force of combining the sense of all the three previous aphorisms with this; so that the four sūtras (1279 to 1282 form but one complete sūtra and hence the affixes to be taught hereafter are called chāturarthika or quadruply significant.

१२८३ । ओरञ् । ४ । २ । ७१ ॥

अयोपशाः । कञ्चुत्तु—काञ्चुतवम् । नर्या तु परत्वात्मदुर् । इक्षुमती ॥

1283. The affix अञ् comes after a stem ending in उ or ऊ, (in the four-fold senses given above).

This of course debars the universal affix अञ् (IV. 1. 83 S. 1073).

Thus काञ्चुतवम् from कञ्चुत्तु । But from इक्षु we have इक्षुमती 'the river Ikshumati, named after the sugarcane near it.' Here we add the affix अञ् taught in the subsequent sūtra IV. 2. 85 S. 1304, which debars अञ् by the rule of ३ subsequent debarring the prior when both are of equal force' (1. 4. 2. S. 175). The affix अञ् governs the six sūtras up to IV. 2. 77. S. 1289. The difference between अञ् and अञ् consists in the accent. The अञ् is first-acute (IV. 1. 197 S. 3686).

१२८४ । अतोञ् बहुअङ्गात् । ४ । २ । ७२ ॥

अतोञ् अङ्गं अथ मनुष्यान्तादम् नाञ् । सैधकावत्तम् । बहुअङ्गिति किञ् । आदिनसम् ।
अङ्गमङ्गं बहुअङ्गिति तद्विशेषणं अथा स्थान्मस्वन्तविशेषणं वा मूत् ॥

1284. The affix अञ् comes in the quadruple sense after a word which ends in the affix मनुप्, and whose stem is polysyllabic.

The word बहुअङ्गः is a compound of बहुअङ्ग meaning literally 'many vowels' i. e. polysyllabic, and of अङ्गः meaning 'stem.' A word which,

exclusive of the affix **सुप्** consists of more than two syllables takes the affix **अञ्**। This debars **अञ्**। Thus **सैषकावर्ष** ॥

Why do we say after a polysyllabic stem? Observe **साहित्य**, **सौवर्ण्य**। Here though the word **सहित्य** ends in the affix **सुप्**, yet the **अङ्** or the stem viz **साहि** is a word of two syllables only hence these words take **अञ्** in forming the names of countries. In fact the word **सुप्** qualifies the word **अङ्** as it stands without the affix **सुप्**, and not the word inclusive of that affix. Therefore **मालावता विषाह** = **मालवर्ष** by **अञ्** ॥

१२८५। **बह्वक्ष कूपेषु। ४। २। ७३ ॥**

अणोऽदवारः। दीपवर्षण निवृत्ता दीपवर्षण कूप ॥

1285 The affix **अञ्** comes in the quadruple sense, after a polysyllabic Nominal stem when 'a well' is to be designated

This debars **अञ्**। Thus **दीपवर्षण निवृत्त कूप** = **दीपवर्षण** 'a well completed by **Dirghavaratra**.

१२८६। **उद्वक्ष विषाह। ४। २। ७४ ॥**

विषाह उत्तरे कूल ये कूपालोऽयम्। अत्रह्वयर्षणाम्। एतेषु निवृत्तो वास कूप। उद्वक्ष किय। इतिवत् कूपेष्वणम् ॥

1286 The affix **अञ्** comes in the quadruple sense, after any Nominal stem, in denoting 'a well' situated on the northern bank of the river **Vipasa**

This debars **अञ्** and it applies to all words whether polysyllabic or not. Thus **सैष** 'a well completed by **Datta**

Why do we say on the 'northern bank? Because if a well is situate on the southern bank of the river **Vipasa** then the affix **अञ्** will apply, as **सैष** the difference being in the accent

१२८७। **सङ्कलादिभ्यश्च। ४। २। ७५ ॥**

कूपणि त निवृत्तम्। अङ्गुल निवृत्त वाङ्गुम्। वाङ्गुलम् ॥

1287 The affix **अञ्** comes after the word 'sankhila' &c, in the above four fold sense

This debars **अञ्**। This word **सङ्कल** is equivalent to **समल वल**। Thus **सैषकल** **सैषकल** &c

1 सङ्कल 2 पञ्चकल 3 वलन 4 अङ्गुल 5 उद्वक्ष (उद्वक्ष) 6 उद्वक्ष 7 सुम्भ
8 विषाह (विषाह) 9 सुद्वक्ष 10 सुम्भ 11 सुम्भ 1 सुम्भ * 13 सुम्भ 14 सुम्भल *
15 सुम्भल 16 वल * 1 विकल (विकला) 18 पानक (पानिका पानिका) 19 पाना 20
कूपल 21 वल 2 निवृत्त 23 वाङ्गुल 24 वाङ्गुल * 25 वाङ्गुल * 27 वाङ्गुल 28 लोमन्
29 वल 30 उद्वक्ष (उद्वक्ष) 31 उद्वक्ष 32 उद्वक्ष 33 वाङ्गुल 34 वाङ्गुल 35
वाङ्गुल 36 वल * 37 वल 38 वल। Also 39 वाङ्गुल, 40 वल, 41 वल ॥

१२८८ । स्त्रीषु सौवीरसस्त्वप्राप्नु । ४ । २ । ७६ ॥

स्त्रीभिरेषु एषु देशेषु वाप्येवम् । सौवीरि । दत्तार्थापनेन निर्धृता शताभिधी नगरी । सस्त्व
पेधुमासी । प्राथि, माकन्दी ॥

1288. So also the affix अञ् comes when the place is situate in the lands of the Sâuvira, or Sâlva or of the Eastern people ; and the word in these cases is always feminine.

The word सौवीर &c. are attributes of देशे सजात (IV. 2. 67) : so also the word स्त्रीषु ॥ Thus दत्तार्थापि 'the city founded by Dattâmitra' (in Sauvira). So also पेधुमासी (in Sâlva), माकन्दी, (in the Eastern countries).

१२८९ । सुवास्त्वादिभ्योऽण् । ४ । २ । ७७ ॥

अभ्योऽपवादः । सुवास्तोरदूरभवं सौवास्तवम् । यद्यु । पार्णवम् । अण्महत्त्वं नद्यां नदुपी बाधना-
भवं । सौवास्तवी ॥

1289. The affix अण् comes after the words सुवास्तु &c. in the four-fold sense.

This debars the affix अञ् which would have otherwise come by IV. 2. 71 and 73. S. 1283 and 1285. Thus सुवास्तोरदूरभवं नगरं-संज्ञास्तवम् ॥ So also पार्णवम् ॥ The use of the word अण्, though its anuvritti came from IV. 1. 83. is for the sake of indicating that this sūtra debars 'matup' of IV. 2. 85. S. 1304, in the case of river names even. Thus सौवास्तवी नदी ॥

१ इवास्तु, २ यद्यु, ३ अण्ड, ४ एण्ड (अण्ड), ५ सेवासिन् (संघासिन्), ६ कर्णवन्, ७ शिखण्डवन्, ८ गर्भ, ९ कर्कश, १० शकरीकर्ण (शरीकर्ण), ११ कृष्णकर्ण (कृष्ण), १२ कर्क, १३ ककण्डुनदी (कर्कण्डु), १४ मोह (गोह्य and ग्राहि), १५ चांदवन् १६ एव ॥

१२९० । रोषी । ४ । २ । ७८ ॥

रोषीःशब्दाभेदनाथ अण् । कृषामोऽपवादः । रोषः ॥ आशकरोषः ॥

1290. The affix अण् comes after रोष in the fourfold sense.

This debars अञ् of IV. 2. 74 S. 1286. This sūtra consists of one word रोषी in the nominative case. As a general rule, all words to which affixes are to be added are put in the ablative case in the sūtras. The fact of this exceptional treatment of the word रोषी indicates that this word takes अण् under all circumstances, whether alone, or forming part of a compound. Thus रोषः, आशकरोषः ॥

१२९१ । कोपधाञ् । ४ । २ । ७९ ॥

अण् । अभ्योऽपवादः । कार्यधिकृतकः कृषः । कार्कशाकम् । द्वैधद्वयम् ॥

1291. The affix अण् comes in the fourfold sense after a stem having क् for its penultimate.

This debars अम् which would have come by IV 2 71 and 73 S 1283 and 1285 Thus कार्योच्छ्रयक कृप ॥ कार्योच्छ्रयक ॥ कार्योच्छ्रयकम् । औदुम्बरा ॥

१२६२ । युञ्जन्त्यङ्गुलिसेनिरदङ्ग्ययफकिङ्गिञ्ज्यकक्ठकोऽरीहयुष्टशाभ्यर्षकुमुद्यकांशतृष्णभेत्ताक्षमसिषिषफाशचलपक्षकर्णसुतक्रुमप्रमदिधराहकुमुदादिभ्यः । ४ । २ । ५० ॥

एष समदशस्य समदश क्रमात्सुधत्पर्याय । शरीरवादिभ्यो युञ् । शरीरनेन निर्दुलवादिभ्यः कम् । कृपाभाविभ्यश्चरुणः । कार्योच्छ्रयकम् । कृपवादिभ्यः कः । प्रपञ्चकम् । कुमुदादिभ्यश्च । कुमुदिभ्यः । कार्यादिभ्य इत् । कारिणः । वृणादिभ्यः यः । वृणस्य । प्रेक्षादिभ्य इति । प्रेक्षि । शरणादिभ्यो र । शरनर । सयवादिभ्यो वम् । सासेष्यम् । सहायवादिभ्यो ष्य । साहायस्यम् । शलादिभ्यो ष । शलास्यम् । पलादिभ्यः फक् । पाशास्यम् । पशा ष्यम् अ । शान्यास्यम् । कर्णादिभ्यः किम् । कर्णादिभिः । सुतक्रुमादिभ्य इम् । सौतक्रुमिः । प्रमदादिभ्यो ङम् । प्रमदा । धरादिभ्यः कम् । धरास्यम् । कुमुदादिभ्यश्च । औदुम्बिका ॥

1292. In the above four senses are added the following 17 affixes after the following 17 classes of words respectively :—

1 युञ् (= अक) after कार्यद्वय &c. 2 इत् (= ईत्) after कृपान्थ &c. 3 क after कृपय &c. 4 उप् (= इक्) after कुमुद &c. ॥ इत् after कारिण &c. 6 स (or य) after वृण &c. 7, इति (= इत्) after प्रेक्ष &c. 8, र after शरनम् &c. 9 वम् (= वय) after सयव &c. 10, ष्य (= य) after सहाय &c. 11 य after पशा &c. 12 कम् (= कार्ण) after पश् &c. 13, किम् (= कावनि), after कर्ण &c. 14 इम् (= इत्) after सुतक्रुम &c. 15 ङ् (= ङ) after प्रमदि &c. 16 कम् (= क्) after धरा &c. 17 वच् (= वत्) after कुमुद &c.

Note.—The above affixes युञ् &c. are applied to the above classes of words वादि is to be added to every one of the above seventeen words. The first part of the sūtra upto इत् gives the seventeen affixes, and the latter part gives the seventeen word classes. The allotment or assignment of affixes is made by I ॥ 10.

The examples of the above are —

(1) शरीरद्वयकम्, (2) कार्योच्छ्रयकम् (3) कृपवर्कम्, (4) कुमुदिकम्, (5) कारिणम् (6) वृणास्यम्, (7) प्रेक्षिष्यम्, (8) शरनम्, (9) सासेष्यम्, (10) शलास्यम्, (11) पशास्यम्, (12) पाशास्यम्, शान्यास्यम्, (13) कर्णादिभ्यः, (14) सौतक्रुमि, (15) प्रमदा (16) धरास्यम् and lastly (17) औदुम्बिका ॥

Note.—The word शिरीष will be seen, by referring to the above lists, to occur in three classes viz कार्यद्वयदि (36), कुमुदादि (14) and धरादि (3) Moreover it is governed by the general affix अण् also in the quadruple sense, according to the opinion of Patanjali. And because it occurs in the धरादि class (IV 2 82 ॥ 1291) therefore this universal अण् (IV. 1 83) will be elided after it. As we have already shown before under I 2 51 when शिरीषण was formed from शिरीषा ॥

(1) 1 कार्यद्वय ॥ ३ युञ् ॥ 4 कुमुद ॥ 5 अण् ॥ 6 किरण, 7 सापरास्य, 8 औदुम्बिका, 9 औदुम्बिका, 10 शैवतास्य, 11 शैवतास्य, 12 शैवतास्य (also शैवतास्य), 14 शैवतास्य (शै), 15 शैवतास्य, 16 शैवतास्य 17 शैवतास्य, 18 शैवतास्य, 19 शैवतास्य, ॥

20 कौट्यायण, * 21 खाजायन, 22 साधिवन्त्यायन, 23 राक्षसोप, 24 विषय, 25 विषास, 26 वृन्द, 27 उरुचयन, 28 खाण्डवीरय (खाण्ड), 29 वीरय, 30 काशकृष्ण (काश), 31 जाययन (यज्) 32 विद्याया, 33 रैवत (रैवत), 34 बिल्व (बैल्व K.) 35 सुयज, 36 सिरीष, 37 दाधिर, 38 जम्बु, 39 खदिर, 40 सुशर्मन् (सुशर्म K.), 41 दलह, * 42 मलन्दन, * 43 खण्ड, * 44 कणज, * (कणज), 45 यददच, * 46 शार, 47 वेगतायण (sic) and 48 खाण्डायन ॥

(2). 1 कृषाभ, 2 धरिष्ठ, 3 धरिम (धरीष), 4 वैरमन्, 5 विंशाल, 6 लौनहा * 7 वेगस * 8 वेमका, 9 लोमका, * 10 खवल, 11 कुट, 12 वर्धत, * 13 सुर्वधत, * 14 घुकार, 15 एकर, 16 मत्तर (मत्तर), 17 सद्य, 18 पुरम, 19 पुराम, * 20 सुख, 21 घूम, 22 भाजिन, 23 विनत (विनता, वनिता), 24 कपमत, 25 विकृष्वास (च. l. कृषिष्वास; विकृष्वास), 26 पद्यर, * 27 चरत्, 28 धयत्, * 29 मौह्य, 30 सुकर, * (मौह्यकार), 31 रोपन् 32 बर्देर, 33 अयवास and अद्यायन् ॥

(3). 1 प्ररक, 2 म्योष, 3 शर (शिरा), 4 निलीम, 5 निषास, 6 निपात, 7 निषाण, 8 निष्पथ निष्पथन; निष्पथ), 9 विवज, 10 पतिवृत्, 11 उपयूट 12 लरानि, 13 रित, 14 मत्, * 15 वैरमन्, * 16 लसवासनन्, 17 यदनन् * 18 स्थूल, 19 बाहु (स्थूलबाहु), 20 खदिर, 21 धर्मर, 22 धानदुह, 23 भरदु, * 24 परवस, 25 वेद्य, 26 वीरय, 27 खण्ड, 28 वृन्द, * 29 परिवृत्ता, 30 वरिन, 31 र्णह ॥

(4). 1 कुवुन, 2 शर्षक, 3 म्योष, 4 इहृट (इयट, चकट), 5 लहृट, 6 कहृट, 7 गर्त, 8 बीज, 9 परिषाप, 10 निर्योस, * 11 शकड, * 12 कच, * 13 मधु, * 14 सिरीष, 15 शम्भ, * 16 शम्भय, 17 बन्धक, 18 यषाप, 19 कृष; 20 विकटून, 21 वृषामय, 22 कण्डक, 23 पलाय, 24 विक, 25 कत ॥

(5). 1 केशक, 2 पास (पास), 3 शम्भय, 4 पलाश, 5 वीयुजा (वीयुज), 6 भरय, 7 वाट, 8 मज, 9 वन 10 कर्म, 11 कश्कून्, * 12 कट्ट, 13 सुटा, 14 विस (विश and विस) 15 वृण, 16 कर्पूर, 17 बर्ष, * 18 मधुर, * 19 गह (शुद) 20 कविष्य, * 21 जट्ट, 22 वीपाल; 23 नर, 24 र्णक ॥

(6). 1 वृण, 2 मज, 3 घूल, * 4 मज, 5 वर्ण, 6 वर्ण, 7 वरय, * 8 भिल, 9 सुज, * 10 फल, * 11 धर्मुन, * 12 वर्ण, 13 सुवर्ण, * 14 मज, 15 भरय, 16 सुस, 17 जन, 18 लव ॥

(7). 1 वेद्यका, 2 कृष्ण (कण्डका), 3 कथुका, 4 कृष्ण, 5 विषका, 6 म्योष, 7 इहृट (इहृट), 8 कहृट (कर्कटा), 9 संकर, 10 कट, * 11 कृष, * 12 सुक, * 13 सुक, * 14 सुट, * 15 मह (महा), 16 परिषाप, * 17 यषाप, * यषास), 18 घुपका, * 19 गर्त, * 20 कृष्णक (कृष्णा), 21 हिरण्य, * 22 कुपका, 23 कुकरा, 24 मधुच, 25 सुक ॥

(8). 1 कश्कून्, 2 घृष, (also घृष), 3 ऊप (रूप and रूप), 4 मीन, 5 मज, ॥ धर्म, 7 वृन्द, 8 सुट, * 9 खण्ड, 10 मज, 11 विसा, 12 कोट (काट), 13 पाम (पाम!), 14 कन्द, * 15 कान्द, * 17 गह, * 18 सुट, * 19 कुण्डल, * 20 पिन, * 21 सुट, * ॥

(9). 1 सखि, 2 अश्विन्ना, 3 शयुदन, 4 सखिदन्, 5 गोपिन (गोहित and गोहित), 6 मज, 7 पाल (मल्लपाल, मज, पाल), 8 चक्र (चर्क), 9 अकणक, * 10 हगज, 11 अशोक, 12 करवीर, 13 वासय, * 14 वीर, * 15 पूर, * 16 वज, * 17 कुपर्षिक, * 18 सहरि (सहित; सीका), 19 सरक (सकर), 20 सरस, 21 समर, * 22 वपन, 23 सुवस, 24 रोद, 25 मनास, 26 मन्द, 27 सनक, 28 अकपाल, 29 अकपाल, 30 वकपाल, 31 उषोर ॥

(10). 1 संकाश, 2 कश्चित्त, 3 कश्मीर (कश्मीर), 4 उन्वीर, 5 वरुण (शर), 6 सरक, 7 शर, * 8 सुपथिन (rigidly सुपथिव), पन्थ (समर्थ) च, 9 वृष (घृष), 10 मंश, 11 गह, * 12 नरस, * 13 पखिन, * 14 अह्वयश, * 15 अह्वयन्, 16 कट, 17 मर्जन, 18 र्ण, * 19 र्ण; च

20 शीर्षं • 21 विरल (विरल, विरल) 22 समल • 23 शीर्ष • 24 पञ्चर • 25 मय •
 26 मल • 27 शीर्ष • III लोम • 29 पुलिन • 30 सुपरि • 31 कटिप • 32 सकलक •
 33 कुलि • III शीर्ष • III अगस्ति 36 विकर • 37 मासिका 38 एग 39 विकार, 40
 विरल ॥

(11) 1 वन 2 पुल (पुल) 3 नम • 4 वल • 5 वट • 6 लकुल • 7 वल •
 8 पुल • 9 मूल • 10 लल 11 कुल 12 वन III कुल 14 तुल 15 कवल ॥

(12) I पत्त 2 तुल • 3 तुष • 4 कुण्ड • 5 षण्ड • III कम्बलिका (कम्बलिक),
 7 बधिक • 8 विश 9 वसि • 10 पयिष्पय च (श्लेष पापायन) 11 कुम्ब III शीर्ष
 (सारज) 13 सरक 14 सकल (सकल) 15 वल 16 समल 17 अतिवत् (स्वत्) 18
 रामत् III लामत् 20 हृदिन् • 21 मकर • 22 सामक 23 शीर्ष • 24 निवाम • 25 वाक •
 26 सिद्धक 27 अक्षुष • 28 सुबलक 29 हृमक (हृमक) 0 दिराक • 31 कुल • 32
 विल • 33 विल • 34 वल 35 हृल 36 कला • 37 लक्ष्यक (लक्ष्यक) 38 अरन्ध
 39 अतिवत् ॥

(13) 1 कर्ष 2 वसिष्ठ 3 कर्ष 4 वाक्यम् (म्ब) 5 सुपर (सुपर) 6 आनन्द (आन),
 7 वाक्यकम् 8 अकम् 9 कुम्भी • 10 कुशी 11 शिपय (शिपय) 12 जीवत् (जीवत्) 13
 कुल 14 आयुर्विल (आयुर्विल) 15 अक • 16 अक • 17 आनक • 18 अक्षुष 19
 वल 0 विरल ॥

(14) 1 मृगम 2 अमिषिन् (विष) 3 विषयित (विष) 4 मृगमिन् • 5 महापुत्र
 6 वन • 7 अक 8 अक (अक) 9 कुल 10 विष 11 शीर्षादिन् 12 अर्धुन 13 वर
 14 अजिर III जीव 16 अयवत् • 17 कला • 18 विरल ॥

(15) 1 मृगमिन् 2 मृगमिन् 3 मृगमिन् (मृगमिन्) 4 कविल (कविल) 5 अयवत्
 (अयवत्) 6 अयवत् (अयवत्) 7 अयवत् 8 अयवत् (अयवत्) III अयवत् • 10 अयवत् ॥

(16) 1 वल 2 वल 3 शीर्ष 4 विरल 5 विरल III वल • 7 वल (वल)
 8 विरल 9 विरल 10 विरल 11 विरल • 12 वल 13 वल, 14 वल 15
 विरल 16 विरल 17 वल ॥

(17) 1 कविल 2 वल 3 अयवत् 4 अयवत् 5 अयवत् C अयवत् (ली) 7 शीर्ष
 III अयवत् (अयवत्) 9 कुण्डल 10 कुल II मयुक्त 12 अयवत् 13 अयवत् 14
 अयवत् 15 अयवत् ॥

२२९३ । जनपदे रूप् । ४ । २ । २२ ॥

जनपदे वाच्ये आनुसारीकस्य रूपस्य ॥

1293 The name of a kingdom is formed by the
lup chason of these affixes, (when the name of the people
 without the change of number and gender, is at the same
 time the name of the kingdom)

Note —The words wati in bracket in the above sūtra are added by the reading
 together of this sūtra with sūtra I 9 51 S 1299 Dr Otto Böhtlingk the learned
 the editor of *Pāṇini in German* has done so and I think it is addition is
 necessary for the elucidation of the sūtra. The aphorism literally means (The

quadruply significant affix) is elided, when the *place* (देश) to be named is a kingdom (जनपद). Thus पंचालानां निवासो जनपदः=पंचालाः ॥ So also कुम्भः, मरत्वाः, शङ्गाः, मगधाः, सुव्याः, पुण्ड्रः ॥

Why is there no *lup*-elision of the affix in the following examples: शीतुम्बरौ जनपदः 'the Kingdom in which there are fig-trees,' वैदिको जनपदः &c? Because here the words शीतुम्बरः and वैदिकः are not *names* of kingdoms, but are used merely as epithets. In fact the phrase राजादि is understood here also.

१२९४ । लुपि युक्तयत्किञ्चनने । १ । २ । ५१ ॥

लुपि तदि प्रकृतियत्किञ्चनने स्तः । पञ्चालानां निवासो जनपदः पञ्चालाः । कुम्भः । शङ्गा । मगधा । कलिङ्गा ॥

1294. When a Taddhita affix is elided by using the word लुप्, then the gender and number (of the derivative word) agree with those of the original word.

Note :—This sūtra consists of four words: लुपि, 'where there is a rejection by using लुप्' 2 युक्तयत् 'appropriate to the same.' 3 व्यक्ति, 'gender,' 4. वचनं number.' The form 'vyakti vachano' is dual.

When a Taddhita affix is elided by *lup* then the derivative word retains the gender and number of the primitive word. Note the difference between the rejection of a Taddhita by saying 'let there be a लुक्' and 'let there be a लुप्' ॥ The direct notion of both words is the rejection of the suffix; but a derivative formed by *lup* rejection may not retain the number and gender of the original word; while a derivative formed by *lup*→rejection does retain the number and gender of the original word.

Thus in the 'secondary derivative word शिरीषः meaning 'a village not far away from शिरीष trees' the masculine gender and plural number of the original word has been retained, though made applicable to a village, which is in the singular number and neuter gender; similarly the word पञ्चालान् is masculine plural in form though applicable to a single province.

This sūtra is not an approved rule; as is mentioned by Pāpini in 1. 2. 53 following, and is consequently of little practical importance.

Thus पञ्चालाः are a class of Kshatriyas; as such the word is of masculine gender and plural number. The country in which Panchālās live is also called Pañchālās; similarly कुम्भः, शङ्गाः, मगधाः, कलिङ्गा ॥

१२९५ । तदक्षिण्यं संज्ञाप्रमाणत्वात् । १ । २ । ५३ ॥

युक्तयत् वचनं न कर्तव्यं संज्ञानां प्रमाणत्वात् ॥

1295. This (concord of gender and number, of primitive and derivative nouns, and of attributes and

substantives, need not be taught (or approved) because it has the authority of *sanjñā* (or conventional term or idiom)

Notes—The agreement between the number and gender of the nouns and attributes, of primary and secondary words formed by suffix rejection, is not an approved syntax. The gender and number of particular derivatives or adjectives are not blindly to be fixed by the primary words or the governed substantives, but it is a matter more or less of usage or idiom and no hard and fast rule can be laid down for it. Thus the word *वृत्* 'wife' has the form of masculine plural but is always applied to female singular; similarly *वृत्* 'water' is always feminine plural in form, as also *वृत्*, *वर्ष*, *दिवस* &c. This sūtra, therefore, modifies the former sūtra and leaves the whole question of syntactic agreement to be decided by usage and idiom.

The words like *Pañ hall*, *Kaurava* &c., should not be considered as derivative words formed by the rejection of a *Tadhitā* affix, but they must be taken as proper nouns and appellatives of certain countries, consequently the gender and number of such words are fixed by the nature of such words and not by any rule of Grammar.

१०६६ । सुप्रयोगमवधानम् । १ । २ । ५४ ॥

सुप्रयोगमवधानम् । १ । २ । ५४ ॥

1296 The sūtras declaring *lip-elision* need not also be taught, because of the non-currency of the etymological meaning of the words supposed to be formed by *lip-elision*.

१२६७ । योगप्रमात्ये च तदभावेऽर्थेन स्यात् । १ । २ । ५५ ॥

यदि हि योगस्त्ववधार्यविदं बोधकं स्वात्तया तदभावे न ह्यनेत ॥

1297. And if the etymological meaning be held authoritative, then when such meaning is absent, the word also should vanish.

Note :—This sūtra strengthens the former sūtra. If it be said that a word always retains its etymological meaning in current language; then when there is an absence of such etymological meaning, then the word itself ought to vanish. But we know, as a matter of fact, that there are words which have altogether lost their etymological sense, and connote a thing different from their radical meaning. Therefore to explain such words by hypothesis of affixes is improper, because they do not retain the meaning of their primitive words.

It has already been said that words like पंचालः &c. are not derivative words, but are appellatives. If these words be taken as proving their etymological meaning, that is, as expressing or dependent upon, the sense of the original word, then when there is a loss of the original word signification, the secondary word must also cease to be employed. Thus if Panchāla be the name of the country in which the Kshatriyas called Pañchālīs live, then when they cease to live in this country, it should cease to be called Pañchālā. But we know, as a matter of fact, these are now used without any reference to the people who once inhabited the countries. These words are consequently not derivative, but their sense is determined by usage. They are what may be called कृति words.

१२६८ । प्रधानप्रत्ययार्थवचनमर्थस्यान्यप्रमात्यात् । १ । २ । ५६ ॥

प्रत्ययार्थः प्रधानमित्येकैकं वचनमप्यविशेषम् । कुतः अर्थस्य लोकत एव सिद्धेः ॥

1298. The proposition (vachanam) that the meaning of the affix (pratyārtha) is the chief factor (pradhānam) in determining the sense of a word should not also be made, because the authority for the meaning of a word consists in something else.

Note :—The translation according to Kāshikā is as follows:

(Nor need be taught) the rule relating to the dependence of the meaning of a word on the principal (pradhāna, in a compound) or on the affix (pratyaya), because the authority of the meaning (of a word, compound or derivative) consists in something else.

Note :—This sūtra may be divided into two parts. The first part stating the proposition and ending with the word vachanam. The second part giving the reason. The first part consists of four words; 1. Pradhāna; 'Principal in a compound.' As in

the compound राजपुत्रा 'king's man,' the word राज is Upasarjana and पुत्रः is pradhāna 2 Pratyaya 'affix' 3 अर्थ 'meaning' 4, वचनम् 'word or sentence.'

In the time of Pāṇini, there were some grammarians, who held the opinion, that the meaning of a word is determined, if a compound word, then by its principal word, and if a derivative word then by the affix. Pāṇini controverts this opinion by declaring that in as much as the meaning of a word is fixed by usage and idiom, therefore the proofs for the meaning of a word are not to be searched either in the affixes which go to form it, or by its principal word, if it is a compound. Because, says Pāṇini, the proof of the meaning of a word is in something else that is to say in the usage of a people and not in the affixes &c. A person who has never heard the name of grammar, understands full well when told to bring a Rāja putraḥ. He brings an official and not a king, nor even any person in general. Similarly when told to bring an अश्वपुत्रं he brings a cowherd's child, not a cowherd nor a child in general, nor both. When, therefore the sense of a word is determined by usage, there is no use to strive to find out the sense by grammatical rules.

१२६६ कालोपसर्जने च तुल्यम् । १ । २ । १७ ॥

अतीताया उभे वकारेणान्या द्वापरे च वदिता विद्योत्तरात् । विद्योत्तरात्परम-
नित्यारि द्वापरे च वदिता विद्योत्तरात् । अकारविरहिते ॥

1299. And a rule fixing the meaning of Time (kāla) and Upasarjana (secondary term in a compound) is equally (unnecessary, and need not be taught).

Thus adyatana (the period of the current day) has been defined by ancient grammarians to be that day which commences with the latter half of the past night, and ends with the first half of the succeeding night (that is from midnight to midnight). Similarly upasarjana has been defined as an adjective or attributive by the ancients. These also need not be taught, as the meaning of the words like adyatana &c. is also determined by usage.

Notes —Here Pāṇini controverts the opinion of those grammarians who would even define time and sequence. Thus there were authors who defined pluperfect as a tense relating to time hundred years past, others said a thousand years past &c. Pāṇini declares that these are redundant definitions and reprehensible, for the same reason as given in the previous affix.

To give another example. Thus अद्यतन काल or the period of the current day, has been thus defined by some Āchāryas — "The period of time beginning from the point when one rises (or ought to rise) from his bed, according to the law, and ending with the point when one goes to bed, according to rule, is called adyatana." Others say "from midnight to midnight is the period of the current day." Similarly others have explained the 'upasarjana' to mean 'that which is 1st of the principal word in a compound.' The sage Pāṇini has not thought it worth his while to define

such words as *upasarjana*, in as much as their sense is well understood by all as a matter of usage. Thus common people who have never heard of grammar, also know the correct use of tenses. They say : "This is to be done by me to-day, this will be done by us to-morrow, this was done by us yesterday."

Similarly common people also know the use of the word *upasarjant*, for they say :—"द्वयमत्र गृहे माने वा उपसर्जनम् 'we are secondary or unimportant persons in this house or village,' meaning that they are not the principal person. Therefore that which is valid according to the usage of the people is needless to be taught.

Why was not this sūtra included in the last ? What is the necessity of making a separate rule of this ? The answer is that it is an illustrative sūtra, and does not exhaust the subject. There are other rules made by former sages which are not taught by Pāṇini. Thus the following rules of old Rishis are not taught herein, they being supposed to be well-known. "A Bahuvrīhi compound connotes ownership." "In Dvandva compounds the sense of both the members of a compound are principal" "In Avyayibhāva compounds the sense of the prior word is the principal" &c.

१३०० । विशेषणानां आजातेः । १ । २ । ५२ ॥

सुबर्धस्य विशेषणानामपि तदादिङ्गुणवत्त्वे स्तो जातिर्द्विर्जातिश्च । पञ्चासा रमणीयाः । गोदी मयीदी । आजातिः किम् । पञ्चासा जनपदः । गोदी मानः ॥

ह्रीत्तद्व्याप्तिसु व्यक्तिः * ॥ ह्रीत्तद्व्याः फल्ग्वि ह्रीत्तद्व्याः ॥

अजलिकाविदु वचनम् * ॥ अजलिकस्य पर्यतस्यादूरमवापि अजलिको वनानि ॥

मनुष्यत्वेति प्रतिषेधः * ॥ मनुष्यतन्त्रणे सुबर्धे विभेदणानां च । सुबर्धस्य तु भवतीत्यर्थः । पञ्चा आधिक्यः ॥

1300 And of adjectives, (the gender and number are the same as of the word formed by *lup*-elision of the Taddhita and which they qualify) except so far as the *jāti* (or kind or species) is concerned ; (i. e. when not expressing *jāti*).

When a Taddhita is elided by *lup* ; the adjectives which qualify such secondary derivatives agree with them in number and gender. This is a rule of syntax. Thus पञ्चासाः रमणीयाः, बहुसाः, बहुशीरधृताः, बहुफल्यफलाः 'the pleasant Pañchālās having plenty of food, plenty of milk and butter.' Here the adjective रमणीयाः pleasant &c. agrees in number and gender with the Pañchālāḥ ; being also in masculine plural. So also गोदी रमणीये ॥ Why do we say ; when not expressing *jāti* ? For when such a derivative is used as a *jāti* word ; then the adjective does not agree in number and gender, as पञ्चासाः जनपदः, गोदी मानः ॥

Notes:—Here जनपद though qualifying Pañchālāḥ does not agree with it in number and gender, as it is a noun of class. All attributes of such words formed by

the compound राजपुत्र 'king's man,' the word राज is Upasarjana and पुत्रः is pradhāna 2 Pratyaya 'affix' 3 अर्थ 'meaning' 4 पदम् 'word or sentence'

In the time of Pāṇini there were some grammarians who held the opinion that the meaning of a word is determined if a compound word, then by its principal word, and if a derivative word then by the affix. Pāṇini controverts this opinion by declaring that in as much as the meaning of a word is fixed by usage and idiom, therefore the proofs for the meaning of a word are not to be searched either in the affixes which go to form it, or by its principal word if it is a compound. Because says Pāṇini the proof of the meaning of a word is in something else that is to say in the usage of a people and not in the affixes &c. A person who has never heard the name of grammar, understands full well when told to bring a Rāja puruṣa. He brings an official and not a king nor even any person in general. Similarly when told to bring an ग्वापुत्र he brings a cowherd's child, not a cowherd nor a child in general nor both. When therefore the sense of a word is determined by usage, there is no use to strive to find out the sense by grammatical rules.

२२६६ कालोपसर्जने च सुखम् । १ । २ । ३७ ॥

कालोपसर्जने च सुखम् । १ । २ । ३७ ॥
कालोपसर्जने च सुखम् । १ । २ । ३७ ॥
कालोपसर्जने च सुखम् । १ । २ । ३७ ॥

1299 And a rule fixing the meaning of Time (kāla) and Upasarjana (secondary term in a compound) is equally (unnecessary, and need not be taught)

Thus adyatana (the period of the current day) has been defined by ancient grammarians to be that day which commences with the latter half of the past night and ends with the first half of the succeeding night (that is from midnight to midnight). Similarly upasarjana has been defined as an adjective or attributive by the ancients. These also need not be taught as the meaning of the words like adyatana &c. is also determined by usage.

Note — Here Pāṇini controverts the opinion of those grammarians who would even define time and sequence. Thus there were authors who defined pluperfect as a tense relating to the hundred years past, others said a thousand years past &c. Pāṇini declares that these are redundant definitions and reprehensible, for the same reason as given in the previous sūtra.

To give another example. Thus अद्यतन काल or the period of the current day has been thus defined by some Aśhīyas — "The period of time beginning from the point when one rises (or ought to rise) from his bed according to the law and ending with the point when one goes to bed according to rule is called adyatana. Others say from midnight to midnight is the period of the current day. Similarly others have explained the 'upasarjana' to mean "that which is of the principal word in a compound." The same śāstra has not thought it worth his while to define

such words as *upasarjana*, in so much as their sense is well understood by all as a matter of usage. Thus common people who have never heard of grammar, also know the correct use of tenses. They say : "This is to be done by me to-day, this will be done by us to-morrow, this was done by us yesterday."

Similarly common people also know the use of the word *upasarjana*, for they say :—'द्वयमत्र मूढे घामे नः उपसर्जनम् ' we are secondary or unimportant persons in this house or village,' meaning that they are not the principal persons. Therefore that which is valid according to the usage of the people is needless to be taught.

Why was not this *sūtra* included in the last? What is the necessity of making a separate rule of this? The answer is that it is an illustrative *sūtra*, and does not exhaust the subject. There are other rules made by former sages which are not taught by Pāṇini. Thus the following rules of old Rishis are not taught herein, they being supposed to be well-known. "A Bahuvrīhi compound connotes ownership." "In *Dvandva* compounds the sense of both the members of a compound are principal" "In *Avyayībhāva* compounds the sense of the prior word is the principal" &c.

१३०० । विशेषणानां चाजातेः । १ । २ । ५२ ॥

सुखार्थस्य विशेषणानामपि तदाविज्ञानवपने स्तो जातेर्द्वैर्जातेः । वञ्चनात् समीचीनः । गोदी समीचीनः । अजातेः किम् । वञ्चनात् अन्वयः । गोदी घामः ॥

हरीतक्यादिषु स्वप्तिः * ॥ हरीतक्याः फलानि हरीतक्याः ॥

अजातिकाविषु वचनम् * ॥ अजातिकास्य पर्यतस्यादुःखानि अजातिकां वगानि ॥

मदुप्यल्लपि प्रसिद्धः * ॥ मदुप्यल्लस्ये सुखार्थे विशेषणानां च । सुखमन्तस्य तु भवतीत्यर्थः । वञ्चनात् प्रसिद्धः ॥

1800 And of adjectives, (the gender and number are the same as of the word formed by *lup*-elision of the *Taddhita* and which they qualify) except so far as the *jāti* (or kind or species) is concerned; (i. e. when not expressing *jāti*).

When a *Taddhita* is elided by *lup*; the adjectives which qualify such secondary derivatives agree with them in number and gender. This is a rule of syntax. Thus *वञ्चनाः समीचीनः, बहुलाः, बहुसीरधृताः, बहुप्रास्यफलाः* 'the pleasant *Pasichālahs* having plenty of food, plenty of milk and butter.' Here the adjective *समीचीनः*; pleasant &c. agrees in number and gender with the *Pasichālah*; being also in masculine plural. So also *गोदी समीचीनः* ॥ Why do we say; when not expressing *jāti*? For when such a derivative is used as a *jāti* word; then the adjective does not agree in number and gender, as *वञ्चनाः अन्वयः, गोदी घामः* ॥

Notes:—Here *अन्वय* though qualifying *Pasichālah* does not agree with it in number and gender, as it is a noun of class. All attributes of such words formed by

the *lup* of a Taddhita agrees with their substantives in number and gender: provided that such an attribute is not a common noun used as an adjective. Similarly adjectives which do not directly qualify such Taddhita formed nouns, but do so through the medium of a noun of class, do not agree in gender and number with the Taddhita-word. Thus पंचाला जनपदे रमणीयो बहुलः 'the country of Panchalā is pleasant and fertile.' Here the words रमणीय and बहुलः qualify directly the word जनपद, and indirectly the word Panchālā, and therefore do not agree with the latter.

Vdt:—In the case of the words *Haritaki* &c. the gender only is retained and not the number. As हरीतक्या-फलानि=हरितक्य 'the fruits of Haritaki.' Here फल is neuter in form, while हरीतकी is feminine. Here the affix denoting fruit is *lup*-elided by IV. 3 167. S. 1546. The resultant noun haritaki meaning the fruit of haritaki agrees in gender only.

Vdt:—The words पार्वतिका &c. retain their number only but not gender, as पार्वतिकं वनानि 'mountain forests i. e. forests in the vicinity of mountains'. Here पार्वतिक is singular and वनानि plural, but the gender of both is the same *viz.* neuter. Here the affix is *lup* elided by IV. 2 82. S. 1301.

Vdt:—Prohibition must be stated in the case of nouns formed by the *lup* elision of an affix relating to man. Thus the Taddhita affix कर् (V. 3. 97 S. 2032) is employed in denoting representation by imitation. Thus कर्ण means a figure like a horse (in wood or clay or paper). But when the imitation is that of a man, this affix is elided. Thus चप्पा means a "doll of straw." But when we want to say a doll in the figure of a man, we will have चप्पा+कर्ण (सुमनुष्ये V. 3. 98 S. 2053)=चप्पा। Here this word is formed by the elision of an affix relating to man. Therefore Adjectives qualifying this word will not agree in gender and number. Thus चप्पा कर्णिकर. 'the delightful straw figure of a man.'

१३०१ । चरणादिभ्यश्च । ४ । २ । ८२ ।

नजलनदार्यं चारणा । परधानानदृश्यं नगरं चरणाः ॥

1301. Also after the word चरणा &c, the affix denoting locality becomes elided, but the number and gender are not changed.

After the words चरणा and the rest, the quadruply significant affix is elided by लुप् ॥ The scope of this rule is in cases of nouns which are not names of kingdoms (or जनपद), to which the last rule applies. Thus नरथाननदृश्यं नगरं (=चरणा: "the city (not a kingdom) not far from the place Varanā").

Note—The word च in the sūtra implies that this rule applies even to words other than those which are given in the list of चरणादि ॥ As नदुनवदरी "a city near to better Nadasi free".

1 घरा, (घरण), ॥ शृङ्गी. 3 शास्त्रनि. 4 शृण्वी °, 5 दद्याण्टी °, 6 घर्णी. 7 शास्त्रघर्णी, 8 गोद (पूर्वो गोदो पूर्वस्य गोदो, क्षपरेण गोदो), ॥ आन्दिप्रधान, 10 ज्ञानघरी (ज्ञानघरी; ज्ञानघर), 11 जम्भ °, 12 पुण्यर °, 13 चम्पा °, 14 पम्पा °, 15 वस्तु °, 16 उजायनी (उज्जयिनी), 17 गवा, 18 मधुघ, 19 नचाधिला, 20 उरसा (उरसा), 21 गोपनी °, 22 वलमी °, 23 कटुकनदी (with कन्दुक). 24 शिषीपः 25 पाञ्ची, 26 उराण्डी, 27 घर्णिक, 28 घर्णिक ॥
Is an भाङ्गतिगय ॥

१३०२ । शर्कराया वा । छ । २ । ८३ ॥

भक्षणात्तुसर्धिकस्य वा लुपयान् ॥

1302. Optionally after the word शर्करा, the quadruply significant affix is lup-elided.

१३०३ । उक्छी च । छ । २ । ८४ ॥

शर्कराया एतो सः । कुमुदार्थे उच्यते च पाठसाधनार्थोऽप्ये क्वकौ । वापश्यसाधनार्थोऽप्ये श्रीस्तार्थोऽप्ये तस्य सुभिवक्ष्यः । च्छ् स्थासि । शर्करा । शर्करेण । शर्करिकम् । शर्करीयम् । शर्करीकम् । शर्करकम् ॥

1303. The affix उक्छ् and छ come after the word शर्करा in the quadruple sense.

Why do we say "optionally" in S. 1302? The word शर्करा occurs in the classes कुमुदादि (2) and गवादि (14) (IV. 2. 80 S. 129^a classes 4 and 16), and must necessarily take the affixes च्छ् and क्छ् taught therein: for had it not taken those affixes absolutely, their would have been no necessity of inserting this word in those classes. The present rule, therefore, teaches by implication, that the word शर्करा takes the general affix च्छ्, besides the above two especial affixes, denoting locality. And when the word takes this universal affix (IV 1. 83 S. 1013), there the option is allowed, not otherwise. Thus शर्करा + च्छ् = शर्करीय, शर्करा + च्छ् लुप = शर्करेण ॥

Thus of the word शर्करा there are altogether six forms denoting locality, namely, two formed by this sūtra, two by the last, and two by the sūtra IV. 2. 80. Thus शर्करेण, शर्करीय, शर्करीकम् (formed by च्छ्), शर्करीयम् (formed by क्छ्), शर्करीकम् (formed by उक्छ्), and शर्करीयम् (by छ).

१३०४ । नद्यां मतुप् । छ । २ । ८५ ॥

आद्वयिकः । इत्यमती ॥

1304. The affix मतुप् is added in denoting a river in the four-fold sense given above.

When the name of a river is to be designated by something which is found near it, we add the affix मतुप् (मत् and मत्). Thus इन्द्रावती, मयकावती, अर्यावती, पुष्करावती, इक्ष्वावती, हुनवी ॥ See IV. 3. 119. S. 1459 by which

the म् is lengthened in these words and VI 1 219 S 3705 by which the udatta is placed on this vowel See VIII 2 10 S 1898 by which म् becomes म् ॥

Note —The affix म् is not however employed in forming the river names भारगीरवी and वैनाशी which are formed by म् added under IV 2 68

१३०५ । मध्वादिभ्यश्च । ध । २ । ६४ ॥

मधुर् स्यात्प्रातृर्षिक । धनकार्यं चारम्भ । मधुमात् ॥

1305 The affix म् is added to the words मधु &c in the four senses given above

The origination of this rule is for the sake of what is not *निरुद्ध* As मधुमात् वित्तवान् &c

1 मधु 2 वित्त 3 रत्नायु 4 वेत्तु 5 कर्त्तु ॥ वनी 7 करीर (कीर),
॥ द्विम ॥ किराण 10 चक्राय (चर्षण) 11 मरुत् 12 चार्त्तली 13 चर 14 इष्टका
15 भाष्टान 16 शक्ति 17 चाचन्टी 18 चकल 19 चक्राका 20 भाषादि (भाषपी)
21 इक्षु ॥ राम् 23 रुटि (कृटि इटि) 24 रुच्य 25 रुक्ताचला 26 रुच (रुच्य)
27 वर 28 वर (वर) 29 रुच्य 30 रुच ॥ मरुत् चार्त्तपाद ॥

१३०६ । कुमुद्वनद्वेषतसेधो ढमत्तुप् । ध । २ । ६७ ॥

कुमुदात् । मत्तुत् । वनस्वात् । चाचक्राह्व इति मत्तुत्वे मादुपधया इति वरुचकान्त व ॥
मठिपात्पति वनस्वम ॥ ० ॥ । माहध्यानात् दत्त ।

1306 The affix ढमत्तुप् comes after the words कुमुद, नद and वेत्तव in the above four senses, and the final of these words is elided before this affix

Thus कुमुदात् मत्तुत्, वेत्तवात् ॥ In the case of the first two words (kumudvat and naḍvat) the ढ of the affix is changed to व by VIII 2 10 S 1898 and in the case of the last word (vetasvat) by VIII 2 9 S 1897

Part —So also after the word मठिपति as मठिपिवात् ॥

१३०७ । मटशदाद्दुलच् । ध । २ । ६८ ॥

मट्ट ३ धारी जन्माश्रमालया । शाह्व ॥

1307 The दुलच् comes after मट्ट and शाह्व in the four senses given above, the final of the words being elided

Thus मट्टात् and शाह्वत् ॥ The word शाह्व means mud and young grass (See Amarakoṣha III 3 89).

१३०८ । शिखाया वलच् । ध । २ । ६९ ॥

शिखायत् ॥

1308 The affix वलच् comes after the word शिखा in the above four senses

Thus सिखावलम् 'the city Sikhā-vala' lit. 'crested as a peacock'.

Note :—The word सिखा takes वल् by V. 2. 111 B. 1918, the affix having the same force as वल् V. 2. 94 S. 1901, ('whose it is' or 'in whom it is'). That should be distinguished from the present, in as much as, the latter is employed in making names of locality, not so the affix taught in Book V.

१३०६ । उत्करादिभ्यश्चः । ४ । २ । २० ॥

वल्कीयः ॥

1308. The affix च comes after the words उत्कर &c, in the four senses.

As वल्कीयः ॥

1 वल्कर, 2 संकर, 3 चकर, 4 विप्लव, 5 विप्लवीशुक्र, 6 अचमन, 7 सुवर्ण (सुवर्ण), 8 अलाजिन, 9 तिक, 10 कितव, 11 जणक, 12 वैषण, 13 विपुक्त, 14 अच्यथ, 15 काच, 16 छुत्र (काकाशुत्र १-काच, शुत्र), 17 भखा, 18 खान, 19 खान्या, 20 अचिर (अजिन), 21 अचर्म, 22 अच्योच, 23 अच्य (अच्य), 24 अचिर, 25 अच्योच, 26 अच्योच, 27 अच्योच (नियः अच्य), 28 अच्य, 29 अच्य, 30 अच्य, 31 अच्य, 32 अच्योच, 33 अच्य, 34 अच्य, 35 अच्य, 36 अच्य, 37 अच्य, 38 अच्य, 39 अच्य, 40 अच्योच, 41 अच्य, 42 अच्य, 43 अच्योच, 44 अच्य, 45 अच्योच, 46 अच्य, 47 अच्योच, 48 अच्य, 49 अच्योच, 50 अच्य, 51 अच्योच, 52 अच्य, 53 अच्योच, 54 अच्योच, 55 अच्योच, 56 अच्योच, 57 अच्योच, 58 अच्य, 59 अच्य, 60 अच्य, 61 अच्योच ॥

१३१० । मडादीनां कुक् च । ४ । २ । ११ ॥

मडकीयम् ॥ कुक्चा इत्यर्थे च ॥ कुक्चकीयः ॥ सच्योच ॥ सच्योच ॥ सच्योच ॥

1310. The augment कुक् comes after the words मड &c. when the affix च follows in the above four senses.

To the words मड &c. the same affix is added, with the insertion of a क् after the stem. As मड + कुक् + च = मडकीयम्; सच्योच, &c.

Two Vārtikas :—The words कुक्चा and सच्योच belong also to this class. In the case of कुक्चा the long vowel is shortened, and in the case of सच्योच the न is elided: e. g. कुक्चकीयः and सच्योच ॥

[मड, 2 अच्य, 3 अच्य, 4 अच्य, 5 अच्य, 6 अच्य, 7 अच्य, 8 अच्य, 9 अच्य, 10 अच्य, 11 कुक्चा (कुक्चाया) इत्यर्थे च, 12 सच्योचोच ॥

१३११ । विल्वकादिभ्यश्चस्य लुक् । ६ । ४ । १५३ ॥

मडाद्यन्तर्गता विल्वकाद्यन्तर्गतस्य लुक् अन्तर्गते परे । विल्वो यस्यां सन्ति सा विल्वकीया । तस्यां भवा वैल्वकाः । वैल्वकीया । वैल्वकाः । अन्तर्गते । अन्तर्गतस्य लुक् यथा स्यात्कुक्को निष्ठासिमा भूत् । अन्यथा सन्तियोगादिनामिदि कुक्चि निष्ठासि । अन्तर्गते सर्वलोपायै । ज्योषे दि यथास्य स्यात् ॥

1311 The affix च of the bha stems विल्वक &c, is elided before a Taddhita affix.

The इत्थं &c are a subdivision of the Nagṛīdi class (IV, § 91 S 1310) and the augment क् is added to them by IV 2 91 S 1310 After these words with the augment क् the affix छ is elided when they take a *secondary* Taddhita affix Thus वित्त्वा दस्या सन्ति = वित्दवीत्य , वस्य भवा (IV 3 53) = वेत्स्यता ॥ Similarly वेत्सीश, वेत्स्यता ॥

Why do we say the affix छ? The affix छ is specifically mentioned in order to show that the *affix only* should be elided and not the augment क् ॥ Otherwise क् would also have been elided on the strength of the maxim — एतन्नयोर्गच्छित्वाद्यन्यत्राद्यथे (or अत्राथे) इममेतद्यथाथे (or अत्राथे), 'When of the two things which are taught together, one disappears, then the other disappears likewise'. The छ् indicates the elision of the *whole* affix इत्थं and not merely of क् ॥ Had the word lopa been used, then क् only of इत्थं would have been elided because its analysis is understood from VI 4 149 S 499

Here ends the chapter on Quadruply Significant affixes.

अथ तद्धितेषु शैविकाः ॥

CHAPTER XXVIII.

THE ŚAISIKAS.

१३१२ । शेषे । ४ । २ । ६२ ॥

अपत्यादिपातुरर्प्यन्तावन्योऽर्थः शेषस्तत्राऽद्यावत् स्तुः । अक्षुषा मृहति पाक्षुषं रूपम् । भावनः प्राक् । औपनिषद्ः पुत्रः । इषवि विद्या सार्वपाः सन्तवः । उल्लसने शुष्ण शीलुखलं वागलः । अर्धिरुहते आभो रयः । अतुभिरुहने पातुरं सक्तव् । अतुभिरवा इरवने पातुर्वचं रक्षः । शेष इति लक्ष्यं चाधि-कारम् । तस्य विकार इत्यतः प्राक् शेषाधिकारः ॥

1312. 'The affixes taught hereafter, have senses other than those mentioned above.

The suffixes that will be taught now have senses other than those already taught in the previous aphorisms. Let a meaning, other than those of which 'progeny' (IV. 1. 92 S. 1088) was the first mentioned, and the quadruple signification, the last, be called शेष or the remainder '—and in that remainder of senses, too, let there be the affix पञ्च &c. Thus पाक्षुषं vis-ible 'viz. colour which is apprehended by vision' from अक्षुष् ; आदव्यः 'audible' viz. sound, from अदवज् ; औपनिषद्ः 'treated of in Upanishad' i. e. soul, सार्वपाः from इषद्, 'ground on a stone' i. e. flour of a fried corn, पातुरं 'ridden in by four persons' viz. a cart ; पातुर्वचम् 'who is seen on the fourteenth day of the moon' viz. a goblin ; शीलुखलः 'pounded in a wooden mortar' viz. awn-less barley ; आभः 'drawn by horses' viz. a chariot.

The word शेषे is both a vidhi (lakṣhaṇa) and an adhikāra sūtra. It is a vidhi sūtra in the senses of 'apprehension' as in chakshushā grīhyate (apprehended by the eye), "pounding" (as in ulākhale kshuṣṇa). &c. For no sūtras are taught in these senses.

The regulating influence of the expression शेषे "in the remainder" extends from this aphorism forward as far as IV. 3. 134 S. 1514. The affixes &c taught hereafter, do not come in the sense of 'progeny' &c, but they have, every one of them, all the senses of जन्त 'being born' (IV. 3. 25 S. 1393), प्रोक्तः (IV. 3. 101 S. 1481), आगतः (IV. 3. 74 S. 1453) &c. विशतः (IV. 3. 87 S. 1467), &c कृतः &c (IV. 3. 38 S. 1413).

Note:—Thus शेषः means "born in Sṛghna (IV. 3. 25 S. 1393), or done in Sṛghna, or bought in Sṛghna, or obtained in Sṛghna, or skillful in Sṛghna (IV. 3. 38 S. 1413), or abundant in Sṛghna (IV. 3. 39 S. 1414), or suited to Sṛghna (IV. 3. 41 S. 1416), or staying in Sṛghna (IV. 5. 53 S. 1428), or what

has come from Srughna (IV ३ 74 S 1433) or which has its rise in Srugh (IV, ३ 83 S 1432) a road leading to Srughna (IV ३ 8० S 1405) a messenger going to Srughna (IV ३ 85 S 1465) a gate facing Srughna or from which to go out to Srughna (IV ३ 86 S 1466) a book relating to the History of Srugh (IV ३ 87 S 1467) an inhabitant of Srughna (IV ३ 89 S 1469) a person whose ancestral home is at Srughna (IV ३ 90 S 1470) "

१३१३ । राष्ट्रवारपारद्वयो । ४ । २ । ६३ ॥

आद्या कनाद्वयो स्त यत्र । राष्ट्रि । वारपारिण ॥

ववारपारदिपूर्वात्तादि विपरीता यति वक्तव्यः ॥ अवारिया वारिण वारावारिण । इह मकृतिर्वा
वारावहपुरेयुज्जना प्रत्या उच्यन्ते तेषा जामाद्याभ्यविधिषा सवयविभक्तयश्च वक्ष्यन्ते ॥

1313 The affixes *gha* and *lha* are respectively added after the words राष्ट्र and ववारपार ॥

The affix, इद् is substituted for घ् and ईन् for ल् (VII 1 २ S 475) Thus राष्ट्रि 'born &c. in a country,' ववारपारिण 'who or what goes &c. extends to both banks'

Part —The affix ल् comes also when the words वार and पार are taken separately, as well as when compounded inversely e. g. वारिण 'belonging to this bank of the river,' वारिण 'belonging to the other bank' वारपारिण 'belonging to the other bank as well as to this.' Here as well as in several of the subsequent aphorisms merely the stems and their appropriate affixes are given, the sense of these affixes and the cases of the noun in construction such as those of being born' &c. will be taught hereafter in IV ३ 25 1393 and sūtras that follow it

Note —There shall now be mentioned derivatives which end with these affixes the first where of is घ् and the last where of are ह्यु (IV ३ 24 1392) with specification of the original term to which the application of these affixes is appropriate, and their varieties of meaning, such as being produced therefrom IV ३ 25 S 1327, and the like, shall be mentioned, and the declensional cases in connection with which the affixes are appropriately applicable

१३१४ । ग्रामाद्ययौ । ४ । २ । ६४ ॥

ग्राम्य । वारिण ॥

1314. The affixes य and यञ्(रिन्) come after the word 'grāma'

As ग्राम्य and वारिण 'a rustic'

१३१५ । कञ्ज्यादिभ्यो ढकञ् । ४ । २ । ६५ ॥

मुग्धनामय कञ्ज । यञ् जामादि काचयञ् । नाचरकञ् । ग्रामादियुद्धो मानेकञ् ॥

1315. The affix **ढक् (प्यक्)** comes after the words

कचि &c.

As **काचेयकः**, **नाचरेयकः** and if we take the *anuvṛtti* of *grāma* from the last *śūtra*, we have **घामेयकः** ॥

1 कचि, 2 चम्बि, 3 पुष्कर, 4 पुष्कल, 5 मोहन, 6 कुम्भी, 7 कुण्डिन, 8 नगरी (नगर)
9 माद्विष्मती, 10 वमन्ती, (चर्मन्वती) 11 नक्ष्वा, 12 ग्राम, 13 कुन्वाय (कुन्वा) यज्ञोपध,
14 वञ्जी, 15 भन्ति ॥

१३१६ ॥ कुलकुक्षिप्रीवाभ्यः श्वास्त्यलङ्कारेषु । ४ । २ । ६६ ॥

कौलेयकः श्वा । कौत्सेय्यः । कौक्षेयकोऽसिः । कौक्षोऽय्यः । मेघेयकोऽलङ्कारः । मेघोऽय्यः ॥

1316. The same affix **ढक्** is added to the words **कुल**, **कुक्षि** and **प्रीवा**, when the whole words so formed mean respectively, 'a dog', 'a sword' and 'an ornament.'

The force of the affix, as already told above, is to denote 'produce' &c. (IV. 3. 25 S. 1227 &c.): but the whole word has a specific significance. As **कौलेयकः** = a dog (lit. pertaining to a family); **कौक्षेयकः** = a sword (lit. remaining in a sheath). **मेघेयकः** = a necklace. When not having these meanings, the regular derivatives from these words are formed by **ञ्** as, **कौलः**, **कौक्षः** and **घमः** ॥

१३१७ । नद्यादिभ्यो ढक् । ४ । २ । ९७ ॥

नादेयम् । नादिवम् । वाराणसेयम् ॥

1317. The affix **ढक् (प्यक्)** comes after the words 'nadi' &c, in the remaining senses (i. c. IV. 8. 25 S. 1227 &c).

Thus **नादेयं**, 'pertaining to a river,' **नादिवम्** 'earthen,' &c. **वाराणसेयम्** ॥

1 नदी, 2 नदी, 3 वाराणसी, 4 आवस्ती, 5 कौशाभी, 6 वनकौशाम्बी (वनको)
7 काशपरी, 8 काशफती (काशी) 9 छाविरी, 10 पूर्ववगी, 11 पाडा (पादा) 12 नाथा
(नाथा) 13 वास्व (वास्वा) 14 वाक्व, 15 सेलकी (वासेनकी) 16 वडवाया दूध, 17 दाल्या ॥

The word **पूर्ववगी** occurs in the above list. Its derivative will be **वीर्वनगरेयम्** ॥ But some say, it is composed of three words **पूर्व**—**वन**—**गारि** and they apply the affix to each of them separately. As **वीरेयम्**, **वनेयम्** and **नैरेयम्** ॥

१३१८ । दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्वक् । ४ । २ । ६८ ॥

दक्षिणेऽपश्चात्पुरसस्त्वक् । दक्षिणालः । पश्चालः । पौस्त्यः ॥

1318. After the words 'dakshinā', 'paschāt', and 'purās', the affix 'tyak' (त्यक्) is added in the remaining senses.

As दक्षिणाय 'pertaining or produced in the south', पश्चिम 'occidental', पौरुष 'oriental'

१३१६ । कापिद्या. ष्फक् । ४ । २ । ६६ ॥

कापिरया जातसि कापिद्याय ननु । कापिद्यादनी इत्या ॥

1319. After the word 'Kāpisi', the affix 'shphak' is added in the remaining senses: (the feminine being formed by डीप् IV. 1. 41 S, 498).

Thus कापिद्याय ननु कापिद्यादनी इत्या 'a liquor'.

१३२० शङ्कोरमनुष्येऽण् ष । ४ । २ । १०० ॥

शान् ष्फक् । शङ्कोरो गो । शङ्कोरायन । अननुष्य इति किम् । शङ्कोरो ननुष्य ॥

1320 After the words शङ्कु the same affix 'shphak' as well as the affix अण् is added, in the remaining senses, when the meaning is a non-human being

As शङ्कोरो गो or शङ्कोरायन गो ॥ Why do we say 'non human being' ? Observe शङ्कोरायन ननुष्य (IV 2 134)

Note — Q The word शङ्कु belongs to कश्चादि class (IV 2 133); and when a human being is to be denoted then by IV 2 134 it will take the affix अण् and when a non human being is to be designated, then it will take अण् by rule IV 2 133, then where is the necessity of the present sūtra by which अण् is enjoined when a non human being is to be designated? To this the reply is that the force of the negative affix in amanuṣya is that of इव. १ ॥ अननुष्य = ननुष्य सदृश "a being like man but not man" The word अननुष्य does not mean 'anything which is not a man' For had this been its meaning then a blanket is also a thing which is not a man and in denoting a blanket, we should add ष्फक् but we never do so When blanket is to be denoted we add अण् of IV ॥ 13; as शङ्कोर 'a woolen blanket' When we want to denote a living being other than man, then we add अण् and ष्फक् of this sūtra. The अण् is repeated in this sūtra for the purpose also of showing that otherwise अण् would have been debarred by the special affix ष्फक् ॥

The word शङ्कु is the name of a country, it would have taken अण् under the universal rule IV 1 ॥ but this is debarred by वृष् of IV 2 125 S 1349 and वृष् is debarred by उष् of IV 2 119 S 1343 and उष् is debarred by अण् of IV 2 132 ॥ 1356, as it has क् as penultimate, the present sūtra debars that and ordains अण् and ष्फक् ॥

१३२१ । सुप्रामपासुदकप्रतीचो यत् । ४ । २ । १०१ ॥

द्विष्य । पाष्फक् । अपाष्फ्य । उदीच्य । प्रतीच्यक् ॥

1321. After the words 'div', 'prāch', 'āpāch', 'udāch' and 'pratyach', the affix चत् is added in the remaining senses.

Thus दिव्यम्, प्राच्यम्, अपाच्यम्, उदीच्यम् (IV. 4. 130 S. 3476) and वर्तय्यम् ॥ When these words are used as Indeclinables, and denote time, they take also the affixes 'tyul' and 'tyu' e. g. मान्कनम् (IV. 3. 25). the word क्षपात् means south.

१३२२ ॥ कन्धायाष्टक् । ४ । २ । १०२ ॥

कान्धिकः ॥

1322. After the word 'Kanthā', comes the affix ङक् in the remaining senses.

As कान्धिकः ॥

१३२३ । वर्णो जुक् । ४ । २ । १०३ ॥

वर्णुर्भवस्तस्य सभिवर्षो वर्णुः सङ्घिष्यार्थेवाचिकन्यासश्चाहुक् स्वात् । यथा हि जालं दिग्दर्शि कान्धिकम् ॥

1323. To the same stem is added the affix जुक् when it treats about some thing which is to be found in the land of Varnu.

The Varnu is the name of a river, and the country near it is also called Varnu, the affix denoting country being elided by IV. 2. 8: S. 1293 Thus कान्धिकम् ॥ As in the sentence यथा हि जालं दिग्दर्शु कान्धिकम् (?)

१३२४ । अन्वयात्स्यप् । ४ । २ । १०४ ॥

अनेदकान्तिसेभ्य एव * ॥ अनादन्तिकसहाययोः । अनादाः । इदम् । क्रयः । तारकाः । सजरदाः । परिगर्नं क्रिय । उपरिद्रात्रव श्रीपरिः ॥

अन्वयनां भवति दिलोषः • ॥ वान्त्वोर्ध्व ईद्विषदिलोषविधानात् । तेनेद न । अनादीयः ॥ अन्वेषुं इति वक्तव्यम् । निश्चः ॥

निर्वा गत * ॥

1324. The affix 'tyap' comes after an Indeclinable, in the remaining senses.

This rule is too wide and the following *artikas* restrict it.

Vāṭ. The affix चत् is restricted to the following Indeclinables:—

भग्न near or 'together' इह 'here', क्व 'where', those that end in अत् (V. 3. 7 S. 1953) and च (V. 3. 10 S. 1957). As अन्वयाः 'a minister', इदम्, क्रयः, तारकाः, सजरदाः, &c.

Why do we say 'its application should be restricted'? Observe: श्रीपरिः formed from the Indeclinable उपरि ॥

Vart —The last vowel with the consonant, if any, which follows it, is elided in the Indeclinables when they are *Bhis*. As *श्रीवर्गिक* (स्वर्गिनगह) This is an *anitya* rule because *lopa* is ordained of the *द्वि* syllable of *bhis* by *vartika* under IV 1 55 S 1877. Had the *द्वि* elision of the present *vartika* been universal then there would have been no necessity of the *vartika* teaching the *द्वि* elision of *bhis*.

Thus there is no *द्वि* elision of *ब्रह्म* and *चापद्* when they take the affix *ञ* in the same sense. As *ब्रह्मर्षी* and *चापर्वी* ॥

Vart —The *स्वप्* is added to the *upasarga* *वि* in the sense of 'fixed' as, *निय* = *सुप्* ॥

Vart —The *स्वप्* is added to the *upasarga* *निष्* in the sense of 'gone'. As *निष्*: *Chandalas* &c who have *gone out* of the caste'. It is thus formed *निष् + स्वप्* ॥ Now applies the following *sūtra*

१३२५ । इत्थात्तादौ तञ्जिते । ८ । ३ । १०१ ॥

इत्थद्विष्य परस्य सस्य च इत्थात्तादौ तञ्जित । निष्तादौ चर्त्तव्येभ्य निष्पश्चात्तादादि ॥

अन्त्याय * ॥ आन्त्या हुनन्त ॥

दूताय * ॥ दूताय ॥

वत्सराहाय * ॥ वीत्सराह ॥

1325 *प्* is substituted for a final *त्* preceded by a short *इ* or *उ* before a 'Taddhita affix beginning with *त* ॥

Therefore the *निष्* is replaced by *ञ* before *स्वप्* ॥ Thus we get *निष् + स्वप्* = *निष्ञ* meaning one who has gone out of caste such as *Chandalas* &c.

Note —The following are the affixes before which this change takes place namely *तत्* *तन्* *तय* *त्त* *तद्* *स्वप्* ॥ As *तत्*—*सर्विहस्य बहुवच* । *तय* । *सर्विहस्य* । *तन्* । *सर्विहस्य* । *त्त* । *सर्विहस्य* । *तद्* । *सर्विहस्य* । *स्वप्* । *सर्विहस्य* । *वत्सराह* ॥

Vart —The affix *ञ* comes after *अन्त्या* *ञ* ॥ *आन्त्या* *हुनन्त* 'forest flowers'

Vart —The affix *इत्य* comes after *दू* *ञ* ॥ *दूताय* *पथिक* a traveller'

Vart —The affix *आहम्* comes after *वत्स* *ञ* ॥ *वत्सराह* ॥

१३२६ । ऐपमोक्ष भवसोऽयमस्वयम् । ४ । २ । १०५ ॥

एपमोक्षस्य । एपमोक्षस्योऽयमस्वयम् । ऐपमोक्षस्य । ऐपमोक्षस्य । इत्सयम् । इत्सयम् । इत्सयम् । इत्सयम् । इत्सयम् । इत्सयम् ॥

1326 The affix *स्वप्* is added optionally after the words 'aishamas,' 'hyas,' and 'śvas', in the remaining senses

These take optionally स्वप्; in the other alternative they will take युद् and इयुच् as taught hereafter.

As देवमस्त्वम् or देवमस्तानम् (IV. 3. 23. S. 1391), ह्यस्त्वम् or ह्यस्तानम् (IV. 3. 23 S. 1391); मस्त्वम् or मस्तानम् (IV. 3. 23. S. 1391) or शौचस्त्वम् (IV. 3. 15 S. 1385). The word 'svas' takes the augment वृद् also, hence the above three forms.

१३२७ । तीरक्योत्तरपदादञ्चौ । ४ । २ । १०६ ॥

यथासंशेषम् । काकतीरम् । पत्न्यसतीरम् । शैवक्यम् । तीरक्यान्नादिति शोक्तम् । बहुवचनं-
श्याद् । वाहुक्यम् ॥

1327. The affix अञ् comes after a word ending with तीर, and the ञ् comes after a word ending with क्य; in the remaining senses.

This debars अण । Thus काकतीरम्, पत्न्यसतीरम्, शैवक्यम् । The words formed by अण्, take the affix ङीप् in the feminine (IV. 1. 15 S. 470); those in अ take the affix वाप् (IV. 1. 4 S. 454). The sūtra is not enunciated as तीरक्यान्ताद्; for had it been so, the affix would apply to बहुक्य also, where क्य is final, but cannot be called uttara-pada, as 'bahu' is not a pada but is an affix (V. 3. 68 S. 2023). Therefore, we have वाहुक्यम्, formed by अण् ॥

१३२८ । दिक्पूर्वपदादसंज्ञायां ञ् । ४ । २ । १०६ ॥

अणोऽणवाद् । दीर्घाणः । असंज्ञायां दिक् । संज्ञामुक्तायाः मङ्गिण्यां युत् । पूर्वोक्तानामर्थ्यां भवः पूर्वोक्तानाम् । शार्वां शानमनमगामिभ्युत्तरपदवृद्धिः ॥

1328. The affix ञ् comes in the remaining senses, after a word preceded by another word that signifies 'direction,' provided that the compound is not a Name.

To a stem, whose first member is a word denoting direction, and which is not a Name, the affix अण् is added, forming the feminine in अण् । The word असंज्ञायाच् qualifies the 'base.' This debars अण् । Thus पूर्वोक्ता + अण् = पूर्वोक्ताः (VI. 4. 148. VII. 2. 117) 'who is in the eastern hall.'

Why do we say 'when not a Name'? 'Observe, from the word पूर्वोक्तानामर्थी (II. 1. 50. S. 727) we have पूर्वोक्तानामर्थीः (VII. 3. 14 S. 1400). The example illustrates, how first a compound of Tatpuruṣa kind is formed by the words पूर्व + इशुकामशमी; "Ishukāmaśhāmī in-the-East"; the whole being the name of the city. Then when the Taddhita affix is added to this word, the first vowel is not vṛddhied, as is the general rule (VII. 2: 117; S. 1075) but the first vowel of the second member of the compound is vṛddhied, viz. the letter इ of इशुकामशमी by rule VII. 3. 14. S. 1400.

१३२६ । मद्रेऽयोज् । ४ । २ । १०८ ॥

दिक्पूर्वपथादिस्वेव । दिशोऽभ्यगत्यापिन्ते मद्रपुंयस्यधात्विति । पूर्वपद् । भाष्यपत्रः ॥

1329 The affix अञ् is added to the word मद्र, preceded by a word denoting direction, in the remaining senses.

Thus पूर्वपद् / म्नी । भाष्यपत्रा / म्नी ॥ Here contrary to the examples in the preceding sūtra, the initial vowel is viddhied by VII 3 13 S 1399 which makes a special exception in the case of the word मद्र ॥

१३३० । उदीच्यग्रामाच्च बहुचोभ्तोदात्तात् । ४ । २ । १०६ ॥

अञ् स्वात् । शेषपुरम् ॥

1330 The affix अञ् comes in the remaining senses after a word consisting of more than two syllables, having udatta accent on the final, being the name of a village of the peoples of the North

The governing force of the word दिक्, ceases here. The अञ् debars अञ् । Thus शेषपुरम् ॥

१३३१ । अस्थोत्तरपदपलचादिकोपधाद् । ४ । २ । ११० ॥

शाहीकपत्य । पातः । पैलीनक ॥

1331. The affix अञ् comes, in the remaining senses after a word ending with अस्थ, after the words पलदी &c, and after a word having a penultimate क, whether these words express villages of North folk or not.

This debars the अञ् of the last aphorism Thus शाहीकपत्य, पातः, पैलीनक ॥

1 पतनी 2 परिषद 3 लेखक 4 शाहीक 5 कतकीट (यलकीट), 6 बटकीट (बाहुकीट) 7 जालकीट 8 कपतकीट 9 कमलकीकर, 10 कमलाभिया 11 मौडी, 12 नैकवी (नैतकी) 13 पारिला, 14 गुरधेन 15 गालवी, 16 बटघर, 17 बटपाव (बटवावि) 18 बटब्राह्म 19 लक्ष्मीन ॥

१३३२ । कण्वादिभ्यो गोत्रे । ४ । २ । १११ ॥

एभ्यो गोत्रपरम्यन्तोऽज् स्यात् । कण्ठो शर्गादि । काण्ठस्य शब्दा काण्ठाः ।

1332 The affix अञ् comes after the patronymics formed from कण्ठ &c

Here the word गोत्रे does not qualify the sense of the base, nor does it give the sense of the affix ॥ simply means 'that after a word

ending with the affix which has been ordained after the words Kaṅva &c., in denoting a Gotra or Family-name; the affix ङ् is employed in the remaining senses." This debarb the affix छ (IV. 2. 114 S. 1337). Thus काण्वाः ' the pupils of Kaṅva.'

Thus Kaṅva-class is a sub-class of Gargādi. The Family-name from काण् is काण्व्य by rule IV. 1. 105. To this, the affix ङ् is added. काण्व्य + ङ् = काण्व्यः (VI. 4. 148 and VI. 4. 152).

१३३३ । इज्झ । ४ । २ । ११२ ॥

शोभे च इज् तन्नादङ् स्वम् । शशाः । शोभे क्विप् । सौतङ्गनिदिं सौतङ्गनीयम् । शोचदिह बोद्धीयं ननु सौकिशम् । केनेह च । पश्चिमीयम् ॥

1833. After a Family-name formed by इज्, the affix ङ् is added in the remaining senses.

Thus from इज् we have the Patronymic शक्ति, from which शशाः ' the pupils of Śākṣi.' The final इ is elided before ङ् by VI. 4. 148. S. 311.

Why do we say 'denoting a family-name'? Observe सौतङ्गनि, a word formed by इज् of IV. 2. 80, S. 1292 not denoting a family, but having the four-folk sense of IV. 2. 68-70S. 1280-82. The further derivative from this will be सौतङ्गनीयम् by छ (IV. 2. 114 S. 1337). The word Gotra in this sūtra, however, refers to the scriptural gotras or clans as mentioned in the list of gotras given in the sacred books : and not worldly gotras, or family descent. Therefore the rule does not apply in पश्चिमीयम् ॥

१३३४ । न द्यञ्चः प्राच्यभरतेषु । ४ । २ । ११३ ॥

इज्झेत्योऽपवादः । प्राचीयाः । काशीयाः । भरतानां प्राच्यक्षेत्रेषु पृथुत्वात्तानन्यत्र प्राच्यमददौ भरतानामन्यत्रत्ये किञ्च ॥

1334. The affix ङ् is not however added to a word which, though ending in the Patronymic affix इज्, consists of two syllables, when it is the family name of Eastern people or of Bharata.

This sūtra debarb ङ् which would have come by the last sūtra. The result is that the words answering to the description given in this aphorism, from the द्वैषिक derivatives by affix छ (IV. 2. 114 S. 1337). Thus प्राचीयाः and काशीयाः from, प्राष्टि or काशी । The word प्राष्टि and काशी are Vjiddha words as defined in the next rule, and therefore they take छ ॥

The Bharatas belong also to the East-Folk or Prāchyas. Their separate mention here indicates by jñāpaka or inference, that wherever Prāchya is used in these sūtras, it does not include the Bharatas. See II. 4. 66.

१३३५ । वृद्धिर्वस्याचामादिस्तद्वृद्धम् । १ । १ । ७३ ॥

दस्य सपुत्रस्यैवाया मध्ये मन्दिर्वृद्धिस्तद्वृद्धसतः स्यात् ॥

1335 That word, among the vowels of which the first is a vṛddhi, is called vṛddham

This defines the word वृद्धम् । The sūtra consists of five words — वृद्धि 'the vṛddhi vowel', स्य 'whose', एषाम् 'among the vowels', आदि 'is first', तद् 'that', वृद्धम् 'is called vṛddham'

Note — If a word consisting of many vowels, has a vṛddhi vowel coming first in the order of vowels that word is called vṛddham. Thus the words गाला, घाला &c have the first vowel ग्वा a vṛddhi vowel, therefore, they are called vṛddham

The word वृद्धिन्नाम् has been defined in order to make applicable to these peculiar words certain isōbhāta affixes. Thus there is a rule (IV 2 114 S 1287) by which the affix छ is added to vṛddham. Thus ग्वाल + छ = ग्वालीयः ॥

१३३६ । ल्यदादीनि च । १ । १ । ७४ ॥

वृद्धसहाभि स्तु ॥

1336. The words त्याद &c, are also called vṛddham.

Note — The त्याद् &c have been given in the list of sarrānkāmas. These words are also called vṛddham. Thus त्याद् + छ = त्वादीयः । So also वृदीयः, इवनीयः, वादसायः, रसादायनि भादायनि &c

१३३७ । वृद्धाच्छ । ४ । २ । ११४ ॥

घालीय । घालीय । तलीय ॥

1337 After a word called Vṛddha, the affix छ is added in the remaining senses

The word ताद् does not govern this sūtra. This is a general rule. This debars ग्म् । Thus from गार्थ we have गार्थीय (VI 4 148 S 311 and VI 4 152 S 2119) So also घालीय घालीय तलीय ॥

१३३८ । एद् प्राचां देशे । १ । १ । ७५ ॥

एद् यस्याप्राचान्देशस्तद्वृद्धसतः वा स्यादेषानिर्णयः । एयीवचनीय । गोवर्दीय । भोजकरीय । पच क्षनि । देशीयपद । वीचद । भोजक । एद् क्रिष । आदिच्छ । कान्यकुम्भ ॥ वा मानपेयाय वृद्धत वत्तव्या * ॥ देशदत्ता । वचवनीय ॥

1338 A word that has the letters ए and ओ as the first among its vowels, gets optionally also the designation of vṛddham, when it is the name of a country.

As वीचद is a country of the east; it is a vṛddham word and we have वीचद + छ = वीचदीय similarly एयीवचनीयः, भोजकरीय । Alternatively, with the affix मच the forms will be वीचदं, एयीवचनं भोजकरं ॥

Why do we say 'having the letters र् and शौ'? If a simple vowel is first among the vowels, of a word, that word will not be called *vṛiddham*: and as such will not take the affix छ्; as चादिच्छ्वः, काम्यकुच्छः ॥

Vart:—A proper noun, though not coming under the above definition, may yet be regarded optionally as a *vṛiddham*. Thus देवदत्त + छ् = देवदत्तच्छ्, or we may have देवदत्त ॥

१३३६ । भवत्तच्छ् । ४ । २ । ११५ ॥

बुद्धाश्च वृत्तौ स्तः । भाष्यम् । जरस्वम् । भवतीयः । बुद्धादिव्यनुवृत्तः शपेतापयोग्य । भाष्यम् ।

1839. The affixes छ् and छस् come after the *Vṛiddha* word भवत् in the remaining senses.

The word भवत् is a *Vṛiddha* word, because it belongs to *tyāḍāḥī* class (I. i. 74 S. 1336). This rule debar^s छ् of IV. 2. 114. S. 1337. In the affix छस्, the final र् is indicative, showing that the word भवत् before this affix gets the designation of Pada पद (I. 4. 17 S. 230). Thus भवत् + छस् = भावच्छः । भवत् + छस् = भवतीयः ॥

But when the word भवत् is not treated as *Vṛiddha*, then it takes the general affix छ्; as भाष्यः । This is the case when भवत् is derived by affixing श्नु to श्नु ॥

१३४० । काश्यादिश्चञ्जितौ । ४ । २ । ११६ ॥

इकार उच्चारणार्थः । काशिकी । काशिका । वैदिकी । वैदिका ॥

शाप्यादिद्वैपदात्कालात्तान् ० ॥ शाप्यादिद्वैपदात्तान् । शाप्यादिकी । शाप्यादिका ॥

1840. The affixes च्ञ् and च्ञिट् come, in the remaining senses, after the words काशि &c.

In the affixes च्ञ् and च्ञिट्, the इ is replaced by इक्, the other letters are *anubandhas*. The form in both cases will be the same, but there is a distinction in the feminine. Those formed by च्ञ् will take द्वीर् (IV. 2. 113 S. 470), the others will take टप् (IV. 1. 4. S. 454). Thus काशियाः or काशिकी, वैदिका or वैदिकी ॥

Note:—The word बुद्धात् is to be read into this sūtra. Those words in the list which are not बुद्ध् will take the affixes, by virtue of being so classified.

Note:—The word देवदत्तः occurs in the list of words. It gets the designation of वृत्त by I. i. 75. S. 1338. Thus देवदत्तिकाः । But when it is the name of a *Vāḍhā* village, it is not a *Vṛiddha* word. The secondary derivative then will be देवदत्तः ॥

Vart:—This affix comes after compound words ending in काल and preceded by शापद्, ऊर्ध्व and सदः; as शापदकालिकी or कां, ऊर्ध्वकालिकी or कां, तदकालिकी or कां ॥

1 काष्ठि, 2 चेषि (वेदी) 3 सायाति * 4 संपाज 5 अण्युस, 6 मोहमान (मोहमान)
 7 वाङ्मल, 8 शक्तिफर्द, 9 कुमायन्, (कुमायन्), 10 द्विष्य 11 कण्य 12 वायासन
 (वायासन), 13 भास्त्री, 14 अरिदय, 15 अरिच * 16 उवह्य, 17 वचयान (वाचयान), 18
 वायाववा (वायाववा), 19 सुवयज, 20 उवयज, 21 वेवराज 22 म्रिदन् * 23 सिधुनिच,
 24 वासनिच, 25 सुपानिच, * 26 सोमनिच, * 27 ह्यमनिच, * 28 सपनिच, * 29 वायवर्दिवुवराह
 (वायवर्दिवुवराह, वद) कालान्याह, 30 उवह्य, 31 भौतिक, 32 भौतिक, 33 सवनिच, 34
 वायुनिच ॥

१३४१ । धार्हीकमानेभ्यश्च । छ । २ । ११७ ॥

धार्हीकमानेभ्यश्चो वृद्धेभ्यश्चोऽपि वा । उव्याववा । कास्तीर नाम धार्हीकमाने ।
 कास्तीरिका । कास्तीरिका ॥

1341 The affixes टम् and मिद् come, in the remaining
 senses, after the Vṛddha words denoting the villages of
 Vāhika

The word वृद्धा is to be read into this sūtra. This debars the affix
 छ (IV 2 114 S 1337) Thus कास्तीरिका or कास्तीरिका ॥

१३४२ । विमापोशीनरेषु । छ । २ । ११८ ॥

वृद्धे वायाववाभ्यश्चो वृद्धेभ्यश्चो वा च । सौवर्षानिचि । सौवर्षानिका । सौवर्षानिचि ॥

1342. The affixes टम् and मिद् come optionally in
 the remaining senses, after the Vṛddha words denoting
 Vāhika villages situated in Uśnava.

Thus सौवर्षानिचि, सौवर्षानिका and सौवर्षानिचि ॥

१३४३ । ओर्वेरो टम् । छ । २ । ११९ ॥

उर्वान्तादिप्रानिचम् । निपादकर्तुं । निपादकर्तुंका । क्त्विञ्च ह्रिक् ह्रस्व । ह्रिक् सिच् ।
 परोक्षाना वात्वा । मिच् व्यावर्तमित् इत्पद्यत् । वृद्धाश्च परत्वात्वात्वात् । वासिकर्तुंका ॥

1343. The affix टम् comes in the remaining senses,
 after a Nominal-stem denoting a locality and ending in ङ् ॥

The phrase 'वृद्धम्' does not govern this sūtra. For had it been
 understood in this aphorism, there would have been no necessity of repeating
 ॥ in the next.

Thus निपादकर्तुंका from निपादकर्तुं, the long ऋ is shortened by VII 4
 13 S 834 before the affix क्त्विञ्च । Why do we say 'denoting a country' ?
 Observe वात्वा 'the pupils of वृद्ध' formed by ञ् ॥

In the previous sūtras, the anuvṛtti of टम् and मिद् both were current,
 hence the repetition of टम् in this sūtra, because we could not take the anu-
 vṛtti of टम् from the last sūtra, without drawing in the anuvṛtti of मिद् ॥

This sūtra being subsequent in order to IV. 2. 114 S. 1337, debars that sūtra; and hence in the case of vṛiddha words ending in ङ and denoting a locality, ह् is not added, but the ङ् of the present sūtra. Thus वाशिकर्षुकः ॥

१३४४ । वृद्धात्प्राचाम् । ४ । २ । १२० ॥

प्राग्देशवाशिनो वृद्धात्प्राचाम् इत्यर्थे सप्तमः । भावकजम्बुकः । शाकजम्बुकः । ईदं पञ्चवास्तु-
शाकवास्तवः ॥

1344. The affix ङ् comes in the remaining senses, after a vṛiddha word ending in ङ and denoting a locality of the Eastern-folks.

The phrase वाशिकर्षुके is here understood. Thus भावकजम्बुकः, शाकजम्बुकः ॥

The affix ङ् would have been valid by the last sūtra also, the present sūtra makes a *विषय* or restriction, showing that the case of words denoting pieces of East, the rule applies to those words only, which are Vṛiddha. Therefore it does not apply to पञ्चवास्तु, from which we have शाकवास्तवः ॥

१३४५ । धन्वयोपचाद्बुञ् । ४ । २ । १२१ ॥

धन्वयोपचात्प्राचिनो यजतिरेषाद्य देशवाशिनो वृद्धाद्बुञ् स्यात् । देवसं धन्व देवसक्तः ।
शाकवास्तवकाभिन्यशाक्यौ बुञ्छवाशिनोऽथ यजान् । साक्यसक्तः । काम्पिन्यकः ॥

1345. The affix बुञ् comes in the remaining senses after a vṛiddha word denoting a locality, which has the letter च as its penultimate, and after a vṛiddha place-name denoting a waste or desert place.

The words वृद्धान् and देशे are understood here. The word धन्व means a waste or desert. Thus परिधन्वकः, देवसक्तः are examples of धन्व ॥ Similarly शाक्यसक्तः and काम्पिन्यकः are examples of च penultimate. (IV. 2. 80 S. 1292).

१३४६ । प्रस्थपुरवहान्ताच्च । ४ । २ । १२२ ॥

प्राग्देशवाशिनो वृद्धात्प्राचाम् इत्यर्थे सप्तमः । भावकजम्बुकः । शाकजम्बुकः । ईदं पञ्चवास्तु-
शाकवास्तवः ॥

1346. The affix बुञ् comes, in the remaining senses, after a Vṛiddha word denoting a locality and ending with प्रस्थ, पुर or वह ॥

This debar ह् (IV. 2. 114 S. 1337). Thus भावकजम्बुकः, शाकजम्बुकः,
ईदं पञ्चवास्तुः ॥

The words ending in पुर would have taken the affix बुञ् by the next sūtra also, but as that sūtra is restricted to the countries of the East, this sūtra is general in its scope.

• १३४७। रोपघेतो प्राचाम। ४। २। १२३ ॥

रोपभादीरसो-साध साधदधन् च । दृडाद्दुम् स्वान् । वादन्निपुषक । ईत् । काकटक ॥

1347 The affix *लुप्* comes in the remaining senses after a Vriddha word denoting a locality of the East-folk, the word having a penultimate *र* or ending in *ई* ॥

This debars छ ॥ This वादन्निपुषक ॥ So also with words ending in *ई* ॥ As काकटकी—काकटक (VI 4 148)

Note—Why do we say प्राचाम् of the East-folk? Observe दार्शनिकीय formed by छ ॥ The *ई* in ईत् in the sūtra is for the sake of distinctness

१३४८। जनपदतदयस्योश्च। ४। २। १२४ ॥

जनपदादिनसो-दशविशविषय दृडाद्दुम् स्वान् । वादक । दैवर्षक ॥

1848 The affix *लुप्* comes in the remaining senses, after a Vriddha word denoting an inhabited kingdom, or a limit of such kingdom

The phrases *दृडाद्* and *दशे* are understood here being qualified by *जनपद* and *दशवि* ॥ This debars the affix छ ॥ Thus वादक is an example of *जनपद* ॥

Note—And *दशवि* and *दशविश* from *दशवि* and *दशविश* two uninhabited countries are illustrations of *जनपदादि* ॥

The *दशवि* or limit of an inhabited country, or *जनपद* must be a country and not a village. Thus is so in order to prevent by anticipation the application of छ by IV २ 137 ९ 1361 to words like *विश्व* which is an arid desert as *दशवि* ॥ The word *दशवि* means either the boundary of that (*जनपद*) or that which itself is a boundary

१३४९। अदृडाद्विषयि बहुवचनविषयात्। ४। २। १२५ ॥

अदृडाद्दृडाच्च जनपददशविषयिना बहुवचनविषयात्प्रतिषेधिकाद्दुम् स्वान् । अदृडादीनां दृडात्प्रत्ययानाम् । अदृडाजनपदात् शङ्करः । अदृडाजनपदाद्ये आजनीकः । दृडाजनपदान् शङ्करः । दृडाजनपदाद्ये शङ्करः । विषयवदश्चिन् । दशविषय बहुवचनम् । अदृडादीनां च वर्तनी च वर्तनी च वर्तनी चास्तु मयी वर्तनी ॥

1349 The affix *लुप्* comes in the remaining senses, even after a word which is not a Vriddha, and which is always plural, when it denotes an inhabited country or a limit of such country as well as after such Vriddha words

The words *जनपद* and *दशवि* are to be read into the phorism. This debars छ and शङ्क ॥ Thus from शङ्क शङ्क and कश्चित् which are non Vriddha

1 घृत्, 2 वदयद् (खडयद् अतः खयद्), 3 घृत्वाङ्, 4 घर्तुनाञ् (घातुंनाञ्) 5
 नाटकाघञी ॥ घानकाघञी*, 7 नाटिकाघञी*, 8 नागाघञी (नापघञी), 9 नाट्याघञी*,
 10 मद्रुत्तघञी*, 11 वपुद्वाघञी, 12 वाग्वाघनाघञी, 13 वाग्वाघञी, 14 विदेद्, 15 वाग्वाङ्,
 16 वावावाङ्, 17 घञ् (सिच्ये, 18 विघर्ष (विघर्ष, निघ. घञ्) 19 मघञी*, 20
 मद्रुत्त, 21 नाटिकाकुल (घाञ्जीकुल), 22 मद्रुत्त, 23 ववाहाङ्, 24 वाक्वाङ् (सिच्ये), 25
 घञ्, 26 घञ्, 27 घञ् (घर्षणञ्), 28 घानञ्, 29 वाङ्, 30 वाघेच, 31 घाङ्, 32 घञी (घञी)
 33 घाघञी, 34 घावाङ्घी 35 घाचय, 36 तीर्ष (घघनात् तीर्ष), 37 कुलात्तीर्षीरेत्, 38
 वपुद्वागाव मनुष्ये च, 39 कुलित्, 40 मन्तरीच (मन्तरीच), 41 वृच, 42 घरण, 43 वज्जघनी,
 (वज्जघनी) 44 पहाङ्, 45 वृचिण्यवय, 46 वृचिण्य, 47 वीघरघञी, 48 मघाघञी, 49
 घर्षणञ्, 50 मघघञी, 51 घृत्वाङ् ॥

१३५२ । नगराः कुलसमप्राचीणयोः । ४ । २ । १२८ ॥

नगराद्यन्तरेषुम् स्थाकुलसने भावीण्ये च मन्थे । नागकेचोर विली वा । कुलमेति किञ्च ।
 नाग्य भाष्या ॥

1352. The affix *घृम्* comes after the word 'nagara' in the remaining senses, when censure or praise is implied.

The word *कुलस्य* which is equivalent to *बिन्द* or 'blame or censure', and *मशीण्य* which means *दक्षुण्य* "dexterity", qualify the sense of the affix.

Thus *नागरक* 'a thief or a skilful person'. The word literally means 'a town born, or town bred', but by the usage of language, it always denotes a person having the vices or virtues of a town, such as a thief or an artist.

Why do we say "when censure or dexterity is implied"? Observe *नागराः ब्राह्मणाः* 'the *Nāgarā* Brāhmanas'

१३५३ । अरण्यान्मनुष्ये । ४ । २ । १२९ ॥

घृम् । मरण्यान्मनुष्येवापवादः ॥

अरण्येवापवादोऽपि ननु अरण्येति वाच्यम् * ॥ अरण्यक इत्यादि भाष्यादी न्यायी विद्वान्
 मनुष्ये भाषी वा ॥

वा गीनघृम् ॥ अरण्यक अरण्ये वा गीनवा ॥

1353. The affix *घृम्* comes, in the remaining senses, after the word *अरण्य*, in the sense of a man.

This debars the affix *च* of 1325 Vartika. Thus *अरण्यक मनुष्य* 'a forester'

Foot —It should be stated rather that the affix *घृम्* is added to *अण्य* in the sense of 'a way' 'a lesson, or doctrine (Upanishad)' 'a maxim' 'a play or game' 'a man' and 'an elephant'. Thus *अरण्यक इत्यादि भाष्यादि न्याय विद्वान् मनुष्य* or *इत्यादि* ॥

Vart:—Optionally when the sense is that of cow-dung, as चारण्याः or चारण्याका मोनयाः ॥

Note:—Why do we say 'when having these senses' ? Otherwise the affix will be चण् ॥ As चारण्याः पशवः 'wild beasts'.

१३५४ । विभाषाकुरुयुगन्धराश्याम् । ४ । २ । १३० ॥

हुम् । कौरवकः । कौरवः । यौगन्धरकः । यौगन्धरः ॥

1354. The affix हुन् comes optionally in the remaining senses, after the words 'Kuru', and 'Yugandhara'.

Thus कौरवकः or कौरवे, यौगन्धरकः or यौगन्धरेः ॥

१३५५ । मद्रवृज्योः कन् । ४ । २ । १३१ ॥

जमपदपुत्रोऽपवाहः । मद्रेषु जातो मद्रकः । वृजिकः ॥

1355. The affix कन् comes in the remaining senses, after the words 'madra' and 'vriji'.

This debars हुम्, though the words denote inhabited countries. Thus मद्रकः 'born in Madra', वृजिकः ॥

१३५६ । कोपघादण् । ४ । २ । १३२ ॥

मादिपिकः ॥

1356. The affix ण् comes in the remaining senses, after a word denoting a place, and having the letter क as its penultimate.

This debars हुम् in the case of words which denote जनपद or inhabited countries. Of course the words which do not denote जनपद, will have taken ण् even without this rule. Thus मादिपिकः "born in मादिकाः" So also मादिपिकः ॥

Note:—The affix ण् will apply even when the word ends in ड, which would have otherwise taken हुम् by IV. 2. 119 S. 1343. Thus देशकः "born in देशक" ॥ The word देशे is understood in this sūtra.

१३५७ । कच्छादिभ्यश्च । ४ । २ । १३३ ॥

देशवाणिभ्योऽण् । हुनदिरपवादः । काच्छः । सेन्धवः ॥

1357. The affix ण् comes, in the remaining senses, after the words kachchha &c denoting places.

The word देशे is understood here. This debars हुम् &c. Thus काच्छः सेन्धवः, वार्जवः &c.

Note:—The words काच्छ &c. are not invariably plural words, because by the next sūtra, it is shown that these words may signify men and their habits &c. The

word विजायक occurs in this list II would have taken झञ् by the last sūtra also because it has क् = its penultimate. Its mention in the list is for the sake of the subsequent sūtra by which it takes युञ् also under certain conditions

1 कच्छ 2 सिन्धु 3 वर्तु 4 मन्थार 5 मधुमन्, 6 कम्बोज 7 करवीर
शास्व 8 कुह 10 मनुष्य (अणु कण्ड खण्ड) 11 क्षीप 12 मय्य, 13 अजवाह 1
विजायक 15 पल्लवर (कुह्वर) 16 रहलु ॥

१३५८ । मनुष्यतरस्ययोर्नुम् । ४ । २ । १३४ ॥

कच्छादयथाशवात् । कच्छे जातसि कच्छकार मनुष्य । कच्छज इति । मनुष्य
किम् । कच्छो गो ॥

1358 The affix युञ् comes after the words कच्छोऽह् &c in the senses of born &c when the meaning is a 'man' or 'what exists in man'

This debars अणु Thus कच्छक a man born in Kutch' कच्छकस्य इति अस्मितम् ॥ 'His joke or talk is of Kutch or a Kutch laughter'

Why do we say when meaning a man or what exists in man? Observe कच्छो गो ॥ The cow of Kutch

१३५९ । अपदातो सारवात् । ४ । २ । १३५ ॥

सास्वप-११३३ कच्छादित्वाद्बुम् विद्धे विमनायविद्य । अपदातापदेति सास्वको ब्राह्मण
अपदातो किम् । सास्व पशातज्जात ॥

1359 The affix युञ् comes after the word सास्व in the senses of being born &c when denoting a man or what exists in man, provided that it does not mean a foot-soldier

The word सल्लु which occurs in the कच्छादि class would have taken झञ् by the last sūtra when the sense was that of a man or some human attribute. The present sūtra makes a restriction. Thus सल्लुको मनुष्य सल्लुकस्य इति अस्मितम्

Why do we say when not meaning a foot soldier? Observe सल्लु पशति व्रजति the Sālva foot soldier goes'

१३६० । मीयवाम्बोश्च । ४ । २ । १३६ ॥

सास्वदिबुम् । कच्छादयथोपवाद । सास्वको गो सान्निका यवार् । सास्वमयम् ॥

1360. The affix युञ् comes in the remaining senses of being born &c, after the words सास्व, when the word signifies 'a cow' or 'a barley gruel'.

This debars अणु of IV २ 133 S 1357 Thus सास्वको गो = the cows born in Sālva', सान्निका यवार् 'the barley gruel of Sālva', in other cases we have सास्व ॥

१३६१ । गर्तोत्तरपदाच्छः । छ । २ । १३७ ॥

देशे । शयोऽपवादः । वृकगर्तोपम् । उत्तरपदप्रदणं बहुवच्यनिरासायम् ॥

1361. The affix छ comes in the remaining senses after ॥ Nominal-stem denoting a place and having the word गर्त as its second term.

This debars वृक् ॥ The word देशे is to be read into the sūtra. This rule being a subsequent one debars the affixes हृच् and चिद् of sūtra IV. 2. 117 S. 1341. Thus वृकगर्तोपि, 'born in the wolf's hole.' The word उत्तरपद is used in the sūtra, so as to prevent the application of the rule to a word which ends in गर्त, but is preceded by the affix बहु, as बहुगर्तम् ॥ Here बहु is an affix (V. 3. 68 S. 2023) and not a pada.

१३६२ । गहादिभ्यश्च । छ । २ । १३८ ॥

छाः स्यात् । गहीयः ॥

दुह्यतर्ध्वत्तलोत्तोरथ * ॥ दुह्यनीयम् । पार्श्वनीयम् । शम्भयानां भगाद्ये द्विर्नपश्चादिश्वतां शापश्चित्तुमिवम् ॥

कृञ्जगत्स्य परस्य च * ॥ जगकीयम् । परकीयम् ॥

देवस्य च * ॥ देवकीयम् ॥

स्वस्य च * ॥ स्वकीयम् ॥ वैशुकादिभ्यश्छण्वाच्यः * ॥ वैशुकीयम् । वैश्वकीयम् । औत्तरपदकीयम् ॥

1362. The affix छ comes in the remaining senses after the words gaba &c.

This debars जग् ॥ Thus गहीयः 'belonging to a cave'. शम्भः स्थीयः &c.

Vārtika :—The words दुह्यतस् and पार्श्विनः get the affix छ, but before the affix छ the स् of हृच् is elided. Thus दुह्यनीयम् and पार्श्वनीयम् ॥ This *Vārtika* also indicates that the elision of द्वि of the Indeclinable as ordained by the *Vārtika* under S. 1324 is a rule of limited scope.

Vart :—The augment कृञ् is added to जग and पर before the affix छ ॥ As जगकीयम्, परकीयम् ॥

Vart :—The same augment is added to the word देव also as, देवकीयम् ॥

Vart :—The same augment is added to the word स्व as स्वकीयम् ॥

Vart :—The affix छण् comes after the words वैशु &c. No list of such words is given. It is an आकृतिगणः ॥ Thus वैशुकीयम्, वैश्वकीयम्, औत्तरपदकीयम्, भास्वकीयम्, माध्यमकीयम् ॥ &c.

Note :—In the list of गहादि occurs the following "मध्यमपदने ष्यात् परजे". It means "The word मध्य becomes changed into मध्यम when the affix छ is to be added. Thus मध्यदीयः ॥ But when the sense is that of a Veda-school or Charana, the affix षण् is added instead of छ ॥ माध्यमाः " ॥ The word मध्यम here

has the restricted sense of 'the middle of the earth', and not any middle generally. Thus मध्यमीय means पृथिवीमध्ये भग्नं ॥ So also when the affix चच् is applied in the case of चरय् it has the sense of निवास of sūtra IV, 2 89 5 1469 and not all the other senses. Thus चर्य शश्या, चर्य शीदिच्य, चर्यो चरन्माः "three Charanas dwell in the East, three in the West, and three in the Middle".

१ शब्, २ अन्तःस्थ, ३ सम, ४ विषय, ५ मध्यमध्यम आत् चरयो, ६ उत्तर, ७ अङ्ग, ८ अङ्ग, ९ मग्न, १० पूर्ववत् ११ अथर्ववत्, १२ अपव शाब् १३ उत्तर शाब्, १४ एकशाब्, १५ समानशाब्, १६ समानमात्र, १७ एकत्वम् १८ एकवृत्त, १९ एकपलाश, २० इन्द्र, २१ इन्द्रकीर्ण (इन्द्रकीर्ण), २२ अथावन्व (अवन्वन्वी and अवन्वन्व), २३ क्रान्तप्रत्य, २४ एतावान् (एतावन्कालानि, एतावन्दि and एतावन्तानी), २५ क्रान्त्विति (क्रान्त्विति and क्रान्त्विति), २६ क्रान्त्विति, २७ क्रान्त्विति २८ आत्तु २९ देवशक्ति (देवशक्ति), ३० शक्ति, ३१ अग्नि, ३२ अग्नि, ३३ अग्नि, ३४ अग्नि, ३५ अग्नि (अग्नि) ३६ अग्नि ३७ अग्नि, ३८ अग्नि ३९ अग्नि, ४० अग्नि, ४१ अग्नि (अग्नि), ४२ अग्नि, ४३ अग्नि, ४४ अग्नि, ४५ अग्नि, ४६ अग्नि, ४७ अग्नि, ४८ अग्नि, ४९ अग्नि, ५० अग्नि, ५१ अग्नि, ५२ अग्नि (अग्नि), ५३ अग्नि (अग्नि), ५४ अग्नि (अग्नि), ५५ अग्नि (अग्नि), ५६ अग्नि (अग्नि), ५७ अग्नि (अग्नि), ५८ अग्नि (अग्नि), ५९ अग्नि (अग्नि), ६० अग्नि (अग्नि), ६१ अग्नि (अग्नि), ६२ अग्नि (अग्नि), ६३ अग्नि (अग्नि), ६४ अग्नि (अग्नि), ६५ अग्नि (अग्नि), ६६ अग्नि (अग्नि), ६७ अग्नि (अग्नि), ६८ अग्नि (अग्नि), ६९ अग्नि (अग्नि), ७० अग्नि (अग्नि), ७१ अग्नि (अग्नि), ७२ अग्नि (अग्नि), ७३ अग्नि (अग्नि), ७४ अग्नि (अग्नि), ७५ अग्नि (अग्नि), ७६ अग्नि (अग्नि), ७७ अग्नि (अग्नि), ७८ अग्नि (अग्नि), ७९ अग्नि (अग्नि), ८० अग्नि (अग्नि), ८१ अग्नि (अग्नि), ८२ अग्नि (अग्नि), ८३ अग्नि (अग्नि), ८४ अग्नि (अग्नि), ८५ अग्नि (अग्नि), ८६ अग्नि (अग्नि), ८७ अग्नि (अग्नि), ८८ अग्नि (अग्नि), ८९ अग्नि (अग्नि), ९० अग्नि (अग्नि), ९१ अग्नि (अग्नि), ९२ अग्नि (अग्नि), ९३ अग्नि (अग्नि), ९४ अग्नि (अग्नि), ९५ अग्नि (अग्नि), ९६ अग्नि (अग्नि), ९७ अग्नि (अग्नि), ९८ अग्नि (अग्नि), ९९ अग्नि (अग्नि), १०० अग्नि (अग्नि).

१३६३ । माच्चं कटाक्षः । ४ । २ । १३६ ॥

माचेशचिन्म कटाक्षश्च । अयोऽपचक्षः । अतनवीयश्च । अतनवीयश्च । अतनवीयश्च । अतनवीयश्च ॥

1363 The affix छ comes in the remaining senses, after the words beginning with कट denoting the places of the East-folk.

The word देशे is understood here also. The word माक् of the sūtra qualifies देशे ॥ This debars अक् ॥ Thus कतनवीयश्च, कतनवीयश्च, कतनवीयश्च ॥

१३६४ । राक्षः क च । ४ । २ । १३६ ॥

राक्षश्च किले नस्यतिदेशेन कतिपयश्च विधीयते । अतनवीयश्च ॥

1364, The letter क is the substitute of the final of the word राक्षन्, when छ is added

This sūtra only teaches the substitution of क, for राक्षन् would have taken छ by IV 2 114 5 1337. Thus राक्षन्कीञ् ॥ The word देशे does not govern this sūtra, not being appropriate

१३६५ । वृत्तादकेकान्तलोपधात् । ४ । २ । १३६ ॥

अत्र एक एतन्तालोपधात् वृत्तादेषाप्तिवत्त्वत् । अतनवीयको नाम अतनवीयश्च वृत्तात्तालोपधात् विनतश्च आतो वृत्तात्तालोपधात् । अतनवीयश्च । अतनवीयश्च ॥

1365 The affix छ comes in the remaining senses, after a Vṛddha word denoting a place and ending with अक् or एच्, or having च as its penultimate.

The word **देशे** must be read into the sūtra. This debars the **अन्त** of IV. 2. 132 S. 1356 as well as the affixes ordained by IV. 2. 117 and 123. S. 1341 and 1347.

Thus **अन्तः—ब्राह्मणकीयम्** ॥ "One born in Brāhmagaka—a country where the Brāhmana caste live by the profession of arms." इत्तः—शाश्वतिकीयम् ॥

Note :—The words **सौप्तिक** &c. are also governed by this rule though they end in **इत्त** ॥ Thus **सौप्तिकीयम्, भौतकीयम्, वृत्रवृत्कीयम्** ॥

१३६६ । कन्धापस्तदनगरग्रामह्रदोत्तरपदात् । ४ । २ । १४२ ॥

कन्धापिपठणकीयत्वापकारेणार्थमो वृत्राण्डः । इत्तः । उन्मज्जिनपरिषदात् । दक्षिणकीयम् । वाशिवलकीयम् । शाश्वतकीयम् । शांलुपाकीयम् । दक्षिणकीयम् ॥

1366. The affix **छ** comes in the remaining senses after the Vriddhi words, having the words *kauthā, palada, nagara, grāma* and *brada*, as last terms.

This debars the other affixes such as **ठम्** and **भित्** of IV. 2. 117 S. 1341.

Thus **दक्षिणकीयम्, दक्षिणलकीयम्, दक्षिणवकीयम्, शाश्वतकीयम्, वाशिवकीयम्** ॥

१३६७ । पर्वतात् । ४ । २ । १४३ ॥

पर्वतीयः ॥

1367. The affix **छ** comes after the word **पर्वत** in the remaining senses.

This debars **अन्त** ॥ Thus **पर्वतीयो राजा** "the hill-king". **पर्वतीयः पुंसः** 'the hill man'.

१३६८ । विभाषाऽमनुष्ये । ४ । २ । १४४ ॥

मनुष्यभित्तेऽर्थे पर्वतात् । वा श्यालक्षणे । पर्वतीयानि पार्वतानि वा कलादि । वा मनुष्ये किर । पर्वतीयो मनुष्यः ॥

1368. The affix **छ** optionally comes in the remaining senses after the word **पर्वत** when it does not denote a man.

Thus **पर्वतीयानि** or **पार्वतानि** कलादि 'hill fruits'.

Why do we say **अमनुष्ये** 'not-human'? *Observe* **पर्वतीयो मनुष्यः** where there is no option allowed.

१३६९ । कृकणपर्णाद्भारद्वाजे । ४ । २ । १४५ ॥

भारद्वाजोऽहोऽन्विभारद्वाजाभ्यां छः । कृकणीयम् । पर्वतीयम् । भारद्वाजे किर । कान्तंयम् । दार्तम् ॥

1369. The affix **ख** comes in the remaining senses after **कृकण** and **पर्ण** when denoting the country of *Blāradvāja*.

The word देश is understood here also. The word भाद्रज does not here mean Gotra but country. Thus वृक्षणीयम् and पर्णयम् ॥

Why do we say denoting country of Bhāradvājas? Observe कार्कणम्, पार्णम् &c

* १३७० । युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ् । ४ । ३ । १ ॥

पाठः । पक्षेऽप्युष्मदोऽप्याक वा अयं युष्मदीय । अस्मदाय ॥

1370 The affix खञ् also comes optionally in the remaining senses, after the words 'yushmad' and 'asmad'.

The regulating power of the word इहे ceases. The word च indicates that the affix may be छ as well. The word optionally shows that the general affix अच् may also be employed. Thus there are three affixes छञ् च् and अच् and hence there being no equal enumeration the rule of mutual correspondence (I 3 10) does not apply.

The words युष्मद् and अस्मद् are Vpiddha as they belong to Tyādāti class (I 1 74 S 1336) and would have taken छ by IV 2 114 ॥ 1337, the present sūtra enjoins three affixes for each. Thus युष्मद्+अच्=युष्माक+अच् (IV 3 2 S 1371) योष्माक । युष्मद्+छ=युष्मद्+ईय=युष्मदीय (VII 1 2)

युष्मद्+अस्म=युष्माक+ईन (IV 3 2 S 1371)=योष्माकीय (VII 1 2 and VIII 4 2 S 475 and 197) So also अस्मदाय । अस्मदीय and आस्माकीय ॥

१३७१ । तस्मिन्नपि च युष्माकास्माकौ । ४ । ३ । २ ॥

युष्मदस्मदोरन्यतरस्यौ स्त लयाच्च च । योष्माकीय । आस्माकीय । योष्माक । आस्माक ॥

1371 When this affix खञ् is added and when अच् is added then युष्माक and अस्माक are the substitutes of युष्मद् and अस्मद् ॥

Note —The pronoun तस्मिन् refers to the visible affix खञ् and not to the understood affix छ which was drawn into the last sūtra by the word च ॥

Why does the rule of mutual correspondence (I 3 10 S 128) not apply here? It enjoin two affixes two words and two substitutes ॥ This however is not done because the sūtra can be divided into two separate aphorisms as (1) तस्मिन् अपि युष्मदस्मदायुष्मायास्माकौ यच्च (2) अस्मदाय च ॥ = (1) when अच् is added युष्माक and अस्माक are the substitutes of युष्मद् and अस्मद् respectively (2) So also when खञ् follows

As for this reason see the preceding sūtra c ॥ योष्माकीय आस्माकीय with अच् and योष्माक and आस्माक with अच् ॥

Note —This substitution does not take place when छ is added ॥ युष्मदीय and अस्मदीय ॥

१३७२ । त्वकममकावेकवचने । ४ । ३ । ३ ॥

एकार्थवचिनोर्धुम्भस्त्वोस्तत्त्वकममकौ स्तः खञ्जनि च । त्वकीलः । तावकः । गामकीनः । मानकः । छे तु ॥

1372. In expressing one individual, त्वक and ममक are the substitutes of 'yushmad' and 'asmad' respectively, when खञ् and अञ् follow.

As तावकीनः 'belonging to thee,' गामकीनः "belonging to me." तावकः and गामकः ॥ But when the affix is छ, the form will be त्वदीयः, and मदीयः by the following rule.

Note:—The word एकवचने should not be construed as meaning the affix of the singular number, as the affix इ ॥ Because the affix of the singular is always elided (सुञ्) after these words, and by rule I. 1. 68, S. 268 there will not be the application of this rule. This difficulty is, however, got over by explaining the word एकवचने as equal to एकार्थे ॥

१३७३ । प्रत्ययान्तरपदयोश्च । ७ । २ । ६८ ॥

मपद्यन्तयोरेकार्थयोस्त्वथौ स्तः प्रत्यये वन्तरपदे च । त्वदीयः । मदीयः ॥

1373. त्व is substituted for युष्म and म for अस्म, when they signify a single individual, even when an affix follows, or a word is in composition.

As त्वदीय, मदीय, with the affix ङ (IV. 2. 114, S. 1337, I. 1. 74 S. 1336). Similarly when a second member of the compound follows. As त्व युष्म; = स्वस्तुष्म, मस्तुष्म ॥ एवं नाधोऽस्त्य = स्वप्नायः ॥

Note:—When more than one individual is signified, the substitution does not take place, as युष्मदीय (= युष्माकमिदं), अस्मदीय; युष्मस्तुष्म (= युष्माकं युष्म), स्वस्तुष्म ॥

१३७४ । अर्धाद्यत् । ४ । ३ । ४ ॥

अर्धे ॥

1374. The affix षत् comes after the word अर्ध in the remaining senses.

This debars अत् ॥ Thus अर्धः 'belonging to half'

१३७५ । परावराधमोत्तमपूर्वाच्च । ४ । ३ । ५ ॥

पराधर्मम् । अवधर्मम् । अधधर्मम् । उत्तमधर्मम् ॥

1375. The affix यत् comes, in the remaining senses, after the word 'ardha', when preceded by 'para', 'avara', 'adhama', and 'uttama'.

Thus पराधर्मम्. अवधर्मम्. अधधर्मम्. उत्तमधर्मम् ॥

१३७६ । दिक्पूर्वपदाह्वयः । ४ । ३ । ६ ॥

यायाद् । वीर्षाधिकम् । पूर्वाध्वयः ॥

1376 And the affix **ठञ्** also (as well as **यत्**) comes in the remaining senses, after the word 'ardha,' when the prior term denotes a direction

By **ञ** the affix **यत्** is also used. This debars **ञञ्** ॥ Thus पूर्वाध्वय or वीर्षाधिकम् ॥

१३७७ । ग्रामजनपदैर्यदंशादभूठमौ । ४ । ३ । ७ ॥

ग्रामिकदशधापिना जगद्वैदिकदेशधापिनश्च दिक्पूर्वपदानार्धमाहभूठमौ इति । इमेऽन्ताकामस्य जनपदस्य वावैर्षाध्वयः । वीर्षाधिका । ग्रामस्य पूर्वदिशस्ये भवा इति तद्विशेषे समासः । इत्यपह्नव इत्यर्थः । अन्वयानुक्तेः अशास्त्रानुकर्ये समाध्वये ॥

1377 The affixes **ञञ्** and **ठञ्** come in the remaining senses after the word 'ardha', preceded by a word denoting direction, when a particular portion of a village or an inhabited country is meant

The phrase दिक्पूर्वपदान् is to be read into the ūtra. This debars **यत्** । This is इमेऽन्तःकामस्य ग्रामस्य जनपदस्य वा वीर्षाध्वयः or वीर्षाधिका. Those verily belong to the eastern half of our village or country. The word वीर्षाध्या = ग्रामस्य पूर्वदिशस्ये भवा and is a Taddhishārtha compound

The **घ** the anuvṛtti of **ठञ्** was current in this Sūtra from the preceding ; et it is repeated here for the sake of precision, for had the sūtra been ग्राम जनपदैकवहादञ्च then the **ञ** would have drawn in not only the affix **यत्** but the affix **यत्** which is not desired

१३७८ । मध्यान्म । ४ । ३ । ८ ॥

मध्यमः ॥

1378 After the word **मध्य** there is the affix **ञ** in the remaining senses

This debars **ञञ्** ॥ As मध्यः ; middlemost

१३७९ । असाप्रतिकः । ४ । ३ । ९ ॥

मध्यमाकारकारणस्य स्यात्साप्रतिकस्ये । अक्षरार्थकस्येऽपीति मध्या वैशकारण्ये । मध्य इति । नातिदूरात् नातक्षीणमित्यर्थः ॥

1379 The affix **ञ** comes in the remaining senses after the word 'madhya', the meaning being 'fit' or 'proper'

The word साप्रतिक means equity property right fit. As नातिदीर्घे नातिदूरे अक्षरं नाति the proper piece of wood—neither too long nor too short मध्या इत्यकारण the fit Grammarian neither too refined nor too dull

१३८० । द्वीपादनुसमुद्रं यञ् । ४ । ३ । १० ॥

समुद्रस्य समीपे यो द्वीपस्ताद्विषयाद्द्वीपसञ्चालयम् स्यात् । द्वेष्यम् । द्वेष्या ॥

1380. 'The affix यञ् comes, in the remaining senses, after the word द्वीप, which is near the sea.

Note :—The word द्वीप occurs in the list of Kachebhāṣī (IV. 2. 133 S. 1357), and would have taken यञ्; and by sūtra IV. 2. 134 S. 1358, it would have taken युञ् also. The present sūtra debars both these affixes, when the word द्वीप means समुद्रसमुद्र or 'near the sea'.

Thus द्वेष्यम् or द्वेष्या, 'living on or relating to an island'. As द्वेष्यं भवन्तोऽनुपरन्ति यकम् ॥

१३८१ । कालरुञ् । ४ । ३ । ११ ॥

कालस्याधिभ्यश्च रञ् । मासिकम् । सार्वस्विकम् । सार्वप्रतिकम् । पौनः पुनिकम् । कथं तर्हि सार्वस्वत्वं समसोऽनिविद्धये इति कालिदासः अनुवृत्तीपसंगतिं भाषति, समानकालीनं प्राक्कालीनित्वादि च । अथभ्रंशा एषेस इति प्रायाणिकाः ॥ तत्र 'काल इति' यावत्कालाधिकारः ॥

1381. 'The affix रुञ् comes in the remaining senses after the words denoting time.

This debars यञ् ॥ The affix रुञ् which comes after Vṛiddha words is prohibited by this sūtra. Thus मासिकम् 'monthly' सार्वस्विकम् 'annual'. सार्वप्रतिकम् "morning and evening," पौनः पुनिकम् 'again and again'.

How do you explain the forms सार्व and सार्वत्वं in the following lines of Kālidāsa and Bhāravī सार्वस्वत्वं समसो निविद्धये (Kālidāsa) and अनुवृत्तीपसंगत्या (Bhāravī)? Or the forms समानकालीनम् and प्राक्कालीनम्? These forms are ungrammatical according to the best authorities.

Note :—The words which denote time even indirectly, also take this affix. As कालेऽनुपरिचयः, त्रैहिवलासिकम् ॥

The word काल governs all the subsequent sūtras upto IV. 3. 26 S. 1398. (सत्र कालः) ॥

१३८२ । आद्धे शरद्ः । ४ । ३ । १२ ॥

उञ् स्यात् । ऋग्यजुःउपवादः । शारदिकं आद्धम् ॥

1382. 'The affix उञ् comes in the remaining senses after the word शरद्, when expressing आद्धम् ॥

This debars यञ् (IV. 3. 16 S. 1387). The word आद्धे means the 'funeral oblation'; and not अद्वयान् पुरुषः 'a faithful or believing person'. Thus शारदिकं आद्धं 'the autumnal 'Śrāddha'. When not meaning 'Śrāddha', it will be शारदम् ॥

१३८३ । विभाषा रोगातपयोः । ४ । ३ । १३ ॥

शारदिक शारदे ॥ येन भासते वा । एतयोः क्तिन् । शारद् इधि ।

1383 The affix उम् comes optionally in the remaining senses after the word शरद् when expressing illness or heat

Thus शारदिकी or शारदे रोम 'the autumnal disease', शारदिक or शारद शान 'the autumnal heat or sunshine'

Why do we say 'when denoting sickness or heat'? Observe, शारद् इधि 'the autumnal cold' This उम् debars the ष्टु मन् (IV 3 16)

१३८३ । निशाप्रदोषाश्रया च । ४ । ३ । १४ ॥

वा उम् स्यात् । मेधिकम् । मेघम् । मासोधिकम् । मासोपम् ॥

1384 The affix उम् comes optionally in the remaining senses after the words 'निशी', 'and pradosha'.

This makes optional where by sūtra IV 3 11 S 1381, the उम् would have been obligatory Thus मेघम् or मेधिकम् 'nocturnal', मासोपम् or मासोधिकम् ॥

१३८४ । अस्सस्तुद् च । ४ । ३ । १५ ॥

अम्शब्दाश्च वा स्वाभाव्यं तुदागमश्च ॥

1385 The affix उम् comes optionally in the remaining senses after the word अम् and it takes the augment तुद् ॥

The word अम् takes the affix लप् by sūtra IV 2 105 ॥ 1376 This sūtra ordains इम् ॥ When free from the scope of these rules it takes ष्टु and ष्टुल affixes also by IV 3 23 S 1391 Thus अम्+तुद्+उम् now applies the following sūtra —

१३८५ । हारादीनां च । ७ । ३ । ४ ॥

हार हर व्यन्कञ्, स्वस्ति स्वर स्फपङ्क्त् स्वातु न्तु अम्, अम्, स्वपथा च वृद्धिरागमश्च । शीघ्रलिकम् ॥

1386 Before a Taddhita-affix with an-²indicatory ष्, ष् or ष् the Vṛiddhi is not substituted for the first vowel after ष् or ष् but ऐ and औ are respectively placed before these semivowels in हार &c

The following is a list of Dvārādī words —

1 हार, २ हर ३ स्वाप्याय 4 व्यन्कञ् 5 स्वस्ति 6 स्वर (स्वर), 7 स्फपङ्क्त् 8 स्वातुद् 9 अम्^१, 10 अम् 11 स्व ॥

Thus अम्+तुद्+उम् = शीघ्र + त् + इक (VII 3 3 S 1098) = शीघ्रलिकम् (ephemeral)

Note — As हरे विबुद्ध = दौषारिक शीघ्रलिकम् from हारपङ्क्त् ॥ The Taddhita rule applies here शीघ्र from स्वर, (स्वरभेदित्त्वकृतीकम्) ॥ So also शीघ्रोऽप्याय, शीघ्र

सप्रत्यः ॥ वैश्वक्रुशः from व्यञ्जकः, (व्यञ्जके भवः) शीर्वास्तकः from स्वारितः, (स्वर्त्तमिं गणः),
 वीरः from स्वर (स्वर्त्तवः) ॥

Some read the word स्वाप्याय also in this list, but it is unnecessary, as it would be governed by the last rule, because it is a compound of शु-+अप्याय (शोभिने-
 ऽप्याय), or it may be a compound of स्व+अप्याय, then also it is unnecessary, as स्व
 is separately mentioned, in this list, and therefore when स्व begins a word it
 would get this peculiar substitution then also. Similarly इक्षियकृतः from स्वपकृतः ;
 शीवाद्दुष्टुप from स्वाद्दुष्टु. शीनमन् from भन् the prakṛiti-bhāva is by (VI. 4. 167
 S. 1135), while शीवन् from भन् where there is no prakṛiti-bhāva (by चञ् IV. 3. 164) ;
 शीवाशंष्टः (शार्त्तुशं गयः) Similarly शीवम् from स्व (=स्वमेत) ; सांप्रदानिकः from स्वप्नान्
 with the affix इञ् (अभ्यात्मादित्याद् इञ्). This sūtra is made because the य् and ह् here
 are not final of a पद or word, as they were in the preceding sūtra.

१३८७ । संधिवेलाशुतु नक्षत्रेभ्योऽण् । ४ । ३ । १६ ॥

संधिवेलाशुभ्यः ऋतुभ्यो नक्षत्रेभ्यश्च कालवृत्तिभ्योऽण् स्यात् । संधिवेलायां गवे सान्धिवेलाय् ।
 शैवम् । शैवम् ॥ संधिवेला, संध्या, अनापस्था, अशौचशी, चतुर्दशी, वैश्वानरी, प्रतिपद् ॥
 सांप्रदानाय कलपर्वणोः ॥ सांप्रदाने कले पर्वे वा । सांप्रदानिकमन्त् ॥

1387. The affix अण् comes in the remaining senses, after the words 'sandhi-velā' &c, and the words expressing 'season' and 'asterism.'

The word कालात् is to be read into the sūtra. All the words must be expressive of time. This debars इञ् ॥ The repetition of अण् debars ॥ also in the case of those words, which are Viddha in this list (IV. 2. 114S. 1337). Thus (1) सान्धिवेला, सान्ध्यम्, (2) शैवम्, शौचित्य (3) शैवम्, पर्वम् are examples of sandhivelā, season and asterisms respectively.

1 संधिवेला, 2 संध्या, 3 अनापस्था, 4 अशौचशी, 5 चतुर्दशी, 6 वैश्वानरी, 7 प्रतिपद् ॥

Vart:—The affix अण् is added to सांप्रदान् when denoting 'fruit' and 'festival,' as सांप्रदाने कले or पर्वे ॥ Otherwise सांप्रदानिकम् ॥

१३८८ । प्राशुष्य एषयः । ४ । ३ । १७ ॥

प्राशुष्येभ्यः ॥

1388. The affix एषय् comes in the remaining senses after the word प्राशुष् ॥

Note:—This debars the अण् of the last sūtra, though 'prāśuṣh' is a season-denoting word. Thus प्राशुष्येभ्यो बलाहका "the cloud belonging to the rainy season".

१३८९ । वर्षाभ्यष्टक् । ४ । ३ । १८ ॥

वर्षाद्वा साधु वादिके वासः । कालात्सात्पुण्यव्यवधानेभ्यश्चि सान्धये ॥

1389. The affix षक् comes in the remaining senses after the word वर्षा ॥

This debars अण of IV 3 16 S 1387 Thus चार्थिकमनुत्तरणम् । The वच् has the force of सप्तु &c of IV 3 43 S 1418 here

१३९० । सर्वनाण च तलापक्ष । ४ । ३ । २२ ॥

हमन्ताइश्च स्थोत्रलापश्च पदलाकव्य । चकारात्त्वच्च श्रुत्वाय हेमन्तम् । हेमन्तम् ।

1390 The affix अण् comes always after the word 'hemanta,' and (before this affix) the letter ऋ of 'hemanta' is elided

Thus हेमन्तम् or हेमन्तम् ॥

Note — The word सर्वम् is used to show that the सूत्रा applies in the Upanishads as well as in the classical literature

The word हमन्तम् ॥ take अण् by सूत्रा IV 3 16 S 1387 as हेमन्तो पदङ्क्ति but there is no el on of ऋ there Thus there are three forms हेमन्त (IV 3 16 S 1387), हेमन्तिका (IV 3 21 S 1452) and हेमन्तम् ॥

१३९१ । सायन्चिरप्राह्णेऽप्रोऽप्ययभ्यष्टुट्यलौ तुक् च । ४ । ३ । २३ ॥

सायन्चिरप्राह्णेऽप्रोऽप्ययभ्यष्टुट्यलौ स्तस्तवास्तुत् न । तुट् प्रागप्राह्ण्य अनद्यत्तम् इत्यादिर्नवेष्टुट् । सायन्तम् । चिरन्तम् । प्राह्ण्ययभ्यस्त्वत्त्वात् विप्रायत्तम् । प्राह्ण्यत्तम् । प्रप्रायत्तम् । प्राप्रायत्तम् । इत्यादिन्तम् ॥

चिरप्राह्ण्यप्राह्णेऽप्ययभ्यष्टुट्यलौ वक्तव्यम् ॥ चिरत्तम् । प्रत्तम् । पप्राह्ण्यत्तम् ॥

प्राप्राह्ण्यत्तम् ॥ प्राप्राह्ण्यत्तम् । प्राप्राह्ण्यत्तम् ॥

वक्तव्यम् ॥ वक्तव्यम् ॥

1391 After the words साय 'at eve', चिर 'for a long time', प्राह्णे 'in the fore noon', अग्र 'at dawn', and after Indeclinables expressing time, there are the affixes ट्यु and ट्युल् and their augment is तुट् ॥

The word कालान् is understood here also Thus साय+ट्यु = साय+अन = साय+तुट्+अन = सायन्तम् 'belonging to the evening' चिरन्तम् lasting प्राह्ण्यत्तम् 'what is of the forenoon' अग्रत्तम् 'what is of the early morn'

The replacement of ट्यु by अन् under VII 1 1 S 1217 takes place prior to the addition of the augment तुट् to the affix because we find the same forms like अनद्यत्तम् &c used by आप्तम् itself in III 1 11 S 2 03 &c Had it been added first then the affix would have become ट्यु and the form would have been अनद्यत्तु like अद्यत्तु for there is no rule which would have changed ट्यु into अन् ॥ प्राह्ण्यत्तम् and अग्रत्तम् always end in ए ॥

As regards Indeclinables the examples are प्रोवातम्, belonging to the night, इत्यादिन्तम्, belonging to the day

Note — The affix अण् comes after the words पितृ पत्न्य (meaning in the past year) and पश्चात् (meaning in the year before the last). As पितृत्तम्, पत्न्यत्तम्, and पश्चात्तम् ॥

Vart :—The affix डिप् is added after अघ, णदि and पुञ्ज, as, अघिनम्, अदिनम् and णदिनम् ॥

Vart :—So also after अन्त, as, अन्तिनम् ॥

Note :—The difference between *tya* and *tyai* is in accent. Thus सायन्तेन and सायन्तान्, पिरन्तेन and पिरन्तान्, प्राहन्तेन and प्राहन्तान्, प्रगेन्तेन and प्रगेन्तान्, दिवात्तेन and दिवात्तान्, शेषात्तेन and शेषात्तान् ॥ See VI. 1. 193. S. 3676.

१३०२ । विभाषा पूर्वाह्नापरह्नाभ्याम् । ४ । ३ । २४ ॥

आभ्यां न्युत्प्लो वा सप्तमोस्तु च । षष्ठे इम् । पूर्वाह्नतनम् । अपराह्नतनम् । प्रकाशतने-
विलसत्तु ॥ पूर्वाह्नः सोढोऽत्येति विभक्ते ह्य पूर्वाह्नतनम् । अपराह्नतनम् । वीर्वाह्निकम् । नापराह्निकम् ॥

1892. Optionally after the words पूर्वाह्न and अपराह्न, there are the affixes इयु and इयुल् and their augment is तुद् ॥

In the alternative इम् of IV. 3. 11 S. 1381 also occurs. As पूर्वाह्नितनम्, अपराह्नितनम् with *tya*, or वीर्वाह्निकम्, नापराह्निकम् with *thai*. With *tyai* we have पूर्वाह्नितने and अपराह्नितने ॥ The sign of the locative is not elided by rule VI. 3. 17 S. 975. When the compound is such as not retaining the case-affix, because not in the locative case, as when it is analysed* by saying पूर्वाह्नः सोढोऽत्य (IV. 3. 52 S. 1427) then we have, पूर्वाह्नतनम् । अपराह्नतनम् । वीर्वाह्निकम् । नापराह्निकम् ॥

१३६३ । तत्र जातः । ४ । ३ । २५ ॥

सप्तमीसप्तमीजात इत्येदंश्याशेषो पारमथ स्युः । कुत्रे जातः सौहः । औसः । राट्टिकः । अषाढपारीण इत्यादि ॥

1893. The affixes ordained above or here after, come after a word in the 7th case in construction, in the sense of 'born or grown or originated there or then'.

The affixes ह्यश्च &c. ष &c. have been taught, but no particular sense was assigned to them. See IV. 2. 92. S. 1312. This sūtra gives one of the senses, and also declares the particular case in which the stem must be, to which the affix is to be added. Thus कुत्रेऽजातः = कुत्रे + अण् - सौहः 'born in Srughna'. औसः 'born in Utsa', राट्टिकः (IV. 2. 93 S. 1313) अषाढपारीणः &c.

१३६४ । प्रावृषष्टप् । ४ । ३ । २६ ॥

एयस्यपवसदः । प्रावृषि जातः प्रावृषिकः ॥

1894. After the word प्रावृद् being in the 7th case-affix, there is the affix ष्टप् in the sense of produced therein.

This debars एय of sūtra IV. 3. 17 S. 1388. The ष् of ष्टप् is for the sake of accent. प्रावृषिजातः = प्रावृषिकः 'produced in the rainy season'.

१३९५। सहायां शब्दो वुश् । ४ । ३ । २७ ॥

कारणान्तरात् । शारदा कुर्वन्निषेधा इवनिषेधात् ॥

1395 The affix वुश् comes after the word शब्द in the 7th case affix in the sense of born, therein the whole word being a name

This debars अच् of IV 3 16 5 1387 Thus शारदाका हर्षा the grass called 'Sāradaka' शारदाका यज्ञा 'the pulse called Sāradaka'

Note — According to some the word सहायां governs all the succeeding sūtras up to IV 3 38 ॥ 1413

१३९६। उत्तरपदस्य । ७ । ३ । १० ॥

अपिहारीत्यम् । इत्यन्त इत्यन्तरात् ॥

1396 Upto VII 3 31 S 1789 inclusive, the substitution of Vriddhi will take place for the first vowel of the second member in a compound

This is an adhikāra sūtra and exerts governing influence upto VII 3 32 S 2574 exclusive The phrase of the second member of the compound should be supplied in all those sūtras to complete the sense Thus in VII 3 11 S 1397 the word उत्तरपदस्य should be supplied As वृद्धा विंशत् अन्तर्यामिकम्, पूर्वहेनवम् अन्तर्यामिकम्

Note — In those sūtras where the word denoting the first member is not exhibited in the Ablative case as in VII 3 16 19 20 21 the present sūtra is absolutely necessary for causing the vriddhi of the second member But in those sūtras where the first member is exhibited in the Ablative case as in VII 3 11 S 1397 (शारदाका) there the sūtra is only explanatory (and not absolutely necessary) and serves also the purpose of placing such vriddhi under the category of vitarapada-vriddhi This peculiar vriddhi is liable to certain rules of accent as in VI 2 105 Hence the importance of the present aphorism in those sūtras also where the word is exhibited in the fifth case

१३९७। अण्यथाहो । ७ । ३ । ११ ॥

अण्यथाहोऽपि च पूर्वोदाहृतमभिधानात्प्राग्वह्यो वृद्धि र्वात् इति किति किति च लङ्निषेधे । पूर्वोदाहृतम् । अन्तर्यामिकम् । अन्तर्यामिकम् । पूर्वोदाहृतम् । अण्यथाहोऽपि च पूर्वोदाहृतम् । अण्यथाहोऽपि च पूर्वोदाहृतम् । अण्यथाहोऽपि च पूर्वोदाहृतम् ।

1397 Before a Vriddhi affix having an indicatory अच् अच् अच्, Vriddhi is substituted for the first vowel of a word denoting a noun when it is preceded by a word denoting a part

As पूर्वपार्थिकः from पूर्व + पार्थ + ठक् meaning वर्षायाम् पूर्वः ॥ अवरहेमन्तः meaning हेमन्तस्यापरः ॥

Notes :—The composition with पूर्व and अवर &c. takes place by-II, 2. 1 S. 712 and then by IV. 3. 18 S. 1389 there is ठक् after पूर्व, and अण् after हेमन्त with the elision of त् by IV. 3. 22. S. 1390. The Tadanta-vidhī, as a general rule, does not apply to compounds, so that a rule made applicable to a particular word, will not apply to a compound which ends with that word: but tadanta-vidhī applies to a word denoting season when it takes an affix causing Vṛiddhi, and is preceded by a word denoting a portion. We draw this rule from the present sūtra, for हेमन्त being formed from हेमन्त by a vṛiddhi-causing affix (IV. 3. 22 S. 1390), the affix अण् will be applied to हेमन्त even when it is the second member of a compound, the first member of which denotes a part, (अतोवृद्धि मन्त्रिषावरववात् I. 1. 72 Vārt. Mahābhāshya).

Why do we say 'denoting a portion'? Observe पूर्वसु वर्षासु भवः पार्थिक with ठम् (IV. 3. 11 S. 1389) and no vṛiddhi of the अ of र because of the maxim "The Tadanta-vidhi applies, when an affix causing Vṛiddhi is ordained after a word denoting season; provided that, the word denoting season is preceded in composition by a word denoting a part, and not otherwise." Therefore the vṛiddhi does not take place here, because the preceding word in composition is not a word which denotes a part of varshā, but is in apposition with it. The tadanta-vidhi applies only when the first member denotes a portion.

१३६८ । सुसर्वाधीजनपदस्य । ७ । ३ । १२ ॥

उत्तरपदस्य सुक्तिः । सुपाञ्चालकः । अर्धपाञ्चालकः । अनपदस्यभ्येत्येति सुम् । सुसर्वाधीदिस्यभ्येत्येति जनपदस्येति तदन्तविधिः ॥

1398. After सु, सर्व and अर्ध, the first vowel of the name of a country gets the Vṛiddhi, when a Taddhita affix with an indicatory अ, ण् or क् follows.

As सुपाञ्चालकः, सर्वपाञ्चालकः, and अर्धपाञ्चालकः, formed with सुम् (IV. 2. 124. S. 1348) read with IV. 2. 125 S. 1349, though the word is not a Vṛiddha. This sūtra also gives rise to the following rule सुसर्वाधीक कच्छेऽपि जनपदस्य "The tadantavidhi applies to words denoting country, when the first member is सु, सर्व, अर्ध or a direction-denoting word"

Note :—As shown in the above examples, and for direction-denoting words see the following sūtra (I. 1. 72 Vārt. Mahābhāshya).

१३६९ । दिशोऽमद्राणाम् । ७ । ३ । १३ ॥

दिशापकाजानपदवाचिनो सुक्तिः । पूर्वपाञ्चालकः । विशः किम् । पूर्वपाञ्चालामानधं पौषवस्यातः । अमद्राणो किम् । पौषमद्रः । अन्तविधाय उक्तसर्वः ॥

1399. After a word denoting direction, the first vowel of the name of a country, with the exception of मद्र,

gets Vṛiddhi before a Taddhita-affix having an indicatory अ, ए, or क् ॥

As पूर्वपञ्चालकः, (IV. 2. 125, 107) The Tadañita-vīdhi applies here, as shown in the preceding sūtra. Why do we say 'denoting direction,'? Observe पूर्व पञ्चालागां=पूर्वपञ्चाल, एव मय,=पूर्वपञ्चालकः ॥ Why do we say with the exception of मद्? Observe पूर्वमद् with अम् (IV. 2. 108 S. 1329). The separation of this sūtra from the last is for the sake of the subsequent sūtra, in which the anuvṛitti of "direction" only runs.

१४०० । प्राचां प्रामनगराणाम् । ७ । ३ । १४ ॥

विशः देशां नगराधिनां मानवाधिनामङ्गाणामवयवत्वे च वृद्धिः । पूर्वोक्तानद्यथा नरा पूर्वोक्तानद्यथा । नमरे, पूर्वोक्तानद्यथा ॥

1400. After a word denoting direction, the first vowel of the name of a town or city in the land of the eastern people, gets the Vṛiddhi before a Taddhita affix having an indicatory अ, ए or क् ॥

Thus पूर्वोक्तानद्यथा: "born in Purveshu kāmāṣaṁ". So also अपरीक्षितानद्यथा, पूर्वोक्तानद्यथा, अपरीक्षितानद्यथा (IV. 2. 107 S. 1328) These are town names. पूर्वोक्तानद्यथा, नगराधिनामङ्गाणामवयवत्वे च वृद्धिः ॥ These are city names.

Note:—The word प्राचां in this sūtra, as well as in VII 3 24 S. 1431 does not here mean 'the eastern grammarians' but 'the eastern countries', because of the context पूर्वोक्तानद्यथा is thus formed. पूर्वोक्तानद्यथा=पूर्वोक्तानद्यथा ॥ The compounding takes place by II. 1, 50 S. 727. Then the affix अ् is added to it, in the sense of नमरे मयः by IV. 2 107 S. 1328. In पूर्वोक्तानद्यथा the affix अम् is added by IV. 2 123 S. 1347. Though Pāṭaliputra is the name of one city, Purva-pāṭaliputra means the Eastern portion of the city Pāṭaliputra.

१४०१ । पूर्वाहापरहाप्रामूलप्रदोपावस्कराद्युन् । ४ । ३ । २८ ॥

पूर्वाहणकः । अयवहणकः । आर्हकः । अहकः । प्रोपकः । अवस्करकः ॥

1401. The affix युन् comes in the sense of 'born therein' after the words पूर्वाहण, अयवहण, आर्हक, अहक, प्रोपक, and अवस्कर, the whole being a Name.

Thus पूर्वाहणकः । अयवहणकः ॥ This debars IV. 3. 24 S. 1392. So also आर्हकः । अहकः ॥ This debars अण of IV. 3 16. S. 1387. प्रोपकः ॥ This debars इम् of IV. 3. 14 S. 1384. अवस्करकः. This debars the general अण् affix

When it is not a Name, the other affixes are employed.

१४०२ । अयः अय्य च । ४ । ३ । २९ ॥

अयि आन. वन्यकः ॥

1402. The affix **वुन्** comes after the word **पथ**, in the sense of 'produced therein', and there by in the room of **पथ**, the substitute is **पन्थ** ॥

Thus **पथी जातः = पन्थकः** 'produced in the way.'

This debars the **ञच्** ॥

१४०३ । अमावास्याया वा । ४ । ३ । ३० ॥

अमावास्यायकः । अमावास्यायः ॥

1403. The affix **वुन्** comes optionally after the word **amāvāsyā**, (in the sense of 'born therein').

This debars **ञच्** of IV. 3. 16. S. 1387. Thus **अमावास्यायकः** or **अमावास्यायः** ॥

Note:—This affix **वुन्** is applied to the word **अमावास्याय** also, on the maxim **एकदेशविकृतत्वात्पन्थान्** "That which has undergone a change in regard to one of its parts, is by no means in consequence of this change, something else than what it was before the change had taken place". Thus **अमावास्यायकः** or **अमावास्यायः** ॥

१४०४ । अञ्च । ४ । ३ । ३१ ॥

अमावास्याय ॥

1404. And the affix **ञ** also is added to the word **amāvāsyā**, in the sense of 'born therein'.

This adds a third affix to the **वुन्** and **ञच्** already given. Thus **अमावास्यायः**, **अमावास्यायकः**, **अमावास्यायः** ॥ So also after the word **अमावास्याय**, as **अमावास्यायः**, **अमावास्यायकः** and **अमावास्यायः** ॥

१४०५ । सिन्धुवपकराभ्यां कन् । ४ । ३ । ३२ ॥

सिन्धुकः । कच्छाद्यणि नहुव्यवृत्ति च प्राप्ते । अपकरकः । सौम्यसिन्धुप्राप्ति प्राप्ते ॥

1405. After the words 'sindhu' and 'apakara', <there is the affix **कन्** in the sense of 'born therein'.

The word **सिन्धु** occurs in the **Kachchhādi** class and takes **ञच्** and **वुन्** (IV. 2. 133 S. 1357); and **अपकर** would have also taken **ञच्** under the general rule. This sūtra debars these affixes. Thus **सिन्धुकः**, **अपकारकः** ॥

१४०६ । अणजौ च । ४ । ३ । ३३ ॥

अणजौ साः । सौम्यवः । आपकरः ॥

1406. And the affixes **अण्** and **अञ्** come respectively after the words 'sindhu' and 'apakara', in the sense of 'produced therein'.

Thus हेम्बेव and औपर ॥

१४०७ । अविष्टाफरगुन्यनुवाधास्वावितिप्यपुनर्वसुहस्तविशाखापादायहुल
ल्लुक् । ४ । ३ । ३४ ॥

एयो नक्षत्रानिभ्य परस्य जातार्थप्रत्ययस्य लुक् इत्यह् ॥

1407 The affix denoting 'born therein', is elided by luk, after the words 'śravishthā', 'phalgunī', 'avarādhā', 'svāti', 'tishya', 'punarvasu', 'hastā', 'vishākhā', 'ushādhā', and 'bahulā,' all denoting asterisms

Note — The feminine suffixes are also elided after these words by I 2 49 & 1408 Thus अविष्टाञ्ज जात = अविष्टा produced under Śravishthā. So also कल्लुक् कल्लुकाय इति लिप्य पुनर्वसु इत्य विशाख, जयाङ्क बहल ॥ The 'Bahula' is another name of the asterism कृत्तिका ॥ It is exhibited in the sūtra as bahula with a short उ as it is ॥ Samāhāra Dvandva shortening

१४०८ । लुक् तद्धितलुकि । २ । २ । ४२ ॥

तद्धितलुकि कप्रपसर्जमर्थीमलमन्य लुक् इत्यात् अविष्टाञ्ज जात अविष्ट । कल्लुक् इत्यादि विशाखेतिदिशिभ्य शिवाहुपसस्यानम् * ॥ पिशाचा जाता पिशा । इती । राशिनी आया लुक्तद्धितलुकीति लुकि कृते विष्णुवावराकृदिनगणालुनर्त्तद् ॥
काल्पन्यपराभा दागी यत्कम्प्यी * ॥ शिवामितेव । । कल्लुनी । अपारा ॥ -
अविष्टापादाभा कल्पकम्प्य * ॥ शशिवायपि । अवाश्रीय । वापादीय ॥

1408 When a Taddhita affix is elided by the word luk, there takes place the elision by luk of the feminine affix also, of the original stem to which the Taddhita affix was added

The word लुक् defined in I 1 61 ॥ 260 is twice used in this sūtra. Where a Taddhita affix is elided by the word लुक् there the feminine suffix of the prātipadika is also dropped or becomes luk. The word upasarjana used in explaining this sūtra by the author should be taken in its popular sense of non principal secondary, and not the technical upasarjana of grammar

Thus अविष्टा + (अणलुक्) = अविष्ट ॥ The Taddhita suffix being लुक्, the original feminine termination आ also becomes लुक्. Therefore the derivative of अपाञ्ज (is not a longer word as might have been expected) but actually a shorter word namely अपाञ्ज, similarly from कल्लुनी we have कल्लुन &c.

Part — So also the affix is elided after the asterisms पिशाखा इती and रोहिणी when the word is feminine. Thus पिशाचा जाता a woman produced under Chitrā will be called पिशा ॥ So also इती वाइती । The feminine

affix which had been elided after the two words Revati and Rohiṇī, by the present sūtra I. 2. 49 S. 1408 is reordained by IV. 1. 41, S. 498 because these words belong to the Pippalyādi subdivision of the *Śaiśhikā* class. The Pippalyādi being an *ākṛitigapa* contains these words also.

Vart:—The affixes *र* and *ञ्* come respectively after *प्लुनी* and *पारो* in forming the Feminine derivatives. As *प्लुनी* (IV. 1. 15 S. 470) and *पारो* ॥ The difference is in accent and meaning.

Vart:—The affix *हृष्* also comes after 'Śraivishthā' and 'Ashādhā,' even when females are not denoted. As *आश्विणी*: and *आषाढी*: ॥

१४०९ । जे भोष्टपदानाम् । ७ । ३ । १८ ॥

भोष्टपदानामुत्तरपरस्वामादेशो वृद्धिः स्वाज्ञानार्थे चिति चिति किति च । भोष्टपदानु जातः भोष्टपदानो मासवकः । जे हति किम् । भोष्टपदानु भवः भोष्टपदः । बहुवचननिर्देशात्पदार्थोऽपि एवमेव । गहनम् ॥

1409. In *भोष्टपद्* and its synonyms, the first vowel of the second member gets the *Vṛiddhi*, before a *Taddhita* affix meaning 'born in that time', and having an *indicatory* *ञ्*, *य* or *क्* ॥

The word *ज* means 'born', the affixes denoting 'born under that asterism' are meant here. *भोष्टपद* is the name of an asterism, the day when the moon is there is also called *भोष्टपद* (the affix *ञ्* of IV. 2. 3. S. 1204 is elided by IV. 2. 4 S. 1205). *भोष्टपदानु जातः* = *भोष्टपदानो मासवकः* (with *ञ्* IV. 3. 16 S. 1387). Why do we say 'born in that time'? Observe *यथा भोष्टपदानेपः* = *भोष्टपदानु भवः*) *धरणीमभिवर्धति* ॥ The plural number *भोष्टपदानां* indicates that the synonyms of *भोष्टपद* such as *भद्रपद* are also to be included. As *भद्रपदः* ॥

१४१० । स्थानांभ्तगोशालखरशालाच्च । ४ । ३ । ३५ ॥

एभ्यो जातार्थस्यलुक् लुक् स्यात् । गोस्थानः । गोशालः । खरशालः । विभाषा सेनेति । सुतकले इत्यलम् ॥

1410. There is *luk-elision* of the affix denoting "born therein" after a word ending in 'sthāna', and after the words 'gośāla' and 'kharasāla'.

Thus *गोस्थाने जातः* = *गोस्थानः*, *गन्धस्थानः*, *गोशालः*, *खरशालः* ॥ The word *gośāla* and *kharasāla* in the sūtra end in a short *ञ्* because they are Neuter under II. 4. 25 S. 828.

१४११ । वत्सशालामिजिदभ्वयुक्तमित्थजो वा । ४ । ३ । ३६ ॥

एभ्यो जातार्थस्य लुक् स्यात् । वत्सशाले जातो वत्सशालः । वत्सशालः इत्यादि ॥ जातार्थे मत्तिप्रयोज्योऽप्यङ्गिच्छन्वः * ॥ जातमित्थः । शालमित्थः । वत्समित्थः ॥

1411 There is optionally *luk-elision* of the affix denoting 'born therein' after the words 'vatsasīh', 'abhyūt', 'uśvayuk', and 'śatabhuk'

As वत्सस्यते जात = वत्सस्यते or वत्सस्यत इति or वत्सस्यते । अश्वयुक् or अश्वयुक् इति or अश्वयुक् । The two words वत्सस्यते and वत्सस्यते are both to be taken. These are all diversities of बहुल as used in the next sūtra

Vart — The affix *अण्* in the sense of born, is optionally treated as *जिन्* provided that it be that *अण्* which being debarred by IV 3 11 S 1381 is reordained by IV 3 16 S 1387. The affix *अण्* governs all sūtras up to IV 4 2 S 1550 by force of IV 1 83 S 1073 but it is debarred by *ह्रस्व* of IV 3 11 S 1381 and is reordained in IV 3 16 S 1387. Thus वत्सस्यते जात = वत्सस्यते or वत्सस्यते or वत्सस्यते ॥

१४११ । नक्षत्रेभ्यो बहुलम् । ४ । ३ । ३७ ॥

कासार्यप्रत्ययस्य बहुलं ह्रस्वः स्यात् । रोहिणः । रोहिणः ॥

1412 There is diversely *luk-elision* of the affix denoting 'born therein', after the name of an asterism,

Thus रोहिणः ० रोहिणः (IV 3 16 S 1387) person born when the moon is in the asterism of Rohini Aldebaran)

१४१२ । ह्रस्वलोप्यमीतकुपला । ४ । ३ । ३८ ॥

मभेत्स्य । सुप्तं सुप्ताः स्युः । अतः सुप्तं वा जीम ॥

1413 An affix (one of those already taught) comes after a word in the seventh case-affix in construction, in the sense of 'done there', 'obtained there', 'bought there', and 'dexterous therein'

Thus जीम may mean done in, or bought in or obtained in or skillful in Śrughna

१४१३ । प्रायमस्य । ४ । ३ । ३९ ॥

सप्तस्ये । सुप्ते पाठेन वाटुक्त्वन भवति जीमि ॥

1414 After a word being in construction in the 7th case, an affix (one of those ordained already) comes in the sense of 'generally found therein'

The word प्राय means something less than all; e. abundant. Thus रोहिणः 'that is abundant or mostly to be found in Śrughna', = सप्त पाठेन वाटुक्त्वेन भवति जीमि ॥

Note :—This sūtra according to Patanjali, is superfluous, as it is covered by the more comprehensive sūtra लक्ष्मणः (IV. 3. 53 S. 1428). If लक्ष्मणः be explained as अनिन्द्यमवः i. e. what sometimes is to be found and sometimes not, still it will make little difference.

१४१५ । उपजानूपकणोपनीचेष्टम् । ४ । ३ । ४० ॥

श्रीपञ्चमः । श्रीपञ्चमः । श्रीपञ्चमः ॥

1415. The affix ट्क् comes in the sense of 'generally found there in', after the words 'upajānu', 'upakarṇa', and upānivi', being in the 7th case in construction.

This debars षञ् &c. Thus श्रीपञ्चमः. श्रीपञ्चमः. श्रीपञ्चमः ॥

Note :—All these three words of the sūtra are Indeclinable, because they are Avyaybhūva compounds. In the sūtra, they have formed a samāhāra Dvandva and masculine.

१४१६ । संभृते । ४ । ३ । ४१ ॥

सुप्ते संभृते । ४ । ३ । ४१ ॥

1416. After a nominal-stem or a word ending in the feminine affix डी and आप्, being in the 7th case in construction, an affix comes in the sense of 'adapted therein'.

Note :—Except the word 'adapted' which is the meaning of the word संभृते, all the other words of the sūtra have been supplied from the previous sūtras. The word संभृते does not mean in this sūtra 'origin' or 'existence', for the words जात and मय already express that notion. It here means 'suitableness', 'adequacy', i. e. संभृतेः and प्रमाणादितरेकः ॥

Thus सुप्ते संभृते = संभृतेः 'what is suited to the country of Srughna'; The word त्व is understood here also.

१४१७ । काशाद्दम् । ४ । ३ । ४२ ॥

कौशिकं दम् ॥

1417. The affix दम् comes after the word कौश in the sense of 'adapted to that'.

This debars षञ् ॥ Thus कौशे संभृते = कौशिकं दम् 'silken clothes'.

Note :—The word कौश means 'cocoon'. कौशिकः may literally therefore mean 'anything suited to the cocoon', and may apply to the caterpillar as well as to the silk made out of cocoon. The word कौशिक is however कौश and कौशिक 'silken'. Nor does it mean 'suited to the sheath', as a sword, though कोश means 'sheath' also. This sūtra would have been more properly placed after IV. 3. 134. S. 1514 under the heading of विकार rather than of संभृते. ॥

In fact after the sūtra एष्यादम् (IV 3 159 S 1537) the addition of कायाच् would have been more appropriate

१४१८ । कासात्साधुपुष्प्यत्यज्यमानेषु । ४ । ३ । ४३ ॥

हेमन्त साधुहेमन्त प्राकार । पशन्त पुष्प्यन्ति वासन्त्या कुन्दन्त्या । हरिषि पश्यन्ते चारदा शासव ॥

1418 An affix comes after a word denoting time, being in the 7th case in construction, in the sense of 'being good therein', 'flowering therein' or 'ripening therein'

Thus हेमन्त साधु = हेमन्त 'what is good or pleasant in autumn' as हेमन्त प्राकार । So also पशन्ते पुष्प्यन्ति = वासन्त्या कुन्दन्त्या 'vernal creepers' which flower in spring. So also हरिषि पश्यन्ति = चारदा शासव the grains that ripen in autumn'

Note — This sūtra teaches the base and the sense of the affix. It does not directly teach the affix. The above illustrations are examples of the affix इच् &c. The word पुष्प्यत् in the sūtra is the Present Participle or चतुर्थ of the Divādi दुप्य उ

१४१९ । उक्ते च । ४ । ३ । ४४ ॥

हेमन्ते इच्ये ते हेमन्ता यवा ॥

1419 An affix comes after a word denoting time, being in the 7th case in construction, meaning 'sown therein'

Thus इमन्ते इच्यन्ते = हेमन्ता यवा the barley sown in autumn हेमन्त ग्रीह्य ॥

Note 1.—The separation of this sūtra from the last, is for the sake of the subsequent sūtra in which the anuvṛtiti of इच् only goes, which could not have been the case had this word been included in the last sūtra.

१४२० । आश्वयुज्या युज् । ४ । ३ । ४५ ॥

अश्वयुजात् । आश्वयुज्यायुजा आश्वयुजाया ॥

1420 The affix युज् comes in the sense of 'sown' after the word आश्वयुजी ॥

This debars टच् ॥ Thus आश्वयुज्या युज् = आश्वयुजाया यावा 'the pulse sown in Āśvayujī. Āśvayujī is the name of the full moon in the Asterism of Āśvayujī. Āśvayujī and Āśvini are the same. Some texts read चन्दिनी instead of अश्वयुज् ॥

१४२१ । ग्रीष्मवसन्ताद्व्यतरस्याम् । ४ । ३ । ४६ ॥

पश्चिन्त्यत् । वेष्मन्त् । वेष्मन् । वासन्त्यत् । वासन्त्याम् ॥

1421 The affix युज् comes optionally after the words 'grīshma' and 'vasanta', in the sense of 'sown therein'.

आदुम् । सावस्वतिकम् । सावस्वत्कम् । आमहायधिकम् । आमहायकम् ॥

1425 The affix डम् also (as well as दुम्) comes after the words 'sāvatsara' and 'āgrahyaṇi' in the sense of 'debt due'

Thus सवस्वर द्युम्पथ=सावस्वतिक and सावस्वत्क ॥ आमहायधिक or आमहायक

Note —The word सवस्वर occurs in Sandharelāhi Class (IV 3 16 § 1387 and takes द्युम् when fruit or festivity is meant. The present sūtra enjoins it when debt is indicated

१४२६ । व्याहरति द्युम् । ४ । ३ । ५२ ॥

काकशाचन उग्रम् ताच्छ्रजामत इत्यर्थे जयाव्य ह्य धी व्याहरति स द्युम्बेत् । निघा व्याहरति नैषी द्युम् । वैशिक ॥

1426 An affix (like अद् or उद् etc) comes after a word in the 7th case in construction, denoting time, in the sense of 'who then makes noise', and the word so formed refers to a wild beast

Thus निघाया व्याहरति द्युम् =नैष or नैषिक an animal that makes noise at night. So also जयाद् or जयैविक (IV 3 14 S 1384) 'a brute that yells in the morning'. The affix added is द्युम्, in the alternative with द्युम्, by IV 3 14-S 1384

Note —Why do we say द्युम् a beast? Observe निघाया व्याहरति द्युम्क इति 'ow' is a bird. Here there is no affixing. The word व्याहरति also means 'to wander'. The Sūtra may, therefore also be translated as 'After a word denoting time an affix (IV 1 89 S 10 9) comes in expressing a wild beast who roams at large at that time

१४२७ । तदस्य सोढम् । ४ । ३ । ५२ ॥

काकादित्य । निघायाद्व्यपित्तमप्यव्य निघा सवस्वत्कम् नैष । वैशिक ॥

1427 An affix comes after a word in the 1st case in construction denoting time, in the sense of 'this is his habit or endurance'

The word काकाह् ॥ understood here also सद्=नैषी सोढम्=जगत्क सवस्वत् endured or /abituated. Thus निघा सवस्वत्कम्प्यव्य=निघा reading by night = तद् सोढमस्य छात्रस्य=नैष or नैषिक a student who is habituated or enured to reading by night. The affix is (hañ by IV 3 14 S 1384

१४२८ । तत्र मघ । ४ । ३ । ५३ ॥

उभे नव शब्द । राष्ट्रिक ॥

1428. An affix comes after a word in the 7th case in construction, in the sense of 'who stays there'.

The anuvṛtiti of क्वात्तु ceases. The sense of भव here is 'existence', and not that of 'birth'; because the sense of 'birth' is taught in the sūtra यद् जातः (IV. 3. 25. S. 1393). Thus, सुप्रं भवः=सुप्रः "who stays in Śrughna". राट्टिया ॥

Note:—The repetition of सत्र in the sūtra, though its anuvṛtiti could have been drawn from the previous sūtra, is for the sake of stopping the anuvṛtiti of तद्दृश्य ॥

१४२६ । दिगादिभ्यो यत् । ४ । ३ । २४ ॥

दियत् । कर्मन् ॥

1429. The affix यत् comes in the sense of 'who stays there', after the Nominal stems दिग् &c.

This debars क्त् and छ ॥ As तिष्ठति भव=दिश्वत् 'lying in a particular quarter', कर्मन् ॥

Note:—The words मुट् and जघन which ordinarily mean 'mouth' and 'hip' respectively, have not this meaning when this affix is to be added. They must refer to non-corporeal or abstract objects. As सेनामुट्टयं 'who stays in the van of the army'. सेनाजघन्यम् 'who stays in the rear of the army'. In fact, the words 'mukha' and 'jaghana' here mean the 'van' and the 'rear' of an army. The word वदत् takes this affix, when the word so formed is a Noma. Δ ॥ वद्व्या=वदत्यना, otherwise we have श्रीरको मर्यः ॥

1 दिग्, 2 कर्म, 3 चुत्, 4 गद्य, 5 यत्, ॥ धाव्य (धाव्य), 7 दिय, 8 कर्म, 9 सन्तर, 10 कदिन्, 11 रहन्, 12 क्मीक, 13 चत्, 14 सतिन्, 15 वेत्, 16 कदि, 17 कन्त, 18 सुत्, 19 जघन, 20 भेत्, 21 चुत्, 22 वदत्, 23 स्यात्, 24 वेत्, 25 वेत् (विद्य), 26 काल, 27 अकाद्य, 28 अदुर्वत् ॥

१४३० । शरीरावयवाच्च । ४ । ३ । २५ ॥

कन्त्यत् । कर्मन् ॥

1430. The affix यत् comes in the sense of 'what stays there' after a word denoting a part of the body.

This debars अत् ॥ As कन्तेषु भव=कन्त्यत् 'dental, i. e. what stays there', कर्मन् ॥

१४३१ । प्रासां नगरान्ते । ७ । ३ । २४ ॥

प्रासां देसे नगरान्तेऽङ्गे पूर्वपरस्कोत्तरपरस्य आश्रयपरिचयो वृद्धिर्मेदि निगदि विदि य । सुप्रनगरे भवः सौप्रनगरः । पूर्वनगर । प्रासां विदि । परनगरपुत्रु यद् भवो सात्रनगरः ॥

1431. Before a Taddhita affix having an *indicatory* अ, क्त् or क्त्, the Vṛiddhi is substituted for the first vowels of

both members of the compound, which is the name of a city of the Eastern People, and which ends in the stem नगर ॥

As सौदामन (= सुदामने भवः), पौर्णनगर ॥ Why do we say 'of the Eastern people'? Observe पाहनगर, from पाहनगरः the city of the Northern people

Note —The word अङ्गस्य of VI 4 1 S 200 governs this sūtra also with this difference that it is changed into the locative case here and does not give its genitive termination

१४३२ । अङ्गलधेनुवलजान्तस्य विमापितमुत्तरम् । ७ । ३ । २५ ॥

अङ्गलजान्तस्वाङ्गस्य ध्वंषशशाखायावत्पथो बुद्धिदत्तत्वस्य वा श्रिति गिति किति च । छन्दमङ्गलं भवः कौरुजङ्गलम् । कौरुजङ्गलम् । वैश्वपेयम् । वैश्वपेयम् । सौवर्णवज्रम् । सौवर्णवज्रम् ॥

1432 Before a Taddhita affix having an indicatory इ, ञ्, or क्, the Viddhi ॥ substituted for, the first vowel of the compound ending in the stems अङ्गल, धेनु and वलज, and optionally for the first vowel of these second members also

As कौरुजङ्गलम् or कौरुजङ्गलम्, 'existing in Kurujangala' वैश्वपेयम् or वैश्वपेयम् सौवर्णवज्रम् or सौवर्णवज्रम् ॥

१४३३ । दतिकुक्षिकलशिवस्यस्वहेर्दम् । ४ । ३ । ५६ ॥

दातेयम् । कौचदम् । कलशिवत् तव भवः कालशेयम् । आस्तयम् । आस्तयम् । आस्तयम् ।

1433 The affix दम् comes in the sense of 'what stays there', after the words 'diti', 'kukshi', 'kalaśi', 'vasti', 'asti' and 'ahi'

Thus दातेयम् 'what stays in a leathern bag', कौचदम् कालशेयम् 'what exists in a pot' आस्तयम् आस्तयम् and आस्तयम् ॥ आस्तयम् is the name of a poison. The word दति is a noun and not a verb here. Its use as a Noun ॥ to be seen in phrases like दतिसतीया नो अस्तित्वात् = एवमपि ॥

१४३४ । शीवाभ्योऽण् च । ४ । ३ । ५७ ॥

श्वान् दण् । श्वेयम् । श्वेयम् ॥

1434 The affix अण् also (as well as दण्) comes after the word 'grīvā' in the sense of 'what stays there'

This debars दण् (IV 3 55 S 1430) शीवाभ्यः भवः श्वेयम् or श्वेयम् ॥

Note —The word शीवा means blood vessels, and as they are many the word ॥ is used in the plural in the sūtra

१४३५ । गम्भीराण्यम् । ४ । ३ । ५८ ॥

गम्भीरे भवः गम्भीरम् ॥

1435. The affix इय comes in the sense of 'who stays there', after the word 'gambhīra'.

This debars अय् ॥ गम्भीरे भवं = गम्भीरैवेय् 'gravity'.

Vdt:—So also after वेधश्चन ॥ As पांचजन्यम् ॥

१४३६ । अय्ययीभावाच्च । ४ । ३ । ५९ ॥

परिवृत्तं भवं पारिवृत्तम् ॥ परिवृत्ताविश्व एवेत्येते ० ॥ देह । भोजकृतः ॥

1436. After an Aṅyayibhāva compound, the affix इय is employed, in the sense of 'who stays there'.

Ishti:—The affix comes only after the Aṅyayibhāva compounds parimukha and the rest. The affix इय does not come after every Aṅyayibhāva compound, but only after the words included in the list of परिवृत्तादि as given in the Gaṅapātha.

Thus परिवृत्तं भवं = पारिवृत्तम्, So also पारिवृत्तम् ॥ Not so भोजकृतम्, the word भोजकृतम् not belonging to the class परिवृत्तम् ॥

1 परिवृत्तम्, २ पारिवृत्तम्, ३ पर्वोष्ठ, ४ पयुङ्गलम्, ५ धीर्यमूलम्, ६ उपस्थूलम्, ७ परिधीरम्, ८ अनुधीरम्, ९ उपस्थीरम्, १० उपस्थानम्, ११ उपकलापम्, १२ अनुपयम्, १३ अनुपयम्, १४ अनुपयम्, १५ अनुपयम्, १६ अनुपयम्, १७ अनुपयम्, १८ अनुपयम्, १९ अनुपयम्, २० अनुपयम्, २१ मतिशालम्, २२ अनुपयम् ॥

१४३७ । अन्तःपूर्वपदादृश् । ४ । ३ । ६० ॥

अन्तर्भावविशेषः । देहनि इति अन्तर्वेद्यम् तत्र भवमान्तर्वेद्यकम् । आन्तर्गणिकम् । आन्तर्गणिकम् ० ॥ अन्तर्गणिकम् मन्वाभ्यात्थिकम् ॥

1437. After an Aṅyayibhāva compound, having the word अन्तर as prior term, the affix इय is employed, in the sense of 'who stays there'.

This debars अय् ॥ Thus आन्तर्वेद्यकम् from antar-vedyam which means "In the house". That which exists in the house is "antar-vedyam," So also आन्तर्गणिकम् ॥

Vdt:—So also after the words अभ्यान्त, &c as, आभ्यात्थिकम्, आभ्यात्थिकम्, आभ्यात्थिकम् ॥ The class अभ्यात्थिकम् is Ākṛitigāya.

१४३८ । अनुपयिकादीनां च । ७ । ३ । २७ ॥

एषाद्वयवद्वयः स्यात् स्थिति स्थिति स्थिति च । आभ्यात्थिकम् । आभ्यात्थिकम् । आभ्यात्थिकम् । आभ्यात्थिकम् । आभ्यात्थिकम् । आभ्यात्थिकम् ॥

1438. Before ॥ Taddhita affix having an indicatory अ, इ or ए, the Viddhi is substituted for the first vowel of both members of the compounds अनुपयिकम् &c.

This शार्थिविषय, आधिभौतिकम् एतौकिकम् पालौकिकम् ॥ These words belong to the Akṣra gana of अश्वत्थ &c

NOTE — (1) आनुशासनम् (= अनुशासिकव्ययम्) V 1 21 and IV 3 120, (2) आनुशासः (= अनुशासन् अतः IV 4 8), (3) आनुशासणम् (अनुशासणे व्ययः V 1 96), (4) आनुशासयति IV 3 60 formed by इञ् from अनुशासणेण कर्मणः (5) आशासिनः (son of अनुशासणम्), (6) आशासत्यम् (= आशिष्ये मन्). Some read this word as आशस्यन् this will also take ङञ् as belonging to विभक्त्यादि class. As आशस्यन् (= आशस्यन् आशस्येति अशस्यति) Others read this as आशस्यन् as आशस्यैति (= आशस्येति प्रथमवचनम्) The word आशस्य in these is treated like a Prātipadika its case affix is not elided (7) आशस्येण (= आशस्येण अशस्ये) It belongs to Bidādī class (8) आशस्येण = आशस्येण ॥ This belongs to Bāhvādī class. (9) आनुशासते from अनुशास ॥ The same as above (10) आशस्यन् belongs to Gargādī class Its partonymic is आशस्यन् (11) आशस्यन् (= आशस्येण अशस्ये) ॥ The affix इञ् is not added here, because अनुशासणेण अशस्येण इञ् ॥

१४३६ । देविकाशेषपादित्ययाद्दीर्घसन्धेयसामात् । ७ । ३ । १ ॥

यथा पञ्चमना पुष्टिभाषाविरच आह स्वान् अिदि शित किति च । दार्ढिकम् । देविकाशेषे मना दार्ढिकाशेषः शालम् । विषयवत् विकार आशयवत् ॥ पलाशाविष्यत् अस्मत् । दिवौह इव दालाहम् । दीर्घसन्धेय मन् आशस्यम् । अशस्ये मन् आशस्यम् ॥

1439 When a Taddhita affix having an indicatory इ, ष् or ङ् follows आ is substituted instead of Vṛiddhi for the first vowel of the following five words — devikā, aśśapā, dityaśāt dīrghasatṛa, and śheyas

Thus विकारम् (-देशकाग मन्) in लङ्गिकवृद्धम् दार्ढिकाशेषम् शालम् (= देविकाशेषम् मन्) Similarly आशयवत् (= विषयवत् दार्ढिकम्) ॥ The word belongs to the Pālāśādī class (IV 3 14) S 1521 and takes ङञ् or अञ् the difference being in accent. Similarly शालम् from दिवौह (दिवौह ॥) and आशस्यम् (= आशस्ये मन्) ॥

१४४० । प्रामास्येयमुपुष्ठीत् । ४ । ३ । ११ ॥

इत् एवात् । अशस्येण आशस्येण । पालौकिकम् । आनुशासिकम् ॥

1440 After the word 'grāma', preceded by 'pari' or 'anu', (the whole being an Aṅvyayibhāva), there is the affix टञ् in the sense of 'who stays there'

The word after an Aṅvyayibhāva, is understood here also Thus परिमाणम् and अनुमतिम् ॥

१४४१ । जिहामूलाङ्गुलेच्छ । ४ । ३ । ६२ ॥

जिहामूलविष्यत् । अङ्गुलीयम् ॥

1441. After the words 'jihvāmūla', and 'śāṅgāḥ' there is the affix छ in the sense of 'what stays there'.

This debars मन् (IV. 3. 55). Thus जिह्वामूलस्य, शङ्खस्य च ॥

१४४२ । घर्मान्तास्य । छ । ३ । ६३ ॥

कवर्गवियम् ॥

1442. After a word ending with 'varga', the affix छ is employed in the sense of 'what occurs there'.

As कवर्गवियम्, चवर्गवियम् ॥

१४४३ । असाधे यत्प्रायन्यतरस्याम् । छ । ३ । ६४ ॥

यो पूर्वो लः । मङ्गलम् । मङ्गलीनः । मङ्गलीनः । असाधे द्विष् । कवर्गवियं चर्गः ॥

1443. After a word ending in 'varga', but not meaning a 'letter or word', the affixes यत् and च are optionally employed, in the sense of 'who stays there'.

As तावत्तः (by मन्) मङ्गलीनः, (by ल्), and मङ्गलीनः (by छ) ॥

Why do we say, when it does not mean 'दत्त' ? *For then it takes one affix only i. e. छ; as कवर्गवियम्, 'a letter belonging to क class'.

१४४४ । कर्णललाटात्कनलफारे । छ । ३ । ६५ ॥

कर्मिका । ललाटेका ॥

1444. The affix क्न् comes in the sense of 'what occurs there', after 'karna' and 'lalāṭa', the word denoting an ornament.

Thus कर्मिका 'an ear-ring', ललाटेका ॥

Note:—Why do we say 'denoting an ornament' ? Observe कर्णम् 'what is in the ear'.

१४४५ । तस्य व्याख्यान इति च व्याख्यानस्यनादः । छ । ३ । ६६ ॥

वृषां व्याख्यान-वेधो मन्ः । वेधः । कर्मः । वृषा मन् चोपच ॥

1445. After the name of a subject of commentary, an affix comes in the sense of 'its commentary', as well as in the sense of 'what occurs there'.

Note:—That by which a thing is explained is called व्याख्यानम् 'commentary'.

The name of a thing explainable is called व्याख्यान्यम् ॥ After the name of a thing in the 6th case in construction, the affix is added. The affix is not constructed as well as कर्मवत्, the latter being read into the other by virtue of च ॥

sacrifice with new (nava) rice is नवयज्ञः । The word यज्ञ is derived from $\sqrt{\text{यञ्}}$ with the affix नञ् (III. 3. 90. S. 3268). It retains its accent in the compound being a Kṛit-word. नवयज्ञिक ॥

This sūtra refers to words which are not antodātta. The word 'vājapeya' is acute in the middle, because वेज being a Kridanta-word, formed by यञ्, retains its accent in the compound (VI. 2. 139. S. 3873).

Note :—The words कर्तु and यत्त mean generally the same thing i. e. 'a some sacrifice', but the separate mention of यत्त implies that the rule applies to yajñas other than Some-yajñas, because the word 'kratu' is technically applied to Some-sacrifices only. Thus वाग्धोषविकः, वाग्धोषविकः ॥

Note :—The word stoma (स्तोम) is synonymous with stuti (स्तुति) "praise". The sacrifices in which Agni is praised is called Agnishtoma. It has acute on the final by परादिश्च परान्तश्च ॥

The word vājapeya is a compound of vāja "a kind of barley-gruel" and peya 'a sacrifice in which something is drunk'. It is formed by यञ् affix of the 'kritya-lyu-ṣo babulam' subdivision. The acute is on वे by VI. 1. 213. S. 9701.

The sūtra is in the plural to prevent the application of the affix to the word-forms 'kratu' and 'yajña' (I. 1. 68 S. 25).

१४४८ । अथ्यायेष्वेवैः । ४ । ३ । ६६ ॥

ऋषिवाक्येभ्यो लक्षणा व्याख्यानस्य कृतिभ्यो भवे व्याख्यानं व्याख्याये इञ् इत्याम् । वसिष्ठेन एही मन्त्रो वसिष्ठस्तस्य व्याख्यानस्य भवे वा वसिष्ठिकोऽप्याद्यः । मध्यमेषु किञ् । वसिष्ठी इत्यम् ॥

1448. The affix इञ् comes after the name of an explainable work called after a Rishi, in the senses of 'occurring therein' or 'a commentary thereon', when it refers to an Adhyaya only.

Note :—The word ऋषि is the name of ऋक् and those Rishis are only meant whose names are in the Pravaṇa list. The word so formed means always an Adhyaya or Chapter of the work. The phrase व्याख्यानस्य नामः is understood in this sūtra, hence the word ऋषि means "a work the author of which is a Rishi."

Thus a Vedic hymn first seen by (revealed to) Vasishṭha is called by lakṣhaṇa or indirectly वसिष्ठ also. वसिष्ठस्य व्याख्यानस्य भवे वा = वसिष्ठिकोऽप्याद्यः "Vasishṭhika—a chapter containing commentary on Vashishṭha".

Why do we say meaning 'chapter'? Observe वसिष्ठी इत्यम् ॥

१४४९ । पौरोडाशपुरोडाशात्तन् । ४ । ३ । ७० ॥

पुरोडाशस्य वसिष्ठो मन्त्रः पुरोडाशः च एव पौरोडाशः ततः इञ् । पौरोडाशिकः ॥

1449. The affix इञ् comes in the senses of 'occurring therein' and 'a commentary thereon', after the words 'pau-rodāśa' and 'purōdāśa'.

The verses on the purification &c of Puroḍāśa 'a sacrificial rice cake', are called पुरोडाश the commentary on such puroḍāśa mantras will be called पुरोडाशिक its feminine will be पुरोडाशिकी (IV 1 41 S 498). A book on Puroḍāśa cake is called पुरोडाश, a commentary there on will be पुरोडाशिक f. पुरोडाशिकी (IV 1 41 S 498). The ए of the affix indicates that the feminine is formed by डीष् (IV. 1 41 S. 498). The commentary here refers to the mantras or verses relating to Puroḍāśa, and not to the sacrifice.

१४५० । छन्दसो यद्गौ । ड । ३ । ७१ ॥

छन्दस्य । छान्दस ॥

1450 The affixes यद् and गौ come in the senses of 'occurring therein' and 'a commentary thereon' after the word Chhandas

This debars इद् of the following sūtra As छन्दस्य or छान्दस ॥

१४५१ । द्व्यङ्गुल्लक्षकप्रथमाध्वरपुरध्वरखनामाख्यातादृक् । ड । ३ । ७२ ॥

द्व्यङ् । ऐदिक । पाहुक । कर् । चतुर्दशक । भाष्यिक । आर्थिक । इत्यादि ॥

1451. The affix इद् comes in the senses of 'occurring therein' and 'a commentary thereon', after a word of two syllables, and a word ending in short अद्, and the words 'brāhmaṇa', 'ṛik', 'prathama', 'adhvara', 'purascharaṇa', 'nāma', 'ākhyāta' and 'nāmākhyāta', being the names of explainable works.

Note:—The word nāma being a dissyllabic word would have been covered by the first part of the sūtra, viz, dvyaṅg. Its separate enumeration shows that it is to be taken singly, as well as in composition with ākhyāta

This debars अद् and इद् ॥ 1 Dissyllabic — ऐदिक पाहुक ॥ 2, Ending in अद् — चतुर्दशक ॥ भाष्यिक, आर्थिक, प्रथमिक, आध्वरि, पुरोडाशिक, नामिक, भाष्यविक, नामाख्यातिक ॥

१४५२ । अमृगयनादिभ्यः । ड । ३ । ७३ ॥

अमृगियनात् । आर्गयन । शौचनिवरा । देवाकरण ॥

1452 The affix अण् comes in the senses of 'occurring therein' and 'a commetary thereon' after the words 'ṛiga-yana' &c.

This debars इम्, इद् and छ ॥ आर्गयना, शौचनिवरा, देवाकरण ॥

Note —The repetition of अण् in the sūtra, though the अण् of this affix was current from before, is for the sake of preventing the application of any subsequent anavāda rule to the words in this list. Thus अण्त्विति ॥

1 कृत्वात्, 2 पदनाशस्थान, 3 छन्दोमान 4 छन्दोमाया. 5 छन्दोविधिति. 6 न्याय, 7 पुगल्ल, 8 निरुक्त, 9 व्याकरण. 10 निगम, 11 वास्तुविद्या, 12 ज्ञानविद्या, 13 अज्ञविद्या, 14 विद्या, 15 उद्यान. 16 उत्पाद, 17 उद्यान. III संवत्सर, 19 इदं, 20 उपनिषद्, III विविच, 22 विद्या, 23 ईशान, 24 छन्दो विधिति, 25 व्याय ॥

१४५३ । तत आगतः । ४ । ३ । ७४ ॥

सुप्रादागतः शीघ्रः ॥

1453. An affix (IV. 1. 83. S. 1373 &c) comes after a word being in the 5th case in construction, in the sense of 'what has come thence'.

Thus सुप्रादागतः = शीघ्रः 'what has come from Srugbna'.

१४५४ । उगायस्थानेभ्यः । ४ । ३ । ७५ ॥

सुल्कशापाया आगतः शील्कशापिकः ॥

1454. After a word denoting sources of revenue, there is the affix उष् in the sense of 'come thence'.

Note:—The word आय means what is the share appropriated by the lord. The source of आय is called आश्रयान ॥

This debars अष् and उ ॥ Thus शील्कशापिकः 'what is derived from custom house'.

Note:—The plural in the sūtra prevents Srarupavidhi (I. 1. 68 S. 23).

१४५५ । शुण्डिकादिभ्योष् । ४ । ३ । ७६ ॥

आश्रयानकृत्कारिणो भावकाः । शुण्डिकादागतः शीण्डिका । कार्कणः । तैर्यैः ॥

1455. The affix अष् comes in the sense of 'thence come', after the words शुण्डिक &c.

This debars उष् ॥ Thus शीण्डिका 'excise-revenue'. कार्कणः, तैर्यैः ॥

Note:—The repetition of अष् serves the same purpose as in IV. 3. 73, S. 1452, भाषकभाषनार्थम् ॥ As शीघ्रानः ॥

1 शुण्डिक, 2 कृत्वा, ३ स्थण्डित, 4 उद्यान, 5 उपन, 6 शीर्ष, 7 भूमि, 8 हृत्, 9 वर्ष ॥

१४५६ । निवायेनिसंबन्धेभ्यो वुष् । ४ । ३ । ७७ ॥

श्रीवाप्यकः । वैश्वदेवकः ॥

1456. The affix वुष् comes in the sense of 'thence come,' after a word denoting a person connected through the relationship of learning or family origin.

Persons related (sambandha) through learning (such as teacher and pupil), or through blood (yoni, e. g. father and son) are called निवायेनिसम्ब-

स्या ॥ Words denoting such persons take the affix **पुम्** ॥ This debar **पुम्** and **ह्र** ॥ Thus **दवाधारावासात्** = **अधिभाषक**, 'knowledge derived from a spiritual teacher' So also **योनिस्तन्त्र** ॥ **देवात्पुम्** 'wealth derived from a grand father'

१४५७ । **पुत्रपुम्** । ४ । ३ । ७८ ॥

पुत्रोऽपुत्र । **दौहृक** । **भ्रातृक** ॥

1457 The affix **पुम्** comes in the sense of 'come thence,' after a word ending in short **पु**, and denoting a person related through learning or blood

This debar **पुम्** ॥ Thus **दौहृकपुम्** = **दौहृक** 'derived from Hotri' So also of 'blood' as —**भ्रातृक** ॥

Note —The **पु** in **पुम्** is for the sake of facility of pronunciation there being no such word ending in long **पु** ॥

Note —When the words do not denote relationship through learning or blood this affix is not employed. As **सावित्रम्** ॥

१४५८ । **पितृपुम्** । ४ । ३ । ७९ ॥

पितृ । **पितृ** । **पितृ** । **पितृ** । **पितृ** । **पितृ** ॥

1458 The affix **पुम्** as well as **पुम्** comes, in the sense of 'come thence,' after the word 'pitr'

Thus **पितृपुम्** = **पितृ + पुम्** = **पितृ + पु** = **पितृ + पु** = **पितृपु** (the **रि** is replaced by **पि** by VI 4 27 and the long **रि** of **पि** is elided by VI 4 148 S 311) 'paternal—: e wealth inherited from father' With **पुम्** = **पुम्** ॥

१४५९ । **पितृपुम्** । ४ । ३ । ८० ॥

पितृ । **पितृ** । **पितृ** । **पितृ** । **पितृ** । **पितृ** ॥

1459 After a word ending with a patronymic affix, the rule of affix in the sense of 'thence come,' is like that relating to the affix denoting 'its mark'

Note —The word **पुत्र** in the sūtra does not mean the technical **Gotra** of Grammar but a descendant denoting affix in general. The affixes denoting **पुत्र** are taught in IV 3 126 S 1506 and 127 S 1507. The affix **पुम्** of IV 3 126 S 1506 which comes after **Gotra** words in the sense of this is his, is referred to in this sūtra, not merely the affix **पुम्** of IV 3 127 S 1507 denoting this as his mark.

Thus **पितृ**, **गार्गी**, **दाक्ष** formed by **पुम्** of IV 3 127 S 1507 mean not only the mark belonging to the **Vaidas** the **Gārgyas** the **Dākshis** but also that which comes from the **Vaidas** &c. **पितृपुम्** = **पितृपुम्** 'the mark belonging to the descendants of Upagū'. So also **कपिलक** **गार्गीक** **पितृपुम्** ॥ The same words will also denote 'come there from' as **पितृपुम्** = **पितृपुम्**.

पकम्, प्रापट्यकम्, नादावनकम्, धारागणकम्) formed by वृच् (IV. 3. 126 S. 1500)

Note :—The word वृच् has the force of 'complete similarity,' as in कालेभ्यो भवत् (IV. 2. 34 S. 1237), चरणेभ्यो धर्मत् (IV. 2. 46 S. 1235).

१४६० । नञः शुचीश्वरक्षेत्रज्ञकुशलनिपुणानाम् । ७ । ३ । ३० ॥

नञः परीणां शुचीश्वरक्षेत्रज्ञानामिदं वृद्धिः पूर्वपठस्य तु वा निगर्हो षे । शार्थीयम् । गदी-
चम् । प्राग्भर्षम् । शनिभर्षम् । शारीचकम् । अश्विनकम् । आकाशकम् । अर्काशकम् । शरीपुणम् ।
भनेपुणम् ॥

1460. Before a Taddhita affix having an indicatory ङ्, ण् or क्, the Vridhhi is always substituted for the first vowel of शुचि, ईश्वर, क्षेत्रज्ञ, कुशल and निपुण when preceded by the Negative particle, but this substitution is optional for the vowel of the Negative particle.

As शरीचम् or शारीचम्, अनैश्वर्यम् or अनैश्वर्यम्, शक्षेत्रकम् or शारीचकम्, शफी-
कम् or शफीकम्, शनिपुणम् or शनिपुणम् ॥

१४६१ । हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यां रूप्यः । ४ । ३ । ८१ ॥

सनादागतं सनकप्यम् । विषनकप्यम् । पक्षे गङ्गादिव्याण्डः । सनीयम् । विषनीयम् । देवदत्तप्य-
म् । देवदत्तीयम् । देवदत्तम् ॥

1461. The affix रूप्य denotes that which from something has originated, when it is added to a word denoting 'cause', or to the name of a man viewed as a cause.

The word मनुष्य is used meaning 'men as causes' हेतु means cause or instrument. Thus सनादागतं = सनकप्यम् or सनीयम् by ट् of IV. 2. 138 S. 1502. meaning 'what proceeds from a like cause' So also विषनकप्यम् or विषनीयम् ॥ So of men also देवदत्तकप्यम् or देवदत्तम् (IV. 1. 83 S. 1073) 'what originates with देवदत्त' ॥

Note :—The word हेतुमनुष्येभ्यः is in the plural in the sūtra, indicating that svarupavidhi (1. 1. 68 S. 25) does not apply here.

In denoting हेतु, there is employed the Instrumental case as taught in II. 3. 23 S. 568 : and according to the jñāpaka in the present sūtra, the Ablative case may also be employed in denoting a हेतु, ॥ Or the use of the ablative case in the sense of हेतु, may be explained by II S. ३६ S. 602.

१४६२ । मयट् च । ४ । ३ । ८२ ॥

सममयम् । विषममयम् । देवदत्तमयम् ॥

1462. After a word denoting a cause or a man viewed as a cause, there is the affix 'mayat' in the sense of 'come thence'.

Thus रामनयम्, विपनययम्, वेपनसमयम्, ॥

Note—The र् of मय् indicates ॥ at the feminines of these words are formed by दीर्घ (IV 1 35 S 470) as रामनी ॥ The separation of this sūtra from the last is for the sake of preventing the application of the rule of mutual correspondence (I 2 10 S 128) which would have been the case had the rule stood as वेदुमनुष्येभ्यो ऽपहस्ता ल्यनयोः ॥

१४६३ । प्रभवति । ४ । ३ । ८३ ॥

'ततः' इत्येव । हिमवतः प्रभवति हेमवती नदी ॥

1463 After a Nominal-stem which is in the 5th. case in construction, an affix (one of those already taught) comes in the sense of 'what appears for the first time'

The word ह्रस्व is understood in the sūtra. The word प्रभवति means what manifests itself or appears for the first time. Thus हिमवतः प्रभवति—हेमवती "The Himavallī, a name of the Ganges meaning 'which manifests itself for the first time or appears in the Snowy Range its source being unknown'

Note—So also इत्येव 'The Dārādī ; i.e. the Indus appearing for the first time in Hindustan. The word प्रभवति has not the sense of इत्येव because that is included in तत्र जातः, it therefore means इत्येव, प्रथमः उपलभ्यते, the source or origin being unknown.

१४६४ । विदूराम्बयः । ४ । ३ । ८४ ॥

विदूराम्भवति वेदूर्वो मणिः ॥

1464 The affix य comes, in the sense of 'what manifests itself there', after the words 'vidūra'

This debars मय ॥ Thus विदूरम् प्रभवति—वेदूर्व 'a kind of gem found at Vidūra'

Note—The gem as a matter of fact is not found at Vidūra but in a mountain called वलवयः ॥ Vidūra is the city where the rough stone is worked upon. In other words it may be said that the affix य really added to वलवयः when the latter word is replaced by विदूर such substitute being only shown in the sūtra, the appropriate sibilant (vālavāya) being left to inference. Or the word Vidūra may denote both the city as well as a mountain. If it be said that there is no mountain known as Vidūra then we say that the Grammarians call Vālavāya by the name of Vidūra as the merchants call Benares by the name of Jitvan.

१४६५ । तद्भवति पविद्रुतयो । ४ । ३ । ८५ ॥

अत्र गच्छति सौम्यं यत्र द्रुतं वा ॥

1465 An affix (IV 1 83 &c) comes after a word, being in the 2nd case in construction, in the sense of 'what

goes thereto', provided that, that which goes, is a road or messenger.

Thus **सुप्रम् गच्छति** = **गोचनः** "a road or a messenger that goes to Srughna". The road may either lead to Srughna, or being in Srughna, be used for going.

Note :— Why do we say **स्यिदुत्तयोः** "meaning a road or a messenger". Observe **ये सुप्रं गच्छति सायः** 'he goes to Srughna for his own sake'.

१४६६ । अभिनिष्कामति द्वारम् । ४ । ३ । ८६ ॥

सहितेव । सुप्रम् अभिनिष्कामति सौमं काण्वकुब्जद्वारम् ॥

1466. An affix comes, after a word in the 2nd case in construction, in the sense of 'a door which looks towards that'.

Thus **सौमः** 'a gate which looks towards Srughna'—as a gate of Kānyakubja.

Note :— Why do we say **द्वारम्** "when it is a gate" ? Observe **सुप्रमभिनिष्कामति सुप्रम्** 'a person faces towards Srughna'.

१४६७ । अधिष्ठत्य कृते ग्रन्थे । ४ । ३ । ८७ ॥

सहितेव । शारीरकनपिकृत्य कृतो ग्रन्थः शारीरकीयः । शारीरकं भाष्यमिति स्वभेदेन चारात् ॥

1467. An affix comes after a word in the 2nd case in construction, in the sense of 'made in relation to any subject', when the thing made is a 'book'.

The word **अधिष्ठत्य** means 'aiming at' 'alluding to, referring to'. Thus **शारीरकं अधिष्ठत्य कृतो ग्रन्थः** = **शारीरकीयः** i. e. a book relating to the *śāriraka sūtras*. The form **शारीरकं** **भाष्यम्** is however more generally employed. Here no distinction is made between the *sūtras* and the *bhāshya*. Hence the commentary is called *śāriraka*.

१४६८ । सिशुकान्दयमसमद्वन्द्वजननादिभ्यस्त्विः । ४ । ३ । ८८ ॥

विद्यतां कन्दम सिशुकान्दं तनाधिकृत्य कृतो ग्रन्थः सिशुकान्दीयः । यदन्य सभा यमसमम् । श्रीबलं निपातनात् । यमसमीयः । किरतल्लेनीयम् । इन्द्रजननादिसङ्कतिग्रन्थः । इन्द्रजननीयम् । विद्यतां भोजनीयम् ॥

1468. The affix **उ** comes in the sense of 'a book made relating to a subject', after the following words in the 2nd case in construction, viz. 'śiśukranda', 'yamasabha' and after the Dvandva compounds, and the words "indranjana" &c.

The word \rightarrow (IV, 8, § 1465) and \rightarrow कृते धन्ये should be read into the sūtra. This declares \rightarrow ॥ Thus \rightarrow 'a book treating of the crying of infants' \rightarrow 'a book relating to the court of Yama'. The compound is Neuter irreg. 1. ly (māṭana).

Dvandva Compound \rightarrow ॥

There is no list of \rightarrow words. They are kṛtīgāna and must be determined by usage. Thus \rightarrow &c.

Note.—The words \rightarrow and \rightarrow might have been included in the inchoate class \rightarrow . The separate enumeration of these words in the sūtra is merely for the sake of amplification.

१४६६ । सास्य निवास । ४ । ३ । ८६ ॥

सुप्तः निवासोऽस्य वीरः ॥

1469. After a word in the 1st case in construction, an affix comes in the sense of 'this is his dwelling place'.

Note.—The word \rightarrow shows that the word to which the affix is to be added is in the 1st case. \rightarrow shows that the meaning of the affix is that of the 1st case. \rightarrow shows that the first word in construction is a dwelling place. \rightarrow means a country, i. e. where a person lives (निवासोऽस्य वीरः).

दुष्ठा निवासोऽस्य—वीरः a present dweller of Srughna.

१४७० । अभिजनस्य । ४ । ३ । ६० ॥

दुष्ठाभिजनस्य वीरः । यत्र स्वयं वसति स निवासः । यत्र पूर्वनिवसितोऽभिजनः । इति विश्वः ॥

1470. After a word in the 1st case in construction, an affix comes in the sense of 'this is his mother land'.

The difference between \rightarrow and \rightarrow is this. Where a person lives himself for the present that is his \rightarrow or dwelling place. Where his ancestors (\rightarrow) have lived that is his \rightarrow or native country, home or ancestral abode. Thus \rightarrow a person whose ancestral home is in Srughna.

Note.—The separation of the sūtra from the last is for the sake of the subsequent sūtra. The sūtra of the next section of all is only runs.

१४७१ । आयुषोऽधिभ्यश्च पचंते । ४ । ३ । ६१ ॥

यद्यथायुषः पचन्ते तथैव आयुषोऽधिभ्यश्च पचंते । इत्येते पचन्ते अभिजनो देवानायुषः प्रीयया न हरोतीया । आत्मानं किञ्च । आयुषः पचन्ते अभिजनो यथा ते आधीयते हिता ॥

1471. The affix **उ** comes after **अ** word denoting mountain, in the sense of 'this is his mother-land', when it is a person who lives by arms.

The word **प्रायुधजीवी** means a person who earns his livelihood by arms. The phrase **सोऽस्यभिजनः** is to be read into the sūtra. Thus **हृद्गोलः पर्वतोऽभिजन इवामप्रायुधजीविनां = हृद्गोलीयाः** 'the mercenary soldiers whose ancestral abode is the Hṛdgola mountain'.

Why do we say **प्रायुधजीविभ्यः**? Observe **ब्राह्मणैश्च द्विजाः** "the Brāhmanas whose native place is Rikshoda mountains".

Note — Why do we say 'mountains'? Observe, **संकारवक्त्रा प्रायुधजीविनाः** ॥

१४७२ । शण्डिकादिभ्यो ष्यः । ४ । ३ । ६२ ॥

शण्डिकोऽभिजनोऽस्य शण्डिकद्वयः ॥

1472. The affix **ष्य** comes in the sense of 'this is his native-land', after the words **शण्डिक** &c.

This debars **अच्** &c. Thus **शण्डिकद्वयः, सार्वसेन्यः** &c.

1 शण्डिक, 2 सार्वसेन, 3 सर्वकेश, 4 चक, 5 शव (शव), 6 रया, -7 शब्द, 8 शेष ॥

१४७३ । सिन्धुतक्षशिलादिभ्योऽणञौ । ४ । ३ । ६३ ॥

सिन्धुदिभ्योऽण् तक्षशिलादिभ्योऽण् स्वादुकोऽणौ । सैन्धवः । तक्षशिला तण्ठी भूमिकनोऽस्य ताक्षशिलः ॥

1473. The affixes **अञ्** and **अण्** come respectively, after the words 'Sindhu' &c and 'Taksasila' &c in the sense of 'this is his native-land'.

Thus **सैन्धवः** । So also **ताक्षशिलः** ॥

Note — Many of the words occurring in the Sindhu-class, are found in the Kachchhādi class (IV. 2. 133 S. 1357) also. Those words would have taken **अण्** by sūtra IV. 2. 133 S. 1357. The present sūtra prevents the affixing of **अण्** (IV. 2. 134 S. 1358) to those words under circumstances mentioned in sūtra IV. 2. 134 S. 1358 when the further significance of **अभिजनः** is added to them.

1 सिन्धु, 2 चर्तु, 3 मधुगन्, 4 कन्धोज, 5 सात्य, 6 कदभिर, 7 गन्धार, 8 किष्किन्ध्या, 9 बरसा (बरस), 10 रव् (रव), 11 गन्धिका (गन्धिका), 12 कुल्ल, 13 दिरसा ॥

1 सहादिला, 2 यतोद्धरण, ॥ कैर्दुर (कैर्दुर), 4 याम्भी, 5 उगल, 6 जोष्टुफर्ष (कार्शकोष्ठ), 7 सिष्कर्ष (सिष्कोष्ठ), 8 संकुपित, 9 किन्दर, 10 काण्डधार (काण्डधार), 11 पर्वत, 12 अस्वान, 13 बर्ष, 14 कंस, 15 सरालक ॥

१४७४ । त्दीशबाहुरवर्मेतीकृचवाराद्धकृत्सद्व्ययः । ४ । ३ । ६४ ॥

तुही अभिजनोऽयं तौदेव । घालातुरिय । नार्भतेव । कौचवार्यं ॥

1474 After the words तुही, शाळातुर, घर्मती, and कूचवार, come respectively the affixes टक्, ऊण्, टञ्, and यञ् in the sense of 'this is his native land'

This debars कण् ॥ Thus तौदेव, शाळातुरिय, नार्भतेव and कौचवार्यं ॥

१४७४ । भक्ति । ड । ३ । ६५ ॥

सोऽस्त्येऽदुर्गर्भ । भयते सप्यते इति भक्ति । बुद्धी भक्तिरस्य सौह ॥

1475 An affix (IV : 88) comes after a word in the first case in construction, in the sense of 'this is his object of veneration or love'

The word भक्ति in the sūtra means 'serving', 'worshipping', or 'loving'

Thus बुद्धी भक्तिरस्य = सौह 'a person who is loyal to Srughna'.

The anusuptis of the word भक्तिश्च ceases. The words च and सत्य should be read into the sūtra.

१४७६ । अविष्ठादेशकालाहुक् । ड । ३ । ६६ ॥

अपुत्रा भक्तिरस्य आचार्यक । अविष्ठा । अविष्ठात्किञ् । देवताः । अविष्ठात्किञ् । सौह । अकालात्किञ् । देवता ॥

1476 After a word denoting a thing not possessing consciousness, but not being the name of a country or time, the affix टक् is employed, in the sense of 'this is his object of devotion or love'.

This debars चञ्, and ह also. Thus अपुत्राभक्तिरस्य = अपुत्रविष्ठाः 'a person who loves cakes' अपुत्रविष्ठाः ॥

Why do we say 'not possessing consciousness'? Observe अपुत्रविष्ठाः ॥
Why do we say 'not being the name of a country'? Observe सौह ॥ Why do we say 'not denoting time'? Observe देवताः 'who loves summer'

१४७७ । महाराजहृक् । ड । ३ । ६७ ॥

महाराजिकः ॥

1477. The affix टञ् comes in the sense of 'this is his object of veneration', after the word महाराज ॥

This debars मञ् ॥ As महाराजिकः, 'who loves or serves the Mahārāja'. The difference between this मञ् and the मञ् of the last aphorism, is in the accent only

१४७८ । वासुदेवार्जुनाभ्यां वुञ् । ४ । ३ । ६८ ॥

वासुदेवकः । अर्जुनकः ॥

1478. The affix वुञ् comes in the sense of 'this is his object of veneration', after the words 'Vāsudeva' and Arjuna.

This debars छ and झञ् ॥ Thus वासुदेवकः, अर्जुनकः ॥

१४७९ । गोत्रज्ञत्रियाख्येभ्यो बहुलं वुञ् । ४ । ३ । ६९ ॥

अज्ञोऽपवादः । परस्परद्वन्द्वार्थं वाचते । बहुलुकायनिर्भक्तस्व स्त्रीयुकायनकः । वाहुनकः । बहुलमइत्यतिङ् । पाणिनेो भक्तिस्व पाणिनीयः ॥

1479. The affix वुञ् comes diversely, in the sense of 'this is his object of veneration', after a word denoting Gotra or a Kshatriya.

This debars झञ् and छ ॥ Thus: स्त्रीयुकायनकः 'who loves or serves &c. Gluchukāyani'. Kshatriyas:—वाहुनकः ॥

Note:—The word वाहुनो in the sūtra indicates that the words should be the names of well-known or famous Kshatriyas, and not of any body who is a Kshatriya by profession.

The word बहुल shows the non-universality of this rule. Thus पाणिनेो भक्तिस्व = पाणिनीयः ॥

Note 1.—The word वीञ् does not mean here the Grammatical Gotra, but a word formed by a patronymic affix in general.

१४८० । जनपदिनां जनपद्वत्सर्वे जनपदेन समानशब्दानां बहुवचने । ४ ।

३ । १०० ॥

जनपदस्वानिवाशिनां बहुवचने जनपदवापिनां समानशब्दानां जनपदवत्सर्वे स्वस्यस्य प्रकृतिश्च । जनपदवत्त्वमिदं प्रकृत्यो दे प्रत्यया उपसर्गैः प्रातिपदिक्यम् । इहा जनपदो भक्तिस्वाहुनकः । इहाः सत्रिया भक्तिस्वाहुनकः । जनपदिनां किञ् । पञ्चाक्षं ब्राह्मण्य भक्तिस्व पाद्वत्तः । जनपदेनेति किञ् । वीरवो राजा भक्तिस्व वीरवीचः ॥

1480. Of words denoting Princes (lit. who are lords of janapada) the base and the affix meaning 'this is his object of veneration' are the same, in every respect, like those of a word denoting kingdom, provided that, the Prince-denoting words have, in the plural, the same form, as the kingdom-denoting words.

Note:—The words of this sūtra require a detailed analysis. जनपदिनाम् gen. plural of जनपदिन् meaning 'lord of an inhabited country' i. e. Kshatriya & Princes, बहुवचने 'in the plural', जनपदेन समान शब्दानां 'the same form as the janapada

denoting word', जनपदवद् सर्वम् every thing is like janapada' In other words 'after those bases denoting Kshatriya princes which in the plural have the same forms as the names of the countries the affix in the sense of reiteration will be the same as will come after a janapada word' Now the affixes denoting भक्ति as regards जनपद words are given in Sūtras IV 2 124 § 1348 &c and those affixes will apply here

Thus अङ्ग जनपदा भक्तिरस्य=आङ्ग formed by अङ् of sūtra IV 2 124, S 1349 meaning 'who loves the country of Angas' Similarly आङ्ग, वीङ्ग, वीङ्गक ॥

Similarly अङ्ग क्षत्रिया भक्तिरस्य=आङ्ग formed by the same affix अङ्, with this difference of meaning 'who loves the Kshatriyas Angas' So आङ्गक आङ्गक &c

Why do we say 'of Kshatriya Princes', (janapadām) Observe, पञ्चाला आङ्गया भक्तिरस्य=आङ्ग ॥ Here the general affix अङ् is employed

Why do we say जनपदेन समानं पदानाम् 'the word having the same sound as the janapada word'? Thus पोरवे राजा स भक्तिरस्य=पोरवे ॥

१४८१ । तेन प्रोक्तम् । ४ । ३ । १०१ ॥

पाणिनिना प्रोक्तं पाणनीयम् ॥

1481 After a word in the 3rd case in construction, an affix (IV 3 83 &c) comes, in the sense of 'enounced by him'

The word प्रोक्ते means 'preeminently spoken' It should be distinguished from the word कृत meaning 'done or made' For the sense of कृत has been already taught in the sūtra कृते अथ (IV 3 16S 1387) Thus पाणिनीयम् the system of grammar enounced by Pāṇini

१४८२ । तित्तिरिवरत्तन्तुपयिदकोष्ठाच्छब्दात् । ४ । ३ । १०२ ॥

दन्वाभाषणानिति वदियथा । तेषां तेषां प्रोक्तं प्रोक्तं तेषां तेषां ॥

1482 The affix कृष् comes in the sense of 'enounced by him', after the word 'tittiri', 'varataantu', 'khuṇḍika', and 'ukha'

Thus तेषां तेषां 'those who learn (IV 2 66 § 1278) the Veda enounced by Tittiri'

Note —According to Kāśika it is confined to the Chhandas only There fore it will not apply to classical Śāstra as तित्तिरिणा प्रोक्तं एतन् ॥ The word Chhandas = dāṣṭya from sūtra IV 3, 106 § 1486 and तद्विषयता from IV 2 66 § 1278

१४८३ । काश्यपकौशिकाम्ब्यासृषिभ्यां ऋषिभिः । ४ । ३ । १०३ ॥

कारयेन श्रोत्रमधीयते काश्यपिनः ॥

1483. The affix ऋषिभिः comes in the sense of 'enounced by him', after the words 'Kāśyapa' and 'Kauśika,' when denoting Vedic Seers.

This debars उः ॥ The ष of ऋषिभिः is for the sake of Vṛddhi (useful in the subsequent sūtra). This is confined, like the last, to the Vedic works. Thus काश्यपिनः 'those who study (IV. 2. 64 S. 1274) the Kalpa enounced by Kāśyapa'

Note :—Why do we say "Vedic Seers" ? Observe दृशनीन्तनेन श्रोत्रकाश्यपेन ऋषिर्त्त—काश्यपश्चिच्च "a work enounced by a modern Kāśyapa,—one belonging to the Gotra Kāśyapa; not a Rishi'.

१४८४ । कालापिवैशम्पायनान्तेवासिभ्यश्च । ४ । ३ । १०४ ॥

कालाप्यन्तेवासिभ्यः हरिद्रुणा श्रोत्रमधीयते हारिद्रविद्यः । वैशम्पायनान्तेवासिभ्यः, शालम्बिनः ॥

1484. After words denoting the pupils of 'Kalāpi' and 'Vaiśampāyana', the affix ऋषिभिः is employed in the sense of 'enounced by him'.

Note :—This debars अच् and कृ ॥ There are four words which express pupils of Kalāpa: as हरिद्रु, कृष्णमी, तुम्बुरु, उत्सवः ॥ There are nine words expressing pupils of Vaiśampāyana: as, शालम्बि, वलङ्ग, कमल, हृत्परय, आशुधि; साण्ड्य, दशानामय, तट, कलपी ॥

Thus हारिद्रविद्यः 'those who study (IV. 2. 64 S. 1274) the works enounced by Haridra.' So also शालम्बिनः ॥

Note :—The word वरकः means वैशम्पायनः hence वरकः means pupils of वैशम्पायनः ॥

१४८५ । पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेषु । ४ । ३ । १०५ ॥

दृशनीयान्ताशोकार्षेयं ऋषिभिः स्वाह् । अश्वोक्ते पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेषु अस्ते भवन्ति । पुराणेन विस्तनेन ह्यनेना श्रोत्रः । शालङ्ग, शालम्बिनः । शम्पायनः, शम्पायनः । कल्पे, विद्वान् श्रोत्रः । इङ्गी कल्पः । पुराणेति किञ्च । ब्राह्मणकल्पानि ब्राह्मणादि, आश्वरयः कल्पः । अथि । अपत्यरथेति यत्नेः ॥

1485. The affix ऋषिभिः comes in the sense of 'enounced by him', after a word in the 3rd case in construction, when it denotes a Brāhmaṇa or a Kalpa-work enounced by ancient sages.

This sūtra further gives the sense of the affix : पुराण means 'Ancient Sages' equivalent to पुराण of the Brāhmana literature, the example is शाब्दानिना, so also from मन्त्र—मन्त्रविद्वान् || Kaipa work as वैद्वीकल्प ॥

Why do we say पुराणोपाक्रेषु 'announced by ancient sages'? Observe शाब्दानिनानि वाङ्मयानि, श्रवणमयाः कल्प ॥ The व of these words is elided by VI 4 151 S 1082 Yājñavalkya &c being sages of modern times The वृ विष्वक् affix IV 2 66 S. 1278 will not also apply to these, because the word वाङ्मय in IV 2 66 S 1278 is restricted to पुराणोपाक्रेषु of the present sūtra

१४८६ । शौनकादिभ्यश्चुन्दसि । ४ । ३ । १०६ ॥

छन्दसिनेषेव शौको विनिः । शौनकेन मोक्तवधीयते शौनकेन ॥

1486. The affix चिनि comes in the sense of 'enounced by him', after the words शौनक &c, in denoting chhandas.

This debars छ and चक्ष ॥ Thus शौनकेन मोक्तवधीयते—शौनकिना 'who study (IV 2 64 S 1274) the chhandas enounced by Saunaka' शाब्दानिनेदिन &c

Note—Why do we say 'in denoting Chhandas'? Observe शौनकीया शब्दानिना 'the orthography of Saunaka'.

The word कठघाट occurs in this list This must always be taken as a compound for affixing this affix After the single word कठ the affix is elided (IV 3 107 S 1487) Thus कठघाटाभ्यां मोक्तवधीयते—कठघाटविद्वान् ॥

1 शौनक, 2 शाब्दानेय, 3 शाब्दानेय, 4 शाब्दानेय (शाब्दानेय), 5 शाब्दानेय (शाब्दानेय), 6 शाब्दानेय, 7 शाब्दानेय (शाब्दानेय) 8 शाब्दानेय 9 शाब्दानेय, 10 शाब्दानेय 11 शाब्दानेय, 12 कठघाट, 13 कठघाट (कठघाट) 14 कठघाट 15 कठघाट, 16 कठघाट (कठघाट), 17 शाब्दानेय (शाब्दानेय), 18 शाब्दानेय, 19 शाब्दानेय 20 शाब्दानेय, 21 शाब्दानेय ॥

१४८७ । कठघाटकाल्लुक् । ४ । ३ । १०७ ॥

शाब्दानेय मोक्तवधीयते लुक् शाब्दानेय । कठघाटकाल्लुके कठघाट । शाब्दानेय ॥

1487. The affix denoting 'enounced by him' is elided, by लुक्-substitution, after the words Katha and Dharaba.

The word कठ would have taken चिनि as it is a शाब्दानेयान्तेष्वती word and चक्ष would have taken the affix चक्ष ॥ Both are elided Thus कठघाट 'who study the Chhandas enounced by Katha' चक्ष ॥

Note—The word 'Chhandas' qualifies this sūtra Observe कठघाटकाल्लुके

१४८८ । कठघाटकाल्लुक् । ४ । ३ । १०८ ॥

कठघाटकाल्लुके कठघाट । शाब्दानेय मोक्तवधीयते लुक् शाब्दानेय । कठघाटकाल्लुके कठघाट । शाब्दानेय ॥

1488. The affix अण् comes in the sense of 'enounced by him' after the word कठघाट

This debars षिनि of IV. 3. 104. S. 1484. Thus कलापाः ' who study the work enounced by Kalāpi '.

Note :—The word कलापः is thus formed :—कलापिन् + अण् ॥ Here comes in force Sūtra VI. 4. 144 S. 679, which declares that इन् of कलापिन् should be elided before the taddhita affix. This elision is, however, debarred by sūtra VI. 4. 164 S. 1245 which declares that words ending in the affix इन् retain their form when अण् not denoting a progeny follows. Therefore कलापिन् would have retained its इन् but for the following Vārtā,

Vārt :—The षि portion of the following words is elided when a Taddhita follows :—सब्रह्मचारिन्, पीठसर्विन्, कपापिन्, क्युपिन्, वैत्रिपिन्, जात्रपिन्, जात्रकिन्, साहसिन्, शिलाकिन्, शिखण्डिन्, शक्रसचन्, सुपर्वण् ॥ Thus इन् being elided, we have कलापाः ॥

The final न् with the vowel that precedes it, is dropped before a Taddhita in the following : 1. सब्रह्मचारिन्—सब्रह्मचारः (IV. 3. 120 S. 1500), 2. पीठसर्विन्—पीठसर्वाः (IV. 3. 120 S. 1500), 3. कलापिन्—कलापाः (IV. 3. 108 and IV. 2. 59 S. 1488 and 1269), 4. क्युपिन्—कीपुनाः (IV. 3. 101 S. 1481), 5. वैत्रिपिन्—वैत्रिणाः (IV. 3. 116 S. 1496), 6. जात्रपिन्—जात्रणः (IV. 2. 59 S. 1269) 7. साहसिन्—साहसाः, 8. शिलाकिन्—शैलानाः 9. शिखण्डिन्—शैखण्डाः 10. सुकौसेचन्—सौकर सचाः, 11. सुपर्वण्—सौपर्वाः ॥ In the above those which end in इन्, elide the इन् in spite of VI. 4. 164, and those in अन् contradict VI. 4. 167.

१४८९ । छगलिनो दिनुक् । ४ । ३ । १०६ ॥

छगलिनो वेत्तमपीवते छगलेतिनः ॥

4489. The affix दिनुक् comes in the sense of ' enounced by him ', after the word ' Chhagalin '.

The word छगलिन् being a word denoting the pupil of कलापी would have taken षिनि (IV. 3. 104 S. 1484). This debars that. Thus छगलेतिन् ' who study the Chhandas enounced by Chhagall '.

१४९० । पाराशर्यशिलालिभ्यां भिक्षुनटसूत्रयोः । ४ । ३ । ११० ॥

पाराशर्येण वेत्तं भिक्षुसूत्रमधीवते पाराशर्यिको भिक्षुः । शैलालिनो नटः ॥

1490. The affix षिनि comes in the sense of ' enounced by him ', after the words Pārāsarya and Śilalin, the works enounced being Bhikshu-Sūtra and Nāṭa-Sūtra respectively.

Note :—The affix षिनि is to be read into the sūtra and not दिनुक् ॥ The भिक्षुसूत्र and नटसूत्र are works treating of the duties of भिक्षुक ' religious mendicants ' and नटः ' jugglers, dancers '.

Thus पाराशर्य+जिनि=पाराशर+जिनि (VI 4 152 S 2119)=पाराशरिन् the treatise of Pārāśarya on the duties of Bhikshus'. Similarly शैलीनिन् ॥

Note —These words of course have the additional sense of 'he who studies the works' enounced by Pārāśarya and Śaalin'. See IV 2 66 S 1278 As पाराशरिणो भिक्षव, शैलीनिना नरा ॥ According to some ॥ always expresses the relation (सद्विषयता IV 2 66) and never a योज्ज् alone. These are treated metaphorically as Chāndas.

Why do we say denoting Bhikshu and Nāṭa Sūtras? Observe: पाराशर, राजतर ॥

१४६१ । कर्मन्दकशाब्ज दिनि । ४ । ३ । १११ ॥

भिष्णुत्पद्युवयोस्तिथेय । कर्मन्द्य योक्तव्यपीयते फलभिन्नो भिक्षव । कृष्णभिनो नरा ॥

1491 The affix इनि comes, in the sense of 'enounced by him', the thing enounced being Bhikshu Sūtra and Nāṭa-Sūtra, after the words 'Karmandya' and 'Kṛṣṇāśva'.

Thus कर्मन्दिना भिक्षव 'the mendicants who study the Bhikshu sūtra of Karmandya' कृष्णभिनो नरा the actors 'who study the Nāṭa sūtra of Kṛṣṇāśva'. Otherwise काण्वक्य and काण्वार्य ॥ See IV 2 66

१४६२ । तनैकदिक् । ४ । ३ । ११२ ॥

सुगता भद्रिना एवदिक् शौरामनी ॥

1492 An affix (IV 1 83 &c) comes after a word in the third case in construction, in the sense of 'in the same direction with that'.

The word एकदिक् means तुल्य दिक् : i. e. a common direction. Thus सुगता एकदिक्=शौरामनी दिष्टुः a lightning literally, that which is in the same direction as the hill called the Sudāman.

Note —The repetition of तन् though it could have been supplied by अनुत्त from IV 2 101 S 148) is for the sake of indicating that the anuvṛtti of the लृट् which regulated all the preceding ten sūtras does not extend to this aphorism and therefore the सादृश्यता of IV 2 66 S 1278 which was applied to those sūtras does not apply here.

१४६३ । तसिद्ध । ४ । ३ । ११३ ॥

स्वरदिवावाच्यवचन । पीडुत्तुन एकदिक् पीडुत्तुल ॥

1493 The affix तसि comes in the sense of 'in the same direction with that'.

This occurs as another affix in addition to the previously taught अत् &c य &c. The word formed by this affix is an Indeclinable as it is an affix mentioned in the arād class (I 1 37 S 447). Thus दिवस्य in the same direction as Hṛṇavat. पीडुत्तुल्य सुगताव ॥

१४९४ । उरस्तो यच्च । ४ । ३ । ११४ ॥

यः प्राप्तः । अणोऽपवादः । उरस्त एक विक उरस्तः । उरस्तः ॥

1494. The affix यत् as well as the affix तसि comes in the sense of 'in the same direction with that,' after the word 'उरस् ॥

Thus उरस्त एकविन् = उरस्त or उरस्तः ॥ The तसि is read into the sūtra by force of the word य ॥

१४९५ । उपज्ञाते । ४ । ३ । ११५ ॥

ज्ञेनेत्येव । पाणिनिना उपज्ञातं पाणिनीयम् ॥

1495. After a word in the 3rd case in construction, an affix is employed in the sense of 'discovered by him'.

Knowledge acquired by oneself without being taught is called उपज्ञातं i. e. an intuition or self taught knowledge. Thus पाणिनीनोपज्ञातं = पाणिनीयम् व्याकरणम् 'the law of Grammar discovered by Pāṇini'.

१४९६ । कृते ग्रन्थे । ४ । ३ । ११६ ॥

वराहमिहना कृता वारुची ग्रन्थः ॥

1496. An affix comes after a word in the 3rd case in construction, in the sense of 'made', the thing made being 'a book',

Thus वरुचिना कृताः = वारुचाः । श्लोकाः 'the verses composed by Vararuchi'.

Note:—Why do we say 'a book' ? Observe तद्वत्कृतः प्रासादाः 'the palace made by Takshas'.

That which one originates is called कृतः and is [therefore an 'art', while knowledge of laws &c. that already exist, but are discovered for the first time by some one, is called उपज्ञातं ॥

१४९७ । मक्षिकायाम् । ४ । ३ । ११७ ॥

ज्ञेनेत्येव । अमन्यार्थनिर्दिष्टम् । मक्षिकाणि कृतं मक्षिकं मधु ॥

1497. An affix comes after a word in the 3rd case in construction, in the sense of 'made by him', when the whole word is a Name.

Thus मक्षिकाणिः कृतम् = मक्षिकम्, 'honey', literally 'made by a bee', मक्षिका meaning 'a bee'. मक्षिका + अयम् = मक्षिक (VI. 4. 148 S. 311). The anuvṛtti of " मन्, " does not, of course, apply here.

१४९८ । कुलालाविभ्यो युञ् । ४ । ३ । ११८ ॥

तेन कृते सहायात् । कुलालेन कृतं कौलालकम् । वाहककम् ॥

1498 The affix युञ् comes in the sense of 'made by him', after the words Kulāla &c the whole word so formed being a Name

Thus कौलालकम् 'a porcelain' lit 'made by a potter'. So also वाहककम् ॥

१ कुलाल २ वाहक, ३ पण्डित, ४ निवाह, ॥ कर्मात्, ६ सेना, ७ सिन्ध (सिन्धि),
॥ सिन्धि (सिन्धि) ९ देवराज १० वाहिदृ (वर्हदृ), ११ वपु, १२ मणु, १३ इव, १४
इव, १५ अणकृद्, १६-अणन्, १७ कुम्भकार, १८ अवाक, १९ युञ् ॥

१४९९ । क्षुद्राभ्रमरचटरपादपादम् । ४ । ३ । ११९ ॥

तेन कृते सहायात् । क्षुद्राभि कृतं चौरम् । भ्रमरम् । वातरम् । पादपम् ॥

1499 The affix युञ् comes after the words 'kshudrā', 'bhramara', 'vatara', and 'pādapa' in the sense of 'made by him', the whole word being a Name.

This debars कृद्, there being difference in accent between कृद् and कृत् ॥ Thus क्षुद्राभि कृतम् = शेरुद् 'honey' lit 'made' by a small bee'. So also चौरम्, भ्रमरम् and पादपम् ॥

१५०० । उपगोविन्दम् । ४ । ३ । १२० ॥

उपगोविन्दोपगवन् ॥ उपगोविन्दम् * ॥ उपगो वि उपगविन् ॥ आग्नीध्रं इत्येवम् * ॥
आग्निध्रं आग्निं इत्येवम् ॥ उपगोविन्दम् ॥ उपगोविन्दोपगवन् ॥ उपगोविन्दोपगवन् ॥
उपगोविन्दोपगवन् ॥ उपगोविन्दोपगवन् ॥ उपगोविन्दोपगवन् ॥ उपगोविन्दोपगवन् ॥

1500 After a word in the 6th case in construction, an affix (IV 1 13 &c) comes, in the sense of 'this is his'

The five universals अण् &c (IV 1 83) and the affixes च &c (IV 1 93) come in this sense : Thus उपगोविन्दम् = उपगवन्, 'of Upagu'

Note 1—The affixes, however, do not come, when the word governed by the possessive case = अण-च &c. Thus देवदत्तस्य देवदत्तम् ॥ In short the thing possessed must be property, village, kingdom or men

Vart —The verb वह takes वृ (वृञ् and वृञ्) and अण् preceded by an इत् As, उपगोविन्दं उपगवन् ॥

Vart —The affix रञ् comes after अग्निं, (=अग्निविन् 'who kindles the sacred fire' formed by Kvp) in the sense of 'sanctuary', and the base gets the designation of न ॥ Agnit is the name of a R̥tvik priest As आग्नीध्रम् "The place where the sacred fire is kept as well the officiating priest of Agni The word अग्निं being treated as a Bhu and not as a pada the वृ ॥ not changed to इ (\ III 2 39)

Vart :—The affix 'shepaya' comes after सन्धिः, in the sense of placing. Thus सामिधेयो मन्त्रः 'the verses (recited while) placing the fuel on fire', सामिधेयी (IV. 1. 41) षष् ॥

१५०१ । रघाञ्चत् । छ । ३ । १२१ ॥

रघे चक्रम् ॥

1501. The affix चत् comes after रघ, in the sense of 'this is his.'

This debars अच् ॥ Thus रघस्त्वेरं रघच् 'belonging to the chariot—i. e. wheel or the axle',

Note :—The word रघ्य is confined to describe the parts of chariot.' This rule applies also to compounds ending with रघ, as, परकाररघ्यम्, दत्तनरघ्यम् because of the Vārtika रघसीताङ्गेषु वाहिषी, after रघ, सीता and हस in applying the affix चत् there is tadanta-vidhi.

१५०२ । पञ्चपूर्वाच्च । छ । ३ । १२२ ॥

पञ्च वाहनम् । अश्वरघस्त्वेरनाश्वरघच् ॥

1502. When preceded by a word denoting 'a draught animal', रघ्य takes the affix अच् in the sense of 'this is his'.

This debars अच् ॥ Thus आश्वरघ्यं चक्रं 'the wheel of a horse-cart,

Note :—The word पञ्च means 'that by which any one goes' or a draught-animal, like camel. It is formed by the affix छत् (III. 2. 182).

१५०३ । पञ्चाध्वर्युपरिषदञ्च । छ । ३ । १२३ ।

अच् ॥ पञ्चाध्वर्ये ० ॥ अश्वस्त्वेरं वहनीयमाश्वम् । आध्वर्यवम् । परिषदम् ॥

1503. After a word denoting a draught-animal, and after the words 'adhvaryu' and 'parishad,' the affix अच् is added.

This debars अच् ॥ The पञ्च means वाहन ॥

Vart :—When the sense is that of a thing to be carried, then is अच् added, to a word denoting 'a draught-animal.' Thus अश्वस्त्वेदम् वहनीयम्—आश्वम् 'a load to be or suited for being, carried by a horse.' So also आश्वर्यवम् and परिषदम् ॥

१५०४ । ह्यस्तीराड्क् । छ । ३ । १२४ ॥

हासिकम् । वीरिक्तम् ॥

1504. The affix डक् comes in the sense of 'this is his,' after the words 'hala' and 'sira.'

Thus हृत्स्वेष्य = हृत्स्विक्य, घेविक्य ॥

१५०५ । द्वन्द्वान्वयैर्युक्तिकयोः । ४ । ३ । १२५ ॥

काकोद्भक्तिका । वृत्तकुक्षिकिका ॥ येरे दत्ताष्टरदिभ्य प्रतिषेध * ॥ देवाष्टरम् ॥

* 1505 The affix **वुन्** comes in the sense of 'this is his', after Dvandva compounds of words denoting 'mutual enmity', or 'matrimonial relationship'

This debars **वञ्** and **ह** ॥ Thus of 'enmity' काकोद्भक्तिका ॥ Similarly of married couples as, वृत्तकुक्षिकिका ॥

Note —The Dvandva compounds of words denoting natural enemies will be singular neuter by II 4 9 B 913 Their secondary derivatives, however, are feminine

Vdt —Prohibition must be stated of the word देवाष्टर &c. As देवाष्टरम् ॥ राक्षसद्वयैरेव ॥

१५०६ । गोमन्त्ररणावृत्तम् । ४ । ३ । १२६ ॥

गोमन्त्रकम् । अरण्यदर्शनोपदेशेति वक्तव्यम् * ॥ काठकम् ॥

* 1506 The affix **वुञ्** comes, in the sense of 'this is his', after the words denoting Family-names or names of Vedic Schools.

This debars **वञ्** as well as **ह** ॥ Thus gotra —गोमन्त्रकम् ॥

Vdt —The word अरण्य which ordinarily means Vedic School, means here duties or doctrines (dharma), and traditions (śārnāya) Thus काठानां धर्म आश्रमो वा = काठकम् 'the dharma Sūtras or the tradition belonging to the school of Kaṭhas'

१५०७ । सहाह्वयकण्ठेभ्यश्चभिन्नामम् । ४ । ३ । १२७ ॥

कौबभ्रजनपि कर्तव्यम् * ॥ वाम्, वैव उद्गायत्री यावो वा । वैव ललाजम् । इम्, गार्ग । गार्गम् । इम्, वास । वासम् । परशयसद-धोऽय् सजाज्ज भसजम् ॥

1507 The affix **वञ्** comes in the sense of 'this is his', after a Patronymic word ending with the affix **ञञ्**, **यञ्** or **इञ्**, the words so formed expressing a multitude, a mark or a sign

Note —The word वृत्त means 'congregation' The word वृत्तय and वृत्त should be distinguished वृत्तय means a mark which is the property of that person and forms a distinguishing feature of that person as विद्या 'learning' as a mark of the clan of B das the B das being famous for learning The word वञ्ज् is a mark which shows that the thing so marked is the property of another: as a mark on a cow showing

to what person or class that cow belongs. The चङ् though occurring in a person or thing does not belong to that person or thing, as the mark of a cow does not belong to the cow, but the लक्ष्य is a mark which belongs to the person or thing wherein it is found.

This sūtra debars वृष् of the last aphorism.

Vart:—The word घण 'a cow-pen', should also be read along with the घञ् &c. Thus the words so formed denote four things (1) congregation, (2) mark, (3) sign, and (4) a hamlet or cowpen. This being so, the rule of mutual correspondence according to order of enumeration (I. 3. 10 S. 128) does not apply.

Thus वृष्मन्तः (IV. 1. 104 S. 1106)—वृष्ः (Masculine), 'a congregation but वेद्वः (Neuter) meaning, a sign or a hamlet of the Bidas'. वृष्मन्तः (IV. 1. 105 S. 1107)—वृष्+घञ्=वृष्णः (VI. 4. 148, 151 S. 311, 1082) "a congregation, or a mark of the Gārgyas" वृष्मन्तः (IV. 1. 95 S. 1095),—वृष्+घञ्=वृष्णः (VI. 4. 148 S. 311) 'a congregation &c of the Dākshis'. वृष्मन्तः 'a mark of the Dākshis'.

Note:—The वृष् of वृष्ण could not serve the purpose of Vṛiddhi here, for all the words to which this affix is added, have Vṛiddhi by virtue of the affixes वृष् or वृष्ण in which they end. The वृष् would have served the purpose as well, so far as Vṛiddhi is concerned, but वृष्ण is used to show that the feminine is formed by उदीर् (IV. 1. 15 S. 470). Thus वेदी ॥ It further prevents कुपदाप in compounds (VI. 3. 89 S. 849), as वेदी विद्यास्त्व=वेदीविद्याः i. a. विद्यायास्तदापखी या विद्या या वत्यादि सः ॥

१५०८। शाकलाद्वा । घ । ३ । १२८ ॥

वृष्णोक्तः । घञ् परणमाद्वृष्णम् । शाकलेण शौक्तनपीयवे शाकलादीनां वदोऽङ्गी पीयवे वा शाकलः । शाकलकः । सङ्घे स्त्रीवत्ता ॥

1508. The affix वृष्ण optionally comes, in the sense of 'this is his congregation, mark, sign or hamlet,' after the word शाकल ॥

This debars वृष्ण ॥ Thus शाकलेण शौक्तनपीयवे=शाकलाः (IV. 3. 101 S. 1481 and IV. 3. 64 S. 1274), शाकलानाम् संघः=शाकलः or शाकलकः (IV. 3. 126 S. 1506) meaning 'a congregation, &c of the students of the science revealed by Śākaia.' When denoting सङ्घण it will be of the neuter gender.

१५०९। छन्दोगौक्तिकयाहिकनहृत्वनट्टाञ्च ज्यः । घ । ३ । १२९ ॥

छन्दोगानां धर्म आशयो वा छान्दोग्यम् । औक्तिकम् । याहिकम् । बाहृत्त्वम् । नाट्यम् ॥ चर्यादर्शनमायवोरिष्टुक्तं तस्माच्चर्वात्रयव्याहृतिं चयेति ॥

1509. The affix ज्य comes in the sense of 'this is his Law or Tradition,' after the words 'chhandoga,' 'aukthika,' 'yājñika,' 'bahvṛicha' und 'naṭa.'

Note —The anusvāra of एष &c ceases. The ङ्यदेहान् एष्य and पुम् ॥ The phrase चरणान्तमोहादये from sūtra IV 3 126 S 1506 is understood here and applies even to the word गृत् ॥

Thus छांदोग्याधर्मो वा ॥ छांदो छांदोग्यम् 'the Law or Tradition peculiar to the Chhandoga.' So also कौटिल्यनिसम्, शास्त्रिकम्, बाह्वृष्यम्, and नाथ्यम् ॥

Not having this sense we have छांदोग्य कुलम् 'the family of Chhandoga

१५१० । न दण्डमाथवान्तेवासियु । ४ । ३ । १३० ॥

दण्डमथाना नामना दण्डमाथवाकेषु शिष्येषु च पुम् न स्वात् । शब्दा दण्डमानना दिव्याहा

1510 The affix पुम् is not used after a Family name

when it denotes a 'beginner pupil', and 'a boarder pupil'

The word दण्डमाथवा means a little naughty boy (मानव) the only means of instilling knowledge in whom is the rod (दण्ड) or whose principle sign of studentship is the danda' and nothing intrinsic. इ is a mere beginner. The इ is changed to ऋ in मानव by IV 1 161 S 1185 चन्तेवातेषु are pupils or boarders who live in their teacher's houses. The word 'gotra' is understood here. Thus शब्दा the junior pupils of Dakṣa

१५११ । दैवतिकादिभ्यश्छ । ४ । ३ । १३१ ॥

तस्यवदित्यर्थे । पुम्प्रत्ययवात् । दैवतिकादिषु । दैवतवापीव ॥

1511 The affix छ comes in the sense of 'this is his', after the words दैवतिक &c

All these words end with Gotra affixes and require पुम् (IV 3 126 S 1506) this ordains छ instead. Thus दैवतिकादिषु दैवतवापीव &c.

1 दैवतिक 2 दैवतवापीव 3 दैवतवापि 4 गोत्रवापीव (गोत्रवापीव) 5 गोत्रवापि (गोत्रवापीव) 6 गोत्रवापि (गोत्रवापीव) 7 दैवतवापि ॥

१५१२ । कौपिञ्जलहास्तिपदादया । ४ । ३ । १३२ ॥

कौपिञ्जलहापत्यम् इति निघण्टुवात् सप्तम्युत्तरम् । कौपिञ्जल । गोत्रपुत्रोऽपवाद । इति पाठस्यपत्र हास्तिपदादयाय हास्तिपद ॥

1512 The affix अय comes in the sense of 'this is his' after the words 'laupinjala' and 'hastipada'

It is debarred पुम् (IV 3 126) Thus कौपिञ्जल हास्तिपद ॥ This sūtra is really a Vārtika. The word कौपिञ्जल means the descendant of कौपिञ्जल । It is formed by अय by the n pātana of this sūtra. To this is again added अय in order to exclude the पुम् affix. Similarly the son of हास्तिपद is called हास्तिपद ॥ It is formed by अय and पाठ changed to पद by n pātana. To हास्तिपद is added the affix of this sūtra

१५१३ । आथर्वणिकस्येकलोपश्च । ४ । ३ । १३३ ॥

अप् स्यात् । आथर्वणिकस्याध्वनाथर्वणः धर्मं धामाचो वा । अरण्याद्भ्रूमोऽपवादः ॥

1513. *The affix आम् comes, in the sense of 'this is his', after the word 'ātharvanika', and the penultimate 'ika' is elided.*

This debars भ्रुम् (IV. 3 126 S. 1506). आथर्वणिकस्याध्वम् = आथर्वणो धर्मं धामाचो वा: "the Atharvana i. e. the Law or the Tradition of the Atharvanikas". The phrase अरण्याद् धर्माध्वमोः is understood here. This sūtra is also a vārtika.

Note —The words देवदारु and महुदारु are śrīy anudatta owing to Prit; Su II. 14 (पीतद्वयपोनाम्—the trees denoting soft timber trees have acute on the first).

१५२० । अनुदात्तादेश्च । ष । ३ । १४० ॥

वापित्यम् । कापित्यम् ॥

1520 The affix अञ् comes in the sense of 'modification or part', after ॥ word having anudatta accent on the first syllable.

This debars अञ् ॥ Thus वापित्यम्, कापित्यम् ॥

Note —The word वापित्यम् is an upapada-samāsa of वापि + त्य + ञ् the ॥ being changed to व as it belongs to Prishodaradi class, and it is finally acute by कृतत्वेष्व मकृतिश्च ॥

१५२१ । पलाशादिभ्यो चा । ष । ३ । १४१ ॥

वालाचम् । कारीरम् ॥

1521 The affix अञ् comes optionally in the sense of 'modification or part', after the words पलाश &c.

Thus वालाचम् or वालाचम् so also कारीरम् or कारीरम्, कारीरम् or कारीरम् ॥

Note —This sūtra is an example of prāpti and aprāpti vibhāṣā. The words पलाश, कारीर, शिखया and स्वन्न being gravely accented on the first syllable the affix अञ् was obligatory by the last aphorism. This makes it optional, and is prāpti vibhāṣā. In the case of others it is aprāpti-vibhāṣā.

१ पलाश २ कारीर. ३ शिखया ४ स्वन्न (स्वन्न) ५ पुलाकः, ६ कारीर. ७ शिखी ८ यवात, ९ निकरुव ॥

१५२२ । नाम्या (द्) ष्च । ष । ३ । १४२ ॥

नामीक भाव । विद्यान्दीर्घं नामीकी ष्च ॥

1522 The affix ष् (द्) ष्च comes in the sense of 'its modification or part', after the word नामी ॥

This debars अञ् ॥ Thus नामीक भाव । नामीकी ष्च (IV : 60 S 315) The feminine is formed by ङीप् as the affix has an indicative ष् ॥ According to Mādāva the anubandha is ष् and so the feminine is formed in ङीप् ॥

१५२३ । मयद्वैतयोर्मापायामभ्याच्छदनयोः । ष । ३ । १४३ ॥

महानिदानन्वयद्वैतस्याद्विकारिवन्वये । अयवयवप्रारणवन्वये । अयवयवेष्वयवि किम् । मीर एष । कार्यादिमाच्छदनम् ॥

1523 The affix मयद् comes optionally after any bṛāo, in those two meanings of "product" and "part", in

the classical language, when neither food nor clothing is spoken of.

Thus अक्षयनम् or अक्षयनम् (IV. 3. 134).

Note :—Why do we say भाषायाम् 'in the classical language', ? Witness वेत्सुः विरे वा सुपः स्यात् ॥

Why do we say 'when neither food nor clothing is spoken of, ? Observe शौद्रः सूपः 'a soup made of kidney beans'. कार्पासम् भाष्करदनम् 'cotton dress'.

Note :—Why the word एवद्योः 'in those two meanings' is used in the sūtra, when by context, the words विकार and एवद्यव were to be read into the sūtra ? The use indicates that the special affixes, such as taught in IV. 3. 135, 136 &c are replaced also by मयद् ॥ Thus कपोतनयनम् or कपोतम् (IV. 3. 135 S. 1515) लोहमयद् 'लोहम् ॥

१५२४ । नित्यं धृद्धशरादिभ्यः । ४ । ३ । १४४ ॥

आसनमयम् । शरमयम् ॥ एकत्र शो नित्यम् * ॥ स्वल्पमयम् । वाङ्मयम् । कार्यं तर्हि भाष्यमभ्य-
निति । तस्येवामिदं गन्तास्त्रायै प्यम् ॥

1524. The affix मयद् comes in the sense of its 'product' or "part", when neither food nor clothing is spoken of, invariably after Vṛiddha words, and after यर &c.

Thus after Vṛiddha—आसनमयम् ॥ After क्षरादि words :—यरमयम् ॥

Vart :—The affix मयद्, comes invariably after words of one syllable. Thus इह मयम्, वाङ् मयम् ॥ How do you explain the form भाष्यम् "modification of water", as given by Amarakosha (I. 10 5) ? It is formed by प्यम् added to अपत् after the letter had taken क्षरत् of सखिदम् ॥ अप+अण्=आप; आप+य=भाष्यम् ॥ प्यम् does not change the meaning.

1 क्षर, 2 वर्ण, 3 यद्, 4 कुटी, 5 ह्य, ॥ शौद्र, 7 मय्यज (पत्यज) ॥

१५२५ । गोमयं पुरीषे । ४ । ३ । १४५ ॥

गोः पुरीषे गोमयम् ॥

1525. The affix मयद् comes after the word गो in the sense of 'its dung'.

Thus गोमयम् 'cow dung'.

Note :—'Dung' is neither a modification nor a part of cow. Therefore this separate sūtra for गो ॥ Why do we say meaning 'its dung' ? Observe गच्छ= milk. The affix यद् here comes in the sense of product or part. (IV. 3. 160 S. 1538), though strictly speaking 'milk' also is not an 'awayava' or a 'vikāra' of गो ॥

१५२६ । पिष्टाय । ४ । ३ । १४६ ॥

मयद् स्याद्विकृते । एतन्मये भस्म । कथं वेदीं भ्रूति । धामान्वयिवशात् । तस्यैवमित्यम् ॥

1526 The affix मयद् invariably comes in the sense of its product or part, after the word विष्ट ॥

This debars कञ् ॥ Thus विष्टमय भस्म ॥ Otherwise कञ्, as वेदीं भ्रूति in the sense of तस्यैवम् ॥ (IV 3 120 S 1500) in a general signification

१५२७ । सहायां कन् । ४ । ३ । १५७ ॥

विहारिवेद । विष्टमय विकारविशेषेण विष्टक । दृष्टोऽप्युष्ट विष्टक स्यात् ॥

1527 The affix कन् comes in the sense of product after the word विष्ट, the whole word being a Name

This debars मञ् ॥ As विष्टक ॥ 'cake', (Amarakosha II ७ 48).

१५२८ । मीहं पुरोडाशे । ४ । ३ । १५८ ॥

मयद् स्यात् । शिन्वाऽध्यास्यवाह । मीहिनय पुरोडाश । मीहनम्यत् ।

1528 The affix मयद् comes after the word मीहि in the sense of a 'Purodāśa'

This debars कञ् (IV 3 135 S 1516). Thus मीहिनय पुरोडाश 'sacred cake made of barley'. Otherwise क्विप् ॥

१५२९ । असहायां तिलयवाम्याम् । ४ । ३ । १५९ ॥

तिलमयम् । यवमयम् । सहायां तु वैकम् । यावक ॥

1529 The affix मयद् comes in the sense of 'its product or part', after the words 'tīla' and 'yava'—the whole not being a name

Thus तिलमयम् । यवमयम् ॥ Why do we say यवसहायम् 'it not being Name? Observe 'नम' 'oil,' यावक formed with कन् (आवाहिनय कन् V 4 29)

१५३० । तालादिज्योष्णम् । ४ । ३ । १६० ॥

अम्ययवारयवत् ॥ तालादिज्योष्णम् ॥ ताव यद् । ज्योष्णत्वात्कम् । ऐन्द्रावुषम् ॥

1530 The affix कञ् comes in the sense of 'its product or part', after the words 'tāla &c'

This debars मयद् &c Thus ताव यद्, वादिङ्गम् ऐन्द्रावुषम् ॥

1 तालादिज्योष्णम् 2 वादिङ्गम् 3 ऐन्द्रावुषम् 4 ऐन्द्रावुषम् 5 ऐन्द्रावुषम् 6 मय (आवाहिनय) 7 यावक 8 वीवृषा ॥

Part —The affix कञ् comes after ताव when a bow is meant Thus ताव a bow made of tāla tree Otherwise सतमयम् ।

Note —The words ताव and दक्षक being Vṛddha words would have taken

of 'its product or part', after the words उमा and ऊर्जा ॥

Thus श्रीपत्र or श्रीपत्रम्, श्रीपत्र or श्रीपत्रम् ॥

Note :—Uk has sante on the first syllable ॥ १५३७ (Pt. II. १) Uk is finally sante, as in Prātipadika

१५३७ । एमया इम् । ४ । ३ । १५४ ॥

श्रीपत्रम् । श्रीपत्रम् इ श्रीपत्रम् ॥

1537. The affix इम् comes in the sense of 'its product or part', after the feminine word एर्जा ॥

This debars चम् of IV. 3. 154 S. 1537.

Thus ऐर्जा मांसम् 'the flesh of a female black deer.' But एर्जा मांसम् = ऐर्जा मांसम् 'the flesh of a male deer', formed by चम् ॥

१५३८ । गोपयसोर्यत् । ४ । ३ । १५० ॥

मयाम् । मयाम् ॥

1538. The affix चम् comes in the sense of 'its product or part,' after the words यो and पयस् ॥

Thus मयाम्, पयस्यम् (VI. 1. 79 S. 63).

१५३९ । द्रौक्ष्य । ४ । ३ । १८१ ॥

द्रुवक्ष्यत्वे विकारोऽप्ययो वा इत्यम् ॥

1539. The affix यत् comes in the sense of 'its product or part', after the word 'dru.' (meaning " a tree ".)

This debars चम् (IV. 3. 159). Thus द्रु + यत् = द्रुयत् (VI. 1. 79 S. 63).

१५४० । माने ययः । ४ । ३ । १६२ ॥

द्विविधेऽ । द्रुयत् । योनयं द्रुयत् वाच्यमिति मानार्थकं यत् ॥

1540. The affix यय comes in the sense of 'its product', after the word 'dru,' the word meaning 'a measure.'

This debars चम् ॥ As द्रुयत्, 'a measure.' The words द्रुयत्, द्रुयत् and वाच्यम् are three words denoting measure. (Amarakosha II. 9. 85).

१५४१ । फले लुक् । ४ । ३ । १६३ ॥

विकारोऽप्ययत्तस्य लुक् इत्यन् फले । आमत्रस्याः स्वामन्त्रस्य ॥

1541. The affix denoting 'product or part' is elided by *luk*, when such product or part is 'a fruit.'

Thus च 'the fruit of Myrsinans

of 'its product or part', after the words उमा and ऊर्णा ॥

Thus औनम् or औनकम्, और्णम् or और्णकम् ॥

Note :—Urnā has acute on the first syllable by वृषधान्वायां च. (Phit II, 4). Urnā is finally acute, as-a. Prātipadika.

१५३७ । एतथा इञ् । छ । ३ । १५६ ५

ऐजेयम् । एजस्य तु ऐजम् ॥

1537. The affix इञ् comes in the sense of 'its product or part', after the feminine word एशी ॥

This debars अञ् of IV. 3. 154 S. 1532.

Thus ऐजेयं मांसम् 'the flesh of a female black deer.' But एजस्य मांसम् = ऐजम् 'the flesh of a male deer', formed by अञ् ॥

१५३८ । गोपयसोर्येत् । छ । ३ । १६० ॥

गव्यम् । पयस्यम् ॥

1538. The affix यच् comes in the sense of 'its product or part', after the words गो and पयस् ॥

Thus गव्यम्, पयस्यम् (VI. 1. 79 S. 63).

१५३९ । द्रोक्ष् । छ । ३ । १६१ ॥

दूर्धक्षस्तस्य विकारोऽयस्यो वा इव्यम् ॥

1539. The affix यच् comes in the sense of 'its product or part', after the word 'dru.' (meaning "a tree".)

This debars अञ् (IV. 3. 139). Thus द्रु + यच् = इव्यम् (VI. 1. 79 S. 63).

१५४० । माने घयः । छ । ३ । १६२ ॥

द्रोदिनेषु । द्रुवयम् । दौतवं द्रुवये पाट्यमिति मानार्थेकं घञ् ॥

1540. The affix यच् comes in the sense of 'its product', after the word 'dru,' the word meaning 'a measure.'

This debars अञ् ॥ As द्रुवयम्, 'a measure,' The words द्रुवयम्, दौतकं and पाट्यम् are three words denoting measure. (Amarakosha II. 9. 85).

१५४१ । फले लुक् । छ । ३ । १६३ ॥

विकाराययनप्रत्ययस्य लुक् स्वरत् फले । आगलक्याः कपमात्मकम् ।

1541. The affix denoting 'product or part' is elided by लुक्, when such product or part is 'a fruit.'

Thus आगलकी + यच् = आगलकी लुक् = आगलकी 'the fruit of Myro-

Note 1—The fruit is a "product" as well as "part" of a fruit-bearing tree.

१५४२ । व्यञ्जादिभ्योऽण् । ४ । ३ । १६४ ॥

विधानसावर्ण्यात् लुक् । प्लाक्षम् ॥

1542. The affix अण् comes in the sense of 'its product or part, it being a fruit,' after the word 'plaksha &c.'

This debars णम् ॥ Thus प्लाक्षम् ॥ So also नैद्यमोषम् by the following Sūtra.

1 ऋक्, २ न्यमोष, ३ अन्वय, ४ इह्यसी, ५ विष्णु, ६ इह, ७ कश्चिद् (कर्कण्डू, कर्कण्डू कश्चिद्) ८ इहनी ॥

१५४३ । न्यमोषस्य च केचलस्य । ७ । ३ । ५ ॥

अयम् न वृद्धिरेजात्तस्य । नैद्यमोषम् ॥

1543. ये is placed before the य् of न्यमोष, instead of Vṛiddhi, when the word stands alone, and is not a member of a compound, and is followed by a Taddhita affix, with the indicatory अण् or क् ॥

As नैद्यमोषम् (= न्यमोषस्य विकारः) ॥

Note—Why do we say 'when it is alone' ? Observe न्यमोषमूले भवति सात्वय' = न्यमोषमूला ॥ If न्यमोष is a derivative word (from न्यमोषयति = नीचिर्गती परोर्द्धिर्भवेत्), then it would have been governed by VII. 3. 8, this separate sūtra is then for the sake of making a restrictive rule (nyāya) with regard to this word. If it is, as a primary word then this sūtra makes a Viddhi rule. The word केचल is a jāṅghā that the rule of Taddhita applies to this section. See VII. 3. 8, also.

१५४४ । जम्बवा चा । ४ । ३ । १६५ ॥

जम्बुवृक्षस्य फलेऽण् वा शब्दात् । जम्बुवृक्षम् । फले शीरेऽण् वा लुक् । जम्बु ॥

1544. The affix अण् comes optionally in denoting a fruit, after the word 'jambū'.

This debars णम् ॥ Thus जम्बु + अण् = जम्बुण् as जम्बुवृक्षानि फलानि ॥ But when the general affix णम् is added, it is elided by IV. 3. 163. S. 1541. A जम्बु + अण् = (IV. 3. 139) = जम्बु, as जम्बुनि फलानि (VI. 4. 8).

१५४५ । लुप् च । ४ । ३ । १६६ ॥

जम्बुवा फलमन्वयस्य लुप् वा शब्दात् । लुपि पुनक्तवत् । जम्बुवा फलं जम्बु ॥ फलपाकहृत्पा-
मुपसर्गदानम् • त्रीहस । घृता । पुष्पपुष्पेषु बह्वन्म् • ॥ मक्षिकाया पुष्पं मक्षिका । आरया पुष्पं आरि ।
विशयं मूलं विशारी । बह्वन्मण्डपात्रेः । पाटलानि पुष्पाणि । खान्धानि मूलानि । बाह्वन्कारकापिन्धुक् ।
अंशकम् । करवीरम् ॥

1545. The affix denoting fruit is optionally elided by लुप after the word 'jambu'.

The word जम्बु is understood here. The difference between 'luk' and 'lup' elision is that in the case of 'lup', there is concordance of gender and number. See sūtra I. 2, 51. S. 1294. Thus जम्बु + अम्बुलुप् = जम्बुः, as, जम्बु फलं ॥ Optionally जम्बुवाः फलं = जम्बु फलं, or जाम्बवं ॥

Vart:—There is lup-elision of the affix denoting fruit, after the words expressing deciduous plants which wither away as soon as the fruit ripens: Thus व्रीहिः—व्रीहियः, वृक्षः ॥

Vart—Diversely so when the affix denotes flowers and roots: as, मल्लिकार्जुनं पुष्पं = मल्लिकार, नवमल्लिकार आति; so also विद्यार्थं मूलं = विद्यारि ॥ अशुभनी । पुद्गली ॥

In the above example there is concordance. By using 'diversely', this concordance does not sometime take place. As वारुणानि पुष्पाणि, मनुानि मूलानि ॥ So अशोकम्, कर्पूरम्, &c.

१५४६ । हरितक्यादिभ्यश्च । छ । ३ । १६७ ॥

एभ्यः फलमभ्यस्य लुप्स्यात् । हरितक्यादीनां भिङ्गिष प्रकृतिभम् । हरितक्याः फलानि हरितक्याः ॥

1546. The affix denoting 'fruit' is elided by लुप्, after the words 'Haritaki' &c.

Here also there is concordance (I. 2, 51 S. 1294), As हरितक्याःफलं = हरितकी instead of हरितक ॥ So also कौशातकी, नखरजनी ॥ According to Patanjali, the concordance is with regard to gender only, the number will be governed by the sense, as हरितकी फलं, हरितक्याः फलानि ॥

1 हरितकी, 2 कौशातकी, 3 नखरजनी (नखरजनी), 4 शम्भुण्डी (शाकण्डी), 6 दाडी, 6 षोडी, 7 श्वेतपाकी, 8 अर्जुनपाकी, 9 द्राक्षा, 10 कान्ता, 11 प्वाहा (प्याहा), 12 गभीका (गर्भिका), 13 कण्टकारिका, 14 विप्लवी*, 15 पिच्छा (धिम्वा), 16 वेलाङ्गिका, 17 वडी ॥

१५४७ । कंसीयपरशव्योर्येअञौ लुक् च । छ । ३ । १६८ ॥

कंसीयपराशव्यपदाभ्यां यमञौ स्तश्चयतोश्च लुक् । कंसाय द्वितं कंसीयम्, सस्य विफारः कंसीयम् । पराशवे द्वितं पराशव्यम् । तस्य विकारः पाराशवः ॥

1547. The affixes यञ् and अञ् come respectively in the sense of 'its product', after the words 'kansīya' and 'paraśavya', and there is luk-elision (of the छ and यत् affixes of those words).

The word कंसीयः is formed by छ (V. I. 1), and पराशव्य is formed by adding यत् (V. 1, 2). These affixes छ and यत् are elided when the affixes

दप्र and बप्र are added Thus कसीय + दप्र = कैस + दप्र = कारस so also पारस्य from परस्य , thus परस्य + दप्र = परस्य + दप्र = पारस्य ॥

Here ends the chapter on Prāgdīvyatiya affixes.

अथ तद्धित ठगधिकार प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXX.

THE AFFIX ठक् ॥

१५४८) प्राग्बहतेष्टक् । ४ । ४ । १ ॥

सद्वहतीत्यतः ठक् ठगधिकार्यते ॥ सदाहन्ति नासुहृद्विभ्य उपसंख्यानम् * ॥ मासब्दः कारि इति

य आह स मासब्दिकः ॥

1548. The affix ठक् comes as a governing affix, in the senses enumerated hereafter up to sūtra IV. 4. 76. S. 1627.

Note:—This is an adhihāra sūtra. The affix ठक् bears rule from this one forward to the sūtra सद्वहति &c

Vārt:—After the words मासब्द &c, the affix 'ṭhak' comes in the sense 'he said that' Thus मासब्द इत्याह=मासब्दिकः who says 'don't make noise,' कार्यशाब्दिकः ॥ This is the case of an affix added to a sentence.

Note:—Thus in the next sūtra it is said, "After a word in the third case in construction, in the sense of "who plays, digs, conquers, or is conquered." Now this sūtra is incomplete, We must read the word ठक् into it. Thus अक्षीर्षीत्यति=आशिकः "who plays with akaha—a dicer". अक्ष- ठक्=आशिकः (VII. 3. 50 S.1170)

१५४९ । स्वागतानीनां च । ७ । ३ । ७ ॥

ऐच् न त्यात् । स्वागतानिनाह स्वागतिकः । स्वाभारिकः । स्वङ्गस्वापत्यं स्वाङ्गिः । स्वङ्गस्वापत्यं स्वाङ्गिः । स्वङ्गस्वापत्यं स्वाङ्गिः ॥ व्यवहारिकः चरति व्यावहारिकः । स्वपत्नी साधु स्वापत्न्यम् ॥ आहो प्रभूनादिभ्यः * ॥ प्रभूतनाह प्रभूतिकः । पार्याप्तिकः ॥ पृच्छत्यो मुञ्जतादिभ्यः * ॥ सुप्राप्तं पृच्छति शौचान्तिकः । शौचशायनिकः । अनुगतिकादिः ॥ सञ्छत्यो परकतादिभ्यः * ॥ पारदारिकः । गौवतत्त्विकः ॥

1549. The prohibition and augment taught in VII. 3. 3. S. 1098, do not apply also to स्वागत &c.

As स्वागतिकः, (=स्वागतमित्ति आह), स्वाभारिकः, (=स्वपत्ने चरति) स्वाङ्गिः, स्वाङ्गिः, व्याटिः (sons of Svanga, Vyanga and Vyāṭa). व्यावहारिकः (Vyavahāreṇa charati) and स्वापत्नेकः (=स्वपत्नी साधुः) ॥ The word व्यवहार does not mean reciprocity of action, for then it would have been governed by VII. 3. 2. S. 1144. स्वपत्ने being a compound with स्व. would have been governed by VII. 3. 4. S. 1386. as it is included in the Dvārādī list, hence its specific mention here. The following is the list of svāgatādi words.

1 स्वगत, 2 स्वप्ता, 3 स्वङ्, 4 प्यङ्, 5 प्यङ्, 6 व्यपहार, 7 स्वपति ॥

Vdt:—So also after मयूत &c in the sense 'he said': as मयूतनाह = वी-
भुक्तिः, वार्तातिक ॥ These are examples of affixes added to an abverb.

Vdt:—So also after मुस्ताव &c in the sense 'he asks,' as, मुस्ताव वृष्टति
= सोस्ताविक "Who asks, have you bathed well". सोस्ताविक, सोस्ताविक ॥

Vdt.—So also after वरादा &c in the sense of 'he goes to, or commits
adultery with': as वरादाव गच्छति = वारदातिक, गौडवर्तिकः ॥ The word वत्स here
refers to "wife".

१५५० । तेन दीव्यति खनति जयति जितम् । ४ । ४ । २ ॥

वालेदीव्यति आश्लोकः । अभ्या खनति आश्लिक । मर्जेजयति आश्लिक । वदीर्जितयतिरूप ॥

1550. The affix टक् comes after a word in the third
case in construction, in the sense of, 'he plays', 'he digs',
'he conquers' or 'he is conquered'.

Thus मर्जेर्दीव्यादि = आश्लिकः 'who plays with dice—a dicer', वा-
श्लयि आश्लिक, वदीर्जितिक, मर्जेजयतिट् = आश्लिक, मर्जेर्जितट् = आश्लिक ॥

१५५१ । संस्कृतम् । ४ । ४ । ३ ॥

वभा संस्कृतं दाधिकम् । मारीषिकम् ॥

1551. The affix टक् comes after a word in the third
case in construction, in the sense of 'refined thereby'.

The word संस्कृतम् means 'refining or enhancing the quality of a thing'.
Thus वभासंस्कृतम् = दाधिकम्, 'refined or made tasteful by curd'. मारीषिकम् ॥

Note:—The separation of this sūtra from the last, is for the sake of the next
sūtra, in which the anuvāts of संस्कृत only runs.

१५५२ । कुलत्थकौपघादण् । ४ । ४ । ४ ॥

उकोऽपघाव । कुलत्थे संस्कृत कौलत्थम् । वैलदीकम् ॥

1552. After the word 'kulattha', and after words
having a penultimate क्, the affix ण् is added in the sense
of 'refined or prepared therewith'.

This debars टक् ॥ Thus कौलत्थम्, वैलदीकम्, the two latter being
examples of words ending in क् ॥

१५५३ । तवति । ४ । ४ । ५ ॥

उडनेन तवति वीहृषिक ॥

1553. The affix टक् comes after a word in the third

case in construction, in the sense of 'he crosses thereby over the waters'.

Thus वाण्डभवेनतपति = वाण्डभवेनतपतिः, औडुषिकः 'who crosses with a raft'.

१५५४। गोपुच्छादङ्। ४। ४। ६॥

गोपुच्छिकः ॥

1554. The affix डङ् comes after the word 'gopuchchha', in the sense of 'he crosses thereby'.

The difference between डक् and डङ् is in the accent. Thus गोपुच्छिकः ॥

१५५५। नौद्यच्चणुन्। ४। ४। ७॥

नायिकः। पादिकः। बाहुभ्यां तपति बाहुना स्त्री ॥

1555. The affix डङ् comes after the word नौ and after bases having two syllables, in the sense of 'he crosses there with'.

This debars डक् ॥ Thus नावा तपति = नायिकः 'a sailor'. So also after dissyllabic words: as, पादिकः, so also बाहुका (बाहुभ्यां तपति) is the feminine.

Note:—The ष in डङ् in the sūtra is not part of the affix, but comes through sandhi rules. The feminine of बाहुकः being बाहुका ॥ In fact the indicatory ड् occurs in the Fourth book, in sūtras IV. 4. 9. 10, 18, 33 and 74.

१५५६। चरति। ४। ४। ८॥

वृत्तीदान्तादङ्गति भक्षयतीत्यर्थयोश्च स्थात् ॥ इतिना चरति शस्तिकः। साकटिकः। इषा भक्षयति दाधिकः ॥

1556. After a word in the third case in construction, comes the affix डक् in the sense of 'he goes on by means thereof'.

The word चरति means both to go on and to eat. Thus साकटिकः। शस्तिकः 'who travels by a car or an elephant'. इषा भक्षयति = दाधिकः 'who gets on, with being fed on card.'

१५५७। आकार्षात् ष्ट्। ४। ४। ९॥

आकार्षो विष्ठोपेक्षः। आकार्षादिति पाठान्तरे। तेन चरति आकार्षिकः। विष्ठाण्डीयः। आकार्षिणी ॥

1557. The affix ष्ट् comes in the sense of 'he goes on, by means thereof' after the word 'ākarsha.'

Note:—This debars डक् ॥ The ष् is for accent (VL I. 193). The ष of ष्ट् here is a part of the affix, contrary to what it was in IV. 4. 7. 8.

Thus भाकरेण अतने = भाकरिक / अकरिकी ॥ भाकरे is a touch stone by which gold is tested - Another reading is भाकियार ॥

१५५८ । पर्वदिभ्यः छन् । ४ । ४ । १० ॥

पर्वेण अतति पर्विक । पर्विकी । येन पीठेन पङ्कजपरिणि ॥ पर्वे । अर्थिकः । अर्थिकः ॥

*1558. The affix छन् comes, in the sense of 'go on, by means there of' after the words 'parpa' &c.

This debars डङ्; the न् of छन् is for accent (VI. 1 197), and ह् for हीर (IV 1 41) Thus पर्विक / पर्विकी चोधिक / चोधिकी ॥ So also अर्थिक ॥

१ पर्व, २ मन्थ ३ मन्थरथ, ४ रथ, ५ जाल, ६ ग्वाह, ७ ग्वाह, ८ वाद पथ ॥

१५५९ । अगण्याहुञ्च । ४ । ४ । ११ ॥

वाद् डङ् ॥

1559. The affix डङ् as well as the affix छन्, comes after the word इवमथ्, in the sense of 'he goes on by means there of'.

This debars डङ् ॥

१५६० । आदेरिञि । ७ । ३ । ८ ॥

देचन । अगच्छाद्यपय आगच्छि । आदष्टि । अगच्छिषीषे अगच्छेण इवमथ ॥ इकात्तादाविति वाच्यम् ॥ अगच्छेण अतति आगच्छिक । आगच्छिकी । अगच्छिकः । अगच्छिकी ॥

1560. A compound beginning with अगच्छ्, and followed by the Taddhita affix इञ् is not governed by the prohibition, nor takes the augment, taught in VII. 3. 4.

Thus the descendant of अगच्छ् is आगच्छि, so also आदष्टि ॥ The word इञ् is included in the list of Dvārādi words VII 3, 4, § 1386 The present sūtra implies that the rule VII 3 4 applies not only to those words, but to compounds beginning with those words.

PAZI — This rule applies when any Taddhita affix beginning with इ follows.

Thus अगच्छेण अतति = आगच्छिक 'who lives by dogs', / आगच्छिकी ॥ इञ् आगच्छिक / आगच्छिकी ॥

Note — The form आगच्छिक is evolved by the breach of rule VII 3 5 Thus अगच्छ + इञ् ॥ Here by VII 2 117, इञ् requires the Vṛddhi of the अ of अ ॥ But rule VII 3 4 says that instead of Vṛddhi, the letter औ comes before इ = the case of अगच्छ ॥ The proper form, therefore, would have been औगच्छिक ॥ The irregularity is, however, explained by saying that the prohibition contained in VII 3 5 which applies when अगच्छ् is followed by इञ्, § 1117 also to अगच्छ् followed by इञ् ॥ In

fact, the rule VII. 3. 4 does not apply, whenever the word डक् is followed by an affix beginning with the letter इ ॥

The prohibition applies, when other Taddhita affixes follow such a word ending with इक् (an affix beginning with इ): as from इवाभासे we have इवाभास्य (इवाभासेरि) ॥

१५६१ । पदान्तस्यान्यतरस्याम् । ७ । ३ । १६ ॥

भापदस्य पदरथान्तस्यैव । भापदस्येदे भापदम् । औवापस्य ॥

1561. The rule VII. 3. 4 is optionally applied to डक् followed by पद् ॥

As भापदस्येदे = भापदस्य or औवापस्य ॥

१५६२ वेतनोदिस्यो जीवति । ४ । ४ । १२ ॥

वेतनेन जीवति वेतनिकः । धानुष्कः ॥

1562. The affix डक् comes in the sense of 'he lives thereby', after the words 'vetana &c', being in the third case in construction.

Thus वेतनेन जीवति = वेतनिकः 'who lives upon wages—a menial servant'. In the case of the word धनुर्दण्डः the affix applies to the compound, as well as to the words forming the compound. Thus धानुर्दण्डिकः, धानुष्कः, दण्डिकः ॥

1 वेतन, 2 वाहन (वाह), 3 अर्धवाहन (अर्धवाह), 4 धनुर्दण्डः, 5 जाल, 6 वेद्य (वेत्), 7 उपवेद्य (उपवेद्य, उपवेत्), 8 वेद्यन, 9 उपवेत्ति (उपवेत्), 10 सुख, 11 सज्ज, 12 शक्ति, 13 उपनिषद्, 14 उपवेद्य, 15 विक्रम् (विक्रम), 16 वाद, 17 उपस्य, 18 उपस्यान, * 19 उपहृत, * 20 शक् ॥

१५६३ वस्तुक्रयविक्रयादुन् । ४ । ४ । १३ ॥

वस्तेन वृत्त्येन जीवति वस्तिकः । क्रयविक्रयवहणे संपादविप्रीतिार्यम् । क्रयविक्रयिकः । क्रयि-
हः । विक्रयिकः ॥

1563. The affix डक् comes in the sense of 'he lives thereby' after the words 'vasna', 'kraya' and 'vikraya', being in the 3rd case in construction.

This debars डक् ॥ Thus वस्तेन जीवति = वस्तिकः 'who lives by hire, hiring'. In the case of क्रय and विक्रय the affix is applied to the words separately, as well as to their compound. Thus क्रयविक्रयिकः, क्रयिकः, विक्रयिकः 'a trader'.

१५६४ आयुषाच्छ च । ४ । ४ । १४ ॥

आयुषः । आयुषेन जीवति आयुषीयः । आयुषिकः ॥

1564. The affix छ as well as डक् comes in the sense of 'he lives thereby', after the word 'āyudha'.

Thus आसुधेन शीरति = आसुधीयः (formed by क्), or आसुधिक (by क्) 'a mercenary soldier'.

१५६५ हस्तमुत्सङ्गादिभ्यः । ड । ड । १५ ॥

हस्तुङ्गेन हस्तौत्साङ्गिकः ॥

1565. The affix क् comes in the sense of 'he conveys thereby', after the words utsanga &c. being in the third case in construction.

The word हस्ति means 'to take away to or cause to reach another place'. Thus शैस्ताङ्गिकः 'borne upon the hip'.

1 हासङ्ग, 2 उङ्ग, 3 उङ्ग (उरुप), 4 उरुप, ॥ हस्तुट्, 6 विरक्त, 7 विरक्त, 8 हस्त ॥

१५६६ मज्जादिभ्यः घृन् । ड । ड । १६ ॥

मज्जाया हस्ति मज्जाकः । घृन्ताङ्गीप् । मज्जाकी ॥

1566. The affix घृन् comes, in the sense of 'he conveys', after the words 'bhastra &c' being in the third case in construction.

Thus मज्जाया हस्ति = मज्जाकः " who conveys by means of a leathern bag, a carrier". The feminine will be मज्जाकी (IV. 1 41)

Notes.—The word मज्जा means a pair of leathern bellows by which the iron is heated, or a leathern bag in which gram &c. is carried

1 मज्जा, 2 भरट्, 3 मरण (भारण), 4 शीर्षिभार, 5 शीर्षिभार, ॥ अंसभार, ॥ अरोमर ॥

१५६७ । विभाषा विवधात् । ड । ड । १७ ॥

विशेषेण हस्ति विशधिकः । वृत्ते क् । विशधिक । एकदेशादिकृतस्तामन्पराहोविधापने घृन् । शीरधिक । शीरधिकी । विशधशीरधराहो वनयती बज्जिष्ये लक्ष्मणराहो काले बनेते ॥

1567. The affix घृन् comes optionally in the senso of 'he conveys', after the words 'vivadha'. (aud' vivadha),' being in the third case in construction.

Vdt.—A word altered in a portion there of remains the same. Therefore वीरध is also governed by this sūtra.

In the alternative, the general affix क् will apply. Thus विशधेन हस्ति = विशधिकः । विशधिकी, So also शीरधिक I. शीरधिकी ॥ When the affix is क्, we have विशधिकः. in both cases, the feminine being विशधिकी ॥

The word विशध and वीरध are synonyms both meaning 'a piece of wood with a loop at each end placed on the shoulders to carry loads, on the road.' विशधिक meaning 'a carrier of loads, a pedler.'

१५६८। अण्कुटिलिकायाः । ४ । ४ । १८ ॥

कुटिलिका व्याधानां मति विधेयः कर्मरोपकरणयुतं कौटं च । कुटिलिकया इति घृगानङ्कारण्णा
कौटिलिको व्याधः कर्मरश्च ॥

1568. The affix अण् comes, in the sense of 'he conveys', after the word कुटिलिका in the third case in construction.

Thus कुटिलिकया इति घृगोव् व्याधः or (घृगो व्याधे) = कौटिलिको व्याधः (or घृगः) 'a deer which carries (or entices away) into crooked ways' or 'a hunter who hunts by coming stealthily on his prey.' कुटिलिकया इति अङ्कारण्ण-कौटिलिकः कर्मरः 'a blacksmith,—who carries burning coals on an iron forge.'

The word कुटिलिका means 'crooked motion, and the iron-forge of the blacksmiths.'

१५६९। निर्वृत्तेऽक्षयूताविभ्यः । ४ । ४ । १९ ॥

अक्षयूतेन निर्वृत्तमाक्षयूतिकां वेत्स्य ॥

1569. The affix ठक् comes, in the sense of 'completed thereby' after the words 'akshadyûta &c.', being in the third case in construction.

Thus अक्षयूतेन निर्वृत्तम् = अक्षयूतिकां वेत्स्य 'enmity—which was growing but has been completed by gambling.'

1 अक्षयूत, 2 आनुवदत ('प्रवृत्त'), 3 अङ्गावदत, ('प्रवृत्त'), 4 अङ्गावदत, 5 पादस्वेदन, 6 कण्ठकर्मदन, 7 गताङ्गावत, 8 गताङ्गावत, 9 आनाप्यावत, 10 अक्षयूत ॥

१५७०। ज्ञेयमित्यम् । ४ । ४ । २० ॥

विद्यमान्यन्तप्रकृतिकाचूर्तीगाम्नानिर्वृत्तेऽर्थे मन्व्यामित्यम् । कृत्या निर्वृत्तं कृषिमम् । पक्षिमम् ॥
* भावप्रत्ययान्तादिमन्व्यन्तः । पाकेन निर्वृत्तं पाकिमम् । त्यागिमम् ॥

1570. The affix मन्व् comes invariably after the words ending in the affix वि, in the sense of 'completed thereby.'

The वि here refers to the affix 'ktri' (III. 3. 88). Thus the root कृषन् takes वि and forms पक्षिन्, which is not a complete word, but must take the augment मन्व्, to form a full word. Thus कृष् + विन् + मन्व् = पक्षिमन्व् 'what is completed by being cooked'. From कृषन् we have कृषिमन्व् ॥

Note.—The word निर्वृत्त in the sūtra indicates that the affix विन् never comes singly by itself, all words ending in 'Ktri' are invariably followed by मन्व् also. In fact मन्व् may be regarded as an invariable augment of the affix 'Ktri'.

Var. —After a word ending in an affix denoting 'condition', the affix इमन्व् is added. Thus पाकेन निर्वृत्तं = पाकिमन्व् (कृष् + मन्व् III. 3. 18 + इमन्व्), so also त्यागिमन्व् ॥

१५७१ । अपमित्ययाचिताभ्यां कपकनौ । ४ । ४ । २१ ॥

अपमित्येति स्वतन्त्रम् । अपमित्य निर्वृत्त आपमित्यकम् । आपितेन निर्वृत्त आपितकम् ॥

1571. The affixes 'kak' and 'kan' come respectively after the words 'apamitya' and 'yāchita,' when the sense is that of completion.

Thus आपमित्यकम् 'debt', and आपितकम् 'a thing begged for use',

Note :—The word अपमित्य is formed from the root मृ with the prefix अप, and the suffix क्त (III 4 10). The क्त is changed to क्, and इ substituted for क्त (VI. 4 20). The word is an Indecidable, and therefore the anavritti of हेन does not run here.

१५७२ । संसृष्टे । ४ । ४ । २२ ॥

दम्भा संसृष्ट दाभिकम् ॥

1572. The affix ठक् comes, after a word in the third case in construction, when the sense is 'mixed therewith.'

The word दम्भा is understood here. The word संसृष्ट means unification, mixing &c. Thus दम्भा संसृष्ट=दाभिकम् 'smeared with curd'

Note :—The word 'sanskṛptam' (IV. 4, 3) and 'samsṛptam' should be distinguished. The former refers to a case where by the combination of two things, a something better is produced, no such idea of bettering is to be found in संसृष्ट ॥

१५७३ । चूर्णादिभिः । ४ । ४ । २३ ॥

चूर्णे संसृष्टा=चूर्णितोऽप्या. ॥

1573. The affix इभि comes after the word 'chūrṇa' when the sense is 'mixed therewith'.

This debars ठक् ॥ Thus चूर्णे संसृष्टा=चूर्णितोऽप्या 'cakes sprinkled with powder'.

१५७४ । लवणालसुक् । ४ । ४ । २४ ॥

लवणेन संसृष्टे लवण-स्यः । लवणं चाकम् ॥

1574. The affix ठक् meaning 'mixed therewith', is elided by इत्, after the word 'lavaga'.

Thus लवणेन संसृष्टे =लवणः 'mixed with salt', as लवणं स्यः 'soup mixed with salt' So लवणं चाकं, लवणं स्यात् '(I. I. 51).

Note :—The इत् elision takes place when the word संसृष्ट is used as a noun, and not as an adjective.

१५७५ । सुत्रान्तम् । ४ । ४ । २५ ॥

मैत्र भोजनः ॥

1575. The affix डक् comes after the word 'mudga', when the sense is 'mixed therewith.'

This debars डक् ॥ Thus मैत्र भोजनः 'rice mixed with mudga pulse'.

१५७६ । व्यञ्जनैरुपसिक्तं । ४ । ४ । २६ ॥

डक् । इध्ना उपसिक्तं उपसिक्तम् ॥

1576. The affix डक् comes, after a word denoting a condiment, being in the third case in construction, when the sense is 'sprinkled therewith.'

Thus इध्ना उपसिक्तं = उपसिक्तम् 'sprinkled with curd.'

Note:—Why do we say 'denoting a condiment'? Observe उपसिक्तोपसिक्तं
वेदनः ॥

१५७७ । ओजः सहोऽम्भसा वर्तते । ४ । ४ । २७ ॥

ओजसा वर्तते भोजसिक्तः शरः । साहसिकधीरः । आम्भसिको मत्स्यः ॥

1577. The affix डक् comes in the sense of 'it exists', after the words 'ojas', 'sahas', and 'ambhas' being in the third case in construction.

Thus ओजसा वर्तते = भोजसिक्तः शरः 'a hero' lit. possessed with energy. So also:—साहसिकः 'a thiel.' आम्भसिकः 'a fish'.

१५७८ । तत्प्रत्ययपूर्वमीपलामकूलम् । ४ । ४ । २८ ॥

हिंसाशान्तादन्त्यादन्त इत्यस्मिन्नर्थे डक् स्वात् । क्रियाविशेषणत्वाद्द्वितीया । प्रत्ययं वर्तते
मात्सीपिकः । आत्सीपिकः । प्रातिलैपिकः । आनुलैपिकः । प्रातिकूलिकः । आनुकूलिकः ॥

1578. The affix डक् comes, in the sense of 'it exists,' after 'ipa,' 'loma,' and 'kūla,' preceded by 'anu' and prati,' the word being in the second case in construction.

The word तद् shows that the words must be in the second case in construction. The verb वर्तते is intransitive, how can it take an object, and how can it be in construction with an objective case? The words in the accusative after the verb वर्तते are not its objects, but are used as adverbs qualifying the sense of the verb, and adverbs are always put in the accusative case. Thus प्रातिपि वर्तते = प्रातिपिकः (प्रतिगता प्रायाऽ स्मिन्, the प्रा changed to इ V. 4. 74 and VI. 3 97). retrograde i. e. 'which is unfavourable.' So आत्सीपिकः ॥ 'favorable,' प्रातिलैपिकः 'inverse' आनुलैपिकः 'direct' प्रातिकूलिकः, आनुकूलिकः ॥ The two words प्रातिपिक and आत्सीपिक mean 'unfavourable' and 'favourable' respectively.

१५७६ । परिमुखं च । ४ । ४ । २६ ॥

परिवृत्त वस्त्रेण परिवृत्तः । आश्रायणार्थिकः ॥

1579 The affix *उक्* comes in the sense of 'it exists,' after the word 'parimukha,' being in the second case in construction

Thus परिवृत्त वस्त्रेण = वारिवृत्तः 'being before the face,' 'being near or present.'

The word च in the sūtra implies that the affix applies to other words also not mentioned. As वारिवारिवत् ॥

Note —The word परिवृत्त is an Avyayibhāva compound (II 1. 12). If परि has the force of 'exclusion' (I 4. 68), then वारिवृत्तः will mean 'a servant who always avoids the face of his master स्वामिनो मुखं परित्यज्य यं स्वकीं वर्त्तते,' and if परि means 'all round,' then the word will mean "a servant who is always in the presence of his master—दत्तः स्वामिनो मुखं नतस्ततो वर्त्तते" ॥

१५८० । द्वयच्छति गर्ह्यम् । ४ । ४ । ३० ॥

द्विगुणार्थे द्विगुणं द्वयच्छति द्विगुणिकः । द्विगुणिकः ॥

द्वयद्विगुणिना वा वक्ष्यते * ॥ वार्द्धिकः ।

1580 The affix *उक्* comes after a word in the second case in construction, when the sense is 'he gives', the motive being mean

Thus द्विगुणं द्वयच्छति = द्विगुणिकः 'a usurer who gives for the sake of double, i. e. who charges cent per cent interest. The word द्विगुणं means द्विगुणार्थे 'for the sake of double'. Similarly द्विगुणिकः ॥

Note —The word वृद्धि is changed to वृद्धि before this affix. As, वृद्धिं द्वयच्छति = वार्द्धिकः 'a usurer' 'who gives for the sake of increase'. Or the word वृद्धि may be taken as a separate word synonymous with वृद्धि ॥

Note —Do we say गर्ह्यम् 'with a mean motive'? Observe द्विगुणं द्वयच्छति द्वयच्छति 'I a del tor gives double'

The word कुर्वते means 'interest'. The lending of ten (दश) on a condition that the borrower will pay eleven (एकादश) after a month is called दशैकादश ॥ This sūtra debars इक् ॥ The difference between the two affixes एम् and एम् is in the accent (VI. 1. 197 and 163). Thus कुर्वीम् + एम् = कुर्वीरिक् fem. कुर्वीर्यै (IV. 1. 41). So दशैकादशिकैः fem. यै ॥

१५८२ । उञ्छति । ४ । ४ । ३२ ॥

बदराण्युञ्छति वादरिकः ॥

1582. The affix उक् comes, after a word in the second case in construction, when the sense is 'who gleanes that'.

Thus बदराण्युञ्छति = वादरिकः 'who picks up jujubes'.

Note t.—To pick up every grain (कण) fallen on the ground is called उञ्छ ॥

१५८३ । रक्षति । ४ । ४ । ३३ ॥

सभामं रक्षति सामाजिकः ॥

1583. The affix उक् comes after a word in the second case in construction, when the sense is 'he aids or protects that'.

Thus सभामं रक्षति = सामाजिकः 'a spectator', lit. 'who aids an assembly by his presence'.

१५८४ । शब्दवर्तुं करोति । ४ । ४ । ३४ ॥

शब्दं करोति वादिकः । शब्दिकः ॥

1584. The affix उक् comes after the words 'Śabda' and 'dardura', being in the second case in construction, when the sense is "who makes a sound or a croaking".

Thus शब्दं करोति = वादिकः 'who makes words' i. e. a grammarian; So शब्दिकः 'who makes a croaking noise like a frog (dardura)' i. e. a potter.

१५८५ । पक्षिमत्स्यमृगान्धन्ति । ४ । ४ । ३५ ॥

इदमव्यय पर्यायार्थं विशेषार्थं च महणम् । मत्स्यपर्यायेषु मीनत्विव । पक्षिणां धन्ति पक्षिकः । शाकनिकः । मायुरिकः । मग्नियकः । मेनिकः । शाकनिकः । मार्मिकः । दारुणिकः । सारदिकः ॥

1585. The affix उक् comes after the words in the second case in construction denoting birds, fishes, or wild beasts, when the sense is 'who kills that'.

Thus पक्षियो धन्ति = पक्षिकः 'a bird-killer'. The affix applies not only to the word-forms पक्षि &c, but to words denoting birds &c. (See I. 1. 68),

Therefore we have forms आकुनेक, आशुनेक ॥ So also with मत्स्य as, मोत्सिक, मोनेक, माकुनेक ॥ So also with मृग as मोगिका, हादिखिके, सोरद्विक ॥

१५८६ । परिपन्थं च तिष्ठति । ४ । ४ । ३६ ॥

अभ्यपदिहीयान्तातिष्ठति इति पठ्यते इच्छु स्थात् । पन्थान् पर्यवित्वा ध्यात्वा वा तिष्ठति परिपन्थिकश्चौर । परिपन्थ इति परिपन्थिक ॥

1586. The affix ठक् comes also in the sense of "who stays", after the word 'paripantham', the word being in the second case in construction.

Thus परिपन्थ तिष्ठति = परिपन्थिक य पन्थान् पर्यवित्वा तिष्ठति को वा पन्थान् इत्याम् तिष्ठति a thief' lit 'who stays at roads a high way man'

Note — The च in the sūtra indicates that the sense of इति 'who kills' of the last is to be connected with this sūtra by the conjunction 'and' Thus परिपन्थ इति = परिपन्थिक ॥

The phrase 'being in the second case in construction' is understood in the sūtra why has then the word परिपन्थक् been shown in the second case in the sūtra, for it is a mere superfluity? No it shows the classical form of the word. The word परिपन्थ is synonymous with परिपन्थ the latter however, having other senses also

१५८७ । मायोत्तरपदपद्व्यनुपप भावति । ४ । ४ । ३७ ॥

इन्द्राकारो माय कपा इन्द्रासु । इन्द्रासु भावति वाङ्मनादिक । प्राकृषिक । आनुपदिक ॥

1587 The affix ठक् comes, in the sense of "who runs", after a word having माय as its second term, and after the words 'padavi' and 'anupada'

Thus a road (mātha) straight like a stick (danda) is called इन्द्रमाय । From it इन्द्रमाय भावति = वाङ्मनादिक 'who runs on a high way. Similarly प्राकृषिक, आनुपदिक ॥ The word माय means 'a way'

१५८८ । आक्रन्ददृग्भ्य । ४ । ४ । ३८ ॥

अपेक्षितं व्याचष्टेकं भावति सिके । आक्रन्द इति शिवा रोदनस्याय भावति आक्रन्दिक ॥

1588. The affix ठक् as well as ठक् comes after the word 'ākṛanda', being in the second case in construction, in the sense of 'who runs'

The word आक्रन्द means 'a place where persons weep' e g a battle-field. It also means 'weeping' 'molding' &c. The difference between ठक् a ul ठक् is in the accent. Thus आक्रन्द भावति = आक्रन्दितो or आक्रन्दिक । आक्रन्दिकी 'person who runs to a place where cries of distress are heard'

१५८९ पदोत्तरपर गृह्णाति । ४ । ४ । ३९ ॥

पूर्वपदं गृह्णाति पौरुषपदिकः । शोचरपदिकः ॥

1589. The affix टक् comes in the sense of 'who takes', after a word having 'pada' as its second member, the word being in the second case in construction.

Thus पूर्वपदं गृह्णाति = पौरुषपदिकः, so also शोचरपदिकः ॥

Note:—The word शोचरपद is used in order to prevent the application of the rule, when पद is preceded by the affix बहु ॥

१५९० प्रतिक्ण्ठार्थलक्ष्मं च । ४ । ४ । ४० ॥

एभ्यो गृह्णात्यर्थे ङक् स्यात् । प्रतिक्ण्ठं गृह्णाति प्रतिक्ण्ठिकः । आर्थिकः । जालाधिकः ॥

1590. The affix टक् comes in the sense of 'who takes' after the words 'pratikanṭha', 'artha', and 'lalāma' being in the second-case in construction.

Thus प्रतिक्ण्ठं गृह्णाति = प्रतिक्ण्ठिकः ॥ So also आर्थिकः, लालाधिकः ॥

Note:—The word प्रतिक्ण्ठ here is an Avyayi-bhāva meaning कण्ठं कण्ठं प्रति, and, not प्रतिगतः कण्ठं = प्रतिक्ण्ठ, for to the latter no affix is added.

१५९१ धर्मं चरति । ४ । ४ । ४१ ॥

धार्मिकः ॥ अधर्माद्येति वक्तव्यम् * ॥ आधार्मिकः ॥

1591. The affix टक् comes after the word 'dharma', being in the second case in construction, in the sense of 'who practises that'.

Thus धर्मं चरति = धार्मिकः "religious".

Partika:—It must be stated that the affix टक् comes after adharma also. As आधार्मिकः "irreligious, undutiful";

१५९२ प्रतिपथमेति टच्च । ४ । ४ । ४२ ॥

प्रतिपथमेति प्रतिपथिकः ॥

1592. The affix ट्च् as well as टक् comes after the word 'prati-patham', in the second-case in construction, in the sense of 'who goes.'

Thus प्रतिपथमेति = प्रतिपथिकः or प्रतिपथिकः "who goes along the road" the टक् causes Vjiddhi (VII. 2. 118) whilst ट्च् does not.

१५९३ । समवायान्समवेति । ४ । ४ । ४३ ॥

सामवायिकः । सामुहिकः ॥

1593 The affix **ठक्** comes after words in the second case in construction, denoting combination, in the sense of 'who assembles there.'

Thus **समवायान् समवेति = सामवायिक** 'who assembles in an assembly' So also **सामनिक, सामाहिक, सामवेत्तिक** ॥

Note —The word **समवाय** means combination collection &c The word **समवायान्** is in the plural number in the sūtra, indicating that the sūtra **विधि** (I I 67) does not apply, the affix being applied not only to the word form **समवाय** but to its synonyms also **समवेति** means coming together

१५९४ । परिषदो ष्य । ४ । ४ । ४४ ॥

परिषद् समवेति पारिषद्य ॥

1594 The affix **ष्य** comes after the word 'parishad, in the sense of 'who assembles there'.

This **dehar** **ठक्** ॥ Thus **परिषद् समवेति = पारिषद्य** 'one present in a council, an assessor, a councillor'

१५९५ । सेनाया ष्य । ४ । ४ । ४५ ॥

ष्य । सेनायु ष्य । सेनायु । सेनायु ॥

1195 'The affix **ष्य** comes optionally in the sense of 'who assembles there,' after the word **सेना**.

This **dehar** **ठक्** which comes in the alternative. Thus **सेना समवेति = सेन्य** or **सेनिक** 'a soldier a member of an army'

१५९६ । सेनायां सत्सत्सुपुत्र्यौ ष्यति । ४ । ४ । ४६ ॥

ष्यत् वरुणं सत्सत्सुपुत्र्यौ ष्यति । कुम्भकुम्भिनिय सत्सत्सुपुत्र्यौ ष्यति । सौम्यसुपुत्र्यौ ष्यति ॥

1596. The affix **ठक्** comes in the sense of 'who sees that,' after the words 'lakṣa' and 'lukkṣa', in the second case in construction, the whole word being a Name

ground, and hence he is called *शौचकृत्* ॥ The word also means 'a typicite with down-cast eyes.'

१५९७ । तस्य धर्म्यम् । ४ । ४ । ४७ ॥

साधनस्य धर्म्यसाधनिकम् ॥

1597. The affix *ठञ्* comes after a word in the sixth case in construction, in the sense of 'its usage'.

The word *धर्म्यं* means 'usual,' 'relating to custom.' The word *सम्* shows the case of the word. Thus *सुकरकान्याया धर्म्यं* = *सुकरकान्यायः* 'the custom-house laws or usages.' So also *साकारिकम्*, *साधनिकम्*, *शौचकृतम्* ॥

१५९८ । अण् महिष्यादिभ्यः । ४ । ४ । ४८ ॥

महिष्या धर्म्यं माहिष्यम् । राजधानम् ॥

1598. The affix *अण्* comes in the sense of 'its law', after the word 'mahishi' &c.

This debars *शक*. Thus *महिष्या धर्म्यं* = *माहिष्यम्* 'the usages of queens.' So *राजधानम्* ॥

1 महिषी, 2 प्रजापति, 3 प्रजापति, 4 प्रजेविका, 5 विजेविका, 6 अजेविका, 7 उगेहित, 8 गणेशानी, 9 अतुषारक (अतुषारक), 10 शैव 11 राजधानम् ॥

१५९९ । ऋतोऽम् । ४ । ४ । ४९ ॥

यातुधर्म्यं यातम् ॥ यराशोति वक्तव्यम् * ॥ नरस्य धर्म्यं नारी ॥ विश्वित्तुः इत्येवमाज्ज वक्तव्यम् ॥ विश्वित्तुधर्म्यं वैश्वित्तम् ॥ विश्वजित्तुः इत्येवमाज्ज वक्तव्यम् * ॥ विश्वजित्तुधर्म्यं वैश्वजित्तम् ॥

1599. The affix *अञ्* comes in the sense of 'its law', after a nominal-stem ending in *ऋ* ॥

This debars *हञ्* ॥ Thus *यातु धर्म्यम्* = *यातम्* 'the office of a Yātri, i. e. a pilgrim'.

I'at:—So also after the word *नरः*. As *नरस्य धर्म्यं* = *नारी* ॥

Vat:—So also after the word *विश्वित्तुः*, the *इह्* affix being elided. Thus *विश्वित्तु + अञ्* = *वैश्वित्तम्* ॥

I'at:—So also after the word *विश्वजित्तुः* its *क्वि* affix also being elided. Thus *विश्वजित्तु + अञ्* = *वैश्वजित्तम्* ॥

१६०० । आवक्यः । ४ । ४ । ५० ॥

वसुधैवकुतूब्हा इत्येवमाज्ज वक्तव्यम् ॥ वासुधैवकुतूब्हा इत्येवमाज्ज वक्तव्यम् ॥

1600. The affix *उक्* comes in the sense of 'its tax', after a word in the sixth case in construction.

The word अवक्रय means 'Government tax,' 'price,' 'wages,' 'rent &c coming from the root अवक्र् 'to purchase' Thus आपणस्य अवक्रय = आपणिक ॥

Note — Are not धर्म्य (IV 4 47) and अवक्रय the same? No Dharmya is a legal due and religious, while an avakraya may be a tax exacted from a people by oppression and so transgressing dharma

१६०१ । तदस्य पण्यम् । ४ । ४ । ११ ॥

अवक्रय पण्यस्य आपणिक ॥

1601. The affix टक् comes in the sense of 'this is whose saleable commodity,' after a word in the first case in construction denoting the thing to be sold.

Thus अवक्रय पण्य सस्य = आपणिक 'a cake vendor'

१६०२ । लवणव्याटम् । ४ । ४ । १२ ॥

लवणिक ॥

1602 The affix टक् comes, in the sense of 'this is whose saleable commodity,' after the word 'lavan'

This debars टक्, the difference being in accent Thus लवण पण्यस्य = लवणिक 'a salt vendor'

१६०३ । किसरादिभ्यः छक् । ४ । ४ । १३ ॥

किसर पण्यस्य किसरिक । विश्वाङ्गीय । किसरिकी । किसर वशीर नखर इत्यादि । किसरा-दस्य सर्वे सुगन्धिद्रव्यविशेषाणाञ्चन ॥

1603 The affix छक् comes in the sense of 'this is whose saleable commodity,' after the words 'kisura' &c

This debars छक् ॥ The word किसर &c all denote perfumes. Thus किसरा पण्यस्य = किसरिक । किसरिकी (IV 1 41) कैसरिक (अपत्येति ॥ The feminine is formed by शीष् ॥ the affix has an indicative य ॥

1 किसर (किसर) 2 नखर 3 नखर 4 स्वागल ॥ लवण 6 गण्डजु, 7 लज्जी, 8 इरिडा 9 इरिडो 10 वर्णा 11 सुगन्धक 12 हरिद्रावली ॥ All these words denote different kinds of sweet scents

१६०४ । यलालुनोऽ यतरस्याम् । ४ । ४ । १४ ॥

यतस्याम् पञ्च टक् । यालालुक । यालालुकी । यालालुक । यलालुकी । यलालु सुगन्धिद्रव्य विशेष ॥

1604 The affix छक् comes optionally, in the case of 'this is whose saleable commodity' after the word 'yālālan'

This debars टक् which comes in the alternative यलालु is a kind of

sweet scent. Thus चात्रात् पण्यमस्य = शिलातुकः / चात्रात्तुकी ॥ In the alternative with ठक्, चात्रात्तुकी ; / चात्रात्तुकी ॥

१६०५ । शिल्पम् । ४ । ४ । ५५ ॥

शुद्धवाचने शिल्पमस्य मारुत्तिकः ॥

1605. The affix ठक् comes in the sense of 'this is whose art', after a word denoting art, in the first case in construction.

Thus शुद्धवाचने शिल्पमस्य = मारुत्तिकः "a drummer", "an expert in playing on mridānga drum".

१६०६ । मद्दुकभर्भरद्विषम्यतरस्याम् । ४ । ४ । ५६ ॥

मद्दुकवाचने शिल्पमस्य मारुत्तुकः । मारुत्तुकिकः । झार्हारः । झार्हारिकः ॥

1606. The affix अण् comes optionally in the sense of 'this is whose art', after the words 'maḍḍuka', and 'jharjhara'.

This debars ठक् which comes in the alternative. Thus मद्दुकव नं शिल्पमस्य = मारुत्तुकः or मारुत्तुकिकः, so also झार्हारः and झार्हारिकः ॥

१६०७ । ग्रहरणम् । ४ । ४ । ५७ ॥

सस्वेदेव । अणिः ग्रहरणमस्य आसिकः । धातुष्कः ॥

1607. The affix ठक् comes in the sense of 'this is whose weapon', after a word denoting 'a weapon', and being in the first case in construction.

Thus आसि ग्रहरणमस्य = आसिकः 'a swordsman'. So धातुष्कः ॥

१६०८ । परश्वधात्ठक्च । ४ । ४ । ५८ ॥

पारश्वधिकः ॥

1608. The affix ठक् as well as ठक् comes in the sense of 'this is whose weapon', after the word परश्व ॥

This affix ठक् is added by च, the difference being in accent. Thus पारश्वधिकः or धातुष्कः ॥ पारश्व means 'an axe'.

१६०९ । शक्तियष्टयोरीक् । ४ । ४ । ५९ ॥

शक्तीकः । यारीकः ॥

1609. The affix ईक् comes in the sense of "this is whose weapon", after the words 'śakti' and 'yaṣṭi'.

This debars उक् ॥ Thus अस्ति प्रहरणस्य = धात्विक, So also धाटीकः ॥

१६१० । अस्ति नास्ति द्विष्टं मतिः । ४ । ४ । ६० ॥

अवश्यत्वेन । अस्ति परलोक इत्येव मतिर्यस्य स धात्विक । नास्तीति मतिर्यस्य स धात्विक ।
द्विष्टमिति मतिर्यस्य स द्वैष्टिक ॥

1610 The affix उक् comes in the sense of 'this is whose belief', after the words 'usta', 'nāsti' and 'dishta',

Thus अस्तिमतिर्यस्य = धात्विक 'who believes that it is' ; e the here after exists' नात्विक 'whose belief is that there is no here after', an atheist द्वैष्टिक 'whose belief = that it is fate', a fatalist, द्विष्ट = द्वेष 'fate'.

Note —The affix does not apply in the sense of belief in general, but to a particular sort of belief. Thus परलोकोक्ति इति यस्य मतिरस्ति ॥ धात्विक an Atika is he who believes that the Hereafter is Contrary to him is a नात्विक who does not believe in a Hereafter A person who believes what is demonstrated by proof, and nothing else, may also be called द्वैष्टिक 'a positivist'. These various other senses are to be found from dictionary and general literature

१६११ । शीलस्य । ४ । ४ । ६१ ॥

अपूरमद्यज शीलस्य धातुविक ॥

1611. The affix उक् comes in the sense of 'whose habit is this', after a word in the first case in construction.

Thus अपूरमद्यज शीलस्य = धातुविक 'one whose habit is to eat cakes'

Note —The act of eating and its habit are qualities understood in the sense of the affix

१६१२ । छात्रादिभ्यो ण । ४ । ४ । ६२ ॥

दुरीक्षोपादानस्य छात्र तन्महीलस्य छात्र ॥

1612. The affix ण comes in the sense of 'whose habit is this' after the words 'chhatra &c'.

This debars उक् ॥ Thus छात्र शीलस्य = छात्र 'a pupil', lit 'whose habit is to cover (chhadan) the weaknesses of the teacher'

Note —The word ण occurs in the list It must always be prefixed by some उपसर्ग, thus छात्रा सत्या अपत्या &c

According to Patanjali छात्र means 'a pupil, because गुरुदक्षवत् गुरुणा चिन्त्यतव-
वत् छात्रः 'a preceptor is like an Umbrella the preceptor covers or protects the pupil
like an umbrella. Or द्विष्टिय च गुरुदक्षवत् परिव्राज्य 'a pupil ought to maintain or
protect his preceptor as an Umbrella'

१ छात्र २ विद्या ३ प्रवह (पुरोह) ४ स्या (आस्था सत्या अपत्या) ५ शुभ्रता ६ शुद्ध
७ कितित्वा ८ उपस्थाप ९ द्विष्टि (अस्ति) १० कर्मन्, ११ विन्ध्या १२ तपश्च १३ सत्य १४ अतुल,

15 विशिष्टा*, 16 विधिक (विनिका), 17 भक्षा*, 18 उत्स्यान*, 19 पुरोडा (!)*, 20 विसा*, 21 पुक्षा*, 22 मन्त्र ।

१६१३ । कर्मस्ताच्छील्ये । ६ । ४ । १७२ ॥

कर्म इति ताच्छील्ये षे टिलोपो निपात्यते । कर्मशीलः कर्मः । यस्तद्व्रित्ति इत्येव सिद्धे भयकार्ये ताच्छील्यिके येषु षि । तेन चौरि सापसीत्यादि चिह्नष । ताच्छील्ये किम् । कर्मणः ॥

1613. कर्म is irregularly formed from कर्मन्, by the elision of the final अन्, when the sense is 'accustomed to such an occupation or proficient therein'.

This is formed by ख affix (IV. 4. 62 S. 1612). If this is the case, then by VI. 4. 144 S. 679 the form कर्म is regularly evolved. The fact is, that ण् and ङ् affixes, in the sense of tãchchhãlika are considered as one, and therefore VI. 4. 167 S. 1155 would have prevented the elision of the final अन् syllable. In fact this proves the existence of the following maxim :—ताच्छील्यिके षेष् कृतानि भवन्ति ॥ "The same operations which are occasioned by the addition of the affix अण्, take place, whenever the affix ख is added in the sense of one accustomed to that." Thus though ङीष् is added to अण्-formed words, it is also added to ण्-formed words, in the feminine : as चौरि ; सापसी &c. The ण् taught in V. 2. 101 S. 1908 and III. 1. 140. S. 2902 is excepted. Why do we say, having the sense of accustomed to that ? Observe कर्मण इष्य-कर्मण्य ॥

१६१४ । कर्मोध्ययने वृत्तम् । ४ । ४ । ६३ ॥

मद्ययान्तात्पर्येण इङ् स्वाशब्दवने वृत्तम् वा किञ्च सां चैक्यमान्तस्वार्थः । ऐकान्तिकः । यस्याध्ययने प्रवृत्तस्य परीक्षाकाले विपरीतोच्चारणरूपं स्थितिभेदकं आद्यं सः ॥

1614. The affix टक् comes, in the sense of "this is his act, occurring in study" after a word in the first case in construction, if such a word is an act (karma) which has occurred (vrittam) in study (adhyayana).

Thus एकमन्यवृत्तवने कर्मवृत्तस्य = ऐकान्तिकः 'a pupil who commits one (एक) error (अन्यत्) in reading', &c. literal translation being something like "one errorist". He whose, in recitation, at the time of examination, there is the occurrence of one mistake or false reading, is called ऐकान्तिकः ॥ In short, in giving explanatory analysis of taddhita words like ऐकान्तिकः &c, the whole phrase अध्ययने कर्मवृत्तम् must be employed.

१६१५ । यद्वृत्तपूर्वपदाट्टम् । ४ । ४ । ६४ ॥

मन्त्रिष्यने ऽ ब्रह्मज्ञानयने कर्मोध्ययने वृत्तान्तस्य ब्रह्मज्ञानिकः । ब्रह्मज्ञानपारा अस्य जाति इत्यर्थः ॥

1615. The affix उक् comes, in the sense of 'this is whose act occurring in study', after a compound having a polysyllabic word as a prior member.

This debars इक् ॥ Thus —*द्वान्द्वान्वावि कर्माण्यथत्वेन वृत्तानि शतम्* = *द्वान्द्वान्वाविक* 'an examinee who commits twelve mistakes in his reading'. So *पयोःशान्वाविक* *पदुःशान्वाविक* ॥ The word *अथत्* in these *sūtras* means the 'error', especially in accent, i. e. he who makes an accent *अथत्* which ought to be *udatta*, or *vice versa*

१६१५ । द्वितं भक्ष्याः । उ । उ । इक् ॥

अपुननक्षय हितनने चापुविक ॥

1616. The affix उक् comes after a word expressing food, in the first case in construction, in the sense of "this is wholesome diet for whom".

Thus *अपुननक्षय हितनने* = *चापुविक* 'He for whom cake is good food' (i. e. who eats cakes with benefit, or who is fond of cakes. So also *चापुविक*, *वैविक* ॥ In analysing these *taddhitas*, such as *चापुविक* &c, the word *हित* or its synonym, and a verb denoting eating should be employed.

Note —The words *कृ* and *चय* (IV. 4. 51) are understood. The word *हिते* governs *dative* (11. 2. 13, S. 570 Vart) But the *sūtra* is *तदय हित चय*, the word *चय* being in the *genitive* case, how is this? Here *चय* should be changed to *dative* viz. *तदने हित चय* 'this for whom = wholesome diet'. The best way, however, ॥ removes this objection is to read *sūtras* 65, and 66 in this way

65 हित चया तदने and 66 दीयते नियुक्त ॥

१६१७ । तदस्मै दीयते नियुक्त ॥ उ । उ । इक् ॥

अपमोहन नियत दीयते अस्मै चापमोहनिक ॥

1617. The affix उक् comes in the sense of "to whom this is to be given rightfully", after a word expressing the thing to be given, in the first (*tad*) case in construction, the force of the affix being that of a *dative* (*asmāi*)

The word *दीयते नियुक्त* means *नियोगेन* i. e. *अप्यधिचोष्य दीयते* 'to be given by appointment or rightfully'. Thus *अस्मै अपमोहनने नियुक्त दीयते* = *अपमोहनिक* 'a Brāhmana always entitled to occupy the foremost seat at dinner'

Note —Some say that the word *नियुक्त* means *निरा* 'always'. According to them *आपुविक* would mean *अपुना हितनने दीयते* 'to whom always cakes are given'

१६१८ । आपामासीदनादित् । उ । उ । इक् ॥

आण्य नियुक्तं दीयतेऽप्यै आणिकः । आणिकी । मांसोदनमक्षणं संघातविट्टीतार्थम् । मांसोद-
निकः । मांसिकः । ओदनिकः ॥

1618. The affix टिट्ठ् comes in the sense of 'to whom this is to be given rightfully', after the words आण्य and मांसोदन ॥

This टिट्ठ् debars डक् ॥ The इ of टि is for the sake of pronunciation, the इ indicates that the feminine is formed by डीप् (IV. I. 15). Thus आण्य देयुक्तमस्यै दीयते = आणिकः f. आणिकी 'who is entitled to get rice gruel'. So also मांसोदनिकः f. मांसोदनी ॥ The affix टिट्ठ् applies to मांस and ओदन separately also. (But डक् cannot be applied to ओदन as it would cause Viddhi (VII. 2. 117) which टिट्ठ् does not). Thus ओदन + टिट्ठ् = ओदनिकः f. ओदनिकी ॥ With डक् the form would have been ओदनिकः which is not wanted.

Note:—The difference between डक् and टिट्ठ् is in accent, the former having accent on the final (VI. I. 165) the latter on the initial (VI. I. 197). The feminine of डक् and टिट्ठ् will both be formed by डीप् (IV. I. 15). Now the affix डक् resembles टिट्ठ् both in accent (VI. I. 197) and in feminine (IV. I. 15). Why was not डक् used instead of टिट्ठ्, for it would have produced exactly the same form? True, as regards the words आण्य and मांसोदन the affix डक् might have been employed instead of टिट्ठ् ॥

The words आण्य is Past Participle (क्त) of आ 'to cook.' The आ is not changed to य् as required by VI. 1. 27. This is an anomaly. The eighth स is changed to ण (VIII. 2. 48). The form आण्य is also found, as in VI. 3. 36, and the regular form is दूते = डीरप् (VI. 1. 27).

१६१६ । भक्ताक्षण्यतरस्याम् । ४ । ४ । ६८ ॥

पठे डक् । भक्तमस्यै नियुक्तं दीयते भक्तः । भक्तिकः ॥

1619. The affix अण् comes optionally after the word bhakta, in the sense of 'whom this is to be given rightfully.'

This debars डक् which comes in the alternative. Thus भक्तमस्यै दीयते नियुक्तं = भक्तः ॥ In the alternative भक्तिकः 'a regularly fed' 'i. e. a retainer.'

१६२० । तत्र नियुक्तः । ४ । ४ । ६९ ॥

भाक्ते नियुक्तं भाक्तिकः ॥

1620. The affix उक् comes, in the sense 'of appointed there,' after a word in the seventh case (tatra) in construction.

Thus भाक्ते नियुक्तः = भाक्तिकः 'a superintendent of the mines'

Note:—The word नवनियुक्तः is a Tatpuruṣa compound formed by Ji. I. 17

॥ 723 The word *nyukta* here has a different meaning from that in IV 4 66 S 1617 hence its repet t on here

१६२१ । अगारान्तात्ठन् । ४ । ४ । ७० ॥

देवागारे नियुक्ते देवागारिक ॥

1621 : The affix ठन् comes in the sense of 'appointed there,' after a word ending with 'agāra'

This debars ष्ठ् । The difference is in accent and want of Viddhi Thus देवागार नियुक्त = देवागारिक ॥

१६२२ । अन्याचिन्त्यदेशफालात् । ४ । ४ । ७१ ॥

निविद्धदेशकालवाचकाद्दृक् स्थान-व्यक्तिः । दण्ड्यानेऽपीति दयाणामिक । 'पर्वतरत्नानपीति' चात्तराणिक ॥

1622 The affix दृक् comes in the sense of 'who studies there,' after a word in the 7th case in construction, denoting an improper place or time

The word लोकाकाल means the time or place of study which is prohibited by sacred institutes । अन्याचिन् means one who studies । Thus दण्ड्यानेऽपीति = दण्ड्याणामिक who reads in a funeral ground । So also पर्वतरत्नानपीति = पर्वतरत्नानामिक who reads on the 14th lunar day

Note — Why do we say improper time and place? Observe दण्ड्यानेऽपीति

१६२३ । कठिनान्तप्रस्तारसस्थानेषु -ययहरति । ४ । ४ । ७२ ॥

वपव्यम् । यद्यकठिने व्यवहरात् वाचकठिनिक । वया वयम् कठिना यस्मिन् वया वा यद्यकठिनस्तसि देहे वा क्रिया यदादुष्टया तां तथैवातुतर्हतीत्यर्थः । प्रस्ताराके । सारथानिक ॥

1623 The affix ठक् comes in the sense of 'who transacts business there in,' after compounds ending in 'kathina' and after 'prastāra' and 'sansthāna,' being in the seventh case in construction

Thus वद्यकठिने व्यवहरति - वाचकठिनिक whose occupation is in a bamboo thicket or who does what is proper to be done in such a place । वयि-देशे वा क्रिया यदादुष्टेया तां तथैवातुतर्हति ॥ So also प्रस्तारिक सारथानिक ॥

१६२४ । निकट यसति । ४ । ४ । ७३ ॥

निकारणे नियुक्ते ॥

1624 The affix ठक् comes in the sense of 'who dwells,' after the locative word 'nilāta'

Thus निकटे वसति = वैकटिकः 'an ascetic, because a sannyāsī lives near the city, and enters the city only for the sake of begging, but does not live therein.'

Note :—This rule applies in forming epithets, denoting such persons, who are allowed under the Sacred Institutes, to dwell near human habitations. Thus वारण्यकः are those ascetics who are ordained to dwell in forests, at least two miles away from human habitations. वैकटिकः are those ascetics who are allowed by the rule of their Order to live near human habitations.

१६२५ । आवासथात् षञ् । ४ । ४ । ७४ ॥

आवसथे वसति आवासयिकः । विस्वाग्नीष् आवासयिकी ।

आकपर्णपर्वीर्षादिभ्यः कृसीदद्यत् ।

आवसथारिकसंज्ञेः पितः पठेते ऋषिकारे ॥

षडिति ष्वपदकेन विहिता इत्यर्थः । प्रत्ययान्तु षञ् ४

1625. The affix षञ् comes in the sense of 'who dwells there,' after the word 'āvasatha' in the seventh case in construction.

The ह् of षञ् is for accent (VI. 1. 193 S. 3676), the ष् is for षीष् (IV. 1. 41 S. 498). Thus आवसथे वसति = आवासयिकः 'who dwells in a house' i. e. a house-holder as opposed to an ascetic. The feminine will be आवासयिकी ॥ So far was the scope of षञ् as ordained in IV. 4. 1 S. 1548. Henceforward other affixes will be ordained.

The ष of षञ् here is a part of the affix, contrary to what it was in sūtra IV. 4. 7 S. 1555. To remove the doubt where ष is the part of an affix, and where it is not, the following mnemonic verse has been composed : "आकपर्णपर्वीर्षादिभ्यः कृसीदद्यत्, आवसथात् किसंज्ञेः पितः पठेते ऋषिकारे ॥ In the six sūtras IV. 4. 9, 10, 16, 31, 74, and 53, S. 1557, 1558, 1566, 1581, 1625, and 1603 the affixes have indicatory 'sh' i. e. they are part of the affix.' Though the sūtras are six, the number of affixes taught therein is seven. Here ष being ह्, the feminine is formed by षीष् (IV. 1. 41).

Here ends the chapter on Thagadhikāra.

अथ तद्धित प्राग्धितयि प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXXI

PRĀG-GHITĪYA AFFIXES

१६२६ । प्राग्धिताद्यत् । ४ । ४ । ७५ ॥

सन्निहितानिद्यत् प्राक् चतुर्थिक्रियते ॥

1626 In each aphorism from this one forward to 'tasmā hitam' (V 1 5, S 1665), the affix चत् bears rule

Note — Thus in the next sūtra लहति रथयुगप्रासङ्ग्यम् we must read the affix चत् ॥ रथ्यं प्रथमं प्रासङ्ग्यम् ॥

१६२७ । लहति रथयुगप्रासङ्ग्यम् । ४ । ४ । ७६ ॥

रथं यत्तत् चत् । युग्यं । यत्तानां रथयुगप्रासङ्ग्यं चत् काठयुगप्रासङ्ग्यं चत् प्रथमं । चत् यत्तत् प्रासङ्ग्यम् ॥

1627 The affix चत् comes in the sense of 'what bears it', after the words 'ratha', 'yuga', and 'prāsanga', being in the second case in construction

Thus रथं लहति = रथ्यं what bears a car a carriage horse Similarly युग्यं 'a yoke bearing ox' प्रासङ्ग्यं 'being trained in a break' काठयुगप्रासङ्ग्यं is a piece of wood placed on the neck of colts at the time of breaking

Note — This rule applies to compounds ending with ratha, as रथयुग्यम् ॥ See IV 3 121 123 S 1501 1503 also That which carries will be called carrier or चत् therefore रथयुग्यं चत् will get the affix चत् by IV 2 120 S 1500 read with IV 3 121 S 1501 Its special mention here indicates that the affix चत् will come even after Dvigu compounds and will not be elided by IV 88 1 S 1080

Thus ह्यौ रथौ लहति = ह्यिरथ्यम् ॥ The tadanta vāhi applies to this word as we have shown under IV 3 121 S 1501 The word युग्यम् has been already formed by the kṛt affix (III 1 121 S 2873) that युग्यं differs from the present in accent, when the word takes the negative part etc for that was by रथ्यं and ति + चत् by चत् and therefore by VI 2 156 S 3820 चतुर्थ्यं will be finally accented when formed by चत् ॥ The word युग्यं must mean the portion of a car for the application of this rule and not a cycle of time &c. Therefore not here युग्यं लहति राजा कर्त्तुं वापि चत् ॥

१६२८ । चुरो यद्दकौ । ४ । ४ । ७७ ॥

इति चत्तुर्दशमोऽध्यायः ॥

1628. The affixes **यत्** and **दक्** come in the sense of 'what bears it', after the word 'dhura' in the second case in construction.

Thus **धुरं वदति** = धुर्यः (formed by **यत्**) the lengthening ordained by VIII. 2. 77 S. 354. is prevented by the next sūtra, because **धुर** is a Bha-stem, or धैरिक् (formed by **दक्** VII. 1. 2 S. 475) 'a beast of burden'.

Note :—This sūtra might have stood as **धुरो दक् च**, for **यत्** would have been read into it from IV. 4. 75. S. 1626.

१६२६ । न भ कुर्तुराम् । ८ । २ । ७६ ॥

मस्य कुर्तुरामोपधाया धीर्षो न स्यात् । धुर्यः । धैरिक् ॥

1629. The lengthening of the vowel does not take place under VIII. 2. 77. S. 354, when the Nominal stem ending in **र** or **र्** is called Bha (i. e. when a **च्** follows), and also not in **कुर** and **कुर** ॥

Thus **धुर्यः** (धुरं वदति IV. 4. 77. S. 1628 or धुरिं वदति) ॥ Or धैरिक् with **क्**.

Note :—Why have we qualified the word **क्** by saying that it must end in **र** or **र्**? Observe **महिषीया**, **महिषीणि** ॥ For here the stem which ends in **र्** is not Bha, and the stem which is Bha does not end in **र्** but in **न्** ॥

१६३० । कः सर्वधुरात् । ४ । ४ । ७८ ॥

सर्वधुरं वदति सर्वधुरीणः ॥

1630. The affix '**kha**' comes in the sense of 'what bears it', after the word 'sarva-dhurā', being in accusative construction.

Thus **सर्वधुरां वदति** = सर्वधुरीणः (VII. 1. 2 S. 475).

Note :—The affix **ख** applies to other compounds also ending in **धुर** e. g. **वसतधुरीणः**, **वसतिधुरीणः** ॥ The word **सर्वधुर** is a compound of **सर्वा** + **धुर** (II. 1. 49 S. 726), the sandānta **स्** being added by V. 4. 74 S. 940. The word **धुरः** being feminine, the whole compound would be feminine by II. 4. 26 S. 812. The word **सर्वधुरान्** in the sūtra should not be taken, therefore, as regulating the gender, for though it is in the masculine gender, the affix comes after the feminine word. In fact **सर्वधुर** in the sūtra should be taken as a nominal stem or prātipadika equal to **सर्वधुरा** ॥

१६३१ । एकधुराल्लुक्च । ४ । ४ । ७९ ॥

एकधुरं वदति एकधुरीणः । एकधुरः ॥

1631 The affix 'kha' comes in the sense of 'what bears it', after the word 'eka dhura' in the second case in construction, and the affix is optionally elided also

Thus एकधुरम् वहति = एकधुरीण or एकधुर ■

Note —The compounding is taddhita-kha (एका धुरम् वहति) to which is added the sandh anta घ and then the affix ख् ■

१६३१ । शकटादङ् । घ । घ । ८० ॥

एकधुर वहति शकटा वे । ■

1632 The affix 'zha' comes in the sense of 'what bears it,' after the word 'vakra' in the second case in construction

Thus वक्रत वहति = वाकर 'an ox' : e what bears a car

Note —This could be effected by मध्यव्य ध्रण as वाकरस्य वीरु = वाकर । The specification indicates that tadanta vidhi applies here, as वे वक्रते वहति = वृषवत्, and the affix is not elided (IV 3 1060)

१६३२ । वृषसीरादङ् । घ । घ । ८१ ॥

वृष वहति वृषसि । वैरीक । ■

1633 The affix 'zha' comes in the sense of 'what bears it', after the words 'hala' and 'sira', in the 2nd case in construction

Thus हले वहति = कालिक 'a ploughman' वैरीक a plough ox'

Note —The इङ् would have come by IV 3 124 3 160+ the specification shows tadantavidhi and none else on as वैरीक वैरीकः ■

१६३३ । सहायां जन्वा । घ । घ । ८२ ॥

जनी वयु हा वहति सायवति जन्वा । ■

1634 The affix 'yā' comes in the sense of 'what bears it' after the word 'janī,' being in the 2nd case in construction, the whole word being a Name

Thus जनी वहति = जय 'a friend of a bridegroom' सेविका a bride's maid The word जनी means 'bride' जन्वा hi, means 'what bears the bride' i. e. who carries the coy. bride to the bride groom at the time of play &c.

Kālidāsa has used it in the sense of the bearers of the vehicle in which the bride goes As जयानि अयानवन् कमारि ■

१६३४ । पितृय-यधुया । घ । घ । ८३ ॥

वि । ययानि अयानवन् कमारि । ■

1635. The affix यत् comes in the sense of 'what pierces it,' after a word in the accusative case in construction, provided that, it is not a bow, with which anything is pierced.

Thus पादौ विष्यन्ति = पैतः (VI. 3. 53, S. 99) अर्कसः, ' what pierce the feet' i. e. pebbles.

Note :—Why do we say " provided it is not a bow, यत्पुत्रा " ? Observe पादौ विष्यन्ति धनुषा, no affix is added here. This exclusion of धनुस् indicates that the act of piercing must be such as not to be done by a bow &c. Therefore the affix does not apply to cases like these पीरं विष्यन्ति. कर्तुं विष्यन्ति ॥

१६३६ । धनगणं लब्ध्या । ४ । ४ । ८४ ॥

धूमन्तोत्तम् । धर्मं लब्ध्या धन्यः । गणं लब्ध्या गण्यः ॥ •

1636. The affix यत् comes in the sense of 'who obtains it,' after the words 'dhana,' and 'gaya,' being in the second case in construction.

Thus धनं लब्ध्या = धैर्यः, so also गैर्यः ॥ लक्ष्यु is formed from $\sqrt{\text{लक्ष्}}$ by लृत्, hence it takes the accusative.

१६३७ । अन्नार्णः । ४ । ४ । ८५ ॥

अन्नं लब्ध्या आन्नः ॥

1637. The affix लु comes in the sense of 'who obtains it,' after the word अन्न, in the second case in construction.

Thus अन्नं लब्ध्या = आन्नः ' fed,' ' who has obtained food.'

१६३८ । वशं गतः । ४ । ४ । ८६ ॥

वशयः वरिष्ठावुत्पत्ती ॥

1638. The affix यत् comes in the sense of 'gone,' after the word वासा, 'control' being in the second case in construction.

Thus वंशगणः = वैश्यः ' come under control ' i. e. subdued i. e. a dependant or servant. वशः = कर्म इच्छा नो प्राप्तिः i. e. परिष्ठावुत्पत्ती ॥

१६३९ । पदमस्मिन्तद्वयम् । ४ । ४ । ८७ ॥

पदः कर्तव्यः । मस्मिन्तद्वयम् इत्यर्थः ॥

1639. The affix यत् comes after the word 'pada,' in the sense of 'in it is visible,' being in the first case in construction.

Thus पद् दृश्यन्त्यस्य = पद् कर्म 'mud literally soft mud in which foot mark can be seen at every step'. It describes mud which is neither very hard nor very fluid but having sufficient consistency to take the impression of the foot.

Note — So पद्म पादप दंत for in it also the impression of foot can be seen. It also means 'the foot path'. The word दृश्यन्ते द्वन्द्वम् this having the force of the कृत्या affix 'या' is दृश ॥

१६४० । मूलमस्यावर्हि । ४ । ४ । ८८ ॥

आवर्हणमावर्हि उत्पादन मस्यावर्हिवावर्हि । मूलमावर्हि तथा च मूल्या वृत्ता ॥

1640 The affix वर्ह comes in the sense of 'whose root is eradicated,' after the word 'mūla,' being in the first case in construction.

The word आवर्हि from $\sqrt{\text{वृह}}$ to uproot, means uprooting = उत्पादन ॥ मूलवेद्यामावर्हि = मूल्या a kind of pulse or गृह माया वृत्ता ॥ These cereals cannot be harvested without uprooting the whole plant.

Note — According to Padamanjan the word should be आवर्हि and not आवर्हि with a व and not व ॥

१६४१ । सङ्गर्थां धेनुष्या । ४ । ४ । ८९ ॥

धेनुष्यस्य तु गार्ग्यो वदुः प्रत्ययस्य स्यात्तु विभाषणे सहायक । धेनुष्यस्य चोभयं विधत्ता ॥

1641 The word धेनुष्या is irregularly formed, being a Name.

This word is formed by adding युक् and व to धेनु ॥ It has udatta on the final. धेनुष्या means that cow (धेनु) which is given to a creditor in discharge of a debt or as a pledge to satisfy the debt from her milk. It is also called वीतदुग्धा ॥ As धेनुष्यो भवतु दद्यात् ॥ See Amarakosha II 9 72 धेनुष्या चोभयं विधत्ता ॥

१६४२ । गृहपतिना ससुक्ते स्य । ४ । ४ । ९० ॥

गृहपतिर्व्यजमानस्यैव ससुक्ते गार्हपत्यासि ॥

1642 The affix स्य comes in the sense of 'joined with,' after the word 'gṛhapati' in the third case in construction.

The word gṛhapati means 'sacrificer'. Thus गृहपतिना ससुक्ते = गार्हपत्या 'the Gārhapatya Fire': i. e. a fire particularly consecrated by the Householder.

Note — The word सहाय्य of the लृट् is to be read also in this गार्हपत्या means a particular fire and not every thing relating to a गृहपत्य ॥ The Fire is

which husband (grihapati), together with or joined with his wife, performs sacrifice is called Gārhapatya. That sacrifice cannot be performed in Dakshināgni. Or that fire in which Grihapati hymns are recited is called Gārhapatya.

१६४३ । नौवयोधर्मविषमूलमूलसीतातुलाभ्यस्तार्यतुल्यप्राप्यवधानाम्यस-

मसमितसम्मितेषु । ४ । ४ । ६१ ॥

भाषा तार्यं मास्यम् । वयसा तुल्यो वयस्यः । धर्मेण प्राप्यं धर्म्यम् । विदेन वयोः विद्वः । मूलेन भानाम्यं मूल्यम् । मूलेन सप्तो मूल्यः । सीतया समितं सीत्य क्षेत्रम् । तुलया सम्मितं तुल्यम् ॥

1643. The affix यत् comes after the words नौ 'a boat', वयस् 'age', धर्म 'merit', विष 'poison', मूल 'a root', मूल 'capital', सीता 'a furrow', and तुला 'a balance', in the senses respectively, of "to be crossed", "like", "attainable", "to be put to death", "to be bent down", "equivalent to", "united with" and "equally measured".

The words in the above must be all in the Instrumental case in construction, for the sense of the affix shows that they should be so. Thus :—

1. नावा तार्यन् = नान्द्वयं 'water' 'a river', literally, what can be crossed by a boat.

2. वयसा तुल्यः = वयस्यः 'a friend', lit, one alike in age.

3. धर्मेण प्राप्यम् = धर्म्यम् 'what is attainable through dharma'.

Note:—Could not this form have been evolved by the next sūtra धर्मावनेधमे (IV. 4. 92 S. 1644) ? No, धर्म्यम् formed by that aphorism means 'what is consistent with dharma' 'what is just'. The present धर्म्यं refers to the 'fruit', the other to the 'act'.

4. विदेन वद्वः = विद्वैः 'who deserves to be put to death by poison'.

5. मूलेनाम्यम् = मूल्यम् "price" lit. or "to be overpowered or bent by the root".

Note:—The word भानाम्यं (which is formed from the root नञ् 'to bow' by the affix ष्यन् contrary to rule III 1. 93 S. 284) which required यत्, means अभिबन्धीयम् 'what ought to be overpowered': hence मूल्यम् means 'the price, worth, cost', because articles like 'cloth' &c are produced by the out-lay of stock or capital (मूल); 'price' being a thing which, because it is capital plus profit, is superior to capital, and thus by price or mūlyam, the capital or mūla is overpowered.

6. मूलेन समः = मूल्यः 'purchasable' lit, 'equivalent to capital' e. g. cloth &c: i. e. equivalent acquisition resulting from the employment of capital.

7. सीतया समितं = सीत्यं 'a field', lit. 'measured out by furrows' according to Dr Ballantyne.

Note —The word समित्त is equivalent to समन्त 'united with' according to Kāśikā सीत therefore, literally means 'a ploughed field' i. e. 'what is united with furrows'. The affix वित् will apply also to words ending with सीत, o & परमसीत् वचनसीत् द्विसीत् ॥

3 तुलया समित्त = तुल्यम् 'equal' lit. 'measured out by the balance' तन्निव means समान सदृश ॥

१६४३ । धर्मपरपर्यन्त्यायादनपेते । ४ । ४ । ९२ ॥

धर्मोदपपेत् धर्मम् । पथम् । गत्यम् । आद्यम् ॥

1644 The affix यत् comes in the sense of 'not deviating therefrom', after the word 'dharmā,' 'pathin,' 'arthu' and 'nyāya' being in the ablative case in construction.

The ablative construction is inferred from its employment in the sūtra itself. Thus धर्मोदनपत् = धर्मोदपत् just 'not deviating from merit'. Similarly धर्मम् ॥ आशिवात् पथा अवनपत् तत् पथम् इत्तु तस्यादपेत्पत् 'wholesome diet,' धर्मम् fit, 'आद्यम्' just, 'sustainable'.

Note —The word सहाय (IV 4 89 § 1641) governs this sūtra also, and hence the derivatives must have the above meanings.

१६४४ । छन्दसो निर्मिते । ४ । ४ । ९३ ॥

छन्दसा निर्मित छन्दसम् । इच्छसा कृत्तमित्थम् ॥

1645 The affix यत् comes in the sense of 'made,' after the word 'chhandas,' being in the Instrumental case in construction.

Thus छन्दसा निर्मित = छन्दसम् 'made at will'. The word छन्दस् is here synonymous with इच्छा 'will wish desire fancy' &c, and does not mean 'metre or Veda'.

१६४६ । उरसोऽण्यत् । ४ । ४ । ९४ ॥

पायत् । उरसा निर्मित पुत्र गोरोत् । उरस्य ॥

1646 The affix अण् as well as यत् comes after 'uras,' in the 3rd case in construction, in the sense of 'made'.

The यत् is drawn into the अत्रा by the particle च ॥ उरसा निर्मित = उरसो 'own son not an adopted son' lit. 'produced through the loins'. With यत् the form will be उरस्य ॥ These words denote son and not anything produced from the loins, because the word उरसा (IV 4 89) governs this sūtra also.

१६४७ । हृदयस्यप्रियः । ४ । ४ । ६५ ॥

हृद्यो देवः । हृदयस्य हृद्विभक्ति हृदविधः ॥

1647. The affix यत् comes in the sense of 'loved,' after the word 'hridaya,' in the genitive case in construction.

The construction is shown by the aphorism itself. Thus हृदयस्य प्रियः = हृद्यः (VI. 3. 50 S. 988) 'pleasant to the heart.' e. g. हृद्यो देवः हृदं यमम् ॥

Note :—But we cannot say हृद्यः पुत्रः, the word संज्ञार्था (IV. 4. 99 S. 1041) governs this sūtra also, and thus restricts the meaning of the word.

१६४८ । बन्धने चर्पो । ४ । ४ । ६६ ॥

हृदयवशात् षष्ठ्यन्वाह्वयने यत् स्वोद्देशप्रतिषेधे । हृदयस्य बन्धनं हृद्यो वक्षिकरणम् ॥

1648. The affix यत् comes in the sense of a bond, after the word 'hridaya,' being in the genitive construction, when the word denotes a 'hymn'.

The word हृदयस्य is understood in the sūtra. The word बन्धन gives the sense of the affix and is qualified by the word चर्पि ॥ That by which a thing is bound is called बन्धनम् ॥ The word चर्पि means here the Veda or the Vaidic hymn. Thus हृदयस्य बन्धनचर्पिः = हृद्यः 'the Mantra by which the heart of another can be brought under one's control', i. e. a वशीकारक मन्त्रः ॥

१६४९ । मतजनहलात्करणजल्पकर्षेषु । ४ । ४ । ६७ ॥

मते ज्ञानं तस्य करणो भावः साधने वा मन्त्रम् । जनस्य जल्पो जन्मः । हलस्य कर्षो हन्मः ॥

1649. The affix यत् comes after words 'matn', 'jana', and 'hala', in the sense respectively of 'means', 'gossip', and 'drawing', the words being in the sixth case in construction.

Thus मतस्य करणं = मन्त्रः 'the means of acquiring knowledge'. Mata means knowledge. जनस्य जल्पः = जन्मः 'a rumour'. हलस्य कर्षः = हन्मः 'ploughed'.

Note :—So also विद्वन्त्यः, विद्वन्त्यः the tadanta vidhi applies एषोतीताह्वेभ्यो यद्भिर्पो ॥

१६५० तत्र साधुः । ४ । ४ । ६८ ॥

अत्र साधुः मन्त्रः । सामञ्जु साधुः सामन्त्यः । अत्र चागाचकर्मयोगिति प्रकृतिभावः । तन्मन्त्रः । एरण्यः ॥

1650. The affix यत् comes after a word in the locative construction, in the sense of 'excellent in regard hereto'.

Thus साधु साधुः = साधुर्व (The साधु remains unchanged by VI. 4 168 S 1154) 'conversant with the Sāma-Veda' So also कर्मण्य, दृष्टम् &c. The साधु here means प्रवीण, or श्रेष्ठ 'expert' and 'fit', and does not mean उपाकारक 'a benefactor or a good person'

Note — When the sense is that of 'good', the sūtra तस्मिं हितम् (V. 1 5) will apply.

१६५१ । प्रतिजनादिभ्यः सम् । ४ । ४ । १६ ॥

प्रतिजनं साधु प्रतिजनीन । साधुगीन । सार्वजनीन । विश्वजनीन ॥

1651 The affix सम् comes in the sense of 'excellent in regard thereto', after the word 'pratijana' &c

This debars सम् ॥ Thus प्रतिजने साधु = प्रतिजनीन (VII 1 2 S 475) 'suitable against an adversary' or 'who is excellent for every person'. So also साधुगीन सार्वजनीन, विश्वजनीन ॥

1 प्रतिजन 2 दृष्टयुग 3 साधुग, 4 सप्तयुग 5 परयुग 6 परद्वय, 7 परस्वयुग, 8 साधुयुग 9 सार्वजन 10 विश्वजन, 11 महाजन, 12 परमजन ॥

१६५२ । भक्ताणां । ४ । ४ । १०० ॥

भक्ते साधुो भक्ता साधव ॥

1652 The affix ण comes in the sense of 'excellent with regard thereto', after the word 'bhakta',

This debars दम् ॥ Thus, भक्ते साधव = भक्ता साधव 'rice,' lit suitable or excellent for food'

१६५३ । परिषदो ष्य । ४ । ४ । १०१ ॥

पारिषद्य । परिषद इति शीघ्रविभाषणोऽपि । पारिषद ॥

1653 The affix ष्य comes in the sense of 'excellent with regard thereto', after the word 'parishad' (as well as ण)

This debars दम् ॥ Thus पारिषदि साधु = पारिषदाः ॥ The affix ण is also employed here by the method of splitting up a single sūtra into two Thus (1) पारिषद and (2) ष्य ॥ Thus पारिषदि साधु - पारिषद 'one versed in the affairs of a council', 'a minister'

१६५४ । कथादिभ्यस्त् । ४ । ४ । १०२ ॥

कथाया साधु कथिक ॥

1654 The affix स्त् comes in the sense of 'excellent with regard thereto', after the words 'kathā' &c.

Thus कथाया साधु = कथिक (कथा + स्त् = कथ् + स्त् VI 4 148 S 311) = ताठ + इत् (VII 1 116 S 2282) 'a narrator of stories'

1 कथा, 2 विकाया, 3 विश्वकथा ०, 4 संख्या*, 5 चितम्बा, 6 कुष्ठविद् (कुष्ठविद्, कुष्ठचिद्) 7 जननात्, 8 जनेनात्, 9 जानोवात्* (1) 10 वृत्ति, 11 संपद् (सद्व्यह), 12 युष्वा 13 गज, 14 आशुवेदः ॥

१६५५ । गुडाविभ्यष्टञ् । ४ । ४ । १०३ ॥

गुडे साधुगौडिक इञ्चुः । साक्तुको यवः ॥

1655. The affix ष्टञ् comes in the sense of 'excellent with regard thereto', after the words 'gūḍa &c.'

This debars यञ् ॥ Thus गुडे साधुः = गौडिकः 'sugar-cane' lit. 'excellent in making sugar'. साक्तुकः 'barley' lit. suitable for making saktu.

1 युज्, ॥ कुत्साय, 3 सञ्चु, 4 अपूप, ॥ मंसीवन, 6 इञ्चु, 7 वेञ्चु, 8 संघात, 9 संघात, 10 संज्ञान*, 11 संज्ञाह, 12 प्रवाह, 13 निवास, 14 उपवास ॥

१६५६ । पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ङञ् । ४ । ४ । १०४ ॥

पथि साधु पाथेयम् । आतिथेयम् । वसने वसतिस्तत्र साधुर्वासतेषी राधिः । स्वापतेषु धनम् ॥

1656. The affix ङञ् comes in the sense of 'excellent with regard thereto', after the words 'pathi', 'atithi', 'vasati' and 'svapati'.

This debars यञ् ॥ Thus पथि साधुः = पाथेयम् (VII. 1. 2 S. 475) 'provision for journey'. आतिथेयम् 'hospitality', वसतेषु 'habitable' as वासतेषी राधिः, स्वापतेषु 'wealth, property'.

१६५७ । समाया यः । ४ । ४ । १०५ ॥

सभ्यः ॥

1657. The affix यञ् comes after the word 'sabhā' when the sense is 'excellent with regard thereto.'

This debars यञ् the difference being in accent (III. 1. 3 S. 3708 and VI. 1. 185). Thus सभायां साधुः = सभ्यः 'refined' lit. fit for society.

१६५८ । समानतीर्थे वासी । ४ । ४ । १०७ ॥

साधुरिति निवृत्तम् ॥ वसतीति वासी । समाने तीर्थे सुते वसतीति समीर्षः ॥

1658. The affix यञ् comes in the sense of 'resident therein', after the word 'samāna-tīrtha', in the locative construction.

The anuvṛtti of साधुः now ceases. The word तीर्थे means here सुद् 'Preceptor'. Thus समाने तीर्थे वासी = समीर्षः (VI. 3. 87 S. 1015)—'a fellow-student', who both dwell under the same preceptor.

१६५९ । समानोदरे शयित ओ चोदात्तः । ४ । ४ । १०८ ॥

समाने उदरे शयित स्थितः समानोदरौ भ्राता ॥

1659 The affix यत् comes in the sense of 'who sleeps,' after the word 'āmānodara' in the locative construction, and the udatta falls on the letter ओ ॥

The word अयिन् is equal to स्थित 'remain' Thus सप्तमीदर अयिन् = सप्तमीदरस्य 'uterine brother i. e. who has slept in the same womb' See VI 3 88 S 1016

१६६० । सोदराय । ४ । ४ । १०६ ॥

सोदरं । अथ प्राग्वत् ॥

1660 The affix य comes after the word 'sodara,' in the sense of 'who sleeps,' the word being in the 7th case in construction . . .

By sutra VI 3 88 सप्तम is optionally changed to स before the word इन् when यत् follows Thus सप्तमीदर अयिन् = सप्तमै ॥ Here ओ is not udatta as it was in the last the udatta here falls on स ॥

• Here ends the chapter on Pragḥtiya

अथ तद्धितछयद्विधि प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXXII.

THE AFFIXES छ and यत् ।

१६६१ । प्राक् क्रीतान्तः । ५ । १ । १ ॥

तेन क्रीतमित्यतः प्राक् छोऽधिक्रियते ॥

1661. From this sūtra forward up to 'tena-kṛitam' V. 1. 37 S. 1702 the affix 'chha' bears rule.

Note :—The affix छ has the various senses taught in these thirty-seven Sūtras V. 1. 1 to 37 S. 1702. Thus in the Sūtra स्रभेदिहं 'suitable for that', V. 1. 5 S. 1665 the word छ must be read to complete the sense. Thus पक्ष्मयोदिने = परतीये गोघृह् ; कर्णोय उद्ग्रा, अकर्मोयः, अयस्तीयः ॥ The limitation of the jurisdiction of छ has been indicated in the sūtra with regard to the meaning of the affix, and not with regard to the affix. As an affix, छ has no force beyond V. 1. 17, S. 1679 the affix इम् being the ruling affix thereafter.

१६६२ । उगवादिभ्यो यत् । ५ । १ । २ ॥

प्राक् क्रीतमित्येव । उपर्णान्नाद्गवादिभ्यश्च यस्याच्छ्रयापवादः । नाभि नभं न ॥ नभोऽस्य । नभ्यनञ्जनम् । रयनाभाधिवेद्यम् ॥ शुनः संवसारयो वा च शीर्षत्यम् * ॥ शुन्यम् । शुन्यम् । कथसोऽनद् च ॥ कथन्त्यम् ॥

1662. The affix 'yat' comes after a prātipadika ending with उ (long or short), and after the words गौ and the rest, the senses of the affix being those taught upto Sūtra V. 1. 37 S. 1702.

The senses of Prāk-kṛtīya affixes are three, viz those taught in sūtras V. 1. 5, S. 1665 V. 1. 12 S. 1674 and V. 1. 16 S. 1678. This यत् debars छ ॥

Note :—the words समङ्गुः meaning 'a kind of leather', and अरः 'a kind of इषिः offering', and सक्तुः 'a kind of food', all end in उ and are governed by this sūtra, in spite of V. 1. 15 S. 1677 which applies especially to leathers, and V. 1. 4 S. 1664, and its vārtika which applies especially to 'offerings' and 'food modifications'. This is an example where a subsequent sūtra does not debar a prior sūtra (I. 4. 2). Thus समङ्गु + यत् = समङ्गुयं 'leather fit for making Samangyu', अर + यत् = अरया एनङ्गुयः 'rice fit for making chara', सक्तु + यत् = सक्तुया भानाः 'barley fit for making Saktu'.

Gana Sātra — नाभि is replaced by नभ when the affix दन्त् is added. Thus नभस्य दित् = नभ्य meaning नभस्य 'axis, axle' lit. 'fitted for the nabh of the wheel', or a wood 'fit to be made the nave of a wheel or वाङ्मयम् the grease

Note — When the word नाभि means 'the navel' of a living being, then ण् will not take this दन्त् but it will take the दन्त् of V 1, 6 S 1666. In that case, नभ will not replace नाभि, e ण् नाभि + दन्त् = नभस्य 'suitable for navel' 1, e oil

Gana Sātra — The word दन्त् takes samprasāraṇa, द being changed to द्, and optionally this द् is lengthened, and the udātta accent falls on the final. As दन्त् + दन्त् = दन्त्वैव or दन्त् + दन्त् = दन्त्वैव fit for a dog. Contrary to VI 4 144, the द् of दन्त् is not elided before the taddhita affix दन्त् ॥

Gana Sātra — The final of the word कृपन्त् is replaced by कृपन्त्, ण् कृपन्त् + दन्त् = कृपन्त् + कृपन्त् + दन्त् = कृपन्त् कृपन्त् 'a well'.

1 नो, 2 हविर्, 3 घञ्, 4 विद्, 5 बर्हिन्, ६ अहो 7 एवम् (एवम्), 8 युग्, 9 विद्, 10 युग् (युग्), 11 नाभि नभस्य, 12 युग् एवमाहो वा ण् विद्मन् तन्वामिहोमिन् अन्वोशापन् 13 कृपन्त् नहन्त्, 14 कृपन्त्, 15 एवम्, 16 एव (एवम्), 17 एवम् 18 अहो, 19 कृपन्त् (कृपन्त्, कृपन्त्) 20 एवम्, 21 एवम्, 22 बर्हिन्, 23 एवम् (एवम्) 24 एवम् ॥

१६६३ । कम्बलाद्य संज्ञायाम् । ५ । १ । ३ ॥

कम्बलाद्य । कम्बलद्वयानाम् । संज्ञायाम् कम्बलम् । कम्बलीया ऊर्णा ॥

1663. The affix यत् comes in the Prāk-kṛitīya sense, after the word 'kambala', when a name is meant.

This debar's 'chha' Thus कम्बल + यत् = कम्बलयत् 'A kambalya measure of wool' = 100 Palas of wool. This is the name of a measure, such as कम्बलयत् ऊर्णा वस्त्रम् ॥

Why do we say संज्ञायाम्? Observe कम्बलीया ऊर्णा "wool" lit. 'fit for making blanket', which is formed by षत् ॥

१६६४ । विमाया हविर्पूपादिभ्यः । ५ । १ । ४ ॥

वामिर्हविः । वामिर्हविः । वृषोशापान्दृज । वृषोशापान्दृज । अहोयत् । अहोयत् ॥

1664. The affix यत् comes optionally after the words denoting, 'offering,' and after "apūpa &c," in the sense of Prāk-kṛitīya.

Thus वामिर्हविः हविः, "fit for making वामिर्हविः" i.e. curd — or वामिर्हविः with ण् = So also वृषोशापान्दृज or वृषोशापान्दृज वामिर्हविः, 'suitable for making Prāk-kṛitīya' i.e. a kind of rice.

Note — The word हविः occurs in the वामिर्हविः (V. 1 2 9 1664) and it necessarily takes षत् there being no option. The हवि here, therefore, means a thing done, a, suitable offering, and not the word from '1' etc.

So वामिर्हविः वामिर्हविः or वामिर्हविः ॥

by V 1 65 1666 The word *शीर्षन्* retains its original form before the affix *यन्*, the final *न्* not being replaced by anything else (VI 4 168 S 1154) Why do we say when 'a Taddhita affix follows ? Observe *शिर इच्छानि शिरस्यणि* here *य* is not a Taddhita affix, and so there is no substitution

Vart —The substitution is optional when meaning 'hair' As *शीर्षया केशा* or *शिरसा केशा* ॥

Vart —There is the substitution of *शीर्ष* for *शिरस्* when a Taddhita affix beginning with a vowel follows

Thus *हस्तिशिरसोऽपत्य* = *हस्तिशीर्षि* formed by adding the Patronymic affix *इत्* (IV 1 96 S 1096) So also *स्पृहाशिरस इत्य* = *स्पृहाशीर्षन्* ॥

Notis —Had the word been *शीर्षन्* (instead of *शीर्ष* as taught herein) then it would have retained its final *ङ्* before these affixes and would not have given the proper forms (VI 4, 168 S 1154). Again in forming the feminine of *हस्तिशीर्षि* by adding *व्यङ्* (IV 1 78 S 1198) arises this difficulty —*व्यङ्* (*य*) is a Taddhita affix beginning with *य* when this is applied to *हस्तिशीर्षि* we must apply the last rule and change the *शीर्ष* into *शीर्षन्* (for *शीर्षन्* being the substitute of *शिरस्* is *prima facie* a substitute of *शीर्ष* also for the purposes of that rule VI 1 61 S 1667) The form which we get will be this *हस्तिशीर्षि + व्यङ्* = *हस्तिशीर्षिन् + य* (VI 1 S 1667) = *हस्तिशीर्ष्या* (VI 4 168 S 1154) But this is a wrong form the desired form is *हस्तिशीर्ष्या* ॥ How do we explain this ? Thus *हस्तिशीर्षि + व्यङ्* = *हस्तिशीर्षि + य* (the *ङ्* is elided by VI 4 168 and in the room of *ङ्* we substitute a zero or *लापदेशः*) ॥ Now the *अक्षर* becomes *अक्षरत* to *ङ्* thus the affix *य* not being directly applied to *शीर्षि*, because this zero intervenes *शीर्ष* is not replaced by *शीर्षन्* as required by VI 1 61 S 1667 for it is not followed by an affix beginning with *य* but by a zero *अक्षरत* to *इत्* affix

१८६८ । अलययमापतिलवृषभ्राह्मणश्च । ५ । १ । ७ ॥

अनाय दित् अक्षरम् । अक्षन् । अक्षन् । तिष्ठन् । वृष्यन् । ब्राह्मण्यन् । आब्रह्मण्य ॥

1668 The affix *यत्* comes in the sense of 'good for that,' after the word 'khala,' 'yava,' 'masha,' 'tila,' 'vrisha' and 'brahmana'

This debars *ङ्* ॥ Thus *शुल्बयन्* "suitable for threshing floor' So also *वैभ्यन्* *मौष्यन्*, *गोष्यन्*, *वृष्यन्* or *ब्राह्मण्यन्* ॥

Note —No secondary derivatives can, however be formed of the following *वृष्ये* *दित्* ॥ *ब्राह्मण्ये* ॥ *दित्* ॥ the full phrases must be used in these cases, for these words take neither *ङ्* nor *यन्* though *वृष* is = *वृषन्* and *ब्राह्मन्* is = *ब्राह्मण्य* ॥

The word *यत्* in the sūtra indicates that the rule applies to words other than those enumerated Thus *एषाय दित्* = *एष्य* ॥

१८६९ । अजाविड्यां यन् । ५ । १ । ८ ॥

भजय्या युधिः । अविध्या ॥

1669. The affix *व्यन्* comes in the sense of 'good for that,' after the words 'aja' and 'avi.'

This debars 'chha.' Thus भजय्या युधिः 'the yellow jasmine called yūthi,' अविध्या युधिः ॥

१६७० । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्सः । ५ । १ । ६ ॥

1670. The affix 'kha' comes in the sense of 'good for that,' after the words 'ātman,' and 'viśvajana' and after compounds having the word 'bhoga' as their second term.

This debars छ ॥ In the sūtra, the *व्* of आत्मन् has not been elided, indicating that it should not be compounded with the word भोग which would have been the case otherwise. It therefore follows from this irregular construction of the sūtra, that the word भोगोत्तरपद does not apply to the words आत्मन् and विश्वजन, but these words are themselves prakṛiti. Thus आत्मन् + छ = आत्मनीयम् 'suitable for one's self' the *व्* of ātman, which required to be elided by VI. 4. 149 ॥ 679, ॥ saved by the next sūtra.

१६७१ । आत्माध्वानी खे । ६ । ४ । १६६ ॥

एतौ खे प्रकृतौ स्तः । आत्मने हितमात्मनीयम् । विश्वजनीयम् । कर्मधारयोदेष्यत्वे ० ॥ बद्धी-
सत्पुरुषाद्बद्धीहिश्च छ १६ । विश्वजनीयम् ॥ पञ्चजनान्द्रुपसंख्यानम् ० ॥ पञ्चजनीयम् ॥ सर्वजनाद्बद्ध
छ १७ ॥ सर्वजनिकः । सर्वजनीयः । महाजनान्द्रुम् ० । महाजनिकः । सानुभोगीणः । दितु भोगीयः ।
राजभोगीणः ॥ आचार्याद्वपत्यं च ० ॥ आचार्यभोगीणः ॥

1671. The final of the stems आत्मन् and अध्वन् remain unchanged before the affix ख ॥

Thus आत्मने हितं = आत्मनीयः (V. 1. 9. S. 1670).

Note:—सप्तमन्जङ्गामी (V. 2. 16 S. 1817) अध्वनीयः ॥ But प्रत्यात्मन् and माध्वन् ॥ The first is formed by the *asmāśānta* affix दृष् added to the *avyayibhāva* (V. 4. 108 S. 678), and the latter by म् (V. 4. 85 S. 953).

So also विश्वजनीयम् 'suitable for all men.' The word विश्वजन must be a *karmadhāraya* compound, meaning 'all men,' for the application of this rule; when it is a *Tatpurusha* or a *Bahuvrīhi* compound, it will take छ ॥ As, विश्वजनाय हितं = विश्वजनीयम् 'beneficial for man-kind.'

VArt:—So also after *Karmadhāraya* Compound पञ्चजन, e, ह्, पञ्चजनीयम्, otherwise पञ्चजनीयम् ॥

VArt:—After the *Karmadhāraya* compound सर्वजन, there are the affixes डम् and ख, as सर्वजनीयं and सर्वजनिकम्; otherwise सर्वजनीयम् ॥

VArt:—The affix डम् comes always after the word महाजन whether it be a *Karmadhāraya* or a *Tatpurusha*, but not so when it is a *Bahuvrīhi* Com-

by V 1 6 § 1666 The word क्षीर्षेण retains its original form before this affix यत् the final ष् not being replaced by anything else (VI 4 168 S 1134) Why do we say when 'a Taddhita affix follows ? Observe शिर इच्छति शिरस्यति here य is not a Taddhita affix and so there is no substitution

Vāz —The substitution is optional when meaning 'hair' As क्षीर्षयत् क्षेपण or शिरस्य कर्त्तुम् ॥

Vart —There is the substitution of क्षीर्षे for शिरस् when a Taddhita affix beginning with a vowel follows

Thus हस्तिशिरसोऽपत्य = हस्तिक्षीर्षिणि formed by adding the Patronymic affix इत् (IV 1 96 S 1096) So also स्थूलशिरस इत्यम् = स्थूलक्षीर्षिणम् ॥

Notis —Had the word been क्षीर्षिण् (instead of क्षीर्षे as taught herein) then it would have retained its final ष् before the affixes and would not have given the proper forms (VI 4 168 S 1154) Again in forming the feminine of हस्तिक्षीर्षिणि by adding ष्यत् (IV 1 78 S 1108) arises the difficulty —ष्यत् (य) is a Taddhita affix beginning with य when this is applied to हस्तिक्षीर्षिणि we must apply the last rule and change the क्षीर्षे into क्षीर्षत् (for क्षीर्षत् being the substitute of शिरस्य is *prima facie* a substitute of क्षीर्षे also for the purposes of that rule VI 1 61 S 1667) The form which we get will be the हस्तिक्षीर्षिणि + ष्यत् = हस्तिक्षीर्षिण्यत् (VI 1 61 S 1667) = हस्तिक्षीर्षिण्या (VI 4 168 S 1154) But this is a wrong form the desired form is हस्तिक्षीर्षिणी ॥ How do we explain this ? Thus हस्तिक्षीर्षिणि + ष्यत् = हस्तिक्षीर्षिण्यत् (the इ is elided by VI 4 148 and in the room of इ we substitute a zero or शून्यवित्) ॥ Now this aśāś becomes śiban vat to इ thus the affix यत् not being directly applied to क्षीर्षे because the zero intervenes क्षीर्षे is not replaced by क्षीर्षत् as required by VI 1 61 S 1667 for it is not followed by an affix beginning with यत् but by a zero śiban vat to इत् affix

१६६८ । अल्पयमापतिलवृषभ्राह्मणश्च । ५ । १ । ७ ॥

अल्पय शित अल्पय । अल्पय । अल्पय । शितयत् । वृषयत् । ब्राह्मणयत् । आह्वयत् ॥

1668 The affix यत् comes in the sense of 'good for that' after the word 'khalā' 'ज्वर' 'māsha,' 'tila,' 'vr̥ṣha' and 'brahmana'

This debars छ ॥ Thus शैत्ययत् suitable for threshing floor So also शैत्ययत्, माषयत् शतवृषयत् वृषयत् or ब्राह्मणयत् ॥

Note —No secondary derivatives can however be formed of the following शैत्यं शितयत्, माषयत्, ज्वरयत्, शितयत् the full phrases must be used in these cases for these words take neither छ nor यत् though वृषयत् = वृषयत् and ब्राह्मणयत् = ब्राह्मणयत् ॥

The word च in the sūtra indicates that the rule applies to words other than those enumerated Thus शैत्ययत् शितयत् = शैत्ययत् ॥

१६६९ । अजाविष्या यत् । ५ । १ । ८ ॥

अजय्या सूधिः । अविष्या ॥

1669. The affix *य्यन्* comes in the senses of 'good for that,' after the words 'aja' and 'avi.'

This debars 'chha.' Thus अजय्या सूधिः 'the yellow jasmine called yāthi.' अविष्या सूधिः ॥

१६७० । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्त्वः । ५ । १ । ६ ॥

1670. The affix 'kha' comes in the sense of 'good for that,' after the words 'ātman,' and 'visvajana' and after compounds having the word 'bhoga' as their second term.

This debars क् ॥ In the sūtra, the सू of आत्मन् has not been elided, indicating that it should not be compounded with the word भोग which would have been the case otherwise. It therefore follows from this irregular construction of the sūtra, that the word भोगोत्तरपद does not apply to the words आत्मन् and विश्वजन, but these words are themselves prakṛiti. Thus आत्मन् + क् = आत्मनीन्, 'suitable for one's self' the न् of ātman, which required to be elided by VI. 4. 149 S 679, is saved by the next sūtra.

१६७१ । आत्माध्यानी खे । ६ । ४ । १६६ ॥

एतौ खे प्रकृत्या स्तः । आत्मने हितभारतमनीन् । विश्वजनीन् । कर्मभारतदिप्यने ० ॥ पदो-
त्तरपदाद्बहुव्रीहिश्च छ एव । विश्वजनीन् ॥ पञ्चजनादुपसंख्यानम् * ॥ पञ्चजनीन् ॥ सर्वजनाद्
ख् ॥ सार्धजनिकः । सर्वजनीन् । महाजनाद् ० । महाजनिकः । सार्वभौगीयः । विष्ट भौगीय-
राजभौगीयः ॥ आचार्यभौगीयं च * ॥ आचार्यभौगीयः ॥

1671. The final of the stems आत्मन् and अय्यन् remain unchanged before the affix ख् ॥

Thus आत्मने हितं = आत्मनीन्: (V. 1. 9. S. 1670).

Note :—अध्याननलङ्गामी (V. 2. 16 S. 1817) अय्यनीन् ॥ But अय्यत्तम्, and अय्यत् ॥ The first is formed by the samāsānta affix ट्च् added to the aryaṣibhāra (V. 4. 108 S. 678), and the latter by अच् (V. 4. 85 S. 958).

So also विश्वजनीन्म् 'suitable for all men.' The word विश्वजन must be a karmadhāraya compound, meaning 'all men,' for the application of this rule; when it is a Tatpurusha or a Bahuvrīhi compound, it will take छ् ॥ As, विश्वजनाय हितं = विश्वजनीन्म् 'beneficial for man-kind.'

Vārt:—So also after Karmadhāraya Compound पञ्चजन, छ्, पञ्चजनीन्, otherwise पञ्चजनीन्म् ॥

Vārt:—After the Karmadhāraya compound सर्वजन, there are the affixes ट्च् and ख्, as सर्वजनीन् and सर्वजनिकम्; otherwise सार्धजनीन्म् ॥

Vārt:—The affix क्त् comes always after the word महाजन whether it be a Karmadhāraya or a Tatpurusha, but not so when it is a Bahuvrīhi Com-

pound As महाजनान् द्वित् महाजनिक् ॥ In a Bahuvrithi it will be महाजनदीय with छ् ॥

Compounds having भोग् as their final term also take the affix छ् as, मातृभागीय and विकृभोगिण् ॥ The word भोग् means 'body' But भागीय and विभाव with छ्, when the word भोग् does not follow

Vdt —The words राज्ञा and आचार्ये followed by 'bhoga' take always the affix छ् as राजभोगीन् and आचार्यभोगीन् ॥

Gena sūtra —In the case of आचार्यभोगीन् the न् is not changed into ष (VIII 4 2) The words do not take the affix छ् when used singly As, पतोरद्वित्, आचार्योय द्वित्, no fix being employed

१६७२ । सर्वपुरुषाभ्यां षडञ्जौ । ५ । १ । १० ॥

सर्वोष्णा देवि वक्रव्यद्वे • सर्वस्यै द्वित् सर्वस्य । सर्वोयम् ॥ पुरुषाहपादिकात्समूहनेनकृतेषु • ॥ भाष्यकारमयोपात्तनेत्येव इन्द्रवधे विधाय । पुरुषस्य वधो वैश्वेय । तदवदन्निस्वामि प्राप्ति । पुरुषस्य विकारो वैश्वेय । प्राणिरजसाहोर्वाऽऽ इत्यसि प्राप्ति । समूहस्यैव विधि । एकाकिनोऽपि प्राप्ति । वैश्वेयवृत्ता इति प्राप्ति । तन्मूहनेनोपात्तं प्राणं सन्त्य तु प्राणस्यैव प्राण एवेति विधेः ॥

1672 The affixes ष् and षड् come respectively in the sense of 'good for that' after the words 'sarva' and 'puruṣa'.

Vdt —The affix ष comes optionally after सर्व as सर्वस्यैद्वित् = सर्वोयम् or सर्वस्य ॥

Vdt —The affix षड् comes after पुरुष when the word so formed means 'slaughter', 'modification', 'a crowd', or 'made by him'.

The word त्वे is placed in the middle of the Dvandva, according to the employment of the author of Mahābhāṣya

Thus पुरुषस्यवध = वैश्वेय 'man slaughter' Here षड् (IV 3 120. S 1300) is debarred So also पुरुषस्य विकार = वैश्वेय "human" Here षड् (IV 3 154 S 1532) is debarred

Similarly in the sense of समूह "crowd," as in the following line of Māgha,—

एकाकिनोऽपि प्राप्ति वैश्वेयवृत्ता इव ॥ Here also the षड् of तस्य समूह is debarred

So also in the sense of 'the book composed' the affix षड् would have come, but this debar it. When the thing made is not a book but "place &c then no other sūtra applies and this ordains षड् as a vidhi Thus वैश्वेयस्य ग्रन्थ 'a human book', as opposed to अप्रवैश्वेयस्य षड् 'the non-human Vedas' So also वैश्वेयस्य महाराज 'a man built palace.'

१६७३ । मानवचरकाभ्यां यञ् । ५ । १ । ११ ॥

मानवश्च द्वित् मानवीनश्च । चरकीणश्च ॥

1673 The affix यञ् comes in the sense of 'good for that', after the words 'mānava', and 'charaka'.

This debars छ ॥ As माखवाय हितं = माखवायम् ॥ So also चारकीणम् ॥

१६७४ । तदर्थविकृतेः प्रकृतौ । ५ । १ । १२ ॥

विकृतिवाचकाद्युत्प्रेक्षात्तदर्थ्यायां प्रकृतौ वाच्यायां रूपप्रत्ययः स्वात् । अङ्गोभ्य एतानि अङ्गा-
रीयाणि काष्ठानि । प्राकारिया इटकाः । अङ्गुल्यं शस्त्रम् ॥

1674. After a word being the name of a product, the above-mentioned affix छ comes, to denote a thing which is the primitive that is serviceable for that.

Note:—The word प्रकृति means primitive or the material cause of a product. The word विकृति means 'the product' or 'modification of such primitive'. तदर्थं 'serviceable for that' i. e. the primitive being serviceable for the product. The word तदर्थं shows that the primitive must be serviceable for that particular product and nothing else. That is to say, an affix will not come to denote any product in general, but only when the primitive is serviceable for a particular product and nothing else. The word तदर्थं shows also that the word must be in the 4th case when the affix is added. Some read the words तस्यै हितं also into this sūtra.

Thus अङ्गोभ्यै हितानि एतानि काष्ठानि = अङ्गारीयाणि काष्ठानि 'wood serviceable for making charcoal'; so also प्राकारिया इटकाः 'bricks serviceable for making a wall'. Here अङ्गारीय and प्राकारिय are formed by छ V. 1, 1. 8. 1661 Similarly अङ्गुल्यं शस्त्रम् 'wood serviceable for a spear'.

Note:— Why do we say तदर्थम् 'serviceable thereto'? Observe दधानां धानाः, धानाणां रक्तम् ॥ Here there is modification of primitive, but रक्तम् is the product also of other things than धानाः such as लज्जा &c.

Why do we say विकृतेः 'after a product'? Observe उदकार्थः कुपः, there is no affix. For कुपः 'a well' and उदकम् 'water' do not stand in the relation of प्रकृति and विकृति i. e. material cause and effect. As 'water' is not the modification or product of 'the well' though it is found in the well, and therefore the affix is not employed.

Why do we say प्रकृतौ 'to denote a primitive.' Observe शस्त्रार्थो शोणी 'a sheath serviceable for a sword. The sword is a product of iron, but a sheath is not the primitive of the sword.

By using the words प्रकृति and विकृति it is further shown that the प्रकृति is liable to modification or vikāra.

१६७५ । छदिरुपधिबलेर्देञ् । ६ । १ । १३ ॥

छादिपेयाणि नृत्थानि । बालेत्यास्तङ्गुलाः ॥ उपधियाच्चास्त्रार्थे श्मन्ते * ॥ उपधियेत् इत्युपधीः
रथाङ्गं तदेव शोणधेयम् ॥

1675. The affix छ comes in the sense of a primitive serviceable for a product, after the words 'cbhadis,' 'upadhi', and 'bali' denoting the product.

This debars छ. Thus छादिपेयाणि नृत्थानि, बालेत्यास्तङ्गुलाः ॥

Ishu —The affix comes after the word उपधि without changing the sense. उपधित इयुपधि = रथापध part of a wheel between the nave and the circumference or the wheel itself. The word औपधत् also means the same.

१६७६ । ऋषभापानहोर्ष्ये । ५ । १ । १४ ॥

ह्रस्वापवाद । आधन्वा वल्ल । औपानह्या दुष्प्र । अपधत्प्रत्ययेन प्रापवतिवधेन ।
प्रीपानह्य चर्मे ॥

1676 The affix *ह्य* comes in the sense of a primitive serviceable for a product after the words 'rīshabha' and 'upānāh' denoting the products

This debars ह् ॥

Thus आधन्वा वल्ल औपानह्या दुष्प्र ॥ Even when the primitive is leather when the affix *ह्या* will come after उपानह् debarring by anticipation the च् of V 1 15 S 1677 Thus औपानह्य चर्मे ।

१६७७ । चर्महोऽयम् । ५ । १ । १५ ॥

चर्मना वा विह्वलितवशात्प्राप्तम् स्यात् । चर्मै इव चर्म चर्मे । चर्मे चर्मे ॥

1677 The affix *ह्यम्* comes in the sense of a primitive serviceable for a product after a word expressing the product of leather

The word चर्मण in the aphorism ॥ in the genitive case. This चम् debars ह् ॥ Thus चर्म चर्मे and चर्म चर्मे a leather serviceable for making a vārdhra and vāratra i. e. a leather thong

१६७८ । तदस्य तदस्मिन् स्यादिति । ५ । १ । १६ ॥

माकारे मासादिना स्यात्प्राप्तिया इदम् । मासादीव वाह । माकारास्मिन् स्यात् प्रासादीयो हेतु । सासादी लौकिका । प्रवशात्प्राप्त्यादिति । हेतुश्च न । मासादा इवत्वात् स्यादिति ॥

1678 The above mentioned affixes come after a word in the first case in construction, with the force of a genitive or a locative when the word in the first case is agent of the verb 'syāt',—in other words—the above mentioned affixes have also the sense of 'very well sufficient there to' and 'very well sufficient to be made therein'

Note —The word तद् shows that the word in construction must be in the first case the words चरत् of it and कस्मिन् in it show the senses of the affix the word स्यात् 'it can be' qualifies the primitive, the word इति is for the sake of d at set eye

Thus माकारे मासात् इदम्प्राप्त्या स्यात्—प्रासादीयो इदम् the bricks sufficient to raise a wall. So also मासादीव वाह ॥ Sun larly प्रासादाः एव १५ स्यात्—प्रासादीयो हेतु place sufficient to make a wall therein प्रासादीया मुनि ॥

Note :—The word स्यात् being in the Potential Mood (विधिलिङ्) of भव् 'to be', has the force of सम्भवन् 'potentiality, sufficiency' as given in Sūtras III. 3. 154. S. 2811 &c. Such as when the large number of bricks makes it possible to raise a wall, we say प्राकारं प्रासादिकानां स्यात् ॥ Similarly when the quality (गुण) of a land, such as its area, situation &c, makes it possible to erect a palace therein, we say, प्रासादाऽस्मिन्नेव स्यात् ॥

In the examples under this sūtra, there is no modification (विकार) of the primitive (प्रकृति) into a product, as was the case under sūtra V. 1. 12. S. 1674. The examples under this sūtra show merely the 'adequacy, fitness or sufficiency' of a thing for a certain purpose. Herein lies the difference between this sūtra and the previous ones.

The repetition of the word सद् twice in this sūtra shows the existence of the Grammatical maxim: अनेकस्मिन् प्रत्ययार्थे प्रत्येकं समर्थं विभक्तिः संबन्धनीयः 'when the sense of an affix is more than one, the case in construction to which the affix must be added must be shown in each case.'

Why there is no affixing in this case: प्रासादो देवदत्तस्य स्यात्? The use of सति in the Sūtra would prevent this, the force of सति being that the classical usage must be looked to in forming these derivatives.

१६७६ । परिष्ठाया ङङ् । ५ । १ । १७ ॥

परिष्ठीयी भुविः ॥

1679. The affix ङङ् comes, after the word 'parikhā' in the above senses of 'this is sufficient for that', and 'this is sufficient therein'.

This debars छ ॥ ' Thus परिष्ठीयी भुविः 'land sufficient to make a mote thereon'.

Up to this Sūtra was the governing force of the affixes छ and यद्. Hereafter another affix will be taught.

Here ends the chapter on छ and यद् affixes.

Ishu —The affix comes after the word उपधि without changing the sense. उपधियत् इधुवधि = व्यागम् part of a wheel between the nave and the circumference or the wheel itself The word औपधयम् also means the same

१६७६ । औपधयम् औपधयम् । ५ । १ । १४ ॥

उपधयवत् । आर्धम् वा वत् । औपधयम् इधुम् । चर्मवत्त्वमेव पूर्वधियवधिभेदेन ।
औपधयम् चर्मम् ॥

1676 The affix इय comes in the sense of a primitive serviceable for a product, after the words 'rishabha' and 'upānah' denoting the products

This debars इ ॥

Thus आर्धम् वा वत् औपधयम् इधुम् ॥ Even when the primitive is 'leather चर्म' the affix 'nya' will come after उपधय् debarring by anticipation the वा of V 1 15 S 1677 Thus औपधयम् चर्मम् ॥

१६७७ । चर्मणोऽयम् । ५ । १ । १५ ॥

चर्मणो वा विदुमिस्त्रहाय काशम् स्कत् । चर्मम् इव चर्मम् चर्मम् । वाच्ये चर्मम् ॥

1677 The affix अम् comes, in the sense of a primitive serviceable for a product, after a word expressing the product of leather

The word चर्मण in the aphorism is in the genitive case This वा debars इ ॥ Thus चर्मणम् चर्मम् and वाच्ये चर्मम् a leather serviceable for making a 'vārdhra' and 'vāstra' i e a leather thong

१६७८ । तदस्य तदस्मिन् स्यादिति । ५ । १ । १६ ॥

प्राकारं प्रासादिकाणां स्यात्प्राकारिणा इदम् । प्रासादीयं वा । प्राकारोऽस्मिन् स्यात् प्राकारिणं चेत् । इतिशान्ते लौकिका विवक्षावदुच्चारणे । तेनैव च । प्रासादादेवदस्य स्यादिति ॥

1678 The above mentioned affixes come after a word in the first case in construction, with the force of a genitive or a locative, when the word in the first case is agent of the verb 'syāt',—in other words—the above-mentioned affixes have also the sense of 'very well sufficient there to' and 'very well sufficient to be made therein'

Note —The word तद् shows that the word in construction must be in the first case the words चर्तव्य 'of it' and चास्मिन् 'in it' show the sense of the affix the word स्यात् 'it can be' qualifies the primitive, the word इति is for the sake of dist. stress

Thus प्राकारं प्रासाद इदम् प्राकारिणा इधुम् 'the bricks sufficient to raise a wall' So also प्रासादीयं वाच्यम् ॥ Similarly प्रासादादिभ्योऽयम् स्यात् = प्राकारिणं चेत् plate sufficient to make a wall therein प्रासादीयं भुवि ॥

Note :—The word स्यात् being in the Potential Mood (विधिविद्) of वच् 'to be', has the force of सेमान् 'potentiality, sufficiency' as given in Sūtra III, 3, 154. S. 2811 &c. Such as when the large number of bricks makes it possible to raise a wall, we say पाक्वरा वासाविष्टकानां स्यात् ॥ Similarly when the quality (गुण) of a land, such as its area, situation &c, makes it possible to erect a palace therein, we say, प्रासादांस्त्रिमन्दिरे स्यात् ॥

In the examples under this sūtra, there is no modification (विकार) of the primitive (प्रकृति) into a product, as was the case under sūtra V, 1, 12, S. 1674. The examples under this sūtra show merely the 'adequacy, fitness or sufficiency' of a thing for a certain purpose. Herein lies the difference between this sūtra and the previous ones.

The repetition of the word लृट् twice in this sūtra shows the existence of the Grammatical maxim: अनेकस्मिन् प्रत्येकं समर्थं विभक्तिः संवाचनीयाः 'when the sense of an affix is more than one, the case in construction to which the affix must be added must be shown in each case.'

Why there is no affixing in this case: प्रासादो देवदत्तस्य स्यात्? The use of स्यात् in the Sūtra would prevent this, the force of स्यात् being that the classical usage must be looked to in forming these derivatives.

१६७६ । परिखाया ढञ् । ५ । १ । १७ ॥

पारिखेयी मुनिः ॥

1679. The affix ढञ् comes, after the word 'parikhā' in the above senses of 'this is sufficient for that', and 'this is sufficient therein'.

This debars छ ॥ Thus पारिखेयी मुनिः 'land sufficient to make a mote thereon'.

Up to this Sūtra was the governing force of the affixes छ and झ्. Hereafter another affix will be taught.

Here ends the chapter on छ and झ् affixes.

अथ तद्धितार्हीय प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXXIII

THE ARHIYA AFFIXES

१६८० । प्राग्वत्तेष्टम् । ५ । १ । १८ ॥

तेन तुल्यवृत्तिरिति वक्ष्यति सतः प्राक् इमाधिक्येने ॥

1680. Upto Sūtra V 1. 115 S 1778. (excluding that) the affix **उञ्** bears rule

Note —The affix **उञ्** governs all the succeeding sūtras upto **तेन तुल्यवृत्तिरिति**, and has the senses given to it in Sūtras V 1 37 S 1702 &c. Strictly speaking the affix **उञ्** governs only upto V 1 110 S 1773 and not upto 115. Thus in V 1 72, the affix **उञ्** must be read, as **प्राग्वत्तेष्टम्** **सौम्यवृत्तिरिति** **प्राग्वत्तेष्टम्** ॥

१६८१ । आर्हीयगोपुच्छसक्यापरिमाणदृक् । ५ । १ । १९ ॥

सर्वार्हीयैतदभिन्त्यास्य इमाधिक्येने इमोऽपवाहप्रतिषेधे यापुच्छादीनाञ्जिविषया ॥

1681. Upto Sūtra V.1 63 S 1728 inclusive, the affix **उञ्** bears rule, 'with the exception of the word 'gopuchchaha, or a Numeral, or a word denoting a measure of capacity

Note —Strictly speaking **उञ्** governs upto sūtra V 1 63 S 1720. The word **आर्हीय** is made up of **आ** + **आर्हीय**. The force of **आ** here is **सामिति** or **inclusion** so that in the Sūtra **सदर्शिते** (V 1 63) also, the **उञ्** will be employed. The affix **उञ्** debaras **उञ्** ॥ The sense will be the same as given in V 1 37 S 1702 &c. the difference between **उञ्** and **उञ्** being in accent only. Thus **निष्कया इति** = **नैतिकेण**. So also **प्राग्वत्तेष्टम्** ॥

१६८२ । असमासे निष्कादिभ्यः । ५ । १ । २० ॥

आर्हीयसक्येन कीर्तयति यावत्तदस्य सूच्याननुपगतैः । निष्कादिभ्याऽसमासे इह स्वार्हीयै-
वर्षयुः । नैतिकेण । समासे । तु उञ् ॥

1682. The affix **उञ्** comes after the words **निष्क** &c, when they are not parts of a compound, the sense of the affix being that taught in the subsequent sūtras upto V 1 63, S 1702

The word **आर्हीय** is understood in the sūtra also. This **उञ्** debaras **उञ्**. Thus **नैतिकेण** ॥

But when it is a part of a compound, then the word निष्क will take the affix इम् ॥

Thus परमनिष्क + इम् ॥ Here applies the following rule.

Note 1.—The following seven are niṣkādī words :—1 निष्क, 2 दण्ड, 3 पाद, 4 मारु, 5. वाह; 6. द्रोण; 7. पट्टि ॥ Droṇa denotes measure, ghaṇṭī denotes numeral and would have taken इम् ॥

१६८३ । परिमाणान्तस्यासंज्ञाशक्यो ः ७ । ३ । १७ ॥

वकारवहृदिः स्वात जिदासौ ॥ परमनिष्ककः । अतमासमर्थं प्रावर्क भवति । इतः पाक, सदान्तविधिरिति । सेन सुगन्धम् । यवाप्यमित्यादि ॥ इत ऊर्ध्वं तु सप्तम्यूर्ध्वानां सप्तम्यन्तस्य मास्यन्तेरिच्छते तथास्तुके ॥ पारायणिकः । द्वैपारायणिकः । शलुकानि विध । द्वाभ्यां शर्वाभ्यां शीवं द्विशर्पम् । द्विशर्पेण शीते शर्वावम् या भृत् । किं तु इम् । द्विशर्पिकम् ॥ 'असंज्ञा' इति किम् । पञ्चम्यन्तायाः परिमाणस्य पारम्यकलापिकम् । तदस्य परिमायमिति इम् ॥

1683. After a numeral, the first vowel of a word denoting mass in its widest sense (with the exception of शान्) gets the Vriiddhi before a Taddhita affix having an indicatory अ्, ण्, or क्, when the word so formed does not mean a Name.

Thus परमनिष्ककः ॥

The words 'asamāse etc when they are not parts of a compound' of the last sūtra are jñāpaka, indicating that in the preceding sūtras the tadanta-vidhi applied. Thus we have not only गन्धे, but सुगन्धम् also (V. 1. 2. S. 1662), not only अप्यम् but यवाप्यम् also (V. 1. 4. S. 1664). But in the sūtras that follow, the tadanta-vidhi applies only when the first member of the compound is a numeral, and that too when there is no luk-elision of the affix. As पारायणिकः and द्वैपारायणिकः ॥ (But when not preceded by a numeral, the tadanta-vidhi does not apply: as परमपारायणम् वर्तयति ।). Why do we say 'when there is no luk'. Observe द्वाभ्यां शर्वाभ्यां शीवं = द्विशर्पम् ॥ द्विशर्पेण शीते = द्विशर्पिकम् with इम् not णम् ॥ V. 1. 26 S. 1691).

Why do we say 'when it is not a name?' Observe पञ्चकलापिकम् ॥ It has taken the affix इम् by V. 1. 57 S. 1723.

Note :—The word परिमाण in this sūtra has its technical signification, and not its etymological sense. Technically परिमाण does not include सप्तम्य, etymologically it does. Pāpini has used this word परिमाण in some sūtras in its technical sense, in others in its etymological sense. Thus in sūtras IV. 1. 22. S. 480, and V. 1. 19. S. 1681 the technical sense is taken, while in sūtras IV. 2. 166. S. 1631 and V. 1. 57. S. 1723 the etymological sense is meant. Technically परिमाण means सर्वतो मासं or a measure of capacity, and surface, namely length and breadth and height or depth, such as घनः &c. i. e. a cubic measure and a square measure. In this sense it is to be distinguished from the measures of length or linear measure, technically

called *pramāṇ* such as a *vitarasya* 'a cubit' &c on the one side, and the measures of weight, technically called *uramāṇ* such as *pat* &c on the other side. In short *uramāṇ* means a measure of weight or gravity, *परिमाण* means a measure of volume or capacity, *प्रमाण* means a lineal measure and a *सर्वत्र* is beyond all these.

Note —Q Is not the employment of the word *सर्वत्र* in the Sūtra redundant? For by the maxim *सर्वत्रयथा प्रतिषेधिकेन लक्षणाविधिर्नास्ति* 'that which cannot possibly be anything but a *prātipadika* does not contrary to I 1 72, § 26, denote that which ends with it but it denotes only itself, the *prātipadika* *निष्क* being especially mentioned in the sūtra, the rule will apply to the word *निष्क* and not to a word ending with *निष्क* ॥

A The employment of the word *सर्वत्र* in this Sūtra, indicates by implication (*ṅhapaṅka*) that in spite of the above maxim the *सर्वत्रविधि* I 1 72 § 26 applies to the previous sūtra while in the subsequent sūtras it does not. As *उपधादिभ्यां च* (V 1 § 1662) the *च* applies not only to *सो* &c but to words ending in *सो* &c. As *सद्व्ययं* and *सुबल्ययं प्रतिबुद्धयत्* ॥ Not only *अपूर्वव्ययं*, *अपूर्वव्ययं* (V 1 4 § 1664) but also *दशम्ययं* *चतुर्थीययं* ॥ Not only *दशम्य* (V 1 § 1665) but also *चतुर्थीययं* ॥

While in the sūtras subsequent to this V 1 20, § 1662 the *tadanta-vidhi* applies only to words preceded by a *ṅkhyā* and that also in Sūtras upto V 1 115 § 1778 and not there after as *द्वैपरायणक* and *द्वैपरायणिक* (V 1 72 § 1726). Even in this latter case when an affix is elided by *सुक्* the *tadanta-vidhi* does not apply. Thus *द्वाभ्यां च* *प्रथमां क्रीतं* = *द्वि* *पूर्व* + *उत्* (V 1 18 § 1680) = *द्विपूर्व*, (the affix being elided by V 1 28 § 1693). Now in forming a tertiary derivative from this word *द्विपूर्व* the *tadanta-vidhi* will not apply. Thus *द्विपूर्वेण क्रीतं* here what affix are we to subjoin? If *tadanta-vidhi* applied, we get the affix *चम्* (V 1 26 § 1691) as the alternative. But *tadanta-vidhi* not applying we get the general affix *उत्* V. 1. 8 § 1669 and have *द्विपूर्विकम्* ॥ Here the affix *उत्* is not elided by V 1 28 § 1693 as there is no *Dvigu* compounding. The above rule is summarised in the following *śloka* *प्राप्तवत् सर्वत्रपूर्ववशात् सर्वत्रसङ्गमस्तुकि* ॥

३६८४ । अर्थात्परिमाणस्य पूर्वस्य तु वा । ७ । ३ । २६ ॥

अर्थात्परिमाणस्य पूर्वस्य सर्वत्रस्य पूर्वस्य तु वा मिति मिति किति च । अर्थात्परिमाणस्य पूर्वस्य सर्वत्रस्य पूर्वस्य तु वा मिति मिति किति च । अर्थात्परिमाणस्य पूर्वस्य सर्वत्रस्य पूर्वस्य तु वा मिति मिति किति च ।

1684 Before a *Taddhita* affix having an *indicatory* *च्*, *ण*, *ः* *च्*, the *Vridhhi* is substituted for the first vowel of the second member, denoting a mass in its widest sense, when the word *अर्थ* precedes it, but optionally for the first vowel of *अर्थ* ॥

As *अर्थात्परिमाणस्य* or *अर्थात्परिमाणस्य* with *उत्* (V 1 18)

Note —Why do we say when denoting a mass? Observe *अर्थात्परिमाणस्य* only (—*अर्थात्परिमाणस्य* *प्रथमव्ययस्य*) ॥

१६८५ । नातः परस्य । ७ । ३ । २७ ॥

अर्धप्रत्ययस्य परिभाषाकारस्य वृद्धिर्न पूर्वपदस्य ॥ वा जिहसौ । अर्धप्रत्ययिकम् । अर्धप्रत्ययिकम् ॥ अतः किम् अर्धकौडविकम् । तपः किम् । अर्धस्त्रीयां नवा अर्धस्त्रीयां । अर्धस्त्रीयायां इत्यत्र वृद्धिनिमित्तस्येति पुंनान्नाविधेधो न स्यात् ॥

1685. When the first vowel of the second member preceded by अर्ध and denoting mass is short अ, the Vṛiddhi is not substituted for this अ, before a Taddhita affix having an indicative अ, ज्, or क्; and optionally so for the first vowel of the first member (i. e. अर्ध) ॥

Thus अर्धप्रत्ययकः or अर्धप्रत्ययः (V. 1. 18 S. 1680) ॥ अर्धकविकः or अर्धकविकः ॥ Why do we say 'when it is a short अ ? Observe अर्धकौडविकः ॥ Why 'short अ ? Observe अर्ध स्त्रीयां नव - अर्धस्त्रीयां ॥ Here Vṛiddhi is substituted for the अ of स्त्रीया, and though the form remains the same, the power of this word is changed. For अर्धस्त्रीया being formed by a Taddhita affix causing Vṛiddhi in forming a Bahuvrīhi compound, this word will retain its feminine form and will not be changed into masculine under VI. * 3. 39. S. 840 as अर्धस्त्रीयायाः (= अर्धस्त्रीयायायाः) (वृद्धिनिमित्तस्य च वृद्धित्वस्य &c.)

Note.—Wherever Vṛiddhi is prohibited with regard to a Taddhita affix, that affix cannot be called वृद्धिनिमित्त, and a word formed with such an affix will become masculine in a Bahuvrīhi compound referring to a male person वैयाकरण्ये नार्था अल्प - वैयाकरण्यनार्थाः ॥ The word वैयाकरण ॥ formed by prohibition of Vṛiddhi. See VII. 8. 3.

१६८६ । शताच्च उन्वतावशते । ५ । १ । २१ ॥

शतेन क्रीतं शतिकम् । शतम् । अशते किम् । एवं परिमाणस्य शतकः शतम् । इह मलयार्थो वस्तुतः प्रकृतार्थानभिधेधः । तेन उन्वती न किंतु कनेच । असमस इत्येव । शितेन क्रीतं शिकतकम् ॥

1686. The affix उन् and शत come in the senses taught upto V. 1. 63 S. 1728 after the word शत when it is not a part of a compound, and when it does not mean merely 'hundred'.

The word क्रीतं V. 1. 19 S. 1681 is understood here also. These affixes उन् and शत debar the affix कच् V. 1. 22 S. 1687. Thus शतेन क्रीतम् = शतम् or शतिकम् 'purchased for a hundred gold coins'.

Why do we say अशते 'when not meaning merely 'a hundred' ? Observe शतेपरिमाणस्य = शतकविसृष्टम् 'a band whose measure is hundred'. The word अशते qualifies the sense of the affix, and not that of the base, the latter not being possible; for the word शत as a base must always mean 'a hundred'. The following examples will illustrate the meaning; शतमप्याद्या परिमाणस्य अन्वस्य

called प्रमाण such as a वितरस्य 'a cubit &c on the one side and the measures of weight, technically called उ-माण such as पल &c on the other side. In short उन्मान means a measure of weight or gravity, परिमाण means a measure of volume or capacity प्रमाण means a lineal measure and a सस्य = beyond all these

Note — Q Is not the employment of the word अणमाद्ये in the Sūtra redundant? For by the maxim अक्षयवता प्रतिपदिकेन वदन्नविधिर्नास्ति that which cannot possibly be anything but a prātipadika does not contrary to I 1 72 S 100 denote that which ends with it but it denotes only itself, the prātipadika निष्क being especially mentioned in the sūtra the rule will apply to the word निष्क and not to a word ending with निष्क ॥

A The employment of the word अणमाद्ये in this Sūtra indicates by implication (ऽप्यपका) that in spite of the above maxim the वदन्नविधि I 1 72 S 100 applies to the previous sūtra applicable in the subsequent sūtras it does not. An अणमाद्येऽन्तात् (V 1 2 S 1062) the अन्तात् applies not only to अन्तात् &c but to words ending in अन्तात् &c. An अणमाद्ये and अणमाद्ये अणमाद्ये ॥ Not only अणमाद्ये अणमाद्ये (V 1 4 S 1064) but also अणमाद्ये अणमाद्ये ॥ Not only अणमाद्ये (V 1 6 S 1066) but also अणमाद्ये ॥

While in the sūtras subsequent to this V 1 20 S 1062 the तदन्ता-विधि applies only to words preceded by a Sankhya and that also in Sūtras upto V 1 115 S 1778 and not there after as द्वेषात्सङ्गकार and द्वेषात्सङ्गिक (V 1 79 S 1720). Even in this latter case when an affix is elided by सङ्ग the तदन्ता-विधि does not apply. Thus द्वेषात् द्वेषात् अन्तात् = द्वेषात् + अन्तात् (V 1 18 S 1680) = द्वेषात्सङ्गिक (the affix अन्तात् elided by V 1 28 S 1693). Now in forming a tertiary derivative from this word द्वेषात्सङ्गिक the तदन्ता-विधि will not apply. Thus द्वेषात्सङ्गिक अन्तात् here what affix are we to subjoin? If तदन्ता-विधि applied, we get the affix अन्तात् (V 1 26 S 1691) as the alternative. But तदन्ता-विधि not applying we get the general affix अन्तात् V 1 28 S 1693 and have द्वेषात्सङ्गिक ॥ Here the affix अन्तात् is not elided by V 1 28 S 1693 as there is no Darga compounding. The above rule is summarised in the following अन्तात् प्राक् सङ्गापूर्वपदानां तदन्ता-विधिः ॥

१६८४ । अर्थात्परिमाणस्य पूर्वस्य तु वा । ७ । ३ । २६ ॥

अर्थात्परिमाणस्य अन्तात्सङ्गिकस्यो द्वेषात् पूर्वपदस्य ॥ वा अन्तात् अन्तात् अन्तात् ॥

अर्थात्परिमाणस्य अन्तात्सङ्गिकस्य । अर्थात्परिमाणस्य ॥

1684 Before a Taddhita affix having an indicatory अ, ण, 0, क्, the Viddhi is substituted for the first vowel of the second member, denoting a mass in its widest sense, when the word अर्थ precedes it, but optionally for the first vowel of अर्थ ॥

As अर्थात्परिमाणस्य or अर्थात्परिमाणस्य with अन्तात् (V 1 28)

Note — Why do we say when denoting a mass? Observe अर्थात्परिमाणस्य only (—अर्थात्परिमाणस्य) ॥

१६८५ । नातः परस्य । ७ । ३ । २७ ॥

अर्धात्परस्य परिभाषाकारस्य वृद्धिर्न पूर्वपदस्य तु वा भिद्यते । अर्धमस्थिकम् । आर्धमस्थिकम् ॥ अत किम् अर्धकौडदिकम् । तपः किम् । अर्धस्वार्यो नवा अर्धस्वारी । अर्धस्वारीभार्य इत्यत्र वृद्धिनिमित्तत्वेति पुंस्त्रावनिषेधो न त्नाम् ॥

1685. When the first vowel of the second member preceded by अर्धे and denoting mass is short अ, the Vṛiddhi is not substituted for this अ, before a Taddhita affix having an indicative अ्, ण्, or क्; and optionally so for the first vowel of the first member (i. e. अर्धे) ॥

Thus अर्धमस्थिकः or आर्धमस्थिकः (V. 1. 18 S. 1680) ॥ अर्धकौडिक. or आर्धकौडिकः ॥ Why do we say 'when it is a short अ'? Observe आर्धकौडदिकः ॥ Why 'short अ'? Observe अर्धे स्वार्थम् नव-अर्धस्वारी ॥ Here Vṛiddhi is substituted for the अ of स्वारी, and though the form remains the same, the power of this word is changed. For अर्धस्वारी being formed by a Taddhita affix causing Vṛiddhi in forming a Bahuvrīhi compound, this word will retain its feminine form and will not be changed into masculine under VI. 3. 39. S. 840 as अर्धस्वारीभार्यः (= अर्धस्वारीभार्यादस्य) (वृद्धिनिमित्तत्वं च तत्रित्वस्य &c.)

Note.—Wherever Vṛiddhi is prohibited with regard to a Taddhita affix, that affix cannot be called वृद्धिनिमित्त, and a word formed with such an affix will become masculine in a Bahuvrīhi compound referring to a male person वैद्याकरव्यी भार्यो अस्य = वैद्याकरव्यभार्यः ॥ The word वैद्याकरव्य is formed by prohibition of Vṛiddhi. See VII. 8. 3.

१६८६ । सताम् उच्यतावशते । ५ । १ । २१ ॥

सतेन क्रीतं सतिकम् । सतम् । अशते किम् । सतं परिमाणस्य अतकः सतः । इदं मल्लार्थो पस्तुतः महासार्धभिद्यते । तेन उच्यते । न किन्तु कनेव । अतन्वस इत्येव । द्विशतेन क्रीतं द्विशतवाम् ॥

1686. The affix उच् and यच् come in the senses taught upto V. 1. 63 S. 1728 after the word शत when it is not a part of a compound, and when it does not mean merely 'hundred'.

The word सार्धम् V. 1. 19 S. 1681 is understood here also. These affixes उच् and यच् debar the affix कच् V. 1. 22 S. 1687. Thus सतेन क्रीतम् = सतम्, or सतिकम् 'purchased for a hundred gold coins'.

Why do we say अशते 'when not meaning merely 'a hundred'? Observe सतेपरिमाणस्य = सतकैविसाम् 'a band whose measure is hundred'. The word अशते qualifies the sense of the affix, and not that of the base, the latter not being possible; for the word शत as a base must always mean 'a hundred'. The following examples will illustrate the meaning; सतमन्वयाया परिमाणस्य सत्यस्य

सप्तक a book consisting of hundred Adhyayas ' In this case there is essentially no difference between the base (prakṛti) and the sense of the affix (pratyayaśrītha), though there is apparent difference, for the sake of applying the affix. For सप्तक is a book essentially consisting of hundred, while सप्त 'a carriage purchased for a hundred coins,' does not contain hundred as its essential part. Similarly सप्तको गोवध 'a herd of cows hundred in number' Here the सप्त essentially consists of सप्त and so there is the affix कन् and not हन् or वन् (V, 1 38). But not so in the case of सप्त वादकगत कतिक वादकगत for here the sense of the affix is formed by the sentence, and not discovered merely from the word. Hence the following Vārtika सप्तप्रतिषेधेऽन्यदन्तत्वेऽप्रतिषेधः ।

The word सप्त in the sūtra draws in the word सप्तमसे from the previous sūtra. Thus द्वौ च सप्त च = द्विसप्त द्विसतेन मीन = द्विसप्तकम् 'purchased for a hundred and two coins. Here the affix is कन् V 1 22 § 1687. So द्विसप्तकम् ॥ According to the I-hiti given in the Sūtra VII 3 17 S 1683 the tadanta vidhr applies here.

१६८७ । सख्याया अतिशब्दायाः कन् । ५ । १ । २२ ॥

सख्याया कन् स्वादासीधेऽर्थे ननु सप्तसदस्याया । पञ्चमि प्रीत पञ्चका । बहुक । अन्त्याद्यस्तु सामानिक । अन्त्याया चत्वारिंशच्च ॥

1687 The affix kan comes after a Numeral, when it does not end with सि or श्च, the sense of the affix being that taught hereafter upto V 1 68 § 1728

The word चासीत् is to be read into this sūtra also. The word सख्या is defined in I 1 23 S 258. Thus कन् debaras हन् ॥ Thus पञ्चमि प्रीत = पञ्चक, सप्तक सप्तक ॥

Why do we say 'when it does not end in सि or श्च'? Observe सौप्तिक, चौर्यादिप्रत्यय formed by सप्त ॥

१६८८ । घनोरिद्धा । ५ । १ । २३ ॥

सप्तमन्तास्तेन इदं स्वात् । ताचत्विक् । ताचत्क ॥

1688 'The affix, Kan' coming after a Numeral ending with घन् takes optionally the augment इद्, the sense of the affix being those given upto V 1 62

The words ending in कन् are सप्तक, see I 1 23 and would consequently take हन् by V 1 22. The present sūtra ordains the optional affixing of इद् to this कन् ॥ Thus सप्तक Or सप्तकिक ॥

१६८९ । विशागिदिशब्दयो ह्युत्सप्त्यायाम् । ५ । १ । २४ ॥

विशागिनाथ कर्तव्य । विशाया कन् स्वात् । शसप्त्याया ह्युत् स्वात्कचोऽपवाद । विशाक विशा । शसप्त्याया नृपचत्विक् । विशाक ॥

1689. The affix **द्वुन्** comes in the senses taught upto V. 1. 63 S. 1728 after the words 'Viñsati' and 'triñsat' when it does not denote a Name; and the **ति** and **अन्** of the base are dropped before this affix.

The affix **कन्** will be added by dividing the sūtra into two: viz: (1) विंशतिर्बिभृशं (2) द्वुन्बिभृशाय; the meanings being (1) the affix 'Kan' is added to *viñsati* and *triñsat*; (2) The affix *dvun* is added to the same words, when not denoting a name.

Thus विंशति + क्त्वं = विंश + क्त (VI. 4. 142 S. 844) = विंशक्तः, बिभृश् + द्वुन् = बिभृ + शक्त (VI. 4. 143 S. 316) = बिभृशक्तः ॥

When not denoting a Name विंशतिक्त्वं (विंशक्तः, formed by affix क्त्वं V. 1. 22.

१६९० । कंसाट्टिड्न् । ५ । १ । २५ ॥

वे ट्टिड्न् । इकार लकारणार्थः । कंसिकः । कंसिकी ॥ कार्पापनि कर्पापन् ॥ कार्पिकः । कार्पिकी ॥ कार्पापणाट्टिड्न्कत्त्वं ; प्रातिशद्विद्यया वा ॥ कार्पापनिकः । कार्पापनिकी । प्रातिक । प्रातिकी ॥

1690. The affix **टिड्न्** comes in the senses taught upto V. 1. 63 S. 1728 after the word कंस ॥

This debars **ड्न्**, the anubandha **टि** of **टिड्न्** shows that the feminine of the word will be formed by **डीप्** (IV. 1. 15 S. 470). The **ड्** of **टि** is for the sake of pronunciation, the **न्** of **टिड्न्** is for accent (VI. 1. 197 S. 366). Thus कंसिकः fem. कंसिकी ॥

Dist:—So also it must be stated after the word **कार्प**; e. g. कार्पिक कार्पिकी ॥

Dist:—So also after the word **कार्पापन**. e. g. कार्पापनिकः fem. कार्पापनिकी ॥ Sometimes the word **प्राति** is substituted for **कार्पापन** before this affix, as प्रातिकः, fem. प्रातिकी ॥

१६९१ । शूर्पाद्वन्व्यतरस्याम् । ५ । १ । २६ ॥

शूर्पेच्, शूर्पिकेच् ॥

1691. The affix **अञ्** comes optionally in the senses taught upto VI. 1. 63. S. 1728 after the word 'śūrpa'.

This debars **ट्त्वं** which comes in the alternative. As, शूर्पेच् कर्पेच् = शूर्पेच् or शूर्पिकेच् ॥

१६९२ । वनमानविद्वानिकस्तद्वन्वसनादञ् । ६ । १ । २७ ॥

वन्वोऽञ् इन्द्रोऽञ् इन्द्रकननराशः । वनमानेन वानं वानमानम् । विद्वानिकेच् । साद्वन्वः । वानवन् ॥

1692. The affix **अण्** comes in the senses taught upto V. 1. 63, S 1728 after the words 'śatamāna', 'viṃśatika', 'śahasra', and 'vaṇana'.

This debars **अम्**, **हञ्** and **कन्** ॥ Thus शतमानेन यवित = शतमानम्, so also विंशतिकम्, शतशम् and वासनम् ॥

१६९३ । अण्यर्थपूर्वादिगोर्लुगसंज्ञायाम् । ५ । १ । २८ ॥

अण्यर्थपूर्वादिगोर्लुगसंज्ञायाम् । अण्यर्थकसम् । द्विकसम् । एतावतां तु वाच्यकलाधिकम् ॥

1693. The affix having the senses taught upto V. 1. 63 S. 1728, is elided by **लुक्**, after a stem beginning with the word adhyardha, and after a Dvigu compound, when it is not a Name.

The word **आर्षान्** is understood here also Thus अण्यर्थकसम्, द्विकसम्, अण्यर्थपूर्वम्, द्विगुम् विकसम् विशुद्धम् ॥ Here the affixes **द्विन्** and **अम्** are elided

Note —Though in the word द्विगुम् &c the affix is elided, it is only so when the affixing of the Indhitā occasions a Dvigu compounding (II 1 51 S 728) such as १० द्वाभ्यां दशौघां क्रीड = द्विगुम् ॥ Here the resultant is a Dvigu compound But in forming tertiary derivatives the affix is not elided, as द्विगुर्णेन क्रीड = द्विगोर्विकम् ॥ Hence the following rule द्विगोर्लुकि तन्निमित्तमण्यम् ॥ See IV 1 88, V, 1 20

Why do we say असंज्ञायाम् 'when not a Name'? Observe पंचमोद्विकम् or पचत्वेद्विकम् and वाच्यकलाधिकम् being names of certain measures The feminine word लोहिनी is changed into the masculine by the Vārtika अण्यर्थे तद्धिते given under VI 3 35 The lohini is the red seed with which gold &c is weighed

Note —The word **अण्यर्थे** is a Saṅkhyā (See I 1 23 S 258) and a word beginning with it will be a Dvigu compound Its separate mention in this sūtra may appear superfluous It is however so mentioned in order to indicate (jñāpaka) that this word is not always a Saṅkhyā Thus for the purposes of the application of the affix **कृत्वस्य** (V 4 17 S 2085) this word is not a saṅkhyā

१६९४ । विभाषा कार्षापणसंज्ञायाम् । ५ । १ । २९ ॥

लुगा एतावत् । अण्यर्थकार्षापणम् । अण्यर्थकार्षापणिकम् । द्विकार्षापणम् । द्विकार्षापणिकम् । अण्यर्थकार्षापणिकम् । द्विकम् । लुक् । एत अण्यर्थकार्षापणम् । द्विकम् । अण्यर्थकार्षापणम् । अण्यर्थकार्षापणम् । द्विकम् । द्विकम् ॥

1694 The affix having the senses taught up to V. 1 63 S 1728 is optionally **luk**-elided, after the words **kāṣāpana**, and **śahasra**, when they are preceded by **adhyardha** or are members of a Dvigu compound.

This sūtra makes the elision optional, when it was compulsory by the last sūtra. Thus अघ्यर्द्धकार्पापणम् or अघ्यर्द्धकार्पापणिकं, द्विकार्षापणम् or द्विकार्षापणिकम्, here the affix द्विष् (V. 1. 25 S. 1690) is elided in one case, and not elided in the other. When it is not elided, शक्ति may be substituted for कार्षापण (V. 1. 25. S. 1690) अघ्यर्द्धप्रतिकम्, द्विप्रतिकम् ॥

So also after the word सहस्र, e. g. अघ्यर्द्धसहस्रम् or अघ्यर्द्धसाहस्रम्, हिसहस्रम् or हिसाहस्रम् ॥ When the affix is not elided, the forms above shown with the irregular Vṛiddhi of the second stem, are evolved by sūtra VII. 3 15. S. 1752.

१६६५ । द्विभिपूर्वाभिष्कात् । ५ । १ । ३० ॥

लुग्या स्यात् । द्विभिष्कम् । द्विभैष्किकम् । त्रिभिष्कम् । त्रिभैष्किकम् ।

बहुपूर्वाभिति वक्तव्यम् ० ॥ बहुभिष्कम् । बहुभैष्किकम् ॥

1695. The Ārġhya-affix (V. 1. 63. S. 1728) is optionally elided after a Dvigu occasioning compound, of the word nishka, preceded by dvi and tri.

The word द्विषोः 'a taddhita occasioning a Dvigu compound' of V. 1. 28. S. 1693 is to be read into this sūtra. Thus द्विभिष्कम् or द्विभैष्किकम्, त्रिभिष्कम् or त्रिभैष्किकम् (VII. 3. 17. S. 1683).

Vart:—So also when nishka is preceded by बहु e. g. बहुभिष्कम् or बहुभैष्किकम् ॥ The irregular Vṛiddhi of the second term is caused by VII. 3. 17.

१६६६ । विस्ताञ्च । ५ । १ । ३१ ॥

द्विबहुपूर्वाहिसावार्धवस्व लुग्या स्यात् । द्विस्तम् । द्विस्तिकमित्यादि ॥

1696. The ārġhya-affix (V. 1. 37-63) occasioning a Dvigu compound is optionally elided after the word bista, preceded by dvi or tri.

The word च in the sūtra draws in the words द्विपूर्वात् ॥ Thus द्विस्तम् or द्विस्तिकम् ॥

Note:—The separation of this sūtra is for the sake of the subsequent sūtra.

१६६७ । विंशतिकान्तः । ५ । १ । ३२ ॥

अघ्यर्द्धपूर्वाहृशिमोरित्येव । अघ्यर्द्धविंशतिकानम् । द्विविंशतिकानम् ॥

1667. The affix kha (ईन्) comes in the ārġhya senses (V. 1. 37-63) after the word viṅsatika when preceded by the word adhyarddha or a Numeral, occasioning a Dvigu:

Thus अघ्यर्द्धविंशतिकानम्, द्विविंशतिकानम् ॥

Note:—Being especially ordained, this affix ख is not elided by V. 1. 28.

१६६८ । खार्थो ईकन् । ५ । १ । ३३ ॥

अध्यर्थादीकम् । द्विप्राधिक्ये ॥ कौयतादात्म्येति वदन्त्यम् • ॥ खार्थिकम् ॥

1698 The affix *īkan* comes in the *Āhiya* senses (V. 1 37-63), after the word *khāri*, when preceded by the word *adhyardha* or a Numeral occasioning a *Dvigu*

Thus अध्यर्थादीकम्, द्विप्राधिक्ये ॥

Vārtā —So also after the word *खारी* alone, as खार्थिकम् ॥

१६६९ । पशुपादमापशताद्यत् । ५ । १ । ३४ ॥

अध्यर्थपशदः । द्विप्राधिक्ये । अध्यर्थपशदः । द्विप्राधिक्ये । इह पशु पादोति न । दायेति लोपस्येति न शतात् । पशुपादमापशताद्यत् । प्राण्यङ्कार्थेति न तत्र यथात् ॥

1699 The affix *yat* comes in the *āhiya* senses (V 1 37-63) after the words *pana*, *pāda*, *māsha* and *śata* when preceded by the word *adhyardha*, or a Numeral occasioning a *Dvigu* *

Thus अध्यर्थादीकम्, द्विप्राधिक्ये, so also अध्यर्थादात्म्यम्, द्विप्राधिक्ये ॥ Here पशु is not changed to पद् by VI 4 130 S 414, because the elided ञ् of पशु is *sthānivat*

Thus द्विप्राधिक्ये + यत् = द्विप्राधिक्ये + ० (स लोपे by कश्चेतिच VI 4 148 ॥ 311) + यत् ॥ This *lopa* elided ञ् becomes *sthānivat* and द्विप्राधिक्ये is not considered as ending in पशु but पशु and so VI 4 130 S 414 does not apply

Nor = पशु not changed into पद् by VI 3 53 S 991 The substitution enjoined by VI 3 53 takes place when पशु means the *foot* of a living being, while here it means a measure of capacity

१७०० । शान्नाद्यात् । ५ । १ । ३५ ॥

दन्त्यार्यादेशे ङम् । इत्यङ् । अध्यर्थशाब्दम् । अध्यर्थादात्म्यम् ॥

1700 The affix *ya* comes optionally after the word *śāna* in the *āhiya*-senses (V. 1 63), when it is preceded by the word *adhyardha* or ॥ Numeral occasioning ॥ *Dvigu*.

This debars ङम् which also comes in the alternative, and is ther elided by V, 1 28 S 1693 Thus अध्यर्थादात्म्यम् or अध्यर्थादात्म्यम् ।

१७०१ । द्विप्राधिक्ये च । ५ । १ । ३६ ॥

शाब्दादिभ्यश्च । शाब्दात् । तेन षेकस्यच । पश्चाच्छान्तस्या शान्तादात्म्येति पशुपादादादिभ्यश्चिरेः । द्विप्राधिक्ये । द्विप्राधिक्ये । इह ङम् आदेशेनोदात्तस्य ङम् प्रकृतसंज्ञेया । अध्यर्थदिनकसोऽर्थादात्म्येति शाब्दात् इत्यादीदन्त्येति ॥

1701. The affix अश् as well as 'yat' optionally also comes after the word śāṇa, in the ārīhya-senses (V. 1. 37-63) when preceded by the words द्वि and त्रि .

The यन् comes optionally by the last sūtra and is also drawn into this by the word च. Thus we have three forms, द्विसाण्यम्, त्रिसाण्यम् and द्विसाण्यम् ॥

Note :—The irregular Vriddhi of the second term in cases of compounds of numerals, taught in VII. 3. 15-17 S. 1752, 1754, 1688, does not however take place in the case of साण this word being especially excluded from the operation of those rules, see VII. 3. 17. The Vriddhi here is regular as taught by the general rule VII. 2. 117.

Thus in the preceding sūtras V. 1. 18. to V. 1. 36. thirteen affixes have been taught, but the meaning of those affixes have not been given, nor the construction of the words to which they are to be added. In the following sūtras are given the meanings and the construction.

१७०२ । सेन क्रीतम् । ५ । १ । ३७ ॥

उश् । गोपुरन्देनक्रीतं गौपुण्डिकम् । सप्ततिकम् । प्रास्थिकम् । उक् । वैदिकम् ॥

1702. The thirteen affixes taught in V. 1. 18-36, have the sense of " purchased with this price ", and are added to a word in the third case in construction.

The thirteen affixes उश्, उक्, उन्, यन्, कश्, वृत्, विट्, अश्, षण्, ज, ईकश्, ष्व, and षण् have already been taught. Now is taught their sense, and the case construction of the word to which they should be added. The सेन shows that the words must be in the 3rd case in construction; and क्रीतम् shows that the sense is that of 'purchased'. The illustrations have already been given in the previous sūtras. Some more may be mentioned here. Thus गोपुरन्देन क्रीतम् = गौपुण्डिकम् (the accent falling on गौ); so also with words denoting Numbers and Measures, as सप्तस्वाक्रीतम् = सप्ततिकम्, प्रास्थिकम्, वैदिकम् ॥

१७०३ । इङ्गोष्ठाः । १ । २ । ५० ।

गोष्ठा इलेयान्निवृत्तलुकि । लुकोऽपवादः । पञ्चभिर्गोष्ठीभिः क्रीतः पदः पञ्चगोषिः ।

1703. The short इ is substituted in the place of गोष्ठी, when the Taddhita affix is elided by luk.

By the sūtra I. 2. 49. S. 1408 when a Taddhita is elided, the long ई of the feminine also required elision. But this rule makes an exception in favor of the word गोष्ठी in which under similar circumstances the short इ replaces the long ई, as in the compound पंचगोषिः purchased for five goṣṭhis. Here the Taddhita suffix which conveys the meaning of "purchased," has been

rejected after *गोषो* by V. 1. 28. S. 1693 therefore by the previous sūtra, the feminine suffix इ also required rejection. But this sūtra intervenes and changes the long इ into short इ ॥

Note :—This sūtra is divided into two separate rules by the process called *yoga-ribhāga*. Thus इत् is made one sūtra by itself, and then it means, when there is a suppression of a Taddhita affix by लुप्, then the long इ is replaced by short इ ॥ Thus purchased with five needles = पचभिः सुधीभिः प्रीतः = पचसुधिः द्युसुधिः ॥ This is restricted to such examples of purchase only.

१७०४ । तस्य निमित्तं संयोगोत्पातो । ५ । १ । ३८ ॥

संयोगः सम्बन्धः । उत्पातः शुभाशुभसूचकः । सन्निकः शत्रो वा धनपतितदोषः । दृष्टिकं शब्दं वा दृष्टिदोषादिसम्बन्धम् । तत्तस्य निमित्तमित्यर्थः ॥ शत्रुपित्तश्लेष्मभ्यः धननकीपनयोहपसंत्पानम् ॥ वातस्य शमनं कौषणं वा शान्तिकम् । वैशिकम् । श्लेष्मिकम् ॥ सन्निपादाद्येति पक्षस्यम् ॥ सान्निपातिकम् ॥

1704. The above affixes have further the sense of "for its sake", when the meaning is a relation or an unwonted appearance.

The word *तस्य* shows that the word in construction must be in the 6th case, the word *निमित्तं* 'cause or occasion' gives the sense of the affix; *संयोग* means 'a connection, or relation'; *उत्पातः* means 'a portent indicative of good or bad luck.' Thus *तस्य निमित्तं धनपतिना संयोग* = *शत्रु* 'a connection with a rich man for the sake of getting a hundred.' So also *सन्निक*, *वाहल* ॥ So also *तस्य निमित्तं दृष्टिदोषादिसम्बन्धम्* = *शमन*, *शान्तिकम्*, *वाहलम्* "the twitching of the right eye for the sake of a hundred" i. e. indicative of acquiring or losing a hundred, a thousand &c.

Vari :—The above affixes come after the words *शत्रु*, *पित्त*, and *श्लेष्म* in the senses of *allaying or vitiation*. As *शान्तिकम्* 'allaying or vitiation of windy humour' So also *वैशिकम्*, *श्लेष्मिकम्* ॥

Vari :—Also after the word *सन्निपात*, as, *सान्निपातिकम्* ॥

१७०५ । गोदाद्योऽसंख्यापरिमाणाभ्यादेर्यत् । ५ । १ । ३९ ॥

गोर्निमित्तं संयोग उत्पातो वा शब्दः । द्युपतः धनम् । यवस्य । स्वर्ग्यः । गोद्वयः किम् । विजयस्य वैशिकम् । अश्वस्येत्यादि किम् । पञ्चाशो पञ्चकम् । सप्तकम् । मासिकम् । खारीकम् । आश्रादि. आश्रिकम् । अग्निमकम् ॥ अश्ववर्षखादुपसक्तानाम् ॥ अश्ववर्षस्यम् ॥

1705. After the word *गो* and after a word having two syllables, with the exception of a Numeral, or a Measure of capacity, or *aśva* &c, the affix *yat* (य) is added, in the above sense of 'a relation or a portent for the purpose of that'.

This debars इञ् ॥ As श्रेय निमित्तं संयोग इत्यातो वा = श्रेयः 'a connection or a portent for the sake of a cow.' So also after a word of two syllables, as, वैश्वः, स्वर्गः, यशस्वः ॥

Why do we say "when not a word denoting a Numerical or a Measure of capacity or अयत् &c"? Observe पंचानां निमित्तं = पंचकम्, सप्तकम्, अष्टकम्; प्रास्त्य-कम्, खारीकम्, आम्बिकः formed by V. I. 22, 18, 19.

Vart:—The word ब्रह्मवर्षस्य should be enumerated: e. g. ब्रह्मवर्षस्य निमित्तं गुरुणा संयोगः = ब्रह्मवर्षस्यम् "relationship with a teacher in order to acquire Brahmavarchasa."

1 अश्वः ॥ ३२२२, 3 गणः, 4 ऊर्णा, 5 इमा, 6 वृक्षा (पद्म वृक्षा), 7 वर्षा (वर्ष), 8 वज्र ॥

१७०६ । पुत्राच्छ च । ५ । १ । ४० ॥

याशत् । पुत्रीयः । पुत्र्यः ॥

1706. After the word putra, the affix chha (श्च) also comes, as well as yat (य), in the above sense of 'a relation or a portent for the purpose of that.'

The word पुत्र being a dissyllabic word would always have taken च्च by the last aphorism. This ordains छ also. Thus पुत्रस्य निमित्तं संयोग इत्यातो वा = पुत्रीयः or पुत्र्यः ॥

१७०७ । सर्वभूमिपृथिवीभ्यामण्यौ । ५ । १ । ४१ ॥

सर्वभूमिनिमित्तं संयोग इत्यातो वा सर्वभूमिः । पार्थिवः । सर्वभूमिद्वयोऽद्वयस्यैवैव पश्यते ॥

1707. The affixes अञ् and अञ् are respectively added to the words sarvabhūmi and pṛithivi, in the above mentioned sense of "a connection or a portent for its purpose".

This debars इञ् ॥ Thus सर्वभूमिनिमित्तं संयोग इत्यातो वा = सर्वभूमिः, so also पार्थिवः ॥ In सर्वभूमिः there is Viddhi of both members of the compound by VII. 3. 20. S. 1438.

१७०८ । तस्येश्वरः । ५ । १ । ४२ ॥

1708. To the same bases sarvabhūmi and pṛithivi, are added the same affixes ण्य and ण्य respectively, in the sense of "lord thereof".

Note:—Thus सर्वभूमेश्वरः = सर्वभूमिः 'the lord of the whole earth', पार्थिवः 'the lord of the earth'.

Note:—The word तस्य, showing the genitive construction of the base, has been repeated in this sūtra, though its anuvṛitti was running into it from V. I. 38 S. 1704 in order to show that the senses given in V. I. 38 do not extend further.

Had हस्य not been repeated here, the word ईश्वर would have been an attribute, like the words सयोग and उत्पन्न, of the word विविक्तः ॥

१७०९ । तत्र विदित इति च । ५ । १ । ४३ ॥

सर्वभूमीश्वरः सर्वभूमौ विदितो वा सार्वभौमः । पार्थिवः ॥

1709. To the same bases sarvabhūmi and pṛithivī, being in the 7th case in construction, are added the same affixes अप् and अन् respectively, when the sense is that of "known therein".

The word विदितः means known, published &c. सर्वभूमौ विदितः = सार्वभौमः "known in the whole world" So also पार्थिवः ॥

१७१० । लोकसर्वलोकान् । ५ । १ । ४४ ॥

तत्र विदित इत्यर्थे । भौतिकः । अत्रुत्तनिष्ठावित्तादुपवत्सुद्धिः । सार्वभौतिकः ॥

1710. The affix त्हां comes in the sense of 'known therein', after the words loka and sarvaloka, in the 7th case in construction.

Thus लोके विदित = भौतिक, सार्वलोककः ॥ The irregular Vṛiddhi of both members takes place by VII 3 20 S. 1438

१७११ । तस्य वापः । ५ । १ । ४५ ॥

व्यते अस्मिन्निधि वापः क्षेत्रम् । तस्याव वापः पार्थिवकम् । भौतिकम् । खारीकम् ॥

1711. The above mentioned affixes (V. 1. 18 &c) come after a word in the sixth case in construction, in the sense of 'sown with so much'.

The word वाप means 'sown therein' i.e. a field. Thus तस्यस्य वाप क्षेत्रम् = पार्थिवकम् 'sown with a Prastha', भौतिकम्, खारीकम्, i.e. a field sown with a quantity of grain measuring a Prastha or a Drona or a Khârī

१७१२ । पात्रान् शृणु । ५ । १ । ४६ ॥

वापस्य वाप क्षेत्र पार्थिवकम् । पात्रिकी क्षेत्रमन्ति ॥

1712. The affix शृण् comes in the sense of 'sown with so much', after the word pātra.

This debars इन् ॥ The ञ् of शृण् is for accent (VI 1 197, S 3686) the ष् is for शृण् (IV. 1 41) The word पात्र denotes a measure of capacity Thus पात्रस्यवापः = पार्थिवक क्षेत्रम्, स्यात् पार्थिवकौ क्षेत्रमन्ति ॥

१७१३ । तदस्मिन्बुद्ध्यापलाभशुल्कोपवा दीयते । ५ । १ । ४७ ॥

वृद्धिर्दीयत इत्यादि क्रमेण प्रत्येकं संबन्धात्केवचनम् । पञ्चास्मिन् वृद्धिः श्रायः लाभः शुल्कश्च उपदा वा दीयते पञ्चकः । शक्तिकः । साहसः । उत्तमणेन मूलातिरिक्तं माह्यं वृद्धिः । मागाविपु स्वाभि-
माह्यो भाग भायः । विक्रेश भूत्व्यदाधिकं माह्यं लाभः । रक्षानिर्देशो शत्रुभायः शुल्कः । सत्कोच उपदा ॥
चतुर्थ्यं उपसंख्यानम् ॥ पञ्चास्मै वृद्ध्यादिर्दीयते पञ्चको देवदत्तः । सममज्राहणे दानमितिवशधिकार-
स्वविदत्ता वा ॥

1713. The above mentioned affixes have also the sense of "an interest, or a rent, or a profit, or a tax, or a bribe given thereby or in that".

The affix is added to a word in the first case (षट्) in construction. The sense of the affix is that of a locative (अस्मिन्). The word दीयते 'is given' in the singular number joins with each one of the word वृद्धि, भाय &c. The sum paid by a debtor to his creditor over and above the principal, is called वृद्धि or interest. The share of profit taken by the landlord in villages &c. is called भाय or rent. The increase over the capital by sale of cloth &c. is called लाभ or profit. The share of the king for protection &c. is called शुल्क or tax. The present or bribe is called उपदा ॥ Thus पञ्चास्मिन् वृद्धिर्वा भायो वा लाभो वा शुल्को दीयते = पञ्चकः 'that transaction &c. in which five per cent is given as interest, rent, profit, tax or bribe'. Similarly सत्, शक्तिकः, साहसः &c.

Vart :—So also in the sense of ॥ Dative. As पञ्चास्मै वृद्धिर्वा भायो वा लाभो वा उपदा दीयते = पञ्चको देवदत्तः "Devadatta to whom five per cent is given as Interest &c". This Vārtika may be redundant, if we take the locative as sometime having the force of dative also. As in the sentence सममज्राहणे दानं ॥

१७१४ । पुरस्ताधाट्टम् । ५ । १ । ४८ ।

सपाकम् उद्धृदिनोरपवात् । द्वितीये वृद्ध्यादिरस्मिन् दीयते द्वितीयिकः । तृतीयिकः । अर्धिकः । अर्धयस्यो रूपकत्वार्थे कटः ॥

1714. The affix than comes in the same sense of "an interest, rent, profit, tax or bribe given thereby or therein" after a word denoting an ordinal, and after the word ardhā.

This debars उद्धृदिन् and द्विन् ॥ Thus द्वितीये वृद्ध्यादिरस्मिन् दीयते = द्वितीयिकः, तृतीयिकः, अर्धिकः, सप्तमिकः, अर्धिकः ॥ The word अर्धं is technically the name of रूपकत्वार्थे ॥

१७१५ । भागायच्च । ५ । १ । ४९ ॥

भाह्न् । भागश्चतुर्थीपि रूपकत्वार्थे रुचः । भागे वृद्ध्यादिरस्मिन् दीयते भाग्यं भागिकं सत्तम् । भाग्य भागिका विशातिः ॥

1715. The affix yat (य) comes after the word bhāga in the sense of "an interest, rent, profit, tax or bribe given thereby or therein."

By the word च in the sūtra इन् also comes This debars इन् ॥ Thus भाग वृद्धाविद्यस्त्वं दीयत = भाग्य or भागिक छतम भाग्या or भागिका विद्यति ॥ The word भाग also denotes रूपकार्थं ॥

१७१६ । तद्धरति वहत्यावहति भारद्वाजादिभ्य ॥ ५ । १ । ५० ॥

वशादिभ्य वरा यो भारद्वाजस्तस्मिन् सत्यविविक्त सत्यकृतिकादृष्टितीयान्तादित्यर्थः । वराभार इति वहत्यावहति वा वाचनार्थिक । पशुभारिक । भागवृद्धादिभ्य इत्यस्य पञ्चम्यान्तर भागभूतेभ्यो वशादिभ्य इति । भारद्वाजान्नाम्नान् इति वाचिक । वैश्विक ॥

1716 The above mentioned affixes, after the word भार preceded by the word वष &c, have the sense of 'who carries away, or conveys or brings that'

The case in construction here is accusative (सत्) ॥ Thus वशाभारं इति वहति भावयति वा वाचनार्थिक पशुभारिक ॥

According to another explanation the phrase भारद्वाजादिभ्य ॥ explained as भारभूतेभ्यो वशादिभ्य ॥ Then the sūtra will mean the above named affixes come after वष &c when they denote a load Thus भारद्वाजाद् वषान् इति = वाचिक, वैश्विक ॥

Note —The word इति means 'to carry to another place or to steal', वहति means 'to carry on ones back or head, वाचयति means 'to produce or bring'

1 वष 2 कुटज 3 कल्पज 4 धूत 5 सुयुजा, (सुयुज) 6 वरा, 7 जहन् ८ भभ्य ९ वराज 10 वृद्ध 11 वाद्वा ॥

१७१७ । वशाद्द्रवाभ्यां ठन्कनौ ॥ ५ । १ । ५१ ॥

वशाद्यवष इत । वष इति वहत्यावहति वा वाचिकः । वृष्यकः ॥

1717. The affixes than and han come respectively after the words vasha and dravya, in the second case in construction, in the same sense of 'who carries &c'

Thus वषं इति वहति वा = वाचिक, वृष्यक ॥

१७१८ । सम्पत्त्वयहरति पचति ॥ ५ । १ । ५२ ॥

पच्य वयहरति पचतिपच्य वयहः । पच्य वयसिन्ध्यावेष्यकतीत्यर्थः । प्रादिपको वयह्ययी । पच्यवयहरति पचति वेत्यर्थः ॥ सम्पत्त्वयिनि द्वीयादह च = ॥ चान् । द्वीय पचतीति द्वीयी । द्वीयिकी ॥

1718 The above-mentioned affixes have also the sense of "what is capable of holding that, or takes away that, or cooks that"

The word च्त्वं is understood here showing that the word in construction to which the affix is to be added should be in the accusative. The word सम्पत्त्वयिनि means the capacity to hold the exact quantity, च्त्वाह means 'taking

when the word so formed means a Name, a Multitude, a Book, or a fixed way and mode of study.

The phrase सप्तस्य परिमाणम् is understood here. The word in construction to which the affix is to be added should be in the nominative case. When it is a Name, the affix does not change the sense of the radical. Thus पंचकाः = पंचः 'the Five' as पंचका बभ्रुवयः; त्रिकाः 'the Three' 'तत्रद्वाभ्याः ॥ The sense of the primitive is changed when it means a संघः 'a multitude or flock' as पंचकः संघः, जटकः ॥ So also when it means a पुत्र 'a Book', as अष्टाध्यायाः परिमाणस्य सप्तस्य = अष्टकं पाणिनीयम्, 'The Ashtaka of Pāṇini viz a Book comprising Eight Adhyāyas'. So also दशकं वैद्यामपशीत्यम्, त्रिकम काकाकृतम् ॥ Is not a collection of Adhyāyas the same as संघः? No, the word संघः is confined to a collection of living beings only.

The word शष्यदन means 'study'. Its numerical measure (संदया परिमाण) means the particular number of times, or ways in which it should be read. Thus पंचकोऽपीह 'what is studied five-times, or in five modes सप्तकोऽपीह: so also जटकः or जटकः ॥

Vart :—The affix इ comes after the words पंचदश &c, when the word means a Stoma. As, पंचदश मन्त्राः परिमाणस्य = पंचदशः स्तोत्र, सप्तदशः स्तोत्र &c. The Indicatory इ causes the elision of final (रि) by VI. 4. 143, S. 316 in the cases of words like एकविंशः &c. In the case of पंचदशः the इ is elided by VI. 4. 144. S. 679. Stoma is the praise-hymn sung by the Chhandoga priests at the soma-sacrifice. A triad of verses by repetition becomes 15, 17 &c. Thus in sapta-dāśa stoma the last verse of the triad is repeated seven-times, the other two five times each, thus we have seventeen verses. Similarly when every verse of the triad is recited five times, we have pancha-dāśa stoma. When every verse of the triad is recited seven times, it becomes eka vimśa. stoma &c.

१७२५ । पञ्चविंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्पट्टिसप्तत्यशीतिनवतिशतम् ।

॥ ११५६ ॥

एते कृत्विष्यन्ति निषाद्यन्ते ॥

1725. The following words are anomalous: pañkti 'a verse', viñśati 'twenty', triñśat 'thirty', chatvāriñśat 'forty', pañchāśat 'fifty', shashṭhi 'sixty', saptati 'seventy', aṣṭi 'eighty', navati 'ninety', and śata 'a hundred'.

Note :—The words सप्तस्य परिमाणम् are understood here also: पञ्क्ति is formed by adding क्ति to पञ्च, the final being elided, meaning 'a verse the measure of which is five', i. e. a half-verse consisting of 5 syllables. The word विंशति is formed by adding शतिच to the word विन् which replaces the two nura दश-

दशतः as शौ दशतौ परिभाष्यस्य संप्रत्ययः—विधितिः ॥ So the affix दशतु comes after शिन् representing चयोदशतः ; so for चतुर्था दशर्ना we have चत्वारिन् and then add दशतु, similarly with दशचासतु ॥ Similarly with the rest.

Note :—All the rest appears to be the conjectural etymology of Patanjali and Kāśikā Kāra, and hence it is omitted.

Note :—The word पंचिह् also means 'a line'. As ब्राह्मणपञ्चिह्, विधीयिका पंचिह् ॥ Here the sense has no relation to its etymology.

१७२६ । पञ्चदशतौ वर्गे वा । ५ । १ । ६० ॥

पञ्च परिभाष्यस्य पञ्चदशतः । दशतु । पक्षे पञ्चक । दशकः ॥

1726. The word pañchat and daśat in combination with varga, may be anomalously so formed, in the sense of 'this is its measure'.

This ordains उक्ति instead of कृत् V. 3 22, which also comes in the alternative As पञ्चदशतः, दशदशतः or पञ्चोत्तमः, दशोत्तमः ॥

१७२७ । विश्वत्वारिंशतो ब्राह्मणे सहायां ङङ् । ५ । १ । ३२ ॥

विश्वत्प्याय विश्वत्प्यायं ब्राह्मणानां सहायानि । आस्वारिणानि ब्राह्मणानि ॥

1727. The affix ṣaṣ comes after the words trīṅśat and chatvāriṅśat, in the sense of 'this is its measure', when it is the Name denoting a Brāhmaṇa-book.

The word वर्गे does not govern this sūtra. The indicatory इ causes the elision of the last vowel with the consonant that follows it (VI. 4. 143 S. 316). The force of the locative case in ब्राह्मणे is that of अभिषेच and not विषय, i. e. when the word means a Brāhmaṇa itself. Had the force been that of विषय, it would have meant, 'in the Brāhmaṇa literature'. As विश्वत्प्याय परिभाष्येर्वा ब्राह्मणानां = सहायानि ब्राह्मणानि The Brāhmaṇa containing thirty Adhyāyas'. So आस्वारिणानि ब्राह्मणानि ॥ These are the names of certain Brāhmaṇas.

१७२८ । तद्दर्शति । ५ । १ । ६३ ॥

तद्दुर्गं शब्दोत्तमं शिबीरान्नाहमायम् श्वः । श्वेतच्छत्रदर्शति श्वेतच्छत्रिकः ॥

1728. The affixes V. 1. 18. S. 1680 &c, have also the sense of 'who deserves that'.

The case in construction here is accusative. Thus श्वेतच्छत्रदर्शति = श्वेतच्छत्रिक "who deserves the White Umbrella".

१७२९ । छिद्रादिभ्यो नित्यम् । ५ । १ । ६४ ॥

नित्यमाधीनयम् ॥ छेदं नित्यदर्शति छेदिको वेतसः । छिद्रमच्छत्रव्याह ॥ विरामं विरुं च ॥ ५ । १ । १८१ नित्यदर्शति वेदिकः ॥

1729 After the words छेद् &c in the second case in construction, the above-mentioned affixes have the sense of "who deserves that under all circumstances".

१७३४ । स्वासीविस्वात् । ५ । १ । ७० ॥

स्वासीवित्तमर्हति स्वासीविस्वात्सन्धुजाः । स्वासीविस्वात् । वाक्ययोग्या इत्यर्थः ॥

1734. The affixes *chha* (ईय) and *yat* (य) come in the sense of 'deserving that', after the word *sthālibhā*.

This debars इक् ॥ Thus स्वासीवित्तमर्हति स्वासीविस्वात् or स्वासीविस्वात् 'rice deserving the pot' । ॥ cookable rice.

१७३५ । यज्ञत्विग्भ्यां यज्ञघ्नौ । ५ । १ । ७१ ॥

यथासद्यश्च । यज्ञत्विज्ज वाञ्छन्ति यज्ञिणः । यज्ञिणीभ्यो यज्ञघ्नानः ॥ यज्ञत्विग्भ्यां यज्ञघ्नौ-
सीदुपसङ्घानम् * ॥ यज्ञिणो देवः । अर्धत्विजिण आत्विक् ॥

1735. The affixes *gha* and *ghñ* come respectively after the words *yajña* and *ritvija*, in the sense 'of deserving that.'

This debars इक् ॥ Thus यज्ञिणो ब्राह्मणः 'a Brahmana worthy of honor at a sacrifice.' आत्विजीभ्यो ब्राह्मण्य ॥

Udāt.—After the words *yajña* and *ritvija*, these affixes have also the sense of 'deserving the performance thereof'. Thus यज्ञकर्माहति = यज्ञिणो देव 'a place fit for the performance of sacrifice.' आत्विक् कर्माहति = आत्विजीभ्यो ब्राह्मण्यकुञ्जम् ॥

Here ends the governing power of इक् V, l. 19 S. 1681 hence forward is the government of इक् V l. 18.

अथ तद्धित ठञाधिकार प्रकरणम् ।

CHAPTER XXXIV.

THE AFFIX ठञ् ।

१७३६ । पारायणपुरायणचान्द्रायणं वर्तयति । ५ । १ । ७२ ॥

पारायणं वर्तयति पारायणिकरुद्धात् । पुरायणं वर्तयतिव्येः । सं वर्तयति वेरायणिको यजनानः ।

1736. The affix *ṭhañ* comes in the sense of 'who forms this', after the words *pārayaṇa*, *turāyana* and *chān-
yana* being in the 2nd case in construction.

The force of *वर्तयति* ceases. Thus पारायणिकः = छात्रः, a pupil, who reads as a teacher': होरायणिको यजनानः, आन्द्रायणिकस्तपस्वी ॥ the word पारायण means teacher, (परस्व करोति) ॥

१७३७ । संशयमापन्नः । ५ । १ । ७३ ॥

संशयविषयीभूतोऽर्थः सांशयिकः ॥

1737. The affix *ṭhañ* comes after the word *saṅśaya* in the accusative construction, the sense being "fallen into it, or thrown into it".

Thus संशयमापन्नः शयः = सांशयिकः त्यागः " a doubtful pillar", i. e. in a serious state.

१७३८ । योजनं गच्छति । ५ । १ । ७४ ॥

योजनिकः । क्रियया योजनघतयोरुपसंख्यानम् ॥ क्रियया सं गच्छति क्रौञ्चानिकः । योजन-
तः ॥ सतीऽभिगमनमर्हतीति च वक्तव्यम् ॥ ० ॥ क्रियया वाशनिगमनमर्हतीति क्रौञ्चानिको भिद्युः ।
सात्त्विक आचार्यः ॥

1738. The affix *ṭhañ* comes in the sense of 'who is', after the word *yojana* in the accusative construction.

Thus योजनं गच्छति = योजनिकः ॥

Vāri :—So also after the words क्रौञ्चानिकः and योजनघत ॥ As क्रौञ्चानिकः
सात्त्विकः ॥

Vāri :—The affix after these two words means also " who is worthy to be approached from so far". As क्रौञ्चानिकसंनिगमनमर्हतीति = क्रौञ्चानिको भिद्युः
सात्त्विक आचार्यः ॥

१७३९ । पथः पृच्छति । ५ । १ । ७५ ॥

पथोऽपि पृच्छति पथिकः । पथिकी ॥

१७४७ । पश्यासाण्यस्य । ५ । १ । ८३ ॥

ययसिद्धिः । ययस्त्वुवर्तते । याहम् । पश्यास्य । ययमास्य । पश्यासिक ॥

1747 After the word shanmās, come the affixes nyat as well as यप् and डञ्, in the sense of 'age'

The word yayasī is understood here. So also the affix यप् ॥ By force of य we draw in डञ् also

Thus पश्यास्य पश्यास्य and पश्यासिक ॥

१७४८ । अथयसि डञ् । ५ । १ । ८४ ॥

पश्यास्य । पश्यासिको व्याधिः । पश्यास्य ॥

1748 The affix than comes also after the word shanmās, when 'age' is not meant

The य draws in the affix ण्यह् also Thus पश्यासिको व्याधिः or पश्यास्य 'a disease last ng six months'

१७४९ । समाया ष । ५ । १ । ८५ ॥

समायभीष्टो भूतो भूतो भावी वा समीन ॥

1749 The affix kha (ईन) comes in the fourfold senses of "solicited," "hired", "lasted", and "will last," after the word samā

This debars हञ् ॥ Thus समायभीष्ट भूतो भूतो भावी वा—समीन ॥ Some say, the sense of the affix is तेन निर्वृत्त V 1 79 S 174, as समाया निर्वृत्त = समीन ॥

१७५० । द्विगार्था । ५ । १ । ८६ ॥

समाया ष हञ्च । सप्त परिजन्मन्त प्रद्विर्गुत्तारिषु पञ्चपरिषेयु प्रत्यय । द्वितमीन । द्वितमिक ॥

1750 The affix kha comes optionally in the fivefold senses taught in V 1 79 80 S 1743 and 1744 after the word samā, forming a Diga

In the alternative हञ् will also apply Upto sūtra V 1 93 S 1757 the affixes have the fivefold senses of to be accomplished by that time (S 1743) 'solicited', 'hired', 'lasted' and 'will last' (S 1744) Thus द्वितमीन or द्वितमिक ॥ Then Vārtika taught in V 1 20 (मात्रेण सप्तकपूर्ववशात् सप्तमवयवस्य हञ्) applies here also Thus द्विगार्थी or द्विगार्थिक द्विगार्थीन or द्विगार्थन ॥

१७५१ । रास्यह् सप्तसरास्य । ५ । १ । ८७ ॥

द्विगार्थीन । द्विगार्थीनः । द्विगार्थिक । द्विगार्थनः । द्विगार्थिक । सप्तसरास्यपञ्चमवयवस्य हञ् । द्विगार्थीन ॥

1751. The affix kha comes optionally in the fivefold senses (V. 1. 79, 80 S. 1743 and 1744) after the words rātri, ahan, and samvatsara, occasioning a Dvigu.

The word dvigu is understood in this sūtra.

In the alternative क्ख will also come. Thus द्विसंखीणः, द्विराधिकः, इहीगः. VI. 4. 145 S. 789 or द्विवाहिकः ॥ The samāsānta affix not being universally applicable, we have no क्ख ॥ द्विसंखलीणः, द्विसंखलिकः VII. 3. 15. S. 1752. This form gets the irregular वृद्धि by the following.

१७५२ । संख्यायाः संवत्सरसंख्यस्य ख । ७ । ३ । १५ ॥

संख्याया उच्यते इति स्वरु भिन्नायो द्विसंखलिकः । द्वे वही वृत्तो द्विवाहिकः । संख्याया परिमाणान्तस्येति सिद्धे संवत्सरसंख्ये परिमाणग्रहणे कालपरिमाणस्य प्रहणार्थम् । तत्र द्विसंखलिकः इत्युच्यते इति ॥

1752. After a Numeral, the first vowel of संवत्सर and of ॥ Numeral, gets the Vृद्धि, before a Taddhita having an indicative अ, ण्, or क् ॥

Thus द्विसंखलिकः = द्वौ संवत्सरसंख्येतेः वृत्तौ ह्रस्वो or मारी (V. 1, 80 S. 1744) द्विवाहिकः = द्वे वही वृत्तौ वृत्तौ ह्रस्वो मारी वा ॥ The words द्वि, वही &c when applied to वर्ष (VII. 3. 15 S. 1754) and Numerals give rise to the affixes taught under khalādhikāra (V. 1. 78-97). The special mention of संवत्सर here, (though) this is a परिमाण word and would have been included in the sūtra VII. 3. 17 S. 1683. implies that the word परिमाण in that sūtra does not mean the measure of time, but a measure of any other thing than time. Therefore, with other time-words, than samvatsara, the Vृद्धि takes place in the regular way : as द्विसंखलिकः ॥

Note :—Similarly in sūtra IV. 1. 22, S. 480 the word परिमाण does not mean the measure of time or numerals, as विवर्षा, द्विवर्षा नाशविका ॥ In short, the word परिमाण in these sūtras (and elsewhere III. 2. 23, II. 3. 48 &c.) means "mass or bulk", and not a measure in general.

१७५३ । वर्षाल्लुक् ख । ५ । १ । ८८ ॥

वर्षावदान्ताद्विवर्षा खः । षष्ठे क्ख वा च लुक् । वीणि रूपानि । द्विवर्षाणि ज्याधिः । द्विवाहिकः । द्विवर्षः ॥

1753. The above affixes kha and thañ may also be elided after a Dvigu ending in varshā.

The affix ख as well as क्ख come in the five fold senses V. 1. 79, 80, after the word वर्षा forming a Dvigu ; and these two affixes may also be elided optionally. Thus we have three forms ; द्विवर्षाणि, द्विवाहिको or द्विवर्षो ज्याधिः 'a disease that lasted two years'. (Compare VII. 3. 16, S. 1754. but when the

sense is that of भवती, the form will be द्वैवर्षिक ॥) To get thus irregular वृद्धि, the following sūtra applies.

१७५४ । वर्षस्यामधिप्यति । ७ । ३ । १६ ॥

वर्षस्यामधिप्यति इति । द्वैवर्षिकः । अधिप्यति तु द्वैवर्षिकः । अधीष्टवृत्तयोऽधिप्यतीति प्रतिदेशो न । गम्यते हि तत्र अधिप्यता न तु सद्धितार्थः । द्वैवर्षे भवतीत्युक्ते वा कर्म करिष्यतीति द्वैवर्षिको वदुष्य ॥

1754. After a numeral, the first vowel of वर्ष gets the Vṛiddhi, before a Taddhita affix having an indicative अ, ए or क्, when the affix does not refer to a Future time.

As द्वैवर्षे भवतीत्युक्ते वा = द्वैवर्षिकः ॥ But when denoting future time we have द्वैवर्षिक, त्रैवर्षिक, "calculated to last two or three years" as in the sentence दस्य त्रैवर्षिकं धान्यं निहितं पृथक्पृथक् अधिकं वादि विद्येत स घागं पातुनर्ति । (= नीचि वर्दाणि नादी) ॥ The word अमधिप्यन् does not qualify the words अधीष्ट and वृत् (V. I. 80 S 1744), the sense of futurity is there denoted by the taddhita affix as द्वैवर्षे भवतीत्युक्ते वा कर्म करिष्यति = द्वैवर्षिको गतुष्य ॥ Here VII. 3 17. S. 1683 applies and it causes the वृद्धि of the second member. This sūtra is again given below for the sake of context

१७५४ वा । परिमाणान्तस्यासंज्ञाशाणयोः । ७ । ३ । १७ ॥

द्वौ कृत्वा प्रयोगजनस्य द्विकोडविकः । शब्दाः सुवर्णाभ्यां क्रीत द्विसोदधिकम् । द्विभेदिकम् । असत्तेति कियः । पञ्च कपाल परिमाणस्य पञ्चकपालिकम् । सद्धितान्त्रः सत्ता । द्वैवर्षिकः । कुलित्रः पञ्चमवि केषिण्यति । द्वैकलिकम् ॥

1754 A. After a numeral, the first vowel of a word denoting mass in its widest sense (with the exception of घाण) gets the Vṛiddhi before a Taddhita affix having an indicative अ, ए, or क्, when the word so formed does not mean a Name.

As द्वौ कृत्वा प्रयोगजनस्य = द्विकोडविक (V. I. 109 S 1772) शब्दां सुवर्णाभ्यां क्रीत = द्विसोदधिकम् (V. I. 37 S 1702), त्रिसोदधिकम् ॥ The taddhita affix is optionally elided, see vārtika to V I 29 S 1694. When the affix is elided there can be no Vṛiddhi, as द्विसुवर्णम् ॥ Similarly द्विभेदिकम्, द्विभेदिकम् (V. I. 30 S. 1695) Why 'when it is not a name'? Observe पञ्चकपालिकम् (= पञ्चकपालानि परिमाणस्य V. I. 30 S 1695) The whole word is a Name here. Why with the exception of घाण? Observe द्वैवर्षिकम् ॥ द्वैवर्षिकम् formed with अण (V. I. 35 S 1700 and 36 S 1701) Some read the sūtra as असंज्ञाशाणकुलित्राणां so that कुलित्र is also excepted, as द्वैकलिकम् (V. I. 55 S. 1721) द्वैकलिकं द्वैवर्षिकम् ॥

१७५५ । चित्तवति नित्यम् । ५ । १ । ५६ ॥

वर्षशब्दान्ताद्धिभोः प्रत्ययस्य नित्यं लुक् स्यात् चेतने प्रत्ययार्थे । द्विवर्षो वारकः ॥

1755. The affixes meaning "accomplished &c V. 1. 79, 80" are necessarily elided after the word varshâ forming a Dvigu, when it refers to a being endowed with reason.

Here the elision is compulsory and not optional. Thus द्विवर्षो वारकः 'a boy two years old'.

Note:—Why do we say चित्तवति "when meaning endowed with reason"? Observe द्विवर्षीणो व्याधिः ॥

१७५६ । वटिकाः पट्टिरात्रेषु पच्यन्ते । ५ । १ । ६० ॥

वटुवचनमन्वयम् । वटिको धान्यविशेषः । कृत्तियान्ताङ्कम् एवशब्दलोपश्च निपात्यते ॥

1756. The anomalously formed word shashtikâḥ has the meaning of "what are matured in six nights".

The word is not necessarily always plural, though so exhibited in the sūtra.

The word वटिकाः may be said to be formed by adding क्त् to वटिरात्रि in the 3rd case in construction, then eliding the word रात्रि, the force of the affix being 'matured'. Thus वटिरात्रेषु पच्यन्ते = वटिकाः 'a kind of barley'. It is a name of barley and therefore does not apply to pulse, beans &c, though they may also ripen in six days.

१७५७ । तेन परिलब्धेन कार्येण सुकरम् । ५ । १ । ६३ ॥

मासेन परिलब्धो जेतुं शक्ये मासिको व्याधिः । मासेन लब्धे कार्ये सुकरं वा मासिकम् ॥

1757. The affix than comes after a word denoting time, in the 3rd case in construction, in the sense of "to be subdued", "to be gained or attained", "to be completed" and "to be easily completed in that time".

Thus मासेन परिलब्धः (सक्यते जेतुं) = मासिको व्याधिः, मासेन लब्धम् कार्यं ० सुकरम्, मासिकम् ॥

१७५८ । तदस्य ब्रह्मचर्यम् । ५ । १ । ६४ ॥

द्वितीयान्ताङ्कान्ताद्धिभोः प्रत्ययस्य नित्यं स्यात् । अलन्तसंयोगे द्वितीया । मासे ब्रह्मचर्यमस्य सा मासिकी ब्रह्मचारी । मास्यमासिकः । यद्वा प्रथमान्ताङ्कस्यैव प्रत्ययः । मासेऽप्येति मासिकं ब्रह्मचर्यम् ॥ महानाम्नाद्धिभ्यः षष्ठ्यन्तेभ्य षष्ठ्यन्तेऽन्यम् ० ॥ महानाम्न्यो नाम विद्वानवचनित्याया षष्ठ्यः । तस्मात् ब्रह्मचर्यमस्य महामासिकः । इदं तदस्य भस्वात् इति पुनः स्यान्ताङ्कान्ताङ्क इत्यादि ॥ अतुर्मासाराभ्यो षष्ठे सच भव इत्यर्थे ० ॥ अतुर्मासेषु भवन्ति अतुर्मासानि षष्ठ्यन्ताङ्कानि ॥ संज्ञान्यम् ० ॥ अतुर्मासेषु षष्ठ्यन्ति अतुर्मासोऽप्यस्तीति ॥ अङ्कन्तत्पत्नीर् ॥

1758 The affix *than* comes after a word of time in the sense of "an abstinence that lasts so long" or "who practises abstinence so long"

The word *वद्* shows that the word must be in the accusative case *वत्स* shows the force of the affix *ब्रह्मचर्यं* joins both Thus *मासं ब्रह्मचर्यं वदन्* = *मासिकं ब्रह्मचरि* who practises abstinence for a month So also *आर्धमासिक*, *सातस्रिक* ॥ The second case is by II 3 5 S 558

Another explanation is the affix *than* comes after a word in the *first* case in construction in the sense of an abstinence which lasts for such a period As *मासोऽस्य ब्रह्मचर्यं* = *मासिकं ब्रह्मचर्यं* 'an abstinence lasting for a month' *आर्धमासिक*, *सातस्रिक* ॥

In the first case the affix relates to a person, in the second, to the vow itself Both these explanations are valid, as the structure of the aphorism is open to both constructions

Vart —So also after the words *महानामी* &c in the genitive construction As *महानामिक* | *Mahānāmi* are certain *Rik* verses But *Haradatta* gives the form *महानामिक* by applying the rule of masculinisation of the *Vārtika* *महामासे* (VI 3 35 S 836) In this case VI 4 144 S 679 causes the elision of *दि* ॥

After these words, the affix means also 'who practises that' : As *महानामीचरति* = *मासमासिक*, *मासिचरति*, *मासिक* ॥ *महानामी + इञ्* = *महानामन् + इञ्* (VI 3 35 S 836 *Vart*) = *महानामिक* (VI 4 144 S 679).

Note —The affix *दिनि* comes after the words *अवगन्तस्तीक्ष्ण* &c in the sense of 'who practises' As *अवगन्तस्तीक्ष्णचरति* = *अवगन्तस्तीक्ष्णं चरति* ॥

Note —The affixes *इञ्* and *दिनि* come after the word *अष्टपरस्वारिचन्*, as *अष्टपरस्वारिचन् इञ्* = *अष्टपरस्वारिचक* or *अष्टपरस्वारिचिन्* ॥

Note —The same affixes come after the words *चतुर्मास्य* &c the final *ञ्* being elided As *चतुर्मास्यचरति* = *चतुर्मासक* or *चतुर्मासिन्* ॥

Part —The affix *श्च* comes after *चतुर्मास* in the sense of 'produced there' As *चतुर्षु मासेषु मवादि* = *चतुर्मास्यदि* ॥ It refers to a sacrifice

Vart —The affix *मवा* comes when it is a Name as *चतुर्षु मासेषु मवा* = *चतुर्मासी* *वैर्जनासी* ॥ So also *मावासी* *कारिणी* *काल्पना* ॥ The feminine *डीप्* is added because it is an *अञ्* formed word

१७५९ । तस्य च दक्षिणा यज्ञात्वेभ्य १५ । १ । ६५ ॥

द्वाद्वादस्य दक्षिण्य द्वाद्वादिकी । अष्टमासहोत्रकाल्पनादि । आदिदोषिणी । वाजसनेयी ॥

1759 The affix *than*, comes after a word being the name of a sacrifice in the sense of "the fee thereof"

As *द्वाद्वादस्य दक्षिणा* = *द्वाद्वादिकी* | So also *अष्टमासस्य दक्षिणा* = *अष्टमासिकी* *वाजसनेयी* ॥

The word **भाष्या**, in the sūtra implies that the affix comes even after those sacrifice-denoting words which do not express time (V. 1. 78 S. 1742). Had it not been used, the sūtra would have applied only to such sacrifice-denoting words as **एकाहः**, **द्वादशाहः** which are time-denoting words as well. The Vārtika in V. 1. 20. S. 1682 would apply to **द्वादशाहः**, &c. Some texts do not read **च** in the sūtra.

१७६० । तत्र च दीयते कार्यं भववत् । ५ । १ । ९६ ॥

मावृषि दीयते कार्ये वा मावृषेण्य चारम् ॥

1760. The affixes having the sense of **भव** (IV. 3. 53, S. 1428, IV. 3. 11 S. 1381) come after a time-denoting word, in the sense of " what is given in that, and what is done in that ".

As **मावृषि दीयते**, or **कार्यं-मावृषेण्य** (IV. 3. 17. S. 1388) **आरम्** (IV. 3. 16. S. 1387). All these words mean also what is given or done in those seasons. The words **वत्** in **भववत्** means that all the rules of **तत्रभवः** (IV. 3. 53. S. 1428) apply here.

This sūtra should be divided into two parts, one joining with the previous sūtra, as **तत्र च दीयते, ब्रह्मस्त्वेष्वः**, as **वाग्निहोत्रिकं मन्त्रं, राज्याधिक्यं, यागपेदिक्यं** ॥

Here ends the section on Time-affixes.

१७६१ । व्युष्टादिभ्योऽण् । ५ । १ । ९७ ॥

व्युष्टे दीयते कार्ये वा वैश्वदेव । व्युष्ट, तीर्थ, संपान, प्रयास इत्यादि च

1761. The affix **अण्** comes after the words **व्युष्ट** &c in the 7th case in construction, in the sense of " being given therein or done therein ".

Thus **व्युष्टे दीयते कार्ये वा-वैश्वदेव**, **वैश्वदेव** ॥

1 व्युष्ट, 2 नित्य, 3 निष्कर्मण, 4 प्रवेश्य, 5 उपसंक्रमण, 6 तीर्थ, 7 वास्तव्य (वास्तव्य), 8 संपान, 9 संपान, 10 वाग्निहोत्र, 11 वीर्यमूल (वीर्य, मूल) 12 प्रयास, 13 उपवास, 13 संभ्रम, 15 दीर्घ, ॥

१७६२ । तेन यथाकथाच्च हस्ताभ्यां श्यती । ५ । १ । ९८ ॥

यथाकथाचेत्यन्यवसंपालासुतीयान्नास्त्रशब्दाद्य यथासंभवे कर्तव्ये स्तः ॥ अथर्थांस्तु यथासंभवे ण्यत् ॥ यथाकथा च दीयते कार्ये वा यथाकथाचम् । अनाङ्गेषु द्वेषं कार्ये वैश्वदेवः । हस्तेन दीयते कार्ये ॥ इत्यम् ॥

1762. The affixes **ण** and **यच्** come respectively after the words **yathā-kathā-cha**, and **hastā**, being in the third case in construction, having the sense of what is " given or is done in this way or with this ".

The words ईदये and कर्वे supply to both, the rule of दयासख्य (I 3 10 S 129) not applying to it. The word दया कयाच is an indeclinable meaning contempt. Of course this word cannot take any case-affix, it therefore only gives the sense of third case. As दयाकयाच श्रियते कर्वे वा = दयाकयाचम्, given with contempt or done with contempt, इत्येन दीयते कर्वे वा = इत्यम् ॥

१७६३ । सपादिनि । ५ । १ । ६६ ॥

इम् । सेनेत्येव । कर्मवेदकाभ्यां सपादि कार्त्तव्यविक्र ह्रस्वम् । कर्मात्मकात्प्रधानवर्य आनते इत्यर्थे ॥

1763 The affix *thañ* comes after a word in the Instrumental case in construction, in the sense of "fitted for that"

The word सपादिन् means 'suitable, proper, fit.' The word सपादिन् is formed by adding निनि to सपद्, the force of the affix being that of necessity (III 3 170 S 3311) as कर्मवेदकाभ्यां सपादि हुत्स = कर्मवेदकित्त हुत्स 'a face fit for ear rings' which becomes beautified by ear ornaments &c. वाजयुतिकम् कपीत् । ८. बलपुत्र विदेवत रोमते ॥

१७६४ । कर्मवेद्याद्यत् । ५ । १ । १०० ॥

कर्मणा सपादि कर्मण्य शौर्यम् । वेदेय सपादि वेत्स्यो नर । वेद्य हृदिन आकार ॥

1764 The affix *yat* (य) comes in the sense of "being fitted with that", after the words *harma* and *vesha*, in the third-case in construction.

This declares that कर्मणा सपादि = कर्मण्य शौर्यम्. वेदेय सपादि = वेत्स्यो नर ॥ 'Vesha' means artificial appearance, i. e. disguise.

१७६५ । सद्यो ममयति सन्तापादिभ्यः । ५ । १ । १०१ ॥

सन्तापाय ममयति साम्प्रतिक । साम्प्रतिक ॥

1765 The affix *thañ* comes after the words *santāpa* &c in the dative construction, in the sense of "what is able to (suff) that".

The word ममयति means 'able capable' The dative here has the force of सन्तप (I 3 16 543). As, सन्तापाय ममयति = साम्प्रतिक, घटपादिक
1 सन्तप 2 सन्तप 3 सन्तप 4 सन्तप 5 सन्तप 6 सन्तप 7 सन्तप 8 सन्तप 9 सन्तप, 10 सन्तप 11 सन्तप 12 सन्तप 13 सन्तप 14 सन्तप 15 सन्तप 16 सन्तप 17 सन्तप 18 सन्तप

१६.पुष्पिकानि 21 सन्तप ॥

१ सन्तापाद्यत् । ५ । १ । १०२ ॥

ममयति साम्प्रतिक । साम्प्रतिक ॥

1766. The affix yat (य) is also added in this sense of 'able to effect that', to the word yoga.

By force of the word य 'and' the affix इञ् also applies. Thus योगाय प्रभवति = योग्यः or योगिकः ॥

१७६७ । कर्मण उक्तञ् । ५ । १ । १०३ ॥

कर्मणे प्रभवति कारुिकम् ॥

1767. The affix ukañ comes after the word karman, in the same sense of 'able to effect that'.

This debars इञ्. As कर्मणेप्रभवति = कारुिकं भवतुः ॥ This word कारुिकम् means always a 'bow', and is never employed to designate anything else.

१७६८ । समयस्तदस्य प्राप्तम् । ५ । १ । १०४ ॥

समया प्राप्तिस्तस्य सामयिकम् ॥

1768. The affix thuñ comes after the word samaya, in the first case in construction, in the sense of "that has arrived for it".

Thus सामयिके कर्म = 'a work for which the time has come'.

१७६९ । ऋतोरण् । ५ । १ । १०५ ॥

ऋतुः प्राप्तिस्तस्य ऋतवम् ॥

1769. The affix an comes after the word ritu, meaning "that has come for it".

As ऋतुःप्राप्तिस्तस्य = आर्तव पुष्पम् (Gūpa by VI. 4. 146 S. 847) "the flower for which the season has arrived".

१७७० । कालाद्यत् । ५ । १ । १०६ ॥

कालः प्राप्तिस्तस्य काल्यं वीतम् ॥

1770. The affix yat (य) comes after the word kāla, in the same sense of 'time for it'.

As काल्यं वीतं ॥ See VI. 1. 213. S. 3701.

१७७१ । प्रकृष्टे ठञ् । ५ । १ । १०८ ॥

कालादित्ये । तस्येति य । प्रकृष्टो वीर्यः कालोऽस्येति कालिकं वैरम् ॥

1771. The affix thañ comes after a word in the first case in construction, in the sense of "longstanding".

As प्रकृष्टो कालोऽस्य = कालिकप्रणम् "long-standing debt", कालिकम् वैरम् "long-standing enmity".

In this sōtra काल and तदस्य are understood, but not so the word प्राप्तम् ॥
१७७२ । प्रयोजनम् । ५ । १ । १०६ ॥

नदस्येति च । इन्द्रमह प्रयोजनमस्य ऐन्द्रमहिकम् । प्रयोजन फल कारण च ॥

1772 The affix thañ comes after a word in the first case in construction in the sense of "that whose occasion or purpose is this"

As इन्द्रमह प्रयोजनमस्य=ऐन्द्रमहिकम्, the word प्रयोजन means fruit or cause.

१७७३ । विशाखापापाहादरमन्वदरुणयो । ५ । १ । ११० ॥

आवाहयन् स्वापयोजनमित्यर्थे अगान्-पदस्यकारणयोः । विशाखा प्रयोजनमस्य वैशाखी मन्व ।
आवाही रुण्ड ॥ चूडादिभ्य उपसत्स्यामच् ॥ चूडा चोडय । अडा आदय ॥

1773 The affix an comes in the sense of "that whose purpose is this", after the words षष्ákhā, and ashádhā, when the derivative of the first is combined with मन्व and that of the second with रुण्ड ॥

As विशाखा मन्व आवाही रुण्ड ॥

Var:—So also after the words चूडा &c As चूडा प्रयोजनमस्य=चौडय,
अडा प्रयोजनमस्य=आदय ॥

१७७४ । अनुप्रयत्नोदिभ्यश्च । ५ । १ । १११ ॥

आनुप्रयत्न प्रयोजनमस्य अनुप्रयत्नीयम् ॥

1774 The affix Chha (श्च) comes in the same sense of "that whose purpose is this", after the words अनुप्रयत्न &c.

This debars चञ्च ॥ Thus अनुप्रयत्न प्रयोजनमस्य=अनुप्रयत्नीयम् ॥

१ आनुप्रयत्न २ अयापन ३ उपसत्स्याम ४ सवचन ५ प्रवेचन ६ अनुप्रवेचन ७ अनुवाचन
८ अनुवचन ९ अनुवाचन १० आवाहय ११ आहयन १२ आहयन १३ आहयन १४ अनुवचन
१५ अनुवाचन १६ आहयन ॥

१७७५ । समापनास्तपूर्वपदात् । ५ । १ । ११२ ॥

आहयनास्तपूर्वपदात् । समापनमस्य व्याकरणसामान्यीयम् ॥

1775 The affix Chha comes in the same sense of "that whose purpose is this", after the word samāpau, when it has a word in composition preceding it

This debars हम् ॥ Thus व्याकरणसामान्यप्रयोजनमस्य=व्याकरणात् सामान्यीयम् ॥

A det.—The specific mention of the word चञ्च in the aphorism indicates that the rule will not apply when a word other than a "pada," such as the
अङ्क 'ta'o k' V 3 C 6 20-3 precedes the word Samāpau

१७७६ । ऐकागारिकद् चोरे । ५ । १ । ११३ ॥

एकमसहायमगारं प्रयोजनमस्य छुद्रुपिपोः स ऐकागारिकचोरे ॥

1776. The word ऐकागारिकद् is irregularly formed, in the sense of a 'thief'.

The feminine will be in डीप् ॥ Thus एकागारं यथोपनमस्य = ऐकागारिकाः fem.° की ॥

Note :—This word can be regularly formed by डम्, but it will always be restricted to mean a thief. When any other thing is designated, it will not take this affix. Thus एकागारं यथोपनमस्य विद्वाः, here there will be no affixing. The feminine moreover will be in डीप् ॥ Some say the word is formed by adding the affix इकद् with the irregular Vṛiddhi of the first syllable.

१७७७ । आकालिकडाधन्तधचने । ५ । १ । ११४ ॥

समानकालायाधन्ती अथेत्याकालिकः । समानकालस्याकाल आवेसः । भाग्य विनाशीत्यर्थः । पूर्वदिने मन्वाहादाद्युत्पद्य विनान्तरे तत्रैव मन्वर इति. वा इ आकालकाईध ० इ आकालिका विद्युत् ॥

1777. The word ākālīkaṭ is irregularly formed in the sense of "what coincides with the beginning and the end; i. e. what lasts only an instant".

The word अकालः is substituted for समानकालः. Thus आकालिकः एतन्विद्युत् 'a thunder lasting for an instant'. आकालिकी विद्युत्—"a lightning lasting a twinkle". i. e. whose death is equal to its time of birth or dying as born.

Vart :—The affixes डम् and डम्. also come after आकालः; as आकालिकाः विद्युत् ॥

So far is the governing power of the affix डम् V. I. 18.

अथ तद्धित तस्त्रजधिकार प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXXV.

AFFIXES DENOTING CONDITION AND ACTION.

१७७८ । तेन तुल्यं क्रिया वेद्यतिः । ५ । १ । ११५ ॥

आह्वयेन तुल्य आह्वयवर्धीते । क्रिया वेद्यति क्रियः । तुल्यत्वे ना युत् । पुत्रेण तुल्य स्थून् ॥

1778. The affix *vati* (यत्) comes after a word in the third case in construction, in the sense of "like that", when the meaning is "similarity of action".

As आह्वयेन तुल्य वर्धीते = आह्वयवर्धीते, as in the sentence आह्वयवर्धीते ॥

Why do we say "action"? The affix will not be joined when the similarity is in 'quality'. As पुत्रेण तुल्य स्थून् 'as big as the son',

१७७९ । तत्र तस्येव । ५ । १ । ११६ ॥

मथुरामिव मथुरावत् कुत्रे माकार । विसर्गेव चैवन्वैभस्य गावः ॥

1779 The affix *vati* comes also in the sense of "like what is there in or thereof".

As मथुरामिव = मथुरावत् 'like that in Mathura', as मथुरावत् कुत्रे माकार, 'विसर्गेव चैवन्वैभस्य गावः' &c.

१७८० । तद्धर्मम् । ५ । १ । ११७ ॥

विधिर्वति विधिवत्पुत्रके । क्रियमद्वय मयद्वकपुत्रावुपर्वते । वेनेह व । राजत्वमर्हति छपम् ॥

1780 The affix "*vati*" comes after a word in the second case in construction, in the sense of "befitting that or suited to that".

Thus विधिर्वति = विधिवत्पुत्रके "respected as god". The word *kriyā* should be read into this sutra from V 1. 115, S 1778, by 'frog leap' अनु-*vatti*, for it is not to be read in S 1779.

Therefore, not here राजत्वमर्हति छपम् "the umbrella as befits a king".

१७८१ । तस्य भावस्त्वतौ । ५ । १ । ११८ ॥

मनुविजयकोडे पक्षाद्य भाव । भावाद्य भावस्य । ओवा । त्वान्न ऋषि नत्तन् क्रियाम् ।

1781 The affixes *tva* and *tal* come after a word in the sixth case in construction, in the sense of "the nature thereof".

As शोभाञ् = शोभव् or शोभत ॥ The word formed by tva is of Neuter gender, that formed by tal is feminine.

१७८२ । आ च त्वात् । ५ । १ । १२० ॥

द्वयस्य इत्यतः प्राक् स्वतन्त्रावधिक्रियेते । अपवादः सह सम्प्रसार्ये । उद्यवचनादिभ्यः कर्मणि विधानार्थे षेदम् । अकारो नञ्सञ्श्चापि सम्प्रसार्ये । स्त्रिया भावः स्त्रैणम् । स्त्रीत्वम् । स्त्रीता । पौत्रम् । पुंसत्वम् । पुंस्त्वा ॥

1782. From this forward as far as the aphorism V. 1. 136, S. 1801 the affixes त्व and सञ् bear rule.

Thus in V. 1. 122, S. 1784 त्व and सञ् are read, giving the forms वृत्तुत्वम् and वृत्तता &c. This rule is intended to secure admission for these two affixes notwithstanding the bars in the shape of subsequent aphorisms directing the employment of other affixes. These affixes signify, in addition to भाव (nature), कर्म (action) also, in V. 1. 124. S. 1788. The word नञ् in the aphorism is intended to secure their admission notwithstanding the affixes नञ् and सञ् (VI. 1. 87 S. 69). Thus स्त्रियाः भावः = स्त्रैणम्, स्त्रीत्वम्, स्त्रीता 'the nature of a female'. पुंसत्वम्, पुंस्त्वा, पौत्रम् ॥

१७८३ । न नञ्पूर्वात्सप्तसुहपाद्चतुरसंगतलक्षणवदयुधकतरसप्तसेभ्यः । ५ ।

१ । १२१ ॥

इतः परं ये भावप्रत्ययास्तौ नञ्स्वरुपात् स्युश्चतुरादीन्वर्जित्वा - अपवर्तित्वम् । अपद्रुत्वम् । नञ्पूर्वाधिकम् । बार्हस्पत्यम् । सप्तसुहपाधिकम् । नास्य षट्ठः सन्तीत्यपद्रुत्वस्य भावः शापदत्वम् । अचतुरेति क्तिम् । आचतुर्यम् । आसतृत्वम् । आसतृत्वम् । भावत्वम् । आयुधत्वम् । आकल्पम् । आरसेत्वम् । आसतृत्वम् ॥

1783. The affixes denoting 'nature', taught hereafter, do not come after a Tatpuruṣha compound formed by the negative particle नञ्, with the exception of the following :—chatura, saṅgata, lavaṇa, vaṭa, budha, kata, rasa, and lasa.

Thus the words अचतुरि and अचतु will have two forms only i. e. अचतुरित्वम् or अचतुरिता. अचतुत्वम् or अचतुता ॥

Note :—While by V. 1. 128, S. 1793 other compounds will have दञ् also, as मैनापत्यम् ॥ An exception to this is आचतुर्यं (VII-2, 25 S. 3065), as used by the author himself.

Why do we say नञ् पूर्वात् " a Tatpuruṣha whose first member is नञ्". Observe बार्हस्पत्यम्, प्राजापत्यम् ॥

Why do we say 'after a Tatpuruṣha?' Observe, when the word अचतु is a Bahuvrīhi compound meaning नास्य षट्ठः सन्ति, its derivative will be आचतृत्वम्, ॥

So also the compounds of चतुर &c. with नश्च. घृ. चाचतुर्यम्, चासंगतम्, चासद्वन्तम्, चाद्वयम्, चातुर्व्यम्, चाकृत्यम्, चास्यम्, चासत्यम् ॥ In some texts, there is युप instead of युष ॥

१७८४ । पृथ्वादिभ्य इमनिञ्चा । ५ । १ । १२२ ॥

वाचस्पतयत्नानिश्चकार्यम् ॥

1784. The affix imanich (इमन्) comes optionally in the sense of 'nature', after the words prithu &c.

The word च 'optionally' is employed with the intention of securing admission for the affixes चञ् &c. Thus वृध् + इमन् । Now applies the following

१७८५ । इ अतो हलादेशेयोः । ६ । ४ । १८१ ॥

इमनिञ्चोः चकार्यम् इ इमन् इति चतु ॥

1785. Before the affixes इष्ट, इमन् and इयस्, र is substituted for the ऋ in a stem, when this ऋ is preceded by a consonant, and is not prosodially long (on account of being followed by a double consonant).

Thus वृध् इमन् = वृध् + इमन् । Now applies the following.

१७८६ । टैः । ६ । ४ । १५५ ॥

वाच टैर्लोकाः एतानिभ्योः चतु । वृध्वात्मा वाचिना । वाच्यम् । चदिना । वाच्यम् ॥

Thus शुक्लस्य भावः = शैकल्यम्, शुक्लितम्, शुक्लत्व. शुक्लताः ॥ काल्प्यम्, कृष्णितम्,

कृष्णत्वम्, कृष्णताः ; वदधेमे दृढितम् (nom. वा), दृढत्वम्, दृढता ॥

The ष् of षञ् shows that the feminine is formed by ङीष् (IV. 1. 41).

As शौचियः fem. शौचिनी (VI. 4. 148. and 150 ॥ 311 and 472). So also ययाकामी ॥

Vdt.—The following are the six words which substitute र for ङ under VI. 4. 161. S. 1785 वृत्, वृद्ध, वृष, कृष, दृढ, पविद्ध. ॥ Thus दृढिमा ॥

Notes.—It therefore, does not apply to words like कृत, मातृ, भ्रातृ, &c. ॥

कृतमाचष्टे = कृतवति, मातरमाचष्टे = मातवति, भ्रातरमाचष्टे = भ्रातवति ॥ Sec. III. 1 21. S. 2677.

१७८८ । गुणयञ्चनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि च । ५ । १ । १२४ ॥

याज्ञावे । जडस्य कर्म भावो वा जाड्यम् । शून्यस्य भावः कर्म वा शून्यम् । ब्राह्मण्यम् ॥ *

अईतो हुम् च ॥ अईतो भावः कर्म वा अईत्यम् । अईन्ती । ब्राह्मणादिराकृतिगणाः ॥

1788. The same affix *ṣhyañ* has after a word expressive of quality, and after *Brāhmaṇa* &c, the sense of 'the activity or occupation of something or some one.'

The च in the aphorism is employed with the intention of including भाव or "nature". The word कर्म denotes activity. जडस्य भावः कर्म वा = जाड्यम् ॥ So also शून्यम्, ब्राह्मण्यम्, माणव्यम् ॥

This class of ब्राह्मण्य &c is *ākṛtiḡaṇa* i. e. the fact of a word belonging to which is known only from the forms met with in writers of authority.

Vdt.—The augment हुम् is added to अईन् when it takes the affix षञ् ॥ Thus the activity or nature of अईन् will be अईत्यम् fem अईन्ती the च is elided by VI. 4. 150 S. 472.

The words अयथातथ and अयथापुर preceded by the negative particle अ, i. e. the words अयथातथ and अयथापुर belong to the *Brāhmaṇādi* class. They also take षञ्; the वृद्धि in their case is governed by the following sūtra.

१७८९ । अयथातथयापुरयोः पर्यायेण । ७ । ३ । ३१ ॥

दमः पर्योरेत्ययोः पूर्वोत्तरपक्षयोः पर्यायेत्यादेरौ कृदितिदादौ । अयथातथः भावः अयथातथ्यम्, अयथातथ्यम् । अयथापुरम् । अयथापुर्यम् । अयादात्तमात्रेर्भावकयोर्धिकात् ॥ अतुर्वर्णादीनां स्थायं उपसंख्यानम् * ॥ पत्वारो पर्यायातुर्वर्ण्यम् । चातुसाश्रयम् । शैल्यर्थम् । वाङ्गुण्यम् । सैन्यम् । सास्रिण्यम् । सानीध्यम् । शीप्यम् । वैलीपसामित्यादि । सर्वे वेदाः सर्वविद्यस्तानधीते सर्ववेदः । सर्वादेरिति लुक् । स एव सर्ववेदः । अतुर्वेदस्येभ्यपवृद्धिश्च * ॥ अतुर्वेदे वेदानधीते अतुर्वेदः स एव चातुर्वेदः । अतुर्वेदस्येति पाठान्तरम् । अतुर्वेदश्च एव चातुर्वेदः ॥

1789. Before a *Taddhita* affix having an indicatory अ, ए, or ष्, the words *अयथातथ* and *अयथापुर* may have *vṛiddhi* of the first vowel of their first member, or that of the second member, in alternation.

नस्युर्भावः कर्म वा सख्यम् ॥ दूतवर्णिभ्यां च * ॥ दूतस्य भावः कर्म वा दूत्यम् । वणिञ्चमिति काशिका ॥ भाववस्तु वणिञ्चवाच्यः स्वभावान् छील्लिङ्गः । भाव एव चायं प्रत्ययः न तु कर्मणीत्याह । भाष्ये तु दूतवर्णिभ्यां चेति चास्त्येव । ब्राह्मणादित्वाद्यणिञ्चमपि ॥

1791. The affix च comes in the sense of 'nature or action thereof', after the word सखि ॥

As सख्यम् 'friendship'.

Vārtā:—So also after the words, दूत and वणिक्, = दूत्यम् ॥ According to Kāśikā we have वणिञ्चम् ॥ Mādhava says "वणिञ्च is inherently feminine. The affix श्याणि is added to it in the sense of 'nature' and never in the sense of action." In the Bhāshya this vārtika is not at all found. The word वणिञ्चम् is formed by V. I. 124, S. 1788 वणिक् belonging to ब्राह्मणादि class.

१७८२ । कपिज्ञास्योर्दक् । ५ । १ । १२७ ॥

कवियम् । ज्ञातेयम् ॥

1792. The affix ḍhak comes in the sense of 'nature or action thereof', after the words kapi and jāṭi.

Thus कविर्यम्: कर्म वा = कवियम्, ज्ञातेयम् ॥ The rule of वधासंख्य (I. 3. 10 S. 128) does not apply any where under this head.

१७६३ । पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् । ५ । १ । १२८ ॥

सैनापत्यम् । पौरोहित्यम् ॥ राजास्ये * ॥ राज्ञश्च्योऽस्यस्ये वक् लभते इत्यर्थः । राज्ञो भावः कर्म वा राज्यम् । समासे तु ब्राह्मणादिनात् च्चम् । आधिराज्यम् ॥

1793. The affix yak comes in the sense of 'nature or action thereof', after a compound ending with pati, and after purohita &c.

Thus सैनापत्ये भावः कर्म वा = सैनापत्यम्, पौरोहित्यम्, राज्यम् ॥

1 पुरोहित, २ राजास्ये (असमायि, राजन् अस्य), ३ घासिक (संप्रासिक), 4 पिण्डिक, 5 सुहित*, 6 बाल, 7 मन्त्र, 8 खण्डिक, 9 वणिक, 10 वर्षिक (वर्षिक), 11 कर्मिक, 12 धर्मिक*, 13 शिल्पिक (शिल्पिक), 14 दानिक, 15 मूलिक, 16 तिलक (तिलिका), 17 अन्नमतिक, 18 अन्नमिक, (अन्नमिका), 19 मन्थिक, 20 पुत्रिक (पुत्रक), 21 शयिक, २२ शास्त्रिक, 23 परिष्क*, 24 पथिक (पथिक), 25 चपिक, 26 प्रतिक, 27 सारथि (सारथिक), 28 अस्तिक, 29 सूथिक, 30 संरक्षक, 31 ध्वजक (संरक्षक), 32 नास्तिक*, 33 अन्वयिक, 34 शकवर (शकवर), 35 नामक, 36 सूटिक, 37 एविक, 38 मिलिक, 39 स्तम्भिक, 40 पूटिक, 41 सूथिक, 42 पुत्रिक, 43 पथिक, 44 सन्निक, 45 पथिक, 46 जलिक, 47 शर्मिक, 48 तिथिक, 49 प्राथिक, 50 प्राथिक, 51 परिष्क, 52 पूजयिक, 53 मूलिक, 54 स्वरिक ॥

G. Vārtā:—The word rājan gets yak augment when not in a compound. As राज्यम् "the nature or action of the king-royal". In the compound it will take shyaṇi of the Bṛāhmanāḍi class." As अधिराज्यम् ॥

१७६४ । प्राणभृजातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽम् । ५ । १ । १२६ ॥

प्राणभृजाति । आचम् । शीघ्रम् । वयोवचनम् । कौश्रवम् । केशोत्तम् । शीघ्राचम् । शीघ्रवम् । शीघ्रवम् । शीघ्रवम् ॥

1794 The affix añ comes in the sense of 'nature or action thereof', after class names of animals, and words expressing age, as well as after udgātri &c

Thus अश्वत्थ नाम कर्म वा = आचम्, शीघ्रम्, कौश्रवम्, केशोत्तम्, शीघ्राचम्, शीघ्रवम् ॥ शीघ्रवम्, शीघ्रवम् ॥

1 धाम् ॥ वनेर्, 3 अतिर्, 4 यथास् 5 होम् 6 पोम् 7 हर्, (कर्त्तुं) ॥ रथगणक 8 पश्चिमाक्ष (पश्चिमगण पश्चिमगणक), 10 सुम् 11 हुम् 12 अचर्, 13 वम्, 14 सुभग नाम ॥ In the Mantra literature sabhaga takes अम्, as पहले शौभाग्य, sometimes there is no अम्, as शौभाग्य पहले अम् ॥

१७९५ । ह्यायान्तयुधादिभ्योऽम् । ५ । १ । १३० ॥

ह्यायानम् । वैश्वानम् । शौचम् । रथाविवे । शोधिवत्स्य वयोवचम् ॥ शौचम् । कुशलचपल विद्युद्विद्युतकुशलचपलता युवादिषु अङ्गणविद्यु च पत्यन्त । कौश्रवम् । कौशलमित्यादि ॥

1795 The affix an comes in the sense of 'nature or action thereof', after compounds ending in hāyana, and after yuvana &c

Thus विद्यायन्त नाम कर्म वा = वैश्वानम्, वैश्वानम्, शौचम्, रथाविवे ॥

Gana Vāri — The अ of आचि is elided, as आचिवत्स्य नाम कर्म वा = शौचम् ॥

1 युवम्, 2 रथाविवे 3 हाम् 4 यजनान्, 5 पुरपाते (बृहत् अक्षमाते) 6 धाम् (नाम्) 7 कुट्टक (कटक) 8 अन्नम् (अन्नम्) 9 कटुकम् ॥ कण्डल 11 कुम्भी 12 कुम्भी 13 कुम्भी 14 कुम्भी 15 कुम्भी 16 कुम्भी 17 कुम्भी 18 कुम्भी 19 कुम्भी 20 कुम्भी 21 परित्राजक 22 अङ्गणविद्यु, 23 अङ्गण 24 अङ्गण (अङ्गण अक्षमाते), 25 कुशल 26 अक्ष 27 विद्युत् 28 विद्युत् 29 कुम्भी 30 कुम्भी, 31 शोधिवत्स्य वयोवचम्, 32 हाम्, 33 कुट्टक, 34 कुट्टक 35 कटुक ॥ विद्युत्, 37 कुम्भी 38 कुम्भी, 39 किरण, 40 योव ॥

The word कुट्टक, अक्ष, विद्युत् विद्युत्, कुम्भी and कुम्भी belong both to the Yuvādi and Brāhmanādi class As कौश्रवम् or कौशलम् &c

१७९६ । ह्यायान्तयुधादिभ्योऽम् । ५ । १ । १३१ ॥

युधेर्नाम् कर्म वा शौचम् । शौचम् । कथं अच्यम् । कथिवत्स्य अङ्गणविद्युत् ॥

1796 The affix an comes in the sense of 'nature or action thereof,' after a stem ending in र्ण (र, र्, उ, ऊ, ०: ऋ ०: ए), when the preceding syllable is prosodially light

Thus युधे र्णम् कर्म वा = शौचम् शौचम् (कुम्भी) (Why do we say अङ्गणविद्युत् 'the preceding syllable being light'? Observe अङ्गणम् अङ्गणम् ॥ Why अच्यम् from ऊर्णम्? The word ऊर्णम् takes अम् as belonging to the Brāhmanādi class V 1 124

१७९७ । योषत्राद्गुरुपोत्तमाद्गुम् । ५ । १ । १३२ ॥

रामणीयकम् । यानिधानीयकम् ॥ सहायकम् * साहाय्यम् । साहायकम्

1797. The affix *vuñ* comes in the sense of 'nature or action thereof' after a polysyllabic stem whose penultimate letter is *म्*, and whose penultimate syllable is prosodically heavy.

Note :—The word *योषोत्तम* means the last syllable but one in a word of three syllables or more. That word whose penultimate syllable is *गुरु* 'heavy' is called *गुरुयोत्तमम्*; the *योषध* means 'having penultimate य ॥

Thus *रामणीयकम्* from *रामणीय*, *यानिधानीयकम्* ।

Note :—Why do we say "the penultimate letter being *म्*" ? Observe *विद्यायते* from *विद्याम्* ॥

Note :—Why do we say *गुरुयोत्तम* "the penultimate syllable being heavy" ? *W*—*nona* *चतुर्विंशत्यम्* ॥

Var :—Optionally so after the word *सहाय*; as *साहायकम्* and *साहाय्यम्* ॥

Note :—The words *योषोत्तम* and *यषध* should be distinguished: the first means penultimate syllable (implying thereby the word is of more than two syllables), and the second means penultimate letter.

१७९८ । तुन्दूमनोदादिभ्यश्च । ५ । १ । १३३ ॥

सौम्योपाध्यायिका । मागोजकम् ॥

1798. The affix *vuñ* comes in the sense of 'nature or action thereof', after a dvandva compound and after the words *mañojña* &c.

Thus *सौपालवसुपालयो* मायः कर्म यः = *सौपालवसुपालिका* । *सौम्योपाध्यायिका*, *मागोजकम्* ।

1 मन्त्रोक्त, 2 विद्यकम्, 3 अभिरूप, 4 कृष्णक, 5 केशवपत्र, 6 अक्षय, 7 कुलपुत्र, 8 द्वाभ्याम्, 9 गद, 10 श्रीपिय, 11 गौर, 12 मूर्ध्नि, 13 विश्विषय (विश्वसेव), 14 पुत्रम्, 15 कृतम्, 16 रामपुत्र, 17 मन्त्रोक्तम्, 18 मायवण्ट (मायवण्ट), 19 मागज्जकार, 20 मुक्तम्, 21 बहुल, 22 परमपुत्र, 23 अययम्, 24 अशुभपुत्र, 25 अशुभपुत्र, 26 अक्षय, 27 कुलम्, 28 अक्षयपुत्र ॥

१७९९ । गोत्रस्वरजाञ्जलावास्यास्कारतदयेतेषु । ५ । १ । १३४ ॥

अज्ञाकारोऽभिलेखः । तद्वेदस्वरोपपत्तेश्चोर्ध्वकर्णनीयानः । अयमतयान्ता । यार्थिकता स्थानम् । अर्थोपेत विक्रयत दृश्यर्थः । यार्थिकताश्च अज्ञाकारे । यार्थिकतायतः । अज्ञाकारे अज्ञानम् ॥

1799. The affix *vuñ* comes in the sense of 'nature or action thereof' after a family-name (*gotra*), and after the Name of a Vaidic School, when one boasts thereby, or manifests his contempt thereby, or when it means one who has attained that (or has come for an inspection or inquiring thereof).

Note :—The word गज्जपा means boasting, घम्याकार means 'contempt', तद् अवेत् means तद्वाप्त 'who has gained that; or तद्भूतः who inquires that'. The word तद् refers to गोप and अरण ॥ The word तद्वेत् means "who has obtained that or who has known that".

To take first गजापा, as गार्गीकवाङ्मयते or काठिकवाङ्मयते "boasts of belonging to the family of Garga, or the school of Kaṭha". To take घम्याकार, as गार्गीकवाङ्मयकुर्वते. काठिकवाङ्मयकुर्वते "he manifests contempt upon another, because of his belonging to the clan of Garga or School of Kaṭha". To take तद्वेत् as गार्गीकानवेत् or काठिकानवेत् = प्राप्त or अवगतवान् ॥

Note :—Why do we say "when it means boasting &c" Observe गार्गीकवाङ्मय, काठिकवाङ्मय ॥ The य of गार्गी is elided in the above examples by VI 4 148 & VI, 4 151,

१८०० । होत्राभ्यश्छ । ५ । १ । १३५ ॥

होत्राणाम् काश्चिन्वापी, स्त्रीभिर्ह । बहुवचनद्वयेष्वनङ्गत्वात् । अत्रहोत्राणाम् भावः कर्म वा अण्डावाकीचम् । तेषावदखीचम् ॥

1800. The affix *chha* (श्छ) comes in the sense of 'nature or action thereof', after words expressing *Hotrā* priests.

The word *hotrā* is feminine and denotes a kind of priest होत्राभ्य is plural, to prevent the application of I 1. 68 S 25; therefore the rule does not apply to the word-form 'hotrā derived from हु + कृन् meaning a *trivij*

Thus आण्डावाकीचम्, तेषावदखीचम्, ब्राह्मणभङ्गतीचम्, आसीष्टीचम्, मलिनस्थापीचम्, वेष्टीचम्, पीपीचम् ॥

१८०१ । ब्राह्मणस्त्व. । ५ । १ । १३६ ॥

होत्राणां चिन्वो ब्राह्मणप्रायस्त्वान् । कस्मात्पठार । ब्राह्मणम् । अत्रि वाचदे स्ववचनं ततो वाधनोर्थम् । ब्राह्मणपर्यायाणां ब्राह्मण्युपगमात् एततो । ब्राह्मणम् । ब्राह्मता ॥

1801. The affix *tva* (स्त्व) comes in the sense of 'nature or action thereof', after the word *Brahman*, denoting a kind of *Hotrā* priest.

This debars छ ॥ Thus ब्राह्मणे भाव कर्म वा = ब्राह्मण्यम् ॥ This debars तद् ॥

When ब्राह्मण् means a *Brāhmana*, by caste, we have ब्राह्मण्यम् or ब्राह्मता ॥

So much for the province of the affixes नृच् and अच् (IV. 1. 87).

अथ तद्धितमत्वर्थीय प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXXVI.

THE AFFIX भवत् ।

१८०२ । धान्यानां भवने क्षेत्रे खञ् । ६ । २ । १ ॥

भयन्त्यस्मिन्निति भवनम् । कुम्भानां भवनं क्षेत्रं नौहीनम् ॥

1802. The affix *khañ* comes after the name of any particular corn, being in the genitive case in construction, in the sense of "a place of growing," when that place is a field.

Note:—The word धान्यानां 'of grains', shows that the word in construction should be in the genitive case. The plural number shows that the affix is not to be added to the word-form धान्य, but to words which denote various kinds of dhānya (I 1. 68 S. 263). भवन means 'the place where a thing is produced or grows (भवन्ति जायन्ते)' ॥

Thus कुम्भानां भवनं क्षेत्रं = नौहीनम्, कौटकीणम्, कौतस्थानम् ॥

Note:—Why do we say "of grains" ? There will be no affixing in a case like कुम्भानां भवनं क्षेत्रं ॥

Note:—Why do we say "when it is a field" ? Observe कुम्भानां भवनं कुम्भानं 'a granary where kidney-beans grow'.

१८०३ । व्रीहिशाल्योर्दक् । ५ । २ । २ ॥

व्रीहियम् । शाल्यम् ॥

1803. The affix *ḍhak* comes in the above sense of 'a place of growing, when it is a field', after the words व्रीहि and शालि ॥

Thus व्रीहीनां भवनं क्षेत्रं = व्रीहियम्, शाल्यम्, शाल्य 'a field fit for growing rice'.

१८०४ । यवयवकषाटिकायत् । ५ । २ । ३ ॥

यवानां भवनं क्षेत्रं यव्यम् । यवयवम् । पशीक्यम् ॥

1804. The affix *yat* comes in the same sense of 'a place for growing, it being a field', after the words yava, yavaka, and sbashṭika.

This debars सञ् ॥ Thus यवानां भवनं क्षेत्रं = यव्यम्, यवयवम् पाटिक्यम् ॥ See VI. 1 213 S. 3701 for accent.

१८०५ । विभाषा तिलमाषोमामङ्गानुभ्यः । ५ । २ । ४ ॥

यत् वा स्यात् । षष्ठे खम् । तिलम् । मेसीनम् । माषम् । मापीनम् । उभ्यम् । षोडशम् । मङ्गम् । भाङ्गीनम् । मङ्गम् । भाङ्गीनम् । भाङ्गीनम् ॥

1805. The affix yat comes, in the sense of 'a place for growing, it being = field', optionally after the words tila, māṣa, umā, bhāṅgī and aṅu

The affix khañ will come in the alternative Thus तिलम् or मेसीनम् 'a field for growing sesamum', माषम् or मापीनम् 'a field for growing beans', मङ्गम् or भाङ्गीनम् 'a field of linseed', मङ्गम् or भाङ्गीनम् 'a field of hemp', मङ्गम् or भाङ्गीनम् 'a field for small grain'.

१८०६ । सर्वेचर्मण्य कृतैः खरजौ । ५ । २ । ५ ॥

सर्वसामर्थ्यानि विधातव्येनाद्य । सर्वेचर्मण्य कृतैः खरजौ । सर्वेचर्मण्य ॥

1806. The affix kha (ईन) and khañ (ईन) come in the sense of "wholly made thereof", after the word sarva-charman.

The word सर्व is here a part of the sense of the affix, and joins with the word कृत, and with चर्मण्य ॥ The compounding is, in fact, made by the affix, for between सर्व and चर्मण्य there is no sāmānyā or construction, and so it can not be compounded with it, by any rule of samāsa. Sāmānyā is necessary for that purpose. Here सर्व is in construction with कृत ॥ So the compounding of sarva with charman is anomalous. Thus सर्वेचर्मण्य = सर्वेचर्मण्य or सर्वेचर्मण्य "made wholly of leather"

१८०७ । यथामुलसंमुखस्य दर्शनः खः । ५ । २ । ६ ॥

दृश्यते सद्यः यथापुल प्रतिबिम्बम् । विधातव्येनाद्यवेऽप्यधीनम् । सम सर्वं दृश्यं सद्यः । समस्येनाद्यवेऽप्यधीनम् । यथापुल दर्शनी यथापुलीन । सर्वस्य दृश्यस्य दृश्यं सद्यः । ॥

1807. The affix kha (ईन) comes in the sense of 'a mirror', after the words yathāmukha, and sanmukha being in the 6th case in construction.

The word दर्शन means that in which something is seen, such as, a looking glass, mirror &c, which reflects things. The word यथापुल 'a reflection' is an Avyayibhāva compound, the meaning of यथा being that of likeness (11 1 6 S 652). Thus यथापुल दर्शन = यथापुलीन 'showing or reflecting the likeness of the face'—a mirror. सर्वस्य दृश्यस्य दर्शन = समुलीन. 'showing or reflecting the whole face'—a looking glass. सम means 'all', and in forming the compound the final य of सम is elided.

१८०८ । तत्सर्वादेः पथ्यङ्गकर्मप्रपात्रं ज्याप्नोति । ५ । २ । ७ ॥

सर्वादेः पथ्याद्यन्ताद् द्वितीयान्ताम्लः स्यात् । सर्वपथ्यान् ज्याप्नोति सर्वपथीनः । सर्वाङ्गीणः । सर्वकर्मिणः । सर्वप्रप्रीयः । सर्वपाथीयः ॥

1808. After the words pathi, aṅga, karman, patra or pātra, preceded by sarva, being in the second case in construction, the affix kha (ईन्) comes in the sense of "what pervades or fills the whole of that".

Thus सर्वपथ्यान् ज्याप्नोति = सर्वपथीयोरपः; सर्वाङ्गीणस्तापः, सर्वकर्मिणः दुःखः, सर्वप्रप्रीयः साद्यपि, सर्वपाथीयः शीघ्रः ॥

१८०९ । आग्रपदं प्राप्नोति । ५ । २ । ८ ॥

पदस्थानं प्रपदं तन्मर्षादीकृत्य आग्रपदम् । आग्रपथीनः पदः ई

1809. The affix kha (ईन्) comes after the word āgrapaḍa, in the sense of "reaching thereto".

The word प्रपद means the 'top of the foot'. आ means "upto". आग्रपद is an Avyayibhāva compound meaning 'to the top of the foot'. Thus आग्रपदं प्राप्नोति = आग्रपथीनः पदः 'cloth reaching to the end of the feet', i. e. showing the width of the cloth by comparison with the body.

१८१० । अनुपदसर्वाभ्यामयं वद्धाभक्षयतिनेयेषु । ५ । २ । ९ ॥

अनुपदयानि सादृशे च । अनुपदं वद्धा अनुपथीना वपानद् । सर्वाभ्यानि भक्षयति सर्वाभ्यानी निक्षुः । अक्षययः स्थलपिण्डः । सं भेदोऽक्षययनिः शारः ॥

1810. The affix kha comes after the words anupada, sarvābhyā, and ayābaya, being in the second case in construction, in the senses of 'so bound', 'eating that', and 'to carry thereto' respectively.

Thus अनुपदं वद्धा = अनुपथीना 'a kind of shoe'; this word is always feminine. The force of अनु here is that of 'length' or 'likeness'. That is 'a shoe of the measure of a foot'. So सर्वाभ्यानि भक्षयति = सर्वाभ्यानी निक्षुः 'a mendicant who eats the whole food'. So also अक्षययनिः शारः 'a chessman or piece that is taken to the position on the chess called ayābaya'. The word अक्षयय is compounded of two words अक्ष, meaning 'going from right to left', and यय 'from left to right', and it means a particular position in which the pieces moving from right to left and left to right cannot move further, and attack the other pieces.

Note :—According to some अक्षययनि is the name of the front pieces in one's own row of chess-men. A piece which moves only on one side, does not admit

of this affix The piece which is carried from one side to another, admits of it is affix Others move only in one direction अग्र or अग्रय but not both Kaṣyapa यस्तु धार एक पारय एव सधरति सध न भवति यत्नये यो हि धारः पार्थीव पार्थः(न्तमोनीयते, ए एव प्रदानय नीयते अग्र्यास्तु अयेनेन नीयते अनयनय भीयते वा ॥

१८११ । परोधरपरम्परपुत्रपौत्रमनुभवति । ५ । २ । १० ॥

पराधापरभातुभनतीति परोधीण । अवरत्नोत्प निपात्यने । पराध वरत्नभातुभवति परोधीण प्रष्टते परम्परभावो निपात्यन । पुत्रपौत्राननुभवति 'पुत्रपौत्रीण । परोपपद्यस्तु अम्पुत्रम घृष्टान्त छानिङ्ग हस्तादन स्वाद्ये प्यप्रिपाठपर्यन्त । कय पारोपर्यवधि । असापुरोवाद्यम् । अमन्यवसन्निवेशिते पठयति निपातनात्

1811 The affix kha comes in the sense of "who witnesses or experiences that", after the words parovara, parampara and putrapauti in the second case in construction.

The word परोधर is compounded of पर and धर the धा in रो being irregular the compounding being caused by the affix परभाववत् अन्नुभवति—परोधीण 'who live to see high and low' The word परम्पर is compounded of पर and परस्तर the compounding being caused by the affix As पराध परवत्तानुभवति—परम्परिय ॥ Similarly पुत्रपौत्रीण ॥

The word परम्पर is a separate word as well, not formed by or admitting this affix As मन्विपरम्परा मन्व विभक्ति ॥ This is a feminine word from this we get by ष्यञ् without change of meaning परम्पर्यम् । How do you explain the form पारोपर्यवद् ? It is certainly incorrect because the form परोपर ॥ valid only before the affix ख and nowhere else.

१८१२ । अवारपारात्यन्तानुकाम गामी । ५ । २ । ११ ॥

अवारपारोगामी अवारपारीण । अवारीण । वारीय । वारवारीय । अत्यन्तं गामी अत्यन्त-नीन । मृग गन्तव्यम् । अनुकाम गामी अनुकामीन । अद्येय गन्तेत्यर्थ ॥

1812 The affix kha comes in the sense of 'who purposes to go', after the words avârapâra, atyanta, and anukâma, being in the accusative case in construction

The word गमी means 'गमिष्यति', see III 3 3 S 317. The genitive case is prohibited by II 3 70 the word गामी governing the accusative Thus अवारपारोगामी—अवारपारीण ॥

So also when the words are reversed As वारवारीय ॥ So also when the words are taken separately, as अवारीय and वारीय ॥ So also अत्यन्त गामी—अत्यन्तीन —मृग गन्ता ॥ So also अनुकामीन —अद्येय गन्ता ॥

१८१३ । समांसमां विजायते । ५ । २ । १२ ॥

यथापोऽव/विहविमन्वस्तुक च पूर्वपठनिपात्यत । समांसमीना यो । समांसमीना हा देव मतिरेव प्रथम ॥ अत्यन्तानुभवती कन्धा वा वदन्त्य * ॥ समांसमां विजायते । समांसमां समांसमा ॥

1813. The affix *kha* comes after the word *samāmsa-
mām* in the sense of 'who bears in the womb'.

The word *विजायते* means *गर्भं धारयति* 'who bears in the womb'. This verb governs the accusative of time *समांसयोः* by II. 1. 29. S. 691. Thus *समांसयोः विजायते* = *समांसनीया गौः, समांसनीया वदवा* ॥

According to others the aphorism means "the affix comes in the sense of to give birth to or to get a young". i. e. *विजायते* = *गर्भमोचनं* ॥ According to them, the verb governs the locative *समांसोः समांसोः विजायते* = *समांसनीया*, the *वृ* of the first *समांसो* being elided, the rest of the vibhakti (*गण*) remains. The word will mean "an animal that gives birth to a young one every year". See *Amarakosha* II. 9. 72.

Vartt :—Sometime there is no affixing, but the whole sentence is to be used to express this meaning, or the *वृ* only of both members is to be elided and a sentence formed. As *समांसोः समांसोः विजायते* or *समांसोः समांसोः विजायते* ॥

१८१४ । अद्यास्वीनाद्यच्छे । ५ । २ । १३ ॥

अद्य स्त्री वा विजायते अद्यास्वीना वदवा । आसन्नमरणवर्त्यः । केचित्तु विजायते इति बाहुवर्त्य-
वन्ति । अद्यास्वीने मरणम् । आसन्नमित्यर्थः ॥

1814. The word *adyaśvīnā* is anomalous, meaning "a female near delivery".

The word *विजायते* is understood here. The word *अद्यच्छे* means 'imminent, near'. It is formed by *अद्य* + *च्छे* + *क्*, the *स्* being changed to *च्* by VIII, 3. 58. S. 2273. Thus *अद्य वा स्त्री वा विजायते* = *अद्यास्वीना वदवा* "a mare likely give birth to-day or to-morrow".

Some do not read *विजायते* in to the sūtra, which then means "The word *adyaśvīnā* is irregularly formed meaning *imminent*". As *अद्यास्वीने मरणं imminent death*.

१८१५ । आगवीनः । ५ । २ । १४ ॥

बाहुवर्त्यः । कर्मकरे स्वमनस्ये निवासते । गौः प्रत्यर्पणपर्यन्ते वैः कर्म करोति स आगवीनः ॥

1815. The word *āgavīnā* "a day-servant" is irregularly formed.

This word is formed by adding *च्* to the word *गौ* preceded by the preposition *आ*, as *आगौ* + *च्* = *आगवीनः* ॥ The force of the affix is that of 'a servant'. A person who is engaged in business till the return of the cows from pasture i. e. a day-labourer.

१८१६ । अनुवहंगामी । ५ । २ । १५ ॥

अनुवृ । गौः पश्चात्पर्यन्तं गच्छति । अनुगवीनो गोपालः ॥

1816 The affix *kha* comes after the word *anugu*, in the sense of 'who is fit to follow'.

Thus the word अणुगु means-गो पशव् ॥ Thus अणुगु पर्याय गच्छति = अणुग-
दति 'who is suited or able to follow after the cows : i. e. a cowherd

१८१७ । अध्वनो यत्सौ । ५ । २ । १६ ॥

अध्वानयत गच्छति अध्व य । अध्वनीय । ये आभावरुणो । अणुगध्वनो ये इति सूत्राभा
पञ्चविंशत् ॥

1817 The affixes *yat* (य) and *kha* (ख) come after the word *adhvan*, in the above sense of 'who is fit or able to follow'

Thus अध्वानयतगामी = अणुगधीय or अध्वय 'able to undertake a journey'
By aphorisms VI 4 168-169 S 1134 and 1671 the word अध्वय retains its
original form before the affixes य and ख not losing its final अच्, which it
does before other affixes by VI 4 144 S 679

१८१८ । अत्रयमिषाच्छ य । ५ । २ । १७ ॥

आद्यात्सी । अध्वनिधीय । अध्वनिष्य । अध्वानधीय । अध्विनामिदुल्लसुतु गच्छतीत्यर्थे ॥

1818 The affix *Chh* (ख) also as well as *yat* and *kha* comes after the word *abhyamitra*, in the sense of 'who is able to go'

The य draws in क्तु and ख ॥ Thus अध्वयिष्य अलगामी = अध्वनिधीय अध्वनिष्य
अध्वनिधीय a warrior who valiantly encounters his enemy = अध्विनामिदुल्लसुतु
गच्छति ॥

१८१९ । गोष्ठात्सम्भूतपूर्वे । ५ । २ । १८ ॥

गोष्ठो भूतपूर्व गोष्ठीना दृष्ट ॥

1819 The affix *khañ* comes after the word *goshtha* in the sense of 'it formerly had been'

The word अणुग is a compound of गन् + वाग् + क् + a cow per it denotes the
place all around a cow per. The word भूतपूर्वे क् affixes it. Thus गच्छः भूतपूर्व =
गोष्ठीना दृष्ट 'a place which was formerly a Goshtha. Otherwise when not
meaning formerly we have गोष्ठो वसते ॥

१८२० । अश्वस्येकादशम् । ५ । २ । १९ ॥

श्वस्येकं शस्यत इत्येकादशम् । आधीयाच्छा ॥

1820 The affix *khañ* comes after the word *aśva*, in the locative case in construction the sense being 'what is travelled over or traversed in one day'

The word अशुभ्य, being in the sixth case shows the construction it should have before the affix. The एकदिवसः means एकदिन मन्त्रेण i. e. what is or can be gone over in one day. Thus अशुभ्येकदिवसोऽप्य = शाश्वीनाः, as शाश्वीनिनि शश्वे पतित्वा = यावन्ति शोजनाभ्येकदिवसाभ्येन मन्त्रेण सायतां शतं यथा ॥ सप्तशशीनि वा इतः (दर्श) लोकः ॥

१८२१ । शालीनकौपीने अशुष्टाकार्ययोः । ५ । २ । २० ॥

शालीनकौपीने शालीनः अशुष्टः । कूपपतनमर्हति कौपीनं पापम् । शस्त्राभ्यासात्तद्विप्यरपादाः पुरंपनिर्गमयि । तस्मिन्पातदाच्छावनमयि ॥

1821. The word śālīna and kaupīna are anomalous, when meaning 'modest' and 'a shameful action' respectively.

The word अशुष्ट means 'not proud'; अशुष्टार्थम् means 'unfit to be done' i. e. an infamous act. The words come from शाल 'a hall' and कुप 'a well'. It is not easy to trace any connection between 'modesty' and 'a hall', or between 'shameful' and 'a well'. However some say शालीनकौपीने 'who deserves to enter a hall', = शालीनः, कूपपतनमर्हति 'who deserves to be thrown into a well' कौपीनः, hence 'a thing to be concealed as the male organ; and the dress that conceals it. As शालीनो अशुष्टः, कौपीनं पापं ॥

१८२२ । व्रतेन जीवति । ५ । २ । २१ ॥

व्रतेन वरीशयासेन जीवति ननु बुद्धिभयेन स व्रतानः ॥

1822. The affix khañ comes after the word vṛtā in the third case in construction, the sense being "who leads this life, or who lives by this".

The word व्रत means a multitude or mass composed of various castes, who have no fixed employment, and live by violence, or by bodily labor. व्रतेन जीवति = व्रतानः 'a person who lives by the labour of his body, and not by the power of his brain'.

१८२३ । साप्तपदीनि सख्यम् । ५ । २ । २२ ॥

सप्तभिः पदैरवाक्ये साप्तपदीनम् ॥

1823. The word śāptapadīna is anomalous, when meaning 'friendship'.

The word साप्तपदीनि comes from सप्तपद् but the connection of senses is not very clear. It is said सप्तभिः पदैरवाक्ये = साप्तपदीनम् "fortized by walking together seven steps or by talking together seven words".

* Note:—The circumambulation of the Fire by the bride and bridegroom in seven steps makes the marriage irrevocable. साप्तपदीनि seems to have some connection

with that. The word छात्रपदीन् or & means 'a friend' also; the abstract sense being made applicable by analogy to the person as well.

१८२४ । द्वैयद्वयानि संशयात् ॥ १ । २ । २३ ॥

होमोदोहस्य द्वैयद्वयानि विकारयोश्च न विपद्यते । दुह्यत इति बोधः शीरस्य । होमोदोहस्य विकारो द्वैयद्वयानि नवनियमः ॥

1824. The word "haiyaṅgavina" is anomalous, when it is a Name.

The word द्वैयद्वयानि means 'fresh butter'. The word comes from ह 'yesterday' and दोहोद 'cow's milk'. होमोदोहस्य विकारः 'prepared from yesterday's milk' i. e. 'fresh butter'. The affix does not come in the sense of any विकार in general. There is no affixing in होमोदोहस्य विकार when it means वद्विन् or 'whcy'.

१८२५ । तस्य पाकमूले पीत्वाविकर्णादिभ्यः कृष्णञ्जाह्वौ । ५ । २ । २४ ॥

पीत्वा पाक पीलुकुञ्ज । कर्णस्य मूल कर्णजाह्वम् ॥

1825. The affixes कृष्ण (कृष्ण) and जाह्व (जाह्व) come after the words pilu &c and karna &c respectively, when the senses are respectively 'the fruiting-season of this' and 'the root of this'.

The word तस्य shows that the construction must be genitive. The affix कृष्ण comes after पीत्वादि words, signifying 'ripening', and the affix जाह्व comes after कर्णादि words signifying the 'root'.

Thus पीत्वा पाक = पीलुकुञ्ज . कर्णस्य मूल, so also कर्णस्य मूल = कर्णजाह्वम् ॥

1 कर्ण, 2 जाह्व, 3 मूल, 4 कृष्ण, 5 कर्ण, 6 पाद, 7 मूल, 8 मूल, 9 मूल (मूलम्) मूलम्, 10 मूल, 11 मूल, 12 मूल, 13 मूल, 14 मूलम् ॥

1 पीत्वा, 2 कर्णस्य (स्य), 3 कर्ण, 4 कर्ण, 5 कृष्ण, 6 मूल, 7 मूल, 8 मूल ॥

१८२६ । पक्षसि । ५ । २ । २५ ॥

मूलमङ्गलानामनुवर्तते । पक्षस्य मूल पक्षसि ॥

1826. The affix सि (सि) comes after the word pākṣa in the genitive case in construction, in the sense of 'the root of it'.

Note:—The word मूल of the last sūtra is drawn into this aphorism; and not the word पक्ष as well. This is an exceptional case of अनुवर्तते, generally the whole is drawn and not a portion. Hence arises the following maxim कर्णस्य मूलस्य अनुवर्तते "Sometimes it also happens that only a part of the words of a rule which are mutually connected is valid in a subsequent rule, while the rest ceases to be valid".

Thus पक्षस्य मूलं = पक्षातिः i. e. प्रतिपत् 'the root or the first day of a Paksha or a fortnight'.

१८२७ । तेन वित्तञ्चुञ्चुपचणपो । ५ । २ । २६ ॥

यकारः प्रत्ययोरपको लुप्तनिर्दिष्टेन चत्य वेत्संज्ञा । विद्याया विद्यो विद्याचुञ्चुः । विद्याचणः ॥

1827. The affixes chũchup (चुञ्चु) and chaṇap (चण) come after a word in the third case in construction, in the sense of 'celebrated through this'.

The word वित्त means known, illustrious. Thus विद्याया विन्नः = विद्याचुञ्चुः, विद्याचणः, कैशचणः ॥ The initial च् in these affixes is not इत् (I. 3. 7. S. 189) because the affixes really are चञ्चुञ्चुप् and चणप् ॥ Thus च् is elided after words. So च् is not the initial of an affix, and does not get इत् designation.

१८२८ । विनञ्भ्यां नानाञ्चौ न सह । ५ । २ । २७ ॥

असहायं वृथम्नात्रे वर्तमानभ्यां स्वार्थे प्रत्ययौ । विना । नाना ॥

1828. The affixes ना and नाञ् come respectively after the words वि and नञ्, in the sense of 'not being together'.

Thus वि + ना = विना 'without'; नञ् + नाञ् = नाना 'several'.

१८२९ । वेः शालच्छकटचौ । ५ । २ । २८ ॥

क्रियाविशिष्टसाधनवाचकास्वार्थे । विसृक्तम् विशालम् । विशकटम् ॥

1829. The affixes śālach (शल्ल) and śaṅkaṭach (शकट) come after the preposition वि, without changing the sense.

Thus विगत भृङ्गञ् = विशालञ् विशकटम् ॥ Thus these words may apply to a cow, as विशालः, विशकटः ॥ According to some these words are adjectives meaning 'great, large' &c. There is no connection here of the sense of the base and the affix.

१८३० । संप्रोदश्च कटच । ५ । २ । २९ ॥

सकटम् । प्रकटम् । उकटम् । चक्रिकटम् ॥ अस्तसुविशोचनभङ्गाभ्यां रजगुपुपुगणानम् ॥ अक्षायूर्णां रजः शलाकुकटम् ॥ मोहजातवः स्थानादिषु पशुनामभ्यः ॥ चर्वां स्थानं गोमोदम् ॥ संप्रोदश्चकटम् ॥ धात्रीनां सहावोचक्रिकटः ॥ विस्तारे पटम् ॥ आविपटः ॥ दिशे गीपुगणम् ॥ इन्द्रो उद्गुणुगम् ॥ परस्मै चङ्गवच् ॥ ॥ अश्वपटपयम् ॥ खड्गे तेलच् ॥ निर्वनेलच् । मय्येपुपुगणम् ॥ इन्द्रे इन्द्रो वाकटवाकिनी ॥ इन्द्रवाकटम् । इन्द्रवाकिनम् ॥

1830. The affix kaṭach (कट) comes after the *prā*, *ud.* (and *vi*).

The वि is read into the sūtra by virtue of the word *prā* ॥ प्रकटय, उकटय, विकटय ॥

1834. The affixes इन्च् and पिटच् come after the word नि in the above sense of a hooked nose; and चिक् and चि are the substitutes of नि before those affixes respectively.

Thus चि + इन्च् = चिक् + इन्च् = चिकिनः; नि + पिटच् = चि + पिटच् = चिपिटः ॥

Vart:—So also comes क, and चिक् replacing नि, as नि + क = चिक + क =

चिकः ॥

Vart:—The affix ३ comes after the word क्षिन्न in the sense of 'its eyes'; and चिक् and चिक् are substitutes of क्षिन्नः as क्षिन्ने सस्य चक्षुषी = चिक्; चिक् 'blear-eyed'

Vart:—युज् is also the substitute. As युज् ॥

Note:—These words apply to the 'eye' also, as चिक्, चिक्. युजे "sore-eyes."

They apply to 'person' also.

१८३५ । उपाधिभ्यां त्यकञ्जासकारुढयोः । ५ । २ । ३४ ॥

संज्ञायामित्युपवर्ते । पर्यन्तस्यासन्नम् । एतन्नपुंसका । णारुढं त्यक्तव्यत्तिका ॥

1835. The affix tyakan (त्यक्) comes after the words upa and adhi, in the sense of 'nearness' and 'elevation' respectively; the words so formed being Names

Thus उपत्यका = पर्यन्तस्यासन्नम् lowland, a land at the foot of the mountain, मधित्यका = पर्यन्तस्यारुढम् a table-land, high-land.

Note:—The rule VII. 3. 44 S. 463 does not apply here, so we do not get the forms उपत्यिका or मधित्यिका ॥

१८३६ । कर्मणि घटोत् । ५ । २ । ३५ ॥

घटत इति घटः । घटाद्यच् । कर्मणि घटते कर्मणः पुरुषः ॥

1836. The affix athach (अठ) comes after the word karma, in the seventh case in construction, in the sense of 'employing oneself zealously in it.'

The word अठ means zealous work. It is formed from √अठ् with the अच् of the Panchādī. Thus कर्मणि अठते = कर्मणः पुरुषः 'a clever, proficient person.'

१८३७ । तदस्य संजातं तारकादिभ्य इत्च् । ५ । २ । ३६ ॥

तारकाः संजाता यस्य तारकितं नमः । श्राकृन्निगद्योऽयम् ॥

1837. The affix itach (इत्) comes after the words tārakā &c. in the first case in construction, in the sense of 'that whereof this is observed'.

Thus तारकाः संजाता यस्य तारकितं नमः = तारकितं नमः 'a starry sky' i. e. a night in which stars are visible. पुष्पितो वृक्षः 'a tree in which flowers have grown'.

The तारकादि class is व्यापारिणम् ॥

1 तारका, 2 पुष्प, ३ कर्पक, ४ मङ्गली*, 5 शशीप, 6 घण*, 7 घण (घणक), 8 9 निष्कण, 10 पुीप, 11 उषार, 12 यषार, 13 विषार, 14 कुहमन, 15 कण्टक, 16 पुतल*, 17 कुतुम, 18 कुतुम, 19 कुतुम, 20 स्तवक, 21 किलतय, 22 पद्म, 23 कण्ड, 24 वेग, 25 मित्रा, 26 हडा, 27 बुधुषा, 28 वेतुष्या, 29 विषासा, 30 शडा, 31 शध, 32 पुजक, 33 अङ्गारक, 34 वण 35 दौह, 36 वेद, 37 सुस, 38 दुसा, 39 उक्कण्डा (उक्कण्ड), 40 मर, 41 व्याधि, 42 वर्मन्*, 43 मण*, 44 मारण*, 45 शाख, 46 वरण, 47 विन्नक, 48 चण्डक (चण्ड) 49 अन्धकार, 50 * 51 सुकुद, 52 ह्वे, 53 उल्कय, 54 रण*, 55 ह्रवणक, 56 गर्ध, 57 धुध (धुधा), 58 सीमन्त, 59 वद, 60 वार*, 61 शीम, 62 शोभाण्य, 63 पण्डा, 64 कज्जल, 65 तृप*, 66 वीरक, 67 कलिल, 68 धुधुद*, 69 कल, 70 कण्डुक*, 71 मृद्धार*, 72 चण्डकुर, 73 वेधन*, 74 बकुल*, 75 अन्न*, 76 बाराण, 77 कलदू, 78 कर्षप, 79 कान्तक, 80 मुहूर्त*, 81 अङ्गार, 82 हस्तक (हस्त), 83 प्रतिविन 84 विप्रतन्त्र (वितप्र, तन्त्र)*, 85 मलय*, 86 शीशा*, 87 गर्भ, 88 गर्भदिनादिदि (गर्भवा. शा* but गर्भिणी यौ), 89 चण्डा, 90 अणक 91 कट, 92 आन्धोल, 93 शोद, 94 राण ॥

१३२८ । प्रमाणे ह्यसंज्ञत्वात्प्रमात्रचः । ५ । २ । ३७ ॥

संज्ञितव्यसंज्ञिते । ऊरु प्रमाणमस्य ऊरुह्यसन् । ऊरुह्यसन् । कल्पनाय ॥ प्रमाद्यो लः * ॥ हा विदि । विनसि ॥ द्विगोर्निघन्त् * ॥ द्वी एतौ प्रमाणमस्य द्विपणम् ॥ प्रमाणवामोयाभ्यां स्यदायाश्च संज्ञये मायवस्तस्य * ॥ राममायम् । प्रत्ययानम् । वचनमायम् । वरन्माराहोये ह्यसंज्ञावचो बहन्तः सापेव सापेद्वहन्तः । सावन्मायम् ॥

1838 The affixes *dvayasach* (ह्यस) *deghnach* (ह्य) and *mātrach* (मात्र), come in denoting "that whereof this the lineal measure" after a word in first case in construction.

The word *सस्य* is understood here. : Thus ऊरुः प्रमाणमस्य = ऊरुह्यसन् वरन्माराहोये, कल्पनाय 'as high as the thigh'.

Note —As ऊरुह्यसन्प्रमाणम् 'water reaching upto the thigh'. According some the first and the second affixes (*dvayasa* and *deghna*) come in denoting : measure of altitudes and depths, and not horizontal measures. The affix *मायम्* can in a general sense also. As राममायम् 'a cubit long'.

Vidst —The affixes denoting lineal measure are elided after words which are themselves recognised as standards of measure. Thus घण-प्रमाणम् = घणः 'that which is sama (a hand) in length'. Similarly विदि, विनसि ॥

Note :—The affix *mātra* only is elided, the other two affixes are never applied to these words.

Vidst :—The elision is invariable after a *Dvigu*. As द्वी एतौ प्रमाणम् —द्विपणम् ॥

Note .—Why do we say "invariable"? The elision will take place only where there is doubt द्वे विदि स्वतां च म च -- विविदि ॥

Vidst —The affix *मायम्* comes after words denoting lineal measure and mass measure, and after a numeral, even when there is doubt. .

संज्ञानाम्बन्धः शमः प्रमाणस्य स्यात् वा, प्रत्ययान्बन्धः, पंचमात्रम् ॥ An exception to this is contained in the 2nd Vārtika, where mātra is elided in Dvigu compounds, owing to the word त्रिस being used there.

Vārtā :— The affixes द्वयसच् and मात्रच् come without changing the sense, diversely after a word ending in वद् ; as तावद्द्वयसच्, = तद् परिमाणस्य धान्यादिस्तावत् तावन्मात्रच् &c.

१८३६ । पुरुषहस्तिप्रयामस्य च । ५ । २ । ३८ ॥

पुरुषः प्रमाणस्य पौरुषम् । पुरुषद्वयसच् । हस्तिनम् । हस्तिद्वयसच् ॥

1839. The affix अण also, as well dvayasach &c, comes after the words purusha and hasti, in the first case in construction in the sense of 'that whereof this is the lineal measure.'

The phrase तदस्य प्रमाणे is understood here. By च the affixes द्वयसच् &c are drawn in. Thus पुरुषः प्रमाणस्य = पौरुषम्, पुरुषद्वयसच्, पुरुषवक्ष्य, पुरुषमात्रच्, हस्तिद्वयसच्, हस्तिवक्ष्यम्, हस्तिमात्रच्, हस्तिनम् ॥

Notes :—The affix is always elided after a Dvigu. As द्विपुरुषद्वयसच्, द्विपुरुषम्, द्विहस्ति, चिहस्ति, द्विपुरुषी, त्रिपुरुषी, द्विहस्तिनी, चिहस्तिनी ॥

१८४० । यत्तदेतेभ्यः परिमाणे वतुप् । ५ । २ । ३६ ॥

यत्परिमाणस्य यावान् । तावान् । एतावान् ॥

1840. The affix vatup (वत्) comes after the words yad, tad, and etad, being in the first case in construction, in signifying "that whereof this is the measure of volume".

The phrase तदस्य is understood here. As वत् परिमाणस्य = यावान् । This form is thus evolved; वद् + वतुप् = यावत् (the 'ti' वद् being replaced by वा by VI. 3. 91) = यावान् (the इन् being added by VII. 1. 70) = यावान् (the वा being lengthened by VI. 4. 41); the vibhakti व् being elided by VI. 1. 68. S. 252. and व् being elided by VIII. 2. 23 we get finally यावान्, तावान्, एतावान् ॥

१८४१ । किमिदम्भ्यां वो घः । ५ । २ । ४० ॥

माभ्यां वतुप्स्यादस्य च घः । कियन् । दवान् ॥

1841. After the words kim and idam, घ (इय्) is substituted for the व् of vatup.

Thus किय् + वतुप् = की + वतुप् (VI. 3. 90) = कै + वतुप् (VI. 4. 148) = कियन् nom. कियान्. Similarly दवान् nom, इवान् ॥

१८४२ । किमः संख्यापरिमाणे ङिति च । ५ । २ । ४१ ॥

माद्वतुप् । तस्य च वस्य घः स्यात् । क्व संख्या येषां ते कवि । द्वियन्तः ॥

1842 The affix *dati* (अति with the elision of इत्) as well as the affix *vatup* comes after the word *एकिप्*, in the first case in construction, in the sense of 'numerical quantity'.

The *य* introduces the affix *वतुप्* which is changed into *वतुप्* (इत्) ॥ The word *सद्यथापिमाणे* means *संख्यायाः परिमाणे* ॥ *संख्यापरिणेतुः* making estimate by numbers As *का सद्यथा परिमाणे मेवा ब्राह्मणानां* = *वति ब्राह्मणा* or *किञ्चित्ब्राह्मणाः* how many Brahmanas in number do you estimate these This always comes in the plural

२८४३ । संख्याया अवयवे तयप् । ५ । २ । ४२ ॥
 यञ्पादयथा अत्ययञ्चतय हात् ॥

1843 The affix *tayap* (तय) comes after a numeral, in the sense of "that" whereof the parts are so many".

The word *सप्तय* is understood here Thus *पच सप्तयथा अत्य* = *पचसप्तयत्* having five parts The part being connected with the whole, the force of the affix is to denote the whole

२८४४ । द्वित्रिभ्यां तयस्यायञ्चा । ५ । २ । ४३ ॥
 दयत् । द्वितयत् । त्रयत् । चितयत् ॥

1844 The affix *ayach* (अयै) is optionally the substitute of *tayap*, after words *dvi* and *tri*

As *द्वयवयवस्य* = *द्वयत्*, or *द्वितयत्*, *त्रयत्* or *चितयत्* 'a couple' 'a triad' (VI 4. 148)

२८४५ । उमाहुदात्तो नित्यम् । ५ । २ । ४४ ॥
 उमस्यदात्तयोऽप्युत्थात् स चासुदात्तः । उभयत् ॥

1845 After the word *udha*, *ayach* is always the substitute for *tayap*, having the acute (*udatta*) accent on its first syllable

Notes—The affix *अयैत्* having indicator *य* takes the acute accent on the final syllable (VI 1 363 8 3710) ॥ e on च the special mention of *udatta* in the sūtra shows that the accent should be on a syllable which would otherwise not have taken it ॥ e the first syllable ॥ o च for had this not been the meaning, there was no necessity of using the word *udatta* in the sūtra

If *द्वय* is a Sankhya word (I 1 258), in the classical sense it would have taken *तयत्* the present sūtra ordains *अयै* instead as a substitute always If it is not a Sankhya, then we should first ordain *तयत्* after it by the process of splitting the sūtra V 42 into two, thus *सप्तयथा तयत्* *सप्तयत्* *तयत्* and then replace *तयत्* by *अयै* ॥

Thus *द्वयो वीतुदात्तो अयवयो अत्य* = *उभयत्* ॥ *उभये देवमनुष्या* । *उभयो वधि* ॥

१८४६ । तद्स्मिन्नधिकमिति दशान्ताहुः । ५ । २ । ४५ ॥

एकादश अधिका अस्मिन्नेकादशम् ॥ शतसहस्रकारेण्येते * ॥ नेह एकादश अधिका अस्वर्ग विद्यते ॥ एकुतिप्रत्ययार्थयोः सम्भनजातीवत् एवेत्येते * ॥ नेह । एकादश माया अधिका अस्मिन् सुवर्णशते ॥

1846. The affix *ḍa* (अ with the elision of अन् of the base), comes after a Numeral ending in *daśan*, being in the first case in construction, in the sense of "this is surplus in it".

Thus एकादश अधिका अस्मिन् शते = एकादशौ शते "hundred + eleven". So, also, एकादश सहस्रे ॥

Ishiti :—This applies only after शत and सहस्र, therefore, it does not apply here :—एकादशाधिकः अस्यां विद्यते ॥

Ishiti :—This rule applies when both words denote a thing of the same denomination. As एकादश कार्यापयश अधिका अस्मिन् कार्यापय शते = एकादशः कार्यापयशते ॥ But not here :—एकादशः माया अधिका अस्मिन् सुवर्णशते ॥

Note :—The word इति in the sūtra is for clearness. The rule applies to शतसहस्रे also, as एकादशौ शतसहस्रे which may mean either (1) एकादश शतान्यधिकान्यस्मिन् or (2) एकादश सहस्रान्यधिकान्यस्मिन् ॥

१८४७ । शब्दन्तर्विशलेश्च । ५ । २ । ४६ ॥

इः स्यादुक्तेऽर्थे । विश्वधिका अस्मिन् विश्वे शतम् । विश्वः ॥

1847. The affix *ḍa* comes in the sense of "this is surplus in it", after a Numeral ending in *śat* and after *viśvati*; with the elision of अत् and अति ॥

The Indicatory इ causes elision of *ḥi* portion VI. 4, 142; S. 844. Thus विश्वधिका अस्मिच्छते = विश्वं शते

Note :—This rule applies to abstract Numerals. Hence not here, विश्वधिका अस्मिन् शोशते ॥

So also after विकृतिः; as विश्वे शते ॥

१८४८ । संख्यायामुणस्य निमाये भवद् । ५ । २ । ४७ ॥

माणस्य मूले नर्तमानात्प्रयमान्तरसंख्यवाचिनः शब्दार्थे भवद् स्वान् । यजानां द्वौ भागौ निमानस्यौ अधिकागस्य द्विभयद्विभयशतानाम् । एणत्वेति किम् । द्वौ श्रीहिमवौ निमानस्योऽधिकः । निमाने किम् । द्वौ उख्यौ क्षीरस्य एकचित्तस्य द्विशुणं क्षीरं पच्यते तैलेन ॥

1848. The affix *mayat* (मय with feminine in स्त्री) comes after a Numeral in denoting a thing given in exchange in the sense of "containing so many times more of something" or "the price of a portion of this is so many equal portions of the other".

The word *तदस्य* from V 2 36 should be read in this. The sense of the aphorism ३ " after a Numeral in the first case in construction (तद्) with the force of १ genitive (यस्य), comes the affix *नश्च*, when the word in the first case in construction denotes the value (निम्नान्) of a portion (तुण) The word *तुण* means भाग or "portion", and *निम्नान्* means 'price'. In comparing the quality of one thing with another, निम्नान् is the value or price. Thus यथादा द्वौ भागौ निम्नान्शोवाभिदभासस्य = द्विगुणदुदधिकृत्वात् 'two parts of Yava is the price of one part of Udasvit'. Similarly विमवद्, चतुर्गवद्, lit. "Udasvit is द्विगुण or 'two times' the value of Java".

Note —The word *तुणस्य* is in the singular number. The comparison must therefore, be made with one portion of a thing, with the several portions of the other. The ratio must be $x > 1$, but never $x = 2$, or $x = 3$ &c. Therefore the rule does not apply here, द्वौ भागौ यथादा षड् उदधिकृत् ॥ The x also must be more than one. The rule therefore does not apply here एकौ भागौ निम्नानस्य ॥

The word *तुण* denotes an integral number, therefore the rule will not apply to fraction. As द्वौ भागौ यथादा षड् उदधिकृत् ॥

The affix also comes in the sense of purchasing or the comparative value of a thing, $x = y$ in denoting the thing received in exchange (निदिय) An उदधिकृत् द्वौ भागौ निम्नानस्य यथाभागस्य = द्विगुणा, as द्विगुणा षड् उदधिकृत् = 'उदधिकृत् द्वौ तुणा निदियौ यथाभागस्युदादा यथा the exchange value of Udasvita is twice as much as that of a Yava'. The word *निम्नान्* means the thing given in exchange, and *निदिय* the thing received in exchange. Both words are reciprocal and are terms of barter or exchange, but they do not apply to sales or purchases for coins.

Why do we say *तुणस्य* 'of a portion'? Observe द्वौ श्रीश्वरी निम्नानस्य उदधिकृत् ॥ Here being no comparison of ratios, there is no affixing.

Why do we say *निम्नाने* "in denoting the thing given in exchange? Observe द्वौ तुणौ श्रीश्व एकलितस्य = द्विगुण पच्यते द्वेन श्रीश्व 'one part of oil cooks or absorbs as much as two parts of milk'. Here the sense is that of 'cooking' and not of purchasing.

Note —In about नश्च has the meaning of 'time or fold'. As द्विगुण "two times", the word qualifying sometimes the निम्नान् sometimes the निदिय, e. g. द्विगुणदुदधिकृत् यथादा 'Udasvit is two times or two-fold or Yava in value', or द्विगुणा षड् उदधिकृत् 'two-times Yava are equal to one Udasvit'.

१८४६ । तस्य पूरणे षड् । ५ । २ । ४८ ॥

एकादशाना पूरणे एकादश ॥

1849 The affix *दत्* (अ, causing the elision of the last vowel with the consonant following it) comes after a Numeral in the sixth case in construction, when the sense is "making full this number".

That by which a thing is completed is called पूरणः । Thus एकादशानां पूरणः = एकादशः the "eleventh" (i. e. the one which, added to ten, completes the eleven).

Note:—By this affix, ordinals are formed. The rule therefore, does not apply to a case like this:—पंचानां द्विचकारां पूरणो षटः ॥

१८५० । नान्तादसंख्यदिर्मद् । ५ । २ । ४९ ॥

उदो मदानमः स्याद् । पञ्चानां पूरणः षड्चमः । नान्तात्किम् । विशः । ससंख्यदिः किम् । एकादशाः ॥

1850. The augment maṭ (म) comes before उद्, in the above sense, after a Numeral which ends in न् when no other Numeral precedes it.

Thus पञ्चमः 'fifth' (the completer of the five). Why do we say 'ending in न्' Observe विंशते पूरणः = विंशः 'twentieth'. Why do we say 'not preceded by a Numeral'? Observe एकादशानां पूरणः = एकादशः ॥

१८५१ । षट्कतिकतिपयचतुरां युक् । ५ । २ । ५१ ॥

एषां दुगारमः एकादुदि । पयनां पूरणः षट् । कतिपयः । कतिपयस्यस्वासेयवासेऽप्यस्य एष ज्ञापकाद् । कतिपययः । पतुर्थः ॥ चतुरस्रवत्तयापयस्योपयः ॥ तुरीयः । तुर्यः ॥

1851. When ढाṭ follows, युक् is the augment of the words षाṭ, kati; katipaya and chatur.

The ष् is to be read into this sūtra, and it should be changed into locative, as ढटि 'when ढाṭ follows'. The word कतिपय is not a Numeral, it takes ष् by force of this sūtra. Thus षण्णां पूरणो = षट् 'sixth'. कतिपयः 'the which in order'? कतिपययः 'the one in order after several', चतुर्थः 'the fourth'.

Vart:—The affixes ह् (ह्य) and च् come after चतुर, and there is elision of the first letter. As तुरीयः or तुर्यः ॥

Note:—In this and the two following sūtras, the action of the ष् of ष् च् vanishes when an augment is added.

१८५२ । बहुपुगणसङ्घस्य तिथुक् । ५ । २ । ५२ ॥

इतिथिव । पुगणसङ्घस्येवकालेऽप्यस्य इव षट् । बहुतिथयः । इत्यादि ॥

1852. When ढाṭ follows, तिथुक् is the augment of the words bahu, pūga, gaṇa, and saṅgha.

The word इति is understood here also. The words पूण and संघ are not Numerals; they take the affix ष् by virtue of this sūtra. Thus बहूनां पूरणो = बहुतिथयः, पूणतिथयः, गणतिथयः, and संघतिथयः &c.

१८५३ । चतुरिथुक् । ५ । २ । ५३ ॥

इतिथिव । चतुरतिथयः ॥

1853. When *daṭ* follows, *इद्युक्* is the augment of a stem ending in *vatu*

The word *दृष्टि* is understood here also. The words ending in *दृ* are Numerals (1 1 23 S 258) and they will take *दृ* by V. 2 48, the present sūtra declares the augment. Thus *यावत् पूर्यो = यावदित्य* ॥

१८५३ । द्वेस्तीयः । ५ । २ । ५४ ॥

यवोऽयवाद् । इयो पूर्यो द्वितीय ॥

1854. The affix *तीय* comes in the sense of 'completer thereof', after the word *divi*.

This debars *दृ* ॥ Thus *इयो पूर्यो = द्वितीय* 'the second' — that which completes the two . . .

१८५४ । द्वे. समसारणं च । ५ । २ । ५५ ॥

द्वितीय ॥

1855. The affix *त्या* comes in the sense of 'completer thereof,' after the word *tri*; and there is *samprasāraṇa* (vocalisation) of the stem

The substitution of a vowel for a semi-vowel is *samprasāraṇa* (1 1. 45) Thus *वि + तीय = वृ + इ + तीय = द्वितीय* (VI 1. 108, the *इ* of *वि* assumes the form of the prior letter *वृ* which is substituted for *इ*)

Note — In *द्वितीय* the *वृ* is not lengthened by VI 4 2 because that rule applies to the lengthening of the *वाच्* letters only, this word being read into VI 4 2, by *anuvṛtti* from VI 3 111 S 174. The *pratyāhara वाच्* is formed by the first *वृ* and means the letters *वृ इ अ इ* ॥

१८५५ । विशत्यादिभ्यस्तमह्व्यतरस्याम् । ५ । २ । ५६ ॥

एयो उरश्चमडागयो वा स्यात् । विद्यनिनम । विद्य । एकविंशदित्य एकविंश ॥

1856. After the words *वन्वति* &c, *tanat* (तम with fem. in *ईच्*) is optionally the augment of *daṭ*.

This rule falling under the jurisdiction of *शून्य* we must read the word *दृ* into this sūtra, as the affix to which the augment *तम* is added. Thus *विद्यत पूज्य = विद्यनिनम* or *विद्य* 'twentieth' *एकविंशदित्य* or *एकविंश* । *विद्विद्यदित्य* or *विद्विद्य* *विद्यतम* or *विद्य* *एकविंशतम* or *एकविंश* ॥

Note — In the case of *दृ* and *दृ* there will be no difference whatever whether we take them as affixes or as augmenta. Thus *वचन् + दृ = वचन् + दृ* (VI 3 111) = *वचन्* ॥

१८५७ । नित्य शनादिमान्वाच्येमासमघासरा. च । ५ । २ । ५७ ॥

चतस्र पुरण घनमम । एकशतमम । यासदित्य एव उद । यासद्व्य ॥

1857. Always after the words śata &c, and after māsa, ardha-māsa and sam-vatsar, tamaṭ is the augment of ḍaṭ.

The words सतादय are numerals. The words मास &c. are not numerals ; they would not have taken ङट् but by the implication of this sūtra. Thus मासस्य पूरणः सप्ततमः ' hundredth ; सप्ततमः । Similarly मासस्य पूरणः = मासवमोदिषः the last day of the month ; अर्द्धवत्सवः । संवत्सरतमः ॥

Note :—By the next sūtra the words सत् &c, would have taken हतम् ; but the scope of that sūtra is confined to numerals not preceded by another numeral. There is no such restriction here. Hence we have एकवत्सवः । द्विवत्सवः ॥

१८५८ । पशुपादेऽत्राऽसंख्यादेः । ५ । २ । ५८ ॥

वदित्तमः । संख्यादेश्चु । वैशत्यादिभ्य इति विकल्प एव । एकवत्सवः । एकवदित्तमः ॥

1158. After the words shashṭī &c. when no other Numeral precedes them; tamaṭ is always the augment of ḍaṭ.

By sūtra V. 2. 56, the augment was optional, this makes it compulsory. Thus वदित्तमः

Why do we say "when not preceded by a Numeral" ? Observe एकवत्सवः एकवदित्तमः, एकवत्सवः or एकवत्सवदित्तमः ॥ Here V, 2. 56. S. 1856 applies also.

१८५९ । मत्तौ छःसूक्तसामनोः । ५ । २ । ५९ ॥

मत्सर्थे छः स्थान् । अण्डावाक्यस्योऽस्मिन्नस्ति अण्डावाक्यीयं सूक्तम् । वारवन्दीयं साम ॥

1859. When a Śūkta or a Sāman is to be expressed, the affix Chha (ह्य) comes after a prātipadika (nominal-stem), in the sense of the affix matup (V. 2. 94).

The word मत्तौ means 'in the sense of मत्तु affix.' The sense of मत्तु is "whose is it or in whom it is". Thus अण्डावाक्यं सप्तोऽस्मिन् = अण्डावाक्यीयम्, सूक्तम् । निवारवन्दीयम्, साम, वारवन्दीयम्, साम ॥

Note :—The affix comes after a collocation of words, = अस्वनामिं 'the Śūkta containing the words अस्व वान' e. g. Rīg Veda Māṇḍala I. śūkta 164. Here the words अस्व वानस्य are considered as a Nominal Stem. So also कथापुराणीयम् ॥

१८६० । अप्यायानुवाकयोर्लुक् । ५ । २ । ६० ॥

मत्सर्थस्य छस्य । अत एव शोपकाचन छः । विधानसामर्थ्यात् विकल्पेन लुक् । गर्भान्द्रः । गर्भान्द्रीयः ॥

1860. When an Adhyāya or an Anuvāka is to be expressed, there is (optionally) luk-elision of the affix Chha having the above sense of matup.

This sūtra indicates by implication (सूचक), that the affix वृ comes after a nominal stem, to denote an Adhyāya or an Anuvāka. According to Pātañjali the elision is optional, by the very fact of the rule enouncing the elision of the affix. According to Kaṣyapa, as this sūtra is not placed in the section of matup affixes which was the proper place for it from enunciation here we can infer that the elision is optional. Thus गर्हमाण्ड एते विप्रसिद्धे = गर्हमाण्डोऽप्याय अनुवाकौ वा ॥ In the alternative, गर्हमाण्डौ च ॥

१८६१ । विमुक्तादिभ्योऽङ् । ५ । २ । ६१ ॥

मत्वर्थेऽङ् स्यादप्यायानुवाकौ । विमुक्त एतेऽस्मिप्रसिद्धे विमुक्ता । देवास्तुर ॥

1861 The affix an comes in the sense of matup when an Adhyāya or an Anuvāka is to be expressed after the words vimukta &c.

TI ०५ विमुक्ताद्यन्तोऽस्मिप्रसिद्धे = वैमुक्तोऽप्यायोऽनुवाको वा ॥ So also देवास्तुर । 1 विमुक्त 2 देवास्तुर 3 एताऽस्तुर 4 अनाद 5 सूचक (सूचार्थे) 6 परिप्रायक (परिप्रायक) 7 हवसन् 8 वत् 9 मत् 10 मत् 11 मत् 12 एतेऽङ् 13 एतेऽङ् 14 एतेऽङ् 15 एतेऽङ् 16 एतेऽङ् 17 एतेऽङ् 18 एतेऽङ् 19 एतेऽङ् 20 एतेऽङ् 21 एतेऽङ् 22 एतेऽङ् 23 एतेऽङ् 24 एतेऽङ् 25 एतेऽङ् 26 एतेऽङ् 27 एतेऽङ् 28 एतेऽङ् 29 एतेऽङ् ॥

१८६२ । गोपदादिभ्योऽङ् । ५ । २ । ६२ ॥

मत्वर्थेऽप्यायानुवाकौ । गोपदादि । इत्येवम् ॥

1862 After the nominal stems goshada &c, the is the affix van (अक) in the sense of matup, when an Adhyāya or an Anuvāka is to be expressed.

Thus गोपदाद्यन्तोऽस्मिप्रसिद्धे = गोपदाद्यन्तोऽप्यायोऽनुवाको वा ॥ इत्येवम्, मातरिभ्यन्ता । Another reading is गोपदादि ॥ the final consonant being mute

1 गोपदा (गोपदा) 2 इत्येवम् (इत्येवम्) 3 मातरिभ्यन्ता 4 इत्येवम् 5 देवीराज 6 कृष्णोऽङ् 7 देवी (देवी) 8 इत्येवम् 9 इत्येवम् 10 इत्येवम् 11 इत्येवम् 12 इत्येवम् 13 इत्येवम् (इत्येवम्) 14 इत्येवम् 15 इत्येवम् 16 इत्येवम् 17 इत्येवम् 18 इत्येवम् (इत्येवम्)

१८६३ । सप्त कुशल एव । ५ । २ । ६३ ॥

सप्तस्वात् । पथि कुशल एवम् ॥

1863. The affix van comes, after the word patha being in the seventh case in construction, when the sense "versed therein or skilled therein"

Thus पथि कुशल = पथक, (पथि + कुशल = पथ + कुशल VI 4 144 = पथ + क VII 1 1)

१८६४ । आकर्षादिभ्यः कन् । ५ । २ । ६४ ॥

आकर्षे कुशल आकर्षकः । आकर्षादिभ्य इति र्फरक्षितो मुख्यः पाठः । आकर्षो विकर्षणः ॥

1864. The affix kan (क) comes in the sense of 'versed therein, skilled therein', after the nominal stems ākarṣha- &c., being in the seventh case in construction.

Thus आकर्षेकुशलः = आकर्षकः, स्वरूढः । The best texts have आक्षयः (Bohtlingk)

1 आकर्षे (आक्षय), २ लृट्, ३ विहास्य (विहासा), ४ विघण्ड, ५ अग्रानि, ६ अशमद्, ७ निचय (विचय), ८ चय ९ विजय, १० जय, ११ जाचय, १२ नय १३ पाव (निपाव), १४ शीप, १५ हव, १६ ब्राह, १७ ह्लाक्, १८ अग्रद, १९ सद्युनि, २० अय. ॥

१८६५ । धनद्विरण्यात्कामे । ५ । २ । ६५ ॥

काम इच्छा । धने कामो धनको देवदत्तस्य । द्विरण्यकः ॥

1865. The affix kan comes, after the words dhana and hiranya, being in 7th case in construction, in the sense of 'a desire thereafter.'

The word काम means 'desire, wish'. Thus धने कामः = धनको देवदत्तस्य ॥ So also द्विरण्यकोः ॥

१८६६ । कौशेभ्यः प्रसिते । ५ । २ । ६६ ॥

कौशेषु प्रसितः कौशलः । उद्ग्रन्थनार्थात्त्वर इत्यर्थः ॥

1866. The affix kan comes after a word denoting ■ part of one's body, in the sense of 'who takes care of it, who bestows care upon it.'

The words तत्र and कन् are understood in this sūtra. The word प्रसित means 'devoted to, intent upon, craving after'. Thus कौशेषु प्रसितः = कौशलः i. e. कौशालिप्रसितः प्रसक्त इत्युच्यते ॥

Note:—The कौशेभ्यः is in the plural number, indicating that the affix comes even after a collective compound of Sraṅga terms. Thus कौशेभ्यः, कौशलकः ॥ See. II. 3. 44.

१८६७ । उदराद्ग्रन्थान् । ५ । २ । ६७ ॥

आधिजिगीषो उज् स्वात् । कनोऽपचारः । शुभ्रुचयात्मनोऽपि उदरे प्रसितः कौशलिकः । आशूने किय । उदरकः । उदरपरिभारनान्ते प्रसक्त इत्यर्थः ॥

1867. The affix than (इक) comes in the sense of 'voracious' after the word udara.

This debars the affix कन् ॥

Adyāna = not desiring to conquer; उदरकः = उदरहिनः see VIII. 2. 49. S. 3028 for the formation of this word from the root dv.

Note —The translation given above is according to Dr. Bohtlingk. According to the Kāśikā the anuvṛtti of प्रति is also read into this sūtra. The meaning then would be 'that comes after the word udara in the seventh case in construction, in the sense of 'who is devoted thereto, when the word so formed means voracious'.

A person who is very much distressed by hunger is so called, उदरसि जीविर्भक्षकः । Thus उदरे प्रतिष्ठित = भेषजिक (I e. खाद्यः) ।

Why do we say when it means 'voracious,' Observe उदरकः 'abdominal' ।

१८६८ । सस्येन परिजात । ५ । २ । ६८ ॥

कन रस्येते ननु उक्त् । सस्यस्यो मुख्यायी ननु धान्यवायी । सस्येति पाठात्तत्र । सस्येन सुयोगेन परिजातः सस्येन सस्यकः साधु ॥

1868 The affix kan (क) comes after the word सस्य being in the third case in construction, when the sense is "to supply richly with it".

The anuvṛtti of कन्, not of उक्त्, is to be read here. The word सस्य means 'good quality' and not 'corn'. Another reading is सस्ये. The word परि means 'all, every where' that which is full of (परिजात) good qualities (सस्य) in which there is no defect that is the signification here. Thus सस्यकः परिजात = सस्यकः साक्षि 'a rice, above all praise', सस्यकः साधु 'a good man, not equalled by any' ।

१८६९ । जंशु हारी । ५ । २ । ६९ ॥

हारीसाधुव्यक्ते णिनिः । सत एव तद्योगः शरी न । अशक्ते साधार ॥

1869. The affix kan comes after the word अंशु 'a share' in the second case in construction, the sense being 'who must take that' ।

The word शशु is used in the accusative in the aphorism showing that the construction must be accusative. The word शशु, nom हारी is formed by adding णिनि to the root & the force of the affix being that of "must, or necessity". See III 3 170 S 3311. The word शशु will govern accusative and not genitive (II 3 70 S 628) ।

Thus अंशु हारी = अशकः 'an heir, i e who is entitled to take a share' ।

१८७० । तन्नाद्विरापहते । ५ । २ । ७० ॥

तन्नादक पद । तन्नाद इत्यर्थे ॥

1870 The affix Kan comes after the word तन्त्र, 'a loom or a shuttle,' in the sense of "taken off therefrom not long ago or shortly before" ।

The word **सन्न** must be in the fifth case in construction, by the very fact of its being so employed in the sūtra. The word **अप्तिर** means 'short time, not long' **अपहृत** means "taken off". Thus **सन्नात्पिरापहृतः=सन्नकः** 'a cloth just taken off the loom or from which the shuttle has just been taken off.' i. e. an unbleached cloth. As **सन्नकः पटः**, **सन्नकः पावाः** 'a new mantle'=**प्रत्यमः** or **नवः** ॥

१८७१ । ब्राह्मणकोशिके संज्ञायाम् । ५ । २ । ७१ ॥

भाष्यजीविनी ब्राह्मणा वसिन्देशे स ब्राह्मणकः । अल्पमज्ञं यस्यां सा वसिन्का ववागुः । ववागुवत्य वसिन्देशो निपात्यते ॥

1871. The words **Brāhmanaka** and **ushpika** are anomalous, when they are Names.

Thus **ब्राह्मणको देशः**, **वसिन्का ववागुः** ॥ The affix **क** is added to **ब्राह्मण** with the force of 'a place where Brāhmanas who live by the profession of arms dwell'. Similarly **वसिन्क** means **वसिन्का** ॥ The word **सन्न** is replaced by **वस** by virtue of this sūtra.

१८७२ । शीतोष्णाभ्यां कारिणि । ५ । २ । ७२ ॥

शीतं करोतीति शीतकोऽजसः । वस्ये करोतीति वस्यकः शीतकारी ॥

1872. The affix **kan** comes after the words **śīta** and **uṣhpa**, in the sense of 'who goes to work thus'.

The words **शीत** and **वस्य** being used as adverbs will be in accusative-construction. As **शीतं करोति** 'who goes to work coldly' i. e. a lazy man=**शीतकः**=**जसता**, **जसः** ॥ Similarly **वस्यकः**=**शीतकारी**, **वस्यः** 'who goes to work hotly'.

१८७३ । अधिकम् । ५ । २ । ७३ ॥

अध्याकृद्द्वयकम् उन्नत्यलोपश्च ॥

1873. The word **adhika** is anomalous:

The word **अधिकः** meaning 'more', is formed by adding **क** to the word **अध्याकृद्**; there being elision of the second term before the affix. Thus **अधिको द्रोणः खार्यां** or **अधिको द्रोणः खार्याः** "a Droṇa is superior to Khârî" **अधिका खारि द्रोणेन** "a Khârî is inferior to Droṇa". The word **अध्याकृद्** governs nominative or accusative indifferently.

Note:—Thus **अध्याकृद्दी** द्रोणः खारि ॥ Similarly **उत्पिक** would have governed the accusative also. But Pāṇini uses the ablative and locative after **adhika**, as in II. 3. 9. S. 645 and V. 2. 45. S. 1816 and thus we learn that it governs the ablative and locative. This is the case when **adhya-kṛhḍa** is an active participle. But when it is a passive participle, as it may also be by III. 4. 72. S. 3086, then, as the participle denotes the object, it will take the first case in construction. In that case, there will not be the ablative or the locative.

१८७४। अनुकामिकामीक कृमिता । ५ । २ । ७४ ॥

अनुकामिका कृत् । अन्ते पाक्षिको धार्षक । अनुकामयते अनुक । अन्तिकामयते अभिक ।
अभीकः ॥

1874. The words *anuka*, *abhika* and *abhika* are anomalously formed by adding कृत् to *anu* and *abhi*, the meaning 'being at liberty to do or being fond of'.

Thus अनुकामयते = अनुक 'desirous, libidinous'. अभिकामयते = अभिक or अभीक 'a lover, voluptuous person'. These are formed by adding कृत् to अनु and अभि ॥ In one case the short इ of *abhi* is lengthened.

१८७५। पार्श्वेनाम्बिच्छति । ५ । २ । ७५ ॥

अनुहरणाय पार्श्वे तेनाम्बिच्छति पार्श्वक ॥

1875 'The affix *kau* comes after the word *pārśva*, in the third-case in construction, signifying "who strives to gain something by that"'.
The word पार्श्वक means 'a fraudulent or crooked expedient'. One who endeavours to obtain anything by fraud is called पार्श्वक 'a cheat, a juggler, a partisan'. पार्श्व = a rib, a crooked thing; as पार्श्वक = नायादिह, क्रीडितक, जालिक. &c.

१८७६। अयः श्लाघ्यजिनाभ्यां दण्डुजौ । ५ । २ । ७६ ॥

तीक्ष्ण उपायोऽयं श्लघं तेनाम्बिच्छति अयः श्लघकः । श्लाघकः । श्लाघ्यजिन इत्यम्, तेनाम्बिच्छति
श्लाघ्यजिनिक ॥

1876. The affixes *ṭhak* and *ṭhāu* come respectively after *nyahśūla* and *daṇḍājina*, in the same sense of "who strives to gain something by that".

The word श्लघकम् is understood here also. The word श्लघ्य means 'a violent proceeding'. Who seeks to obtain anything by violent means is called अयः श्लघक = श्लाघक ॥ The word श्लाघ्यजिन् means 'staff (daṇḍa) and hide (ajina)' i. e. outer badges of devotion or hypocrisy. Who seeks to gain something by hypocrisy and deceit is called श्लाघ्यजिनिक = श्लघक ॥

१८७७। तावतिर्थं प्रदृष्टमिति तुम्हा । ५ । २ । ७७ ॥

कृत् स्वान्तराज्यस्य च तुम्हा । द्वितीयक द्विक च प्रदृष्टं प्रदृष्टान् । द्वितीयेन प्रदृष्टं
प्रदृष्टान्तरिः । तावतिर्थेन तुम्हातीति कृत्प्रकृत्या अयं च तुम्हा ॥ अथेन तावत् प्रदृष्टान् प्रदृष्टं प्रदृष्टं ।
प्रदृष्टकः ॥

1877. The affix *kau* is added to an ordinal number, in the sense of "acquiring ॥ subject after so many attempts";

and there is optionally the elision of the affix denoting the ordinal number.

The word तावत्तिथे (V. 2. 53 S. 1853) stands here as a type of all words ending in affixes denoting पूरण i. e. ordinals. The word महण means 'acquired or learned hereby'. This qualifies the base. Thus द्वितीयेन रूपेण ग्रन्थं गृह्णाति = द्विकं महणम् or द्वितीयेकं महणम् 'the acquisition of the knowledge of book by the second time' i. e. "successful mastery by the second time". So also त्रिकं or त्रिसीदकम्, चतुष्कम् or चतुर्थकम् ॥

Vart :—When the word, formed by the affix *kan*, means the *person* who acquires after so many times, then the elision of the पूरण affix is compulsory and not optional. Thus षष्ठेन रूपेण ग्रन्थं गृह्णाति = षष्ठी देवदत्तः 'Devadatta who learns the book for the sixth time' i. e. 'who succeeds in learning the book at the sixth attempt'. Similarly षष्ठीकम्, चतुष्कम् ॥ The word महण here is confined to books only and to nothing else,

१८७८ । स एषां ग्रामणीः । ५ । २ । ७८ ॥

देवदत्तो ह्ययं देषां स देवदत्तकाः । लब्धः ऽन्यः ॥

1878. The affix *kan* comes after a word in the first case in construction, with the force of a genitive case, when the sense is "he is their leader".

The word ग्रामणी means 'head-man, leader, spokes-man'. Thus देवदत्तो ह्ययं इत्युपसर्गः = देवदत्तकः, ॥ So also लब्धः and मत्तः ॥

Note :—Why do we say 'when meaning a leader' ? Witness देवदत्तः वाजुरेवाय ॥ Here there is no affixing.

१८७९ । शृङ्खलमस्य बन्धनं करमे । ५ । २ । ७९ ॥

शृङ्खलकः करमः ॥

1879. The affix *kan* comes after the word *śṛṅkhala* 'a clog', in the sense of "clog is its fetter", when the whole word means a young camel.

Thus शृङ्खलं बन्धनस्य करमस्य = शृङ्खलकः ॥

Note :—The young ones of a camel are called करम ॥ The wooden clogs put on their feet to prevent them from straying are called शृङ्खल ॥ Though the ropes &c are also used along with the clog, yet *śṛṅkhala* being the principal object that takes away the freedom is called बन्धन or bond or fetter.

१८८० । उत्क उन्मनाः । ५ । २ । ८० ॥

उत्क उन्मनसकृत्सेरुच्छ्रुत्वात्वार्ये कम् । उत्क उत्कण्ठितः ॥

1880. The word *utka* is anomalous, meaning 'longing after, yearning'.

He whose mind anxiously desires or yearns after a thing is called *उत्कम्ब* ॥ The word *उत्कम्ब* is formed by adding कम्ब to the preposition उत् without changing the sense, in the sentence उत्कम्बनस्तद्वृत्तिः ॥ Thus उत्को ईदृशस्तद्वृत्तः प्रवायो—उत्कम्ब ० उत्कम्बित ॥

१८८१। कालप्रयोजनादौगे। ५। २। ८१ ॥

कालप्रयोजनादौगैश्च कम्बत्वात्तन्ने । द्वितीयेऽह्नौ भवेत् द्वितीयको ज्वरः । प्रयोजन कारणे रोगस्य फल वा । विषपुष्पैश्चिन्तितो विषपुष्पकः । उष्ण कार्यवत्स्य उष्णकः । येने क्विप् । द्वितीये विवर्तित्य ॥

1881. The affix *kan* comes after a word expressing time, or a cause or effect (of the disease), when an illness is denoted

The word *काल* means 'days' &c, and *प्रयोजन* means 'the cause (of disease) or its effect' Thus *द्वितीयेऽह्नौ ज्वरः* = *द्वितीयको ज्वरः* 'the fever which comes on the second day' Similarly after a word denoting *प्रयोजन*, as, *विषपुष्पैश्चिन्तितः* = *विषपुष्पको ज्वरः* 'a fever caused by poisonous flowers' So also *उष्णकार्यवत्स्य* ॥ So also *उष्ण कार्यवत्स्य* = *उष्णकः* 'a fever producing heat' Why do we say "when an illness is denoted"? When 'illness' is not meant, then there is no affixing, as, *द्वितीये विवर्तित्य* ॥

Note—The word *उत्कम्ब* is to be read in to this sūtra from the next sūtra Therefore words *द्वितीयक* &c are Names

१८८२। तदस्मिन्नत्र प्राये सव्ययाम्। ५। २। ८२ ॥

प्रथमात्प्राप्तसप्तम्यर्थे कम्बत्वात् प्रथमप्रयोजनस्य प्रथमविषय कम्बः । सुदापुषा प्रायेणजनमावा सुदापुषिका पौर्णमासी ॥ पर्वकेभ्य इतिर्वाच्ये ० ॥ वयकिन्ती ॥

1882. The affix *kan* is added to a word denoting food, in the first case in construction, in the sense of "this is the principal food on this particular occasion", when the whole word so formed is a Name

Thus *सुदापुषा प्रायेणजनमावा पौर्णमास्या* = *सुदापुषिका पौर्णमासी* 'The *Gūdāpūṣikā*—*Paurṇamāsī* is e that particular Full Moon day in which cakes of sugar form the principal accompaniment of food

Note—The affix *हनि* comes after *वत्क* in the same sense As *वयकिन्ती पौर्णमासी* ॥

१८८३। कुल्मापावत्। ५। २। ८३ ॥

कुल्मापा प्रायेणमयस्कं कौल्माषी ॥

1883. The affix añ comes after kulmâsha, in the same sense "this is the principal food on this particular occasion"—and the whole word is a Name.

The ञ् of अञ् is for the sake of causing Vṛiddhi and accent. Thus
 कुल्माषाः प्रायेद्यान्नमरुषं = कौल्माषी पीर्णमासी ॥

१८८३ । श्रोत्रियं ह्यहोऽधीते । ३ । २ । ८३ ॥

श्रोत्रियः । वेदयजुर्वेत्तडाह्वसः ॥

1884. The word śrotrīyan is irregularly formed meaning 'who has studied the Chhandas'.

Note :—The ह् in श्रोत्रियञ् is for the sake of accent. As श्रोत्रियो ब्राह्मणः "a Brāhmaṇa learned in the Vedas". The word श्रोत्रिय is either a condensed expression for the full sentence ह्यहोऽधीते, referring to no particular base or affix. Or the word ह्यहोऽधीते is replaced by श्रोत्र, and then is added the affix ञ् ॥ But how do you form then ह्यहोऽधीते, in the sense of ह्यहोऽधीते, by adding the affix ञ् by IV. 2. 59 S. 1289 ? The present sūtra is optional, the word ह्य of V. 2. 77 S. 1877 being understood here; so that we have the form ह्यहोऽधीते also. Some say that श्रोत्रिय applies only to that person who has not only studied the Vedas, but who acts upon its purport also, while ह्यहोऽधीते applies to a student in general; so one sūtra does not debar the other, as they apply to different objects.

१८८४ । श्राद्धमनेन भुक्तमिष्टनी । ३ । २ । ८४ ॥

श्राद्धी । श्राद्धिकः ॥

1885. The affixes ini (इन्) and than come after the word śrāddha, in the sense of "this is eaten by him".

Thus श्राद्धी भुक्तमनेन = श्राद्धी or श्राद्धिकः "a person who has eaten obsequial food".

Note :—This relates to a person who eats on the day the Śrāddha ceremony takes place; and not at any other time nor who eats stale food of śrāddha. अद्य भुक्ते श्राद्धे चः श्राद्धिक इति यावत् ॥ The word श्राद्ध originally means = certain ceremony, and is derived from the word श्रद्धा with the affix ञ् V. 2. 101. In a figurative sense, it here means the food taken at that ceremony.

१८८५ । पूर्वादिनिः । ३ । २ । ८५ ॥

पूर्वं कृतमनेन पूर्वी ॥

1886. The affix ini (इन्) comes after pūrva, in the sense of 'by whom something was done formerly'.

The word अनेन of the last sūtra is understood here. But what is the verb of which अनेन is the agent. The कृत् of the last sūtra is not to be read

into this sūtra. Therefore we must supply some general verb such as 'doing' &c to complete the sense. Thus पूर्व कृतमेव—पूर्वी ॥ In fact पूर्वित् means 'by whom some thing was done &c, formerly

१८८७ । सपूर्वाथ । ५ । २ । ८७ ॥

कृतपूर्वी ॥

1887 The affix ini comes after the word pūva, also when another word precedes it, the sense being 'by whom something is done'

Thus कृतपूर्वी कृत्—पूर्वे कृतमेव 'who formerly made' मुक्तपूर्वी शोभन् ॥

Note—In these words इत् कृत and कृत are compounded by II 1 4, and then the affix is added. These two sūtras V 3 86 87 give rise to these two maxims वदन्वता वदन्वित्कम् लक्षणविधिर्नास्ति "that which cannot possibly be anything but a Pratiṣṭhā or Nominal stem, does, (contrary to I 1 72 S 26) not denote that which ends with it but it denotes only itself स्वपदेष्विषयाश्रीयामतिपरिधाने 'The rule of vṣpadesvād bhāva does not apply to a prātipadika' That rule is embodied in the following paribhāṣa—स्वपदेष्विषयेकस्मिन्—"an operation which affects some thing on account of some special designation which for certain reasons attaches to the latter affects likewise that which stands alone and to which therefore, just because the reasons for it do not exist that special designation does not attach'

१८८८ । इष्टादिभ्यश्च । ५ । २ । ८८ ॥

इष्टमेव इष्टी । अर्थाती ॥

1888 The affix ini comes after ishta &c in the sense of 'by him'.

Thus इष्टमेव—इष्टी इष्टे, इष्टीभाजे &c. 'who sacrificed', 'who performed a charitable act. The words इष्टिन् इष्टीन् &c, formed by इत् will govern locative instead of accusative. See vāruka under II 3 36 So also अर्थाती ॥

1 इष्ट 2 इष्टी, 3 उपवासयित् (उपवासयित्) 4 निगदित् 5 परिगमित् * 6 परिवाहित् 7 विक्रयित् 8 निवादिन् * 9 निवाद्यत् 10 उक्तित् 11 परिकल्पित् 12 सखित् 13 परिपठित् 14 आर्षित् 15 गणित्*, 16 अन्वयित्, 17 आनुक्त 18 पृथीत् 19 आश्रयत् 20 भुज् (आश्रयत्भुज्) 21 अर्थाती 22 अन्वयित् (*) 23 आदेवित् 24 अन्वयित् 25 अन्वयित् 26 निराकृत 27 उपकृत 28 उपकृत 29 अनुकृत 30 अनुगमित् 31 अनुपठित् 32 व्यकृतित् 33 परिकल्पित् 34 लक्षित् 35 विकल्पित् 36 निपठित् 37 पठित् 38 पठित् 39 परिपठित्, 40 उपवासयित् 41 पठित् (*), 42 अन्वयित् 43 उपगत 44 निगृहीत् 45 अन्वयित् ०

१८८९ । छन्दसि परिपन्थिपरिपन्थौ पर्यवस्यात्तरि । ५ । २ । ८९ ॥

जाके तु परिपन्थिपरिपन्थौ न न्ताञ्च ॥

1889 In the Chhandas, the words paripanthin and paripanthin are anomalously formed by this affix, and have the sense of 'an antagonist

Note 1.—The word पर्यवसाह means 'an adversary, an antagonist.' Thus मा मा परिपरिणो विपश्च मा खा परिपरिणो विपश्च (Yaj. Ved. IV, 34.). These words are obsolete in the classical literature. See however Gita III. 34.

१८९० । अनुपद्यन्वेष्टा । ५ । २ । १० ॥

अनुपद्यन्वेष्टा अनुपदी गवाम् ॥

1890. The word anupadin, formed anomalously by ini, denotes 'who goes after, who searches'.

Thus अनुपदी गवाम् 'going after or searching the cows'.

१८९१ । साक्षाद्द्रष्टरिसेहायाम् । ५ । २ । ११ ॥

साक्षाद्द्रष्टा साक्षी ॥

1891. The affix ini comes after the word *sākṣī*, in the sense of 'a spectator, looker on,' when the word so formed is a Name.

The word साक्षाद् is an Indeclinable. The word *संज्ञा* is used in the aphorism to restrict the sense of the word. Thus साक्षाद् द्रष्टा = साक्षी, 'an eye witness'.

Note :—In any transaction like loan, &c. three persons directly see the fact and may be called द्रष्टा viz. who gives, who takes, and another who merely looks on. By using the word संज्ञा the word साक्षी is restricted to the mere looker on, and not to the lender or borrower.

१८९२ । क्षेत्रियच परक्षेत्रे चिकित्स्यः । ५ । २ । १२ ॥

क्षेत्रियो व्याधिः । क्षीणान्तरे चिकित्स्यः । जगदिकार्ये इत्यर्थः ॥

1892. The word *kshetriyach* (क्षेत्रीयं) is anomalous, meaning "curable in another body" i. e. "not curable in this life".

The whole word is enunciated here in the sense of *para-kshetre-chikitsya*; or the word क्षेत्रीय, with acute on the last syllable, is formed by adding the affix च् to the word परक्षेत्र, the force of the affix being 'curable therein' and the word पर is elided before this affix. Thus क्षेत्रियो व्याधिः 'incurable disease', i. e.—organic disease. The word परक्षेत्र means body assumed in the next reincarnation. The word क्षेत्रिय applies to an irremediable disease.

Note :—The word क्षेत्रियं means 'poison' also = यद् परक्षेत्रे परक्षेत्रितो जगत्पर चिकित्स्यो ॥ That which is to be removed from another's body where it has entered'. Or क्षेत्रियं means 'rank growth or grass'. i. e. यानि सन्ध्योर् क्षेत्रे जगदनि चिकित्स्यानि वासुदिकित्स्यानि "that like grass &c. which grows in a para-kshetra or another's field i. e. a field set apart for grain &c. and not for grass, and which therefore must be weeded

out (chikitsya)" Or चिकित्सि is an 'adulterer', 1 o पराधाय परसोच, सध चिकित्स्य निर्गुहीत-
स्य ॥ These are all secondary meanings

१८९३ । इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमिन्द्ररूपमिन्द्रसूत्रमिन्द्रक्षुद्रमिन्द्रदत्तमितिया । ५ ।

१२ । ६३ ॥

इन्द्र शाय्या सस्य लिङ्ग करणेन कर्तुंशुमानात् । इन्द्रियस्य इन्द्रार्थं । इन्द्रेणदुर्जयमिन्द्रियम् ॥

1893. The word Indriyam, (having udatta on the last), is anomalous, meaning an organ of sense, and so called, either because it is "the characteristic from which the existence of India is inferred", or 'it is seen by Indra', or 'it is created by Indra', or 'it is wished for by India', or 'it is given by Indra'. . *

The word इन्द्रिय is a primitive word, meaning organs of sense, such as eyes &c Its derivation is obscure, if it is a derivative word at all In the latter alternative, it may be said to be formed by the affix इन् added after इन्द्र, in the sense of either 'a mark thereof' As इन्द्रस्य इन्द्रियम् = इन्द्रियम् ॥ The senses (indriyas) are so called because, Indra is Atma or soul, and it is inferred by the existence of the senses, eyes, ears &c So that these organs are the 'marks' or signs or linga of Indra because they being an instrument presuppose an agent, there being no instrument without an agent

Note —Or the senses (indriyas) are so called because they are 'seen or known by Indra or Atma' (इन्द्रेण इन्द्र = ज्ञात) The affix is here added to a word in the third case in construction The knowing or perceiving of the senses by the Self is an allusion to the following Śruti of the Aitareya Upanishad Chapter III verse 18, where the Self having created the physical body took a survey of it च एतमेव पुरुषं ब्रह्म सततमपश्यद्विदमब्रह्मिनि, He beheld this Brahma, who dwells in the body, who pervades every where, and exclaimed— I have seen this' Or they are so called because they are created by Indra or Atma (इन्द्रेण सृष्ट) : or the senses are formed, according to the good and bad deeds of the Self Or they are so called because they are 'wished for' by Indra or Self (इन्द्रेण सृष्ट सचित) as they are the gate-ways of knowledge Or they are so called because they are 'given by' Indra (इन्द्रेण दत्त) : or they are allotted to their respective objects by Indra o g the eye is given to perceive forms, the ear to perceive sounds and so on The word च 'or' joins every one of the above

The word इन्द्रि shows, that there may be other appropriate significations also As, इन्द्रण दुर्जयम्—इन्द्रियम् 'senses'—difficult to be subdued by the Soul

१८९४ । तदस्वास्त्यास्मिपिति मनुष्य । ५ । २ । ६४ ॥

शान्त्यास्मिपिति मनुष्य । मनुष्य-व्यवसायं नित्यमेवेतिपायो । तद-पस्मिपिति-
द्यामा मनुष्यं मनुष्याय ॥

सान्तसान्तौ भवतौ एते मत्वर्थे मत्वर्थे पर । इतो यप्रसाजेषु । विदुष्मात् ॥
 युज्यवचनेभ्यो मत्वर्थे लुगिण् * ॥ सुहृत् सुखाऽख्यात्वी सुहृत् पठ । कृष्य ॥

1896 The word-form ending in *त्* or *स्* is called Bha, when an affix with the force of matup ('whose is it,' 'or in whom it is' V 2 94) follows

The word Bha is understood in this sūtra. Thus is the word विदुष्मात् (VI 4 131 S 435) By making these Bha, the operation of pada rule is barred

Vārt —The affix मत्वृत् is elided after words of quality (युज्यवचन) as सुहृत् एतौऽख्यात्वी = सुहृत् पर ॥ कृष्य श्वेत ६०

१८७ । मातृपञ्चायाश्च मत्वर्थोऽप्यवदिश्य । ८ । २ । १ ॥

मत्वर्थोऽप्यवदिश्य मत्वर्थोऽप्यवदिश्य मत्वर्थोऽप्यवदिश्य मत्वर्थोऽप्यवदिश्य । क्तिपात् । क्षान्पात् । विद्यापात् । लक्ष्मीपात् । अस्वापात् । भास्वापात् । यथास्तु यथापात् । युधिपात् ॥

1897 For the *त्* of the affix मत्वृत् is substituted *श्*, if the stem ends in *त्* or *श्* (and *ञ*) or if these are in the penultimate position, but not after *यच्* and the rest

After a stem ending in *त्* or having *त्* as its penultimate letter, and after a stem ending in *ञ* or *श्* or having these letters as its penultimate, there is substituted *श्* for the *त्* of मत्वृत् ॥ First after stems ending in *त्*, as क्तिपात् (क्तिपात्) Secondly *श्* penultimate as लक्ष्मीपात् । Thirdly = stem ending in *ञ* or *श्* as क्षान्पात्, विद्यापात् ॥ Fourthly *ञ* or *श्* in the penultimate as यथापात्, भास्वापात् ॥

Why do we say with the exception of यच् &c ? Observe यथापात्, युधिपात् ॥

The following is the list of यच्दि words

1 यच् 2 दग्नि 3 जर्दि 4 युधि 5 कृषि 6 सुहृत् 7 दधा ॥ प्राचा ॥ भाचा ॥

These words either end in *त्* and *श्* or have these as their penultimate 10 क्षि 11 दधा 12 दग्नि These are exceptions to VIII 2 15 S 3600) 13 दग्नि 14 ककुत् 15 यच् ॥ These are exceptions to VIII ॥ 10 16 दक्ष 17 यच् 18 दृक्, 19 मच् 20 युच् ॥ These are exceptions to VIII 2 11

This is an Akṣiptagata. Wherever in a word the *त्* of मत्वृत् is not changed to *श्* though the rules require it that word should be classified under यच्दि class. In the secondary word नार्त्त (= नृत्यत् इत्) the *त्* change has not taken place because the *श्* is here a Bahuranga the real vowel being *श्* ॥

The word मत्वृत् in the sūtra is the Ablative of म, १ ८ of म + म्, it is a Samāhāra Dṛṣṭvā of these two letters

that the affix लृप् is optional. For were लृप् optional, then the affixes इनि and टन् would come by V. 2. 115. S. 1922. after those words of लृष्णादि class which end in ष. But that is not the case.

Note:—The words पारिज and धमनि lengthen the vowel before न्, न् वाष्पनीयः धमनीतः ॥
Vart:—The words वन, वृत्त, वन, लयादे and वन take the augment लृष् before लृष्, as वाचुलः, वृत्तुलः, वल्लजः, लयादृजः, वाचुलः ॥

Note:—The words जदा, पटा, कटा, and कटा take लृष् when censure is meant, न जदालः, पटालः कटालः and कटालः but जदावांस्तापसः when no censure is meant.

Note:—The affix लृष् comes after words denoting lower organisms and words denoting disease : as मूकालः, मक्षिकालः, विषाधिकालः, विवाटिकालः, मुर्छालः ॥

- 1 सिध्म, 2 मद्, 3 मधि, 4 मधि, 5 जीज (जीव), 6 जीज, 7 लृष्, 8 निधाय, 9 वांशु, 10 पार्श्व, 11 पर्थ (परस्य) 12 हृद्, 13 लृष्, 14 माल, 15 पारिजम्बुपर्णार्थम् 16 वासुधन्वत्पल्लवमालावाचुल् १७ जदापटाकटाकला (कटा) लृष्, 18 पर्थ, 19 उदक, 20 ब्रह्म, 21 लृष्, (लृष्) 22 कर्ण, 23 स्नेह, 24 जीज, 25 स्वाम, 26 पित्र, 27 विच, 28 पुत्रक (पुत्रक), 29 वृष्, 30 वृष्, 31 मद्, 32 मद्, 33 वत्, 34 मद्, 35 कवि, 36 मद्, (कण्डु), 37 मधि, 38 म्, 39 लृष्, 40 वाच, 41 वर्णव, 42 पश्च, 43 लृष्, 44 वेद्य, 45 निधाय, 46 लृष्, 47 धुद्रमद्गुणवाचोम 48 मद्, 49 संहा, ॥

१६०५ । चत्सांसाभ्यां कामयले । ५ । २ । ६८ ॥

साभ्यां लृष् स्वाद्ययासंख्यं कामयति वनयति चार्थे । वस्तलः । वस्तनः ॥

1905. The affix लृष् comes after the word *vatsa* and *ansa*, in the sense of "love" and "strength" respectively.

Thus वस्तलः 'loving the calf, loving, tender'. वस्तनः 'strong, lusty'.

Note:—The word वस्त means 'calf'. In वस्तनः there is no trace of its origin, for it is applied to father, master &c, as वस्तलः स्वामी, वस्तलः पिता &c. The word वस्त means 'shoulder' but वस्तन means 'strong'. The affix लृष् in these cases is not optional but necessary and dohars मद् ॥ In other senses, the matup only is added as वस्तपती शीः, वस्तवान् दुर्बलः ॥

१६०६ । फेनादिलृष् । ५ । २ । ६६ ॥

फेनादिभ्यः । कन्वत्तरस्यांप्रहणं मद्गुणमुच्चयार्थमनुवर्तते । फेनिलः । फेनलः । फेनवान् ॥

1906. The affix *ilach* (इल्ले) as well as *lach*, comes after the word *phena*, in the sense of matup : and optionally the affix matup also.

The word च् draws in लृष् ; and the word कन्वत्तरस्याम् understood in the sūtra adds मद् ॥
 The word च् draws in लृष् ; and the word कन्वत्तरस्याम् understood in the sūtra adds मद् ॥

१६०७ । लोमादिपामादिपिच्छादिभ्यः शनेलचः । ५ । २ । ६० ॥

लोमादिभ्यः शः । लोमशः । लोमवान् । शनेलचः । शनेलवान् । शनेलवान् ॥ लोमादिभ्यः शः । लोमशः । लोमवान् । शनेलचः । शनेलवान् ॥ लोमादिभ्यः शः । लोमशः । लोमवान् । शनेलचः । शनेलवान् ॥ लोमादिभ्यः शः । लोमशः । लोमवान् । शनेलचः । शनेलवान् ॥

It is derived from *वृक्* 'water' with the affix *वृत्* ॥ उदन्वान् ॥ the name of a Rishi, because he controlled the rains, it rained at his command. It also means ocean or that in which water is held, like, सृताक &c

१९०२ । राजन्वान् सौरान्ये । ८ । २ । १४ ॥

राजन्वती च । राजधान-वध ॥

1902. Also *राजन्वान्* when the sense is of a good government.

The kingdom whose king is good is called *राजन्वान्* देश, *राजन्वती* भू ॥ The affix *वृत्* is used here in the sense of *वधसा* or *praise*. Otherwise *राजवान्* ॥

१९०३ । प्राणिस्वादातो राजन्यतरस्याम् । ५ । २ । ६६ ॥

चूडाल । चूडाशान् । गण्डिपर्यस्किम् । शिखाशम्बीव । गान् किम् । हस्तवान् । प्राण्यङ्गादप नैह । मेधावान् । मत्स्यपरोक्षेव सिद्धि-अ-भोदात्पत्वे चूडालीऽधिवासौ स्वस्ति वासुशसि म्हासाधिति स्वस्ति-सवाधनार्थमकात् ॥

1903 'The affix *लक्ष* (लँ) comes optionally, in the sense of *matup*, after a stem ending in long *आ*, the word expressing something which is found only in a living being.

Thus from *चूडा* 'a crest' we have *चूडाल* or *चूडाशान्* ॥ Why do we say 'which is found in a living being'? Observe *शालाशान् दीपा* 'the crested flame of a lamp' Why do we say " ending in *शान्* ? Observe *हस्तवान्*, *पदवान्*, ॥

It should be stated that the affix *लक्ष* comes only after what denotes member or limb of a living being (and not anything like love, passion, intelligence &c. that are also found in a living being) Hence there is no affixing of *लक्ष* here in *मेधावान्* 'possessed of intelligence'

Every affix is *udatta* (III १ 3) unless contrary is indicated by some *anubandha*. The *लक्ष* would have been *udatta* by III १ 3 even without the indicator *च* (VI १ 163 S 3710) The employment of this *anubandha*, however, indicates that this *udatta* will never be changed into *svarita* as other *udatta*s are by rule VII 2 6 S 3659). As *चूडालोऽस्ति* ॥

१९०४ । सिष्मादिभ्यश्च । ५ । २ । ६७ ॥

सप्तमं ग्यान् । सिष्मन् । सिष्मवान् । अन्यतरस्यात्पठ्ये चतुस्त्वुपसर्ग्ये चतु मत्वचिकल्पार्थम् । तेषाकात्पठ्ये इति च ॥ वाच्यन्ववत्पठ्ये चतुस्त्वुपसर्ग्ये च ॥ वाच्ये ॥

1904 'The affix *लक्ष* comes in the sense of *matup*, after the words *sihma* &c, and optionally *matup* also

Thus *सिष्मन्* or *सिष्मवान्* ॥ The word *अन्यतरस्याम्* understood in this *sūtra* causes the employment of the affix *वृत्* in the alternative. It does not mean

that the affix लच् is optional. For were लच् optional, then the affixes इनि and इन् would come by V. 2. 115. S. 1922. after those words of सिध्मादि class which end in च. But that is not the case.

Note:—The words पार्थिव and घग्नि lengthen the vowel before ल्, as पार्थीवः।

धमनीतः ॥

Vart:—The words वरु, दन्त, बल, ललट and गल take the augment ऊल् before लच्, as वारुलः, दन्तुलः, बलुलः, ललटुलः, गलुलः ॥

Note:—The words जव, घटा, कटा, and कटा take लच् when censure is meant,

as ऊटातः, घटातः कलातः and कटातः but ऊटायांस्तापतः when no censure is meant.

Note:—The affix लच् comes after words denoting lower organisms and words denoting disease : as पूकालः, मक्षिकालः, विचर्चिकालः, विपादिकालः, मुर्छालः ॥

1 सिध्म, 2 गह्व, 3 मधि, 4 नाभि. 5 बीज (जीव), 6 बीजा, 7 कुण्ड, 8 विष्पाद, 9 पांडु, 10 पार्थ, 11 पर्व (परच्छ) 12 हृद्, 13 सक्तु, 14 माल, 15 पार्थिवशब्दयोर्धीर्धश्च 16 वासवस्तपललादानाम् लच् 17 जटाघटाकटाकला (कटा) सेवे. 18 वरु, 19 उदक, 20 मन्त्र, 21 लविक, (लाम्य) 22 कार्य, 23 शेष, 24 पीत, 25 श्याम, 26 पित्र, 27 पित्त, 28 पुष्क, (शुष्क), 29 पृथु, 30 घृष्ट, 31 मञ्जु 32 मण्ड, 33 पत्र, 34 चट्ट, 35 कवि, 36 गण्ड, (कण्ड), 37 मन्थि, 38 मी, 39 कुघ, 40 धार, 41 वर्धन, 42 पद्मन्, 43 श्लेष्मन्, 44 वेद्य, 45 विष्पाद, 46 कुण्ड, 47 सुहृजन्तुपतापयोश्च 48 गण्ड, 49 संता, ॥

१६०५ । वरुसांसाभ्यां कामवसे । ५ । २ । ६८ ॥

घाभ्यां लडा स्यादावासेष्वं कामवति बलवति चार्थे । वरुलः । संसलः ॥

1905. The affix लच् comes after the word वत्स and अंस, in the sense of "love" and "strength" respectively.

Thus वरुलः 'loving the calf, loving, tender'. संसलः 'strong, lusty'.

Note:—The word वरु means 'calf'. In वरुलः there is no trace of its origin, for it is applied to father, master &c, as वरुलः स्वामी, वरुलः पिता &c. The word अंस means 'shoulder' but संसल means 'strong'. The affix लच् in these cases is not optional but necessary and debars मत्सु ॥ In other senses, the matup only is added as संसवती गौः, संसवान् दुर्वलः ॥

१६०६ । केनादिलच् । ५ । २ । ६६ ॥

वाङ् । अन्वतरत्वाद्यर्थं गतुन्वत्त्वर्थार्थगतुर्वर्ते । केनिलः । केनलः । केनवा ॥

1906. The affix लच् (इल्) as well as लच्, comes after the word फेना, in the sense of matup : and optionally the affix matup also.

The word च् draws in लच् ; and the word अन्तरत्वाच् understood in the sūtra adds गतुप् in the alternative. As केनिलः, केनलः and केनवा ॥

१६०७ । लोमादिपामादिपिच्छादिभ्यः शनेलचः । ५ । २ । १०० ॥

लोमादिभ्यः चः । लोमलः । लोमवा । रोमलः । रोमवा । पागादिभ्यो नः । पामलः ॥ अङ्गात्क-
त्यणि ॥ अङ्गना ॥ अङ्गना जथा ॥ लक्ष्मणः ॥ पिच्छादिभ्यः शनेलचः । शनेलः । शनेलवा ॥ विच्छादिभ्यः इलच् । पिच्छिलः । पिच्छिलवा । उरुलः । उरुलवा ॥

1907 The three affixes *śa* (श), *na* (न), and *इलच्* (इलँ) come in the sense of *matup*, respectively after the words of these three classes 1. e. *lomādi*, *pāmādi*, and *picchhādi* : and the affix *matup* also comes in the alternative.

The affix *श* comes after *śomādi* words as *śomash* or *śomashan* 'hairy' So also *śomash* or *śomashan* ॥ The affix *न* comes after *pāmādi* words, as *pāman* or *pāmanan* 'scabby'

Vdt —The affix *न* comes after the word *अद्भुत* in the sense of beautiful, as *अद्भुतना* 'the fair one' : e. a woman

Vdt —The affix *न* comes after *सन्धी* before which *ई* is changed to *वा*, ॥ *सन्धी* = *सन्धी* ॥ . . .

Note —The words *शाकी* *पलाशी* and *दुह* shorten their final vowel before *न* ॥ *शाकिना* a field, *पलाशिनम्*, *दुहणम्* ॥

Vdt —The word *विष्णु* (*विष्णु*+*अच्*) loses its second member, before *न*, and the change caused by sandhi (*व* into *व्*) is undone. Otherwise the form would be *विष्ण* (*वच्* being elided) as *विष्णश्चिन्तानि सन्धि शब्द* = *विष्णुवच्* 'morning vainly'

The affix *इलच्* comes after *विच्छादि* words, as *विच्छिन्नः* or *विच्छिन्नान्* 'broth' ; *उरलित* or *उरलितान्* ॥

1 शीमन्, 2 रोमन्, 3 वधु, 4 हरि, 5 गिरि, 6 कर्क, 7 कपि, 8 छदि, 9 वर ॥

1 पानम्, 2 वानम्, 3 वेपम्, 4 देवम्, 5 श्लेषम्, कद्द (कद्द) 7 बाल ॥ वामम्, 9 कपम्
10 छदि, 11 अद्भुतम् कपलाय 12 शाकीपलाशीदुह्या (शाकीपलाशीदुह्या) इलत्प च 13 विष्णो
परपदोपधाकृतवध (विष्णु) 14 सन्धी शब्द (सन्धी) 15 शेष 16 पलम् ॥

1 विच्छा (विच्छ) 2 उरल 3 धुवक (धुवक) 4 धुवक (धुवक), 5 उरलपलाश (उ
रल कलात्) छदि 6 कर्क 7 उदक 8 दुह 9 वर ॥

Note —The affix *लच्* comes after *jatā*, *gīsthā*, and *kalā* when censure meant, as *जटिल* *पटिल* *कलिल* इत *जटिलान्*, when no censure is meant

१२०० प्रज्ञाशब्दार्थाप्रयोग ॥ ५ । २ । १०१ ॥

माहा व्याकरणीः शास्त्रः शब्दः शार्थः ॥ वृत्तम् ० ॥ शार्थः ॥

1908 The affix *ṇa* (ञ) comes in the sense of *matup* after the words *prajñā*, *śraddhā*, and *archā* as well as the affix *matup*

As *प्रज्ञा* or *प्रज्ञायान्*, *श्रद्धा* or *श्रद्धायान्*, *आर्च* or *आर्चयान्* ॥

Vdt —So also after *वृत्ति* as *वार्त्त* or *वृत्तियान्* ॥

१६०९ । तप सहस्राभ्यां विनीनी । ५ । २ । १०२ ॥

विनीनीः शब्दो नकारादिवाच्यः । तपस्वी । शशी । अस्त्वत्पाठान्त्वत्पाठ रिद्धे पुनर्द्वयं
नया बाधमावृत्तिः । सहस्रात्तु षोडशं बाधनार्थम् ॥

1909. The affixes *vini* (विन्) and *ini* (इन्) come, with the force of *matup*, after the words *tapas* and *sahasra* respectively.

The final *इ* in *vini* and *इनि* is for the sake of saving the *न* from becoming *इन्* and thus get elided.

The word *तपस्* ends in *ञ्*, and therefore by V. 2. 121. S. 1928 it would have taken *vini*; similarly *सहस्र* ends in *ञ*, and by V. 2. 115. S. 1922 it would have taken *इनि*; it may, therefore, be said, where is the necessity for the present *sūtra*? To this it is replied, that by the next *sūtra*, these words take the affix *अण्* also; so that, had there not been this present *sūtra*, the *अण्* would have debarred the application of *इनि* and *विनि* of V. 2. 115. S. 1922, and V. 2. 121. S. 1928. The affix *इन्* (V. 2. 115) is also debarred after the word *सहस्र* though it ends in *ञ* ॥

Thus तपोऽस्वादिभ्यश्च विघ्नते = तपस्विन्, नोम तपस्वी ॥ Similarly सहस्रिन् नोम सहस्री ॥

१६१० । अण् च । ५ । २ । १०३ ॥

• धोताविभाग उत्तरार्धः । तपस्यः । सहस्रः ॥

उद्योस्वनादिभ्यश्च तपस्यस्वनाभ्य * ॥ उद्योस्वः । सादिस्वः ॥

1910. And also *अण्* (अ) comes after *tapas* and *sahasra*.

Thus तपस्यः सादिस्वः ॥ The separation of this *sūtra* from the last is for two purposes; 1st, the *anuvṛitti* of *अण्* runs in the subsequent *sūtras*, which could not have been done had it been included in the last *sūtra*, 2ndly, the rule of *yathasankhya* (I. 3. 10 S. 62) would not have applied to the last *sūtra*, had *अण्* been read along with *विनि* and *इनि* ॥

Vart :—The word *उद्योस्वना* &c. are governed by this rule and take *अण्* ॥ As उद्योस्वना विघ्नतेऽस्मिन् पक्षे = उद्योस्वः पक्षः ॥ Similarly तपस्यः (= kind of hell).

१६११ । सिकताशर्कराभ्यां च । ५ । २ । १०४ ॥

सैकतो घटः । शर्कराः ॥

1911. The affix *अण्* comes in the sense of *matup*, after *sikata* and *śarkarā*.

Thus सैकतो घटः, शर्करा मणु ॥

Note :—These are the examples, when they do not denote a place. In denoting a place they will take *इल्* and *लुप्* of the next *sūtra*.

१६१२ । देशे लुपिलचौ च । ५ । १०५ ॥

खाद्यन् मनुष्यं च । सिकताः सन्वयिन्विद्ये सिकताः । सिकतिलः । सैकतः । सिकतायात् । एवं शर्करा इत्यादि ॥

1912. When the sense is that of 'a locality', there may take place the *lup*-elision of the affixes denoting *matup*.

(with the preservation of the gender and number of the word), or there may be the affix *urach* (उरँ), as well as an and matup, after the word *śikhatā* and *śarkarā*.

By *च* in the *sūtra* *शब्द* and *मत्तुर्* are introduced. The *सुप्* refers to *मत्तुर्* and every affix in general. Thus *शिकता वसिन्* *विद्यन्ते*—*शिकता इत* or *शिकतित्त-*, *शैकर* or *शिकतावान्* 'a sandy country'. So also *शर्कराम्य* or *शर्करिन* or *शर्कर* or *शर्करावान्* a stony locality.

Note—Why do we say when meaning a 'locality'? Observe *शैकर* 'a vessel of sand', *शर्कर* 'honey or sugar'. In the case of the elision of the affix the gender and number are preserved by I 2 51 § 1294.)

१६१३ । दन्त उन्नत उरच् । ५ । २ । १०६ ॥

उन्नता दन्ता उन्नतश्च दन्तुरा ॥

1913 The affix *urach* (उरँ) comes after *danta*, denoting 'having projecting teeth'.

Thus *दन्ता उन्नता वसन्ति* *उरन्ति*—*दन्तुरा* ॥

Note—The words in the *sūtra* are either in the nominative or the locative case but have the force of ablative.

Why do we say when the meaning is that of 'projecting'? Observe *दन्तवान्* 'having teeth'.

१६१४ । ऊपसुषुषिमुष्कमधोर । ५ । २ । १०७ ॥

ऊपर । सुषुषि । सुषुषोऽण्ड सुष्कर । मधु माधुर्वच मधुर ॥ उष्कण्ये उष्कण्डुष्कण्ये ष्वपसुषुषामश्च ॥ मधु । मधुर । कुम्भजा हरिहरदु कुम्भजा । मधुपसुषुषामश्च ॥ मधुरम् । पाण्डुर । पाण्डुर । पाण्डुरोऽण्डसुषुषुषामश्च ॥ मधुपसुषुषामश्च ॥ मधुरम् ॥

1914 The affix *र* comes, after the word *ūsha*, *śuśhi*, *mushka* and *madhu*, with the force of *matup*.

Thus *ऊपर सुषुषुषा*, a barren soil impregnated with *ūsha* or salt; *सुषुषि काष्ठ* a perforated wood; *उष्कण्ये सुषुषि* *उष्कण्ये सुषुषामश्च* 'having teeth', *śeḥa* or *mushka*; *मधुरा सुषुषा* 'sweet sugar'.

Note—The word *इति* shows that the words formed with *र* are names of certain things. Therefore it will not apply here *ऊपसुषुषिन्* *पटे* *विद्यते* there is salt in this pot we cannot say *ऊपसुषुषि* *पटे* nor *मधुरो* *पटे* for *मधुरासुषुषुषामश्च* *पटे* *विद्यते* ॥

Part—The affix *र* comes after *सुषुषुषु* and *कुम्भजा* as *उष्कण्ये सुषुषामश्च* *ऊपर विष्व* *मदु*—*ऊपर* an ass lit having a wide throat; *उष्कण्ये सुषुषामश्च* *इति* *उष्कण्ये सुषुषामश्च*—*सुषुषुषु* talkative, *कुम्भजासुषुषामश्च* *सुषुषुषुषामश्च* an elephant having tusk. The word *कुम्भजा* means the tusk of an elephant or the lower jaw of an elephant. The word *कुम्भजा* ॥ is a common name for all elephants.

Vārt :—The affix र comes after नग, पांसु and पाण्डु as नगरम् 'a city' lit. having trees (naga = tree), पांसुरे पाण्डुरं ॥ The word पाण्डरः has no derivative.

Vārt :—So also after कण्डू the vowel being shortened: अ॒कण्डू॑ ॥

१६१५ । सुदुस्योः मः । ५ । २ । १०८ ॥

सुमः । हुमः ॥

1915. The affix म comes after dyu and dru, in the sense of matup.

Thus सुमः । हुमः ॥ These are primitive words, and therefore do not take मत्पु in the alternative.

१९१६ । केसात्रोऽन्यतरस्याम् । ५ । २ । १०६

प्रकृतेनाप्यन्यस्यांशद्वयेन मत्पुषि सिद्धे इतर्पद्वयानिनिवृत्तयोः समविधायम् । केशवः । केशी । केशिकः । केशवान् ॥ अण्वेभ्योपि ट्त्वत्ते ० मणिवो नामकित्त्वम् । द्वित्ववो मितिभिरोपः ॥ अर्णवो लोमकाः ॥ अर्णवः ॥

1916. The affix व comes optionally, with the force of matup, after keśa.

Though the word अण्वतरस्याम् was understood here from V. 2. 96. S. 190 (see V. 2. 97); its repetition shows that in the alternative we have not only मत्पु but the affixes इनि and टन् (V. 2. 115. S. 1922) also. Thus we have four forms केशवः, केशा, केशोक्तः and केशवान् ॥

Vārt :—The affix व is seen after other words also. As मणिवः 'a kind of serpent' द्वित्ववः 'a kind of gem', कर्णवः

Vārt :—The final of अर्णवम् is elided before व, as अर्णवः

१६१७ । गाण्डवजगत्सैश्याम् । ५ । २ । ११० ॥

इत्त्वदीर्घयोर्वशा तन्त्रेण निर्वेद्यः । गाण्डवव । गाण्डीवम् । अर्जुनस्य धनुः । अजगव विनाकः

1917. The affix व comes after gāṇḍī and ajaga, in the sense of matup, when the word is a Name.

As गाण्डीवं 'the bow Gāṇḍīva of Arjuna'; अजगवं 'the bow Ajagava Śiva'. There is shortening also, as गाण्डवम् ॥ The sūtra is so framed, that the word गाण्डी and गाण्ड are both included.

१६१८ । काण्डाण्डाद्रीरिञ्जीरचौ । ५ । २ । १११ ॥

काण्डोरः । गाण्डीरः ॥

1918. The affixes िर and िरच come in the sense of matup, after the words kāṇḍa and aṇḍa respectively.

Thus काण्डीरः and मण्डीरः ॥ Another reading has गाण्ड and गाण्डीरः

१६१९ । रजःकृष्यासुतिपरिपदो वल्लत् ॥ ५ । २ । १२२ ॥

राजावला स्त्री । कृषीवत । वज्रवति स्त्री । त्रासुवीवत शौण्डिक । परिपद्वल । पर्यविति
 पादान्तरम् । पर्यद्वलम् ॥ अन्वयोऽपि दृश्यते * ॥ भानवत । पुत्रवत । धनुवत । वत इत्यत्र सप्तम्यामि
 लद्वचनेऽहं हीर्ष ॥

1919 The affix *valach* (घल्ले) comes, in the sense of *matup*, after *rajas*, *kṛṣhi*, *śruti*, and *parishad*

As *राजावला स्त्री*, *कृषीवत* *कुटुम्बी मासुवीवत शौण्डिक* *परिपद्वलो राजा* ॥ The lengthening of vowel in *वृषि* and *मासुवि* takes place by VI 3 118 S 1040

Note —The affix *घल्ले* comes only under certain senses and conditions as shown in the above examples Thus in *राजाऽस्मिन् यामे विद्यते* there is no affix *ng*

Vart —The affix *valach* is seen after other words also As *भानवत*, *पुत्रवत* *धनुवत* ॥ The sūtra VI 3. 118 S 1040 does not apply here and so there is no lengthening as the words 'when it is a name' is understood there. The examples here are not names

११२० । दन्तशिघ्रात्सङ्गायाम् । ५ । २ । ११३ ॥

दन्तावन्ते इस्त्री । शिघ्रावत कीर्ती ॥

1920. The affix *valach* comes in the sense of *matup* after *danta* and *śikhā* when a Name is formed

Thus *दन्तावन्ते इस्त्री* *शिघ्रावत कीर्ती* ॥ The final vowel of *दन्त* is lengthened before *वत्* by VI 3 118 S 1040

१२२१ । ज्योत्स्नातमिस्राष्टुङ्गिणोर्जस्विन्पूर्वस्यलगोमिन्मन्त्रिनमलीमसा । ५ । २ । ११४ ॥

गल्पये शिवावन्ते । ज्योतिष उपधातोश्च नच पत्यम् । ज्योत्स्ना । लगद उप गत्या इत्य उच्यते । शान्ता । स्त्रीत्वनामक । मन्त्रिणम् । शृङ्गाविनम् । शृङ्गाव । ऊर्जसा पत्यम् । लन वावा वा श्रुति शिनिदि कर्तव्यी । कर्तव्यम् । ऊर्ज इगुणामन इति श्रुतिस्तु गिन्या । ऊर्जस्वनेतिरगुणान्तावत् । रत्न । शीघ्रावन्ति । मन्त्रिणः । मन्त्रव्यवहारेण । मन्त्रिणः । इत्युच्यते । मन्त्रिणम् ॥

1921 The words *jyotvā*, *tanvā*, *śringā*, *ūrjā*, *śrin*, *ūrjāvala*, *gomin*, *māna*, and *mālmāsa* are irregularly formed, in the sense of *matup* and are Names

They are thus formed *ज्योतिष + यु = ज्योत्स्ना* moon light (the *ḥ* being elided), *लनप + ए = लन्या + न्* (*ḥ* being added) at last other pen lers than feminine as *गल्पये* *मन्त्रिणम्* 'dark sky' *शृङ्ग + वा + शृङ्गाव* ॥ To *ऊर्जस्* are added the affixes *लगद* and *पत्यम्* as *ऊर्जस् + लगद = ऊर्जस्व* *ऊर्जस्व + पत्यम्* ॥ The *ऊर्जस्* derives this by adding the *लगद* and *पत्यम्* as *ऊर्जस् + लगद = ऊर्जस्व* and *ऊर्जस् + पत्यम् = ऊर्जस्व* ॥ This is a rather doubtful derivative for there is a form like *ऊर्जस्व* only in *उपधा* from which it derives the word *ऊर्जस्व* ॥ It is very difficult to derive *लगाव* and *मन्त्रिण* from this *ऊर्जस्* *गो + मन्त्रिण = गोमन्त्रिण* N S *गोमन्त्रिण* *मन्त्र + इत्युच्यते = मन्त्रिण*, *मन्त्र + इत्युच्यते = मन्त्रिण* ॥

१६२२ । अत इनिठनौ । ५ । २ । ११५ ॥

व्ययी । वृण्डिकः ॥

1922. The affixes ini and than come in the sense of matup; after nominal stems ending in short अ; and in the alternative matup also comes.

Thus वृण्डिन् N. S. व्ययी or वृण्डिकः ॥

Note:—The word अन्तरस्वाम् (V. 2. 96 S, 1903) is understood here also, so we have मत्तुर्, as दण्डवान्, छत्रवान् ॥ Why do say 'short अ'? Observe खड्गवान् ॥ Here there is neither इन् nor टन् ॥

These two affixes इनि and टन् do not come after words of one syllable, after words ending in kṛit-affixes, after words denoting genus (jāti), and when the construction is that of locative. As स्व and ख form only स्वयान्, खयान्, ॥ Kṛit: as, कारकवान् ॥ Genus, as, व्याघ्रवान्, सिंहवान् ॥ Locative; as वयसा मर्यां सन्ति—दण्डवतीं क्षात्रा ॥ There are, however, some exceptions to this, as kṛit:—कार्यिन्, कारिकः; दारिन्, दारिकः ॥ Genus (jāti):—तण्डुलिन्, तण्डुलिकः ॥

• १६२३ । व्रीह्यादिभ्यश्च । ५ । २ । ११६ ॥

व्रीही । व्रीहिकः । न च सर्वेभ्यो व्रीह्यादिभ्य इविठनाविधेवे । किं चर्हि शिखामासांहादिभ्य इनिः * । यदस्यदादिभ्य इकः * । अन्योभ्य उभयम् * ॥

1923. The affixes ini and than come in the sense of matup, after the words vrihi &c; as well as the affix matup.

Thus व्रीहिन् (nom. व्रीही), व्रीहिकः, व्रीहिषाम्, वायी, वायिकः, मायावान् ॥

These two affixes, however, do not come after all व्रीह्यादि words.

Vārtika:—The affix इनि comes after शिखादि sub-division.

Vārtika:—The affix इकन् after यदस्यदादि sub-division.

Vārt:—After the remaining words, both इनि and टन् (=इकन्) come.

Note:—The शिखादि after which इनि only comes are:—1 शिखा, 2 मेखला, 3 संज्ञा, ४ कलाका, 5 मास्य 6 दीप्त्, 7 यदवा, 8 अटका, 9 पताका, 10 कर्मन्, 11 चर्मन्, 12 हंसा, ॥ The यदस्य &c. are the following 1 यदस्य, 2 कुमायी, 3 नौ; they take इकन् only. The rest take both. The word व्रीहि will get these affixes by the next sūtra also, why is it then read in this class? The word व्रीहि in the Tundādi class V, 2 117, S. 1924 does not mean the word-form व्रीहि, but words synonym with it. Thus सालयोऽस्य सन्ति—सालिकः, शाली, शालिकः, शालिमान् ॥ The word सर्वे preceded by the negative particle, takes these affixes, as मर्यायी and असौर्षिकः ॥ The remaining words are व्रीहि, मास्य, क्षात्रा, केका, चर्मन्, दंष्ट्रा, संज्ञा ॥

१६२४ । तुन्दादिभ्य इल्लञ्च । ५ । २ । ११७ ॥

स्वाशिनिकनौ मत्तुर् च । तुन्दिनाः । तुन्धी । तुन्दिकः । तुन्धवान् । उदर, विचण्डः यव, व्रीहि । स्नाह्मदिवृद्धौ * ॥ “विवृद्धपाथिकात्स्नाह्मपाथिन इल्लञ्चः स्युः” । विवृद्धौ कर्षौ यस्य स कर्षीलः । कर्षी । कर्षिकः । कर्षवान् ॥

1924 The affix *hla* (हल) also comes in the sense of *matup*, after the nominal-stems *tunda* &c

The force of च is that हनि हन् and वतुष् also come. As हुनिज हुनी हुनिज हुन्वाम् ॥ Similarly उदरिज, उदरी वसिक उदरवान् ॥

The following is the list of हुन्वादि words 1 हुन्व 2 उदर 4 विषण्ड, 4 घट, 5 घन 6 घ्रीष्टि 7 स्नात्रादिपञ्चौ च ॥

Gana sūtra —The affix हलच् comes after words denoting parts of one's body, when the largeness (विपुञ्जि) of those organs is implied as विपुञ्जी कर्णी वस्य स=कर्णित कर्णी कार्णिक कर्णवाम् ॥

१६२५ । एकगोपूर्वादुष् नित्यम् । ५ । २ । ११८ ॥

एकघनवस्याति ऐकघनिक । ऐकसहस्रिक । गौघनिक । गौवसहस्रिक ॥

1925 The affix *than* comes always in the sense of *matup*, after a stem, which in composition is preceded by एक or गौ ॥

Thus एकघनवस्याति=ऐकघनिक, गौघनिक गौवसहस्रिक ॥

Note —The word नित्यम् always, is used in the sūtra to indicate that वतुष् does not come in the alternative. In all the previous sūtras वतुष् came in the alternative

१६२६ । शतसहस्रान्ताच्च निष्कात् । ५ । २ । ११९ ॥

विपुञ्जयथ वी घनसहस्रवती सन्ता-य विपुञ्जिजाडय स्वा-वसर्वे । वैकघनिक । वैकसहस्रिक ॥

1926. The affix *than* comes in the sense of *matup*, after the words *śita* and *sahasra*, when they follow after *nishba*

Thus विपुञ्जयथ वी घनसहस्रवती सन्ता-य वैकघनिक वैकसहस्रिक ॥

Note —But not *sv* after घनवैविपुञ्जयत it being never so found in usage

१६२७ । रुपादाहतप्रदाभ्योर्यप् । ५ । २ । १२० ॥

आहत रूपवशादाति रूप्य कावावय । प्रदास रूपवशात्सोति रूप्य गौ । आदावति किव । रूपवान् ॥ च-य-भोऽपि वयमेते ॥ शिक्षा पर्यता । घुरवा आदाव्य ॥

1927 The affix *yap* (यप्) comes in the sense of *matup*, after the word *rūpa*, when stamping (coining) or praise is denoted

Thus आहत रूपवश-रूप्य कावावय a coin having stamped on it the form of some king &c. Similarly प्रदास रूपवशात्-रूप्य गौ a handsome bull. The form impressed on a coin &c by hammering &c is called आहत or stamping

Why do we say 'when stamping or praise is denoted? Observe रूपवान् having form

'a beggar who has not artha or wealth' Otherwise वार्धवान् 'rich All these are obtained by बहुल

१९२९ । ऊर्जाया युस् । ५ । २ । १२३ ॥

तिल्लोपदस्य । ऊर्जायु । अत्र ऊन्दसीति केचिदुवर्तयन्ति । युक्तं चैतत् । अन्यथा हि बहुरूपमस्ति नैवादापदस्य कुर्यात् ॥

1929 The affix युस् is added to ऊर्जा in the sense of matup, (in the Chhandas)

The स् of युत् makes the word ऊर्जा अ वर (I 4. 10 S 1252), the result of which is that rules applicable to न Bha do not apply, e g VI 1 148 S 1063 by which the final इ or ईच् or षा is elided Thus ऊर्जायु ॥ According to some कुर्यात् = to be read in this sūtra This = reasonable for if yus is added to ūrnā in the classical literature also then there was no necessity of this sūtra. The word ūrnā could have been read along with aham and śubham in V 2 140 S 1946

१९३० । वाचो गमि । ५ । २ । १२४ ॥

वाग्मी ॥

1930 The affix gmin (गिन्) comes after the word vāch, in the sense of matup.

Thus वाग्मी

Note —The affix is not गिन् for had it been so, the form would have been वाचगिन् by VIII 4 45 S 116 Vart

१९३१ । आलजाटचौ बहुमायिनि । ५ । २ । १२५ ॥

क्रुशित इति वक्तव्यम् ॥ क्रुशित बहु भाषते वाचान् । वाचात् । अस्तु चम्पवद् भाषत । च वाग्मीत्यम् ॥

1931 The affixes ālach (आलँ) and ātach (आटँ) come, in the sense of matup, after vāch, the word denoting 'a talkative',

This debars गिन् ॥ Thus वाचान् 'garrulous', वाचात् ॥

Vart —These affixes come when contempt = expressed An orator (वाग्मी) also talks much but to the purpose He will not be called वाचान् or वाचात् ॥

१९३२ । स्वामिभ्यैर्व्ये । ५ । २ । १२६ ॥

प्रेष्यवत्पत्रात्स्वरात्स्वाम्ये वाग्मिन् । स्वामी ॥

1932 The irregularly formed word svāmin denotes 'Sir or Lord'

The affix *सामिन्* comes in the sense of lordship after the word *इ* meaning 'lord'. Thus स्वमस्यासि = ऐश्वर्यमस्यासि = स्वामिन् ॥

Note:—Why do we say when meaning 'Sir'. Observe, स्वयम् ॥

१६३३ अर्शश्चादिभ्योऽच् । ५ । २ । १२७ ॥

अर्शस्यस्य विद्यन्ते अर्शसः । आकृतिपणोऽयम् ॥

1933. The affix *ach* (अच्) comes in the sense of *matup*, after the word *arśa* &c.

Thus अर्शसि अस्य विद्यन्ते = अर्शसः ॥ The *Arśādi* is an *Ākritigaṇa*.

Note:—After a word denoting a member of the body comes the affix *च्* when defect is meant. As एश्वजः पार्श्वेऽवसति = श्वजः । कानः ॥ So also after words denoting color, as शुभ्रनेऽस्यसि = शुभ्रः पटः ॥

1 अर्शस्, 2 वस्, 3 तुन्द्, 4 चतुर्, 5 पन्ति, 6 जित्, 7 पट, 8 पाटा, 9 अय (अश्र), 10 कर्दग, 11 अश्ल. (आम). 12 लयन, 13 स्वाज्ञास्त्रीमात्, 14 वर्णम् । आकृतिपणः ॥

१६३४ । ह्रस्वोपतापमर्शात्प्रणिश्यादिभिः । ५ । २ । १२८ ॥

ह्रस्वः । कटकवज्रिणी । ब्रह्मपुत्रिणी । इवतापी रोगः । कुडी । कितारी । गार्शं निन्दम् । ककुदावर्ती । काकताशुकी । पाणिश्यादिभ्यः । पुष्पकलपान्यटः । प्राण्यज्ञाप ॥ पाणिपादवती । अश इत्येव । शिषकमातादिवापती । सिद्धे प्रत्यये पुनर्बन्धने कर्तादिवापनार्थम् ॥

1934. The affix *ini* (इच्) comes, in the sense of *matup*, after a *dvandva* compound, after the name of a disease, and after anything denoting fault, when the thing is found in a living being.

Thus *Dvandva*:—कटकवज्रिणी 'a woman having a bracelet and a zone', ब्रह्मपुत्रिणी 'a woman having *śankha* and *nūpura* ornaments'. So after diseases, —कुडी 'a leper', कितारी 'a white leper'. So after names of faults:—ककुदावर्ती, काकताशुकी ॥

Why do we say 'when found in 'a living being?' Observe पुष्पकलपाच् इक्षः ॥

Vārtika:—The affix does not come after words denoting members of a living body: as, पाणिपादवती ॥ The words अतः V. 2 115, S. 1922 is understood in this *sūtra* also, so that the affix does not come after words not ending in *ञ*; as शिषकमातादिवापती ॥ Though the *Dvandva* compound &c. ending in *ञ*, would have taken *इनि* by V. 2 115, the repetition of this affix in the present *sūtra* shows that the *Dvandva* compounds &c. take only *इनि*, and not *इच्* &c.

१९३५ । वातातीसात्प्र्यां कुक् च । ५ । २ । १२९ ॥

वातविः । वातकी । अतीसात्की ॥ येने पायनिष्यते * । वेद । वातवती उक्तं ॥ विद्यापती ॥

1935 The augment *kuk* (क्) comes before इनि, after the words *vātā* and *ṛtasāra*

The words वृत्त and अतिशय being names of diseases will take इनि by the fore going sōtra the present aphorism only teaches the affixing of the augment Thus शतकी अतिशयकी ॥ Another reading ॥ अतीशरकी ॥ *Isht*: This is when the words वृत्त and अतिशय denote diseases Otherwise दातवती वृद्ध ॥

Var —So also after *पञ्चाश* as *विद्यापकी वैश्वद्य* the Kubera

१६३६ । अयसि पूर्यात् । ५ । २ । १३० ॥

पूर्यात्पञ्चाश नाम्नि इनि स्वाह्वयि शाल । नस सपस्यते वा पञ्चमोऽश्वत्थीति वञ्चनी वृद्ध । इवाधनार्थमिदम् । अयसि क्तिम् । पञ्चपदान् वाम ॥

1936 The affix *ini* comes in the sense of *matup*, after an ordinal numeral when age is denoted

Thus पञ्चमोऽश्वत्थीति नस सपस्यते वा-पञ्चमिद् five months or years old, as वचनी वृद्ध ॥ By V 2 115 b 1922 the affix इनि would have come after these words the present sūtra is a restrictive rule-teaching that इक् does not come in this sense

Why do we say अयसि when age is denoted ? Observe, पञ्चमवार मानस्य ॥

१६३७ । सुखादिभ्यश्च । ५ । २ । १३१ ॥

इनिर्नलर्ये । सुखी । दुःखी । मानसिप ॥ मानी ॥

1937 The affix *ini* comes (to the exclusion of other affixes) in the sense of *matup*, after the words *sukha* &c

Thus सुखिन् nom सुखी, दुःखी &c. When censure ॥ implied then इक् comes after मानी to the exclusion of मद्रुप as मानी ।

The following is the list of सुखादि words —

1 सुख 2 दुःख 3 मूर्ख 4 कुच्छ 5 आश (आश) 6 अय 7 मनीक 8 कदम (कदमा) 9 धी 10 मनीके (मनीके) 11 धी 12 हल 13 गान्ध क्षप 14 कृपण 15 मयस (मयास) 16 इक् 17 अय ॥ *Go anitra* After मानी the affix is added in the sense of censure, ॥

2hu मालिन् M 8 मानी ।

१९३८ । धर्मशीलवर्णान्ताश्च । ५ । २ । १३२ ॥

धनःधनःधनःधनःधनः । आशयधर्मि । आशयधर्मि । आशयधर्मि ॥

1938 The affix *ini* comes in the sense of *matup*, (to the exclusion of others) after nominal stems ending in *dharma* *śila* and *varna*

Thus आशयधर्मि धन - आशयधर्मि धी-आशयधर्मि - आशयधर्मि ॥ आशयधर्मिनि आशय धर्मि ।

१६३६ । हस्ताजाती । ५ । २ । १३३ ॥

हस्ती । जानो किम् । हस्तवान्पुरुषः ॥

1939. The affix ini comes in the sense of matup, after the word hasta, when a genus is denoted by the word so formed.

Thus हस्तोऽस्यास्ति = हस्तिन् N. S. हस्ती 'an elephant'. Why do we say when meaning a ज्ञानि 'a genus'? Observe हस्तवान् पुरुषः ॥

१६४० । वर्णाद्ब्रह्मचारिणि । ५ । २ । १३४ ॥

वर्णी ॥

1940. The affix ini comes in the sense of matup, after the word varṇa, when the word so formed means a Brahmachârin.

Thus वर्णिन् 'a Brahmachârî'. Nom. Sing वर्णी ॥

Note :—The first three वर्ण or castes, who are entitled to the investiture with the sacred thread, and lead the life of a Brahma student, are so called. When the meaning is not of Brahmachârî we have वर्णवान् ॥

१९४१ । पुष्करादिभ्यो देसे । ५ । २ । १३५ ॥

पुष्करिणी । पश्चिमी । देशे किम् । पुष्करवाग्द्वी ॥ बाहुरूपव्यवहारात् * ॥ बाहुवन्ती । ऊरुवन्ती ॥ सर्वविध * ॥ सर्वधनी । सर्ववीची ॥ नर्त्याद्यालसिहिते * ॥ अर्थी । संनिहिते तु अर्थवान् ॥ तवन्ताय * ॥ धान्यार्थी । क्षिप्रार्थी ॥

1941. The affix ini comes in the sense of matup, after the words puṣkara &c, when the word so formed denotes a locality.

Thus पुष्करिणी 'a tank', पश्चिमी &c. Why do we say when 'locality' is expressed? Observe पुष्करवान् करी ॥

Note :—The affix इन् comes after बल preceded by बाहु or ऊरु, as बाहुरस्ति ऊरुवन्ति ॥

Note :—So also after words preceded by सर्व; as, सर्वधनिन्, सर्ववीचिन्, सर्ववीची नरः ॥

Note :—So also after अर्थ्य when meaning 'not near'; as अर्थिन् meaning अर्थोऽसंनिहितोऽस्य 'wanting wealth'. Otherwise अर्थवान् 'having wealth'.

Note :—So also after a compound ending in अर्थ्य, as धान्यार्थी, क्षिप्रार्थी ॥

1 पुष्कर, 2 पशु, 3 उत्पल, 4 तमाल, 5 कुण्ड, 6 पट, 7 कविन्, 8 निन्, 9 पूजा, 10 कर्म, 11 शास्त्र, 12 विगर्ह, 13 करीष, 14 क्षिप्र, 15 यत्न, 16 प्रवाद (प्रवास), 17 क्षिप्र, 18 कर, 19 कर्म, 20 तद, 21 सर्व, 22 पशु, 23 सर्व, 24 राजीव, 25 नालीक, 26 सर्व, 27 पुष्क, 28 अर्थिन्, 29 अर्थ्य, 30 अर्थ, 31 कर्म, 32 पश्य, 33 पश्य ॥

1935 The augment *kuk* (क्) comes before इनि, after the words *vāta* and *atīśira*

The words *vāta* and *अतिशिर* being names of diseases will take इनि by the fore-going sūtra, the present aphorism only teaches the affixing of the augment Thus वातकी अनिशास्की ॥ Another reading is अतीशिरकी ॥ *Isht* This is when the words *vāta* and *अतिशिर* denote diseases Otherwise, वातवती युष्ठा ॥

Vdt —So also after विश्वाणा as विश्वाणकी वैश्वण्य 'the Kubera'

१९३६ । वयासि पूर्यात् । ५ । २ । १३० ॥

पूर्यात्पञ्चमाभ्याम्पर्ये इनि स्वाहृद्यनि स्यात् । मात् सचस्यते वा पञ्चमोऽस्यास्तीति पञ्चमी षट् । इत्यापनार्थमिदम् । वयासि किय् । पञ्चमपञ्च मात् ॥

1936 The affix *ini* comes in the sense of *matap*, after an ordinal numeral, when age is denoted

Thus पञ्चमोऽस्यास्ति मात् सचस्यत् वा = पञ्चमिन् 'five months or years old', as पञ्चमी षट् ॥ By V 2 115 ५ 1922 the affix इनि would have come after these words, the present sūtra is a restrictive rule teaching that इन् does not come in this sense

Why do we say वयासि 'when age is denoted'? Observe, पञ्चममात् मानसम् ॥

१९३७ । सुस्वार्दिभ्यश्च । ५ । २ । १३१ ॥

इनिर्नलये । सुस्वी । हु षी । यत्तद्विषे ॥ मानी ॥

1937 The affix *ini* comes (to the exclusion of other affixes) in the sense of *matap*, after the words *sukha* &c

Thus सुखिन् nom सुखी, हु षी &c. When censure is implied, then इन् comes after अन्त, to the exclusion of मनुन्, as मानी ।

The following is the list of सुस्वार्दि words —

1 सुख 2 दुःख 3 मूल 4 कुप्यत्, 5 आश (आश) 6 शम्, 7 शमीक ॥ कवण (कवण) 8 शीव 10 मनीर्वि (मनीर्वि) 11 शील 12 इल 13 मात्त येने 14 कुप्यत् 15 मलय (मयात्) 16 इल, 17 कन् ॥ *Genusutra* After अन्त the affix is added in the sense of 'censure',

Thus मालिन् N ॥ मानी ॥

१९३८ । धर्मशीलवर्षान्ताश्च । ५ । २ । १३२ ॥

धर्मोऽन्तःशिक्षेर्नलये । आश्रयधर्मि । आश्रयधीनि । आश्रयधर्मि ॥

1938 The affix *ini* comes in the sense of *matap*, (to the exclusion of others), after nominal steps ending in *dharma*, *śīla*, and *varna*

Thus आश्रयान्त धर्म — आश्रयधर्मि सोऽस्यास्ति — आश्रयधर्मि ॥ आश्रयधीनिन्, आश्रय धर्मिन् ॥

१६३६ । हस्ताज्जातो । ५ । २ । १३३ ॥

हस्ती । जातो क्तिन् । हस्तवान्पुरुषः ॥

1939. The affix ini comes in the sense of matup; after the word hasta, when a genus is denoted by the word so formed.

Thus हस्तोऽस्यास्ति - हस्तिन् N. S. हस्ती 'an elephant'. Why do we say, when meaning = जाति 'a genus'? Observe हस्तवान् पुरुषः ॥

१६४० । वर्णाब्रह्मचारिणि । ५ । २ । १३४ ॥

वर्णी ॥

1940. The affix ini comes in the sense of matup; after the word varṇa, when the word so formed means a Brahmachārin.

Thus वरिन् 'a Brahmachārī'. Nom. Sing वर्णी ॥

Note :—The first three वर्णै or castes, who are entitled to the investiture with the sacred thread, and lead the life of a Brahma student, are so called. When the meaning is not of Brahmachārī we have वर्णवान् ॥

१९४१ । पुष्करादिभ्यो देसे । ५ । २ । १३५ ॥

पुष्करिणी । घञि क्तिन् । पुष्करवान्करी ॥ बाहुपूर्वपदाद्बाल् ॥ बाहुबली । ऊह्वली ॥ सप्तदिग् ॥ सर्वपत्नी । सर्वबीजी ॥ अर्थाऽप्राप्तिसिद्धिरे ॥ अर्थी । संविद्धिने तु अर्थवान् ॥ तदन्तात् ॥ धान्यार्थी । हिरण्यार्थी ॥

1941. The affix ini comes in the sense of matup; after the words puṣhkara &c, when the word so formed denotes a locality.

Thus पुष्करिणी 'a tank', पहणिने &c. Why do we say when 'locality' is expressed? Observe पुष्करवान् करी ॥

Vart :—The affix इन् comes after बल preceded by बाहु or ऊह्व, as बाहुपलिन् ऊह्वलिन् ॥

Vart :—So also after words preceded by सर्व; as, सर्वधनिन्, सर्वबीजिन्, सर्वकेशी नरः ॥

Vart :—So also after अर्थ when meaning 'not near'; as अर्थिन् meaning अर्थोऽसंविहितोऽस्य 'wanting wealth'. Otherwise अर्थवान् 'having wealth'.

Vart :—So also after a compound ending in अर्थ, as धान्यार्थी, हिरण्यार्थी ॥

1 पुष्कर, 2 पत्र, 3 उल्लस, 4 तमाल, 5 कुशुद, 6 नद, 7 कणित्य, 8 विस, 9 घृणाल, 10 कर्ष, 11 शालक, 12 दिग्द, 13 करीष, 14 शिरीष, 15 अवाल, 16 प्रवाल (प्रवाल), 17 हिरण्य, 18 कैरव, 19 कणाल, 20 तट, 21 तरंग, 22 पङ्कज, 23 सरोज, 24 सखी, 25 गालीक, 26 सरोरु, 27 पुटक, 28 सरविन्द, 29 सम्भोज, 30 अटज, 31 कपल, 32 पवत्, 33 पयस ॥

1945. The affix *bha* (भ) comes in the sense of 'pride' *matup*, after *tundi*, *vali* and *vaṭi*.

Thus *तुन्दिभः* 'having a protuberant belly'. *वलिभः* and *वटिभः* ॥ Another form is *वलिनः*, because *वलि* is included in the *Pāmādi* class V. 2. 100. S. 1907. The forms *तुन्दिः* &c. are valid by V. 2. 117 S. 1924.

१९४६ । अहंशुभमोर्युक्त् । ५ । २ । १४० ॥

अहंभित्तिं मान्तमप्यहंशुभे । शुभनिति शुभे । अहंशुः अहंकारवान् ॥ शुभंशुः शुभान्वितः ॥

1946. The affix *yus* (यु) comes in the sense of *matup*, after the words *aham* 'pride', and the indeclinable *ubham* 'good'.

Thus *अहंशुः* = *अहंकारवान्*. 'selfish, haughty', *शुभंशुः* = *कल्याणवान्* ॥ 'auspicious'. The *स्* of *शुस्* makes the words *अहम्* and *शुभम्*, *Padas*; and *भ* is changed into *Anusvāra* (I. 4. 16; VIII. 3. 23). See V. 2. 123.

• Here ends the chapter on *Matup*-affixes.

अथ तद्धित प्राग्दिशीय प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXXVII.

THE VIBHAKTI AFFIXES

१६४७ । प्राग्दिशो विभक्तिः । ५ । ३ । १ ॥

विश्वस्येभ्य इत्यत्र प्राग्दिश्यानां प्रत्यया विभक्तिसङ्घा एव ॥ अथ स्वार्थेका प्रत्यया ॥
स्वार्थानां विभक्तिं प्रत्ययादिभिः च निवृत्तम् । यत्किं स्वतन्त्रवत् एव ॥

1947. The affixes taught from this aphorism forward as far as V. 3 27 ■ 1974 (exclusive) are called Vibhakti.

The affixes herein taught do not change the sense of the word, i. e. they are स्वार्थे affixes which leave to the word their own denotation. The rule IV 1 82 S 1072 extends no further than this, hence the words formed by these affixes do not produce epithets connoting the sense of the primitive and denoting something else.

The affixes now to be taught being स्वार्थिक, the अनुवृत्ति of स्वार्थानां प्रत्यया of IV 1 82 S 1072 does not apply to them. The word वा of IV 1 82 S 1072 however applies here so that these affixes are optional, thus we may have कुव or कस्वाम्, कुष or कस्विम् ॥

Note — Thus V 3 7 S 1953 declares, that after the words निप् in the ablative there is the affix कस्विम्, as कुव सना यत् ॥

Note — The purpose served by designating these affixes as Vibhakti is (a) to debar the elision of final इ and ए of the affixes as इत् (I 3 4 S 190). Thus in the affix वादीप् V ■ 18 S 1967 इ is not इत् had it been so rule I 1 47 would have applied (b) to regulate the accent of इवम्, thus इवम् + कस्विम् = इर्वि here by VI 1 171 S 3717 the affix कस्विम् becomes udatta by virtue of its being Vibhakti, otherwise the accent would have been regulated by the indicatory इ (VI 1 193 S 3576) (c) to make applicable to these words the rules of स्वार्थे that is, the rules given in the Sôtras VII 2 102 ■ 265 and those that follow. Thus इव् + कस्विम् = इवत्, the इ being replaced by ए by VII ■ 102 S 265

१६४८ । कित्तवनामवहुभ्योऽद्भ्यादिभ्य । ५ । ३ । २ ॥

किम् अवनान्मो बहुभ्यामिति प्राग्दिशोऽधिक्येन ॥

1948 These Prâgdiśīya affixes come after the word kim, and after a stem called sarvanāna, and after bahu, but not after dvi &c

one letter, it replaces the whole of etad. Thus एतद्+तद्विह्=एत+तद्=एत (the न is elided by VIII 2 7 S 236)

१९५२ । सर्वस्य सोऽन्यतरस्यां द्वि । ५ । ३ । ६ ॥

प्राग्निर्वाची एकारान्तो पर्याये परे सर्वस्य सो वा स्यात् ॥

1952 The ण is substituted optionally for सर्व before a प्राग्द्वितीया विभक्ता beginning with व ॥

Thus सर्वस्य or सस्य ॥ When the affix ण is not प्राग्द्वितीया, there is no substitution as, सर्वं ददाति = सर्वं वा ददाती 'a Brāhmanī who gives all'

१९५३ । पञ्चम्यास्तसिन् । ५ । ३ । ७ ॥

पञ्चम्यास्तसिन् किकविभक्तसिन् स्यात् ॥

1953 The affix त्सि (त्स) comes after the word, किय a सर्वानाम्, and बाहु, when ending in the ablative case but not after द्वि &c

As किय+तद्विह्=कु+तत् ॥ The following sūtra changes किय into कु ॥

१९५४ । कु तिहो । ७ । १ । १०४ ॥

किय कु स्यात्प्रागे शब्दे च विभक्तौ परे । कुव । कस्याह । वत । तत् । एत । इत् । अहत । अहत । अहत । अहोत्सु । अहोत्सु ॥

1954 कु is substituted for किय before a विभक्ति affix beginning with a व or a ह ॥

Thus कुव =कस्याह् ॥ कुव कुह (V 3 13, 7 S 196 and 1953) The ह in ति means beginning with a व ॥ So also वत, तत्, एत, इत्, अहत, अहत ॥ But not after द्वि &c. As अहोत्सु ॥

१९५५ । तसेञ्च । ५ । ३ । ८ ॥

कियतनलेबहुधा परस्य ततोऽप्यसिद्धादेशे स्यात् । एतर्था विभक्त्यर्थे च वचनम् ॥

1955 The affix तस्य (त्स) is substituted for तस्य (V 4 44, 45 S 2111 and 1221) when कु, a सर्वानाम्, and बाहु follow

This substitution is for the sake of accent, and for giving ण the designation of विभक्ति. Otherwise तस्य (V 4 44) being taught subsequently and it not being a प्राग्द्वितीया affix, it does not get the name of विभक्ति and so तस्य &c cannot be changed to त when तसि will be added (VII 2 102 S 265). So we can never get the form तस्य as in the sentence तसोऽनन्यत्तद्वि ॥

१९५६ । पर्याग्निभ्यां च । ५ । ३ । ९ ॥

प्राग्वा तसिन् स्यात् ॥ पर्याग्निभ्यां चोभेन च ॥ परित् । धर्त्त इत्यर्थे । अग्निः । उभयत् इत्यर्थे ॥

1956 The affix त्सि comes after प्राग् and अह् also.

Vrt :—This affix comes when परि means 'all'; and अभि means 'both'. Thus परिः = सर्वतः; 'all round'; अभितः, उभयतः 'on both sides'.

१६५७ । सरम्यास्त्रल् । ५ । ३ । १० ॥

कुष । वष । तुष । बहुष ॥

1957. The affix त्रल (त्र) comes after kim, a sarvanāma, and babu, when ending in a locative.

Thus कुष (VII. 2. 104 S, 1954) 'where', वष (VII. 2. 102. S. 265) 'there', बहुष 'in many places'.

१९५८ । इदमो हः । ५ । ३ । ११ ॥

बलोऽपवापः । इधापेपः । इह ॥

1958. The affix ह comes after इदम् ending in the locative.

This debars षत् ॥ Thus षत् (V. 3. 3. S. 1949) 'here'.

१६५९ । किमो षत् । ५ । ३ । १२ ॥

बापहणनपकुम्भितः । सप्तम्यन्तात्किमोऽद्वा स्वात्पक्षे षत् ॥

1959. The affix अत् (अ) comes optionally after kim ending in the locative, as also the affix त्रल.

We must draw forward the word वा 'optionally' from the sūtra after the next. So that this sūtra is an optional one. Thus किम्+षत् ॥ Now applies the next sūtra by which किम् is replaced by क् ॥ In the other alternative षत् also comes, as कुष ॥

१६६० । काति । ७ । २ । १०५ ॥

किम् । क्वपिः स्वादानि । क् । कुष ॥

1960. क् is substituted for किम् before the vibhakti अत् (V. 3. 13).

As क् । So also कुष ॥

Note :—The substitute क् of VII. 2. 104. S. 1954, before the affix अत् would have become क्, but it would have caused guṇa, hence this separate substitute. Had the sūtra been किमोऽद्वा it would not have included the षत्क् augmented किम् ॥

१६६१ । वा ह च च्छन्दसि । ५ । ३ । १३ ॥

कुह त्पः । कुह अन्वयः ॥

1961. Optionally the affix ह also comes in the Chhandas, after the word kim in the locative: as well as the other affixes.

As in the Rig Veda VIII. 62. 4 : कुहस्य कुहगन्धुः कुहं श्वेनेर्षं पतयुः ॥ 'Where are ye two? Where are you going? Where do you fall like eagles?'

२९६२ । एतदखतसोखतसौ चानुदात्तो । २ । ४ । ३३ ॥

प्रदादेशिकत्वे एतदोऽय एतास्यचानुदात्तसोखतसो खत' तो चानुदात्तो सः । एतस्मिन् व सुलो वसाम् । अयोऽपधीमहे । अयो न वन्तोः स ॥

1962. In the room of एतद् in case of 'its re-employment there is the substitution of the gravely accented अद् when the affixes प्र (V. 3. 10. S. 1957) and तस् (V. 3. 1. S. 1958) follow, and the affixes च and सस् are anudātta als (gravely accented).

Thus अद् 'here', and अद्द् 'hence', in the following :—एतस्मिन् वामे सु वसाम् ; अयो अद् अधीमहे । ' We live in this (etasmin) village happily, therefore let us read with full devotion in this (atra) ' एतस्मिन् वामे सु वसाम् । अयो अद् अधीमहे । ' Learn from this student Prosody and also learn from his Grammar'. By rule V. 3. 5. S. 1951 अद् is declared to be the substitute एतद् ; its repetition here is to indicate that the अद् of anuvāda is anudātta.

२९६३ । इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते । ३ । ३ । १४ ॥

पञ्चमीसप्तमीसद्विभक्तयन्ताद्वि तस्मिन्तयो दृश्यन्ते । इतिमहकाङ्कवशाद्विशेष एव । स भवान् सती भवान् । स भवान् । स भवान् । सती भवान् । स भवान् । एवं शीर्षाद् । देवानामिदं चानुदात्तम् ॥

1963. The above affixes are seen coming after kin & sarvanama and bahn, ending with other case-affixes also besides the locative and ablative.

That is to say, the affixes इतिह, अद्, व &c come after kin &c while are not in the ablative or the locative case. By the employment of the expression 'are seen', it is hinted that this may take place not on every occasion, but only when in juxtaposition with such words as भवान् 'Your Honor शीर्षाद् 'long-lived', चानुदात्तम् 'having long life', and देवानामिदं 'the beloved of the God'. Thus :

Nom	सती भवान् or सत् भवान् = स भवान् ॥
Acc.	सत् भवान् or सती भवान् = स भवान् ॥
Ine	सत् भवान् or सती भवान् = स भवान् ॥
Dat	सती भवान् or सत् भवान् = सती भवान् ॥
Abt	सती भवान् or सत् भवान् = सती भवान् ॥
Gen	सती भवान् or सत् भवान् = सती भवान् ॥
Loc	सती भवान् or सत् भवान् = सती भवान् ॥

Similarly with the words शीर्षाद्, चानुदात्तम् and देवानामिदं ॥

२९६४ । सर्वकान्यकियत्तदः काले वा । ३ । ३ । १५ ॥

सप्तम्यन्तेभ्यः कालार्थेभ्यः स्वार्थे वा स्थान् । सर्वस्मिन्कारणे सप्त । सर्वत्र । एकत्र । अन्यत्र । कदा । यदा । तदा । काले । काले किय । सर्वत्र देशे ॥

1964. After sarva 'all', eka 'one', anya 'other', kim 'what', yad 'which', and tad 'that', when time is denoted, comes the affix द्वा, the words being in the locative case.

The word सप्तम्याः V. 2. 10 S. 1957 is understood here and not the word इतरार्थो of the last. This debars वल् ॥ Thus सर्वत्र or सत्र (V. 3. 6 S. 1952) 'at every time' or 'always', एकत्रः 'once', अन्यत्रः 'at another time', कदा (VII. 2. 103 S. 342) 'when', यदा 'when', सदा 'then'.

Why do we say काले 'when time is denoted'? Observe सर्वत्रदेशे where although the case is the 7th, the affix is not द्वा, because the sense is 'in every place' or 'every where'.

१९६५ । इदमोर्हिन् । ५ । ३ । १६ ॥

सप्तम्यन्ताच्छाले इत्येव । इत्यापवादः । अस्मिन्कारणे एतर्हि । शक्ति किय । इह देशे ॥

1965. After idam 'this', ending in the locative case, comes the affix rhi ॥ when time is denoted.

The words सप्तम्याः and काले are understood. This rhi debars हाः The ल् of र्हिन् is for accent. Thus अस्मिन् काले = एतर्हि (V. 3. 4 S. 1950) 'at this time'. Why 'when time is denoted'? Observe, इह 'in this place', इह देशे ॥ See V. 3. 4 S. 1950

१९६६ । अद्युना । ५ । ३ । १७ ॥

इदम् । सप्तम्यन्ताच्छालनादिभिः स्वार्थेऽहनाप्रत्ययः स्थान् । इत् । अस्मिन्ते लोपः । अद्युना ॥

1966. After idam ending in the locative case, comes the affix अद्युना, when time is denoted.

Thus इत् + अद्युना = इ + अद्युना (V. 3. 3 S. 1949) = ० + अद्युना (S. 311) = अद्युना ॥ According to Kāśikā अस्मिन् काले = अद्युनाः 'at this time', अत् is substituted for इत् and, घुन् affix is added.

१९६७ । दानीम् च । ५ । ३ । १८ ॥

इदानीम् ॥

1967. The affix dānīm also comes after idam, ending in the locative, and denoting time.

Thus अस्मिन् काले = इदानीम् (V. 3. 3 S. 1949) 'at this time'.

१९६८ । तदो वा च । ५ । ३ । १९ ॥

सत् । तदातीव । तदोदाहचनननर्वक विहितत्वात् ॥

1968 After tad, ending in the seventh case, when time is denoted, comes the affix इत्, and also dānim

The इतीव् is read into the sūtra by force of the word च 'also' Thus तासाम् काले-तदा or तदातीव् 'at that time' *Vārt*—This sūtra, so far as it ordains इत् after तद् is useless, because the word तद् already takes ॥ by V 3 १५

१६६६ । अनद्यतनेर्हितन्यतरस्याम् । ५ । ३ । २१ ॥

कारि । कश्च । कर्हि । कस्य । कर्हि । कदा । क्वचित्काले क्वचित् ॥

1969 The affix ङिन् comes optionally, in denoting time not of the current day, after the words 'kim' the sarvanāma, and babū &c' in the 7th case

The anuvṛtta of ङिन् is not read into this sūtra This is a general rule Thus कर्हि or कश्च, (VII 2 103 S 343) कर्हि or कस्य, कर्हि or कदा परर्हि ॥

१६७० । सद्य परस्परार्थेण परेद्यव्यय पूर्वेषु अन्येषु रूपतरेषु रितरेषु ररे-
सुरधरेषु कर्मणेषु कसरेषु । ५ । ३ । २२ ॥

एते विद्यान्त । समानस्य सभायो घञ् भावयि* । सभानेऽहनि सद्यः । पूर्वपूर्वतयो पर इहा-
दिव प्रत्ययो दास्ये* । पूर्वोक्तशब्धे परन्त् । पूर्वतर वत्सर वरति ॥ इत्थं इह समसस्य प्रत्ययश्च सद्यस्ये* ।
कस्मिन्वत्सरे देशम् । परस्मादेवम्यहनि* । कस्मिन्नहनि परस्मात् । इत्थाऽश्च सद्य* । कस्मिन्नहनि अद्य ।
पूर्वाह* याऽन्वयः सद्यस्येस्ये* । पूर्वस्मिन्नहनि पूर्वेषु । अन्यस्मिन्नहनि अन्येषु । उभयार्थोक्तमस्य ॥
दुष्कर्मवशात्कस्य ॥ उभयस्य ॥

1970 The following words are anomalous, sadyah, parut, parāri, aśhramas, paredy us, ady i, pūrvedyus, anjed-yus, anyntaredyus, itaredyus, aparedyus, ulluuredyus, ubhady-edyus, and ntredyus

The words समन्ता and काल are understood here. The base, the substitute, the affix the particular time &c, must all be deduced from these forms *Vārt*—सद्य is formed from समान by substituting स्य for सभाम् and adding घञ्, in the sense of 'a day' समानेऽहनि-सद्य the same day' *Vārt*—The एव and पूर्वतर are replaced by पर and then क्त् and कारि are added, in the sense of 'a year' Thus पूर्वोत्तर सव परे-परन्त् last year' पूर्वतर सवत्सर-परर्हि 'the year before last' *Vārt*—The इह replaces इत्य and समसस्य is added, in the sense of 'year कस्मिन् सवत्सर-एवम् 'during this year' *Vārt*—To एत् is added एषदि ॥ the sense of 'a day' अ परस्मैहस्य-परेद्यदि 'the other day' *Vārt*—The चद्य replaces एवम् and सद्य ॥ added in the sense of 'a day' Thus कश्चिनः = अद्य 'to day' *Vārt*—To एव अन्य् भाष्ये इह कदा, क्वचित्,

उभय and उभर is added the affix इद्युम्, in the sense of 'a day': as पूर्वस्मिन्नहनि = पूर्वद्युम् 'on the day before', अन्यस्मिन्नहनि = अन्यद्युम् 'on the following day'. अन्य-तदस्मिन्नहनि = अन्यतरेद्युः 'on either of two days'. इष्यस्मिन्नहनि = इष्यरेद्युः 'on another day', अपरस्मिन्नहनि = अपररेद्युः 'on the following day' अथयस्मिन्नहनि = अथरेद्युः 'on a previous day' उभयोरहो = उभयेद्युः 'on both days'. *Vdt.*:—So also उभयद्युः is formed by dyus added to ubhaya.

१६७१। प्रकारवचने थल् । ५ । ३ । २३ ॥

प्रकारवृत्तिभ्यः किमादिभ्यश्चात्स्वास्वार्थे । तेन प्रकारेण तथा । यथा ॥

1971. The affix thāl (था) comes, after the words kim &c V. 3. 2, when we speak of a kind or manner of being.

The sūtra V. 3. 2, S. 1948 is to be read into this. The anuvṛtti of सप्तम्याः and कलि ceases. The word प्रकार means the differentiating quality distinguishing a species among the genus: it means 'sort', 'kind', 'mode', 'manner,' &c. 'Thus तेन प्रकारेण = तथा 'so, in that manner'. Similarly यथा ॥

Note:—The affix जातीयर् taught in V. 3. 311 S. 2024 has also the same force, with this difference that जातीयर् applies to words which denote things possessing such a quality (प्रकारवात्) while thāl denotes mode itself. Therefore, one does not debar the other, as that we have forms like तथाजातीयः, and यथाजातीयः ॥

१६७२। इदमस्थमुः । ५ । ३ । २४ ॥

पालोऽवधत्तः ॥ एतदेषां च ॥ अनेन एवेन वा प्रकारेण इत्यत्र ॥

1972. After idam comes the affix thamu (थम्) in the same sense i. e. in denoting manner.

Vdt.:—It comes after etad also. This debars थल्; thus :—अनेन or एतेन प्रकारेण = इथम् V. 3. 4, S. 1950 'in this manner.' The व in वद्ध protects the थ् from becoming इत् (See I. 3. 4 S. 190).

१६७३। किमश्च । ५ । ३ । २५ ॥

केन प्रकारेण कथम् ॥

1973. Also after kim, comes the affix thannu in the sense of manner.

Thus केन प्रकारेण = कथम् 'how?'

Here ends the chapter on Prāgdīsiya affixes.

अथ तद्धितप्राग्वीय प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXXVIII.

THE SVĀRTHIKA AFFIXES.

११७४ । दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्यो दिग्देशकालेष्यस्तातिः । ५ ।

३ । २७ ॥

सप्तम्यादलींघो दिक्दिक्स्थो दिग्देशकालेष्यस्तातिश्च एवार्थेऽस्तातिप्रत्ययः एवाह ॥

1974. After words which primarily denote 'direction' ending in the locative, ablative and nominative, and referring to 'direction', 'locality' or 'time', comes the affix *astāti* (अस्तात्) without change of sense.

Note —The word दिक् एषा means 'words denoting directions'. Thus *पुरस्तात्*, has all these three significations in the following sentences, *पुरस्तात् वसति* 'he lives eastward', *पुरस्ताद् गमत्* 'he came from east' *पुरस्ताद् रमणीयम्* 'It was delightful previously'. Similarly with *अपस्तात्* ॥ For further explanation see § 1977 below.

११७५ । पूर्वाधरावराणामासि पुरथयन्नेयाम् । ५ । ३ । ३९ ॥

एभ्योऽस्तार्येऽतिप्रत्यय एवाद्योने येना क्रमात्पुर, अध, अध, इत्यधेना एव ॥

1975. After *pūrva*, *adhara* and *avara* comes the affix *asi* (अस्) in the sense of *astāti*; and *pura*, *adb*, and *av* are their respective substitutes before this affix.

Note —The word *अपस्तम्भ्या* does not govern this *adtra*. Thus *पुरो वसति*, *पुर गमत्*, *पुरो रमणीयम्* ॥ Similarly *अपम्* and *अवम्* with *वसति* *आगत* and *रमणीयम्* ॥ *अधी वसति*, *अध गमत्*, *अधी रमणीयम्*, *अधे वसति*, *अध गमत्* and *अधे रमणीयम्* ॥ See § 1984

११७६ । अस्ताति अ । ५ । ३ । ४० ॥

अस्तानी षे पूर्ववर्तिनां प्रथम एव । पूर्वत्वा पूर्वत्वा पूर्वा वा दिक् । पुरा पुरस्तात् । अध अपस्तात् । अध । अधस्तात् ॥

1976. The same substitution takes place when the affix *astāti* (अस्तात्) follows.

That ॥ *पुर* for *पूर्व*, *अध* for *अधर* and *अव* for *अवर* ॥ Thus *पुरस्तात्* or *अपस्तात्* or *अवस्तात्* *वसति* or *आगत* or *रमणीयम्* ॥

११७७ । विभाषावरस्य । ५ । ३ । ४१ ॥

अवरस्थास्नातो पदेऽयं स्वाहा । अवस्तात् । अवरस्तात् । एवं देवो काले च । शिवो रुद्रभ्यः किय ।
ऐन्द्रस्य वसति । सप्तम्याद्यन्तेभ्यः किय । पूर्वं ग्रामं यतः । विगावितृत्तिभ्यः किय । पूर्वसिन् सुतो वसति ।
अस्ताति चेति ज्ञापकादसिरस्ताति न भाषये ॥

1977 The substitution of अच् for अवर is optional when astāti follows.

This declares an option when by the last it was compulsory. As अवरस्तात् or अचस्तात् वसति. भागवतः, or रमणीयम् ॥

Why do we say 'after words which primarily denote direction'? Observe ऐन्द्रो ऋषिर् वसति, 'He lives in the Aindrā direction'. Here ऐन्दी is a secondary word denoting eastern direction. Why do we say 'ending in the locative, ablative and nominative'? Observe पूर्वम् ग्रामं यतः ॥ Why do we say when the sense is 'a direction', 'a locality' or 'a time'? Observe पूर्वास्य गुरो वसति 'he lives in the presence of the Guru'.

Note :—This affix is a स्वार्थिक affix, like the affixes taught previously. The words denoting direction must be primitive words of direction; and not derivative words like ऐन्दी &c. which also denote direction.

The sūtra 1976 indicates by implication that the affix अस्ताति V. 3, 27 S, 1974 is not debarred by अच् after these words.

१९७८ । दक्षिणोत्तराभ्यामतसुच् । १ । ३ । २८ ॥

अस्तातिरपवादः । दक्षिणतः । उत्तरतः ॥

1978. After dakṣiṇā and uttara (referring to a direction or a locality or a time, and ending with the locative, ablative or nominative), comes the affix atasuch. (अर्तस्) ॥

This debars अस्ताति ॥ Thus दक्षिणतः, उत्तरतः ॥

Note :—The word दक्षिणा can never refer to time, so with regard to its direction and locality are only taken. The अ of अतसुच् is for the sake of differentiating this affix from तस् in sūtras like II. 3, 30.

१९७९ । विभाषापरावराभ्याम् । ५ । ३ । २९ ॥

परतः । अवरतः । परस्तात् । अवरस्तात् ।

1979. Optionally after para and avara, comes the affix atasuch, in the sense of astāti.

Thus परतः or परस्तात् ॥ So also अवरस्तात् or अवरतः ॥

१९८० । अञ्जेलुक् । ५ । ३ । ३० ॥

अञ्जलनादिकञ्जदस्तातेलुक् स्यात् । लुक् चञ्जितलुकि ॥ प्राच्यां प्राच्याः प्राची वा दिक् प्राक् । उदक् । एवं देवो काले च ॥

1980. After words of direction ending in अञ्च्, there is lak-clision of the affix astāti.

Thus पाक् or प्रत्यक् as प्राच्या स्थिति वसति = प्राक् वसति, प्रागगम, प्रागवर्णयित् ॥ The feminine affix of प्राची is also elided, when the taddhita affix is elided by लृक् ॥ See I 2 49 S 1408 So also उदक् 'in the north'. Similarly when locality or time is denoted

१६८१ । उपर्युपरिष्ठात् । ५ । ३ । ३१ ॥

आस्तातेर्विश्वे ऊर्ध्वशब्दत्वापत्तेः स्याद्विहोऽस्ति वा प्रत्ययौ । उपरि उपरिष्ठात् वसति । प्रागतौ एवमीव वा ॥

1981 The words upari and uparishṭāt are anomalous in the sense of astāti

These words are derived irregularly from the word ऊर्ध्व, by changing it into उप and adding the affixes ित् and िष्ठात् ॥ Thus ऊर्ध्वा स्थिति वसति = उपरि वसति । So also उपर्यागतः उपरि एवमीव ॥ उपरिष्ठात् वसति, उपरिष्ठात् गत, उपरिष्ठात् वर्णयित् ॥

१६८२ । पश्चात् । ५ । ३ । ३२ ॥

आपस्तम्ब पश्चात् आतिथ प्रत्ययान्तातेर्विश्वे ॥

1982 The word pashāt is anomalous, in the sense of astāti

The word is formed by changing अपर into पश्च and adding the affix आति ॥ As आपस्तम्ब स्थिति वसति = पश्चात् वसति, प्रागत, एवमीव ६७

Note —So also when अपर is preceded by another word denoting direction, it is changed into pashcha and āti is added. As दक्षिणपश्चात्, उत्तरपश्चात् ॥

Note —So also when अपर follows such a compound अपर is changed into pashcha, as, दक्षिणपश्चार्ध, उत्तरपश्चार्ध ॥

Note —Apara is changed into pashcha, when followed by arsha, and not preceded by any other word. As पश्चार्ध ॥

१६८३ । उत्तराधरदक्षिणादाति । ५ । ३ । ३४ ॥

वसतात् । अधरात् । संक्षिप्तात् ॥

1983 To the words utara, adhara and dakshina is added the affix āti, in the sense of astāti.

Thus उत्तरस्था स्थिति वसति = उत्तराधरवसति ॥ Similarly अधरात् अर्धे दक्षिणात् ॥

१६८४ । मनवन्वतरस्यामदूरेऽपञ्चम्या । ५ । ३ । ३५ ॥

उत्तरादिभ्य इत्यन्ता स्यात्पञ्चम्यापिमतो साक्षीभ्ये पञ्चम्यन्त विना । उत्तरान् । अधरेण । दक्षिणेन । पश्चे दयात्तव प्रत्यया । इह कश्चिद्दक्षिणादीन्पूर्वप्रत्यय विकृतान्पश्चात्तेनपश्चात् । परेण प्रागम् ॥ आप्तान् प्रागम् ॥

1984. The affix *enap* (एन) comes optionally, (after the words *uttara*, *adhara* and *dakṣiṇa* in the sense of *astāti*), when the limit indicated is not remote, and when it is not a substitute of the ablative case-affix.

Note:—The affix *अस्नानि* and the other affixes taught above come with the force of locative, ablative and nominative. The *एन* comes with the force of locative and nominative and not that of ablative. The adverbs so formed refer to objects not at a distance.

Thus उत्तरेण or उत्तरान् or उत्तरतो वसति or रत्नपीठम् ॥ Similarly अधरेण, अधरान्, अधस्ताद् वसति &c, so also दक्षिणेण, दक्षिणान्, दक्षिणतो, यतः &c. 'He lives near by in the north-ward or southward'. Why do we say when not denoting distance? In the other alternative the ordinary affixes will come as दक्षिणतः उत्तरतः, अधस्ताद्, उत्तरेण । Observe उत्तरदूरवसति 'he lives far away in the north'. Why do we say 'when not having the force of ablative'? Observe उत्तरागतः 'come from the north'.

Note:—The word *अपठ्यन्त्या* governs all the succeeding sūtras upto V. 3. 39, exclusive.

Some do not read उत्तर &c. into this sūtra : according to them this is a general rule applicable to all words denoting direction. As पूर्वैव मानद्, मन्तरेण मानद् (II. 3. 31) The *च्* in *enap* is for the sake of accent (III. 1. 4. S. 3709).

१९८५ । दक्षिणादाच् । ५ । ३ । ३६ ॥

अस्नानिर्दिशये । दक्षिणा वसति । अपठ्यन्त्या इत्येव । इतिवाच्यगतः ॥

1985. The affix *ach* (अच्) comes after the word *dakṣiṇa*, in the sense of *astāti*, but not as a substitute of the ablative case-affix.

The word *अद्वै* of the last sūtra is not read into this: though the word *अपठ्यन्त्या* governs it. Thus दक्षिणा वसति or रत्नपीठम्, but दक्षिणत एततः in the ablative.

Note:—The *च्* in *आच्* is not for the sake of accent (VI. 1. 163. S. 3710) for the simple affix *आ* would be added by the general rule III 1. 3. S. 3708. The *च्* serves the purpose of differentiating this *आ* from other affixes in Sūtra II. 3. 29 S. 595.

१९८६ । आदि च दूरे । ५ । ३ । ३७ ॥

दक्षिणाद् दूरे आदि स्थान् आनाच् । दक्षिणादि । दक्षिणा ॥

1986. The affix *ātri* (आदि) comes after the word *dakṣiṇa*, in the sense of *astāti*, as well as *ach*, when the reference is to a distant limit.

We draw in the affix आच् by force of the word च 'and'

Thus दक्षिणादि दक्षिणे or दक्षिणा दक्षिणे 'he lives far away in the south'

Note — Why do we say दूरे when the adverb denotes a distant limit?'

Observe दक्षिणतो दक्षिणे ॥ The word दक्षिणस्याः governs this also as इतिगत आगत ॥

१६८७ । उत्तराच्च । ५ । ३ । ३८ ॥

१ । दक्षिणादि । दक्षणे ॥

1987. The affixes आच् and आदि come after uttara in the sense of अस्ति, when the reference is to a distant limit

Thus उत्तरा or उत्तरादि दक्षिणे or उत्तरीवत् ॥ 'He lives far away in the north or the northward far away is pleasant'

Note — But when distance is not meant we have उत्तरीवत् प्रयति ॥ The word अपत्यस्या governs this also as उत्तरागत ॥

१६८८ । उत्तराया विधार्थे चा । ५ । ३ । ४२ ॥

क्रियाप्रकारार्थे वर्तमानाद्यस्योपादानेन च । स्वात् । अतुर्भा । वच्यथा ॥

1988 The affix धा (घा) comes after a nominal-stem denoting a Numeral, when it means the mode or manner of an action

Note — The word विधा and प्रकार have the same meaning Thus adverbs so formed apply to every kind of action

Thus एकत्र भुङ्क्ते 'he eats once' द्विधा गच्छति 'he goes twice Similarly विधा अतुर्भा वच्यथा ॥

१६८९ । अधिकरणविचाले च । ५ । ३ । ४३ ॥

इत्यस्य सद्यन्तस्योपादानेन सद्यस्या धा स्वात् । एककार्ये वच्यथा कुत ॥

1989 The affix धि comes after a numeral, when the sense is a change in the apportionment or distribution of substances

Note — The word सद्यस्या is understood here The word अधिकरणम् means 'matter stuff substance' । इमान् 'change in numbers' । To make one into many, or to make many into one

Thus एकं तस्मि वच्यथा कुत 'divide one heap into five Similarly एतेषु एकया कुत make these many heaps into one'

१६९० । एकादा ध्यमुअप्यतरस्याम् । ५ । ३ । ४४ ॥

देकस्यत् । एकया ॥

1990. After the word *eka*, the substitute *dhyamuñ* (ध्वम्) comes optionally instead of *dha*.

Thus एकधा वासं कुरु or ऐक्यं कुरु; एकधा मुह्यते or ऐक्यं मुह्यते ॥

Note:—The repetition of धा in the sūtra shows that the substitution takes place when the sense is that of विश्व, as well as when it is that of अधिकरण विश्वत् ॥ Had धा not been repeated, the substitution would have come in the sense of अधिकरण विश्वत् only, as immediately preceding this sūtra.

१९९१ । द्वित्रयोश्च धमुञ् । ५ । ३ । ४५ ॥

भाभ्यां धा ह्यस्य धमुञ् स्वाहा । द्वेष्य । द्विधा । वैष्य । विधा । धमुञ्स्वार्थे ङर्शनम् ० ॥
पपि द्वेषानि

1991. The substitute *dhamañ* धम comes optionally, in the place of धा after the words *dvi* and *tri*.

Note:—Here also it comes in both the विश्वार्थे and अधिकरण विश्वत् senses. By च, the word 'optionally' is drawn into the sūtra.

Thus द्विधा or द्वेष्य, विधा, or वैष्य ॥

Note:—The affix ङ (ṅa, with the elision of the final vowel) comes without changing the sense, after words ending in *dhamuñ*. As पपि, द्वेषानि संश्रयन्ते ॥

१९९२ । एधाञ्च । ५ । ३ । ४६ ॥

द्वेषा । वैषा ॥

1992. The substitute *edhāch* (एधौ) comes optionally in the place of *dha*, after *dvi* and *tri*.

Thus द्वेषा (VI. 4. 148 S. 311) or द्वेष्य or द्विधा, वैषा वैष्य, or विधा ॥

१९९३ । याव्ये पाशुषु । ५ । ३ । ४७ ॥

कुत्सितो भिषक् भिषक्पाशुः ॥

1993. The affix *pāśap* (पाशु) denotes something as insignificant.

The word *yaavye* means 'contempt, trifling' &c. Thus कुत्सितः याव्यो भिषक् भिषक् पाशुः 'a very bad physician.' So also सत्तिकपाशुः ॥

Note:—Of course this will not come in denoting a person who is a good physician, but bears a bad character, or who is a good performer of sacrifices but immoral.

१९९४ । पूरुणाद्भावे तीयादन् । ५ । ३ । ४८ ॥

द्वितीयो भागो द्वितीयः । तृतीयः । त्वर विशेषः ॥ तीयाद्विकत् स्वर्थे याव्यः * ॥ द्वितीयिकः । द्वितीयः । तार्तीयिकः । तृतीयः ॥ न विभक्त्याः ० ॥ द्वितीयः । तृतीयः । द्वितीयः ॥

१९६७ । मानपञ्चङ्गयोः कन्लुको च । ५ । ३ । ५१ ॥

पञ्चाष्टमस्यार्थाभ्यां क्रमेण कन्लुको स्तो माने पञ्चङ्गे च वाच्ये । पञ्चको भागः मानं चेत् । षष्टमे भागः पञ्चङ्गं चेत् । मस्य अने च लुक् । चकाराद्ययायात् । पष्टः । षष्टः । अष्टमः । षाष्टमः । मस्यविभावया सिद्धे लुक्चनं पूर्वच ज्ञानेन नित्याविति ज्ञापयति ॥

1997. After the words *śaṣṭha* and *aṣṭama* there may come respectively कन् (क) and लुक् elision of the affix, when the meaning is a division of a measure called māna or grain, or the part of the body of a beast respectively.

The word मान means a grain weight (प्रति पारसिकं सुवर्णं) ॥ That is to say, कन् comes after पष्टः when a division of मान 'measure' is expressed; and लुक् comes after षष्ट when a part of पञ्चङ्ग is denoted. Thus पष्टको भागः 'a sixth of a grain measure'. षष्टयोर्भागः 'an-eighth part of the body of a beast'. The लुक् here takes the place of the affix म् as well as अच् ॥ By च, the affixes above mentioned are also employed: as पष्टः or पष्ट, षाष्टमः or अष्टम ॥ When a measure or the body of an animal is not denoted, this rule (though optional) will not apply.

Though under the Great Option (IV. 1. 82. S. 1092) all these affixes may be elided, yet the separate luk elision herein taught indicates by implication, that the म् and अच् of the preceding aphorism are compulsory and cannot be elided by the Great Option. See also V. 3. 1. S. 1947.

१९६८ । एकादकिनिष्ठासहाये । ५ । ३ । ५२ ॥

चाकन्लुभीः । एकः । एकाकी । एककः ॥

1998. After the word *eka*, comes also the affix *ākinich* (आकिन्), (the word retaining its denotation), when the sense is 'without a companion'.

By the word च, the affix कन् and the elision लुक् also take effect: the elision being of कन् or अकिनिष्च् ॥ Thus एकाकिन् (nom एकाकी), एककः or एकः ॥

Note :—By using असहाय, it is indicated that the word एक here is not a numeral meaning 'one', but a noun meaning 'alone'. एकोऽन्यार्थे प्रधाने च; मयने, केषले, तथा ॥ साधारणे, समाने इत्येव, संख्यायां च प्रयुज्यते ॥ So that this word will have dual एकाकिनौ, and the plural एकाकिनः ॥

१९६९ । भूतपूर्वे चरत् । ५ । ३ । ५३ ॥

भारुवां सूतपूर्वः भाववचः ॥

1999. The affix *zura* (with the feminine in क्तिप्) comes after a nominal stem, the word retaining its denotation, when the meaning is 'this had been before'.

The word **भूतपूर्व** = compound of **पूर्व** and **भूत**, the compounding being by **सुप्रसृपा**, and denotes something done in a past time. Thus **शाह्यो भूतपूर्व** = **शाह्यवर** 'once opulent'.

Note —The **ह** indicates that the feminine will be **भूतपूर्वा** as **शाह्यवती**. The **वृ** is not **इत्** in **वर** though required by I 3 7 8 189. This proves that **वृ** rule is **anitya**. The **sutra V 2 18 S 1819** might have been read after this with the saving of the word **भूतपूर्व**, but then **स्यम्** would have debarr'd **वर** which is however not intended.

२००० । वृष्या कृष्य च । ५ । ३ । ५४ ॥

वृष्यन्ताभूतपूर्वेषु कृष्य स्वाध्याय च । **कृष्यस्य भूतपूर्वो गौ** कृष्णकृष्य । **कृष्णवर** । **सतिशक्तिषु कृष्णवारिवादीतरवाम** प्रुक्त् । **सुभ्राया भूतपूर्व** सुभ्राकृष्णः ॥

2000 After a nominal-stem ending in the sixth-case, comes the affix **कृष्य**, and also **वर**, in the sense of 'having belonged formerly to somebody'.

The word **भूतपूर्व** here qualifies the sense of the affix, and not the sense of the base, as it was in the last **sutra**. Thus **कृष्णस्य भूतपूर्वो गौ** = **कृष्णकृष्य**, 'the cow that formerly belonged to Krishna'. Similarly **देवशक्त्यर** ॥ The affix **कृष्य** not being included in **tasilādī** class of **sutra VI 3 35** ॥ 836 does not cause the masculinisation. Thus **सुभ्राया भूतपूर्व** = **सुभ्राकृष्य** and not **सुभ्रकृष्य** ॥

२००१ । अतिशयने तमसिष्ठनी । ५ । ३ । ५५ ॥

अतिशयविकारार्थवृत्ते शक्ये एते सः । **शक्यपरासिधमेनास्य** आक्यतम । **सपुत्रो लपिष्ठ** ॥

2001 When the sense is that of surpassing, there come the affixes **तम** (**तम्**) and **सिष्ठ** (**सिष्ठ**), after a nominal stem, the word retaining its denotation.

Note —These affixes form the superlative degree. The word **अतिशयव** is an irregular form of **अतिशयन** and it qualifies the sense of the primitive. The **स्वाधिक** affixes sometimes qualify the sense of the primitive.

Thus **आक्यतम** = **सर्वे इम आक्य** **शक्यपरासिधमेनास्य** 'the richest'; e. these are all rich) but he surpasses them all in riches. Similarly **पुत्र**—**लपिष्ठ**, **सुह**—**गरीष**, **सुह**—**लपिष्ठ** (VI 4 155 S 1786).

Note —When among superlatives farther excellence is set outed then these words may take additional affixes also as **श्रेष्ठ** though a superlative, forms **श्रेष्ठतम** ॥ As **देवा** व सविता प्राणवत् श्रेष्ठतमव कर्मणे । **शुचिर्वि** श्रेष्ठतम **सुकृत्तमवि** ॥

२००२ । तिष्ठन् । ५ । ३ । ५६ ॥

तिष्ठन्तासिधमे सोमे **सम्** स्वाम् ॥

2002 So also after a finite verb, comes the affix **tamap**, when 'surpassing' is meant.

By the next sūtra, the affix **सम्** gets the designation *gha* च ॥

Note:—By **होवात्पतिपत्तिकान्** 1V. 1. 1. S. 182 whose force runs throughout, the taddhita affixes are ordained only after nominal stem; they would not have come after verbs; hence this sūtra. Thus **पचतिताम** (the **ताम्** is added by V. 4. 11, S. 2004) = **सर्वे इमे पचन्तीति**, **अयमेवापतिशयेन पचति**, 'he cooks surprisingly'. **अपचतिताम** &c. The affix **इष्** never comes after a verb, as by V. 3. 58. S. 2006 it is restricted to adjectives.

२००३ । तरसमपौ चः । २ । १ । २२ ॥

एतौ चतस्रो स्तः ॥

2003. The affixes **तार** and **ताम** are called **च** ॥

As this affix is *gha*, the next sūtra applies.

२००४ । किमेत्तिङ्घ्ययथादाः च इव्यप्रकर्षे । ५ । ४ । ११ ॥

किम् एतन्नाभितोऽव्ययस्य चो यस्तन्नाभितोऽव्ययस्य इव्यप्रकर्षे । **कितनाम्** । **माहेतनाम्** । **पचतिताम्** । **उचैस्ताम्** । **इव्यप्रकर्षे** इव्यप्रकर्षे इव्यप्रकर्षे ॥

2004. To the affix **तर** and **तम** (च I. 1. 22. S. 2003) ordained to come after the word **किम्** (V. 3. 55. S. 2001) or after a word ending in **त्** (VI. 3. 17. S. 975) or after a finite verb (V. 3. 56. 57. S. 2002) or after an indeclinable, is added the affix **म्** (**आम्**), but not if the excess belongs to a substance (and not to an action or quality).

Note:—The **च** or **सम्** and **तम्** affixes are employed for comparison ('excess') of adjectives and adverbs. This rule applies to adverbs and not to adjectives: i. e. when an adverb qualifies a verb or another adjective, but not when an adjective qualifies a noun. The **इव्य** denoting word by itself has no 'excess' &c, it is the adjective which qualifies such substance that is capable of excess or comparison. The prohibition in **इव्यप्रकर्षे** therefore really relates to the quality of a substance; i. e. to adjectives. **इव्यप्रकर्षे** इव्यप्रकर्षे इव्यप्रकर्षे ॥ **किना** भवेत्तुना । **प्रकर्षे** इव्यप्रकर्षे इव्यप्रकर्षे इव्यप्रकर्षे ॥

Thus **कितनाम्** or **किन्तनाम्** "how excessively", **माहेतनाम्** or **माहेतनाम्**, **पचतिताम्** or **पचतिताम्** "he cooks surprisingly", **उचैस्ताम्**, **उचैस्ताम्** "more or most loftily or loudly".

But when the excess belongs not to an action or attribute, but to a substance, the **म्** **आम्** is not added. As **उचैस्ताम्** तद्: "a most lofty tree".

२००५ । द्विवचनविभक्त्योपपदे तरवीयसुनौ । ६ । ३ । ५७ ॥

द्विवचनविभक्त्योपपदे द्विवचनविभक्त्योपपदे द्विवचनविभक्त्योपपदे स्तः । **पूर्वव्ययस्य** । **मथनयोपपदे** **मथनयोपपदे** । **तवीयम्** । **तवीयम्** । **तवीयम्** । **तवीयम्** । **तवीयम्** ।

2005 The affixes *taiap* (तय) and *iyasun* (इयस्) come in the sense of 'surpassing', after a nominal stem or a finite-verb, when it expresses (comparison between) two things, or when that which is added to it (*upapada*), is to be distinguished from another

Note —The word द्विवचन does not mean dual, but means an expression for two विभक्त्ये is irregularly formed by यद् and means 'that which is to be distinguished or differentiated

This debars तयद् and इयद् ॥

The rule of *व्यस्यस्य* (I 3 10 S 128) does not apply here. First to take an example of द्विवचन or when comparison is between two things thus द्वाविनाशक्यौ अयमनदीरतिरघोर - शरद्वनर, both are नदी but the former is richer amongst the two. So also लघुतर and लघीयान् ॥

Similarly सुकुमारश्च पश्चिमिभ्यश्च अल्पनिगमाश्च (V 4 31 S 2004) or with इयद्, as द्वाविनाशक्यौ यद् अयमनदीरतिरघोर यद् - पदीयान् more skilful of the two, लघीयान् ॥ Secondly to take an example of विभक्त्ये शेषवदे: a when a word in construction is to be differentiated thus मातुरा पाटलिपुत्रकश्च शरद्वनर 'The men of Matl and are richer than those of Pataliputra. Here there are more than two things but as the words are expressed in the sentence, the comparative degree in plural number is used.

Similarly so also लघीयश्च प्राच्य-श्च पदुतर 'The northerns are more skilful than the easterns: पदीयान् लघीयान् ॥ Of course all these words must be plural, as they refer to more than two persons.

२००६ । अजादी गुणवचनान्देव । ५ । ३ । ५८ ॥

इतीत्यद्वयी गुणवचनान्देव इत् । प्राच्य । प्रधीयान् । नेह । प्राच्यकतर । प्राच्यकतम ॥

2006 The two affixes beginning with a vowel (i. e. *इयम्* and *इत्*) are added only after words denoting attributes

Thus *प्रधिय* प्रधीयान् but not after words like प्राच्यक &c. there we have प्राच्यकतर प्राच्यकतम ॥

Note :—The word इत् only restricts the scope of the affixes, and not of the primitives. Thus पदुतर, पदुतम are also valid forms

२००७ । तुद्वन्द्वसि । ५ । ३ । ५९ ॥

द्वन्द्वकर्मपरिष्ठीयत्वान्देव इत् ॥

2007 These affixes *ishthan* and *iyasun* come in the *Chhandas* after a nominal stem ending in *त्* ॥

The *त्* is ablative of *तृ* which includes both *तृ* and *तृप्* ॥ This extends the application of these affixes to words other than attributes

२००८ । तुरिष्टेभ्यः सु । ६ । ४ । १५४ ॥

तृषास्य स्तेषुः स्वादिभ्यश्च सु परेषु । अतिशयेन कर्ता करिष्ठः । रोहीवती धेनुः ॥

2008. The affix **सु** is elided before the affixes इष्टन्, इमनिच् and ईयसुन् ॥

Thus करिष्ठः, विश्विष्ठः, वरिष्ठः, रोहीवती धेनुः ॥ The whole affix **सु** is elided, otherwise only the last vowel (हि) with the following consonant would have been elided by the following rules.

Thus अतिशयेन कर्ता = करिष्ठः (कर्त् + इष्टन् = कर् = इष्ट by VI. 4. 154, S. 2008 **सु** is elided). As आसुलिं करिष्ठः रोहीवती धेनुः ॥ By the Vārtika under VI, 3. 35 S. 836 शास्त्रा is changed into masculine शास्त्रिन् and then ईयच् is added by VI. 4. 145, S. 2008).

२००९ । प्रशस्यस्य अः । ५ । ३ । ६० ॥

शस्य शदिसः स्वादिशयोः ॥

2009. For प्रशस्य is substituted अ, when these affixes ishṭhan and iyasun follow.

Then applies the following.

२०१० । प्रकृत्यैकाच् । ६ । ४ । १६३ ॥

इडादिभ्यैकाच् प्रकृत्या स्यात् । श्रेष्ठः । श्रेष्ठान् ॥

2010. A monosyllabic bha stem retains its original form, without undergoing any change, before the affixes इष्ट, इमन् and ईयस् ॥

Thus श्रेष्ठः and श्रेष्ठान् ॥

२०११ । ज्य च । ५ । ३ । ६१ ॥

प्रशस्यस्य उवादिभ्यः स्वादिष्टेभ्योः । उवेष्टः ॥

* 2011. For prasasya, ज्य is also substituted before these two affixes.

As उवेष्टः ॥

२०१२ । ज्यादादीयसः । ४ । ६ । १६० ॥

शदिः परस्य । ज्याशान् ॥

2012. आ is substituted for the first letter of ईयस् after ज्य ॥

As ज्याशान् ॥

Note 1.—अच् is substituted for प्रशस्य by V. 3. 61, S. 2011.

2020. The affixes **विन्** and **मन्** are **luk-clided**, when **iṣṭhan** and **īyasun** follow

Thus **सखिन्—सखिष्ठ**, **सजीवान्—सजीविष्ठ**, **स्वयन्त—स्वयिष्ठ**, **स्वधीयान्—स्वधीयिष्ठ** ॥ सर्वेभ्यो सखिञ्ज, सख्य-
वेदानसिद्धयेन सखिष्ठ । उभाविवीह सखिणो, भवमनयोराविशयान सजीव्यान् । अयमस्यान् सजीवान् । सर्वेभ्यो
स्वयन्त भवमद्यासिद्धयेन स्वयिष्ठ । उभाविवीह स्वयन्तो, भवमनयासिद्धयेन, स्वधीयान् । अयमस्यान्-
धीयान् ॥

Note —This **सुप्** is a **jūṣṭhaka** or indicator that words ending in **विन्** and **मन्** or **वन्** form their comparative and superlative degrees by adding **ईयम्** and **इष्टम्** ॥

२०२१ । प्रशंसायां रूपम् । ५ । ३ । ६६ ॥

सुखन्त(निकृन्तत्य) । यत्सुखं पदं पदरूपं । यत्सुखं वचति वचतिकल्पम् ॥

2021 The affix **रूपम्** (**रूप**) comes, without change of connotation, after a stem^o (nominal or verbal) denoting praise.

Note —The word **प्रशंसा** means 'praise', and it qualifies the sense of the primitive; i. e. when the sense of the primitive is that of 'raise', then **रूपम्** is added. As a general rule the **स्वादिञ्** affixes, which do not change the denotation of the word, serve the purpose of prominently bringing forward one particular meaning out of the several meanings possessed by a primitive

Thus **यत्सुखं पदं = पदरूपं** 'a celebrated artist' So also **याज्ञिकरूपम्** ॥

The affix comes after a verbal word ending in **विद्**, for the word **तिङ्प्रथम** V 3 56 S 2002 is understood here also. Thus **वचतिकल्पम्**, **वचनारूपम्** or **वचनितिकल्पम्** 'who is celebrated, who two are celebrated or who all are celebrated in cooking' These words **वचतिकल्पम्** &c cannot take dual or plural, because the action denoted by the verb is only one, not many. These words are always in the neuter gender, by the general usage of the people

२०२२ । ईषद्समाप्ती कद्बद्धैश्चदेशीयिर् । ५ । ३ । ६७ ॥

ईषद्वृत्तौ विद्वाच्च विद्वत्कल्पम् । यत्सुखकल्पम् । यत्सुखकल्पम् । विद्वदेवम् । विद्वदेतीय । वचनितिकल्पम् ॥

2022 The affixes **कल्पम्** (**कल्प**), **देश्य**, and **देशीयर्** (**देशीय**) come after a nominal or a verbal stem which connotes a slight incompleteness

The word **समाप्ति** means 'fulness of objects'. A little non-fulness is called **ईषदसमाप्ति** ॥ Thus **विद्वत्कल्पम्**, **यत्सुखकल्पम्**, **यत्सुखकल्पम्**, **विद्वदेवम्** or **विद्वदेतीय** 'a clever but slightly incomplete' : e. 'tolerably clever'. So also after verbs, as **वचनितिकल्पम्** &c.

२०२३ । विमत्या सुयो बहुच्च पुरस्तात्तु । ६ । ३ । ६८ ॥

ईषदसमाप्तिनिमित्तेऽर्थे सुखकल्पकल्पितसमाप्तिवत् प्रीतिवन्तु वन्तु । ईषद्वृत्तं यत्सुखकल्पम् । यत्सुखकल्पम् । यत्सुखकल्पम् । यत्सुखकल्पम् ।

2023. Optionally to a declined noun may be added the affix बहुच् (बहु), but it stands before : when the sense is slight incompleteness.

This is the only exception to the general rule that an affix is added *after* a word. The affix बहुच् however is added *before* the word. The च् of बहुच् indicates that the udātta will fall on the final vowel of the word. See VI. 1. 153, S. 3710. Thus बहुपटुः 'a tolerably skilful person'. By the word 'optionally' it is indicated that the affixes कल्प &c also come as बहुकल्पः ॥ Why do we say सुपः 'to a noun ending in a case-affix i. e. a declined noun'. For it indicates that the affix is not added to finite verbs (सिद्धन्त) ॥ As पञ्चकल्पम् ॥

२०२४ । प्रकारवचने जातीयर् । ५ । ३ । ६६ ॥

प्रकारवति शायम् । काङ् ह्र प्रकारनाथे । पदप्रकारः पदजातीयः ॥

2024. The affix जातीयर् comes after a case-inflected word which expresses 'a speciality'.

That which distinguishes one thing from another is called प्रकार or 'speciality'. When a word expresses speciality, it is called प्रकारवचनः ॥ This word qualifies the sense of the primitive. The affix जातीयर् and the affix दाङ् V. 3. 23, S. 197: both denote प्रकार, but while जातीयर् denotes प्रकारवान्, the other denotes प्रकारवाच्य i. e. merely प्रकार ॥

Thus पदजातीयः 'he may be reckoned among the clever persons'.

Note:—The above Sūtra may, therefore be translated in these words also, "the affix जातीयर् has the sense of "belonging to the class of" "being of the nature of".

२०२५ । प्राग्विवाकः । ५ । ३ । ७० ॥

इवे प्रतिष्ठनाविगतः प्राक् क्त्विकारः ॥

2025. The affix ka (क) governs all the sūtras, as far as "ive pratikritan" (V. 3. 96. S. 2051).

Note:—Properly speaking क extends only upto V. 3. 86. S. 2041. Thus in the sūtra सङ्गते V. 3. 73. S. 2028 the word क् must be supplied to complete the sense. As सङ्गते, सर्वभक्तः ॥ This affix क् does not come after finite verbs (सिद्धन्त), but the affix क्त्वच् V. 3. 71 S. 2026 comes after such verbs. In other words, the phrase सिद्धन्त V. 3. 56, S. 2042 should be connected, by way of anuvṛtti, with the next sūtra, and not with this.

२०२६ । अन्वयसर्वनामामकच् प्राक् टेः । ५ । ३ । ७१ ॥

सिद्धन्तसुवन्ते ॥

026 The affix **akach** (अक) is added to an Indeclinable and to a Pronominal, before the last vowel of those words, in the sense of Prāgviya affixes.

Note—The **च्** shows that the acute accent falls on the final (VI 1 163 S. 3710) though the affix is inserted in the middle of the word. The phrase **विरुद्** V 3 58 S 2012 is understood here also. The **च्** debars **क्** ॥ Thus **विष् + अक् = विष्च् + अक् = विष्चके** ॥ Similarly **मीषके** **सर्वके** from **मीषे** and **सर्वे** ॥ So also after Pronominals, as **सर्वके** **विरुक्के** and **सर्वके** from **सर्वे** **विरुक्के** and **सर्वे** ॥

२०२७ । कस्य च ह । ५ । ३ । ७२ ॥

कान्ताप्यस्य एकरोऽन्तादेव स्वरकच ॥

2027 The letter **ह** is the substitute of the final **क्** of an Indeclinable, when the affix **akach** is added

Note—The word **अस्य** is to be read into this **च्** and not **सर्वनाम** because no Pronominal ends in **क्** ॥ Thus **भक्तिर्** **विरुद्ध** and **पुष्कर** from **भिक्** **दिहक्** and **पुष्क्** ॥ Thus **विष्क् + अक् = विष् + अच् + अक् = विष्चक्**, now comes the present rule and the final **क्** is changed into **ह** as **विरुद्ध** or **ह** ॥

२०२८ । अहाते । ५ । ३ । ७३ ॥

कस्यायमभाऽभक् । उच्यते । मीषके । सर्वके । विष्के ॥ श्रीकारत्कारमकारौ ह्यपि सर्वनामते माकणच् ० ॥ अथक् तु सुबन्तस्य च भाषकच् ० ॥ पुष्करो । भाषकवा । सुभकाह । भाषकाह । पुष्कवाह । श्रीकार्याहिकिच् । एवका । मवका ॥ अकथकारौ ह्यपीव कर्मकात् ० ॥ निष्कारत्कारच् वर । तुष्ठीकाराहते ॥ श्रीते कोमनीय ० ॥ तुष्ठीरहितस्तुष्ठीक । दन्तकि । जल्पतकि । भक्ति । विष्क् ॥

2028 The affix **क** (V. 3 70. S 2025) and **अक्** (V. 3 71 S 2026) come after a word, noun or verb, when something or somebody not known, is spoken of

This **अहात** or want of knowledge refers not to the object itself but to its relation with some other object. As **अथक्** whose horse? Similarly in **उच्यते** 'high (is it so?) **मीषके** Is it low? **सर्वके** 'was this agreed to by all' ॥ So also **विष्के** ॥ Similarly **दन्तकि** He cooks is it? **जल्पतकि** He speaks, does he?

The affix is added to **सुबन्त** words; e. to declined nouns and not to **प्रतिपदिक** or crude nouns as was required by IV 1 1 S 182. Sometimes, however the affix is added after a **Prātipadika** also. The usage will determine when the affix should be added to a **Nominal stem** (**Prātipadika**) and when to a **Subanta** word. Thus in **पुष्करार्थे** **जल्पताहि** **पुष्काह**, **भाषकाह** **पुष्कवा** **भाषकयो** the affix is added to the **Prātipadika** viz to **पुष्क**, **अस्वर** giving **पुष्कर**

असकद् which are then declined as Pronominals. But in the examples हृद्यक, गयका, स्वयकि, मयकि, the affix अक् is added to स्वक, मया (the Instrumental case of युष्मद् and अस्मद्), and स्वयि and मयि the Locative singular of the same.

Vart:—The fix अक् is added before the final syllable (ti) of a Sarvanama or a Pronominal a Prātipadika when a case-affix beginning with ओ, स or य follow.

Vart:—The affix is added to the *declined* pronoun, in the remaining cases.

Vart:—The affix काच् is added to the Indeclinable दृष्णीच् ॥ The च is indicatory, therefore, का comes before the final vowel (I, I. 47 S. 37). As दृष्णीच् + का = दृष्णीकाम्, as दृष्णीकामास्ते, दृष्णीकां तिष्ठति 'he remained silent'.

Vart:—When, however, the meaning is 'that whose habit is so', then the affix क is added, and the च of दृष्णीच् is elided. As दृष्णीकः 'a taciturn'.

The phrase तिष्ठन् (V. 3. 56. S. 2002) being understood here, the affix अक् comes after finite verbs also. As पचति—पचवकि । जल्पति—जल्पवकि ॥

• २०२६ । कुरिस्वते । २ । ३ । ७४ ॥

कुरिस्वोऽभोऽभवकः ॥

2029. The above affixes come when the thing is spoken of as contemptible.

Thus अश्वर्कः 'a sorry horse'.

२०३० । संज्ञायां कन् । ५ । ३ । ७५ ॥

कृत्स्निं कन् स्वान्तस्तेन वेत्संज्ञा गम्यते । शूद्रकः । शवकः । स्वार्थे वचनम् ॥

2030. The affix कन् (क) comes in the above sense of contemptible, when the whole word is a Name.

The word कृत्स्निं of the last sūtra is understood here also. This कन् debars क ॥ ईद्रकः । शूद्रकः ॥ The difference between कन् and क is in the accent. (VI. I. 197 S. 3686).

२०३१ । अनुकम्पायाम् । ५ । ३ । ७६ ॥

पुत्रकः । अनुकम्पितः पुत्र इत्यर्थः ॥

2031. The above affixes come when compassion is denoted.

The word अनुकम्पाम् means 'compassion, pity, endearment'. Thus पुत्रका 'the little child', 'poor child'.

२०३२ । गीती च तद्युक्तात् । ५ । ३ । ७७ ॥

सायशानादिकयाथो नीतिवृत्तस्वो गम्यमानायाः कृपापुत्रात्कण्ठस्य स्वान् । इत्त ते धानका ।
सुदका । एदकि । अदकि । पूर्वेष्वनुकम्पानाद्यस्य । अनेन तु परम्परासम्बन्धोऽस्ति । शरोप ॥

2032 Also as an expression of courteousness, the above mentioned affix is added to that by which compassion is shown

The word वीति means 'policy' or 'expedient', such as 'conciliation', 'dissension' and punishment' सद्युक्तान् means 'joined with that', i. e. with gift compassion &c. In other words, the things signified by the bases, are connected as means of relief with the persons or things that have been objects of compassion. Thus, इत्त तु धानका 'alas! here are barley for you' एदकि अदकि 'O-dear! come and eat' (These words are supposed to be addressed to a person who is starving, by one who wants to relieve him. Being moved with compassion, he entreats courteously the object of sympathy, with gifts to relieve his want) In the last Sūtra the affix was added, in the sense of compassion to the name of the person or action that evoked pity. In the present sūtra, the affix is added to the object or action by which pity is shown. The word एदकि is from एदि the Imperative second person singular of इ 'to go' with the upasarga ए ॥

२०३३ । बहुवो मनुष्यनाम्न्युज्या । २ । ३ । ७८ ॥

पूर्वेष्वनुकम्पयित्वा ॥

2033 The affix thach (इक) is optionally added to a word of more than two syllables, being the name of a human being, as an expression of compassion or of courtesy joined with compassion

In the alternative we have क्त् also. As अनुकम्पितो देवदत्त - देविक (देवदत्त + इक = देव + इक V 3 83 S 2035) When क्त् is added there is no shortening of the base, as देवदत्तक ॥ Similarly काञ्चिक or कञ्चनक ॥

Why do we say बहुव्य 'after a polysyllable? Observe वत्तक । वृत्तक ॥ Why do we say 'being a Man name? Observe महाबाहुक महाबाहुक, which are epithets and not Proper Nouns (मही बाहु वत्स), or these are names of quadrupeds

२०३४ । घनिलचो च । २ । ३ । ७९ ॥

सन्धेय ॥

2034 Also the affixes ghan (इय) and ilach (इत्त) come after a word of more than two syllables, being the name of a human being, when compassion or courtesy joined with compassion is expressed.

Note :—The force of च is that the other affix कन् also comes, as well as टच् ॥ Thus from देवपत्न, we have: देवियः, देविलः, देविका, देववत्तकः (V. 3. 83. S. 2035).

२०३५ । टाजादावूर्ध्वद्वितीयादचः । ५ । ३ । ८३ ॥

अस्मिन्प्रकरणे षष्ठोऽजातिवत्त्वस्य तस्मिन्प्रत्ययेने भक्तोर्द्वितीयावच ऊर्ध्वे सर्वे लुप्यते । अतुकाग्नि-
सो देववत्तो देविकः । देवियः । देविलः, देववत्तकः । अतुकाग्निता वायुवत्तो वायुवत्तकः । टप्रहाणुवत्तो
द्वितीयावच कविधानार्थम् । वायुकः । पितृकः ॥

अतुर्धावच ऊर्ध्वस्य लोपोः वाच्यः * ॥ अतुकाग्निवत्तो इहस्पतिकः वत्तो, इहस्पतिकः ॥

अनजादौ च विभाषा लोपो वक्तव्यः * ॥ देववत्तकः ॥ इयकः ॥

लोपः पूर्वपदस्य च * ॥ वृत्तिकाः । वृत्तियः । वृत्तिलः । दत्तकः ॥

विनावि प्रत्यये पूर्वोत्तरपदयोर्धा लोपो वाच्यः * ॥ देववत्तकः । वत्तः । देवः ॥ सत्यनाम । भामा ।

सत्य ॥

दवर्णाल हलस्य च * ॥ भावुवत्तः भावुलः ॥

अतुर्धावचि * ॥ सविदियः । सवितृलः ॥ न इति लोप उदा भाषाय् ।

अतुर्धावनजादौ च लोपः पूर्वपदस्य च ॥

अप्रत्यये तद्विदेह दवर्णाल हलस्य च ॥ २ ॥

2035. When *tha* (V. 3. 78 S. 2033) or one of the fixes beginning with a vowel (V. 3. 79, 80 S. 2034, 2036) *tau-* it above, follows, there is elision of all that portion which comes after the second vowel of the name of a human being.

The word *लोप* is understood here from V. 3. 82. S. 2039. The word *पूर्वम्* indicates that the *whole* of that portion of the term which follows the second vowel should be elided, otherwise, only the first letter of the third syllable would have been elided (by I. 1. 54. S. 44). The illustrations have been given above. Thus *देववत्त + इक*; here all the letters after the *व* of *देव* could be elided: as *देविक*, so also *देवियः, देविलः* ॥

The affix *ट* is replaced by *इक्* or *क* (VII. 3. 50; 51), hence its special mention in this sūtra. For had it not been used, the sūtra would have run thus. 'When an affix beginning with a vowel follows &c' This rule would have applied to *इक्* substitute of *ट*, but not to *क* substitute of *ट* which comes after words ending in *उ, ऋ, नृ, इस्* and *उक्* ॥ But it is intended that *क* (and not *इक्*) substitute of *ट* should be added to words whose second syllables end in *उक्* (*उ* or *क*) vowels. If it be said that *इक्* substitute of *ट* would be sufficient for words like *वायुवत्त* &c. also as it will cause the elision of the third and subsequent syllables; and when such syllables are elided, *क* would be the proper substitute to add to *वायु* and not *इक्*, which we can do by the rule of *sthanivat*; we say, it is not so. For if it were the case, we should add the *क* substitute and not *इक्* in the following, *मयिल + उक्* (VI. 4. 51 S. 2313) = *मयित् + उक्* (VI. 4. 51 S. 311), because, after elision, *मयित्* ends with *त्*

But we know that क is not added but ह्क, and we have कपितिका ॥ Hence the employment of क in the sūtra is proper as वासुदत्त—वासुक, विभूदत्त—विभूक ॥

Vart —It should be stated that the portion after the fourth vowel is elided in certain cases As अतुकम्पिता वृहस्पतयत्ता—वृहस्पतिक, वृहस्पतिय, वृहस्प-
'चित्त ॥

Vart —When an affix not beginning with a vowel follows, the elision is optional Thus देवदत्त + कम्प = देवदत्तक or देवक वृहदत्तक or वृहदक ॥

Vart —There is elision of the first term, when these affixes कम्प &c. denoting compassion, whether beginning with vowel or not, follow Thus कतिक, वलित, वलिय दत्तक from देवदत्त or वृहदत्त or वासुदत्त &c.

Vart —The diminutive of compassion or endearment may be formed without adding any affix, by simply dropping either the first or the second term of the name Thus दत्त or देव from देवदत्त वल्यनामा—नामा or वृहत् ॥

Vart —The affix ह्क is replaced by क्क after a word ending in ह्क as, वासुक from वासुदत्त वसुक—वसुदत्त ॥ The क्क is a designation for kopa in the terminology of the ancients

Vart —So also after a word ending in क्क as लवित्क or लविभिय ॥

२०३६ । मात्तानुपादेरदणुचौ च । ५ । ३ । ८० ॥

उपदेशपूर्वाभातिवर्षिकाम्पूर्वविधये अदणु इण् एतो स्त । आत्तानुपादे । मात्ता महत्त
पुत्रार्थम् । अतुकम्पित इवेणुदत्त इण्ड । इण्डक । इण्डिक । इण्डिय । इण्डित । इवेणुदत्तक ।
अह् क्कयाणि ॥

2036 According to the opinion of Eastern Gram-
marians, the affixes adach (अड) and vuch (वुक) also come
after a human-name beginning with the word उप ॥

The च shows that the former affixes also come The sense of the
affixes are the same as above viz compassion or courtesy Thus from the word
उप-वृहत्त we have 1 इवेणुदत्तक (kan) 2 अडिक (thach) 3 अडित (ilach) 4 अडिच
(ghan) 5 वुक (vuch) 6 उपड (aḍach) The shortened forms are by V 3 83
E 2035 In diminutives, the forms are generally shortened The word मात्ता
is used as a sign of respect (pujārtha) for the word अ was understood in the
aphorism by अनुपत्ति from V 3 78

२०३७ । आतिनाञ्ज फन् । ५ । ३ । ८१ ॥

अनुपत्त्यात् इत्येव । आतिनाञ्जो च अनुपत्त्यात्पथयतिस्त्वात्कम्पयात्तुकात्पथाया भवितो च । तिङ्क ।
याञ्जक । याञ्जक ॥ द्विविध इत्यन्तर एतन्निर्देशो वक्तव्य ॥ अनुपत्ति कर्तव्य कर्तव्य ॥
पञ्चानुपत्त्यात्पथयतिस्त्वात्कम्पयात्तुकात्पथाया भवितो च । तिङ्क । याञ्जक इति ॥
यथाञ्ज इति पञ्चानुपत्त्यात् ॥

2037. The affix *kan* क. is added to the Name of a human being, which expresses a special idea: when compassion, or courtesy is meant.

The word *manushya nāmanā* of S. 2033 is understood here.

The *जातिनामन्* are words like *घ्वाच्* &c. which are well-known names of particular species of animals &c. but which come to be applied to men by way of metaphor. The *anuvṛtti* of बहुच् does not extend to it. This is a general rule. Thus सिद्धकः, चरन्कः, रत्नकः ॥ The word *व्य* being understood. In this sūtra, the previous affixes also come, as सिद्धिनः ॥ The word *नामन्* is used along with *जाति*, to prevent the affix being added to the word-form *जातिः* (I. I. 68).

Vārt:—When the second vowel is *ओ*, *प्रै*, *ए*, or *ऐ*, then this is also elided. *अः* लक्षिकः from लक्षोदः, कक्षिकः from कक्षोदः ॥

Vārt:—When the first member consists of a single syllable, there is elision of the second member: as *व्यपिकः* from *व्यप्याधीदृच्* (the *च्* changed back to *च्* because the stem is now *म* and not *वद्* and rule VIII. 2. 39 S. 84 does not apply). So also *स्युषिकः* *स्यपिकः* ॥ The form *वडिकः* (and not *वडिकः* from *वट्*) is an exception. It is diminutive of *वडहृत्सिदृच्* ॥

२०३८ । शेषजसुपरिविशालवरुणार्थमादीनां तृतीयत् । ५ । ३ । ८५ ॥

एषां मनुष्यनाम्नां जातौ परे तृतीयादयः कर्ध्वे स्त्रियः स्यात् । पूर्वस्वापवादः । मनुकम्पितः शेषजदत्तः शेषलिकः । शेषलियः । शेषलिकः । सुपरिकः । विशालिकः । वरुणिकः । अर्थनिकः ॥

2038. There is elision of that portion of the word, which follows the third vowel, in the case of a man-name beginning with *Sevala*, *Supari*, *Viśāla*, *Varuṇa*, and *Aryaman*, when the above affixes *ṭha* or those having an initial vowel follow.

This debars the previous sūtra. Thus *स्युकम्पितः* शेषजदत्तः = शेषलिकः, शेषलियः, शेषलिलः, सुपरिकः, सुपरियः, सुपरिलः from *सुपरित्*च्, so also *विशालिकः*, *विशालियः*, *विशालिलः*, *वरुणिकः*, *वरुणियः*, *वरुणिलः*, *अर्थनिकः*, *अर्थनियः* and *अर्थनिलः* ॥

२०३९ । अजिनान्तस्योत्तरपदलोपश्च । ५ । ३ । ८६ ॥

अजिनान्तानामनुष्यनाम्नोऽनुकम्पार्था क्व दस्य चोत्तरपदलोपः । मनुकम्पितो घ्वाच्अजिनोः । घ्वाच्कः । सिद्धकः ।

2039. The affix *kan* (क) comes in the sense of compassion, after a man-name* ending in *अजिन*, and this second member is elided before the affix.

The words कृत् and मनुष्यनाम्न are understood in this sūtra. Thus व्याघ्रज from व्याघ्राजिन and सिंह from सिंहाजिन ॥ Vyāghrājina and Sinhājina are names of men.

२०४० । अल्पे । ५ । ३ । ८५ ॥

अल्प नैल तैलिक ॥

2040. The above-mentioned affixes क (V. 3. 70 S. 2025) and the rest come in expressing the small quantity or small number of anything.

Thus अल्प नैल = तैलिक 'a little oil'

२०४१ । हृस्वे । ५ । ३ । ८६ ॥

ह्रस्वी वृक्षो वृक्षक ॥

2041. The above mentioned-affixes (V. 3. 70 S. 2025) come in expressing shortness of length or diminutive.

The ह्रस्व here is opposed to दीर्घ or 'long'. Thus ह्रस्वीवृक्ष = वृक्षक 'a small tree'

२०४२ । संज्ञायां कन् । ५ । ३ । ८७ ॥

ह्रस्वदेशका वा लक्ष्णा तस्या नम्यमानाया कन् । पूर्वस्यापवात् । देशक । देशुक ॥

2042. The affix kan (क) comes when the short thing is a Name

Thus वराक . देशक ॥ This debars क ॥

२०४३ । कुटीसमीशुण्डाभयो रः । ५ । ३ । ८८ ॥

ह्रस्व कुटी कुटीर । समीर । शुण्डार ॥

2043. The affix र comes after the words kutī, śamī and śundā, when shortness of length is meant

The word ह्रस्व is understood here, but not लक्ष्णा ॥ This debars क V. 3. 70 S. 2025. Thus ह्रस्वा कुटी = कुटीर, समीर and शुण्डार ॥

Note:—The derivatives are masculine names; though the primitives are feminine

२०४४ । कुत्वाङ्गुपच् । ५ । ३ । ८९ ॥

ह्रस्वा कुत् . कुत्तुप । कुत्तु हत्ते मेरुवात् ह्रस्वा वा कुत्तुप पुमान् ॥

2044. The affix ḍupach (उप) comes, in expressing diminution, after the word kutū 'a jar'.

This debars क ॥ Thus कुत्तुप, from कुत् the long क being elided owing to र ॥ It means ॥ small leatheren vessel for oil. This word is neuter also as, कुत्तुपच् ॥ See Amarakośha II 9 ॥

२०४५ । कास्तुमोणीभ्यां शृत् । ५ । ३ । ६० ॥

आयुधवियेषः कास्तुः । इत्या सा कास्तरी । मोणीतरी ॥

2045. The affix *shṭarach* (त्तरे with feminine ई IV. 1. 40. S. 497) comes in expressing diminutive, after the words *kāstū* and *gōṇī*.

Thus इत्या कास्तुः = कास्तरी 'a small lance'; मोणीतरी; 'a small sack'.

२०४६ । वस्तोश्चाश्वर्वभेम्यश्च तनुत्वे । ५ । ३ । ६१ ॥

वस्ततरः । द्वितीये वयः प्रातः । वस्ततरः । अश्वतरः । अश्वमतरः । मनुष्यनिमित्ततदुत्त एषादयः ॥

2056. The affix *shṭarach* expresses slenderness, after the words *vatsa*, *uksha*, *aśva*, and *ṛishava*.

The *anuvṛitti* of इत्स्व ceases. Thus वस्ततरः, 'a weaned calf' becoming slender in reaching the second period of its age. वस्ततरः 'a slender bull': being the third age of a वस्त ॥ अश्वतरः 'a mule': (तस्व तदुत्तमव्यपिशृक्तार); अश्वमतरः 'a slender bull or that cannot draw the load'.

• २०४७ । किंयत्तदोर्निर्धारणे द्वयोरेकस्य उत्तरच् । ५ । ३ । ९२ ॥

अनयोः कतरो वैष्णवः । यतरः । ततरः । महाविभाषया कः । यः । सः ॥

2047. After the words *kim*, *yat* and *tat*, in determining of the one out of two, comes the affix *ḍatarach* (अतरै with the elision of the final इन् and अद्) ॥

Notes:—This affix comes in the *svārtha* sense. The differentiation of a portion from the whole by means of its peculiar caste, action, attribute or name is called निर्धारण or specification.

Thus अनयो कतरो वैष्णवः 'amongst these two, who is a Vaishnava'.

Similarly यतरः 'of the two the one who', ततरः 'of that two—the one'.

The *taddhita* affixes being optional by the Great option of *sūtra* IV. 1. 82. S. 1072 this idea may be expressed by the word कः, यः or सः also. As, को भवती देवदत्तः स भ्रान्तस्तु 'who amongst you two is Devadatta, let him come'.

२०४८ । वा बहुनां जातिपरिप्रश्ने षटमच् । ५ । ३ । ६३ ॥

बहुनां मध्ये एकस्य निर्धारणे षटमच् वा स्यात् । जातिपरिप्रश्न इति प्रश्नश्चातपाकरे । कतनो भवती कः । यतनः । ततनः । यादृशानकनस्यम् । ककः । सकः । महाविभाषया यः यः ॥ किनोऽसिनिपत्वे अतरजवि * ॥ कतरः ॥

2048. The affix *ḍatamach* (अतमै with the elision of the last syllable) comes after *kim*, *yat* and *tat*, optionally, when the object is the determining of the one out of many, the question being that of *jāti*.

The phrase the question being that of caste' is redundant

The words कियन्तः and निर्योरेण एकस्य are to be read into the sūtra Thus कतनो भवता कट 'which of you Sirs is a Kaṭha Brāhmana?' कतनो भवता कट एतन् भागच्छतु that one of you, Sirs, who is a Kaṭha let him come' The word वा 'optionally' indicates that the affix क् (V 3 71 § 2026) also comes, as कतना भवताकट चक्ष भागच्छतु ॥ This idea may be expressed by क क् and वा also, owing to the बहुविधाया (IV 1 82 S 1072) as का भवती कट वो, भवता कट च भागच्छतु ॥

Vdt —The affix क्तर has also this force after the word किय as कतनो भवता कट 'which of you Sirs is a Kaṭha Brāhmana?' As may be inferred from the sūtra. कतनकतनो जातिविधिष (II 1 63 ॥ 742)

२०४६ एकाक्ष प्राचाम् । ५ । ३ । ६४ ॥

उत्तरेण उत्तमस्य एवाह । अणवर्णकस्यो वैच । एवासेकस्य ॥

2049 After the word एक, according to the opinion of Eastern grammarians, may be added the affixes ङित्त्रच and दात्तमच in the above senses

The च draws in उत्तरेण ॥ That is उत्तरेच comes when one out of two ॥ to be specified, and उत्तमच when one out of many is to be specified The word जातिविधिष does not govern this sūtra it being a general rule Thus अनयोःकेतय वैच । एवासेकस्य ॥

The word एवासाच् is for puṣārtha because the word वा is already understood in the sūtra.

२०५० । अणवर्णकस्य कट । ५ । ३ । ६५ ॥

आकल्पेकेन गर्विष । येनैव कुस्त्वते तद्विरोधादणच । स्वत कुस्त्वित् ॥ कुस्त्वित् एवच ॥

2050 The affix क् (क) comes after a nominal stem, in expressing scoffing

Thus अणवर्णक Grammar used in a derisive sense when its study produces pride. As आकल्पेकेन नाव एव गर्विष thou art proud because thou hast read grammar only Here the word आकल्प is used in a mocking sense. When however the derision applies to the person itself then क्त् is added by V 3 14. S 2029 as देवदत्तक &c

So far the governing power of क V 3 70 S 2025

————— ० —————

अथ तद्धित तद्राज प्रकरणम् ॥

CHAPTER XXXIX.

TADRĀJA AFFIXES.

२०५१ । इवे प्रतिकृतौ । ५ । ३ । १६ ॥

कन् स्यात् । अथ इव प्रतिकृतिः अन्वकः । प्रतिकृतौ किम् । गौरिव गवयः ॥

2051. The affix कन् means also 'like this'; when the imitation of a thing is to be expressed.

The word कन् is understood here. Thus अथ इवाकथं प्रतिकृति = अन्वकः 'an imitation of a horse' in wood or clay &c. Why do we say 'imitation?' Observe गौरिव गवयः "The gayal cow".

• २०५२ । संज्ञार्यां च । ५ । ३ । १७ ॥

इत्यर्थे कन् स्यात्संज्ञार्यां चेत्यंता गन्वते । अप्रतिकृत्यर्थेभास्मः । अन्वसदृशस्य संज्ञा अन्वकः । उद्भूतः ॥

2052. The affix kan comes in the sense of 'like this', when the whole word so formed is a Name.

This applies when imitation is not meant. Thus अन्वसदृशस्य संज्ञा = अन्वकः 'a thing reminding a horse'. उद्भूतः ॥

२०५३ । लुप्प्रमुच्ये । ६ । ३ । १८ ॥

संज्ञार्यां विहितस्य कनो लुप्प्रामुच्ये वाच्ये । अन्वया लुप्तस्यः पुमान् । अन्वेषे च ननु लुप्प्रमुच्ये । उद्भूतः ॥

2053. When in the same way = Man is denoted, the affix is elided by lup; the word retaining its number and gender.

Thus अन्वया (अन्वेषेणमुच्यः) 'straw-man' i. e. an effigy in straw. So also वाधका &c. For accent see VI. 1, 204 S. 3692.

Note:—Why do we say 'a man' ? Observe अन्वकः, उद्भूतः &c. This sūtra may be considered to be an enlargement of V. 3. 100, S. 2055.

२०५४ । जीविकार्ये चापत्ये । ५ । ३ । १९ ॥

जीविकार्यं वादिकीयमाणं तस्मिन्वाच्ये कनो लुप्प्रस्यात् । वासुदेवः । शिवः । स्कन्दः । देवतकानां जीविकार्यास्तु देवप्रतिकृतिष्विदम् । अपत्ये किम् हस्तिकान्निगमिणीति ॥

2054 A similar elision of the affix कन् takes place then also, when the figure is made a means of livelihood, it being presumed, that no traffic is driven thereby.

That which is bought and sold is called वप्य, that which is not so dealt with is अप्य. The rule applies to the images of gods which are made means of subsistence by a low order of Brahmanas, not by selling them, but by exhibiting them from door to door. Thus वासुदेव 'the idol of Vāsudeva' शिव 'the idol of Śiva' स्कन्द &c

Why do we say अप्ये? Observe, इलिकान् विक्रीयति 'he sells the images of elephants' बभ्रुकान्, रथकान् ॥

Note — This rule is also an amplification of V. 3 100 §. 2053

२०५५ । देवपथादिभ्यर्क्ष । ५ । ३ । १०० ॥

कामा लुप्तवान् । देवपथ । हसपथ । पाट्टतिगणोऽप्य ॥

Note — सर्वाद्यु पूजनायांश्च चित्रकर्मणामप्यु च ।

इदे मतिक्रमो लभ कनो देवपथारिषु ॥

2055 After the words devupatha &c, there is similar elision of the affix लान्, (V. 3 96 § 2051 and 97 § 2052) expressing an imago or a Name,

The देवपथ class is आकृतिगण ॥ Thus देवपथा, हसपथ ॥

1 देवपथ, 2 हसपथ, 3 चारिवध, 4 रथपथ, 5 ह्यलपथ, 6 कल्पिय, 7 राजपथ, 8 राजपथ, 9 यथपथ, 10 चक्रपथ, 11 विष्णुपथ (सिंहपथ), 12 विजयगति (सिंहगति), 13 उद्वृषीष (उद्वृषीष), 14 वायव्यगु (वायव्यगु) 15 हस, 16 हस, 17 हस, 18 पुष्य, 19 मक्ष्य, 20 जपपथ, 21 रथ, It is आकृतिगण ॥

Note — The affix कन् is elided when the imitation is an imago of a god that is worshipped or a picture or a design on a flag. As शिव, विष्णु are examples of gods अर्जुन 'the picture of Arjuna', दुर्योधन 'the picture of Duryodhana' कृपि 'the flag having the figure of monkey' मकर the eagle-flag

२०५६ । वस्तेर्दन् । ५ । ३ । १०१ ॥

इदेतद्वर्ततश्च । वस्तिवस्तिवस्ति विद्वस्ति । वस्तिवस्ति वस्तिवस्ति । वस्तिवस्ति ॥

2056. The affix ध्ना एव comes after vasti, in the sense of 'like this'.

The word इव is understood here. The affixes taught hence forward come in a general sense, and are not confined to images. Thus वस्तिवस्ति = वस्तिवस्ति 'like the abdomen'.

२०५७ । दिव्यापा द् । ५ । ३ । १०२ ॥

दिश्या इति कर्माविनाशकस्तीत्यत्र । दिश्या दिश्यापथ । दिश्यापथ ॥

2057. The affix *ḍha* (ष्व) comes after *śilā*, in the sense of 'like this'.

Thus शिलैव - शिलेश्च दधिः curd, hard as stone. According to some the affix इष् also comes after शिला, by dividing this sūtra into two : namely (1) शिलायाः "the affix ḍhan comes after śilā". (2) इः "So also the affix ḍha". as शिलैव ॥

२०५८ । शाखादिभ्यो यत् । ५ । ३ । १०३ ॥

शाखेय शाख्यः । कुल्यः । जयमदिव जयन्व्यः । अजयः । शरन्व्यः ॥

2058. The affix *yat* comes, in the sense of 'like this', after *śākhā* &c.

Thus शाखेय = शाख्याः, कुल्यः (VI. 1. 213 & 3701) जयन्व्यः, अजयः, शरन्व्यः ॥

1 शाखा 2 कुल्यः, 3 जयन्, 4 अजयः, 5 शरन्, 6 अजयः, 7 शरन्, 8 स्कन्धः, 9 स्कन्धः, 10 शरन्, 11 शिरस्, 12 अजयः, 13 शरन् ॥

२०५९ । द्रव्यं च भव्ये । ५ । ३ । १०४ ॥

द्रव्यमदं ब्राह्मणः ॥

2059. The word *dravya* is anomalous, meaning beautiful.

The word *dravya* is formed by adding *ḍh* to the word *drū* ॥ The word *मन्त्र* means 'nice, excellent, proper, fit, being or containing in himself all the desired requisites'. As द्रव्योदं ब्राह्मणः 'how nice this Brāhmaṇa'.

२०६० । कुशाग्राच्छः । ५ । ४ । १०५ ॥

कुशाग्रमिव कुशाग्रीया बुद्धिः ॥

2060. The affix *chha* (ईय) comes in the sense of 'like this', after the word *kuśāgra*.

Thus कुशाग्रीया (कुशाग्रमिव कुशाग्रत्वात्) बुद्धिः "Intellect sharp as the point of the kuśa grass". कुशाग्रीयं वस्त्रम् ॥

२०६१ । समासाच्च तद्विषयात् । ५ । ३ । १०६ ॥

इवार्थविषयास्तमासाच्छः स्यात् । काकवासीयो देवदत्तस्य यथः । इह काकतालसमागमसदृशधी- रसमागम इति समासार्यः । तत्पुत्रः काकमरणसदृशस्तु प्रत्ययार्थः । अत्राकृपागीयः । अत्राकृतेपनत इति फलितोऽर्थः ॥

2061. The affix *chha* (ईय) comes also, only in the sense of 'like this', after a compound noun which contains in itself the force of 'like this'.

Note:—The word *तद्* refers to *इव*, and *तद्विषय* means इवार्थविषय ॥ A compound which is formed with the force of *इव*, takes the affix *च्*, when a second *च्* is to be

indicated. In the chapter on Compounds, no samasa is taught with the force of इत्, this sūtra, therefore, indicates by implication that such a samasa of two nouns can be formed, having hidden in it the sense of इत् ॥ Such a samasa will come under the head of सुप् सुप् समास (II 1 4 B 619)

Thus काकतालीयम्, यज्ञाकृपाणीयम्, अन्यकृतकीयम् ॥

The word काकतालीयम् means 'like the crow and the palm fruit the unexpected and sudden fall of a palm fruit upon the head of a crow so as to kill it, at the very moment of its sitting on a branch of that tree, and is used to denote a very unexpected and accidental occurrence' Thus Devadatta happens to enter a village, and on that very day, robbers happen to attack the village, and in the fray, Devadatta is killed, this coincidence of the robbers, and Devadatta is called काकतालीयसमास, and the killing of Devadatta is like that of the crow by the *palm fruit*. The first case of समास will form the compound, the second case of इत् will give rise to the affixing of छ as काकतालीया देवदत्तस्य इत् (the compound काकतालीयसमास meaning काकतालीयसमाससदृशश्चैव समासः and the derivative word काकतालीयः meaning काकतालीयसदृशः)

Similarly यज्ञाकृपाणीयम् means 'like the death of a goat (ajā) by the accidental falling of a sword (kṛpāṇa) as the goat was passing' Similarly अन्धकृतकीयम् means "like the accidental falling of a tual (atarakita) in to the hands of a blind person who thus captures it. All these are unintentional (atarakita) and curious (chirikarana) coincidences. In short, these words mean 'accidentally', 'unexpectedly'.

२०६२। अङ्कुराणि ॥ ५। ३। १०७ ॥

शर्करा

2062. The affix अङ् (अ) comes in the sense of 'like this', after the words शर्करा &c.

Thus शर्करा - शर्कराङ्,

1 शर्करा, 2 कपाटिका, 3 कपाटिका 4 कनिष्ठिका (कनिष्ठिका विष्टिका कनिष्ठिक), 5 अङ्गुली 6 शतपत्र, 7 गोलेपन, 8 लोम्ब, 9 गोत्रुष्क 10 मण्डी (मण्डि), 11 मण्डु (मण्डु), 12 विकटा ॥

२०६३। अङ्गुलीयम् ॥ ५। ३। १०८ ॥

अङ्गुलीयम् ॥ अङ्गुलीयम् ॥

2063. The affix अङ्क (अङ्क or अङ्क) comes in the sense of 'like this', after the words अङ्गुली &c.

Thus अङ्गुलीयम् (-अङ्गुलीय) अङ्कुराणि ॥

1 अङ्गुली (अङ्गुली) 2 मण्ड 3 मण्ड 4 मण्ड, 5 मण्ड 6 मण्ड, 7 मण्डुली (मण्डुली) 8 मण्ड, 9 मण्ड 10 मण्ड, 11 मण्ड, 12 मण्ड, 13 मण्ड, 14 मण्ड, 15 मण्ड, 16 मण्ड, 17 मण्ड ॥

२०६४ । एकशालायापुत्रजन्यतरस्याम् । ५ । ३ । १०६ ॥

एकशालायाव्यवित्तये ङञ्जा षत्वे ङञ् । एकशालेव एकशालिकः । एकशालिकः ॥

2064. The affix *ṭhach* (इकं) also comes optionally after the word *ekasālā*, with the force of 'like this',

Thus एकशालिकः by *ṭhach* or एकशालिकः by ङञ् ॥

२०६५ । कर्कलोहितादीकङ् । ५ । ३ । ११० ॥

कर्कः शुक्लोऽश्वः स इव कार्कीकः । लौहित्रीकाः स्फटिकः ॥

2065. The affix *ईक* comes in the sense of 'like this' after *karka* and *lohita*.

Thus कार्कीकः 'like कर्क or white horse'. लौहित्रीकाः स्फटिकः 'a crystal though not itself red, appears red, owing to the reflection of some thing behind it'.

२०६६ । पूनाञ् व्योऽग्रामणीपूर्वात् । ५ । ३ । ११२ ॥

द्वार्यो निवृत्तः । नानाजातीयं अनिश्चलवृत्तव्यैर्ज्यकाग्रधाताः सङ्घः पूनास्तेद्वापकास्त्रार्थे ङञ् स्यात् । लौहित्यवज्या ॥

2066. The affix *ṅya* (ङ्) is added without changing the connotation, to a word denoting a horde, but not when the word is derived from the name of their leader.

The anuvṛtiti of *ङ्* ceases. The word *पूना* means a crowd of men of various castes, having no fixed livelihood, connected together with the object of acquiring wealth &c. Thus लौहित्यवज्रः 'the red bannered horde'. *duat* लौहित्यवज्रौ, pl. लौहित्यवज्राः ॥ Similarly, शैब्यः, शैब्यौ, शिवयः, चातक्यः, चातक्यौ, चातकाः ॥ In the plural, the affix is elided by II. 4. 62. S. 1193.

Note:—Why do we say अग्रामणीपूर्वात् ? Observe देवदत्तकाः (V. 2. 78, S. 1878)

'a horde whose leader is Devadatta'. From this sūtra, commence the तन्नाम affixes &c, the affixes that have the sense of 'King thereof'. The affix *व्य*, therefore, has this meaning also viz. 'the leader of the horde'. Here we repeat V. 3. 113, S. 1190 owing to the context.

२०६६ । क ॥ व्रातङ्फजोरक्षियाम् । ५ । ३ । ११३ ॥

व्राते । कापोतपाश्वः । षङ्म् । कौञ्जाश्वः । व्राधायन्यः ॥

2066. A. The affix *ṅya* comes after the name of a wild band, and after a word ending in *chpbañ* (अग्रणे IV. 1. 98. S. 1049) without change of sense ; but not in the feminine.

A collection of persons of different castes, having no determined livelihood, and living by violence are called *व्रात* or 'wild band'. Thus कापोतपाश्वः

२०७२ । ज्याद्वयस्तद्राजा । ५ । ३ । ११६ ॥

एतान्त्रय इत्याद्य उक्ता एवस्वरा ल्यः । तेनास्त्रियां बहुषु लुक् । लोहितपत्र । कपोत-
पाका । कौञ्जायना । ब्रह्मायना इत्यादि ॥

2072. The affixes *ñya* &c, (V. 3. 112 & 2066) are called *tadrāja*.

The illustrations of *Tadrāja* affixes have been given above. The word *ह्रस्वा* occurs in *Sūtra* II. 4. 62 S 1193.

Being *tadrāja*, the affix is elided in the plural number of non feminine words. As *लोहितपत्रजा* (S. 2066), *कपोतपाका* (S 2066 A), *कौञ्जायना* (S 2066- A), *ब्रह्मायना* : (S 2066 A) &c.

२०७३ । पाश्चतस्य संख्यादेर्वीप्सायां बुद्ध लोपक ॥ ५ । ४ । १ ॥

लोपकश्चतस्रस्यैभिः कस्वार्थे ॥ चतस्रो न स्यान्निबन् । चतस्र् । कश्चित्तायै इति समासि क्वेति
सत्य । इत्यत्र चिदादेर । द्वौ द्वौ पादौ द्वाति द्विपरिकाय ॥ द्विपरिकाय ॥

पाश्चतस्र् लनस्यैकस्वभावि चतस्रात् ॥ द्विभोवादिभ्यश्च ॥

2073. The affix *vun* (वुन्) comes after the words *pāda* and *śata* when preceded by a numeral, the sense being that of distributive relation; and the final of the stem is elided.

Prātipadikas preceded by a numeral and ending in the words *चत* or *शत* take the affix *वुन्* when a distributive sense (*संख्या*) is to be expressed; and by the addition of this, the final is elided.

By VI. 4. 148 the final *च्* of *pāda* and *śata* would have been elided before the *taddhita* affix *vun*; even if such elision was not taught in this rule. The repetition of the word *लोप* in this rule, therefore, indicates that the elision ordained here is not one caused by the affix. For if the elision had been caused by the affix, then by I. 1. 57, such *लोपविह* or "substitute" would be equivalent to the principal (*sthānivat*); and would thus debar the application of the rule VI. 4. 130 by which *चत* *pād* (and not *Pāda*) is changed into *चद्* ॥ In other words, the *लोप* taught by *क्लोपे च* is *चयविहित* or caused by some thing which is subsequent, namely, by a *taddhita* affix or by *इ* or *ई* affix; therefore, this *लोप* would be *sthāni vat* for the purposes of the rule which would apply to something preceding it. (I. 7. 57 S 50) Therefore, *पद्* becomes *sthāni-vat* to *pād*. Therefore, the *anga* or base ending with ' *pāda* ' will be called *च्*. and not the base ending with ' *pād* ', and therefore VI. 4. 130 which applies to *च्* bases will not apply, and there will be no substitution of *चद्* for *चत्*, as there is not in the form *चतस्र* ॥ But we want such substitution and hence the employment of words " the final of the stem is elided ".

Thus द्वौ द्वौ पादौ ददाति "he gives two quarters to each" = द्विपादिकां ददाति (द्विपाद + दत् = द्विपाद् + दत् = द्विपद् + दत् VI. 4. 130 = द्विपादिका VII. 3. 44 S. 463 by which अ् of दत् is changed into द्). Similarly द्वे द्वे चने ददाति = द्विघटिकां ददाति ॥

The compounds above formed are taddhitartha Tatpuruṣa compounds, viz. compounds containing the sense of a taddhita affix, by rule II. 1. 51 S. 728. After the compound is formed, then the affix दत् is added. Thus first we have द्विपाद् and द्विघट compounded by II. 1. 51 S. 728 then the affix is added. The words पाद् and घट when not so compounded, take दत् affix only in the feminine.

Notes :—Why do we say "of the words पाद् and घट"? Observe द्वौ द्वौ पादौ ददाति, no affixing. Why do we say "preceded by a numeral"? Observe पादौ पादौ ददाति ॥ Why do we say "in a distributive sense"? Observe द्वौपादौ ददाति "He gives two quarters:" द्वे चने ददाति ॥

Vārt :—The enumeration of पाद् and घट is useless, as the affix is found after other words also. As, द्विनोदकिकां ददाति "he gives two cakes to each", द्विनोदकिकां ददाति ॥

२०७४ । द्वाड्वयसर्वयोश्च । ५ । ४ । २ ॥

दत् स्वान् । अनीप्तार्थमिदम् । द्वौपादौ द्विघटवः द्विपादिकाय्, द्विघटिकाय्, व्यवसृजति ददातीत्यर्थः ॥

2074. Also when the sense is of a punishment or a donation.

The word दण्ड means "punishment", and व्यवसर्ग means "gift or donation". The *prātipadikas* पाद् and घट preceded by a numeral, and conveying the sense of punishment or donation, take the affix दत्, and the final अ् is elided. This sūtra is begun to show that the "distributive sense" does not apply here. Thus द्वौ चने दण्डितः = द्विघटिकाय् दण्डितः "punished with the infliction of a fine of two Padas (a quarter coin)". द्वौ पादौ व्यवसृजति = द्विपादिकां व्यवसृजति "he makes a gift of two Padas". Similarly द्विघटिकां दण्डितः "punished with a fine of two hundreds", द्विघटिकां व्यवसृजति &c.

२०७५ । स्थूलादिभ्यः प्रकारवचने कम् । ५ । ४ । ३ ॥

जातीवरोऽपवादः । स्थूलकः । अलुक्कः ॥ चञ्चद्बुद्धोरुपसंख्यानम् * ॥ चञ्चलकः । पुरकः ॥ हाराय भद्रौ * ॥ हाराचर्कोऽङ्गिः सुरकः ॥

2075. The affix-kan क comes in the sense of "like that or specialty", after the words *sthūla* &c.

This debars the affix जातीवर् (V. 3. 69 S. 2024). Thus स्थूलप्रकारः = स्थूलकः "bulky". So also अलुक्कः, मापकः ॥

Vārt :—The words चञ्चल and पुरक should be included in the list of *sthūlādi* words. As, चञ्चलकः, पुरकः ॥ According to one version the words are

चय and वृह and not चयन् and वृहन् ॥ So the derivatives will be वृहक and चयक the words that end in long vowels वा, ई or ऊ shorten their vowels before this affix, by VII 4 13 S 834

Gana sūtra—The word कृष्ण takes क् when tala is meant, as कृष्णयकार-
सिता = कृष्णका ॥

Gana sūtra —इह takes क् when meaning शीघ्रि as वयका ॥

Gana sūtra —इहू मिल पाय, कान and अर्द्धाव take this affix when गणो ॥
meant, & पायिका कालिका अर्द्धाविका " a kind of wine "

Gana sūtra —गोवृष takes this affix when meaning a covering as गोवृषक
' a covering of the colour of cows grass, or go-sūtra may mean a certain
arrangement of colours such as white and black.

Gana sūtra —सुष takes क् when meaning a snake, as सुषक (VII 4
13 § 834) " a kind of snake of the color of wine "

Note:—As सुष + क् = सुषक ' snake like '

Gana sūtra —जीर्य takes the affix क् when meaning sālī grain, as जीर्यका =
जीर्यकया पायय ॥ The following is a list of Sthalāda words

1 ह्यु 2 वयु 3 माय 4 इयु 5 कृष्ण विद्येयु 6 यव शीघ्रियु 7 इहू मिलपायकालिकायामा
सुषकाय 8 गोवृष अर्द्धावणे 9 सुषा अर्द्धो, 10 जीर्य पायियु 11 अर्द्धवत अर्द्धवत्यते, 12 कुमारीपुत्र,
13 कुमारीपुत्र (कुमार अर्द्धव) 14 मणि ॥

२०७६ । अन्तर्गतगतौ क्तम् । ५ । ४ । ४ ॥

विभक्तम् । विभक्तम् । अविभक्तम् ॥

2076 After a participle ending in kta, comes the
affix lan, when the meaning is something not yet wholly
completed

The word अन्तर्गतगति means "an act which has been fully accomplish-
ed", अन्तर्गतगति therefore, means, "an act which has not been fully accom-
plished" Thus विभ + क्त = विभक्तम् 'not yet wholly divided. So also अविभक्तम् &c.

Note —Why do we say 'something not wholly completed' ? Observe विभक्तम्
'totally divided', अविभक्तम् 'totally cut'

२०७७ । न सामिप्यन्ते । ५ । ४ । ५ ॥

सामिप्यन्ते अणवद अन्तर्गत क्तम् । सामिप्यन्तम् । अर्द्धकृतम् । अन्तर्गतगतेरिह सकृद्येवामिधाना-
पुत्रेण क्तम् न प्राणम् । इतिवै निष्पद्यन्तन्तर्गतार्थिकवर्षि कम् प्राययति । अर्द्धकृतम् ॥

2077. Not so, when a word in the sense of "half",
precedes such participle

When the word अर्द्ध or any other word having this sense, is compound-
ed, with a participle in क्त the affix क्त is not added to denote the sense of
incompleteness. Thus अर्द्धकृतम्, अर्द्धकृतम् &c. (II 1 27 S 689). The word
अर्द्ध shows that the synonyms of अर्द्धि are also to be taken. Thus अर्द्धकृतम् ।

*Note:—Objection:—*It is redundant to have prohibited कन् after a word preceded by 'half', because the word "half" itself shows that the action has not been completed.

*Note:—Answer:—*The prohibition contained in this sūtra does not refer to the कन् of the last sūtra where it has the sense of "incompleteness". It refers to that कन् which comes after a word, without changing the sense of that word (स्वार्थे कन्) ॥ Thus the words भिन्नतर and भिन्नतम (the comparative and superlative degrees of भिन्न) show by the very fact of their comparison, that the action denoted by them is not complete. These words भिन्नतर and भिन्नतम also take the affix कन् without change of sense. As भिन्नतरकः and भिन्नतमकः and बहुतरकं &c. as used by Pāṇjali himself in the following sentences:—एवं हि सूत्रमभिन्नतरकं भवति, एतेहि बहुतरकं व्याच्ये ॥ This कन् is also prohibited in the case of compounds with सानि ॥

In fact, the prohibition of this sūtra teaches by implication (Jñāpaka) that कन् comes also in the sense of स्वार्था. As बहुतरकम् ॥

२०७८ । वृहत्या आच्छादने । ५ । ४ । ६ ॥

कन् स्यात् ॥ द्वौ प्राधारोत्तरासौ सौ वृहदिका स्या ॥ आच्छादने क्त्वि । वृहती छन्दः ॥

2078. The affix kan comes after the word bṛihati when it means "an article of dress".

The word कन् is to be read into this sūtra and not its prohibition. The force of this कन् is *nil*, or it is an example of स्वार्थे कन् ॥ Thus वृहदि + कन् = वृहदिका (प्राधारः) (VII. 4. 13 S. 834, by which long vowel is shortened) "an upper garment or mantle". see Amarakosha II. 9. 117.

Why do we say "when it means dress"? Observe वृहतीछन्दः "the metre called Bṛihati".

२०७९ । अषट्क्षशितङ्गबलङ्गुर्माँलंपुरुषाभ्युत्तरपदात्तः । ५ । ४ । ७ ॥

स्वार्थे । अषट्क्षणी मन्त्रः । द्वाभ्यामेव कृत इत्यर्थः । आशिता आपोऽग्निमिन्द्राशितद्रुपीनर पद्यम् । निपातनात्पूर्वस्य उभ । अलं कर्मण्ये अलं कर्मणः । अलंपुरुषीयाः । ईश्वरापीता । मिलोऽये खः । उत्तराक्षे विनापामङ्गान् ॥ अन्तेऽपि कर्मिण्येकारिकाः प्रत्यय विद्यमिष्यन्ते । तदवाद्यः प्राङ्गणैः । व्याद्यः प्राङ्गुवः । आनाद्यः प्राङ्गुवः । वृहती अलन्ताः समसाम्बाधेयि ॥

2079. The affix kha (ईन) comes after the words aṣṭakṣha, āsitaṅgu, alāṅkarma, alāmpurusha, and after a stem ending with adhi.

The force of ख is स्वार्थे i. e. it does not change the sense of the word.

*Note:—*The word अषट्क्ष means "that which has not six eyes". षट्क्ष is compounded from षट् + क्षविण by adding क्त्वि V. 4. 113 S. 832 "having six eyes". The affix ख is to be added to this word already ending in the affix ghaṅ.

Thus अषट्क्षीया कन् "a secret not having six eyes". i. e. "a secret

known or determined by two persons (four eyes) only, to the exclusion of a third'. Similarly **आशितवर्षीयं** **आण्यद्वय-प्रशिक्षितं** **मायोऽदिपत्रलये-प्रवृत्तवद्वयं** 'a forest where formerly cattle had grazed'. The augment **सुप्** is added to **आशित्** by **nipātana**, or irregularly. So also **बालकर्मोद्य** - **बाले स्वर्ग्यं कर्मणे पर्याप्तं** - competent to do any act, clever. So **बालपुरुषीण** - **बाल स्वर्ग्यं पुरुषाय-प्रतिवत्त्वादि** - fit for a man.

A word ending with **अधि**, will be a Tatpurusha compound, by II 1 40, as the word **अधि** belongs to **Sannāḍādi** class. As **ईश्वराद्येन** ॥

The affix **kha** in the case of these words is invariable (**nitya**); because the word **विषया** occurs in the next sūtra, (and it is a maxim of interpretation that a rule occurring between two optional rules, is **nitya**).

According to others the above words always occur with this affix and never without it while in the case of other words taught hereafter this affix comes optionally.

There are other affixes also which are *Sūtrika* and *nitya*

Such as **सकच्** &c up to the affix **कच्** (V 3, 55 to 95)

श्च &c upto **द्वच्**, (V 3 112 to V 4 1)

आच् &c upto **सकच्**, (V. 4 31 to 21).

And affixes taught from V 4 61 e **कच्** to V 4 9, (ख) ending in

जाते ॥

And all *Samāsanta* affixes

२०८० । विभाषाश्चेरदिक् विषयान् । ५ । ४ । ८ ॥

आदिकच्छीवृषीरश्चत्यन्तः। प्रातिपदिकान्धस्य स्वाहा स्वयं। वाक्, प्राचीनम् । प्रलक, प्रतीचीनम् । अवाक्, अवाचीनम् । निवृत्तमस्तिवृत्तार्थैरेकस्यान्वायवायना । अवेत्यन्तश्चतीति अवाक्, अवाचीनम् । अदिकश्चिमा क्चि । प्राची दिक् । अतीचीदिक् । दिग्मह्य क्चि । प्राचीना आस्यती । अतीपद्य क्चि । प्राचीन आयास्यती ॥

2080 The affix **kha** (ईच्) may optionally be added without change of sense to a stem ending in **añch** (अच्च्), when it does not mean a point of the compass used in the feminine gender

Thus **वाक्** or **प्राचीनक्** "old", **प्रलक्** or **प्रतीचीनक्**, **अवाक्**, or **अवाचीनक्** "new".

Why do we say "when not denoting a direction in the feminine?" Observe **प्राची दिक्** "eastern region", **प्रतीची दिक्** "western region". Why do we say "a point of the compass"? Other words in the feminine will take this affix. As **प्राचीना आस्यती** ॥ Why do we say "in the feminine?" A direction or **दिक्** used in any other gender will take this affix. As **प्राचीन आयास्यती** ॥

२०८१ । जात्यन्ताच्छ अणुनि । ५ । ४ । ९ ॥

ब्राह्मणजातीयः । बन्धुनि किञ्च । ब्राह्मणजातिः शोभन्ता । अतिव्यञ्जकं इत्थं बन्धु ॥

2081. The affix *chha* (ईष) is added without change of sense, to a stem ending in the word *जाति*, when it means appropriateness.

Note:—The word *बन्धु* means the substance or substratum in which *जाति* or generic quality adheres or any thing by which a thing is regulated and individualised, (इत्थंते नियन्त्रणे स्वतन्त्री क्रियते) ॥

Thus *ब्राह्मणजातीयः* "appropriate to a Brāhmaṇa". *कुशियजातीयः* *शैवजातीयः* &c.

Why do we say, "when meaning appropriateness". Observe *ब्राह्मणजातिः शोभन्ता*, the Brāhmaṇa caste is beautiful".

बन्धु means that substance by which the genus Brāhmaṇa, Kshatriya, &c is distinguished.

२०८२ स्थानान्तांश्चिभाषा सस्थानेनेति चेत् । १ । ४ । १० ॥

* सस्यामेव दुस्थान चेत् स्वानान्तमर्थवदित्यर्थः । वितृस्थानीया । वितृस्थानः । सस्यामेत. किम् । गौः स्थानम् ॥

2082. The affix *chha* (ईष) is optionally added to a stem ending in *स्थान*, if it is compounded with something with which another is made to take an equal place.

The word *सस्यामः* means *समाने स्थानमस्य* 'whose place is the same' or *सुख* or equal. Thus *विद्या दुस्तः* = *वितृस्थानीयः*, or *वितृस्थानः* (*वितृस्थि स्थानमस्य* whose place is that of a father).

Why do we say "when it means equal to". Observe *गोस्थानम्* "cowshed".

Note:—The word *इति* in *सस्यामेनेति* is for the sake of distinctness. The word *सस्थान* as a *Behuvrīthi* compound is the appropriate word to be taken here, and not when it is taken as a *Tatpuruṣa* compound like *समानं च तद् स्थानं च* &c. The word *चेत्* "when" is a conjunction : and joins the two meanings.

The rule S. 2081 occurring between this rule and S. 2080 both of which are optional must be a *nitya* rule, as explained above. इयोर्विभाष्योर्नस्मा विधयः ॥

२०८३ अनुगादिनाष्टम् । १ । ४ । १३ ॥

अनुगसतीत्यनुगात् । च एव आनुगाधिकः ॥

2083. The affix *thāk* comes after the word *anugādin*, without changing its sense.

Thus चातुर्गात्रिकः "repeater or who echoes back".

२०८४ । विसारिणो मत्स्ये । ५ । ४ । १६ ॥

अन् स्वात् । विसारिणः । मत्स्येति क्तिच् । विसारी देवराजः ॥

2084. The affix *an* is added to the word विसारिन् when ॥ word expressing "fish" is to be made.

Thus विसारिण "a-fish". Why do we say "when it means a fish"? Observe विसारी देवराजः = Devadatta who is gliding out".

२०८५ । संख्यायाः क्रियाभ्यामृत्तिगणने कृत्वसुच् । ५ । ४ । १७ ॥

अभ्यामृत्तिर्गणः । क्रियाभ्यामृत्तिगणनेः संख्यायास्त्वार्थे कृत्वसुच् स्वात् । पञ्चकृत्वो घृत्के । संख्यायाः क्तिच् । गुरिवात्पञ्चकृत्के ॥

2085. The affix *kṛtvasuch* (कृत्वस्) is added to a Numeral, when the repetition of an action is to be counted.

This is also a *svārtha* affix. The word अभ्यामृत्तिः means "again and again or repetition". The counting of actions belonging to the same class and having the same agent, which occur again and again is called कृत्वसुच् । Thus पञ्चवारं घृत्के = पञ्चकृत्वो घृत्के "he eats five times".

Why do we say "after a Numeral"? Observe घृत्के "he eats many times".

२०८६ । द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच् । ५ । ४ । १८ ॥

द्वल्लघुपौऽपवात् । द्विर्दुर्लभः । त्रिः । चतुस्त्व । चतुः ॥

2086. The affix "such" (स्) is added to the numeral *dvi*, *tri* and *chatur*, in the same sense of counting the repetition of an action.

This debars कृत्वसुच् ॥ Thus द्वि—द्विन्, त्रि—त्रिन्, चतुर—चतुर in द्विर्दुर्लभे, त्रिर्दुर्लभे, चतुर्दुर्लभे ॥ The स् in the last example is ended by VIII. 2. 24 S 280.

Note—But चतुर meaning "four", and चतुर "four times", are differently accented: the च् of सुच्, indicating that the accent adds a full on the last syllable. Thus चतुर (चतुरत् Un V. 58, being formed with the affix 'uran' added to चतु), and चतुर (with सुच्) ॥

२०८७ । एकस्य सकृत् । ५ । ४ । १९ ॥

एकस्मिन्नेव । सकृत्कृत्के । संयोगान्तस्वेति सुचो लोपा । न तु एकस्मिन्नेव । एकेणैवित्यत्र तिच ॥ सुचोऽपि संयोगात् ॥

2087. The word सकृत् is substituted for एक before the affix सुच्, when an action is to be counted.

This debars कृत्वसुच् ॥ The 'repetition' being impossible, the action

alone is counted; so the anuvṛtti of किय only runs into this sūtra and not of अभ्यावृत्तिः ॥ Thus सकृदुक्ते "he eats once" सकृदधीते ॥ The ए of सुप् is elided by VIII. 2. 23 S. 54 and not by VI. 1, 68, S. 252; because the सु of that sūtra, refers to the सु of सुप् and not to the सु of किय; as the सि of that sūtra refers to सिप् and not to सिप् as in जमेलीत् (See page 128). But not here in ईकः पाकः as being against usage.

२०८८ । विभाषा बहुधाप्रविप्रकृतकाले । ५ । ४ । २० ॥

अविप्रकृत कालः । बहुधा विप्रस्य मुक्ते । कालकाले किय । बहुधा वा मासस्य मुक्ते ॥

2088. The affix घा is optionally added to the numeral बहु, to count the repetition of an action occurring in a not distant period of time.

This debars कृत्वसुप् which comes in the alternative. The word अविप्रकृत "not remote", qualifies किय-आवृत्तिः; i. e. when the recurring of the action takes place within a short time, it is अविप्रकृतकालः ॥ Thus बहुधा or बहुकालं विप्रस्य मुक्ते "he eats many times a day". But when a remote time is denoted then घा does not apply. Thus बहुकालो मासस्य मुक्ते 'he eats many times in a month, not daily, owing to poverty &c.'

२०८९ । तत्रकृतवचने मयद् । ५ । ४ । २१ ॥

मातृव्येन प्रसृतं मकलं तत्र वचनं प्रतिपादयन् । मातृव्येकाले वा सुद । वाच्ये मकल-
मन्नमन्नमयद् । अपूपमयद् । यथाभूषी । द्वितीये अन्नमयो वन्नः । अपूपमयं पर्व ॥

2089. The affix mayat (मय with the feminine in grave ई) is added to a word in first case in construction, when the sense is "made thereof", or "subsisting therein", (or 'made abundantly').

Note:—The translation of the sūtra given above is according to the rendering of Prof. Behtlingk. According ॥ Kārikā:—वद् signifies that the word in construction to which the affix is to be added should be in the nominative case, (IV. 1, 82) the word प्रकृतम् means "happening to be in abundance". So that according to this interpretation the sūtra should be translated, as done by Dr. Ballantyne, "The affix mayat may be employed after a word denoting some substance, when we require an expression for it as abundant." Thus मन्नं प्रकृतम् = मन्नमयम् "abundance of food". अपूपमयम् "abundance of milk". According to others that in which there is abundance of the thing signified by the word to which the affix मयद् is added, is denoted by the whole word. Thus वन्नं प्रकृतमस्मिन् = अन्नमयो वन्नः "a feast in which there is abundance of food". अपूपमयं पर्व, वदकनयोवाचा ॥ Both senses are possible, as the sūtra is constructed.

The word prakṛita is made up of pra and kṛita, pra has the force of abund.

autly and *kṛto* means made. Prakṛta therefore means "made in abundance". That which expresses (*vachasas*) this is called *prakṛta vachana*.

The word *वचन* in the sūtra has two senses. It being made by the affix *लुट्* conveys the force both of the *nature* (III 3 114) and the *sūtra*. In the former case, (taking *ननु बहुलवचन* to mean "the mention of that as abundantly made"), we have *अन्नमद्य* "abundance of grain". *अणुवचनम्, पशुवचनम्* ॥ But in the second case, (taking it to mean "that in which something is spoken of as abundant"), we have *अन्नमद्यो वध* "a sacrifice in which food is abundant" so also *अणुवचनं पर्व* ॥

२०६० । समूहयथ बहुषु । ५ । ४ । २२ ॥

आयुषिका मत्स्य मन्निदिरकते चान्पवद । नौदका प्रकृता नौदकिकम् । नौदकवदम् ।
आयुषिकम् । आयुषीमवम् । शिवोयेयो । नौदकिको अन्तः । नौदकवचनम् ॥

2090. When that, whereof something is made or subsists in, is a multitude, then the affixes expressing a great quantity (IV. 2. 37 &c S 1243) may also be employed to denote 'made thereof, subsisting therein'.

The *व* shows that *मवद्* also comes in the same sense. Thus *नौदका बहुता आयुषेय मत्स्यम् = नौदकिकम्* (IV. 2. 47 S 1256) or *नौदकवदम्*, so also *आयुषिकम्*, or *आयुषीमवम्* ॥ In the second sense we have, *नौदका बहुता अस्मिन् वधे = नौदकिको* or *नौदकयो वध*, *आयुषिकम्*, or *आयुषीमवम्* ॥

२०६१ । अन्नन्तामस्येतिदोषजाश्च इयः । ५ । ४ । २३ ॥

अन्नन्त एवावन्तम् । आनन्त एवावन्तम् । इतिदोषे निपातसदृशम्, ऐतिदम् । अन्नन्तम् ।

2091. The affix *न्य* (य) comes, without changing the sense, after the words *avanta*, *avasatha*, *itiha* and *blshahja*.

Thus *आनन्तम् = अन्नन्त*, *आवन्तम् = आनन्त* 'a dwelling place, a sanctuary for sacred fire'. *ऐतिदम् = इति द* 'traditional account', the affix here is added to a word which is not a *prātipadika*. The word *इति द* means tradition, as *इति द* *आनन्तम्* कथयन्ति ॥ *अवन्तम् = अवन्तम्* ॥

Note.—It is optional to add this affix, owing to the general optional nature of all *taddhita* affixes. See IV 1 82 S 1072.

२०६२ । देवतान्ताश्चादर्थ्ये यत् । ५ । ४ । २४ ॥

दार्थ्ये यत् तदर्थम् । दार्थ्ये व्यम् । अग्निदेवतादि दृष्टम् अग्निदेवतम् । विद्वीदयम् ॥

2092. After a stem ending in the word *देवता*, being in the fourth case in construction, comes the affix *यत्*, in the

sense of "appointed for it".

The word **सावर्ध्वम्** has the same meaning as **सर्वम्** "for the sake of that" (II. i. 36. S. 698). Thus **व्यभिचैवतायै इवम्=व्यभिचैवतायम्** "offering &c, sacred to Agni". So also **विश्वैवतायम्** ॥

२०९३ । पादार्याभ्यां च । ५ । ४ । २५ ॥

पादार्येषुवर्कं पादाम् । अर्धम् ॥ नवस्य नृचाविशः सप्तनष्टुवाच प्रयाया-वक्तव्याः * ॥ नृत्तम् । नृत्तनम् । नदीनम् । नक्ष पुराणे प्रात् * ॥ पुत्राणार्ये वर्तमानान्वशब्दान्ते वक्तव्यः । श्वत्पूर्वोक्ताः । प्रणम् । प्रशम् । प्रतनम् । प्रीणम् । भागस्वपनामथो धेयः ॥ भागधेयम् । रूपधेयम् । नामधेयम् ॥ आग्नीध्रसाधारणम् * ॥ आग्नीध्रम् । साधारणम् । शिथं स्त्रीम् । आग्नीधी । साधारणी ॥

2098. The affix **यद्** comes after the words **पाद्** and **अर्धं**, being in the fourth case in construction, when the meaning is 'for the purpose of that'.

The word **सावर्ध्वम्** is understood here also. Thus **पादार्येषुवर्कं=पादाम्** "water meant for washing the feet". So also **अवर्ध्वम्** ॥ The accent of these words is governed by VI. I. 213, S. 370 the udatta being on the first syllable.

Notes—The च in the sūtra implies the inclusion of words other than **पाद्** and **अर्धं**, not mentioned here. The affix **यद्** applies to other words also, ॥ एव द्वे सप्तवर्षाश्चर वृद्धवस्थः प्रजापतिः । So also **वद्**, **अवद्**, **चोक्**, **कवि**, **सिप**, **वदक**, **वर्षद्**, **निष्कपन**, **हव्य**, **अन**, **पूर्व**, **नव**, **सद्**, **मर्त**, **वशिष्ठ** ॥ These words take **यद्** in the Vedas. Thus **वत्**, **अवत्**, **चोक्वत्**, **कवित्**, **सिपत्**, **वदकत्**, **वर्षद्**, **निष्कपनत्**, **हव्यत्**, **अनत्**, **पूर्वत्**, **नवत्**, **सद्**, **मर्तत्** and **वशिष्ठत्** in **अग्निरीश्वसम्भृत्यः** । **अवत्स्यो वसानाः** (द्विर्वीयावपुव्यनस्यात्कृत् मपो वसाना इत्यर्थः) **इवमोक्ते** । **कव्योति** । **लेन्यस्य वस्यति** । **वायुर्वर्षस्यः** ॥ **निष्कपनस्यं संसति** । **इवस्यं संसति** । **अन्येहाभिः** । **पूर्वो विहा** । **स्त्रीमैर्जगामि मय्यम्** । **सर्वः** । **मर्तः** । **वशिष्ठसः** ॥ So also the words **आहुव्यादय** and **आहुव्यादुधिका** ॥

Vart:—**न्** is the substitute of **नव**, and the affixes **वद्**, **हनद्** and **ख** are added to it; as, **नक्षद्**, **नृत्तनम्**, **नदीनम्** ॥

Vart:—To the word **प्र** meaning 'old', the affix **न** is added as well as the affixes **द्**, **हन** and **ख** e. g. **प्रणक्**, and **प्रशम्**, **प्रशनम्** and **प्रशिवम्** ॥

Vart:—The affix **धेय** is added to the words **भाग**, **रूप** and **नाम** e. g. **भागधेयम्**, **रूपधेयम्**, **नामधेयम्** ॥

Vart:—The affix **अम्** comes after **आग्नीध्र** and **साधारण**, as, **आग्नीध्रम्**, **साधारणम्** ॥ The feminine is formed by **स्त्रीम्** as **आग्नीधी**, **साधारणी** ॥

Note:—All these are illustrations of the option allowed by IV. I. 82, S. 1072 so that sometimes these affixes do not apply as **अग्नीध्रा यज्ञा साधारणा नूः** ॥

२०९४ । अतिधेय्यः । ५ । ४ । २६ ॥

सावर्ध्वं दूतेषु । अतिधेये इदमातिधेयम् ॥

2094. The affix *nya* (य) comes after अतिथि in the fourth case in construction, in the sense of "for the purpose of that".

The word तावर्ष्यं is understood here also Thus अतिथये इवम्-भातिथ्यम् ॥
२०६५ । देवात्तज्ज । ५ । ४ । २७ ॥

देव एव देवता ॥

2095 The affix *an* comes after देव, without change of sense.

The *anuvritti* of तावर्ष्यं does not apply here and ceases. Thus देवता = देव ॥

Note — This word is always in the feminine, another example of the rule that a word derived by a *svārthika* affix does not always follow the gender of its primitive.

२०६६ । अयेः का । ५ । ४ । २८ ॥

अतिरेकविक ॥

2096. The affix *ka* comes after अवि, without change of sense.

Thus अविक = अवि ॥

२०६७ । दावादिभ्यः कन् । ५ । ४ । २९ ॥

दाव एव दावक । अविक ॥

2097. The affix *kan* comes after the words पाय &c, without changing their sense.

Thus दावकः = दाव, अविक = अवि. ॥

1 दाव, 2 अवि, 3 अतिथि, 4 तावर्ष्यं, 5 अहम्, 6 अहम्, 7 वीर, ॥ अहम् (पीतस्वाम्य वीर, अहम्), 9 कतादुष्णपीते, 10 वशी लुभविषाये (विशाले), 11 अहम् निपुणे, 12 पुत्र कृषिणे, 13 अहम् वेदसमाप्ते 14 शून्य रिक्त, 15 शून्य कुम्भिते, 16 तनु खले, 17 ईदमज (शिवरुक्), 18 ज्ञान, 19 अज्ञानम्, 20 कुम्भाभीरुत्कामि च 21 अहम् ॥

G S The affix *kan* is added to *rajan* and *raja* when denoting a season as, अहम्क अहम् । वीरक अहम् ॥ Otherwise *rajan* and *raja* ॥ G S. लून and *vidya* take कन् when denoting an assna, as लूनक. or *vidya*क अहम्, otherwise लूनकर्म, *vidya*कर्म वीर, ॥ G S अहम् takes कन् when meaning 'clever', as अहम्क अहम्क otherwise अहम् only G ॥ पुत्र takes कन् when meaning 'artificial', as, पुत्रको अहम्कर्मनिर्मित ॥ G. S राजा takes कन् when denoting a student who has completed his study of the Vedas, as राजाक ॥ G S. शून्य takes कन् when meaning empty, as अहम्कर्म रिक्तोक्त शून्यक, otherwise शून्य प्रत्यय । ० पादार्थं अहम् ॥ G S दाव takes कन् when contempt is meant, as कुम्भितदाव = दावक ॥ G S तनु takes कन् when meaning thread, as तनुक एव अहम्कर्म, otherwise तनु अहम्क ॥ G S The word ending in ईदमज takes कन् as शिवरुक् ॥ G S. The words denoting play things of girls take कन्, as अहम्कर्म ॥

२०९८ । लोहितान्मणी । ५ । ४ । ३० ॥

लोहित एव मणिलोहितकः ॥

2098. The affix कन् comes, without changing the sense, after the word लोहित, when it means a precious stone.

Thus लोहितकः=लोहितः "Ruby".

Note:—Why do we say "when it means a precious stone?" Observe, लोहितः red.

२०९९ । वर्णे चानित्ये । ५ । ३ । ३१ ॥

लोहितकः कोपेन ॥ लोहितमिन्द्रवायनं वा ॥ लोहितिका लोहितिका कोपेन ॥

2099. The affix कन् comes after लोहित, when it means color which is not permanent.

Thus लोहितकः कोपेन "red with anger". लोहितकः पीडयेन ॥

Note:—Why do we say "not permanent." Observe लोहितो गौः "a red cow".

लोहितं शशिरम् "the red blood".

• Vart :—The derivative of लोहित may not take the gender of the primitive, as लोहितिका or लोहितिका कोपेन ॥

२१०० । रक्ते । ५ । ४ । ३२ ॥

काष्ठादिना रक्तं वा लोहितसम्पन्नमात्मकस्यात् । मिन्द्रवायनं वेत्येव । लोहितिका लोहितिका षाडी ॥

2100. The affix कन् comes after the word लोहित meaning a substance dyed red.

As लोहितकः कम्बलः or पटः "a blanket or cloth colored red with shellac &c". The vartika of the preceding sūtra applies here also. Similarly लोहितिका or लोहितिका षाडी ॥

२१०१ । कालाद्ये । ५ । ४ । ३३ ॥

वर्णे चानित्ये रक्ते इति द्वयमनुवर्तते । कालकं पुलं वेत्येव । कालकः पटः । कालिका षाडी ॥

2101. The affix कन् is added to the word काल, when it means a passing color, or dyed with color.

The word वर्णे चानित्ये and रक्ते are both understood here. Thus कालकं पुलं वेत्येव "the face black with shame or confusion". कालकः पटः 'a cloth dyed blue-black'. कालिका षाडी ॥

२१०२ । विनयादिभ्यष्टक् । ५ । ४ । ३४ ॥

विनय एव वेनयिकः । चात्ययिकः ॥ उपानो ज्ञत्वं च ॥ औपयिकः ॥

2102. The affix टक् (कँ or इकँ) comes without changing the sense after the word विनय and the rest.

Thus वेगदिक = विनय, सामयिकः ॥

Gain & loss—The प्रा of उपाय is shortened as औपाधिक ॥ The word अकस्माद् should be read as अकस्मात् in order to apply इक् and not क् as आकस्मिक ॥ The टि is elided because it is an Aryan. See VI § 149 S 499 The affix is optional by IV 1 82 S 1072

1 विनय 2 समय 3 उपायो (उपायाद्) इत्यत्र च (औपाधिक) 4 संवत् 5 सप्तति 6 कथयितु 7 अकस्मान् 8 समाचार 9 उपचार 10 समवाचार 11 व्यवहार 12 सप्तति 13 सप्तत्ये 14 सप्त 15 त्रयोप 16 अत्रयै 17 अत्रिय 18 कथय ॥

२१०३ वाचोव्याहृताद्यौयाम् । ५ । ४ । ३४ ॥

सदिदायां वाचि विद्यमानात्वात्कथयित्वाद्यै उक्त्वात् । तत्रेवाम् वाचिक इत्याम् ॥

2103 The affix उक्त्वा comes after वाच् when it means the purport of the message spoken by another

Note—The word व्याहृत means 'disclosed expressed'. That which was spoken formerly by another and which is carried by a third party as a tidings or 'news' is called व्याहृतार्थः ॥ Thus वाचिक कथयति he relates the verbal message वाचिक अर्थः ॥ Some say it applies to written message also

Thus वाचिकम् = उन्वेद्यम् ॥ See Amarakosha I 6 17

Note—Why do we say when it means a verbal message? Observe मयुषात्कथयित्वात् the speech of Doradatta is avowed

२१०४ । तपुकार्कर्मणोऽम् । ५ । ४ । ३६ ॥

कर्मैव कर्मणाम् । वाचिक श्रुत्या क्रियमाणे कर्मैरर्थः ॥

2104 The affix अण् comes after the word कर्मन् 'occupation' when it occurs in connection therewith (i.e. when it is the result of an oral message or commission)

Thus कर्मणम् = कर्म 'an occupation of a commission agent (?) i.e. when an act is done in pursuance to or on hearing of a verbal message or commission

२१०५ । औषधेरजातो । ५ । ४ । ३७ ॥

सार्थेऽण् । औषध विचति । ज्ञातो किय । आपययत् एव कथा ॥

2105 The affix अण् comes after औषधि when it does not mean a species

Thus औषध विचति he drinks medicine Why do we say when not meaning ॥ ज्ञाति or species? Observe, औषध धने रुज्य भवन्ति the herbs are grown in the field

२१०६ । प्रशादिभ्यश्च । ५ । ४ । ३८ ॥

मरु इति प्रशा । प्राज्ञी छी । देवत । वाचय ॥

2106. The affix अण् comes after the words प्रज्ञ &c. (the words retaining their sense).

Thus प्रज्ञः = प्रज्ञा "a wise person", feminine प्रज्ञा ॥ so also वैश्वः, चान्द्रः ॥

Note :—While प्रज्ञाः "a man possessed of wisdom" with feminine प्रज्ञा comes from प्रज्ञा "wisdom" by the affix अण् having the sense of वस्तु ("being possessed of "), taught in V. 2. 101. S. 1908. The प्रज्ञ of this sūtra comes from the root प्रज्ञानादि = प्रज्ञः "he who knows fully".

The word विद्न् occurs in the list of प्रज्ञादि words. It is formed; by the addition of the affix वस्तु (III. 2. 124 S. 3100) to the root, as, विद् + वस्तु = विद्न् nom. ॥ विद्न् ॥ The very fact that we have such a form विद्न् shows that the substitution of वस्तु for वस्तु after the word विद् taught in VII. 1. 36 S. 3105 (by which we got विद्वात्) is an optional substitution, the word "optionally" being drawn in from Sūtra VII. 1. 35. S. 2107.

The word श्रोत्र takes शण् when meaning 'body', as श्रोत्रण् ; otherwise श्रोत्रण् 'the sense of hearing', जुह्वन् takes चण् when meaning 'a black antelope', as जीह्वन् ॥ The word कृष्ण takes अण् when meaning 'a black antelope', as, कर्णः ॥

1 प्रज्ञ. 2 वशिष्ठ. 3 वशिष्ठ. 4 वशिष्ठ (अदिक् उदिग्). 5 प्रज्ञा. 6 विद्न्. 7 विद्न्. 8 श्रोत्रण्. 9 विद्या. 10 मनश्. 11 श्रोत्र शरीरे. 12 जुह्वन्. 13 कृष्ण घृण्. 14 विशीर्षन्. 15 जीह्व. 16 शत्रु (शत्रु). 17 श्रोत्र. 18 पशुन् (पशुन्). 19 वस्तु (वस्तु !). 20 एवन् (एवन् !). 21 वस्तु. 22 कृष्ण (कृष्ण). 23 सत्यन् (सत्यन्, सत्यन्). 24 वस्तु. 25 वस्तु. 26 कृष्ण. 27 शत्रु (शत्रु !) 28 शत्रु. 29 विद्या. 30 वशिष्ठ. 31 कर्णावण (कर्ण), 32 देवता. 33 वस्तु. 34 जीह्वन्. 35 घृण् ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

२१०७ । मृदस्तिक्त् । ५ । ४ । ३६ ॥

मृदेव वृत्तिका ॥

2107. The affix तिक्त् comes after मृद् (the word retaining its sense).

Thus वृत्तिका = मृद् 'mud'.

Note :—Of course, this is also an optional affix not a nitya affix like many of the svārthika affixes enumerated in V. 4. 7. S. 2079.

२१०८ । सस्त्री प्रशोसायाम् । ५ । ४ । ४० ॥

सस्त्रीप्रशोसायाम् । प्रशोसायाम् । प्रशोसायाम् । प्रशोसायाम् । प्रशोसायाम् । प्रशोसायाम् ॥

2108. The affix स and स comes after मृद् when it means 'excellence'.

This debars the affix सप् V. 3. 66. S. 2021. Thus प्रशोसायाम् = प्रशोसायाम् or प्रशोसायाम् ॥ These two affixes are nitya or invariable, i. e. whenever superiority is to be expressed we must add these affixes. The reason for our calling it nitya is that the word श्रेयस्त्वयाम् 'optionally' follows it in V. 4. 42. S. 2109. so that, this affix is not optional. cf. V. 4. 7. 10. &c.

२१०६ । बहुवर्णार्थस्वरकारकादन्यतरस्याम् । ५ । ४ । ४२ ॥

बहूनि ददाति बहुषु । अल्पानि अल्पेषु ॥ बहुवर्णार्थस्वरकारकादन्यतरस्याम् ॥ नैव बहुनि दद्यादिति । अल्पं दद्यात्प्रत्ययिकेषु ॥

2109. After a word signifying much or little, comes the affix शस् optionally, when the word stands in agreement with a verb (as a kāraka).

No especial कारक being mentioned, all cases such as accusative &c are to be taken. Thus बहुनि ददाति = बहुषो ददाति, बहुनिर्गन्तान् = बहुषो गन्तान् ॥ So also बहुषु आगच्छति or बहुषु आगच्छति &c. Similarly अल्पेषो ददाति = अल्पेषु or अल्पेषु &c.

Why do we say "signifying much or little"? Observe नर् ददाति, अर्थं ददाति ॥

Why do we say "when it is a kāraka"? Observe बहुर्नाश्वामी "lord of many". Here the words are in genitive case and a genitive or 6th case is not a कारक or case, dependent or related to a verb and so the affix is not applied here.

Vart:—By the word signifying the synonyms of बहु and अल्प are also included. Thus सूरिषो ददाति, सौकरिषो ददाति ॥

Vart —This affix is to be applied to bahu and alpa only when the action refers to an auspicious or inauspicious act respectively. Thus बहुषो ददाति = अशुभयुक्तिकेषु कर्मणु । अल्पेषो ददाति = अशुभेषु कर्मणु ॥ Thus बहुषो देहि "Give much on auspicious occasions as sacrifices &c". अल्पेषो देहि "give a little on inauspicious occasions as funeral feasts &c" But not here बहुनि ददाति (अशुभेषु), or अल्पेषु ददाति (अशुभयुक्तिकेषु)

२११० । संययैकवचनाद्य वीप्सायाम् । ५ । ४ । ४३ ॥

द्वौ द्वौ ददाति द्विषु । नाव नाव नावेषु । पशवः । परिमाणवशात् वसावेकार्था एव । संययैकवचनादिभ्यः । पर पर ददाति । वीप्सायां किय । द्वौ ददाति । शक्यकारितेभ्यः । द्वौ द्वौवो व्यापी ॥

2110. The affix शस् comes optionally after words forms denoting numbers, and words denoting units of a coin in the singular number, when a distributive sense is to be expressed (and the word is a kāraka).

Thus द्वौ द्वौ ददाति = द्विषो द्वौ ददाति "He gives two sweet-meats to each". So also निव ॥ Similarly after words in the singular number as कार्षापणसो ददाति "he gives a Karshāpana coin to each". So also नावः, पावः प्रत्ययः ॥ That by which the sense of unit is expressed is called eka vachana. The words Karshāpana &c denote quantity, but their function in the sentence is to denote one-ness i.e. one to each, though in fact many are given

Why do we say "after Numerals and units of coin"? Observe *यं* *यं* *ददाति* "he gives a pot to each". Why do we say "when a distributive sense is meant"? Observe *द्वौ* *ददाति* "He gives two". *कार्पाषण्य* *ददाति* "he gives a *kārshāpaṇa*".

This rule, of course, applies when the word is in relation with a verb viz. when it is a *kāraka*, and not when it is in the genitive case governing another noun. As *द्वयोर्व्योः स्वामी* "Lord of two each". *कार्पाषण्यस्य कार्पाषण्यस्य स्वामी* "Possessor of \equiv *kārshāpaṇas* each". In fact the work "*kārakāt*" of the last *sūtra* is understood here also. This *sūtra* is exception to VIII. 1. 4.

२१११ । प्रतियोगे षड्बन्ध्यास्तसिः । ५ । ४ । ४५ ॥

प्रतिना कर्मप्रवचनीयेन योगे वा षड्बन्धी विहिता षड्बन्धास्तसिः स्यात् । मधुमनः कृष्णनः प्रति ॥ भाषादिभ्यः षड्बन्ध्यान् * ॥ आसी आदितः षड्बन्धुः । वृषतः । पार्श्वतः । शाकृतिवर्णाऽथ । स्वरेण स्वरसः । वर्णतः ॥

2111. The affix *तसि* comes after that Ablative case which is ordained owing to the union with the *Karma-prava-chāniya* word प्रति ॥

This Ablative case is ordained by *Sūtra* II. 3. 11. S. 600. Thus *मधुमनः कृष्णतः प्रति* ॥ The *anuvṛtti* of वा "optionally" runs here also: thus it is an optional rule; we have the regular forms *कृष्णान्* &c. also.

Vart:—The affix *तसि* comes after the word *आनि* &c: as, *आनिनः*, *आथतः*, *आन्ततः*, *पार्श्वतः*, *वृषतः* &c. This is an *akṣitigaṇa*, no complete list being given; so we have *स्वरतः* or *स्वरेण*; *वर्णतः* &c.

२११२ । अपादाने चाऽह्वीयरुहोः । ५ । ४ । ४५ ॥

अपादाने वा षड्बन्धी षड्बन्धास्तसिः स्यात् । आनवापचकृति । आनतः । महीयन्तोः किय । स्वर्गा जीयत । वर्णतास्वरीदति ॥

2112. The affix *तसि* comes after that Ablative case which has the force of an *Apādāna Kāraka*, except when this *apādāna* relation arises owing to the union with the verbs *ह्वीय* (passive of *हृ*) and *रुह* ॥

Thus *आनतांआनचकृति* or *आनान्* ॥ See *Sūtra* I. 4. 24, 25, and 26 &c. Why do we say "excepting *hīya* and *ruha*"? Not so when the verbs *ह्वीय* and *रुह* govern the ablative: as *स्वर्गाद् ह्वीयन्ते पर्यन्तद् मयरीदति* ॥

Note:—The form *ह्वीय* is given in the *sūtra* to indicate that the verb *हृ* whose present is *जहाति* is to be taken, and not *जिहीति* ॥ Thus we have *मुदिनं चञ्जिहीने* or *भूतेरुह्मदीति* ॥ How do you explain the use of "*tasi*" in the following well-known verse: "मन्वी हीनः स्वर्गो वर्णनी वा"? The words here are not in the ablative, but in the Instrumental case i. e. *स्वरेण वर्णेन वा हीनः* ॥

2115. The affix *tasi* comes optionally after a word ending in the sixth case, when the sense is that of a party, name or faction.

Taking sides with one faction or another is called *सायसः* ॥ Thus *देवाः अर्जुनस्य पक्षेऽभवन्* = *देवाः अर्जुनतोऽभवन्* ॥ 'The Devas became Arjunites'. So also *आदित्याः कर्णतोऽभवन्* "The Adityas became Karṇaites".

Why do we say "when it denotes a Party-name?" Observe *वृक्षस्य शाखा* "the branch of the tree".

२११६ । रोगवाधिनः । ५ । ४ । ४६ ॥

रोगवाधिनः पक्षघ्नान्नाद्याः सति चिकित्सायात् । प्रचट्टिकात्ः कुरु । प्रतीकारदत्त्वाः कृत्विष्यः । प्रपनयने किय । प्रचट्टिकात्ः प्रकोपणे करोति ॥

2116 The affix *tasi* comes optionally after a word denoting a disease, ending in the sixth case, when the healing of the same is denoted.

The words *रोग* means 'disease', and *अपनयन्* means 'healing', 'curing'. Thus *प्रचट्टिकायाः प्रतीकारे कुरु* = *प्रचट्टिकात्ः कुरु* ॥

Why do we say 'when healing is meant?' Observe *प्रचट्टिकायाः प्रकोपनंकुरु* ॥

२११७ । कुरुवस्तियोगे संप्रत्यकर्तृत्विः । ५ । ४ । ५० ॥

कुरुवस्तियोगे इति पक्षघ्नम् • ॥ चिकित्सायन्तां प्राप्नुवन्तां प्रकृतौ वर्तमानादिकारात्प्रदात्त्वात्पदं चिष्योः स्वाधिकारोन्नादिभिर्योगे ॥

2117. The affix *chvi* comes after a word, when the agent has attained to the new state expressed by the word, what the thing previously was not, and when the verbs *kṛi* 'to make', *भू* 'to be', and *अस्* 'to be' are conjoined with it.

Vārtika :—When something or somebody has become that which is expressed by the stem, when it was not that previously, then this affix *चि* is added. When the cause of a thing arrives at the state of being that very thing so produced, it is said to be *abhātātadbhāva*—'the state of that what it was not'. The agent of the action of attaining is called *sanpadya kartā*,

२११८ । अस्य च्चौ । ७ । ४ । ३२ ॥

अस्य च्चौ इत्यस्यात् च्चौ । वर्ततेऽप्यन्तत्त्वात्प्रत्ययः । अकृत्यः कृत्यः संपदये तं करोति कृष्णिकरोति । महीभूवति । महीत्वात् । काव्यवत्येव च्चौर्त्वे वेति वाच्यम् • ॥ दीपामृतवहः । दिवामृता धर्त्विः । एतन्मृतादीनामथेति सूत्रे भाष्येऽप्यम् ॥

2118. Long ई is substituted for the final अ or आ of a nominal stem, before the Adverbial affix च्वि

The च्वि being aprikta is elided. The chvi ending word is an Indeclinable. Thus अश्वत्थ कृष्ण सवयनेन कर्तन्ति—कृष्णीकरोति 'He blackens', when some one who is not black becomes black ; e some one makes him so. Similarly ब्रह्मी भवति । चक्षुः स्यात् ॥

Vid.—The final 'अ' of an indeclinable is not changed to long ई before chvi. Thus शेषाश्वत्थ- शिवाश्वत्थ राशिः ॥ This is enounced by Patanjali in his gloss on I. 3. 41. S. 457,

२११६। अश्वत्थोक्त । ६ । ४ । १४५ ॥

इत्त परस्वामयकारस्य लोपः स्यात् अये औ च च्विः । नार्थाभवति ॥

2119. The इ 'belonging to a Patronymic affix, preceded by a consonant, is elided before the Denominative affix क्य and the 'adverbial affix च्वि ॥

Thus नार्गीमर्कत—नार्गीभवति or नार्गीभवति ॥

२१२०। क्वी च । ७ । ४ । २४ ॥

क्वी चो पूर्वस्य द्वीर्षं स्यात् । कुशीभवति । वट्ट स्यात् । अश्वत्थस्य द्वीर्षस्य भेदि केचिन्नानिर्गुणम् । एवति स्वादिति तु महाविनायक्य ओमभावतिद्रव । क्षत्री स्वादिति च पत्वे स्वादिति च्चिरेत् । यदि भवति तर्हि नमिषावात् चिरेत् भोत्पद्यते इत्येतु । उक्तम् । नार्गीभवति ॥

2120. A long is substituted for the final vowel of the stem, before the Adverbial affix च्वि (V. 4. 50. S 2117).

As कुशी भवति, वट्ट स्यात् ॥ Some say the final vowel of an indeclinable is never lengthened. This is without authority. The non-lengthening in एवति स्यात् can be explained by the non application of chvi under the great option of IV. 1. 82. S. 1072. and as there is no च्वि added, so there is no lengthening.

Obj. As the great option IV. 1. 82 S. 1072 declares an option only, so in the alternative there will be affixing of च्वि, and then if we do not make the above exception about indeclinables, there will be lengthening and we shall get एवती स्यात् ॥ Ans. Let it be so ; where is the harm ?

Obj. But this is not desired for we never find it in usage.

Ans. Then let us say that च्वि never comes after स्वस्ति, so there is no difficulty, and, we have come to our former point that under the great option no च्वि = ever added to स्वस्ति.

By VII. 4. 27 S. 1234 the final अ is changed to ई before च्वि. Thus नार्शी करोति ॥

Why do we say in its totality ? Observe एकदेहन एत शुद्धी भवति the cloth whitens in part'

The word "optionally" shows that the affix *chvi* also comes in the same sense. While the optional affixing of these terminations *chvi* *sâti* &c. is governed by the Mahâ vibhâshâ of sūtra IV 1 82 S 1072 (sec V 3 1).

२१२४ । अभि विधौ सपदा च । ५ । ४ । ५३ ॥

सपदा कृत्वस्तिवाम येने सातिर्वा स्वाह्याती । एव कृत्वस्तिवाम चि । सपदा तु वाक्येव । अभिसाहसपदने नमिसाहसपदने वाक्यम् । पदमीभवति । अन्नसान्सपदाव जमीभवति कवगम् । एकदा एवमे सर्वसपदावचोपवाक्यभावात् कालन्वयम् । बहुना च्चकीना किंचिदवयवावच्छेदेनान्यथात्व । अभिवाच ।

2124 The affix *sâti* comes after a word in the sense of *chvi*, when it is in construction with the verb *ham-pud*, and the meaning is that all things of a kind are changed into something else, though partially.

The word *abhidhi* means 'pervasion'. The force of the word *च* in the sūtra is that the same is expressed when the verbs *कृ*, *पृ* and *भस* are in construction as well. By drawing the anuvritti of the word *vibhâshâ* into this sūtra, we may, in the alternative employ the affix *चि* in the same sense of *abhidhi* but then it must be followed by the verbs *कृ*, *पृ* and *भस* only and not by the verb *सप* ॥

Thus *अभिसाह सपदने* or *अभिसाह भवति*, *उदकसाह सपदने* or *भवति* &c. Or *वपकी भवति* or *जमी भवति* ॥

What is the difference between the words *abhidhi* and *kârtnya* of these two sūtras ? Where all things of similar origin get changed though it be partially only, it is called *abhidhivikâra*. As *एतदा सेनायाम् वृत्तवित्त सर्वम् एतदा अभिसाह सपदने* or *एतदा सर्वम् एवमेव उदकसाह सपदने* ॥ Here *सर्व* has the force of प्रकारकारत्वं namely, all things belonging to the kind of weapons such as sword, lances &c. and all things of the nature of salt, but not these things individually in its totality. While the word *kârtnya* means that one thing in all its parts assumes the form of another thing. In short, the difference between these two words is this: when one object is changed in all its parts it is *kârtnya* change, when many objects are changed in some of their parts it is *abhidhi* change.

२१२५ । तदधीनञ्चने । ५ । ४ । ५४ ॥

कानि स्वाह्यास्तिवाम सपदा च चाप । सपदास्तिवामि । सपदास्तिवामि । सपदास्तिवामि । सपदास्तिवामि ॥

2125 The affix *sâti* comes after a word expressing 'a master or lord', in the sense of 'dependent upon this',

when it is in conjunction with the above verbs *kṛi*, *bhū*, *asti*, and *saṃ-pad*.

The *anuvṛitti* of *अनुवृत्ति* ceases here, as a different sense altogether is assigned to the affix. The *anuvṛitti* of the four verbs *Kṛi* &c, however, runs into the *sūtra*. The word *तदधीन* means 'under the supremacy or control of that', 'under the proprietorship of that'. The proprietor in general and the object of rulership in general are indicated by the word *śadadhina*. Thus *राजधीनं करोति* = *राजसाम् करोति* "he (a king) brings it (a kingdom) under his dominion". Similarly *राजसाम् स्यात्* or *मन्वति*, or *संपद्यते* ॥ So also *ब्राह्मणसाम् भवति*, [*करोति*, *स्यात्* or *संपद्यते* ॥

२१२६ । देवे वा च । ५ । ४ । ५५ ॥

तदधीने देवे वा स्वास्ताति च कृभारिणे । विप्राधीनं देवं कपोति विप्राकरोति । विप्रासंपद्यते । पक्षे विप्राकरोति । देवे क्विप । राजसाम्भवति राष्ट्रम् ॥

2126. The affix *trā* comes in the sense of 'to be given to that', as well as the affix *sāti*, in conjunction with the above verbs *kṛi*, *bhū*, *asti* and *saṃpad*.

The phrase "dependent upon that" is understood here also. The word *देव*, qualifies the above phrase. When a thing which is known as a proper gift, for the Brahmanas, is put under their control by offering it to them, then the affix *trā* is employed. Thus *ब्राह्मणसाम् देवं कपोति* = *ब्राह्मणसाम्* or *ब्राह्मणसाम् करोति* ॥ "He gives it to the Brahmana, as it is an object which ought to be given to them". *ब्राह्मणसाम् भवति* "it becomes given to the Brahmana". So also with *स्यात्* and *संपद्यते* ॥ Why do we say "when the sense is that of to be given"? Observe *राजसाम् भवति राष्ट्रम्* ॥

२१२७ । देवमनुष्यपुरुषपुरुषमर्त्येभ्यो द्वितीयास्तस्योर्बहुलम् । ५ । ४ । ५६ ॥

एवो द्वितीयान्तेभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यश्च वा स्यात् । देवता दन्ते रणे वा । बहुलान्तेभ्योऽपि । बहुली जीवतो मनः ॥

2127. After the words *deva*, *manushya*, *purusha*, *puru* and *martya* ending in the 2nd or 7th case, the affix *trā* is diversely employed, having the force of the accusative or locative case.

The *anuvṛitti* of *sāti* ceases, that of *trā* continues. The verbs *kṛi*, *bhū* and *asti* also have no scope here. This is a general *sūtra*. Thus *देवान् मच्छति* = *देवता मच्छति*, *देवेभ्यः पतति* = *देवता पतति* ॥ So also *मनुष्यसाम्*, *पुरुषसाम्*, *पुरुषसाम् भवति* ॥ *देवता दन्ते रणे वा* ॥

By using the word 'diversely' in the aphorism it is intended that the affix comes in this sense after other words also; as *बहुला जीवतो मनः* ॥

२१२८ । अन्वक्तानुकरणाद् द्यजवराधादन्तौ डाच् । ५ । ४ । ५७ ॥

इष्ट् अथ न्यून न तु वन्ते न्यूनश्च अन्वक्तान्विति शक्यम् । नाट्यमर्थे यत्त्वं तन्मात्राद्युच् । द्वाष्ट् अन्विति भिद्योग ॥ डाचि निवृत्तिरे इ बहुलम् " ॥ नित्यमादात्त डाचीत वक्तव्यम् " ॥ डाच् अथ यथासादित्वात्स्मिन्पर पूर्वपरयोर्देशयो पररूप स्थात् । इति तत्कारणकारणा प्रकार । पदपदान्तरात् । अन्वक्तानुकरणात्स्मिन् । ईदृक्कराति । द्यजवराधादिकम् । अन्करोति । अन्विति किय । अन्वत्प्रकारात् । अन्वत्प्रकारात् । अन्विकाथ इत्येव सुप्रविशुष्टचितम् । एव ॥ डाचीत परस्मैवेन द्वित्वे सुप्रचल्यवधेयम् । अन्विति किय । धारित्त करोति ॥

2128 The affix *dāch* comes after the half of a word denoting an imitation of an unarticulate sound, when such half consists of at least two syllables, and when it is not followed by the quotation-word 'iti'.

The sound in which the letters *अ* &c are not distinctly expressed is called *avyakta* 'unmanifest' or 'inarticulate'. The imitation of such a sound is called *avyaktā anukarana*. That whose half consists of at least two syllables is called *divyavarārdha* that is a polysyllabic word of four syllables or more when doubled, the smallest number of whose vowels are two, not less, when halved. The phrase "when joined with *ket*, *bhū* and *asti*" is understood here. The affix comes after that word which when reduplicated is such that its half (*ardha*) is at least (*avara*) of two syllables (*divyach*).

Vārtika—When the affix *डाच्* is to be added there is diversely the reduplication of the word. That is, first the word is reduplicated and then the affix is added. The force of the locative in *डाचि* is that of *विद्यत्तस्यै* and not *परस्यै* ॥ Had it been the latter then there would be the fallacy of *petitio principii*. By adding *dāch* and doubling we must see whether the half is at least of two syllables. If it is, then *dāch* is to be added. Thus *पठ्* is a sound imitation word. By reduplication it becomes *पठ् पठ्* ॥

Now applies the following *śloka*:—

Vārtika—Of such a doubled sound *मिति* in word, to which the affix *डाच्* is added which causes the elision of the final *अन्* for the final *अ* of the first member and the initial consonant of the second member, such subsequent consonant is always the single substitute.

Thus *पठ् पठ्*—*पठ् पठ्*—*पठ् पठ्*, with *डाच्*—*पठ्पठ्* ॥

The final *अन्* of the first word is changed in to the form of the next letter *प* and then for two *प*'s one is substituted by this *vārtika*. Thus *पठ्पठ्* करोति—*पठ्पठ्* करोति "he makes a sound like *paṭat paṭat*"—So also with *मथि* and *स्वात्* ॥ So also *वृत्ता* करोति, *मथि* or *स्वात्* ॥ The final *अन्* of *पठ्पठ्* is elided by VI 4 143 § 316 before the affix *डाच्* having an indicator *इ* the real affix *डाच्* ॥

Why do we say "when it is name of an imitative sound"? Observe *रथन् करोति*, 'it makes or turns to stone'. Why do we say "after that half which consists of at least two vowels"? Observe *अत् करोति* 'he utters the exclamation *srat*'. Why do we say "at least"? Observe *खरटखरटा करोति* where the half consists of more than two syllables and the rule still applies. But had the *sūtra* been "द्व्यज्वरार्धत् half two syllables" then it would not have applied here as the half consists of *three* syllables. So also *अपवपष्ठा करोति* ॥

The *sūtra* ought to have used the word *अनिकात्*: "after a word of more than one syllable" instead of *dvyajavarārdhāt*. Thus before the affix *डाच्* the doubling takes place by reason of the affix which is exhibited in the seventh case (*डाचि* in the *vārtika*) this doubling being caused by something which follows. Why do we say "when इति does not follow"? Observe *परिधि करोति* (VI. 1. 98. S. 81). The *च्* of *डाच्* is for the sake of accent, it prevents the circumflex (*swarita*) accent. Thus, *परवर्द्धो + ऋति* ॥ Here first the *व* of *अस्ति* which was *udāta*, becomes *anudāta* by VIII. 1. 28. S. 3935. Then by VIII. 2. 5. S. 3658 *वो* of *दा* and *व* of *अस्ति* coalesce into an *udāta वा*, as *परवर्द्धोति* ॥ But then comes in rule VIII. 2. 6. S. 3659 which would make this *वा* optionally *svarita*, the indicatory *च्* prevents it. Some read *द्व्यज्वरार्धत्*, the *व* however does not change the sense.

२१२६। कृषो द्वितीयवृत्तीयशब्दबीजात्कृषौ । ५ । ४ । ५८ ॥

द्वितीयादिभ्यो डाच् स्थाकृष्ण एव शोभे कर्षणेऽर्थे । बहुशोभेऽप्यस्तामुकरणात्स्वयत् डाचि न द्विषत् । द्वितीयं तृतीयं कर्षणं करोति द्वितीयाकरोति । तृतीयाकरोति । शब्दशब्दः प्रतिशोभे । बहुशोभे कृष्टं शेषे पुनः प्रतिशोभं कर्षति शब्दाकरोति । बीजेन सद-कर्षित बीजाकरोति ॥

2129. The affix *ḍāch* comes after the words *dviṭīya*, *trīṭīya*, *śambū*, and *bīja* when connected with the verb *kṛi*, and meaning "to plough in such a way".

By force of the word *diversely* in the *vārtika* under the last *sūtra*, there is doubling only when inarticulate sound is imitated and nowhere else.

The repetition of the word *कृ* in this *sūtra* indicates that the *च्* and *प्रति* are not to be taken. Thus *द्वितीया करोति*—*द्वितीयं कर्षे* (= *विशेष्यत्*) *करोति* 'he makes the second ploughing of the field'. So also *तृतीया करोति*, *शब्दा करोति* 'he makes the field ploughed contrariwise to what it was ploughed before' = *बहुशोभे कृष्टं शेषे पुनः प्रतिशोभं कर्षति* ॥ So also *बीजा करोति*—*सद-कर्षितेन विशेष्यत् करोति* ॥

Note:—Why do we say when meaning "to plough"? Observe *द्वितीयं करोति*

पदम् ॥

२१३०। संख्यायाश्च गुणान्नायाः । ५ । ४ । ५९ ॥

कृषो शोभे कृषो डाच् स्थात् । द्वितीयाकरोति शेषम् । शेषकर्म कं द्विषणं कर्षणं करोतीत्यर्थः ॥

2130 The affix *dāch* comes after *u* Numerals followed by the word *guna*, the sense being 'to plough so many times'

The word *कृ* is understood here Thus *द्वितुणा* or *त्रितुणा करोति क्षेत्रम्* 'he ploughs the field twice or thrice' - *द्वितुण किलेशन करोति क्षेत्रस्य ॥*

Why do we say when meaning to plough? Observe *द्वितुणा करोति रज्जुम्* 'he doubles the rope'

२१३१ । समयान्न वापनायाम् । ५ । ४ । ६० ॥

कृपाविति निष्कस्य । कृपा शब्दे कृष्ण स्यात् । समयान्नोति । काल वापयतीत्यर्थे ॥

2131 The affix *dāch* comes after the word *samaya* when *कृ* follows, and the sense is that of 'neglecting'

The word *कृ* is understood here also The anxiety of *कृष* ceases The getting of leisure from the duties is called *समय* or 'time', the neglect or loss of such time is meant by the word *समय* ॥ Thus *समयः करोति* - *कामेषु कृपाति* (अद्य मे पाठयथ श्व कस्यो यस्य समय इत्यत्र यो बहुषु दिवसेषु कामयते, स पश्यत्येते) 'who procrastinates'

Note:—Why do we say when the sense is that neglecting? Observe *समय करोति* 'he makes time'

२१३२ । स्वप्नानिष्यन्नादतिव्ययने । ५ । ४ । ६१ ॥

स्वप्नाकरोति वृषम् । बहुषु स्वप्नयनेन स्वप्न करोतीत्ये । निष्यन्नाकरोति । बहुषु स्वप्नयनेन निष्यन्नादतिव्ययनेन वगीतीत्यत्र । अनिष्ययनेन निष् । स्वप्न निष्यन् वा करोति वृषजन्त ॥

2132 The affix *dāch* comes after the words *supātra*, and *nishpatra* followed by the verb *kri*, when the sense is that of causing intense pain

The word *कृ* is understood here also The word *atvāthana* means violent pain Thus *स्वप्ना करोति वृष व्याध* - *स्वप्न शरस्य शरीरं नश्यति* the hunter pierces the stag with the arrow so violently that the feathered part of the arrow also enters the body So also *निष्यन्ना करोति* - *स्वप्नयन्नेन स्वप्नयन्नेन निष्यन्नाकरोति* he pierces so violently that the arrow entering one side comes out of the other with its feathers Why do we say when meaning to cause violent pain? Observe *स्वप्न* or *निष्यन्ना करोति वृषम्* ॥

२१३३ । निष्कुलाजिष्कोपणे । ५ । ४ । ६२ ॥

निष्कुलाकरोति कृषिम् । निष्कृत कुलम-नरपयसान् स्वपुत्रो कस्याविति महतीद्वेदात् ॥

2133 The affix *dāch* comes after the words *nishkula* followed by the verb *कृ*, when the sense is 'to disembowel'

The verb कृ should be read into the sūtra. The word निष्कोषण means to bring the inner organs out or to eviscerate. निष्कुलं करोति इतिम् "he takes out the kernel or seeds of the pomegranite".

Note:—Why do we say "when meaning to disembowel or take out the kernel"? Observe निष्कुलान् करोति इतिम् "he makes the enemies family-less".

२१३४ । सुखप्रियादानुलोभ्ये । ५ । ४ । ६३ ॥

सुखाकरोति । प्रियाकरोति इतिम् । अनुकुल्यभरणेनानन्दवतीत्यर्थः ॥

2134. The affix दृच comes after the words sukha and priya, followed by kri, when the meaning is ('to concede' 'gratify') ; 'to go with the grain'.

The word अनुलोभ्ये means 'agreeability', 'to conform to the wishes of the object of adoration'. Thus सुखा करोति, "प्रियां करोति इतिम् = स्वाम्यापैर्भक्तनाराधयति" tries to please the heart of the master &c".

Note:—This affix comes when, while doing a pleasant or agreeable thing, the idea is to please another by such an act. Otherwise observe: सुखं करोति ॥ मित्रं करोति शौचप्रदानम् "the drinking of medicines gives pleasure &c".

२१३५ । दुःखात्प्रतिलोभ्ये । ५ । ४ । ६४ ॥

दुःखाकरोति । स्वामिन् प्रतिलोभ्ये इतिम् ॥

2135. The affix दृच comes after the word duḥkha followed by kri, when meaning to do something against the grain or "to contravene".

The verb कृ is understood and prātilomya means 'to oppose' or "to act against another's wishes", "to pain the heart of one's master &c". As दुःखा करोति इतिम्. स्वामिन् "the servant pains the master".

Note:—Why do we say "when meaning to go against the grain"? Observe दुःखं करोति कदनम् ॥

२१३६ । शलात्पाके । ५ । ४ । ६५ ॥

शलाकरोति मांसम् । शलेन पचतीत्यर्थः ॥

2136. The affix दृच comes after the word śala followed by kri, when the sense is that of "roasting".

Thus शले पचति = शला करोति मांसम् "he roasts the meat on a spit".

Note:—Why do we say "when meaning to roast"? Observe शले करोति कदनम्. "the bad food causes colic".

२१३७ । सत्यादशपथे । ५ । ४ । ६६ ॥

सत्याकरोति शंखं शक्तिम् । श्लेषव्यभिचि तदर्थं करोतीत्यर्थः । शूषणे तु सत्यं करोति विद्यः ॥

2137 The affix *dāch* comes after the word *satya*, followed by *krī* when not meaning to swear.

The word *satya* means truth as opposed to falsehood. Sometimes it means to swear as in the sentence *सत्यं वाचयद् विपश्चि*. This latter sense is prohibited. Thus *सत्यां कर्तव्यं वाचकं मायदम्*, the merchant concludes the bargain of the goods; i. e. he settles that he will purchase these wares. Why do we say when not meaning to swear? Observe *सत्यं करोति विपश्चि*: the Brahmana swears.

२१३८ । मद्रात्परिचापणे । ५ । ४ । ६७ ॥

मद्रात्परा मद्रात्परा । परिचापणं पुण्ड्रम । मद्रात्पराति मद्रात्पुण्ड्रम सप्तकरोतीर्थं । मद्रात्पराति पचत्पयम् ॥ मद्रात्पराति । मद्रं प्राचयम् । परिचापणं किञ्च ॥ मद्रात्पराति । मद्रात्पराति ॥

2138 The affix *dāch* comes after the word *madra* followed by *krī*, in the sense of 'to shave'.

The word *परिचापण* means to shave or to raze. The word *मद्र* means 'auspicious'. Thus *मद्रं पुण्ड्रम करोति = मद्रां कर्तव्यं ॥*

Vrt —So also after the word *मद्र* as *मद्रां करोति नक्षत्रं कुमार* 'the barber shaves the hair of the boy on the auspicious occasion

Why do we say when meaning to shave? Observe *मद्रं* or *मद्रां करोति ॥*

Here end the Taddhitas

अथ द्विरुक्त प्रकरणम् ॥

CHAPTER XL.

ON REITERATION.

२१३६ । सर्वस्य द्वे । ८ । १ । १ ॥

इत्यधिकृत्य ॥

2139. From here upto VIII. 1. 15. S. 2150 inclusive, is to be supplied always the phrase "the whole word is repeated".

Note:—This is an adbhikāra sūtra. Whatever will be taught hereafter upto पदस्य (VIII. 1. 16 S. 461) exclusive, there the phrase सर्वस्य द्वे should be applied to complete the sense. Thus VIII. 1. 4 S. 2140 teaches "when the sense is that of 'always', and 'each'. Here the phrase 'the whole word is repeated' should be applied to complete the sense. i. e. "The whole word is repeated when the sense is that of always and each". What is to be repeated? That which is most appropriate in sound and sense both. Thus one पचति becomes two, as, पचति पचति 'he always cooks'. Similarly ग्रामो ग्रामो रमणीयः 'every village is beautiful'.

The sūtra 'sarvasya dvo', should not be confounded as meaning 'the word-form sarva is doubled'. For then rules like VI. 1. 90, S. 82 and VI. 1. 100 S. 2128 will find no scope. The word sarva has several meanings: (1) the totality of things (द्रव्यः) as सर्वस्ववेदानि (2) the totality of modes (प्रकारः) सर्वश्रीनीतिभिः = सर्वप्रकार-मते भवत्यति; (3) the totality of members (अवयवः), as सर्वः पदोत्पत्तः ॥ In the present sūtra, the word sarva has this last sense: namely all the members of a word are doubled, no portion is omitted. The force of the genitive case in sarvasya, is that of sthāna, i. e. in the room of the whole of the words like परि &c there is doubling. So one meaning of the sūtra is, that in the room of the one word, two are substituted. In making such substitution, we must have regard to the rule of nearness.

Another meaning of the sūtra, however is, that it does not teach substitution but repetition or employment, not ādeśā, but prayoga. That is to say, one word is employed twice. In this sense, of course, there is no room left for finding out the proper substitute. The very word-form, पचति &c, is employed twice, i. e. is repeated twice or pronounced twice.

* The word sarvasya is employed in the sūtra for the sake of distinction only. Otherwise one may double only the last letter of a word by the rule of शलोन्तस्य, though that rule is not, strictly speaking, applicable to such cases.

Obj The word पश्य should be employed in the sūtra in order, to prevent the application of the rule to Samāsa (compound) & taddhita and to vakya (sentences) Thus सप्तपर्णोऽष्टपश्य ॥ Here there is the sense of vipśā with regard to seven leaves, and does not mean a tree having seven leaves. There ought to have been doubling, but it would not take place, if we take the word padasya in the aphorism. Similarly द्विपरिका इदति here also the sense is that of vipśā and there ought to have been doubling before the affixing of the taddhita affix. So also in प्राप्ते प्राप्ते 'पानोवप' the sentence प्राप्ते पानोवप = not doubled, if we employ padasya. So the word padasya, should be employed in the sūtra. Moreover, it would prevent our employing the word padasya again in VIII 1 16 S 401.

Ans We could not employ the word padasya in this sūtra, for then the rule would become very much restricted. Moreover in the above examples, there can be no doubling, for सप्तपर्ण means 'that whose every twig bears seven leaves पर्वणि पर्वणि सप्तपर्णानि कर्तव्यं', so that the sense of vipśā is not here inherent in the word sapta or parna. In the case of the taddhita example, there would be no doubling because the force of vipśā is there denoted by the taddhita affix itself, and so doubling is not necessary. Moreover, a sentence can never be doubled because vipśā can take place with regard to a word, and not a sentence. Therefore the word पश्य should not be employed in the sūtra.

On the contrary, if we employ the word padasya in the sūtra it would give rise to the following anomalies. We could not have मपचति मपचति for upasarga being considered as a separate pada, only मचति would be doubled, and म would not. So also we have two forms द्वौषा and द्वौषा ॥ Here द्वृ is added to the root षृ and द्वृ is optionally changed to च by VIII 2 77 S 354 and in the other alternative there is ष ॥ As च and ष are both sandha (VIII 2 1 S 12) the doubling would take place without making this च or ष substitution. So that having first doubled the word (something as द्वौषा द्वौषा) then optional च or ष change will take place, and we shall get wrong forms like द्वौषा द्वौषा, द्वौषा द्वौषा in doubling. While the correct forms are द्वौषा द्वौषा or द्वौषा द्वौषा and not the hybrid doubling as given above. Hence the necessity of the vartika पूर्वभाषित्वात्तद्विपश्ये (See VIII 2 3 S 439 last vartika).

Or the word सर्व may be considered to be formed by च्च् affix of सर्वभाषण्य meaning सर्व कार्यं यत्किञ्चित्किञ्चित् सर्वं कश्चिद्देवदत्त ॥ That is all operations having been first performed then the word is doubled, so that a word in its inchoate state is not doubled.

२१४० । नित्यधीप्सयो । ८ । १ । ४३

आधीप्स्यधीप्साया च च्च्त्वे परस्मै द्विषण्ये च्च्त्वात् । आधीप्स्ये तिङन्तेऽप्यधीप्स्यत्तकत्वे च्च्त्वात् । च्च्त्वात्तद्विपश्ये । प्राप्ते प्राप्ते परस्मै च्च्त्वात् ।

2140 The whole word 'is repeated when the sense is of 'always' and 'each'

What words express 'always'? The finite verbs, and the Indeclinable words, formed by kṛit affixes. What 'always' is meant here? The word 'nitya' here means 'again and again', and this idea of 'repetition' is the quality of an action. That action which the agent does principally, without cessation, is called "nitya". So that *nitya* refers to an action (See III. 4. 22. S. 3343). Thus पचति पचति, he cooks continually'. सुस्वा सुस्वा व्रजति or भोजे भोजे व्रजति 'each one, when he has eaten goes away'. See III. 4. 22. S. 3343. कुणीहि कुणीहिलेशं कुणीहि: (See III. 4. 2. S. 2825).

Note:— The words formed by affixes kṛvā and ṣamul and the Imperative mood express the idea of 'again and again', only when they are repeated. While the words formed with the affix वच् (Intensive) express this idea by the inherent force of the affix, without repetition. Thus पुनः पुनः पचति = पापच्यते । And when this intensive action is continually done, then this word also should be repeated; as पापच्यते पापच्यते ॥ In the above, examples have been given of nitya, as illustrated by finite verbs like पचति, Indeclinable kṛit words like सुस्वा, and like भोजे ॥

Note:— Now for वीप्सा ॥ In what words the वीप्सा is found? It is found in nouns (सुप्, formed words). As finite verbs (सिद्) express nitya, so inflected nouns (सुप्) express vīpśā on a distributive sense. What is meant by the word vīpśā? It is the wish of the agent to pervade (vyāptum icchā), an object through and through with a certain quality or action. That is, when many objects are wished to be pervaded by the speaker with a particular attribute or action simultaneously, it is vīpśā. Thus वृक्षं वृक्षं सिचति "He waters every tree". ग्रामो ग्रामो स्वामी: "every village is beautiful". So also जनपदी जनपदी स्वामी: प्रवचः प्रवचो निधनद्वयैति ॥

When a finite verb is repeated owing to the idea of nitya; and we also wish to add to such a verb the affix denoting comparative or superlative degree, such affix must be added after the word has been repeated, as पचति, पचतितयाच् ॥ But in the case of a noun, which is repeated owing to vīpśā, the whole superlative or comparative word should be repeated; as आर्यपतरवार्यपतरवार्य ॥

२१४१। परेर्वर्जने । ८। १। ५ ॥

परिपरि वृद्धो देवः । वृद्धान्परिवृद्धोत्तर्यः ॥ परेर्वर्जने वा वचनम् ॥ * ॥ परिर्वर्जः ॥

2141. The word परि is repeated when employed in the sense of 'with the exception or exclusion of'.

As परि परि वृद्धो देवः (I. 4. 88. and II. 3. 10) 'It rained round about (but with the exclusion of) Banga'.

Note:— Why do we say when meaning exclusion? Observe वृद्धं परिदिश्यति ।
Vart:—Optionally परि meaning 'exclusion', is repeated when it occurs not in a compound as परिपरि वृद्धे-परि वृद्धे-वः ॥ In a compound, there is no repetition as परिदिश्यते वृद्धो देवः, because the word परि has not the meaning of exclusion only here; in fact, the whole compound word denotes the idea of exclusion; and not the word परि alone.

Note —The word परि is here a Karmapravachasya (I 4 88 S 596) and governs the fifth case by II 3 11 In परिचिह्नानि the word is an āpasaṅga

२१४२ । उपर्यभ्यघस सामीप्ये । ८ । १ । ७ ॥

उपर्युपरि ग्रामम् । ग्रामस्योपरिहास्यवीच दश इत्यर्थः ॥ अन्धवि मुलम् । सुखासुखपरिहास्यनीच माने दुःखित्यर्थः । अथाऽपि लोकम् । लोकस्यापस्तास्यवीचि दश इत्यर्थः ॥

2142 उपरि, अधि, and अभ्यस are repeated, when they express uninterrupted nearness

The word sāmīpya means 'proximity' whether in time or space. An उपर्युपरि ग्रामम् 'any locality in the immediate vicinity of a village' । अन्धविघामम् अथोपो लोकम् 'a place near a loka' । Similarly अन्धविमुलम् 'anything immediately following after pleasure' ; e pain Why do we say meaning near' । Observe उपरि चन्द्रम् ॥ Why the word is not repeated here उपरि चिरसं पर धारयति ॥ The relation expressed here is not that of nearness but that of above and below

उपर्युपरि परवन्त सर्व एव सन्निधिः ।

अथाथो इधमि कस्य महिमा नोपजायते ॥

Here the doubling = in the sense of vipsā

२१४३ । याक्यादेवामन्वितस्याऽसूयासमतिकापकुत्सनमरसंनेपु । ८ । १ । ८ ।

असूयायाश्च, छन्दश्चन्दश्च नो हीनयेत् । सयको देवदेव वन्द्यासि । कोऽपि दुर्विनीतदुर्वीचीन इत्यादीं कर्तव्येति । कुत्सन्ति भातुष्कभातुष्क वृथा त भद्र । भवन्त नोऽप्यार यातार्विन्द्यामि एवम् ॥

2143. A Vocative, at the beginning of a sentence, is repeated, when envy, praise, anger, blame, or threat is meant by the speaker

A collocation of words expressing one idea is called a sentence or vākya. Thus (1) envy — सुन्दर सुन्दर इया त हीनयेत् O beauty! O beauty! in vain is thy beauty! (2) praise — इह इव वन्द्यासि O Deva! O Deva! adorable art thou! (3) anger — दुर्विनीत दुर्विनीत इत्यादीं शम्भ्यासि O arrogant! O arrogant! now thou shalt know (4) blame — भातुष्क भातुष्क इया नो भद्र O archer! O archer! in vain is thy bow (5) Threat — चोरचोरा इ यातुर्विन्द्यामि एव अन्धविष्कानि एव O thief O thief I shall kill thee The first word becomes pluta as well as gets svarita accent by VIII 2 103 in the case of the first four in the case of 'threat' the second word or the āmreḍita becomes pluta by VIII 2 25 S 3614 Why do we say at the beginning of a sentence? The Vocative in the middle, or the end of a sentence, is not to be repeated, as चौरचोरा इ यातुर्विन्द्यामि ॥ Why do we say of Vocative? Observe उपर्युपरिग्रामम् ॥ Why do we say 'when meaning envy &c ॥ Observe देवदेव नामधेयश्च सुकेशश्च ॥

• In some books, the vākya is defined as 'a collocation of words having one finite verb', (एकसिद्ध परसमूहो वाक्यं) ॥

२१४४ । एकं बहुव्रीहिवत् । ८ । १ । ९ ॥

द्विफलक एकशब्दो बहुव्रीहिवत्स्यात् । तेन सुबन्धोपबुध्वावौ । एकैकमक्षरम् । इह इतरपि सुपोऽङ्गिके कृते बहुव्रीहिवद्वाच्येयं प्रातिपदिकत्वात्समुद्रायास्तुम् । एकैकयाहुत्वा । इह पूर्वभागे पुंलिंगा-
व्यसंज्ञं विशेषः । न बहुव्रीहिवत्त्वत्र पुनर्बहुव्रीहिवत्त्वर्थं मुख्यबहुव्रीहिवत्त्वाभार्यम् । तेनातिविष्टबहुव्रीहो
सर्वनामतास्त्वेषेति प्राकृत्यः । वस्तुतस्तु भाष्यमते प्रत्याशयात्तमेतत् । सप्रमत्तस्यपि बहुव्रीहियेऽङ्गिके
विषये विशेषकं न तु बहुव्रीहियिनोदाविशेषाद्भूय नास्ति । एकैकस्ये हेहि ॥

2144. When एक is repeated, it is treated like a member of a Bahuvrīhi compound.

The making it a Bahuvrīhi is for the sake of eliding the case-affix, and treating the word as a masculine, even when it refers to a feminine. Thus एकैकमक्षरं षडसि (not एकमेकम्). Here the case affixes after both words being elided they assume the form एकैक and being treated as a Bahuvrīhi they become a prātipadika or nominal stem and then to this whole as a crude form is added the case-affix. एकैकयाहुत्वा जुहोति (not एकैकया). Here the first member has become masculine. The difference is brought out when analysing namely, it will be एक + एकत् and not एका + एकत् ॥ The accent is regulated by VI. 2. 1. the case affix is elided by II. 4. 71. and masculinising by VI. 3. 34.

§ 292, is for the sake of making that rule applicable to the Primary Bahuvrīhi, (and not to *analogical* Bahuvrīhis like that of this sūtra VIII 1 9 S 2144) Therefore in the case of words which are Pseudo-Bahuvrīhis or analogical Bahuvrīhis, the prohibition of S 222 does not apply, and the word remains a Sarvanāman, and is declined as such." This is the opinion of the ancients. But as a matter of fact, this whole sūtra I 1 29 has been overruled by the opinion of the Bhāshya author Patañjali. Even in the opinion of the sūtra author Pāṇini, the prohibition of I 1 29 S 222 applies to the stage of grammatical analysis of a Bahuvrīhi compound and not to the Bahuvrīhi compound as such. That is to say, a sarvanāman is not to be declined as such, if it is going to form the member of a Bahuvrīhi compound. So that in the analytical stage *before* composition, the word will not be declined as a pronoun. *After* composition of course, the word loses its pronominal character by the vārtika under I 1 29 S. 222. So there can be no question of that sūtra applying to an analogical Bahuvrīhi, for such a Bahuvrīhi can never be grammatically analysed like the primary and true Bahuvrīhis. Therefore, we have एकैकस्ये हेहि and not एकैकस्य हेहि ।

२१४५ । आवाधेन । ८ । १ । १० ॥

पीडाया घोलाया हे सौ बहुव्रीहियत् । मरणतः । विरहात्पीडयनायस्येयदुष्टि । बहुव्रीहियत्-
वाद्दुष्टम् । मरणतः । इह पुनश्चाव ॥

2145 A word is repeated, and is treated like a member of Bahuvrīhi compound, when a mental distress over something is expressed

Thus *गर्भेण 'gone, gone to my affliction', गहँनह . दलितपतिह , in the masculine*. Here the case affix is elided after the first word by treating it as a Bahuvrīhi, and *मरणतः गहनप दलितपतिह* in the Feminine here the first term becomes masculine and (not *मरणस्य* for the reasons given in the preceding aphorism). The accent is governed by VI 2 1 S 3735

२१४६ । कर्मधारयवदुत्तरेषु । ८ । १ । ११ ॥

III वसन्तु द्विवचनेषु कर्मधारयवत्कार्थम् । प्रयाजनं ह्यज्जीवन्तुवशात्प्रयाजान्ताकात्कार्थानि ॥

• 2146 In the following rules, the double-word is treated like a Karmadhāraya compound.

The reason for making it a Karmadhāraya is to elide the case affix, (II 4 71 S 650) to make the first member a masculine term even when the word refers to a feminine (VI 3 42 S 746), and to regulate the accent by making the final acute VI 2 23 S 3757 or S 3734 :

Note:—The word *उपरोक्षे* is for the sake of distinctness, the sūtra being an adbhikāra one, would have applied to the subsequent aphorisms, without even the word *atāreshu*.

२१४७ । प्रकारे गुणवचनस्य । ८ । १ । २२ ॥

सादृश्ये चोत्ते गुणवचनस्य द्वे स्तस्त्वच कर्मधारयवत् । कर्मधारयवद्गुणवचनस्य चोत्तरेभ्यश्चिकारान् । तेन पूर्वं भागस्य पुंश्चावः । समासस्थित्यन्तोदात्तत्वं च । पदपङ्क्तिः । पङ्क्तिसदृशः । ईषत्पङ्क्तिरिति यावत् । यद्योपसर्जनद्वन्द्ववाचिनः केवलमुदात्तवाचिनश्चेत् गृह्यन्ते । शुक्लशुक्लं संपद्ये । शुक्लशुक्लः पदः ॥

शानुपूर्व्ये द्वे वाच्ये ० ॥ मूलमूलं स्थूलः ॥

संभ्रमेण पद्वृत्तौ यद्यद्यनेकधा प्रयोगो म्याससिद्धः ० ॥ सर्पःसर्पेः शुभ्रस्य २ । सर्पः १ शुभ्रस्य ४ ॥

क्रियासमभितारे च ० ॥ ह्युनीहितुनीहीतेष्वर्थं ह्युनासि । नित्यस्यस्योपिति सिद्धं पृथगर्थे द्विस्वार्थं

नित्यम् । धीमः पुन्येऽपि लोकासह सप्रुचित्यत्वे चोत्कर्ता नश्ये वा ॥

कर्मव्यतिहारे सर्वनामो द्वे वाच्ये समासवच्च बहुलम् ० ॥ बहुलमहत्यादन्वपरयोर्न समासवत् ।

इतिरसवचस्य द्वे नित्यम् ॥

असमासवच्चार्थे पूर्वपदस्य रूपः सुर्वेकत्वः ० ॥ अन्योन्यं विना नमसि । न धीम्यौ । अन्योन्याम् । अन्योन्येन कृतम् । अन्योन्यस्यै इत्तमित्यादि । अन्योन्येर्वा सुष्कारेणसुष्मत् इति नाच् । एषं परस्परम् ।

अन्य कस्कादित्यादिसर्गस्य लः । इतरेतरम् इतरेतरेणेत्यादि ॥

अनिपुंसकवोरुत्तरपदस्याद्या विभक्तोरन्वाद्ये वा वक्तव्यः ० ॥ अन्योन्याम् । अन्योन्याम् । परस्परम् ।

परस्परम् । इतरेतरम् । इतरेतरं वा इमे व्याज्ययोकुले वा भोजयत । अत्र केचित् भानावेशो द्वितीयाद्या

एष । भाष्यादौ सधैवीबाहलत्वान् । तेन अनिपुंसकवोपपि वृत्तियादिसु पुंश्वेव रूपमित्याहः । अन्येदुदा

स्यस्य दिङ्मानस्यार्थविभक्तानामादेशनाहः ॥

इत्यद्वये दासभासः क्विदि अद्वित्तरहः स्वभोः ॥

समासे लोारुद्धचेति सिद्धं बाहुलकावयव ॥ १ ॥

सयासि । अन्योन्यं परस्परमित्यत्र इत्यद्वयेऽपि दासु प्राप्तः । नच सर्वनामो वृत्तियाद्ये पुंश्चावः ।

अन्यपरयोस्समासपश्चात् । नच द्विर्वचनमेव वृत्तिः । वां वां चिकः प्रेक्षत कातरार्थां सत्सत्वादायमित्यत्र

ज्ञान् । अन्योन्यमितरेतरेनित्यत्र चदददतराभिय इत्यद्वयं प्राप्तः । अन्योन्यसंसक्तगणज्ञियामन । अन्योन्या

श्रयः । परस्परमितिसादृश्यम् । ग्रहपरस्परंनित्यादौ लोर्लुक्च प्राप्तः । सर्वं बाहुलकेण एतदधियम् । वक्तव्यवा

क्तिकान्यासादृश्यं स्त्रियानिति न्ये अन्योन्यसंसक्तगणज्ञियमिति भाष्ये चाम प्रयाचमिति ॥

2147. An attribute is repeated, when it is meant to express that the said attribute belongs to a thing only to a limited degree, and the double word is treated like a Karmadhāraya.

Thus पदपङ्क्तिः, पदपङ्क्तिः where the first member has lost the case-affix, पदपङ्क्तिः, पदपङ्क्तिः where the first member is a masculine, even when there is a क in the penultimate as कालककालिका (See VI. 3. 37 and 42) ; पदपङ्क्तिः पदपङ्क्तिः, when the accent falls on the final, for the rule VI. 1. 223. S. 3734 was debarred by ३॥III. 1. 3. but the present rule re-instates VI. 1. 223.

The word being treated as a Karmadhāraya there is masculinisation of the first member and the final takes the acute under VI. 1. 223. S. 3734.

The word वक्रात् means both 'difference' and 'resemblance'. It means 'resemblance' here i.e. the person or thing *resembles*, but is not *fully like*, the thing expressing the attribute. Thus पटुपटु, 'tolerably sharp', पटुपटु "she who is tolerably sharp" पटुपटु: "pretty soft" पण्डितपण्डित &c. The sense is that the attribute is not *fully* possessed by the person. The affix ज्ञातीय (V 3 69 S 2024) also expressing वक्रात्, is not debarred by this sūtra. Thus पटुज्ञातीय पटुज्ञातीय ॥

The doubling takes place both where the adjective is a secondary member qualifying a substance, and where it is an attribute pure and simple, in the abstract without any particular substance. As शुक्लशुक्ल पर 'tolerably white or whitish cloth' शुक्ल शुक्ल whitish."

Why do we say प्राकारे, "when denoting some what like it"? Observe पटुपटुपटु: 'the closer Devadatta'. Why do we say 'an attributive or adjective word? Observe अग्निर्गौशयक 'a fiery boy' गौ गौशयक 'a cow like Bāhika'. Here 'agni' and 'gau' are not naturally adjective words, though employed here like adjectives.

Vart —An adjective is repeated, when denoting that persons or things possessing that attribute are to be taken in their due order. Thus घृते घृते स्थूल it is thick in all its roots one after another" अग्ने अग्ने अग्ने, अदस्र अदस्र अदस्र ॥

Note —A word denoting more than one is repeated without change of sense when it denotes the limit or extent of the thing. Thus कर्शपाणा कार्षपाणाभ्यां मास मास दैर् 'give a māsha, a māsha, out of this kārshāpana to you two i.e. give only *two* māsha one to each'. A kārshāpana contains many māshas out of them, the extent of gift is *limited* to two only. This therefore is distinguishable from the distributive, double (vipsā). The word मास मास द्वेति — द्वेति the मास does not take the dual case here. Why do we say 'when it expresses the limit? Observe अस्मान् कार्षपाणादिभ्यः अथद्व्या मासमेक द्वेति द्वेतिर्मासो दस्र बीन्व अथद्व्या द्वेति. Here the word मास itself does not express limit but the qualifying words एक द्वे बीन्व &c. Why do we say 'denoting more than one? Observe अस्मान् कार्षपाणादिभ्यः अथद्व्या मासमेक द्वेति ॥

Vart —In expressing perplexity or alarm a word may be repeated twice or as many times as one likes so long as the meaning is not manifest to the person addressed. The word घमनघ in the vārtika means 'confused state of mind'. As सर्प सर्प सुपयस्य सुपयस्य 'a snake a snake i.e. beware, beware'. It is not a necessary condition that the word should be repeated twice only, but as many times as one likes so long as his meaning is not manifest. As सर्प सर्प सर्प सुपयस्य सुपयस्य सुपयस्य ॥

Vart:—When intensity or frequency of an action is denoted, the word is uttered twice: as, लुनीहि लुनीहि इतिवायं लुनति ॥ See III. 4. 2. Though the doubling would have taken place under VIII. 1. 4. S. 2140. also yet the present *vartika* ordains doubling in the sense of intensity. Or it ordains doubling of the imperative, giving to it the additional meaning of frequency.

Note:—In re-iteration the word is doubled as, मुक्का मुक्का ब्रजति. भोजं भोजं ब्रजति ॥ See III. 4. 22. This has also been illustrated under VIII. 1. 4.

Note:—The word is repeated when the affix दाच् follows; as पदपदा करोति पदपदाचते ॥ This doubling takes place when the word denotes an imitation of an inarticulate sound (V. 4. 57). Therefore, not here द्वितीया करोति. वृषीया करोति, where the affix दाच् denotes 'to plough', (V. 4. 58.) Because of this restriction, some read the *vartika* as, डाचि बहुलम् ॥

If the rule meant that the half word* must be of at least two syllables before doubling, and then दाच् should be added, then it would not apply to words like पदम् &c. Therefore the "half-not-less-than-two-syllables" refers to the *doubled* word, the doubling being caused by दाच्.

The above difficulty arises if the locative in डाचि has the force of *सततम्* ॥ But if we take the locative as विपयसततम् then the difficulty is obviated.

Note:—The words पूर्व and प्रथम are repeated when a comparative or superlative sense is to be denoted: as पूर्व पूर्वं दुष्कर्मि, प्रथमं प्रथमं पचयन्ते ॥ The comparative and superlative affixes are not debarred hereby, as, 'पूर्वतरं पचयन्ति, प्रथमतरं पचयन्ते ॥

Note:—The words ending in the affixes इतर and उत्तम comparative and superlative, are doubled when they refer to feminine nouns and are employed in determining or pondering upon the relative condition of the superiority of one out of two or many; as उभावितिनायाङ्गो, कतरा कतरा जनयोराङ्गवत् and तज; as; उभावितिनायाङ्गो, किरती किरती जनयोराङ्गवत् ॥ This is found in words other than those ending in इतर and तज; as; उभावितिनायाङ्गो, किरती किरती जनयोराङ्गवत् ॥ This is also found where the abstract noun denoting condition (as जात्यन्त) is not in the feminine: as, उभावितिनायाङ्गो, कतरा क रौऽनयोर्विनयः "Both these are rich, let us see what is their respective greatness."

Vart:—In denoting reciprocity of action, the Pronominal is doubled; and diversely it is treated like a compound. Because the word 'diversely' is used in the *vartika*, the pronominals *anya*, and *fara* are never treated like a compound; while the word *itara* is *invariably* treated as such and never optionally. II. 2. 27 S. §46

Vart:—And when it is not treated like a compound, then the first word is always exhibited in the nominative singular. See I. 3. 14. III.

Thus अन्यन्यभिरे ब्राह्मण्य भोजयन्ति these Brāhmanas feed one another
 अन्याऽन्यभिरे ब्राह्मणा नयन्ति ॥ अन्योऽन्यस्य ब्राह्मणा भाजयन्ति—इनेरेतस्य भोजयन्ति ॥ The
 word अन्य and एर are never treated as a compound and इतर is always so treated
 So also अन्योऽन्यो अन्योऽन्यान् अन्याऽन्यनकृत् अन्योऽन्यस्यैव अन्याऽन्येषा पुनरेतेहृत्ते Māgha
 So also एरएर where the visarga is changed to ए because it belongs to ḥaskād
 class So also इनेरेतम् । इनेरेतेन &c

Part—In the feminine and neuter, the augment प्राप् ॥ added
 optionally to the second term under the above circumstances, as अन्योऽन्यभिरे
 ब्राह्मण्यो भाजयत अन्याऽन्य भोजयत इतरस्य भोजयत इनेरेतः भाजयत ॥ अन्याऽन्यभिरे
 ब्राह्मण्यकृत् भाजयत इनेरेतस्येव ब्राह्मण्यकृते भोजयत इनेरेतस्येव ब्राह्मण्यकृत् भाजयत ।
 Here some say The प्राप् substitution takes the place of the affixes of the
 accusative only because the examples given in the Mahābhāṣya &c are of
 accusative only : Therefore the feminine and neuter words do not assume
 the masculine form in the Instrumental and other cases : This is one opinion
 Others say the examples given in the Bhāṣya are merely illustrative and
 therefore the affixes of all cases are replaced by प्राप् ॥

Verse

- 1 The absence of एत् in the both members of the doubled word
- 2 The replacing of ए and अत् by एद् in the Neuter
- 3 The non elision of ए in compounds

These three operations take place by force of the word *bāhulaka*
 'diversely in the *vārtika*

1 Thus in अन्यत् and एरएत् there would have come the Feminine
 affix एत् ॥ The form ought to have been अन्वा + अन्वा = अन्वात्वा ॥ But it is
 अन्य + अन्य = अन्याऽन्य ॥ This is prevented by the *vārtika* Nor will *vārtika*
 under II I 51 S 728 apply and cause masculinisation

Note—That *vārtika* states the Pronouns become masculine whenever they
 occur as functions—*vṛtita*—of a compound or a *taddhita*

Because अन्य and एर in the above are treated as not parts of
 compound Nor ॥ re iteration a *vṛtita* or function of a *taddhita* For ॥
 re iteration be considered a *vṛtita* as understood in II 2 51 S 728 *vārtika*
 then it would apply to the following also अ वा विद् विद्वात् कारवर्षो ए ए &c

Note—Pāṇyaji also uses it in this way thus

कारक इकथितस्यत् कारक एत् तु कारकः ।

कारक एद् विज्ञानस्यत् अ वा न्येव सा मन्त् ॥ Mahābhāṣya. I 4 51

2 The replacing of ए and अत् (Nom and acc Sg) by एद् प्राद् ॥
 Thus अन्येन्यत् । इतरस्यत् ॥ Here by VII 1 25 S 315 the affix प्राद् एद् would
 have come and the form would have been अन्याऽन्यत्, and इनेरेतस्यत् ॥ The
 present *vārtika* prevents that

3. The non-elision of सु in compounds,

Thus in अन्यान्यसंसक्त महत्प्रियानम् । अन्यान्याश्रयः । परस्वप्राप्तिरदृश्यम् । अदृष्टपरस्वरेः ॥

In all the above examples the सु would have been elided by the above vartika. The word 'diversely' of the vartika prevents it.

The illustration of this vartika, as given by the Mahābhāṣya, is to be found in the sentence अन्यान्यसंश्रयं स्वेनद् भवति, as used by Patanjali in his gloss on IV. 1. 3. (खियाम्). So the Great Commentary is also an authority here.

२१४८ । अकृच्छ्रे प्रियसुखयोरन्यतरस्याम् । ८ । १ । १३ ॥

प्रियप्रियेण इति । प्रियेण वा । सुखसुखेन इति । सुखेन वा । प्रियेणैर् कर्मधारयव्याप-
 इच्छुक्ति पुनस्तदेष वचनम् । अतिप्रियमापि वस्त्वनायासेन इत्यातीत्यर्थः ॥

2148 The words 'priya' and 'sukha' are repeated

optionally, when they mean "easily, without any difficulty".

The words अकृच्छ्रे means 'difficulty and sorrow', अकृच्छ्र means 'without difficulty or sorrow, i. e. pleasantly'. Thus प्रियप्रियेण इति, सुखसुखेन इति, or प्रियेणै इति, इत्येन इति = अतिप्रियमापि वस्त्वनायासेन इति ॥ That is, he gives with pleasure, without feeling it as a trouble. In reiteration the word is treated as Karmadhāraya and so there is elision of the case-affix already mentioned above.

Note:—Why do we say "when meaning easily" Observe प्रियः पुत्रः "beloved son". सुखी रथः ॥

२१४९ । यथास्वे यथायथम् । ८ । १ । १४ ॥

यथास्वमिति धीन्नायामन्यवीभावः । योऽन्यत्मा यथास्वीयं सद्यपरवच । तस्मिन्वयाद्यद्वय द्वे
 वीचर्य च निपात्यते । यथायथं क्ता यथास्वभावमित्यर्थः । यथालीयमिति वा ॥

2149 The word यथायथम् is irregularly formed in the sense of "respectively, fitly, properly".

The word yathāsvam is an Aavyayibhāva with the force of vipsā. Whatever is this self and whatever belongs to this self all that is denoted by yathāsvam.

What is one's own nature, and whatever is natural to one, that is called यथास्व ॥ In this sense is formed यथायथम् there being doubling and neuter gender. It is an Indeclinable. As ज्ञानाः सर्वे परमाद्यथायथम् = यथास्वभावम् "all objects have been known according to their respective nature". सर्वेषां तु यथायथम् = यथास्वीयम् ॥

२१५० । इन्द्रं रदस्यमर्वादावचनञ्चुत्कमण्यङ्गपात्रप्रयोगामिद्व्यक्तिषु । ८ ।

१२ । १५ ॥

इन्द्रादस्य द्विवचनं पूर्वपदस्याम्नासौडत्य त्रौचरत्यन्य मर्षुषकत्वं च निपात्यते इत्यर्थम् । इन्द्र
 रदस्ये इन्द्रादस्य वाच्यम् । इत्वं निपात्यमानः । इत्वं मन्त्रयते । रदस्यमित्यर्थः । यथायथा अभिव्यक्तिसमः ।

आचतुरं इति पशवो हन्द् विद्युनायन्ते । माता पुत्रेण विद्युन गच्छति । पौत्रेण प्रपौत्रेणार्थार्थं ।
 व्युत्क्रमेण वृथमवस्थानम् । हन्द् व्युत्क्रान्ता द्विवर्गसम्बन्धेन वृथमवस्थिता । हन्द् यत्प्राणि प्रयुज्जति ।
 हन्द् स्वपशुवास्तुदेवैः । अभिचरौ साहचर्येणार्थं । योगविभागादन्वयादि हन्द्दिश्यते ॥

2150 The word "dvandvam" is irregularly formed, in the sense of 'secret', and when it expresses a 'limit', 'a separation', 'employing in a sacrificial vessel', and 'manifestation'.

The word हन्द् is formed from ॥ by doubling it changing the first ॥ into च्च्, and the second ॥ into च्च and making it a Neuter. The word हन्द् itself means रहस्य or secret, whilst marks 'limit' मर्यादा &c only secondarily, by context of the sentence. Thus हन्द् मन्वन्ते 'they are consulting some 'secret' Limit or मर्यादावपन, as, आचतुर इति पशवो हन्द् विद्युनायन्ते "upto the fourth degree, these cattle copulate with each other" माता पुत्रेण विद्युन गच्छति पौत्रेण प्रपौत्रेणार्थार्थं ॥ (See Mastr S 1 7 3 Sākh Br III 97) Separation of व्युत्क्रमेण — हन्द् व्युत्क्रान्ता = द्विवर्गसम्बन्धेन वृथमवस्थिता ॥ Vyutkrāmana means bheda or separation, placing at a different place. Employment with regard^d sacrificial vessel (यज्ञवाक्ययोग) as—हन्द् यत्प्राणि प्रयुज्जति (See I 3 (अदिश्वक्ति or manifestation as—हन्द् जगत्पर्वती हन्द् एकवर्ण वास्तुदेवैः = हावव्यक्ति साहचर्येण ॥

The word हन्द् is found employed in connection with other senses as
 ११, हन्द् युज्ज वचने, हन्द्वाणि उद्वेपीह, चार्थे हन्द् &c.

Here ends the chapter on Resteration

HERE ENDS THE VOLUME ONE OF THE SIDDHANTA KAUMUDI

BY BHATTOJI DILSHITA

THE SIDDHANTA KAUMUDI

— OF —

BHATTOJI DIKSHITA,

Containing the original text with notes, and explanations in English based on Tattvabodhini, Kāśikā and other Commentaries.

Translated, by

SRISA CHANDRA VASU, B. A.,

FELLOW, UNIVERSITY OF ALLAHABAD,

Author of Panini's Ashtadhyayi, &c., &c., &c.

To be completed in two Volumes, Royal Octavo nearly 2,000 Pages.

Rates of Subscription.

Indian	Rs.	20	0	0
Foreign	£	2	0	0

Payable by two instalments of ten (10) Rupees each, one at the time of registering and the other after the publication of the first volume.

NOTE:—A fasciculus of 100 pages is generally printed every alternate month and posted to subscribers.

JUST READY.

CAN BE SUPPLIED AT ONCE TO SUBSCRIBERS.

FASCICULI I-VI. VOL. I, UP TO THE END OF THE SAMASAS.

(608 p p Royal Octavo.)

NOTE:—The price of the whole book on completion will be Rs. 40. The subscription is at Rs. 20.

Professor A. A. Macdonell, (Oxford,) 24th July 1904.—

Pray accept my best thanks for the copy of Vol. I. of your translation of the Siddhanta Kaumudi, which has just arrived. As the Siddhanta Kaumudi is a very useful work for students of the Paninian system of grammar, you are doing a good thing in translating it.

OPINIONS OF THE PRESS (continued)

in a lucid and clear English. We can strongly recommend it to those who wish to study Sanskrit Grammar through the medium of English.

The Mandalay Herald, 31st December, 1891 — * * * Students and readers of classic language of India are much indebted to the learned Pandit for his translation of this scientific work on the grammar and philology of the Sanskrit language.

The Arya Darpan, (Shahjahanpur), February, 1892 — * * * Such a work has been a desideratum. It is well got up, and praiseworthy. We wish it every success.

The Allahabad Review, January, 1892 — * * * The translator has done his work conscientiously and faithfully. The translation of such a work into English therefore cannot but be a great boon to all students of the science of language and of Sanskrit literature in special. The translator deserves the help of the Government and the Chiefs of India.

The Maharashtra (Poona), 4th July, 1893 — * * * If we may judge from the first part which lies before us, it will prove a very valuable help to the student of Pāṇini. * * * So far as it goes it is creditably performed, and therefore deserves patronage from all students of Sanskrit and the Education Department.

Indian Mirror, (Calcutta) 17th March, 1894 — * * * The manner in which the publication is being pushed through, speaks volumes in favour of the learning and patriotism of its editor, Babu Sri Chandra Vasu. The whole work when complete will be an invaluable guide to the study of Sanskrit literature and specially to the English speaking students of the Sanskrit language.

Lucifer, (London), March 1896 — * * * We are pleased to find that the translation is clear and easy and the extracts from the Kaśhika are not only very numerous but also valuable. The large number of references to the preceding editions for the formation of 'pada's' will save much time and trouble, and obviate a difficulty which discourages many from the study of Pāṇini. Indeed the English translation of the grammar could rightly be called 'Pāṇini Made Easy'. * * * It can be recommended as of great importance, not only to all who wish to have a general knowledge of Pāṇini, but also to the few who desire to master the great grammar thoroughly and enjoy all its benefits.

ISA AND KENA UPANISADS.

WITH

Anvaya, Vritti, Word-meaning, extracts from the commentaries of Shankara, Ramanujaa and Madhvacharya, Notes and Translation into English and Introduction and Indexes.

BY

SRIS CHANDRA YASU, B. A. F. A. U.

AND

DR. M. A. G. THIRLWALL

PRICE Rs. 1 POSTAGE A. 1.

† † † The present work is a typical departure from the numerous publications that have preceded it. Immediately below each Mantra is given the prose order and the Vritti or commentary in Sanskrit, the meaning and explanation in order of each word, which is also transliterated into English, the translation, and wherever necessary, notes of different readings. To each of the Upanishads is prefixed a learned introduction, explaining the various interpretations according to the three Schools of Sankara, Ramanuja, and Madhva. † † † This neat little volume is admirably adapted for use as a text book. † † † It is to be hoped that the Katha and other important Upanishads will also be published in the same attractive and useful garb." *The Indian Review for June 1903.*

Similar to the above :—

KATHA UPANISHAD.

With word meanings, extracts from the commentaries of Sankara, Ramanuja and Madhva, with index. ... Rs. 1-8-0 [Postage 1 a.]

DAILY PRACTICE OF THE HINDUS ... Re 1 [Postage. a. 1]

This is a book of 220 pages containing the Morning duties of every Hindu, from early rising till he finishes his Sandhya. Contents: The Daily Practice of the Hindus on Bathing. Tarpana or offering water to ancestors, Sama vedi Sandhya, Madhyandini Sandhya, and Taushtiki Sandhya, Vedic Mantras are transliterated in English also. Word-meaning and Grammatical notes on these are fully given.

OPINIONS.

Daily Practice of Hindus by Sree Chandra Vasa, B A. In these days of Hindu revival we welcome the publication of this neat little volume containing the *Achara*, or the practice of the Hindus. The book though originally claiming to be a compilation from the Vedas and the Upanishads sustains fully the reputation of its author as a Sanskrit scholar of considerable erudition. In the first chapter of this *Daily practice* the author takes considerable pains in explaining the three great truths of our religion—The God with his Cosmic Agents, the Guru with his tender compassion and the Self with his progressive destiny. He has been highly successful in his attempt. Those of us who have declared themselves against Guru worship would do well to take a lesson out of Mr Vasa's work. Many of the duties prescribed in our sacred books do not fit in well with the ordinary latter-day vocations of our life. The author by a singularly ingenious method gives us injunctions relating to duties commensurate with the life of the modern Hindu which are equally sanctioned by our Shastras. The chapters on *Tarpana* and *Sandhyas* would commend themselves to those Hindus who do not follow the tenets of their religion for what they choose to say, their ignorance of the Sanskrit language. The usefulness of the volume is further enhanced by the introduction of a commentary on some Vedic Mantras. The *Ananta Bazar Patra* May 2 1904.

A pretty little book by Sree Chandra Vasa B A, entitled *Daily Practice of the Hindus* reaches us from the Panini office, 40 Bahadurganj Allahabad. It gives a detailed account of the Sandhya practice and of Tarpana. The precise details given will prove useful to many, and the book is written in an elevated and devotional tone. *The Central Hindu College Varanasi*

It is a very difficult task to prepare a guide for the common use of the Hindus. The nation is so divided in castes and classes. Panthas and Panchayats that to guide them on the basis of a common religion is next to impossible. Because a Hindu is "either a Shaiva or a Vishnava or a worshipper of Ganapati or of Shakti, or of Surya. Besides this he belongs to a particular Veda." The *nishkarma* therefore, varies with every caste, and the author has to satisfy himself by giving us the daily practices and Sandhya systems as current in Bengal, among the *banavadi* Brahmins.

The book is small 16mo size containing about 200 pp full of Sanskrit mantras and other texts, meanings and translations with instructions to perform various ceremonies which a Hindu is bound to perform, to free himself from *Karmabandhan*, the bonds of Karma. The whole time of a day is so divided, and then devoted that a worshipper finds hardly any leisure to look into his worldly affairs.

Most of the practices described here, especially those from Manu, read his chapter from the *Sarasvati Veda*, and here we see again the unity of a civilization of the remote past, though, alas! divided now as conservatives and liberals. The conservatives have preserved, the liberals have lost, that was most noble in their respective scriptures.

It is to be seen whether the prayers cited in this guide would evoke the devotion of a modern Hindu, because they are mantras, and the efficacy of the mantras is now lost to the matter of fact gentlemen of the present age.

OPINIONS.

Every Hindu, never mind of whatever caste or creed, will find something to his advantage from the little charming book. We commend it to all Hindus. *The Gleaner* April 1904.

A CATECHISM OF HINDUISM.

Completes in 71 pages.

- Containing 197 questions and answers on the cardinal principles of Hinduism: with Sanskrit quotations from Vedas and Puranas.

PRICE ANNAS EIGHT.

*Extract from the N. W. P. & Oudh Administration Report,
1899-1900.*

Page 190.

Among the smaller books on Hinduism the only one which need be specially mentioned is *A Hindu Catechism*, by Babu Sriah Chandra Bose, B. A., a member of the Judicial Service in these Provinces. This is an attempt to state in plain language and in a brief form the leading teachings of that religion, both dogmatic and practical; but its chief claim to notice consists in the evidence it affords of a growing tendency to a liberal and broad interpretation of the texts, and to the need which is becoming felt in certain classes of educated Hindu Society for greater freedom, both of thought and practice.

Page 194.

But there are other books, which, few in number and compressed within a few definite groups, are deserving of closer attention.

Of these books, as a whole, it may be said that they deal mostly with religious and social reforms, or, where any such definite motive is absent, they reflect, to a greater or a lesser degree, the influence exercised by the literary models of the west.

The main theme of the former group of works is the revival of Hinduism, or a return to what the writers believe was the faith and morality of the most ancient times.

Orthodoxy, using the term, as generally understood in India, to mean the supremacy of the Brahman in the social and religious system, asserts itself, vigorously in pamphlets directed against the propaganda of the Arya Samajia. But here is another "doxy" which, demanding acceptance on the usual ground of its own orthodoxy, is as decidedly anti-Brahmanical. Thus, the masses are to be taught out of the short Catechism of Hinduism, by Babu Sri Chandra Vasu, that in ancient India caste did not depend on birth: that a man is not a Brahman by birth, but by deeds; that persons not born of Hindu parents may be admitted into the Hindu Community; and so on. Here is the clear recognition that some sort of compromise is needed in view of the conditions of present life in India; and

OPINIONS (continued)

scarcely less evident is the influence of the newer ideas and newer methods of research by whose aid the author of the catechism attempts the difficult task of systematizing the doctrine and practice of Vedas and Smritis and Puranas and Tantras. Nor need it cause surprise that a Hindu writer, acquainted with the thought and literature of Europe should desire to return upon his own past in order to solve a modern problem. For it is the law of all progress that, if new ideas really to live and grow, the old must continue to live in them. And if the educated Hindu of to-day, looking back with the eyes of faith to ancient India as the first home of truth, may seem to himself to have caught thence a glimpse that can make him less forlorn, he knows at the same time that one with him in spirit are the many European minds to whom India and the Indian view of life are ever a strange fascination. He has been told by a highly cultured woman of England that the special word that God delivered to India, the oldest born of His children to impart to all other nations, was Dharma, Moral Duty (Mrs Besant in lectures on Dharma delivered to a Hindu audience at Beccles)

AN EASY INTRODUCTION TO YOGA PHILOSOPHY.

Price 6 annas [Postage half annas]

"Is an earnest endeavour to bring the truths of Yoga Philosophy within reach of the general reader, while serving as a convenient hand book for ready reference for learners and teachers alike. *The Central Hindu College Magazine June 1904*

"The Three Truths of Theosophy"—Vedanta Series No 4—is a very ably written pamphlet, Babu Sri Chandra Vasu, B. A. It is very useful for propaganda work, especially for Bengal and North Western Provinces. As the price only one anna or Rs 5 per one hundred copies intending propagandists will do well to distribute this among their friends and respective communities. *The Theosophy India*

BOOKS BY OTHER AUTHORS

TATIWA TRAYA OF RAMANUJA SCHOOL English translation with notes, edited by S C Vasu. Rs 1 [Postage 1 a]

BY

MANMATHA NATH PAUL B. A. B. L.,

VAKIL HIGH COURT, CALCUTTA

"May prove a useful compendium to those that are already familiar with metaphysical speculation and is an earnest effort at extension of metaphysical knowledge. *The Central Hindu College Magazine, June 1904*

SHORT LIFE AND SAYINGS OF SRI, SRI, *Ram Krishna Paramhansa*

Data

With Two beautiful Portraits of Paramhansa Deva and Vivekananda Swami In Hindi

Price Rs 1 [Postage anna. Two]

REKHA K. S. S. S. THEOSOPHY Part I (Urdu) Price 8 Annas

CONTENTS.

CHAPTER.	PAGES.
I. Definitions	... 1 to 21.
II. Paribhashas or Rules of Interpretation	... 22—30.
III. Vowel Sandhis	... 31—50.
IV. Non-Sandhi	... 51—60.
V. The Sandhi of Consonants	... 61—74.
VI. The Visarga Sandhi	... 75—81.
VII. Combination of Case endings	... 82—90.
VIII. Declension of Vowel-ending Masculines	... 91—157.
IX. Declension of Vowel-ending Feminines	... 158—173.
X. Declension of Vowel-ending Neuters	... 174—184.
XI. Declension of Masculines ending in Consonants...	... 185—250.
XII. Declension of Feminines ending in Consonants...	... 251—260.
XIII. Declension of Neuters ending in Consonants	... 261—271.
XIV. The Indeclinables	... 272—276.
XV. The Feminine Affixes.	... 277—325.
XVI. The Kârakas	... 326—384.
XVII. The Avyayibhâva Compounds	... 385

THE
SIDDHANTA KAUMUDI
SANSKRIT TEXT & ENGLISH TRANSLATION

To be Completed in nearly 2,000 pages

SUBSCRIPTION RATES

	Rs
Indian	20 0 0
Foreign	£ 2 0 0

Vol. I, Fasciculi I to IV is ready and can be posted at once to the subscribers. Other fasciculi will be sent as soon as they are out.

WORKS BY THE SAME AUTHOR

To be had at PANDIT OFFICE, ALLAHABAD

- 1 PANINI'S *ASHTADHVAJI* with English translation (without the Index) Price Rs 40 [Postage one Rupee]
- 2 A CATECHISM OF HINDUISM As 8
- 3 ISHA AND KENA UPANISHADS with word meanings extracts from the Commentaries of Sankara, Ramanuja and Madhva, introduction and indexes Re [Postage 1 anna]
- 4 KATHA UPANISHAD with word meanings, extracts from the commentaries of Sankara Ramanuja and Madhva, introduction and indexes Re 1 [Postage 1 anna]
- 5 AN EASY INTRODUCTION TO YOGA PHILOSOPHY Re 1, [Postage 1 anna]
- 6 TATTVA TRAYA OF RAMANUJA SCHOOL. English translation with notes ed. by S. C. Vasa Re 1 [Postage 1 anna]
- 7 DAILY PRACTICE OF THE HINDUS Re 1, [Postage 1 anna]
- 8 STUDENT'S DIARY Price 1 anna
- 9 THE THREE TEXTS OF THEOPHANY, Anna 1.